

SASHEGYI OSZKÁR

AZ
ABSZOLUTIZMUSKORI
LEVÉLTÁR

AKADÉMIAI KIADÓ

SASHEGYI OSZKÁR

AZ ABSZOLUTIZMUSKORI
LEVÉLTÁR

*A Magyar Országos Levéltár
kiadványai*

I. Levéltári leltárak 4.

Az Országos Levéltárban csak a felszabadulást követően kezdődött és napjainkban jutott el a befejezés szakaszáig az 1849—1867 között működő „politikai” kormányhatóságok és alárendelt szakhivatalaik iratainak tudományos rendszerezése, az abszolutizmuskori levéltár kialakítása. A nagy mennyiségű, bonyolult összetételű és tartalmilag is gazdag forrásanyag rendszerezője, Sashegyi Oszkár, kötetében az újonnan kialakított levéltárról ad sok új, eddig ismeretlen adatot tartalmazó és módszerében is eredeti, sokszínű ismertetést. Bevezető tanulmányában összefoglaló képet nyújt a korszak „politikai” igazgatásának történetéről, az ennek során létrejött iratokról és az ezekből kialakított levéltárról, majd közigazgatástörténeti periódusok és igazgatási ágak szerint csoportosítva, egyenként sorra veszi a kormányhatóságokat és szakhivatalokat, elemzi funkcióikat, és bemutatja iratanyaguk összetételét. Könyve így nemcsak a levéltár anyagában igazít el, hanem egyben új oldalról, a polgári állam, illetve államigazgatás kiépítésének szempontjából tárgyalja az abszolutizmus korát.



AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

AZ ABSZOLUTIZMUSKORI LEVÉLTÁR

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

I.

LEVÉLTÁRI LELTÁRAK

4.

AZ
ABSZOLUTIZMUSKORI
LEVÉLTÁR

Írta

SASHEGYI OSZKÁR



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

SASHEGYI OSZKÁR

AZ
ABSZOLUTIZMUSKORI
LEVÉLTÁR



AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1965

Lektor

EMBER GYÖZÖ

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1965

PRINTED IN HUNGARY

ELŐSZÓ

E munka az „Abszolútizmuskori Levéltár” kialakításának munkálataival párhuzamosan készült. A benne foglalt ismeretanyag részben e munkálatok megalapozását is szolgálta, részben eredményüket is tükrözi.

Az 1849 és 1867 között működő magyarországi politikai hatóságok s az azoknak közvetlenül alárendelt szakhivatalok legtöbbjének irathagyatékát jelenleg az Országos Levéltár őrzi. Ez a hatalmas mennyiségű és bonyolult összetételű történeti forrásanyag különböző helyekről és időpontokban került mai őrzőhelyére. A legtöbb ilyen irathagyatékot a helytartótanácsi levéltártól örökölte az Országos Levéltár, egyeseket a kancelláriai levéltár integráns részeiként vett át. Az 1861 és 1867 között működött országos kormányhatóságnak, a visszaállított helytartótanácsnak iratai azonban a kiegyezés után a minisztériumok kezelésébe kerültek, s onnan csak jóval később jutottak végleges helyükre, miután ügyviteli szempontból jelentőségüket elvesztették. A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivból az 1920-as években történt iratkiszolgáltatások révén az Országos Levéltár újabb abszolútizmuskori hatósági iratanyaggal is gyarapodott. Végül 1951-ben a Hadtörténelmi Levéltárral bonyolítottunk le iratcserét, amelynek során abszolútizmuskori anyagunk kiegészült.

Az előbb említett iratátadások közül az első kettő lényegesen különbözött a későbbiektől. A helytartótanácsi és a kancelláriai levéltár esetében két hatósági levéltár megszűnéséről s teljes iratanyaguknak az Országos Levéltárba történt bekebelezéséről volt szó. E hatósági levéltárak az Országos Levéltár megalakulása után, annak osztályaiként, továbbra is bizonyos mértékben önálló egységekként maradtak együtt. Az Országos Levéltár vezetősége kezdetben az oda bekebelezett hatósági és más, a gyakorlati élet követelményeinek megfelelően létrejött levéltárak irataiból egyetlen hatalmas, a történetírás érdekeit szolgáló gyűjtemény kialakítását tervezte. E munka meg is indult — a Mohács előtti időkből származó okleveleknek és más iratoknak eredeti helyükről való kiemelésével és egy mesterségesen létrehozott ún. „diplomatikai levéltárba” történt összevonásával. A Mohács utáni iratanyagra nézve azonban ezt a tervet már nem hajtották végre annak folytán, hogy az Országos Levéltár — a modern levéltartan elveinek kialakulását követve — a jelen század elején áttért az ún. proveniencia elvének gyakorlati alkalmazására. Ez az elv, amely az eredet szerinti, szervesen létrejött irategyüttesek megszüntetését tudományos szempontból megengedhetetlennek minősíti, nemcsak egyes személyek és intézmények irathagyatékának sértetlenül való meg-

tartását eredményezte, hanem a több, egymással annak idején jogi-történeti kapcsolatban álló személy, ill. hivatali szerv iratanyagát egyesítő hatósági és más levéltárak sorsára is kihatott. Ennek következtében az Országos Levéltárba bekebelezett régibb országos hatósági levéltárak Mohács utáni iratanyaga megbontatlanul maradt, sőt a későbbi iratgyarapodásoknak e keretek közé történt beillesztése révén idővel még ki is egészült. Ily módon az abszolutizmuskori politikai hatóságok iratait lényegében véve két hatósági eredetű levéltár keretei között őrizték, mindkettőben feudális kori hatóságok irataival együtt.

Az abszolutizmus korában az államigazgatás gyakori átszervezésével kapcsolatban a megszűnő hatóságok irataikat mindig az utód-hatóságnak adták át, s ily módon a korszak végére az akkor működő hatóságok irattárában több előd-hatóság irathagyatéka rétegződött egymásra. Az iratátadások a hatáskörök és a területi illetékesség mindenkori megoszlásának megfelelően, hol egyes irattárak több jogutód közötti szétosztásával, hol több irattárnak egy közös jogutódhoz való beküldésével történtek. Így pl. 16 kerületi főbiztos iratai öt helyen, az öt kerületi kormányzat előirataiként voltak találhatóak, s egyes kerületi főbiztosok iratai közül kiemelték az új kerületi beosztás szerint más közigazgatási területhez csatolt megyékre vonatkozókat, s azokat a megfelelő kerületi kormányzatnak adták át. Az irathagyatékok egymásra rétegződése tehát jogi-ügyviteli szempontok szerint ment végbe, s nem őrizte meg az eredeti provenienciákat.

A hatósági levéltárak és az Országos Levéltár közötti lényeges funkcióbeli különbség az általuk őrzött iratanyag kezelésére is szükségszerűen kihat. A hatósági levéltár a hatóság jogi fegyvertára, tapasztalatainak, emlékezetének tárháza. Az Országos Levéltár ezzel szemben a magyar nép és a vele a történelem folyamán közös állami keretek között élő szomszéd népek tapasztalatainak tárháza, emlékezetének, önismeretének forrása.

Az Országos Levéltárban az általa átvett hatósági levéltárak kereteinek áttörése csak a felszabadulás után következett be. A levéltár teljes iratanyagának 1949-ben megindított ún. alapleltározásával kapcsolatban a magyar kancelláriai levéltár, az erdélyi kancelláriai levéltár és a helytartótanácsi levéltár abszolutizmuskori részeit e levéltárak feudális kori törzsanyagától elkülönítve, együtt leltároztuk. (Az e korbeli erdélyi országos kormányhatóságok iratai ebből az összevonásból kimaradtak, s a többi erdélyi országos kormányhatóság irataival együtt kerültek leltározásra.) Az így létrejött Abszolutizmuskori Levéltárról 1952-ben sokszorosított formában kiadott alapleltár az 1849 és 1867 között működő magyarországi politikai kormányhatóságok, s az azoknak közvetlenül alárendelt szakhivatalok iratait már nem egyes, feudális kori hatósági levéltárak 1848 utáni tartozékaiként, hanem azokról leválasztva s egységes rendszerbe foglalva tárgyalja.

Az alapleltárban az Abszolutizmuskori Levéltár anyagát állagokra tagoltuk, s az egyes állagokról összefoglaló jellegű adatokat közöltünk. Az egyes állagok egymástól való elhatárolása a hivatali regisztrátúra-képződés során létrejött formális irategyüttesek alapulvételével történt. Olyan esetekben, amikor valamely hatóság megszakítás nélkül folytatta jogelődjének ügyvitelét, és saját iratait a jogelőd által megkezdett irattárban helyezte el, az alapleltár két vagy több egymást váltó hatóság iratait egyetlen állagként tár-

gyalta, olyan esetekben viszont, amikor egy hatóság több külön iktatott vagy lajstromozott és ennek megfelelően külön is kezelt irategyüttest hozott létre, az alapelvtár egyetlen hatóság iratanyagát több állagra bontva mutatta be. Mindamellett az alapelvtár szerkesztésekor már arra törekedtünk, hogy az állagok csoportosításában a történeti szempontot a lehetőség szerint érvényre juttassuk. Ezen túlmenően egyes provenienciák helyreállítását is végrehajtottuk: olyan hatóságok iratait, amelyeket a jogutód hatóságok között a területi illetékesség megosztásának megfelelően szétszítottak, ismét egy állaggá egyesítettük. A hatósági levéltár-képződés jogi-ügyviteli szempontjainak és a történeti szempontoknak ezzel a vegyes alkalmazásával történt az iratanyag rendszerezése; a levéltár így kialakult rendszere azonban nem volt egységes és könnyen áttekinthető.

Az alapelvtár elkészülte után megkezdett ismertető leltározás során az iratanyag történeti szempontú rendszerezésére tettünk kísérletet, s a munka előrehaladásának eredményeképpen az Országos Levéltár 1959-ben sokszorosított formában megjelent fond- és állagjegyzéke az Abszolutizmuskori Levéltárat már lényegében a ma is érvényes tagolásban és felépítésben mutathatta be. A fondjegyzék az Országos Levéltár egész iratanyagát szekciókra osztotta fel. Benne az Abszolutizmuskori Levéltár az Országos Levéltár „D” betűvel jelölt szekciójaként van nyilvántartva. Az egyes szekciók anyagának tagolása a provenienciák alapulvételével történt: olyan állagokat, amelyeket a közös eredet kötelékei fűznek egymáshoz, egyetlen „fond” részeként tüntet fel, olyanokat viszont, amelyek több személy vagy hivatali szerv működése során jöttek létre, lehetőleg megszüntetett, s belőlük a megfelelő fondokat kikülönítette. A szekciók fondjait és a fondok állagait a történeti szempontok figyelembevételével sorolta egymás után. Az egyes állagok (ill., ha a fond nem tagolódik ilyenekre, maga a fond) e rendszernek megfelelő „törzsszámot” kaptak, ami a szekció betűjeléből és az állagnak, ill. állagtalan fondnak a szekción belüli sorszámából áll. Ezt a rendszert — mint érvényest — a jelen ismertetésben is megtartottuk. A fondjegyzék megjelenése óta a rendezési munkák során kibontott, valamint a más szekciókból átvett újabb fondok, ill. állagok folytatólagosan további törzsszámokat kaptak. Ezeket a fondokat és állagokat nem a törzsszámuknak megfelelő helyen ismertetjük, hanem azon a helyen, ahova azok az egész levéltár szerkezeti felépítésének megfelelően, közigazgatástörténeti és levéltártani szempontból illeszkednek. Az időközben más levéltáraknak átadott, vagy más szekcióba sorolt fondok és állagok törzsszámai üresen maradtak.

A fondjegyzék tehát az Abszolutizmuskori Levéltár kialakulásának újabb fázisát jelzi. Benne e levéltár már a hatósági levéltárakétól eltérő szerkezetben, fondok szerinti rendszerezésben jelenik meg. A további rendezési munkák során elsősorban a levéltár anyagának teljessé tételére s más szekciók anyagától való következetesebb elhatárolására törekedtünk. Ezzel kapcsolatban több olyan fond került más szekciókból ebbe a szekcióba, amely jellegénél fogva ide való (különösen a bécsi levéltárakból kiszolgáltattott iratok közül), más fondokat viszont, amelyeket nem az abszolutizmuskori politikai hatóságok hoztak létre (csak azok kezelték), a megfelelő szekcióba (így az 1848—49-i minisztériumi levéltárat tartalmazó „H” szekcióba) helyeztünk át. A további munkák már a levéltár belső rendjének kialakítása érdekében

folytak. Az egyes hatóságok iratanyagának egymástól való elkülönítése, a fondok és állagok rendszerezése elméletben már a fond- és állagjegyzék szerkesztésekor megtörtént, ezt az átcsoportosítást a raktárban a gyakorlatban is végre kellett hajtani. Ezt követte a fondok és állagok belső struktúrájának kialakítása, részben a második világháború alatt felbomlott állagok eredeti irattári rendjének visszaállításával, részben az irattári rend megváltoztatásával. Az utóbbit egy vonatkozásban alkalmaztuk általánosan: ahol lehetett, a tárgyi tagolást részesítettük előnyben az évek szerinti tagolással szemben. Az iratok megőrzése az abszolutizmus kori hatóságoknál többnyire irattári tervek szerint történt. Az iratokat egy irattározási időszakon belül — ami rendszerint egy naptári évvel esett egybe, néha azonban két-három évre terjedt — a tárgyuknak megfelelő „irattári osztályba” helyezték el. A rendezés során azoknak az állagoknak, amelyek több irattározási időszakra voltak felaprózva, ezeken belül azonban azonos irattári osztályokat tartalmaztak, egységes tárgyi struktúrát adtunk, az irattári osztályokat és alosztályokat téve meg fő tagolási egységeknek, s ezeken belül évrendezve az anyagot. Az iratanyagunk ez az átrendezése a benne való kutatás megkönnyítésének érdekében történt, s annak végrehajtása után az Abszolutizmus kori Levéltár legnagyobb részben tárgyi tagolású, tehát viszonylag könnyen kutatható állagokat tartalmaz.

A főbb rendezési munkák befejezése után bizonyos selejtezést is végeztünk az iratanyagban, tekintettel arra, hogy annak legnagyobb része addig sem irattári, sem levéltári selejtezésen nem esett át, és ennek következtében nemcsak egyes darabjai, hanem egész levéltári egységei is voltak, amelyeket megőrizni nem volt érdemes. Az 1961. évben végrehajtott selejtezés során olyan iratcsoportokat és irodai segédkönyveket távolítottunk el a levéltárból, amelyek történeti forrásértéke minimális volt: így a hivatalnokok szabadságára, irodaszerek beszerzésére, útiköltségek elszámolására stb. vonatkozó egyes iratcsoportokat, továbbá egyes hivatalok postakönyveit, a beérkezett iratok számairól vezetett jegyzékeket (idegen számkönyvek). Az ilyen jellegű iratokból és könyvekből is hagyunk azonban néhányat mutatóba, különösen az országos kormányhatóságok fondjaiban.

A rendezési és selejtezési munkák után került sor az egyes raktári egységek kialakítására (mintaállványozás), sorszámozására (rakszámozás) és jegyzékelésre (raktári jegyzék). A raktári egységeket úgy alakítottuk ki, hogy egy-egy iratcsomó ne legyen vastagabb 14 cm-nél (a vastagság alsó határát az állag terjedelme határozza meg). Az így kialakított iratcsomókat és egyéb raktári egységeket (tékákat, dobozokat, fémtokokat, köteteket) azután állagonként azok rendjében végigszámoztuk és jegyzékbe vettük. Az ismeretető leltár az egyes állagokba tartozó irat- és könyvsorozatokat egyenként sorolja fel, megadva azok címét, jellegét, évkörét és terjedelmét, s a sorozat címe előtt minden esetben feltünteti a megfelelő raktári egységek sorszámain (rakszámot). Ha a kutató az itt közölteknél részletesebb, az egyes raktári egységekre vonatkozó adatokat kíván megtudni, azokat a raktári jegyzékekből állapíthatja meg. Az Abszolutizmus kori Levéltár összesen 14 617 iratcsomót, 22 tékát, 6 dobozt, 10 fémtokot, 2517 kötetet és 2 füzetet, tehát együttvéve 17 174 raktári egységet foglal magában.

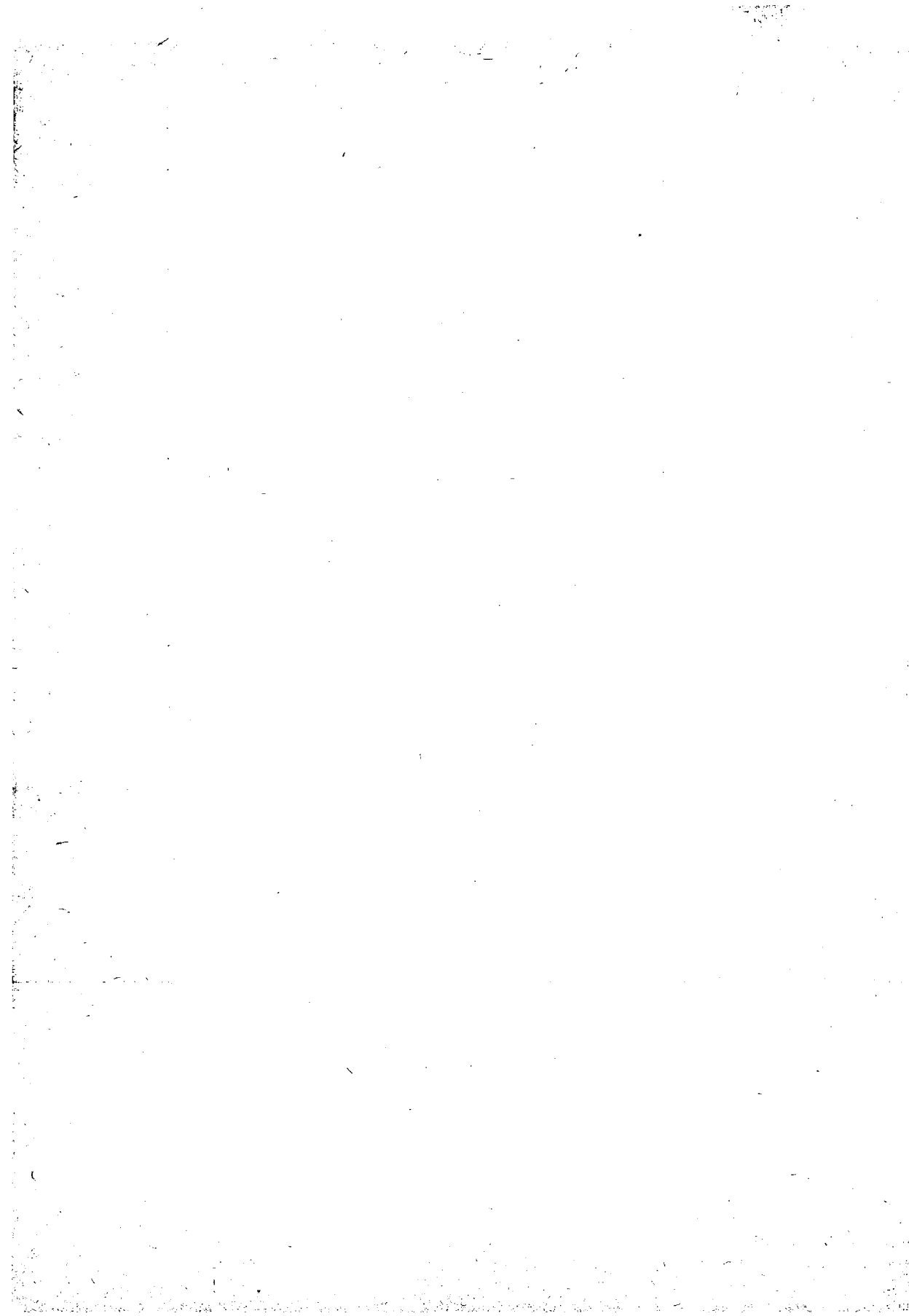
Az ismertető leltár — az alapleltárral szemben — nem összefoglaló jellegű adatokat közöl, hanem elemző ismertetést ad az egyes fondokról és állagokról, s így, ha a részletesség fokát tekintve az alapleltárnál nem is mélyebbre, a tájékoztatást amannál nagyobb mértékben szolgálja. Közrebecsátása nem jelenti azt, hogy az Abszolutizmuskori Levéltár kialakításának munkálatai immár teljesen és végérvényesen befejeződtek. Maradt még ezután is tennivaló, hiszen egy ilyen nagy mennyiségű és bonyolult összetételű, háborús károsodástól sem mentes levéltárban a teljes részletességig menő rend kialakítása s a megfelelő segédletek elkészítése nemcsak sok türelmet és odaadást, hanem jelentős időt is igényel. Minthogy azonban a levéltár anyagának összetételében, szerkezetében, főbb tagolásában lényeges változások már nem várhatók, e kötet kiadása időszerű, annál is inkább, mert az alapleltár adatai az utolsó tíz évben végzett rendezési munkák következtében meghaladottakká váltak.

A kötet létrejöttével kapcsolatban mindenekelőtt Ember Győzöt, az Országos Levéltár főigazgatóját illeti köszönet, aki az Abszolutizmuskori Levéltár kialakítását kezdettől fogva figyelemmel kísérte és munkálatait támogatta, s e kötet lektoraként is sok hasznos tanácsot adott. Ugyancsak köszönetet mondok Hanák Péternek, a bevezető tanulmánnyal kapcsolatban adott baráti segítségéért. A D 228—229. törzsszámú állagok ismertetésénél hasznát vettem Szekeres József levéltáros gyakornokként ezekről készített leltárának, amiért neki ezúton mondok köszönetet. A levéltár anyagának rendbetétele körül Gáspár Károlyné, Kardos Jenő, Berényi Lajosné és Szemerszky Aladár kartársak szereztek különös érdemeket. Végül hálával tartozom Halász Gittának, aki a kötet szerkesztésének munkálataiban nagy türelemmel és körültekintő alapossággal működött közre.

Az Abszolutizmuskori Levéltár anyagából már eddig is számos forrás- publikáció és feldolgozás készült. A magyar történészekon kívül különösen a szlovák történészek végeztek ezen a téren jelentős munkát. Reméljük, hogy ez az ismertetés a levéltár eddig kevésbé kutatott részeinek feltárását is megkönnyíti majd, s hozzájárul ahhoz, hogy az Abszolutizmuskori Levéltár valóban a magyar nép és a szomszéd népek önismeretének forrásává, történeti tapasztalatainak tárházává legyen.

Budapest, 1964 május hó.

Sashegyi Oszkár



BEVEZETÉS

I.

MAGYARORSZÁG POLITIKAI KORMÁNYZATA AZ ABSZOLUTIZMUS KORÁBAN

Magyarországon az 1848-i polgári forradalmat követő szabadságharc katonai túlerővel történt leverése a Habsburg-birodalom ellenforradalmi erőit juttatta kormányra. Ez a körülmény ugyan nem változtatott azon az alapvető tényen, hogy a forradalom a kapitalista termelési viszonyokat Magyarországon immár uralkodóvá tette, ahhoz azonban nagymértékben hozzájárult, hogy a tőkés termelési viszonyok kibontakozása nálunk kínos — válságos módon, s a rendkívül bonyolult és ellentmondásos politikai helyzetben vonatottan ment végbe. A kapitalista termelési viszonyok uralmának ezt az első, 1849-cel kezdődő és az 1867-i kiegyezéssel lezáruló, átmeneti korszakát kormányzattörténeti szempontból nálunk az abszolutizmus korszakának szokták nevezni. E kormegjelölésnek, hazai viszonylatban, van bizonyos jogosultsága annak ellenére, hogy a nyugat-európai fejlődésben az abszolutizmus a késői feudalizmus korának jellemző kormányzati módszere.

Abszolutisztikus tendenciák a magyarországi államkormányzatban is jelentkeztek a késői feudalizmus korában, ezeket azonban a Habsburgok, itteni hatalmi bázisuk gyengése miatt, nálunk nem tudták oly mértékben érvényesíteni, mint a Lajtától nyugatra fekvő, „örökös” tartományaikban. A Wesselényi-féle főúri összeesküvés felszámolása után kezdődő rövid abszolutisztikus periódus, valamint a török kiűzését követő katonai, majd kamarai kormányzás időszaka csupán átmeneti, a rendi, alkotmányos kormányzás szakaszaival váltakozó állomásai a késői feudalizmus korszakának, éppúgy, mint száz évvel később II. József uralkodásának abszolutisztikus évtizede is. De azon túlmenően, hogy e kormányzattörténeti szakaszok nem töltik ki a gazdasági-társadalmi fejlődés egy egész korszakát, e késő feudális kori abszolutisztikus periódusokat az is megkülönbözteti tárgyalt korszakunktól, hogy bennük sohasem találkozunk a magyar rendi alkotmány oly teljes és végérvényes, deklaratív megsemmisítésével (I. Lipót 1670-ben is csak „felfüggeszti” a magyar alkotmányt), s ezekben az időszakokban a bécsi kormány nem zútt szét a történeti Magyarországot, és nem hajtotta végre a birodalmi centralizációt oly teljes mértékben, mint a polgári forradalom és szabadságharc leverését követően.

Az 1849 és 1867 közötti abszolutizmus korában, abszolutista kormányzati módszerrel, a magyarországi államszervezet polgári jellegű átalakítása ment végbe, a Habsburg-birodalom hatalmi és az osztrák burzsoázia gazdasági érdekei által diktált módon. A hazai feudális államszervezet lebontása és helyébe a tőkés termelési viszonyok uralmát biztosító, polgári jellegű államap-

parátus létesítésére 1848-ban a magyar középnemesi—polgári rétegek érdekeinek megfelelően indult meg, majd az 1867—1872 közötti években az osztályburzsoázia és a magyar uralkodó osztály közötti kiegyezés alapján fejlődött be. A közbeeső korszakban ez az átalakulás az ellenforradalmi rendszer korlátai között és a birodalmi centralizáció szempontjai szerint történt.

Az alábbiakban a magyarországi államszervezet egy szektorának abszolutizmuskori átalakítását, az ún. politikai igazgatás szervezetének kiépítését vizsgáljuk. A politikai igazgatás a korszakra jellemző kifejezés, amely az államkormányzat francia mintájú központosításával, az igazgatási szervezet reszortok szerinti tagolásával, különösen pedig a közigazgatásnak a jogszolgáltatástól való különválasztásával kapcsolatban kialakult, önálló szervezetű kormányzati ágat jelölt, amelynek ellátására a belügyminisztérium alá rendelt ún. politikai hatóságok voltak hivatottak. Ha a szervezet új is, maga a fogalom és az azt jelölő kifejezés régi; politikai ügyekről, politicum-ról már a feudális korban beszéltek.

A török kiűzését követő években, amikor Pozsonyban és Bécsben egyaránt készültek a tervek az újonnan visszaszerzett területek állami életének megszervezésére, hazai tervkészítőink — köztük Esterházy Pál nádor — az akkori államelméletnek megfelelően az állam életének öt fő területét különböztették meg: a politicum, iustitiarium, ecclesiasticum, militare és oeconomicum területeit.¹ Ezek közül a politicum fogta át a legheterogénebb tárgyköröket; általában a belügyi-igazgatást értették alatta, a hivatalok megszervezésétől az ország benépesítésén át egészen a postajáratok szabályozásáig. Ide tartozott — többek között — a közrendészet, a népjólét, a közegészségügy, a nevelésügy.

Az állami élet területeinek ez az elméleti felosztása azonban nem jelenti azt, hogy e területek szervezetenként is elkülönültek már ebben az időben. Legkorábban az oeconomicumnak, a gazdasági ügyeknek egy része kapott szervezeti önállóságot: a camerale, amin a kincstári birtokok és a felségjogon alapuló jövedelmek igazgatását értették. Ezt követően a militare, a katonai igazgatás is önállósult. E két igazgatási ág központi irányítására az udvarban már a XVI. században állandó jellegű, testületi szervezetű (kollegiális) hatóságokat állítottak fel, az egész birodalomra kiterjedő illetékességgel. A politicum területéről ugyanakkor a külpolitikai ügyek váltak le, és kaptak külön hatóságot (titkos tanács, majd titkos konferencia, végül osztrák államkancellária); Magyarország külügyeit Mohács óta Bécsben intézték.² Egyébként azonban az államapparátus alig differenciálódott. Így a magyar udvari kancellária szintjén politicum és iustitiarium nem válnak szét szervezetenként: ez az udvari szerv (1690 után kollegiális hatóság) közvetíti az uralkodó akaratát Magyarország felé közigazgatási és jogszolgáltatási vonalon egyaránt. A politicum mellett ez intézte az ecclesiasticumot (az egyházi ügyeket) és az oeconomicumot (a gazdasági ügyeket) is, a camerale kivételével. A kancellária,

¹ Kónyi Mária: Az 1715—22. évi rendszeres bizottság javaslatai. (Systema politico-oeconomico-militare.) A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. II. Bp. 1932. 140. l.

² Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivattörténet 1. Bp. 1946. 48—73. l.

ill. 1724 óta országos szinten a helytartótanács hatáskörébe tartozott az oeconomicumon belül az ipar és kereskedelem ügyein kívül a contributionale, a hadiadó felosztásának és behajtásának irányítása, és a fundationale, a közalapítványok felügyelete is — olyan ügyek, amelyek 1848 után, amikor a kamarai igazgatás pénzügyigazgatássá alakul át, annak hatáskörébe kerülnek. A helytartótanács intézte a militare területéről a commissariaticumot, a katonasággal kapcsolatos gazdasági ügyeket. Mindezek alapján 1848 előtt nem beszélhetünk politikai hatóságokról, még kevésbé a politikai igazgatás egész szervezetéről. A „politicum” ebben az időben önállóan mint elméleti fogalom létezik, a gyakorlatban más funkciókkal fonódik össze.

Az uralkodó és a rendek a századok folyamán mindegyre arra törekedtek, hogy az államelmélet egyes területeit a maguk számára sajátítsák ki, vagy legalább azokon a maguk számára minél nagyobb befolyást biztosítsanak. Az uralkodó először a camerale fölötti teljhatalmat szerezte meg a maga részére, majd a militare is lényegében az ő kezébe került. Ezen túlmenően, a politicum területéről is igyekezett a rendi hatóságokat minél inkább kiszorítani, s amint azokat a maga hivatalaival tudta pótolni, a számára fölöslegessé vált rendi szerveket a juridicum holtvágányára kívánta tolni. Ausztriában ez a fejlődés lényegében a XVIII. században ment végbe. Az 1749. évi Haugwitz-féle kormányzati reform, a cseh és osztrák kancelláriák megszüntetésével és a „directorium in publicis et cameralibus” létrehozásával, véget vetett a fiskális beállítottságú kamara és az annak szándékát mindig újra keresztező, rendi színezetű kancelláriák antagonizmusának, s Ausztriában elérte azt, hogy a politikai végrehajtó hatalom karja a kamarai érdekek számára rendelkezésre állt.³ A kancelláriai és kamarai ügyek intézését később ugyan ismét különválasztották, addigra azonban megszületett az abszolutizmus Ausztriában: a cseh és osztrák kancelláriák egybevonásával megteremtették az egységes Lajtán túli osztrák államot, a kormányzéseknek kiépítették az állami bürokráciát, és kiküszöbölték az egyoldalú rendi befolyást, a „Kreisamtk” felállításával pedig félretolták a rendeknek a kormányservek és a lakosság közé ékelődő hatóságait is.

Annak folytán, hogy a szatmári békét követően a bécsi kormány Magyarországon felhagyott az abszolutizmus nyílt bevezetésének programjával, bizonyos dualisztikus vonások kezdtek a birodalom kormányzati struktúráján kirajzolódni. Ebbe az irányba hatott az a tény is, hogy az abszolutizmus kiépítése szempontjából oly fontos Haugwitz-féle reform nem terjedt ki Magyarországra. Míg Ausztriában e kormányzati reformok során kialakult az egységes, centralizált, rendi befolyástól többé-kevésbé mentes, bürokratikus államkormányzat, az udvari hatóságok ügykörének szakszerű, tárgyi alapú elkülönítésével, Magyarországon és Erdélyben ez a fejlődés nem ment végbe. A magyar és erdélyi udvari kancelláriák az udvari hatóságok bonyolult szövevényén belül területi elv alapján elkülönítve irányították ez országok belkormányzatát és jogszolgáltatását.

Országos szinten a magyar helytartótanácsban — bár királyi hatóság volt — mégis erőteljesen érvényesült a rendi befolyás: polgári jogtudósnak itt nem

³ Walter, Friedrich: Die Österreichische Zentralverwaltung II/1/1. Wien 1938. 110—111. 1.

volt helye, csak főúrnak, főpapnak és köznemesnek. A helytartótanács és magyar kamara antagonizmusa 1848-ig fennállt, hatáskörük elkülönítése közjogi kérdésnek számított. A rendek nem voltak hajlandók belemenni abba, hogy a kamara az állami élet olyan területei felett is ellenőrzést gyakoroljon, amelyekbe nekik is beleszólásuk volt. Így a helytartótanács természetesen nem válhatott tisztán politikai hatósággá, neki kellett intéznie mindazt, ami az „országot”, azaz a rendeket érintette.

Ezzel szemben a vármegyék tisztán rendi hatóságok voltak, amelyek a kormányzervek és a lakosság közé ékelődve, gátolták az abszolutizmus akadálytalan érvényesülését; igaz, hogy e rendi hatóságok azzal, hogy a maguk autonómiájáért harcoltak, egyúttal a nemzeti autonómiát is védtek az idegen érdekű birodalmi centralizációval szemben. Másrészt azonban a politikai hatalom ilyen megoszlása révén biztosíthatta a magyar nemesség a maga osztályuralmát a parasztság és a polgárság felett még akkor is, amikor a polgársággal összeszövődött bürokrácia a cseh—osztrák nemesség politikai hatalmát már bizonyos korlátok közé szorította.

A polgári forradalom ezt a feudális államapparátust megdöntve, a végrehajtó hatalom gyakorlására minisztériumot hozott létre, amely a népképviselői országgyűlésnek tartozott felelősséggel. A minisztériális kormányzat, amelyen belül külön reszortminisztériumok alakultak ki, az egyes kormányzati ágak szakszerűbb szervezeti elkülönítését tette lehetővé, a forradalom előtti idők állapotához képest. A minisztériumok hatáskörének elkülönítésénél közjogi, rendi szempontok már nem játszottak szerepet, hanem pusztán célserűségi és szakszempontok érvényesültek. Így kerültek az egyházi és tanulmányi alapítványok gazdasági ügyei a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz, az adóügyek pedig a pénzügyminisztérium hatáskörébe. A belügyminisztérium mint a politicum részére létesített szakminisztérium volt az első valóban politikai hatóság Magyarországon. Az állami rendőrség országos szervezetének létrehozásával azután ez a minisztérium a jövő fejlődésének irányát is kijelölte. Politikai kormányzatról, politikai igazgatási szervezetről azonban még az 1848/49-i magyar államkormányzatban sem beszélhetünk, mert a magyar polgári forradalom nem számolta fel az egész feudális kori államapparátust, az 1848. évi áprilisi törvények csak ideiglenesen változtattak a törvényhatóságok szerkezetén, de nem rendelkeztek azok gyökeres, polgári szellemű átalakításáról, s nem intézkedtek a közigazgatásnak a bíraskodástól való különválasztásáról sem.

Az 1848-i áprilisi magyar törvények és az ezek alapján létrejött magyar minisztérium az ancien régime-et lerombolva nemcsak a rendi alkotmány feudális korlátait döntötték le, hanem egyszersmind elválták a Magyarországot a birodalommal összekötő szálak egész szövetségét is. 1848 előtt a magyar (s ugyanúgy az erdélyi) kancellária az udvari hatóságok rendszerében csak a neki kijelölt illetékességi területen belül intézhette a hozzá tartozó ügyeket, elvileg az uralkodónak közvetlenül alárendelve, valójában az államtanácson keresztül egy közös birodalmi kormány területi elv szerint szervezett részeként. A magyar forradalom ezzel szemben a magyar törvényhozás és kormányzat körébe vonta azokat a tárgyakat is, amelyekben addig a véleményezés joga a „közös” udvari hatóságokat: az udvari kamarát, az udvari haditanácsot és az államkancelláriát illette. A magyar tör-

vényhozás és minisztérium egyrészt az ország gazdasági-politikai függetlenségének kivívására törekedett, másrészt azonban konzerválni akarta a történeti Magyarország belső gazdasági-politikai egységét. Ezek a gazdasági-politikai tendenciák keresztettkék a Monarchia más nemzetiségeit képviselő forradalmi csoportok törekvéseit. A magyar kormány, amelynek kezdetben csak a belső és külső ellenforradalmi erőkkel kellett megküzdenie, idővel szembe került a hazai nemzetiségek nagy részével, majd az osztrák—német burzsoáziát képviselő bécsi minisztertanáccsal is. A forradalmi erők megszottsága kedvező helyzetet teremtett az ellenforradalmi tábor részére, s ez élt is a helyzet adta előnnyel: a birodalmi egység helyreállításának és a nemzetiségek egyenjogúságának programjával fokozatosan a maga uszályába vonta a német—osztrák, valamint a magyarországi szláv és román burzsoáziának a pesti minisztérium magyar nacionalista irányzatával egyetérteni nem tudó rétegeit is.

A bécsi minisztertanács tagjai az osztrák—német burzsoázia érdekeinek megfelelően kezdtől fogva helytelenítették a magyar minisztériumnak a birodalmi egység megbontására irányuló lépéseit. Bach Sándor akkori igazságügyminiszter már 1848 tavaszán kifejtette, hogy gátat kell vetni a forradalom radikalizálódásának Ausztriában, s erős alkotmányos kormányzatot kell létrehozni, amely azután a magyar országgyűlést arra kényszerítse, hogy az áprilisi törvényeket megváltoztatva, adja meg a birodalomnak azt, ami annak fennmaradásához okvetlenül szükséges.⁴ Ugyanezen az alapon áll a bécsi minisztertanácsnak a magyar minisztériumhoz intézett, 1848. augusztus 31-i emlékirata⁵ is, amelyben a minisztertanács azt követeli, hogy a birodalom pénzügyeit, a hadügyet és a kereskedelem ügyét közösen intézzék. A tevékeny és invenciózus bécsi igazságügyminiszter egy későbbi, feltehetően 1848 szeptemberében kelt kéziratában⁶ részletesebben kifejti, milyennek képzei Magyarország jövő helyzetét a birodalmon belül. Eszerint a hadügy, külügy és más központi ügyek minisztériumaiból alakítandó erős összkormány mellé külön minisztereket kell majd kinevezni Magyarországnak, Horvátországnak, a szerbek lakta terület és Erdély beligazgatására. A birodalom egész területén egységes állampolgári jogokat kell bevezetni, a nemzetiségek részére biztosítani kell az egyenjogúságot. Bach akkori elképzelése szerint Magyarországnak biztosítanak, hogy saját közigazgatási, igazságszolgáltatási és közoktatási ügyeit — az összkormányzat által szabott keretek között — önállóan intézhesse.

Az udvari körök Lamberg tábornok szeptember 28-án történt megöletése után a nyílt fegyveres beavatkozás mellett döntöttek, s ettől kezdve a bécsi minisztertanács magatartása is megváltozott Magyarországnak irányában: látszólagos semlegességét feladva, az udvari körök háborús politikáját támogatta. Néhány nappal később, október 3-án, V. Ferdinánd leiratot intéz

⁴ Friedjung, Heinrich: Österreich von 1848 bis 1860. I. Stuttgart u. Berlin 1908. 64—65. l.

⁵ Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországnak kiadott Hirdetményeknek. (A továbbiakban: Manifestumok és Szózatok.) Hivatalos kiadás. Budán 1849. Fűggelék 5—18. l.

⁶ Friedjung i. m. I. 65—66., 489—490. l.

a magyar országgyűléshez,⁷ s ebben kimondja, hogy az országgyűlést feloszlatja, Jelačićot megteszi teljhatalmú képviselőjének Magyarországon és a hadsereg főparancsnokának ugyanott és Erdélyben, az országot ostromállapotba helyezi, és a vármegyei, városi és kerületi gyűlések tartását ideiglenesen felfüggeszti. Ugyanakkor azt is megígéri, hogy a birodalom országainak és népeinek egymáshoz való viszonyát „törvényes úton” rendezik majd, a birodalom egységének megóvásával és a népek egyenjogúsága elvének alapján. Bár a bécsi októberi forradalom röviddel ezután menekülésre készíti a kormányt, Windischgrätz Alfréd herceg tábornagy, az ellenforradalmi erők vezére csakhamar beveszi Bécs városát, s ott az ellenforradalmi erők kezébe juttatja a hatalmat. Ezután az események gyorsan követik egymást: november 21-én Windischgrätz sógora, a konzervatív Schwarzenberg herceg kerül a korábbi miniszterelnök helyébe, december 2-án az uralkodásra alkalmatlan V. Ferdinánd helyett az ifjú Ferenc József lép a trónra, s végül, december 15-én Windischgrätz hadai megindulnak Magyarországra, hogy a magyar forradalmat is vérbe fojtsák. Ez utóbbi esemény teremti meg az alapot ahhoz, hogy a magyarországi kormányzat történetében új, ellenforradalmi korszak vehesse kezdetét, s ebben a korszakban a bécsi abszolutizmus Magyarországon is berendezkedhessék.

Az abszolutizmus korának kormánya — bár 1848-at megtagadta — azzal, hogy a forradalom örökébe lépett, szükségszerűen végrehajtójává vált a forradalom egyes vívmányainak. A politikai igazgatás szervezetének kiépítése Magyarországon tulajdonképpen az abszolutizmus korában ment végbe. Ekkor kísérelték meg első ízben a közigazgatás és a bíraskodás szétválasztását Montesquieu elveinek és a polgári igényeknek megfelelően. Bár ez a kísérlet egyelőre nem járt sikerrel, s a politikai igazgatás a maga önállóságát nem tudta megőrizni, a kiegyezés után a magyar országgyűlés rövidesen törvénybe iktatta a jogszolgáltatásnak a közigazgatástól való elkülönítését és a bírói függetlenséget. A kiegyezés után kiépülő magyar állam-szervezet más vonatkozásokban sem jelentette az abszolutizmuskori államkormányzat elveivel való teljes szakítást; a magyar polgári állam az osztrák és a magyar uralkodó osztályok kompromisszumainak eredményeképpen jött létre.

Az abszolutizmus korszaka kormányzattörténeti szempontból két, egymástól élesen elkülönülő részre oszlik: a birodalmi centralizmus és az októberi diploma korára. Az elsőre az országnak a Habsburg-birodalomba való teljes beolvasztására irányuló törekvés, a másodikra az ókonzervatív, 1847-es alapokon történő restaurációs kísérlet jellemző. Miután bebizonyosodott, hogy az ókonzervatív kormányzatnak Magyarországon éppúgy hiányzik a szilárd társadalmi bázisa, mint ahogy ilyet a centralista kormányzat sem tudott kiépíteni a maga számára, a Habsburg központi hatalom a magyar uralkodó osztályal való kiegyezésre kényszerült.

⁷ Manifestumok és Szózatok 6—8. l.

A) A BIRODALMI CENTRALIZMUS KORA

Alkotmánytörténeti szempontból tekintve, a birodalmi centralizmus korát a szabadságharc bukásának időpontjától számítjuk. E korszak előzményei azonban a szabadságharc idejére nyúlnak vissza, ez idő alatt alakult ki a bécsi kormánykörök alkotmányjogi felfogása Magyarországnak az „összbirodalomba” való teljes beolvasztását illetően. Ezek az előzmények a császáriak által megszállt országrész kormányzatában nyertek gyakorlati alkalmazást.

Amikor Windischgrätz hadai Magyarország ellen indultak, a bécsi kormányférfiak már elszánták magukat arra, hogy az 1848-i magyar törvényeket félretolják, de még nem jutottak egyetértésre a tekintetben, hogy az országnak milyen mérvű önkormányzatot adjanak. A Schwarzenberg-kormány liberális miniszterei, élükön báró Stadion belügyminiszterrel, a birodalmi kormányt kívánták a forradalom által eltörölt magyar és erdélyi kancelláriák örökébe iktatni. A birodalmi kormány mellett ugyanakkor összbirodalmi gyűlés létrehozását is tervezték, hogy a kormánynak bizonyos parlamenti támaszt adjanak. Windischgrätz helyeselte a birodalmi centralizációt Magyarország irányában, a parlamentarizmust azonban veszélyesnek tartotta. A miniszterek mindenekelőtt birodalmi alkotmány létrehozását vélték szükségesnek, s ehhez, a Kremsierben üléselő birodalmi gyűléssel párhuzamosan, hozzá is fogtak. Windischgrätz beleegyezése nélkül azonban az alkotmányt nem lehetett tető alá hozni, mert ő a magyarországi hadjárat megindulásakor ígéretet kapott arra, hogy a magyar királyság jövőbeni rendezése felől az ő megkérdezése nélkül nem döntenek. A tábornagy konzervatív politikus lévén, ragaszkodott ahhoz, hogy a politikai vezető szerep a községi, járási, megyei és országos igazgatásban egyaránt a birtokos nemesség kezében legyen, mint ahogy az a forradalom előtt volt. Stadion ezzel szemben hallani sem akart rendi előjogokról, s az államigazgatásban az eddiginél nagyobb szerepet szánt a polgárságnak. A konzervatív és liberális centralisták közötti vita végül is az előbbieket látszólagos meghátrálásával végződött; a valóságban ők az alkotmány létrejötte után is a liberális intézmények megvalósítása ellen dolgoztak.

A Stadion által kidolgozott alkotmány, amelyhez Windischgrätz végül beleegyezését adta, s amelyet azután Ferenc József 1849. március 4-én, a kremsieri birodalmi gyűlés egyidejű feloszlata mellett, oktroj útján adott ki — bár a benne megígért liberális intézmények bevezetésére soha sem került sor —, lényeges fontosságú a magyarországi kormányzat története szempontjából, mert benne Magyarországnak a Monarchiához való viszonya a Schwarzenberg-kormány centralista felfogásának megfelelően nyert szabályozást. A birodalmi alkotmány felsorolja az ausztriai császárság, a „szabad, önálló, oszthatatlan és felbonthatatlan alkotmányos ausztriai örökös monarchia” koronátartományait, s ezek között Magyarországot, s vele egy sorban Erdélyt (a Partiummal) és Horvát-Szlavonországot (Fiumével és a tenger mellékkel), megígérve, hogy ez utóbbiak a „magyarországi királyságtól” teljesen függetlenek lesznek. A szerb vajdaság különállásának kérdését későbbi döntéstől teszi függővé, a határőrvidéknek pedig meghagyja katonai szervezetét, s azt a birodalmi végrehajtó hatalomnak rendeli alá. Az alkotmány kinyilvánítja, hogy: az egész birodalom egyetlen vám- és ke-

reskedelmi terület; csak egy általános ausztriai birodalmi polgárjog létezik; minden ausztriai birodalmi polgár a törvény előtt egyenlő; minden népfaj egyenjogú, s minden népfajnak sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve fenntartására és művelésére.

A császár az alkotmány szerint „szent, sérthetetlen és nem felelős”. Ő gyakorolja a főparancsnokságot a fegyveres erők felett, határoz béke és háború kérdésében, köt idegen hatalmakkal szerződéseket, hirdeti ki a törvényeket és bocsátja ki a rendeleteket. Minden rendeletére „felelős miniszter” ellenjegyzése szükséges. A császár nevezi ki és bocsátja el a minisztereket, ő tölti be a hivatalokat, ő adományoz nemességet, rendjeleket és kitüntetések, az ő nevében szolgáltatják ki az igazságot, őt illeti a megkegyelmezés, büntetésenyhítés és amnesztiaadás joga, az ő nevében gyakorolják a pénzverés jogát.

Stadion az alkotmány megszerkesztésénél megkísérelte a centralista kormányzatot bizonyos korlátolt községi és tartományi autonómiával összeegyeztetni. Az alkotmány szerint a község alapjogai közé tartozik képviselőinek megválasztása, új tagok felvétele a község körébe és ügyeinek önálló intézése. A tartományok rendi alkotmányai megszűnnek, minden koronartomány saját tartományi alkotmányt nyer. A magyarországi királyság alkotmánya annyiban marad érvényben, hogy azok a szabályok, amelyek nincsenek összhangban a birodalmi alkotmánnyal, erejüket veszítik. A tartományi ügyek közé a következők tartoznak: a földművelésre, a saját erőből történő középítkezésekre és a jótékony intézményekre vonatkozó évi költségvetési tervek és számadások készítése, továbbá a birodalmi törvények határain belül részletesebb rendeletek kiadása községi, egyházi és iskolai, előfogat-szolgáltatási, hadseregélelmezési és elszállásolási ügyekben.

A birodalmi ügyek körét Stadion alkotmánya a következőkben határozza meg:

- a) az uralkodóházat és a korona jogait illető ügyek;
- b) a birodalom nemzetközi jogi képvisellete, idegen államokkal szerződés-kötés;
- c) az állam viszonya az egyházhoz;
- d) a felsőbb közoktatásügy;
- e) az egész szárazföldi és tengeri haderő ügye;
- f) a birodalmi háztartás, beleértve a korona javait és a birodalom jószágait, értve ezen az állam, a kamara vagy a fiskus javainak minősülő vagyont, a birodalmi bányák, birodalmi egyedáruságok, a birodalmi hitel és minden, a birodalom céljaira szolgáló adó és díj ügyei;
- g) minden ipari és kereskedelmi ügy, beleértve a hajózást, vámokat és bankokat, a pénzverést és a bányászatot, a mértékek és súlyok szabályozását;
- h) a birodalom középítés- és közlekedésügye, vízi és szárazföldi utak, vasutak, posta és távirtda ügyei;
- i) a birodalom belső biztonságának fenntartása;
- k) minden egyéb ügy, amit az alkotmány vagy a birodalmi törvények tartományi ügyeknek nem jelentenek ki.

A törvényhozó hatalmat a birodalmi ügyekre nézve a császár a birodalmi országgyűléssel együtt, a tartományi ügyekre nézve a császár a tarto-

mánygyűlésekkel együtt gyakorolja. A végrehajtó hatalom az egész birodalomban és minden koronatartományban „egy és oszthatatlan. Az kizárólag a császárt illeti, ki azt felelős miniszterek és ezeknek alárendelt hivatalnokok által gyakorolja.” Az egyes koronatartományok élére a császár helytartókat nevez ki, akik mint a végrehajtó hatalom szervei öröködnék a birodalmi és tartományi törvények betartása fölött. A korona és birodalmi végrehajtó hatalom mellé „birodalmi tanácsot” állítanak. Ennek a feladata a tanácsadás mindazokban az ügyekben, amelyekben a végrehajtó hatalom tőle véleményt kér. Tagjait a császár nevezi ki, lehetőleg tekintettel a birodalom különböző részeire. Igazságszolgáltatás és közigazgatás ezentúl egymástól függetlenek lesznek.⁸

Ez az alkotmány statuálja első ízben a központi birodalmi törvényhozást és a központi közigazgatást az összmonarchia számára. Az egységes közigazgatást az udvar és az osztrák—német ipari és fináncőke, valamint az osztrák—német polgári eredetű bürokrácia érdekei kívánták meg. A bürokratikus igazgatás mellett Stadion bizonyos autonóm igazgatást is meg kívánt valósítani a községekben és az általa magasabb rendű községeknek felfogott tartományokban.⁹ Magyarországon azonban ezt az autonóm igazgatást egyelőre nem vélték bevezethetőnek, s ez az egész birodalom belső igazgatására kihatott. Akkor, amikor az oktrojált alkotmányt kihirdették, Magyarországon hadiállapot volt, és a bécsi kormány még hosszabb időre a katonai és polgári kormányzás egyesítését tervezte.

Az alkotmányt egyébként maga a miniszterelnök, Schwarzenberg vette legkevésbé komolyan. A nép megnyugtatót célzó ígéreteknek tekintette, amelyeknek bármelyikét adott esetben vissza is vonhatták. Erre éppen a magyar kérdés adott példát.

1849. április 14-e, a függetlenségi nyilatkozat után megváltozott a bécsi kormány politikája Magyarország irányában. A változást az akkor már súlyosan beteg Stadion helyettesítő Bachnak a május 26-i minisztertanácsban tett előterjesztése inaugurálta. Eszerint Magyarország a függetlenségi nyilatkozattal eljátszotta mindazokat az előjogait, amelyeket részére a birodalmi alkotmány még engedélyezett. Ennek folytán előállt annak a szükségessége, hogy Magyarország leigázása után az ország közigazgatását alaposan átalakítsák. Ehhez a kormánynak megbízható támaszra lenne szüksége az országban. Bach azonban egyik magyarországi pártcsoporthoz sem várt ilyen támaszt, még az ókonzervatívoktól sem: megítélése szerint ezekből hiányzott a bátorság, tetterő és az „igaz ügy” iránti nyílt odaadás; úgy vélte, a kormánynak kárára lenne olyanokkal működni együtt, akik mereven ragaszkodtak rég elavult formákhoz és intézményekhez.¹⁰ Miután a minisztertanács Bach véleményét a magáévá tette, Schwarzenberg június 2-án felterjesztést intézett az uralkodóhoz, s abban kifejezésre juttatta a jogeljátszás elméletét. Eszerint már a márciusi forradalom megdöntötte azt,

⁸ Manifestumok és Szózatok 47—65. l.

⁹ Redlich, Josef: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I/1. Leipzig 1920. 378. l.

¹⁰ Schlitter, Hanns: Versäumte Gelegenheiten. Die oktroyirte Verfassung vom 4. März 1849. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte. Zürich—Leipzig—Wien 1920. 45. l.

amit Magyarországon korábban alkotmánynak neveztek, s így teljesen az uralkodótól függ, hogyan rendezi majd az ország alkotmányát és közigazgatását. Amíg tehát az oktrojált alkotmány a magyar történeti alkotmány egyes részeit még érvényben levőnek nyilvánította, rábiddel utána a kormányférfiak egymás között már egyetértésre jutottak abban, hogy az oktrojált alkotmánynak ezt az ígérését nem veszik figyelembe.

Ami a rendszer társadalmi bázisát illeti, a kormány — mint arra Bach fentebb említett előterjesztésében már célzott — nem kívánt az ókonzervatívok vékony rétegeire támaszkodni. Schwarzenberg június 2-i felterjesztése részletesen kifejtette, hogy a kormánynak a lakosság minden osztályának anyagi és szellemi érdekeit figyelembe kell vennie, s a „pártütő” kormánynyal szemben, amely szerinte ígéretekkel elégitette ki a lakosságot, valóságos anyagi előnyöket kell biztosítania számára. A paraszt, a polgár, a pap, a nemes egyformán meg kell hogy győződjenek arról: rendezett állam jótéteményeiben részesül. A bíróságoknak is egyformán kell mérniük az igazságot parasztnak és nemesnek. A bécsi minisztérium tehát azt remélte, hogy polgári jogviszonyok teremtésével, a tőkés fejlődés feltételeinek biztosításával oly mértékben járulhat hozzá az ország anyagi erejének fejlesztéséhez, ami megszerzi majd számára a lakosság széles rétegeinek bizalmát. Hogy ezek a remények nem váltak valóra, az lényegében a rendszer ellenforradalmi jellegének és önkényuralmi módszereinek volt a következménye,

A szabadságharc leverése után a birodalom kormányzatában egyre inkább a reakciós erők kerekedtek felül, s végül is meghátrálásra készítették a liberális minisztereket. Az ellenforradalom, amikor a végrehajtó hatalmat Bécsben is, az ostromállapotban levő tartományokban is a katonai kormányzatot és a csendőrséget irányító tábornokok kezébe tette le, az abszolutizmus híveit előnyös helyzetbe juttatta s a birodalmi alkotmányt bukásra ítélte. Az abszolutizmusnak számos híve akadt Ausztriában, különösen a hadseregben és a magas bürokrácia, valamint általában az udvari arisztokrácia képviselői között. Az arisztokrácia képviselői főként Metternich körül csoportosultak, aki külföldről is beleszólt a Monarchia belügyeinek intézésébe, és szervezte az alkotmányos kormányzat ellenzékét. Metternich és Windischgrätz — s velük a magyar konzervatívok egy része — egyetértettek a birodalmi alkotmány elítélésében. Abszolutisztikus birodalmi kormányzatot kívántak, a tartományok bizonyos mozgási szabadságával, Magyarország ősi alkotmányának legalább részleges helyreállításával. Azt hirdették, hogy az ausztriai államgépezet fő motorja nem a hivatalnokok, hanem a birtokos nemesség.¹¹ E csoporttal szemben Kübeck volt kamaraelnök a magas bürokráciát képviselte. Kübeck s a vele egy véleményen levők azt hangoztatták, hogy a forradalom elnyelte a nemességet és magával rántotta a demokráciát; az ellenforradalmi kormányzatnak nem maradt más támasza, mint a hadsereg, a hivatalnoki kar és az egyház.¹² Az udvari kamara volt elnöke — aki a forradalom idején különösnek tartotta, hogy a birodalmi gyűlésen

¹¹ Metternich-Winneberg, Richard: Aus Metternichs nachgelassenen Papieren Bd. 8. Wien 1880—1884. 467—475. l.; Friedjung i. m. I. 445—446. l.

¹² Friedjung i. m. I. 451. l.

„szakállas demokraták” közé vegyüljön — magát a minisztériumot is, mint a forradalom szülöttét, veszedelmesnek tekintette a Monarchia számára.¹³

Amikor Ferenc József 1851. április 13-án elhatározta a birodalmi tanács (Reichsrat) megalakítását, s annak élére Kübecket helyezte, eldönt a Monarchia belső kormányzatának sorsa: a konzervatív tábor bürokratikus szárnya győzött. Ettől fogva a birodalmi tanács a minisztérium fölött lényegében véve irányító szerepet gyakorolt, s Kübeck, a minisztertanács akarata ellenére, keresztülvitte a neoabszolutizmus rendszerének bevezetését. A liberális miniszterek levonták a konzekvenciákat: Schmerling már 1851 januárjában távozott a kormányból, Bruck ugyanaz év májusában lemondott, Bach, hogy maradhasson, az abszolutizmus táborába szegődött. Philipp Krauss pénzügyminisztert, aki az abszolutizmus bevezetését azért ellenezte, mert az államhittel érdekében szükségesnek tartotta a parlamenti ellenőrzést, Ferenc József az év végén bocsátotta el.

Az abszolutizmus bevezetésének első lépését Ferenc József 1851. augusztus 20-i elhatározása jelentette, amellyel eltörölte a miniszteri felelősséget. Ugyanakkor felszólította a minisztériumot és a birodalmi tanácsot, adjanak véleményt arról a kérdéstről, vajon a birodalmi alkotmány keresztülvihető-e egyáltalában? Bach ekkor még megkísérelte, hogy a nyílt abszolutizmusra való áttérést megakadályozza. Az alkotmányrevízió céljából létrehívott bizottságban azonban kisebbségben maradt, ez a bizottság az alkotmányban megígért és a kormány által tervezett liberális reformokat egytől-egyig elvetette. Elutasították a községek autonómiájára, a magyarországi törvényhatósági élet visszaállítására, a népképviselői országgyűlésre és birodalmi gyűlésre vonatkozó javaslatokat, a bíraskodás reformjára vonatkozó polgári követeléseket. A közigazgatás és jogszolgáltatás szétválasztásával kapcsolatban is visszafelé léptek: elhatározták, hogy első fokon a kettőt ismét egyesítik, hiszen a nép amúgy sem érti meg a kettő közötti különbséget. A bizottság javaslatát Kübeck fogalmazta meg. A minisztertanács ekkor még mindig ellenállást tanúsított; Ferenc József hatalmi szíval vetett véget a vitának, december 31-én kinyilvánította a birodalmi alkotmány eltörlését és szentesítette az új „alapelveket”,¹⁴ amelyek szerint az ausztriai császárság jövőbeni kormányzatát be kellett rendezni.

Az „alapelvek” mindenekelőtt az „ausztriai császári örökös monarchia” oszthatatlanságát deklarálják. Minthogy alkotmány nincs, nem is tartalmaznak közjogi tételeket, csupán a birodalom igazgatására vonatkozó utasításokat.

Eszerint minden koronaországban országfejedelmi járási hivatalokat kell felállítani, ezekben a lehetőség szerint egyesíteni kell a különböző közigazgatási ágakat. A járási hivatalok fölé kerületi hatóságokat (megyéket) kell állítani, ezek területének meghatározásánál egyrészt a korábbi felosztást, másrészt a fennálló szükségleteket kell figyelembe venni. A kerületi

¹³ Walter, Friedrich; Karl Kübeck Freiherr von Kübau und die Aufrichtung des francisko-josephinischen Neuabsolutismus. Südostforschungen XIX. München 1960. 198., 206. l.

¹⁴ Magyarországot Illető Országos Törvény- és Kormánylap (a továbbiakban: Orsz. Kormánylap). Budán 1852. 3—7. l.

(megyei) hatóságok az országos hatóság, a helytartóság és az országfőnök alá vannak rendelve.

A „helyközségek” igazgatását az alapelvek teljesen az állami hatóságok ellenőrzése és irányítása alá helyezik. Kimondják, hogy a nagybirtok területe a helyközségek kötelékéből kivehető és közvetlenül a járási hivatalok alá rendelhető. A községi tárgyalások nyilvánosságát meg kell szüntetni. Az alapelvek értelmében minden koronaországban ki kell dolgozni a falusi községek és városok rendtartását. Ezekben „a túlnyomó érdekeknek túlnyomó befolyás engedendő”, vagyis döntő súlyt kell biztosítani a földbirtoknak „kiterjedéséhez és adóértékéhez képest”, továbbá az iparnak és a házbirtokosoknak.

A jogszolgáltatásnak a közigazgatástól való elválasztását az alapelvek nem mondják ki olyan kategórikusan, mint azt az oktrojált birodalmi alkotmány tette. Eszerint a különválasztás csak a társas bíróságoknál és a másod- és harmadfolyamodásúaknál eszközendő általában, az első folyamodásúaknál csak ott, ahol az nélkülözhetetlen. Különben a járási hivatalokban egyesíteni kell az első folyamodású bíraskodást a közigazgatással. Mind a peres, mind a nem peres polgári és bűnvádi ügyekre nézve három folyamodásnak kell lennie. Az első folyamodású hatóságok (mind a tisztán bíraskodással foglalkozók, mind a politikai igazgatást is ellátó járási hivatalok) feladata polgári ügyek, kihágások és bizonyos meghatározott vétségek esetében a tényállás kinyomozása és a büntetőbíróságok egyéb módon való segítése. Kihágásoknál és a járási hivatalokhoz utalt vétségeknél a nyomozást a legegyszerűbb alakban kell lefolytatni. Az eljárás nem nyilvános, de első folyamodású szóbeli eljárásnál a vádlottnak — az elnök engedélyével — joga van bizonyos számú hallgatót bebocsátani. Esküdtbíróságok nem működhetnek. Az általános osztrák polgári törvénykönyvet mint az állam minden tagját illető jogszabálygyűjteményt kellő előkészítés után azokban a koronaországokban is be kell vezetni, amelyekben az még nem érvényes. Hasonlóképpen az osztrák büntetőtörvényt is az egész birodalomban életbe kell léptetni. A birtokos nemesség részére lehetővé kell tenni majorátusok és hitbizományok létesítését.

Tartományi alkotmányok bevezetéséről, tartományi önkormányzatról az alapelvek már nem szólnak, csupán „tanácskozó választmányok” alakítását irányozzák elő. A megyei hatóságok és helytartóságok mellé szándékoztak ilyeneket rendelni, a birtokos nemesség, a nagy és kis földbirtokosok és az iparúzők sorából. A választmányok létrehozatalára és hatáskörére vonatkozó rendelkezéseket azonban az alapelvek későbbi időre tartották fenn. Végül azt is kilátásba helyezték, hogy a járási hivatalokhoz időről időre összehívják majd a bekebelezett községek előljáróit, valamint a községi köteleken kívüli nagybirtokok tulajdonosait, vagy azok meghatalmazottait, „saját ügyeikbeni egybegyűlés végett”.

Az abszolutizmus, amelynek bevezetésére Ferenc Józsefet az olmtüzi egyezmény s a franciaországi államcsíny bátorította fel, ezzel formálisan is életbe lépett. A miniszterek ezután már jogilag is csupán a császárnak tartoztak felelősséggel. Schwarzenberg 1852. április 5-én bekövetkezett halála

után Ferenc József nem nevezett ki új miniszterelnököt, mintegy ezzel is dokumentálva, hogy a kormánynak ő maga a feje.

Az új rendszer a minisztériumok szerkezetében is bizonyos változtatásokat hajtott végre. Egy 1852. április 25-én kelt legfelsőbb elhatározás az államrendőrségi és biztonsági rendőrségi ügyeket kivette a belügyminisztérium hatásköréből, és külön felállítandó „legfelsőbb rendőrhatalóság” (Oberste Polizeibehörde) hatáskörébe utalta; ennek vezetését a császár Kempen altábornagyra, a csendőrség főparancsnokára bízta. Másrészt viszont 1853 elején feloszlatták a földművelés- és bányáügyi minisztériumot, s annak hatáskörét a belügyminisztérium és a pénzügyminisztérium között osztották meg. Így a kormány szerkezete egyre jobban hasonlított az 1848 előttiéhez, s már magában ebben a tényben is az 1848-as hagyományokkal való szakítás szándéka jutott kifejezésre.

A birodalmi centralizmus kormányzatának története Magyarországon három fő szakaszban játszódott le. Az első — a szabadságharc megindulásától a tavaszi hadjáratig — Windischgrätz Alfréd kormányzata az országnak a császári hadsereg által megszállva tartott területein nem más, mint a birodalmi centralizmus korának előtörténete. Ez idő alatt a bécsi kormánykörök még csak az 1848 márciusi vívmányok jogérvényét vonták kétségbe, s Ferenc József az 1849. március 4-i oktrojált alkotmányban is a magyar alkotmánynak csupán az új alkotmánnyal összhangban nem levő jogszabályait nyilvánította érvénytelennek.

A középső szakasz a tulajdonképpeni centralizmus kormányzata. Ez formálisan Ferenc József 1849. június 4-i elhatározásával kezdődik, amellyel a Schwarzenberg miniszterelnök által Magyarországnak a birodalomba való beillesztésére tett javaslatot jóváhagyta. E szakasz kormányzati rendszerét Bach belügyminiszter dolgozta ki.

Végül az utolsó szakaszt Benedek Lajos kormányzata alkotja. Ebben a Bach bukása utáni, átmeneti időben már megkezdődött a centralista kormányzati rendszer lebontása, s az 1847-es állapotokhoz való visszatérés. E szakaszt Ferenc József 1860. április 19-i elhatározása vezette be, amelyben a magyar országgyűlés egybehívását és a megyei hatóságok mellett megyegyűlések engedélyezését helyezte kilátásba.

1. Windischgrätz Alfréd kormányzata

1849 január—április

Windischgrätzet katonai sikerei és a császártól nyert teljhatalma egy időre olyan helyzetbe juttatták, amelyben a Habsburg-birodalom kormányzatának újjáalakítását döntő módon igyekezett befolyásolni. Vérbeli konzervatív arisztokrata létére, minden, ami a forradalomra emlékeztetett, gyűlöletes volt számára. Abban az 1848. november 21-i levelében, amelyben Schwarzenbergnek az újonnan kinevezett miniszterelnöknek a követendő kormányzati módszerekre vonatkozó nézeteit kifejtette, fő követelmény-

képpen az ostromállapot fenntartását, a sajtó elnémitását és a birodalmi gyűlés felosztatását jelölte meg.¹⁵

Ezeket az ellenforradalmi módszereket alkalmazta Magyarországon is, ahol — a hadihelyzetnek megfelelően változó területen — teljhatalmú parancsnokként az uralkodó képében járt el, és saját belátása szerint intézkedett.

A Windischgrätz-féle magyarországi kormányzat legfőbb szerve a *had-seregparancsnokság politikai-igazgatási osztálya* volt, amely a főparancsnok személyes utasítása szerint működött. A politikai-igazgatási osztály vezetője, Rousseau tábornok éppúgy, mint maga Windischgrätz, szoros összeköttetésben volt a magyar konzervatívokkal. Rousseau-t Bécsben a magyar forradalmi párttal való egyetértéssel is megvádolták, és a császári seregek tavaszi veresége után egyik bűnbaknak őt állították oda.¹⁶

A forradalom felszámolásában Windischgrätz fontos szerepet szánt az állami rendőrségnek. E téren nem az 1848 előtti állapotok visszaállítására törekedett, hanem abból az elvből indult ki, hogy az állami rendőrséget újonnan kell szervezni az egész monarchiában s különösen Magyarországon szinte a semmiből kell megteremteni. A magyarországi hadjárat megindításakor *had-seregrendőrség* felállítását határozta el, s annak vezetését Felsenthal bécsi rendőrfőbiztosra bízta. Buda és Pest elfoglalása után ez a hadseregrendőrség az akkor létrehozott *katonai és polgári központi bizottmánnyal* került szerves kapcsolatba, s mint annak *politikai osztálya* működött tovább. A központi bizottmány elé rendelték, vizsgálat végett, mindazokat a katonai és polgári személyeket, akiket a forradalomban és a szabadságharcban való aktív részvétellel gyanúsítottak.

Mindjárt a hadjárat megindulásakor megszervezték — 1848 előtti mintára — a *tartományi biztosságok főigazgatóságát* is, a hadsereg ellátásáról való gondoskodás végett. A Torkos Mihály főigazgató vezette szerv Buda elfoglalása után a helytartótanács pótlására létrehozott *ideiglenes polgári közigazgatás* egyik osztályává alakult át. A „polgári közigazgatás” a hadseregparancsnokság politikai-igazgatási osztályának volt alárendelve. Személyzete magyar konzervatívokból, 1848 előtti nemesi hivatalnokokból került ki, akik az új hatóságot — az adott szűk keretek között — teljesen a volt helytartótanács mintájára rendezték be, s ehhez annak még rendelkezésre álló apparátusát használták fel. Az ideiglenes polgári közigazgatás vezetője, id. Szogyény-Marich László, azt is elérte Windischgrätznel, hogy a közigazgatás belső ügyviteli nyelve a magyar lett.

A forradalom előtt a magyar udvari kancellária által gyakorolt, majd ezt követően a magyar igazságügyminisztériumra háramlott jogi funkciók

¹⁵ Walter, Friedrich: Von Windischgrätz über Welden zu Haynau. Wiener Regierung und Armee-Oberkommando in Ungarn 1849/50. Megj. a Walter, Friedrich—Steinacker, Harold: Die Nationalitätenfrage im alten Ungarn und die Südostpolitik Wiens c. kötetben (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 3. k.) München 1959. 77. l.

¹⁶ Rousseau Leopold Chevalier d'Happoncourt vezérőrnagy ismerős volt a magyarországi viszonyokkal, az 1840. évi országgyűlés idején a kormány egyik kiküldöttje Pozsonyban, állítólag táblabíró is volt. 1849 júliusában nyugdíjazták. L. id. Szogyény-Marich László Emlékiratai Bp. 1917. I. 16. l., II. 5. l.

ellátására, a bíróságok ügyvitelének ellenőrzésére és a semmitűszék teendőinek végzésére Windischgrätz és magyar konzervatív elvbarátai *ideiglenes igazságügyi közigazgatást* kívántak létrehozni, ennek megszervezésére azonban a honvéd hadsereg győzelmes előnyomulása folytán már nem maradt idejük.

Azok a „bécsi bürokraták”, akiknek centralista törekvései ellen a magyar konzervatívok a Windischgrätz kormányzat idején a sajtóban is küzdöttek, ugyanakkor a maguk elképzelései számára igyekeztek megnyerni a hadsereg főparancsnokot.

Stadion 1848. december 27-én közölte Windischgrätzcel a Magyarországnak és Erdélynek a Monarchiához való szerves hozzácsatolására vonatkozóan kidolgozott és a minisztertanács által elfogadott alapelveket.¹⁷ Stadion terve az volt, hogy a történeti Magyarország területéből nemzetiségek szerinti szerves területegységeket alakítanak ki, s ezeket politikai igazgatási tekintetben különválasztják, belőlük tartományokat alakítanak. E tartományok belügyeiket egymástól függetlenül, nemzeti alapon intéznék, s közigazgatási és képviselői tekintetben közvetlen kapcsolatban állnának a birodalom központjával. Ez az elkülönítés már a katonai megszállás időpontjától kezdődne, s ezért *katonai kerületeket* kell kialakítani oly módon, hogy ha majd a haditörvény helyébe polgári közigazgatás lép, ezekből közvetlenül alakulhassanak ki a nemzeti tartományok. Windischgrätz azonban nem értett egyet a katonai kerületek ilyen kialakításával, s azt megvalósíthatónak sem tartotta. Már decemberben kinevezte Kempen tábornokot a császári katonaság által megszállott Nyugat-Magyarország katonai parancsnokává, s ezen a területen reá ruházta a katonai és polgári hatalmat a közigazgatás minden ágában. Január 15-én pedig már úgy látta, hogy a császári csapatok fokozatos előnyomulása Magyarország területén három katonai kerület kialakítását teszi lehetővé. Ekkor nevezte ki Kempen altábornagyot a Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Túróc, Zólyom, Bars és Komárom megyékből álló katonai kerület parancsnokává, Pozsony székhellyel. Gróf Wrba altábornagyot ugyanakkor Buda székhellyel a Pest megyéből, a jászkun kerületből, továbbá Fejér és Esztergom megyékből álló katonai kerület élére állította, báró Burits vezérőrnagyot pedig Sopron székhellyel a Baranya, Tolna, Somogy, Zala, Veszprém, Sopron, Vas és Győr megyékből kialakítandó katonai kerület parancsnokává tette meg.¹⁸ Burits helyébe később gróf Castiglioni tábornok került.¹⁹

A meghódított területek törvényhatóságai működésének irányítására és ellenőrzésére Windischgrätz *királyi biztosokat* nevezett ki, egy vagy két megye és a területükön fekvő szabad királyi városok élére egyet. A királyi biztosok a katonai kerület parancsnokától kaptak parancsokat, s neki jelentettek minden közigazgatási ügyben, csak sürgős esetekben fordulhattak közvetlenül a hadseregparancsnokság politikai-igazgatási osztályához. A kirá-

¹⁷ Helfert, Jos. Alex: Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. IV. Der ungarische Winter-Feldzug und die octroyirte Verfassung. Erster Teil. Prag 1876. Anhang 41—44. l.

¹⁸ D 8. 214.

¹⁹ D 32. 803.

lyi biztosoknak kellett a szabadságharc első hónapjaiban a császári katonaság által megszállott területeken az ellenforradalmi rendszert stabilizálniuk.

A *törvényhatóságok* szerkezetén Windischgrätz csak a legszükségesebbnek látszó változtatásokat hajtotta végre. A főispánok, amíg a királyi biztosok működtek, s az ostromállapot tartott, nem gyakorolhatták törvényes hatáskörüket. A megyei tisztikarok és a városi tanácsok egyébként tovább működhettek, amint a királyi biztos a „forradalmi” elemeket eítávolította belőlük. Bizottmányi ülések az ostromállapotra való tekintettel nem voltak tarthatók. Az ily módon kiesett szerv pótlásáról akként gondoskodtak, hogy az alispán, ill. polgármester a törvényhatósági igazgatás minden ügyét maga intézte, saját felelőssége alatt, az árvaügyeket és a törvényszéki ügyeket kivéve. Az árvaügyek kezelésére a királyi biztos választmányt létesíthetett, a törvényszék tagjait is ő nevezte ki. A pénztári utalványozások elrendelésére a királyi biztos gazdálkodó választmányt is nevezhetett ki. A törvényszéken és választmányokban tilos volt a közjogi kérdések feszegetése.

A rendőrség kezelése a városokban a városi kapitányságok feladata volt, a megyékben erre a célra a királyi biztosok — általában főbírói járásonként — *közbátorsági biztosokat* (Commissäre der öffentlichen Sicherheit) neveztek ki. A közbátorsági biztosoknak fontos szerep jutott a császári csapatok által megszállt területek ellenforradalmi szellemű „megtisztításában” s a közbiztonság helyreállításában.

A minisztérium a Windischgrätz által Magyarországon bevezetett konzervatív kormányzattal nem értett egyet. Stadion belügyminiszter Windischgrätz mellé miniszteriális hivatalnok kiküldését kívánta, a minisztertanács azonban egyelőre úgy vélte, hogy Windischgrätz magyarországi tanácsadói, Rousseau és Torkos bizalmat érdemelnek. A január 9-i minisztertanács határozataképpen arra szólították fel mégis Windischgrätzet (eredmény nélkül), hogy a magyar nyelv fennhatóságát az országos közigazgatásban szüntesse meg.

A minisztertanács még az oktrojált alkotmány megjelenése előtt, 1849. február 12-i ülésén elhatározta, hogy a magyarországi új államberendezés tervének kidolgozása céljából tanácsadó jellegű bizottságot hoz létre. Ez a bizottság, élén gróf Apponyi György volt magyar kancellárral, csak a birodalmi alkotmány kiadása után készült el tervezetével, s így abban magától értetődően tekintetbe kellett vennie az új alkotmány rendelkezéseit. Apponyi a maga március 23-i emlékiratában egyben kritikát is gyakorolt az oktrojált alkotmány felett: rámutatott arra, hogy az ország területének nemzetiségek szerinti megbontása a birodalom teljes széteséséhez vezethet. Apponyi egyetértett avval, hogy Magyarországot hosszabb ideig katonailag kell majd kormányozni. Szerinte a birodalmi minisztériumok keretében külön magyar osztályokat kell majd felállítani, az ország központjában pedig a volt helytartótanácsához hasonló kormányhatóság felállítását javasolta, de tanácsjelleg nélkül, az egyes osztályfőnökök személyes felelősségének kimondása mellett. Úgy vélte, hogy közigazgatási és törvényhatósági ügyek között éles határt kell vonni, s feltétlenül szükségesnek ítélte meg a helyhatósági élet visszaállítását.²⁰

²⁰ Schlitter i. m. 92—143. l.

Apponyi konzervatív javaslatait a minisztertanács nem vette tekintetbe, holott azokkal Windischgrätz is egyetértett.

Bach politikai szempontból nem helyeselte Windischgrätz tevékenységét, a hadvezetés terén elkövetett hibáit pedig egyenesen katasztrófálisnak ítélte meg. A március 23-i minisztertanácsban kifejtette azt a nézetét, hogy a magyarországi kormánzatnak új irányt kell szabni, mielőtt végleg elszalasztanak az ott adódó lehetőségeket. Különösen Rousseau tevékenységét bírálta, akinek tanácsai és intézkedései, a magyar párt iránti előszeretete, Bach szerint, a kormány ügyének sok kárt okozott.

Windischgrätzet a császár április 6-án Bécsbe rendelte, s helyette 12-én Welden tábornagyra bízta a főparancsnokságot. A polgári kormányzatot csak ideiglenesen bízta rá, és kilátásba helyezte, hogy kívánságára mellé adja br. Jósika Samu volt erdélyi kancellárt polgári ügyekben tanácsadónak. Az egyetértés a minisztérium és a hadsereg-főparancsnok között Welden idejében sem volt teljes. Welden a hatalmat maga akarta kezében tartani, s nem óhajtotta, hogy őt ebben korlátozzák. Bizottságot kívánt alakítani a megszállt részekben, a végrehajtó hatalom gyakorlására, a rendőri felügyeletre s avégett, hogy a forradalmi kormány kezén levő országrészekkel az összeköttetést megteremtse. A minisztérium ezt a tervet bizalmatlanul fogadta, a bizottságban ideiglenes kormányt látott, amit viszont centralista célkitűzéseivel összeegyeztethetetlennek tartott.²¹ A miniszterek úgy vélték, hogy Welden egy magyar párt kerítette kezébe. Bach azt kívánta, hogy a belügyminisztérium egyik vezető hivatalnokát, br. Geringer Károlyt küldjék ki melléje, s lemondással fenyegetőzött, ha a főparancsnok oldala mellé nem adnak valakit, aki a minisztériummal tartsa a hivatali kapcsolatot. Welden azonban, aki Windischgrätz hadvezetési módszerei felett a legszigorúbb bírálatot gyakorolta, addigra már a honvédek győzelmes előnyomulása folytán szinte teljesen kiszorult az országból, s beadta lemondását. Ferenc József május 30-án felmentette őt a fővezéreltől, s azt Haynau tábornagyra bízta.

2. A Bach-rendszer

1849 június—1860 június

Welden tábornagy eltávolítása a magyarországi császári hadvezetés éléről s a belügyminisztérium egy hivatalnokának kiküldése az új hadseregparancsnok mellé a polgári ügyek intézésére, megadta Bach számára a lehetőséget, hogy a magyarországi államigazgatást a maga elképzeléseinek megfelelően alakítsa át. Ettől kezdve egy évtizeden keresztül ő építette ki a politikai igazgatás szervezetét az országban, s ha az irányt, amelyben annak működnie kellett, nem is ő szabta meg, magát az államgépezetet ő tervezte meg és tartotta mozgásban.

A Bach-rendszerből egyaránt hiányzott az alkotmányjogi alapok egy-
sége, s az államapparátus szervezetének egységes felépítése. Mégis, a birodalmi centralizáció elve melletti makacs kitartás, a bürokratikus kormány-

²¹ Walter: Von Windischgrätz ... 110—111. l.

zati mód és a rendszer fő mozgatójának személye ennek az évtizednek a kormányzattörténetét egységes egészé fogja össze.

Szervezettörténeti szempontból Bach magyarországi kormányzatának kora három önálló periódusra oszlik. Az elsőben, a katonai kormányzat időszakában a rendszer elvileg az oktrojált alkotmányon nyugodott, az alkotmányban megígért jogok érvényesítését azonban a gyakorlatban az ostromállapot lehetetlenné tette. A rendszer fő célja ez időszakban Magyarországnak a Habsburg-birodalomba való beépítése s az ország kormányzatának az oktrojált alkotmány elvei szerinti átépítése volt. A kormányzat módszere az ellenforradalmi terror alkalmazása, a katonai és polgári kormányzat egybefogásával.

A második időszakban, a provizórium korában az elvi alap még mindig az oktrojált alkotmány, amíg azt fel nem függesztik, s az annak értelmében folyó szervezési munkálatokat le nem állítják. A katonai és polgári kormányzat ebben az időszakban már szétvált, az ostromállapot azonban továbbra is fennmaradt. A rendszer ekkor tért le teljesen a történelmi alapokról, alakította ki a közigazgatás területi egységeit racionális alapon, s épített ki egy új polgári jellegű államapparátust, anélkül azonban, hogy az önkormányzati szervek létrehozására sor került volna.

A harmadik időszak, a definitívum, jogilag az abszolutizmust deklaráló császári alapelvekre épült. Ezzel az ellenforradalmi rendszer végleg az önkényuralomba torkollott, ami természetesen nem erősítette, hanem gyengítette a rendszer társadalmi bázisát, s oda vezetett, hogy — ha az abszolutizmus egyelőre tarthatta is magát — a centralista kormányzat bukásának feltételei fokozatosan megérlelődtek.

a) *A katonai kormányzat időszaka*

1849 június—1850 december

Amikor a magyarországi császári hadak fővezérletét Haynaura bízták, Bach mindjárt állást foglalt az ellen, hogy az új hadseregpáncsoknak a polgári közigazgatás terén ugyanolyan hatalmat adjanak, mint elődeinek. Azt kívánta, hogy a polgári közigazgatást egy miniszteriális hivatalnok kezébe tegyék le, jónak látta azonban, ha a rendeleteket továbbra is a hadseregpáncsok intézkedései gyanánt adják ki. Így gondolt azoknak a lakosok előtt tekintélyt s a katonai végrehajtó közegek előtt nagyobb nyomatékot szerezni.²²

A minisztertanács Bach javaslatait elfogadta, és ennek alapján Schwarzenberg június 2-án felterjesztést intézett az uralkodóhoz. Ebben mindenekelőtt azt hangoztatta: már most meg kell állapodni Magyarország jövőbeni kormányzatának alapelveiben, annak érdekében, hogy az ország katonai megszállásakor mindjárt a véglegesnek szánt rendszer alapjait fektessék le. Úgy vélte, hogy az országot még a szabadságharc leverése után is, hosszabb ideig, katonai kormányzat alatt kell tartani, egészen addig, amíg az új rend-

²² Walter: Von Windischgrätz... 117. l.

szer meg nem erősödött s a lakosság hangulata biztosítékot nem nyújt újabb felkelések ellen.

A katonai kormányzat rendeltetését Schwarzenberg három pontban jelölte meg. Ezek 1. a forradalom elfojtása és a birodalom egységét fenyegető intézmények felszámolása, 2. a korona tekintélyének helyreállítása és javainak visszajuttatása, 3. mindazon intézkedések végrehajtása, amelyek a nemzetiségek egyenjogúságának biztosítására, valamint ahhoz szükségesek, hogy az új állami rend — az ország szokásainak és hagyományainak lehető kímélésével — bevezethető legyen.

Amíg a háború tart — írta a miniszterelnök felterjesztésében — és még utána is sokáig, addig, amíg csak szükség van a katonai kivételes törvények fenntartására, szó sem lehet a polgári hatóságok független működéséről: a hadijog érvényes, a hatalom a katonai parancsnok kezében van letéve. Ez idő alatt biztosítani kell a polgári közigazgatásban az ügyek szabályozott menetét. A kormánynak fel kell használnia ezt az időt arra, hogy megnyerje a lakosság bizalmát. Ha helyzetét meg akarja szilárdítani Magyarországon, a jövőben nem operálhat koncessziókkal, és nem támaszkodhat egyetlen pártra, miként a múltban. Éppen ezért nem kívánta a hadseregparancsnok mellé a magyar nemesség valamely tagját kirendelni, hanem kipróbált osztrák hivatalnokot jelölt ki polgári biztosul, aki a kormánynak segítségére lenne abbeli törekvésében, hogy erős, hozzá hű pártot alakíttasson az országban.

Hogy a jólét emelésének s az ország gazdasági ereje fejlesztésének legfőbb feltételét, a hitelt bizossítsák, — úgy vélte — mindenekelőtt hitelképessé kell tenni a földbirtokot, az ősiség eltörlésével és a telekkönyvek bevezetésével. Ebben egyformán van érdekelve a nemesség, a parasztság és a papság, s hatását a megnövekedett forgalom révén hamarosan élvezni fogja a polgárság is.

A katonai megszállást a kormánynak fel kell használnia arra, hogy megnövelje az ország pénzügyi forrásait, és az állami terheket az egyes koronaországok között egyenlő mértékben ossza fel, Magyarországot is beleértve, amelynek kárpótlást kell adnia azokért az anyagi áldozatokért, amelyeket a birodalom nem magyar részei a háborúban hoznak. Mindez a minisztertanács közvetlen és tartós befolyását teszi szükségessé a magyar ügyekre, hiszen már most elő kell készíteni és még a katonai kormányzat idején hatályba kell helyezni azokat a törvényeket, amelyekkel az új állami rend alapjait lerakják, s a közigazgatást is úgy kell megszervezni, hogy az a jövő berendezkedés céljainak megfeleljen. A pénzügyigazgatás terén be kell vezetni a legfontosabb reformokat: a közbenső vámvonal eltörlését, az egyenes adózás kiterjesztését minden osztályra, s a fogyasztási adók bevezetését a kiesett vám pótlására.

Magától értetődik — így érvelt a miniszterelnök —, hogy e törvényjavaslatok elkészítését nem bízhatják a katonai főparancsnokra; az eddigi tapasztalat is azt mutatja, hogy a katonai és polgári ügyek egy kézben való egyesítését valamelyik kormányzati ág megsínyli. Windischgrätz idején a kormány még csak nem is értesült megfelelő módon arról, hogy a hadseregparancsnok milyen intézkedéseket hozott a polgári igazgatás területén. Azt javasolja tehát az uralkodónak, állítson a főparancsnok oldala mellé egy, a

miniszterelnöknek közvetlenül alárendelt személyt, és azt bízta meg a polgári közigazgatás vezetésével. Ennek a fontosabb ügyeket a főparancsnokkal egyetértésben kell majd intéznie, hiszen az utóbbi képviseli kifelé továbbra is a legfelsőbb hatalmat.

Ferenc József június 4-i elhatározásával jóváhagyta Schwarzenberg javaslatát, és báró Geringer Károly belügyminiszteri tanácsost, egy erdélyi szász család sarját, kinevezte Magyarországon a polgári ügyek vezetésével meghatalmazott császári biztosnak.²³ Ezzel a szabadságharc új szakaszával egyidőben a magyarországi kormányzattörténetnek is új, az addigitól lényegesen eltérő szakasza kezdődött. Haynau tábornagy, akit az uralkodó néhány nappal korábban, május 30-án bízott meg a magyarországi és erdélyi császári seregek fővezényletével, valamint az ostromállapotban levő országokban a kormányzati hatalom gyakorlásával, nem rendelkezett Windischgrätzhez hasonló teljhatalommal. A melléje rendelt polgári biztos révén az osztrák minisztertanács közvetlen befolyást nyert a magyarországi ügyek intézésére. A minisztertanács pedig el volt szánva arra, hogy Magyarországot, addigi alkotmányos különállását figyelmen kívül hagyva, „kíméletesen” beépíti az összbirodalom egységes államszervezetébe. Geringer kinevezése egyben a magyar konzervatívok félretolását is jelentette — eredetileg a konzervatívok egyik vezére, báró Jósika Samu volt erdélyi kancellár volt erre az állásra kiszemelve. A Schwarzenberg-kormány megkísérelte, hogy a konzervatív nagybirtokra való egyoldalú támaszkodás helyett kiegyenlítő szociálpolitikát folytatva, szélesebb és biztosabb támaszra tegyen szert Magyarországon, s e feladat megoldását a saját embereitől, az osztrák polgári bürokrataktól várta.

Az új, összbirodalmi kormányzat a történeti Magyarországot — miként az az oktrojált alkotmányban lefektetett elveknek megfelelt — társországról leválasztva, a köztük levő közjogi kapcsolatokat felbontotta, s mindegyiküket közvetlenül a bécsi központi kormánynak rendelte alá. A szűkebb Magyarország területe tovább csökkent azáltal, hogy a horvátok által megszállt Muraközt hivatalosan is Horvátországhoz csatolták, a Partiumot pedig — amint azt már az oktrojált alkotmány kinyilvánította — Erdélybe kebelezték vissza. A szerbek igényeinek kielégítésére Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát megalakítását ígérte az oktrojált birodalmi alkotmány. Haynau és Geringer hatalma kezdetben erre a területre is kiterjedt, míg az 1849. november 18-i császári pátens kimondotta, hogy a Bácsbodrog, Torontál, Temes és Krassó megyékből, valamint a Szerém megye rumai és illoki járásából alakítandó Vajdaság Magyarországtól független, külön koronartomány, amely közvetlenül a minisztériumnak alárendelt kormányzat alatt áll.

Az ausztriai birodalom politikai közigazgatásának reformtervezetét Bach 1849. június 21-én — a minisztertanácsban történt megvitatás után — terjesztette az uralkodó elé, s az hat nappal később, 27-én hagyta jóvá.²⁴

²³ Schlitter i. m. 143—150. l.

²⁴ Alleruntertänigster Vortrag des treuehorsamsten provisorischen Ministers des Innern Alexander Bach, betreffend die allerhöchste Genehmigung der Grundzüge für die Organisation der politischen Verwaltungsbehörden. Wien 1849.

A reform szervesen összetartozik a Schwarzenberg-kormányzat másik két liberális jogalkotásával: a községi törvénnyel és a bírósági szervezet reformjával; a három együtt alkot egy egészet. Miután a birodalmi alkotmány kimondotta a közigazgatás és jogszolgáltatás különválasztását, valamint a községek és a tartományok autonómiáját, külön törvényekben kellett ezeknek az elveknek a megvalósítását szabályozni. Az 1849. március 17-i Stadion-féle községi törvény következtében úgy látszott, hogy a községek maguk dönthetnek majd belső ügyeikben, s a községi élettel összefüggő ügyekben a végrehajtó hatalmat is gyakorolhatják. Hasonló módon dolgozta ki Bach a tartományi autonómia tervezetét. A bírósági szervezetre vonatkozó, az uralkodó által 1849. június 14-én jóváhagyott alapelvek következtében pedig a bíróságoktól el kellett venni minden nem bírói jellegű funkciót. Az új jogszolgáltatási szervezet életbeléptetése csak a politikai közigazgatás átfogó reformjával egyidőben volt lehetséges. Meg kellett szüntetni az addigi rendszert, amely szerint a legtöbb koronaországban az alsó bíróságoknak bizonyos politikai és kamarai igazgatási ügyeket is el kellett intézniük, a politikai hatóságok pedig, még a magasabb fokúak is, igazgatási funkciójuk mellett, bírói funkciókat is elláttak. Ugyanakkor azt is kívánták, hogy a politikai ügyek intézése a korábbinál egyszerűbb, rövidebb módon és sokkal kisebb személyzettel történjék. Úgy látszott, hogy az egyszerűsítésre bizonyos feladatok megszűnése következtében is mód adódik majd. A földterhementesítés lebonyolítása után megszűnnek a jobbágyi viszonyokból adódó korábbi feladatok, a községi törvény pedig módot nyújt arra, hogy az alsó fokú közigazgatást az alkotmányos államformának megfelelő módon oldják meg, lemondva minden állami gyámkodásról és központosításról.

A Stadion-féle községi törvény és a Bach-féle bírósági reform tehát újfajta politikai hatóságok szervezését feltételezte a birodalomban. A Bach-féle közigazgatási reformterv ugyanazokra az alapelvekre épül, mint az előbbi kettő: a közigazgatásnak a jogszolgáltatástól való elválasztása és a végrehajtó szervek mellett törvényhozó testületek létesítése elvére. Ezekkel kapcsolatban Bach még azt az elvet is szem előtt tartotta, hogy minden olyan ügyben, amelyben panasznak lehet helye, vagy felsőbb döntésre van szükség, három hatósági (intézkedő) fokozatot létesítsen. Úgy tervezte, hogy amint a törvényhozó birodalmi gyűlés mellett ott áll — elvileg — a minisztertanács mint végrehajtó szerv, a koronaországokban is minden, a helyközségnél magasabb közösséget képviselő testület mellett felállít egy végrehajtó közeget: az országgyűlés mellett a helytartót, a megyei képviselőlet mellett a megyei főnököt, a járási bizottmány mellett a járási kapitányt. E közegek mellé — a legszükségesebb számban — segédszemélyzetet kívánt adni. A beosztottak kötelesek voltak az egész ügyvitelért felelős hivatalfőnök rendelkezéseit végrehajtani. Az újonnan kiépítendő állami közigazgatás mellett mindenestre csökkent a hatóságok száma, az 1848 előtti helyzethez képest, amelyben az alsó fokú politikai igazgatás nagyrészt az egyes városi tanácsok és a földesurak kezébe volt letéve. Minthogy Ausztriában már Mária Terézia óta működtek országfejedelmi megyehatóságok (Kreisamt), a Bach-féle reform lényeges újítása az alsó fokú állami politikai igazgatás megteremtése, a nagyrészt a földesúri hatóságok pótlására szolgáló járási hivatalok (Bezirkshauptmannschaft) megalakítása.

A közigazgatási reform szerint az egyes koronaországok közigazgatásának élén a császár által kinevezett helytartó áll. A megyék közigazgatását a helytartónak alárendelt megyefőnökök vezetik. A megyefőnökök végzése ellen a minisztériumhoz lehet fellebbezni. A járás a legkisebb politikai igazgatási terület egység, élén a járási kapitánnyal. Az ő végzése ellen a megyefőnökhez visz a fellebbezés útja.

Miután az uralkodó a birodalmi közigazgatási reform alapelveit jóváhagyta, Bach hozzáfoghatott az egyes koronaországok speciális szervezési munkálatainak kidolgozásához. Csak ha már ezeket is jóváhagyta a császár, lehetett a gyakorlati szervezést megkezdeni. Mindenekelőtt a koronaország területét kellett járásokra és megyékre felosztani. A felosztásnál tekintettel kellett lenni a községek és a bírósági kerületek határaitra, valamint a terület és a lakosság viszonyaira. Ha a területi beosztás megtörtént és az új hatóságok székhelyét kijelölték, s megállapították a hivatali személyzet státusát, országos bizottságot kellett felállítani a hatóságok megszervezése végett. Ennek a politikai szervező bizottságnak a bírósági szervező bizottsággal összhangban kellett működnie. Ez gondoskodott a hivatali helyiségekről és azok berendezéséről, írta ki a pályázatokat az állásokra, tette meg a minisztériumnak a kinevezési javaslatokat, készítette el a hivatali átadást, és gondoskodott arról, hogy azok az ügyek, amelyek a politikai hatóságok hatásköréből kikerülnek, gazdátlanul ne maradjanak.

A Bach-féle közigazgatási törvény szerint a politikai hatóságok szervezésével egyidőben kellett volna megalakítani a községeket is, a községi törvény alapján. Ugyanakkor, amikor az új politikai hatóságok megalakultak, az újonnan szervezett községeknek kellett volna átadni vagyonuk kezelését és belső ügyeik intézését, tekintettel arra, hogy a régi hatóságok e nappal megszűntek.

A magyarországi politikai hatóságok szervezési munkáját egyelőre — a polgári és katonai igazgatás egyesítésére való tekintettel — nem lehetett végleges formában kidolgozni. A június óta ideiglenes jelleggel kiépülő magyarországi államapparátus a szabadságharc leverése után, októberben nyert szabályozást, oly módon, ahogyan azt a kivételes állapot lehetővé tette. A minisztertanács ekkor felterjesztette az uralkodóhoz Magyarország „ideiglenes közigazgatási rendezetét” s az annak életbe léptetésére vonatkozó utasítást. A felterjesztésben a kormány — annak hangoztatása mellett, hogy Magyarország alkotmányát a forradalom megdöntötte — leszögezi, hogy a közigazgatási rendszer megalkotásánál egyrészt a Monarchia egységét és a népek egyenjogúságát tartotta szem előtt, másrészt pedig a forradalom leküzdése után szükségessé vált kivételes állapotra volt tekintettel, amely megköveteli, hogy a katonai és a polgári hatalom és kormányzat egyelőre egyesítve maradjon.

A császár által jóváhagyott „közigazgatási rendezet” és utasítást Haynau október 24-én tette közzé.²⁵ Az ezekben foglalt rendelkezések és szabályok egyrészt a Magyarországon június óta kiépült új, „császári királyi” közigazgatás rendszerét rögzítik, másrészt a rendszer további alakulásának irányvonalát határozzák meg.

²⁵ Manifestumok és Szózatok 180—205. 1.

Az új rendszer szerint a végrehajtó hatalom Magyarországon az ott álmásozó *hadserg* főparancsnokának kezébe volt letéve. Neki kellett gondoskodnia a közrend, nyugalom és biztonság helyreállításáról és fenntartásáról, neki kellett megtennie azokat a kivételes intézkedéseket, amelyeket az ostromállapot és a haditörvény hozott magával, s amelyek végrehajtásához katonai erőre volt szükség. Ő adta ki azokat a hirdetményeket, amelyek ebből az állásából folytak s az egész közigazgatásra vonatkoztak.

Mellette állt az uralkodó által a polgári közigazgatásra *meghatalmazott császári biztos*, aki közvetlenül a minisztériumnak volt alárendelve, s mint annak kiküldött orgánuma működött. Neki kellett a legfelsőbb helyben hagyást nyert magyarországi politikai igazgatási rendszert kiépítenie s annak működésére felügyelnie. Közre kellett működnie emellett más igazgatási ágak átalakításában, s az evégett létrehozandó szerveknek az illetékes minisztériumokkal való összeköttetése megteremtésében is.

Közigazgatási tekintetben nagyobb kiterjedésű *katonai kerületeket* alakítottak, két-három polgári kerületből. Egy-egy katonai kerületben a kerületi parancsnok volt az igazgatás vezetője és a végrehajtó hatalom képviselője. Ő felelt a közrend fenntartásáért, a felsőbb rendeletek kihirdetéséért, a nemzetiségek alkotmányos jogainak megóvásáért. Neki kellett gondoskodnia a kivételes állapotból folyó intézkedések végrehajtásáról. Ő büntette meg az állam biztonsága elleni akciókat, ő engedélyezte az időszaki sajtótermékek kiadását és torolta meg a sajtó „túlkapásait”. Polgári ügyekben a minisztériummal a meghatalmazott császári biztos útján levelezhetett. Sürgős esetekben joga volt más koronaországok vezető polgári hatóságaival közvetlen érintkezésbe is lépni, úgy azonban, hogy fontosabb esetekben erről a császári biztost is értesítette.

Ferenc József 1849. október 17-i elhatározásával hagyta jóvá Magyarország új katonai kerületi beosztását. Eszerint öt katonai kerületet alakítottak az országban, a következő beosztással:

I. *Soproni kerület*. Parancsnoka Alemann tábornok, székhelye Sopron. Hozzá tartoznak a soproni, székesfehérvári és pécsi polgári kerületek.

II. *Pozsonyi kerület*. Parancsnoka Gerstner tábornok, székhelye Pozsony. Hozzá tartoznak a pozsonyi és a nyitrai polgári kerületek.

III. *Kassai kerület*. Parancsnoka Bordolo altábornagy, székhelye Kassa. Hozzá tartoznak a lőcsei, a kassai és az ungvári polgári kerületek.

IV. *Buda-Pesti kerület*. Parancsnoka Macchio tábornok, székhelye Pest. Hozzá tartoznak a pesti és az egri polgári kerületek.

V. *Nagyvárad* kerület. Parancsnoka Braunhoffer tábornok, székhelye Nagyvárad. Hozzá tartoznak a debreceni, a nagyvárad

és a szegedi polgári kerületek.

A hatodik kerület az újonnan alakítandó Vajdaság területével esett egybe.²⁶ A „közigazgatási rendezet” szerint mindegyik katonai kerületi parancsnok mellett egy *miniszteri biztos* vezette a kerület polgári ügyeit. A miniszteri biztos hivatali működéséért a meghatalmazott császári biztosnak és a minisztériumnak tartozott felelősséggel. Hatásköréhez elsősorban a bel-

²⁶ D 69. 1849:1411.

ügyminisztérium reszortjába vágó politikai közigazgatási ügyek tartoznak. Más igazgatási ágakba való befolyását az illetékes minisztériumok határozzák meg, a császári biztos útján. A katonai kerületi parancsnoknak és a miniszteri biztosnak állandóan egymással összeköttetésben kellett működnie.

A miniszteri biztosok kirendelése a katonai kerületi parancsnokok mellé lényeges változtatást jelentett a június óta kiépült szervezetben. A miniszteri biztosok az egyes katonai kerületekben a birodalmi centralizmus teljes érvényesülését voltak hivatva biztosítani. A minisztertanács ezt azért tartotta szükségesnek, mert a polgári kerületek élén álló kerületi főbiztosok egy része — ezek a konzervatív táborból kerültek ki — a szervezést nem teljesen a birodalmi kormány által kívánt centralisztikus irányban hajtotta végre. A miniszteri biztosok egy része osztrák bürokrata volt, a kormányzat centralisztikus jellege csak az ő kinevezésükkel domborodott ki erősebben.

A polgári kerületek kialakítását Geringer már júniusban megkezdte. Ezek nagyobbak voltak, mint a Windischgrätz-kormányzat királyi biztosainak területei, általában három-négy megyére terjedtek ki. A polgári kerület politikai közigazgatását a kerületi főispán címet használó *kerületi főbiztos* vezette. Ő volt kerületében a polgári közigazgatás körébe vágó rendeletek végrehajtója. Fontosabb ügyekben a katonai kerület parancsnoka tanácskozássra hívhatta meg. A felsőbb hatóságokkal a rendezet szerint a kerületi parancsnok útján érintkezett.

A kerületi főbiztosokat — akik közül egyesek már Windischgrätz idejében is mint királyi biztosok irányították egy-egy terület igazgatását — elkedvetlenítette a miniszteri biztosok fölébük helyezése, egyesek emiatt le is mondtak állásukról. Azok a konzervatívok, akik az ország közigazgatási autonómiájának megsemmisítésében, az összbirodalmi politikai igazgatás megszervezésében nem kívántak közreműködni, inkább a jogszolgáltatási szervezetbe, a viszonylag nagyobb függetlenséget nyújtó bírói állások révén a nemzeti autonómiának ez utolsó mentevárába léptek át.

Egy-egy megye politikai igazgatását a közigazgatási rendezet szerint *kormánybiztos vezette*, „megyei főnök” címmel. A kormánybiztos közvetlenül a kerületi főbiztos alá volt rendelve.

Az új rendszer egyik fő szempontja a politikai igazgatásnak a jogszolgáltatástól való elválasztása lévén, az új kormánybiztosokkal mindjárt kezdetben közölték, hogy a felsőbb rendeleteket a törvényszékekhez csak ideiglenesen, a törvénykezés reformjáig közvetítik.

A politikai igazgatás terén legfőbb elv volt a kormányzatban addig dívott kollegiális rendszer megszüntetése, és az egyszemélyes felelős vezetés megteremtése. A megye területén a kormánybiztost illette a politikai hatalom gyakorlása minden közigazgatási ügyben, s ezekért ő viselte a felelősséget a kerületi főbiztos előtt. Ebből az következett, hogy a közigazgatási ügyeket a melléje rendelt személyzettel neki kellett elintéznie, ő tett hivatalos jelentést felsőbb hatóságának, saját neve alatt folytatott hivatalos levelezést vele egyenrangú állású katonai vagy polgári személyekkel ill. hatóságokkal. A kollegiális rendszer megszüntetésével feleslegessé vált és megszűnt a megyei jegyzői hivatal, megszűntek az addig fennállott választmányok is; az árvaügyek intézését a kormánybiztos felügyelete és felelős-

sége alatt további rendelkezésig a megyei törvényszékre bízta, megszüntetve a nemes és nemtelen árvák közötti különbségtételt.²⁷

A megyék újjászervezésénél egyrészt eltávolítottak a tisztikarokból minden politikailag kompromittált személyt, másrészt az új hivatalnokok kinevezésénél igyekeztek „illő módon” tekintettel lenni a polgári rendre és az egyes nemzetiségekre is.²⁸

A közigazgatási rendezet a szabad királyi városokat is közvetlenül a kerületi főbiztos alá rendelte, s azok politikai igazgatását a *polgármesterre* bízta, ugyancsak az egyszemélyes felelős vezetés elve alapján. A polgármestert a kerületi főbiztos és a katonai kerület parancsnokának közös javaslatára a hadsereg főparancsnoka nevezte ki, a meghatalmazott császári biztosal egyetértésben.

A megyék területét a rendezet szerint politikai igazgatási járásokra kellett felosztani, tekintetbe véve a lakosság szükségleteit és a közszolgálat igényeit. Egy-egy politikai igazgatási járás élére *járásbeli biztost* helyeztek, aki a kormánybiztos alá rendelve, a közigazgatási teendőket a legelső fokon látta el. A járásbeli biztos az „igazgató szolgabíró” címét viselte (a szabad kerületekben meghagyták az ott addig szokásos címeket).

A járások szervezésére nézve Geringer 1849. november 13-án adott a kerületi főbiztosoknak utasítást.²⁹ Eszerint figyelembe kellett venni, hogy idővel megszűnik majd a közigazgatási, bíraskodási és adóhivatali teendőknek a járási hivatalnokok kezében való kumulálása, ami a korábbi állapotok maradványaképp egyelőre még fennállt (külön törvényszékeket, valamint adóhivatalokat állítanak fel), tehát a közigazgatással foglalkozó járási hivatalnokok sokkal nagyobb területen láthatják majd el feladataikat, mint eddig. A járási székhelyet úgy kellett megválasztani, hogy onnan a legtávolabbi lakott hely is egy nap alatt, oda-vissza utazást számítva, meglátogatható legyen, s a helységek többsége ne legyen távolabb 3 német mérföldnél. Lehetőleg a kereskedelmi és ipari góccokat kellett székhelyül választani. A korábbi enklávékra és kiváltságos területekre nem lehetett tekintettel lenni; az utasítás úgy vélte, hogy az egyenjogúság következtében a lakosok számára amúgy is közömbössé vált, melyik járáshoz tartoznak. Hogy a nemzetiségek egyenjogúságát megvalósíthassák, pontos statisztikai-néprajzi felmérést kellett végezni, s annak eredményét figyelembe véve, lehetőleg nemzetiségi járásokat kellett kialakítani. Ott, ahol ez nem volt megvalósítható, a kisebbség részére kirendeltségek létesítését is javaslatba lehetett hozni.

Az újonnan kinevezett járási tisztviselőknek kötelességükké tették a járásuk székhelyén való lakást.³⁰

A közigazgatási rendezet az új *politikai hatóságok feladatait* is felsorolta. Eszerint általában gondoskodniuk kellett a törvények közhírré tételéről és végrehajtásáról, a közbiztonság és nyugalom fenntartásáról és helyreállításáról. Amint valamely területen a politikai hatóságok megkezdték működésüket, közhírré kellett tételniük a katonai parancsnokok és polgári hatóságok kiáltványait és hirdetményeit, le kellett foglalniuk a forradalmi

²⁷ D 69. 1849:399.

²⁸ D 69. 1849:454.

²⁹ D 55. 1849:4195.

³⁰ D 69. 1849:687.

kormány hirdetményeit, meg kellett akadályozniuk azok terjesztését. Támogatniuk kellett a császári hadsereget, teljesíteniük kellett a hadsereg élelmezésére, szállítására, beszállásolására vonatkozó rendeleteket. A katonai szervek segítségére kellett lenniük a lakosság lefegyverzésében, a magyar bankjegyek beszedésében és megsemmisítésében, a forradalom elnyomásában, az ország lecsendesítésében. Meg kellett győzniük a népet a kormány jó szándékáról, támogatniuk kellett a kormányhű elemeket. Meg kellett nyugtatniuk a parasztokat, hogy az úrbéri teherviselés megszüntetésére vonatkozó törvény érvényben marad. Meg kellett magyarázniuk a földbirtokosoknak, hogy a megszünt úrbéri szolgáltatásokérti kártalanításuk attól függ, sikerül-e mielőbb helyreállítani a rendet és ismét megnyitni az ország saját segélyforrásait.

A katonai kerületi parancsnokokat, a kerületi főbiztosokat és a megyei főnököket a rendezet felhatalmazta, hogy egyes esetekben a kormány tekintélyének érvényre juttatására és a kedélyek megnyugtatóására a „viszonyokhoz alkalmazott eszközökhöz” nyúljanak.

A politikai hatóságoknak különös figyelmet kellett fordítaniuk az idegenekre, kezelniük kellett az útlevelügyet, meg kellett szüntetniük az igazolvány nélküli egyének barangolását az országban, meg kellett akadályozniuk a csoportosulásokat. Helyi és vásári rendőrséget kellett felállítaniuk, meg kellett valósítaniuk az utak biztonságát.

Ezek mellett az elsőrendűen politikai feladatok mellett a politikai hatóságok hatáskörébe tartozott a közoktatás, földművelés, az ipar és a kereskedelem ügye, továbbá az egészségügy, valamint az alapítványok, az egyházak, a kultusz, a középítészet és a közlekedés ügye, végül a humanitárius, a jótékonyági, a büntető és más közintézetekre való felügyelet.

Hogy az átszervezés munkáját a közigazgatás minden ágában megkönnyítsék, a kerületi főbiztosok, kormánybiztosok és járásbeli biztosok kötelességévé tették a statisztikai adatok gyűjtését hivatali területük földrajzi, demográfiai, gazdasági és egyéb viszonyairól.

A kerületi főbiztosoknak, kormánybiztosoknak és járásbeli biztosoknak nemcsak az alájuk rendelt állami és községi hivatalnokokkal kellett állandó összeköttetésben lenniük, s a nevezetesebb eseményekről előljáróiknak jelentést tenniük, hanem be kellett utazniuk területüket, hogy a néppel való közvetlen érintkezésben ismerjék meg annak hangulatát és panaszait.

A *hivatali nyelv* tekintetében a közigazgatási rendezet messzemenően az osztrák—német bürokratikus centralizmus érdekeit képviselte. Elrendelte, hogy a kerületi főbiztosok egymás között, s valamennyi politikai hatóság a kerületi főispán mellett vagy fölött álló polgári igazgatási hatóságokkal, továbbá valamennyi katonai hatósággal és a Magyarországon kívüli polgári hatóságokkal német nyelven levelezzenek. (A katonai parancsnokságok, a császári biztos és a miniszteri biztosok hivatali nyelve — belső ügyvitelben is — kezdettől fogva német volt.)

Az alkotmányra hivatkozva kötelezte a rendezet a politikai hatóságokat a nemzetiségek nyelvhasználati jogainak védelmére. A kerületi főbiztosok és kormánybiztosok felelősek voltak azért, hogy az egyházakban és az iskolákban minden nyelvi kényszert mellőzzenek és a nyelvi egyenjogúság érvénybe lépjen, valamint azért, hogy a hatósági hirdetményeket és rendeleteket

teket a lakosság által használt nyelveken tegyék közzé, s végül hogy a politikai hatóságok az ügyeket a felekkel a helyben használatos népnyelven tárgyalják, azok bármely ott használt nyelven irt beadványát vagy szóbeli folyamodványát és panaszát elfogadják, s a feleknek a hatósági végzéseket is az illető nyelven adják ki.

A *politikai igazgatás általában*, a bíraskodástól függetlenül, a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A hivatali alárendelés — a rendezet szerint — teljes engedelmességet kívánt, a kerületi főbiztosok, kormánybiztosok, járásbeli biztosok előjáróik rendeleteit végre kellett hogy hajtsák, felelősek voltak a hatáskörükbe tartozó ügyek viteléért, hivatali feyelmet gyakoroltak az alájuk rendelt hivatali személyzet felett, annak pedig kötelessége volt az ő rendeleteiket pontosan teljesíteni.

Az állami állások betöltése pályázatok útján történt; az alkalmazásoknál figyelembe vették az alkalmasságon s a korábbi közszolgálat idején és minőségén kívül a kormány iránti ragaszkodást és a nemzetiségek egyenjogúságának elvét is. Azokat, akik a szabadságharcban „kompromittáltak magukat”, még a községi alkalmazásból is eltávolították.

A politikai hatóságok a maguk tevékenységében a hadseregre és a Magyarországon ekkor szervezett csendőrségre („közbiztonsági őrség”) támaszkodtak. Az első magyarországi csendőrezred parancsnoka, gróf Pálffy Móric, már 1849. július 23-án értesítette az akkor működő kerületi főbiztosokat, hogy az ezred megkezdte szolgálatát. Minthogy az útlevelek vizsgálata miatt minden csendőrnek ismernie kellett a polgári hatóságokat, azok hivatalnokainak névjegyzékét közölni kellett az ezredparancsnoksággal.³¹

Az új, ideiglenes jellegű kormányzati rendszernek számos olyan vonása volt, amely a lakosság széles rétegeinek, különösen azonban az addigi uralkodó osztálynak heves ellenzését váltotta ki. Az önkormányzati jogok megszüntetése, a tisztán bürokratikus úton való kormányzás Magyarországon, ahol az abszolutizmust addig még soha nem sikerült úgy megvalósítani, mint az osztrák-német tartományokban, szenvedélyes ellenérzést váltott ki azokban a rétegekben, amelyek e jogokat eddig élvezték. A Schwarzenberg-féle kormányzati rendszerrel az ókonzervatívok is oppozícióba kerültek, mert nem tudtak belenyugodni a magyar arisztokrácia politikai vezető szerepének megszűnésébe. Az arisztokrácia tagjai közül csak azok vállaltak állást az új rendszerben, akik nem álltak 1847-es alapon, akik politikai felfogás tekintetében is összeolvadtak az osztrák udvari és hivatali főnemesiséggel. A hivatali állások nagy részét azonban továbbra is a magyar közép-nemesi értelmiségi családok tagjai töltötték be, akik a purifikációs eljárásokból kikerülve, tovább működhettek az újonnan szervezett hivatalokban. Geringer nem szívesen látott Magyarországon idegen, más tartományokból behozott hivatalnokokat.

A nemzetiségek egyenjogúsítása idézte elő a magyarországi államapparátuson belül a legsúlyosabb bonyodalmakat, és kavarta fel legmélyebben a szenvedélyeket. Az ókonzervatívok az ősi alkotmány eltörlésén kívül a nyelvi egyenjogúság bevezetését nehezményezték leginkább, s ez ellen hadakoztak a leghevesebben. A magyar nemesi-értelmiségi hivatalnokréteg igyeke-

³¹ D 64. 1849:1403.

zett gátat vetni a nemzetiségi elemek térhódításának a hivatalokban, valamint annak, hogy a magyar nyelv hegemoniáját az iskolai, egyházi és állami hivatali életben a nemzetiségek nyelvének érvényesülése megtörje. A nemzetiségek polgári-értelmiségi elemei viszont az osztrák-német bürokráciával összefogva igyekeztek a maguk részére minél előnyösebb pozíciókat biztosítani. Ebben a harcban területenként változó módon érvényesültek az egyik vagy a másik fél kívánságai, bizonyos fokig mindenesetre megvalósult a nyelvi egyenjogúsítás. Az 1850. évi népszámlálás egyik célja éppen az volt, hogy az állam pontos képet nyerjen a magyarországi nemzetiségi viszonyokról, és a nyelvi egyenjogúsítást végre tudja hajtani.

A Schwarzenberg-kormány — mint az a miniszterelnök 1849. június 2-i felterjesztéséből kiderült — bizonyos kiegyenlítő szociálpolitikától a parasztság bizalmának megnyerését várta. Bach parasztpolitikájában a valóságban is jelentkeztek liberális tendenciák, s ezeket Magyarországon Geringer igyekezett érvényre juttatni, különösen az 1850. évben országsszerte kitörő parasztmozgalmak lecsendesítése érdekében. A parasztvédő politikának azonban gátat vetett a birtokos nemesség befolyása, ami az államapparátusban kezdettől fogva érződött, s ami lassanként minden liberális kísérlet ellenére egyre inkább felülkerekedett.

A kormány liberális miniszterei — elsősorban a Stadion örökébe lépett Bach, valamint Schmerling és Bruck — széles körű reformprogramot dolgoztak ki a tőkés fejlődés előrelendítése érdekében. Stadion községi törvénytervezete, Schmerling jogszolgáltatási reformterve, Bruck vasútépítési programja mind a polgári fejlődés irányába mutattak. Hogy e tervekből alig valósult meg valami, nem a minisztereken múlt, hanem az ellenforradalom dinamikájából következett: a rendszeren belül egyre nagyobb befolyáshoz jutottak azok a konzervatív erők, amelyek számára a liberális eszmék éppoly gyűlöletesek voltak, mint maga a forradalom, amely azokat diadalra juttatta.

A kormány számára nehézségeket okozott az a körülmény is, hogy a katonai és polgári kormányzat egyesítéséből kifolyólag a tábornoki kar tagjai és a politikai kormánysszervek vezetői között széles súrlódási felület adódott. Különösen a hadsereg-főparancsnok és a minisztertanács között váltak egyre gyakoribbá az összeütközések. Haynau az ellenforradalmi terror eszközeit sokkal nagyobb mértékben és hosszabb ideig kívánta alkalmazni, mint azt a minisztertanács jónak látta. Főképp hiúsági okokból igyekezett a minisztériummal szemben bizonyos függetlenségre szert tenni, s még az ellen is kifogással élt, ha a császár a szabadságharcban részt vett és a haditörvényszék által elítélt személyeknek megkegyelmezett, amivel az ő kegyelmezési jogát csorbította.³² Hosszas súrlódások keletkeztek Haynau és a minisztérium között az előbbi által a zsidókra kivetett hadisarc ügyében is, amit Haynau a minisztertanács határozott rendeletei ellenére kívánt behajtani, míg végre a császár a büntetést elengedte, és a magyarországi zsidók önkéntes adományaiból a zsidó iskolák céljait szolgáló alap létesítését rendelte el. Minthogy a minisztertanács 1850 nyarára a császár magyarországi látogatását vette tervbe, ott békés légkört szeretett volna teremteni, ezért

³² Walter: Von Windischgrätz... 144. l.

április 3-án kimondotta, hogy a politikai vétségekért való ítéletek hozatalának és egyáltalán a haditörvényszékek működésének mielőbb véget kell vetni. Nézeteltérés támadt köztük a hivatalnoki karban végzett „tiszogatások” ügyében is. A minisztérium az ilyen ügyekben való döntést nem akarta egyedül a haditörvényszékekre bízni, hanem a hivatali főnököket is szóhoz kívánta juttatni. A hivatalnokok magatartásának felülvizsgálatát azonban csak Haynau távozása után vonták el teljesen a haditörvényszékektől.³³

Haynau a császár kifejezett parancsa ellenére hosszú ideig vonakodott a vizsgálat alatt levő volt országgyűlési képviselők és más „kompromittáltak” névjegyzékét Bécsbe felterjeszteni. Amikor ezt 1850. július 4-én végre megtette, egyben azt is közölte, hogy a trónfosztásban résztvevő személyeknek megkegyelmezett. Bukása ezzel befejezett tényé vált. Július 6-án a minisztertanács a császár elnökletével ülést tartott, s ezen Schwarzenberg, emlékeztetve Haynau önkényeskedéseire, a minisztertanácsi határozatok végrehajtása terén mutatkozó vonakodására, leváltását javasolta, amivel valamennyi miniszter egyetértett. Úgy vélték, ha a Magyarország kormányzatával kapcsolatos kérdéseket sikeresen meg akarják oldani, el kell őt távolítani helyéről. A császár ezen a minisztertanácson határozta el Haynau azonnali nyugdíjaztatását. A III. hadsereg parancsnokságát egyelőre a rangidős gr. Wallmoden-Gimborn Károly altábornagy vette át. Az ő hatáskörét nem sokkal ezután a katonai szektorra korlátozták, s ezzel megtették az első lépést a polgári kormányzatnak a katonai alóli emancipálása felé. Wallmodent novemberben br. Appel tábornagy váltotta fel.

b) A *provizórium* időszaka

1851 január—1853 április

A minisztertanács 1850 tavaszán kezdett foglalkozni a magyarországi katonai és polgári kormányzat szétválasztásának s a politikai közigazgatás végleges szervezési munkálata elkészítésének gondolatával. Világosnak látszott, hogy ez a munkálat az 1849 júniusi közigazgatási törvény alapján áll majd, hogy a magyarországi polgári közigazgatást a birodalmi elvek alapján rendezik be. A magyar önkonzervatívok azonban, a birodalmi alkotmány ellen meginduló koncentrikus támadásba bekapcsolódva, megkísérelték, hogy a birodalmi alkotmánnyal együtt a centralista közigazgatást is megdöntsék Magyarországon. Gróf Szécsen Antal közvetlenül az uralkodóhoz juttatott el egy emlékiratot, ebben a konzervatívok magyar nemzeti igazgatás létesítését és az ország területi integritásának helyreállítását kérték. Érvelésük Metternichére emlékeztet; a fennálló kormányrendszert forradalminak nevezték, s azt állították, hogy a kormány demokratikus szellemű hivatalnokok által új politikai forradalom eszméit plántálja át Magyarországba.³⁴

³³ I. m. 146. l.

³⁴ Schlitter i. m. 52. l.

A minisztertanács április 17-én tárgyalta ezt az emlékiratot, s akkor határozta el, hogy a magyarországi közigazgatás újjászervezésének alapelveit bizottságilag kidolgoztatja, s a bizottságba magyar nacionalistákat is meghív. A bizottság munkálatainak eredményét Bach rögzítette és vitte a június 26-i minisztertanács elé. Ezek az alapelvek mást hoztak, mint amit az ókonzervatívok vártak, teljes egészükben az 1849. évi birodalmi közigazgatási törvény elveit alkalmazták Magyarországra. Az alapelvek kidolgozásánál legfőbb probléma abból adódott, hogy Magyarország területe még megcsonkítva is jóval nagyobb volt, mint más koronaországok (a legkisebbekben helytartóság és megyehatóság egybeesett), s hogy itt a Stadion-féle tervnek megfelelően öt kerületet kívántak kialakítani, amelyeket egy-egy koronaorsszággal tekintettek szinte egyenrangúnak. Emellett az alkotmány értelmében az ország közigazgatási egységét is meg kellett őrizni. Bach alapelvei a magyarországi helytartóságnak meglehetősen centrális szerepet szántak. Az alapelveknek éppen ez, a helytartóság hatáskörét illető pontja váltott ki vitát a minisztertanácsban. Thun közoktatásügyi miniszter attól tartott, hogy a korábban elnyomott nemzetiségek a magyar szupremácia visszatérésének rémképét látnák a helytartóság szélesre vont hatáskörében felvillanni. Azt kívánta, adjanak a kerületeknek nagyobb önállóságot, s engedjék meg nekik a közvetlen levelezést a minisztériummal. A helytartónak ebben a rendszerben csak az lenne a feladata, hogy felügyeljen a közigazgatásra, és csak olyan ügyekben intézkedjék saját hatáskörben, amelyek az egyes nemzetiségek speciális érdekeit nem érintik. Hozzá hasonlóan vélekedett Schmerling igazságügyminiszter is. Ezek alapján a minisztertanács a helytartói hatáskör megfelelő módosítása mellett döntött.³⁵ A döntésnek megfelelően a szervező rendeletet a belügyminiszter dolgozta ki, és — az uralkodótól 1850. szeptember 8-án nyert jóváhagyás után — ő adta ki ugyanazon év és hó 13-án.³⁶

A szervező rendelet szerint a magyarországi közigazgatás élén a helytartó áll, az ő irányítása és felelőssége alatt megfelelő számú személyzet intézi a közigazgatási ügyeket. Az ország öt közigazgatási kerületre oszlik, egy-egy kerület közigazgatását a cs. kir. kerületi főispán irányítja, a mellé rendelt személyzet segítségével. A kerületi főispán a helytartónak van alárendelve, végzései ellen a minisztériumokhoz lehet fellebbezni, amelyek ezek felett vagy maguk határoznak, vagy a helytartó által határozatnak. A kerületek megyékre oszlanak. A megye közigazgatását a megyefőnök irányítja, a mellé rendelt fogalmazói és kezelői személyzet segítségével. A jászkunsági megyefőnök a jászkun kapitány címet viseli. A megyefőnök a főispánnak van alárendelve. Ő intézkedik azokban az ügyekben, amelyekben az első fokú végzést neki tartották fenn, s ellenőrzi az alája rendelt szervek ügyvitelét. A politikai közigazgatás legalsóbb fokú területi egységei a járások, ezeket a járási biztosok kormányozzák, közigazgatási szolgabíró címen. A járási biztos mellé segédszemélyzetet adnak. A járási hatóság a megyefőnök alá van rendelve, és első fokon intézkedik a politikai közigazgatásnak

³⁵ I. m. 55. l.

³⁶ Orsz. Kormánylap 1850. 474—478. l.

mindazokban az ügyeiben, amelyek a megyei hatóság részére fenntartva nincsenek.

A szervező rendelettel együtt az uralkodó a magyarországi politikai hatóságok területi beosztásának tervét is jóváhagyta. Az új beosztás lényeges módosításokat hozott az addigival szemben mind a kerületeket, mind a megyéket, mind pedig a járásokat illetően.

Míg az addigi katonai kerületek több polgári kerület összefogásából keletkeztek, az utóbbiak viszont három-négy régi magyar megye kormányzatának közös irányítása révén alakultak ki, most az addigi polgári kerületek megszűntek, s az öt új közigazgatási kerület kialakításánál a történeti szempont helyett nemzetiségi, földrajzi, közlekedési szempontokat kívántak figyelembe venni. A gyakorlatban azonban e szempontokat a politikai szempontnak rendelték alá. A beosztás készítői — amint ezt Hauer akkori soproni miniszteri biztos, majd kerületi főispán később maga bevallotta — arra törekedtek, hogy a központi magyar tömböt alkotó pest-budai kerületet túlságosan nagyra ne méretezzék. Attól tartottak ugyanis, hogy az országnak ez az erkölcsi súlypontja bizonyos vonzást gyakorol majd a többi területre, s ily módon ellensúlyozza azt, amit a kerületi beosztással el kívántak érni: az egyes kerületek közvetlenül Bécshez való kapcsolását.³⁷ A lakosság érdekeire, gazdasági-közlekedési szempontokra voltak mégis tekintettel Fejér megye esetében, amelyet ekkor csatoltak a soproni kerületből a pest-budaihoz; Csongrád megyét is ekkor választották le a nagyváradi kerületről, és kebelezték be a pest-budaiba. A pesti kerület további nagyobbítását azonban politikai okból nem tartották megengedhetőnek. A gazdasági érdekek háttérbe szorulása a politikaiakkal szemben különösen a tolnaiak és baranyaiak számára járt kedvezőtlen eredménnyel, e két megyét ugyanis a német jellegűnek szánt soproni kerületben hagyták meg, annak ellenére, hogy közlekedési szempontok a pesti kerületbe való kebelezésük mellett szóltak. Az ottani lakosoknak, ha kerületük székhelyére, Sopronba akartak utazni, először általában Pestre kellett utazniuk. A kormányzat azt tervezte ugyan, hogy a sopron—kanizsa—pécsi vasút, ha majd felépül, ezeknek a megyéknek a személy- és áruforgalmát közvetlenül Sopron felé irányítja, ez azonban csak terv volt, és nem oldotta meg a pillanatnyilag fennálló nehézségeket.

Az új területi beosztás a megyék történeti határait sem volt tekintettel. Esztergom és Komárom megyék Duna-balparti részeit egy megyévé vonták össze (Komárom megye néven), ugyane két megye Duna-jobbparti részeiből egy másik megyét alakítottak (Esztergom megye néven). E változtatásnak adminisztratív oka volt: a folyam e két régi megyét kettéválasztva, egyes járásait az év egy részében a központból elérhetetlenné tette. Hasonlóképpen adminisztratív érdekből történt a legnagyobb megyék (Pest, Nyitra, Bihar) kettéosztása, a törpe megyék megszüntetése (Tornát Abaújba, Ugocsát Beregbe kebelezték be). Hogy a Szepes megyei, különösen bonyolult közigazgatási viszonyokat egyszerűsítsék, a tizenhat szepesi várost Szepes megyébe kebelezték be.

³⁷ D 46. 1853: Organisations-Akt. Allg. 1699.

A legfontosabbnak tartott területi változtatásokat Geringer már 1850 őszén végrehajttatta. Bach pedig október 1-én közölte az új beosztást minisztertársaival, hogy azok az alájuk tartozó hatóságok területi beosztását az új politikai területi beosztáshoz idomíthassák.³⁸

A hadügyminiszter ennek megfelelően november 1-jével a katonai közigazgatás új rendjét léptette életbe Magyarországon. A katonai kerületeket az új politikai közigazgatási területekhez igazította. A kivételes állapot tartamára a katonai kerületi parancsnokságok továbbra is fennmaradtak, teljes hatáskörben és a politikai hatóságokkal összeköttetésben. Az országban a katonai főparancsnokságot a 3. hadsereg parancsnoka gyakorolta. Az ő közvetlen vezetése alatt állt a Buda-Pesten székelő Landes Militär Commando, mint központi katonai közigazgatási hatóság; ennek ügyeit egy tábornok mint a hadsereg parancsnokának adlátusa, vezette.³⁹

Miután a magyarországi új közigazgatási rendszert és az új területi beosztást az uralkodó jóváhagyta, Bach elrendelte az országos szervező bizottság megalakítását. Ennek Geringer lett az elnöke, és tagjai között elsősorban az újonnan kinevezett kerületi főispánok foglaltak helyet. A ruszinok azt kérték, hogy a bizottságban az ő képviselőjük is részt vehessen.⁴⁰ Ez a „cs. kir. politikai közigazgatási szervezeti bizottmány” 1850. szeptember 28-án írta ki a nyilvános pályázatot a pest-budai helytartóságnál, az öt kerületi kormánynál, a 45 megyei hatóságnál és a járási hatóságoknál betöltendő hivatali állásokra.

A belügyminiszter 1851. január 1-t jelölte meg a „végleges” szervezés határnapjául; e nappal kellett az új hatóságoknak működésüket megkezdeniük. A szervezés munkája azonban a vártnál lassabban haladt előre, részben azért, mert az újonnan kinevezett kerületi főispánok egy része még nem ismerte területének személyi viszonyait. A legnagyobb nehézséget az okozta, hogy bár 3000 pályázó jelentkezett a hivatali állásokra, ezek között csak igen kevés akadt, akit a bizottság megfelelőnek talált. Geringer november 29-én azt jelentette a belügyminiszternek, hogy az országban a legalkalmasabb és legbecsületesebb férfiak nem jelentkeztek, azokat a bizottság tagjainak kell felkutatniuk és rábeszélniük, hogy hivatali állást vállaljanak. Így a megyefőnöki állásokra éppen azokban a megyékben nem jelentkezett senki, amelyekben személyi változást tartottak szükségesnek; ugyancsak kevesen pályáztak a helytartósági állásokra.⁴¹

A *helytartóság* csak 1851. április 10-én kezdte meg működését. Vezetője 1852 márciusáig Geringer volt, ideiglenes helytartói minőségben. Ferenc József már 1851. október 10-én kinevezte Albrecht főherceget katonai és polgári kormányzóvá Magyarországra; Albrecht 1852 április elején vette át teljes mértékben helytartói hatáskörét. A helytartóságot azonban nem ő vezette közvetlenül, annak ügyeit de la Motte helytartósági alelnök intézte. A helytartóság, attól az időponttól fogva, hogy Albrecht főherceg a maga kormányzói irodáját berendezte, nem levelezett közvetlenül a minisztériu-

³⁸ D 2. III. A. 4. 1850:20 916.

³⁹ D 55. 1850:22 425.

⁴⁰ D 55. 1850:19 540, 19 919.

⁴¹ D 51. 1850:2047.

mokkal, hanem az utóbbin keresztül, és oda terjesztett fel minden olyan ügyet is döntés végett, ami a helytartó hatáskörébe esett.

A *katonai és polgári kormányzóság* a 3. hadsereg-parancsnokság polgári és rendőri osztályaiból alakult. Albrecht helytartó egy személyben a 3. hadsereg parancsnoka is volt. Miután ő az országba érkezett és hivatali működését megkezdte, a hadseregparancsnokság és a katonai és polgári kormányzóság külön szervezettel rendelkező, önálló hatóságok, csupán vezetőjük személye maradt közös. A katonai és polgári kormányzóság nem tekinthető tisztán politikai hatóságnak, mert Albrecht főherceg kormányzói hatásköre szélesebb területet ölelt fel, mint a politikai közigazgatást irányító helytartóságé. Befolyása bizonyos tekintetben a pénzügyigazgatásra és a jogszolgáltatásra is kiterjedt. Ilyen módon általános kormányzati hatóságnak is felfoghatjuk, amely azonban elsősorban a politikai kormányzatba szólhatott bele. Albrecht főherceg alá volt rendelve minden politikai és rendőri hatóság az országban, a hadbíróságok is. Ő tette meg a kivételes állapotból eredő intézkedéseket, a helytartóság rendeletei a kormánylapban és a hivatalos újságban az ő aláírásával jelentek meg.

A *kerületi kormányzatok* vezetőit, a „kerületi főispánokat”, már 1850. november 9-én kinevezte az uralkodó, részben az addigi miniszteri biztosok, részben a kerületi főbiztosok közül.⁴² Az új kerületi kormányzatok 1851. január 1-jével léptek életbe. A kerületi főbiztosok közül azokat, amelyek már korábban meg nem szűntek, 1850 végén, az új kerületi főispánok kinevezése után szüntették meg; amikor ezek a miniszteri biztosok helyét elfoglalták, egyben a korábbi polgári kerületek közvetlen vezetését is átvették.

Az új *megyei hatóságok és járási hivatalok* az 1851. évben kezdték meg működésüket. Az újonnan szervezett 45 megyében összesen 265 járási hivatalt állítottak fel; egy járásra átlagosan 30 000 főnyi lakosság jutott.⁴³

Az újonnan szervezett politikai hatóságok működését hivatali utasítás szabályozta. Ennek tervezetét Geringer dolgozta ki, s Bach, a társmiszterek véleményének meghallgatása és a tervezet módosítása után az utasítást 1851. július 20-án írta alá.⁴⁴ Ez pontosan szabályozta a hivatali ügymenetet. Eszerint az ügyintézés útjának általában a szolgabírótól a megyefőnökhöz, a megyefőnöktől a kerületi kormányzóhoz, s attól a minisztériumhoz kellett irányulnia.

Azokban az ügyekben, amelyekben formális hatósági végzést kellett hozni, általában a közigazgatási szolgabíró volt az első fokú hatóság, egyes ügyeket azonban a megyefőnöknek tartottak fenn. Ha az első végzést a kerületi főispán hozta, a helytartóság volt a másodfokú hatóság. Harmad- (és végső) fokú hatóság általában a minisztérium volt, kivéve azokat az ügyeket, amelyeket a minisztérium kifejezetten a helytartóságnak engedett át. Két hatóság egybehangzó döntése ellen általában nem lehetett fellebbezni, s nem lehetett fellebbezni a helytartóságnak azok ellen a határozatai ellen sem, amelyeket a minisztérium neki végső fokon átengedett. Minden fel-

⁴² D 55. 1850:23 342.

⁴³ D 86. 1850:1541.

⁴⁴ D 55. 1851:12 961.

lebbezést annál a hatóságnál kellett beadni, amelynek döntése ellen a fellebbezés szólt, s az terjesztette azt a maga megjegyzésével együtt az eljáró hatóságához. A hatósági fokoknak ez a meghatározása jelentős volt (közigazgatási bíróság hiányában) a hatóságok jogszerű eljárásának biztosítása tekintetében. Geringer azonban — mielőtt a hivatali utasítást az alsóbb hatóságoknak megküldötte volna — változtatás iránti javaslattal fordult a belügyminiszterhez. Azt kérte, hogy a lakosság és a szolgálat érdekében az utasításnak a hatósági fokokra vonatkozó pontját az ő általa benyújtott eredeti tervezet értelmében változtassák meg. Ő ugyanis azt javasolta, hogy a szolgabíró hatósági végzéseivel szemben a megyei főnök legyen a másodfokú, a kerületi főispán a harmadfokú hatóság. A magyarországi lakosság zöme ugyanis szerinte nem tudja megkülönböztetni a szolgabíró formális hatósági döntését másfajta végzéseitől, s ahhoz fordul, aki tudomása szerint a szolgabíró fölöttes hatósága, a megyei főnökhöz. A népszerű panaszát előszóban előadni, s a megyei főnök rendszerint közelebb van hozzá, mint a kerületi főispán, akihez nehezebben talál el, a fellebbezésre kitézőtt 14 napi határidőn belül. Geringer szerint a nép azt sem szereti, hogy panaszát ugyanott adja be, ahol a rá nézve kedvezőtlen döntés született. De — így érvelt — a szolgálat érdeke is azt kívánja, hogy a megyefőnök tekintélyét ne csorbítsák azáltal, hogy megkerülik, és maradjon az, ami évszázadokon át volt, másodfokú hatóság. Geringer fontosnak tartotta, hogy a szolgabírákat, akik a szabályszerű ügyintézéshez korábban nem szoktak hozzá, megbízható megyefőnökök állandó felügyelete alá helyezzék, s azt remélte, hogy ebben az esetben az alsó fokú hatóságok önkényeskedéseinek gátat lehet vetni. A belügyminiszter ehhez a javaslathoz hozzájárult, s Geringer 1851. szeptember 28-án a változtatott szövegű utasításokat küldte szét a hatóságoknak.

A politikai közigazgatás elsősorban a belügyminisztérium irányítása alatt állt. A politikai hatóságok intéztek ennek megfelelően minden olyan ügyet, amely a belügyminisztérium hatáskörébe vágott. Más minisztériumok ügykörébe tartozó olyan ügyágazatokkal is foglalkozniuk kellett, amelyeket reájuk bíztek. A közszolgálatnak ezekben az ágaiban a politikai hatóságok voltak kötelesek közreműködni és eljárni, amennyiben ezt nekik megtagyták.

A politikai hatóságok feladata volt általában a törvények kihirdetése és végrehajtása, valamint a közbiztonság, rend és nyugalom fenntartása, ill. helyreállítása felőli gondoskodás.

Hatáskörükbe a szervezőrendelet és a hivatali utasítás, valamint egyéb vonatkozó rendeletek szerint a következő ügyágazatok tartoztak:

A népesség nyilvántartása, statisztikai adatok gyűjtése és szerkesztése, a születési, házassági és halálozási anyakönyvek vezetése fölötti örökös. Az anyakönyvek helyesbítése tekintetében a megyei főnök volt az első fokú hatóság.

A honossági, nemességadományozási és kivándorlási ügyek. A birodalmi polgárjogot a belügyminisztérium adta. Az örökbefogadási és törvényesítési ügyek a törvényszékek hatáskörébe kerültek át, a nemesség átruházása ügyében azonban — mint minden nemességi ügyben — a politikai hatóság döntött. A politikai hatóság ellenőrizte a kivándorlási ügyeket is, és döntött

afelől, hogy egyes személyek kivándorlásának — a katonai kötelezettség tekintetében — nincs-e törvényes akadálya. A kivándorlások következtében keletkezett viszálykodásokban a bíróságok döntöttek.

A *katonasággal kapcsolatos ügyek* közül a politikai hatóságok kötelessége volt az újoncozásban való közreműködés. A szolgabíróknak kimutatást kellett vezetniük a járásukban tartózkodó szabadságos katonákról és rokkantokról. A hadsereg élmezőnye tekintetében a katonai hatóságok kérésére közre kellett működniük. A beszállás módját az 1851. május 13-i pátens szabályozta, az előfogat-szolgáltatás az 1848 előtt szokásos módon történt. A két utóbbi téren a teendők megoszlottak a közigazgatási szolgabíró és a községi előjáróság között: az első vetette ki a terheket a községekre, a második osztotta fel azokat a község tagjai között.

Ha a rend és nyugalom fenntartására a közigazgatás ereje nem volt elegendő, a megyei főnök útján a kerületi főispánhoz kellett fordulni katonai karhatalomért. Különösen sürgős esetekben a megyefőnök maga igényelhetett a katonai karhatalmat, de arról előjáró hatóságát azonnal értesítenie kellett. Az adók behajtásához szükséges katonai segély kérésének módozatait az adóelőírások határozták meg.

A *rendészeti ügyek* jelentették a politikai hatóságok működésének tekintélyes részét.

Nekik kellett gondoskodniuk a közrend és nyugalom fenntartásáról, a személy és tulajdon elleni sérelmek megelőzéséről, a rend és biztonság megzavarása esetén a baj terjedésének megakadályozásáról, a káros következmények eltávolításáról. A törvény áthágóit át kellett adniuk az illetékes hatóságnak. A csendőrség közreműködésének módozatait az 1850. január 18-i rendelet szabályozta. A politikai hatóságoknak a rend és nyugalom fenntartása érdekében együtt kellett működniük az államügyészekkel és törvénytörőkkel is.

Igyekeznük kellett, hogy az elemi csapások terjedését megakadályozzák, az azok által sújtottakat megsegítsék, a kár méreteit és okát kiderítsék, a védelmet megszervezzék. Mindezt a községekkel együtt kellett végezniük. A kerületi főispánnak és a helytartónak joga volt illetékességi területén gyűjtést is szervezni az elemi csapások által ártatlanul és súlyosan károsultak javára. Az ilyen gyűjtések eredményéről és felhasználásáról minden esetben nyilvánosan be kellett számolniuk. A tűz, víz és más veszélyek esetén tanúsított kitűnő magaviselet megjutalmazása és az életmentésért járó díj (taglia) kiutalása a fennálló szabályok szerint a helytartót illette.

A tulajdon erőszakos megsértése esetén a politikai hatóságnak mindent meg kellett tennie a rend helyreállítása, és további tulajdonsértések megelőzése érdekében. Egyébként ezekben az ügyekben az tárgyalás és határozathozatal a törvénytörőkkel illette. A politikai hatóságnak igyekeznie kellett, hogy megszüntesse az önszegély minden formáját, azokat is, amelyek korábban meg voltak engedve, minthogy ezek a Bach-rendszer felfogása szerint a törvényes jogállapottal nem voltak összeegyeztethetők. A feleknek vélt jogukat a közigazgatási és bírósági hatóságoknál kellett keresniük.

A sajtóügy és egyleti ügyek szabályozására külön jogszabályok kiadását tervezték.

A szegényügy, ill. közjótékonyossági ügy irányítása is a politikai hatóságok feladatai közé tartozott. Nekik kellett gondoskodniuk arról, hogy a szegények gondozása az érvényes rendeleteknek megfelelően történjék, hogy a községek a maguk idevágó kötelességeit teljesítsék, hogy a szegények számára és más jótékony célokra szolgáló alapítványokat és intézeteket az alapító szándéka szerint, az alapszabályoknak és előírásoknak megfelelően kezeljék és használják fel.

A büntető- és javítóintézetek, dologházak igazgatását a politikai hatóságok által felállított és az ő ellenőrzésük alatt működő szervek végezték. A politikai hatóságok főfelügyelete alatt álltak azok a dologházak és javítóintézetek is, amelyek nem voltak állami intézményeknek tekinthetők.

Az egészségügyi rendészet elsősorban a községi előljáróságok feladatkörébe tartozott. Járványok kitöréséről azonnal értesíteniük kellett a politikai hatóságot. A politikai hatóság a maga részéről ellenőrizte és támogatta a községi előljáróságot: gondoskodnia kellett arról, hogy a szegény községi tagok a szükséges ápolást valóban megkapják, felügyelniük kellett a területükön létező kórházakra, tébolydákra, szülőotthonokra, lelenházakra.

Az idegenrendőrség kezelése elsősorban a politikai hatóság dolga volt. A községi előljáróságok, városkapitányságok és a csendőrség — amennyiben rájuk bizonyos ezzel kapcsolatos feladatokat átruháztak — támogatást kellett hogy nyújtsanak a politikai hatóságoknak. A külföldiek útlevelének ellenőrzése egyelőre a régi módon történt. A külföldi kézműves legények és munkások vándorkönyvét nemcsak a birodalom határán át való belépéskor, hanem a munkavállalásuk helyén is láttamoztatni kellett, továbbá minden olyan városban való tartózkodásukkor, ahol városkapitányság vagy rendőrhatalóság létezett, valamint akkor, ha vándorlásukat más koronaországban kívánták folytatni, mint ahol a birodalom területére léptek.

A belföldiek útiokmányaira nézve külön előírások voltak. A vándorkönyveket a megyehatalóság vagy rendezett tanácsú városokban a városi hatóság állította ki a honossági bizonyítvány alapján. Külföldre való utazás esetében az útvevelekre megállapított szabályokat kellett követni. Azokon a helyeken, ahol a vándorlegény dolgozott, a községi előljáró láttamozta a vándorkönyvet, ha a községben nem volt külön rendőrhatalóság. A hatóságok az általuk kiállított és láttamozott útiokmányokról és vándorkönyvekről külön kimutatásokat vezettek.

A toloncügy is a politikai hatóságok feladatkörébe tartozott. A községi előljáróságok, ha a rendelkezésükre álló eszközök nem voltak elegendők ahhoz, hogy megszabadítsák a községet a kétes, igazolvány és kereset nélküli idegenektől, a politikai hatósághoz fordultak. A közigazgatási szolgabíró vagy a rendőrhatalóság vezetője az idegent vagy egyszerűen honába való visszatérésre utasította, vagy pedig formálisan kitoloncoltatta. Külföldieknek a határon túlra való kitoloncolása ügyében a megyefőnök dönthetett, az előírásoknak megfelelő módon, kétes esetekben azonban a kerületi főispánhoz kellett fordulnia, aki vagy maga döntött, vagy pedig a helytartóhoz fordult. A politikai hatóságoknak kellett meghatározniuk a toloncállomásokat, gondoskodniuk a toloncok ellátásáról, felügyeletéről és kíséretéről. A megyefőnök és a közigazgatási szolgabíró időnként portyázásokat rendelt el kóbor vagy gyanús egyének, szökevények és törvényszegők kézre kerítésére.

A községi rendőrség ellátása részint az állami hatóságokat, részint a községi szerveket illette. A politikai hatóságnak ki kellett oktatnia a községi bizottmányokat és előljárókat kötelességeik felől, támogatnia és ellenőriznie kellett azok működését. A tisztasági rendészet terén az utak, útmenti csatornák, kutak, itatók tisztántartásáról kellett gondoskodni. A vásárrendészet terén gondoskodni kellett arról, hogy romlott vagy más, az egészségre káros élelmiszereket áruba ne bocsássanak, hogy a nélkülözhetetlen élelmiszereket megfelelő mennyiségben vásárra vigyék (approvisionálás), hogy az élelmiszerek, tüzelőanyag és világítóeszközök eladása terén csalások és más rendellenességek elő ne forduljanak, és az árszabásokat — ahol ilyenek voltak — betartsák. Hetivásárok tartását a helytartó engedélyezte. Az utcai rendészet az utak fenntartására, a közlekedés akadálytalanságának biztosítására, a balesetek elhárítására, az utcai világításra, a közlekedés gyorsaságának szabályozására stb. vonatkozott.

A tűzrendészet és építészeti rendészet is a politikai hatóságokra tartozott. A tűzrendészet magában foglalta a tüzesetek elhárítására, az azok oltására és a káros következmények megszüntetésére vonatkozó intézkedéseket. Az építészeti rendészetnek az országos és helyi építészeti szabályokhoz kellett igazodnia, azok betartásáról kellett gondoskodnia. Általában a javításokra és bővítésekre a községi előljáróság, új épületek emelésére — az előljáróság meghallgatása után — a politikai hatóság adott engedélyt.

Végül a rendészethez tartozott még a cselédrendészet és az erkölcsrendészet ügyágazata. A cselédrendészet arra irányult, hogy a cselédrendtartások politikai vonatkozású előírásainak érvényt szerezzen. Különösen az idegen szolgálók és a szolgálatban nem álló, de a „szolgáló osztályhoz” tartozó egyének felett kellett a hatóságnak felügyeletet gyakorolnia. A szolgálati és bérviszályok bírói eldöntése a törvényszékekre tartozott. Az erkölcsrendészet körébe sorolták az italmérés, a tánczene, a tiltott játékok, a színházi és más nyilvános előadások, a prostitúció stb. hatósági ellenőrzését. Nyilvános táncmulatságokhoz a községi előljáró adott engedélyt, az előírt, a község szegényeinek javára szolgáló illeték lefizetése ellenében. Vándorszínészek, kötél-táncosok, állatmutatványosok stb. csak abban az esetben tarthattak nyilvános előadásokat, ha a főispán ezt számukra a kerületében már megengedte, és az illetékes megyei főnöktől koncessziót kaptak, s abban név szerint fel voltak sorolva azok a községek, amelyekre a koncesszió érvényes volt.

A helyi rendészeti intézkedések ellen az illetékes politikai hatósághoz lehetett fellebbezni.

Községi ügyek. A politikai hatóságoknak minden alkalmat ki kell használniuk arra, hogy a községek állapotáról s különösen a községi gazdálkodásban a törvényes előírások betartásáról meggyőződjenek. A községi előljárókat és bizottmányokat figyelmeztetniük kellett a községek érdekeire, fel kellett világosítaniuk őket hatáskörükről, el kellett intézniük a felmerülő panaszokat, és igyekezniük kellett, hogy az észlelt hibákat kiküszöböljék. A politikai hatóság ügyelt arra, hogy a községi előljáróság és bizottmány tagjaiul csak olyanokat jelöljenek, akik az előírt követelményeknek megfeleltek, s hogy azok csak addig működhessenek, amíg a követelményeknek megfelelnek. Ha e feltételek megszűntek, el kellett őket bocsátani vagy fel-

függeszteni. A politikai hatóságnak pontosan ellenőriznie kellett a községi előjáróságokra átruházott jogkör — különösen a rendészet — intézését. Ha úgy találta, hogy az előjárók nem teljesítik pontosan kötelességeiket, figyelmeztette őket, szükség esetén a figyelmeztetést pénzbüntetés kiszabásával s azzal a fenyegetéssel ismételte meg, hogy a kormány mást fog az ügyek intézésével megbízni. Ha mindez nem használt, a politikai hatóságnak joga volt az ügyek intézését a község egy bizalmat élvező tagjára bízni s a bizottmányt erről értesíteni. Ha úgy látta, hogy az ügyek kezelésére állami szervet kell felállítani, erről előjáró hatóságát értesítette, s kikérte annak döntését. Ha az ügy döntött, hogy az állami szervet fel kell állítani, az így keletkező költségeket a község viselte, amennyiben erre az okot a község előjárójának hibája szolgáltatta.

Ha a politikai hatóság a helyi szervek részéről a községi vagyon kezelésében feltűnő, az egész községre nézve káros mulasztásokat észlelt, figyelmeztette azokat, s ha az eredménytelen maradt, a hibákat a felsőbb hatóság tudomására hozta. Ha törvényellenes eljárást tapasztalt, vagy maga intézkedett, vagy — ha az ügy hatáskörét meghaladta — jelentést tett felettes hatóságának. A községi előjárót el kellett bocsátani hivatalából a) ha olyan körülmény merült fel, ami az előjárónak a községi hivatalból való kizárását vonta maga után, b) ha a község vagyonának rendetlen kezelése miatti panasz a kivizsgálás során alaposnak bizonyult, c) ha az előjáró olyan magatartást tanúsított, amely miatt hivatalában közérdekből megnyugtató módon meg nem volt hagyható. Ha a községi előjáróság egy tagja bűntény elkövetése miatt vagy nyereszkeskedési vágyból fakadó, vagy a közérkölcset sértő vétség vagy kihágás miatt került vizsgálat alá, hivatalától felfüggesztették. Az elbocsátásokról és felfüggesztésekről azonnal jelentést kellett tenni a felsőbb hatóságnak. A község tagjainak nem volt joga a község vagyona felett feltétel nélkül határozni. A község vagyonáról és szolgálmányairól pontos leltárat kellett felvenni. A községi előjáróság évenként kimutatást terjesztett a politikai hatóság elé a községi vagyon állapotáról.

Albrecht főherceg 1852. június 19-i rendeletével a megyehatóságot tette meg főhatóságnak azokra a községekre nézve, amelyek korábban földesúri törvényhatóság alatt álltak. Ezután a megyehatóság intézkedett minden olyan ügyben, amely a községek szervezetét és ügyeik intézését, továbbá egymás közötti viszáltaikat illette, az gyakorolt felügyeletet a községi szervek felett. A megyehatóság intézkedett első fokú hatóságként községek szétválasztásáról vagy egyesítéséről is, ha azzal az illető községek egyetértettek. A megyehatóságot illette a községi előjárók és tisztviselők kinevezése, megerősítése, hivataluktól való felfüggesztése vagy elmozdítása is. Elébe kellett terjeszteni a községek javaslatait hivatalnokaik számának és járandóságának szaporítására vagy csökkentésére, a község vagyonához tartozó ingatlanok eladására vagy elosztására, bérbe adására, vételére vagy cseréjére, a 200 forint költséget meghaladó építkezésekre, kölcsönök felvételére. A megyehatóság vizsgálta meg a községek és községi intézetek költségelőirányzatait, s azokat vagy maga hagyta jóvá, vagy — szükség esetén — felsőbb hatósághoz terjesztette felülvizsgálás és jóváhagyás végett. Ugyancsak a megyehatóság elé kellett terjeszteni a községek évi számadásait. Ha a já-

rási hivatal a község valamely határozatát felfüggesztendőnek vélte, azt a megyehatóság elé terjesztette döntés végett.⁴⁵

Ez a rendszer a községek számára a földesúri alávetettséggel szemben némi előnyökkel járt ugyan, de nem hozta meg nekik az egészséges fejlődésnek azokat a lehetőségeit, amelyeket az 1849. évi Stadion-féle községi törvény megígért.

Határügyek. A politikai hatóság gondoskodott az országhatárok fenntartásáról és megjelöléséről, a határsértések megakadályozásáról. Határviták elintézésében közre kellett működnie. Az ország, kerület, megye, járás határainak leírását és térképeit az illető országos, kerületi, megyei, járási hatóságnak kellett őriznie, a vonatkozó statisztikai adatokkal együtt, és nyilvántartania. A község határaitra való ügyelés a községi elöljáróságot illette, az gondoskodott a határok megjelöléséről, s felügyelt arra, hogy a határköveket és táblákat helyükről el ne mozdítsák, határsértések esetében pedig igyekezett a törvényes eszközöket alkalmazni.

Kereskedelmi és ipari ügyek. A kereskedelmi és ipari viszonyokat Magyarországon az 1851. február 6-án közzétett ideiglenes utasítás⁴⁶ szabályozta. Eszerint a kereskedelmi, gyári és kézműipari ügyekben az első fokozatú hatóság általában a megyefőnök, a közvetlenül a kerületi főispán alá rendelt városokban a tanács (községi elöljáró) volt. A szolgabírák, a többi városi tanács és községi elöljáró a kereskedelmi és ipari ügyek intézésébe csak véleményadólag és végrehajtóként folyhattak be. (Az egészségi, tisztasági, út-, vásár-, tűz-, építési, erkölcsi és cselérendőri felügyelet azonban az iparvállalatokra nézve is a községi elöljárókat illette.) A kerületi főispán általában mint másodfokú hatóság döntött a kereskedelmi és ipari ügyekben. Első fokú hatóságként illette a következő iparüzleti jogok engedélyezése: serfőzések, könyv-, mű- és régiségkereskedések, kölcsönkönyvtárak, könyv-, réz-, acél- és könyomdák, gyógyszertárak, vegyészeti gyárak, folyóvizekre épült iparvállalatok, úszató és tutajos vállalatok, gyárak. Őt illette a tanulók és legények számára előírt szolgálati és vándorévek alóli felmentés is.

A kereskedelmi, gyár- és kézműipari ügyek központi vezetése az egész koronaországban a helytartót illette. Ő határozott mint másodfokú hatóság azokban az iparendélyezési ügyekben, amelyek első folyamódásilag a kerületi főispánok hatásköréhez tartoztak.

A harmadik és legfelsőbb fokú hatóság kereskedelmi, gyár- és kézműipari ügyekben a kereskedelem- és iparügyi minisztérium volt. A cukorfinomító gyárak engedélyezését a minisztérium magának tartotta fenn.

Aki valamely engedélyezett iparüzletre vagy kereskedelemre jogot kívánt szerezni, folyamodványát rendezett tanácsú városokban a tanácsnál, egyébként az illetékes szolgabírónál nyújthatta be. A kérésre nézve a helybeli céhelöljáróságot vagy kereskedői testületet is meghallgatták.

Építészeti ügyek. A politikai hatóságoknak ügyelniük kellett az építészeti előírások betartására és a szárazföldi és vízi utak karbantartására. A műszaki hatóságoknál vagy azok kirendeltségeinél tapasztalt hibákat és

⁴⁵ Orsz. Kormánylap 1852. 220—222. l.

⁴⁶ Orsz. Kormánylap 1851. 176—214. l.

hiányosságokat mielőbb az előljáró műszaki hatóság tudomására kellett hozniuk. A birodalmi kincstárból vagy közalapokból fedezett út- és vízépítkezések teljesen a műszaki hatóságok irányítása alatt álltak, azok ügyeibe a politikai hatóság csak mint tanácsadó szólhatott bele. Más út- és vízépítkezéseknél, ha azok közlekedés szempontjából jelentősek voltak, a műszaki hatóságoknak kellett a tervek elkészítésénél tanácsadóként közreműködniük.

A politikai hatóság rendeletére a birodalmi kincstárból vagy közalapokból történő építkezéseknél a politikai hatóság saját belátására volt bízva, hogy a műszaki hatósághoz fordul-e a tervek és költségvetések elkészíttetése végett. A kivitelezés előtt azonban mindenesetre meg kellett kérdezni a műszaki hatóságot, hogy a tervek megfelelnek-e a célnak és a műszaki követelményeknek, s azokat meg lehet-e valósítani az előirányzott összegből? Az építkezés befejeztével pedig fel kellett kérni a műszaki hatóságot az építmény megvizsgálására és műtani bírálatára. A politikai hatóság kívánságára a műszaki hatóságok kötelesek voltak az építkezés programjának meghatározására tanácsot adni, a terveket és a költségvetést elkészíteni, s az építkezést elvégezni vagy arra felügyelni. Más országos, kerületi, megyei és községi építkezéseknél az illető hatóságoknak szabadságukban állott a műszaki szervezet a tervek és költségvetések felülvizsgálatára vagy elkészítésére, az építkezés elvégzésére vagy a kész építmény megvizsgálására igénybe venni.

A vízhasználati jog és vízépítmények körüli viszályok, a folyókon és patakokon malmok, műhelyek létesítése, öntözés, faúsztatás vagy más célból történő építkezések körüli viták esetében a megyefőnöknek a különböző érdekek figyelembevételére teendő vizsgálatok megindításakor a műszaki hatóságot is értesítenie kellett, hogy az a műszaki szempontból esetleg felmerülő közérdeket érvényesíthesse. A kisajátítási eljárást külön rendelet szabályozta. A középítkezésekhez szükséges kisajátításoknál a politikai hatóságoknak oda kellett hatniuk, hogy az érdekeltek részéről barátságos megegyezés jöjjön létre.

Egyházi és iskolai ügyek. A politikai hatóságoknak kellett az egyházi és iskolai ügyek terén érvényes jogszabályok betartására is felügyelniük. Ha az egyházi vagy iskolai hatóságok, vagy a velük szembenálló felek a kormányzathoz fordultak, azok kérelmeit és panaszait tárgyalniuk kellett, s vagy saját hatáskörükön belül eldönteniük, vagy felsőbb hatóságukhoz terjeszteniük. Ellenőrizniük kellett, hogy az egyházi alapítványi és iskolai számadásokat az előírt időszakokban betérjesztik-e, gondoskodniuk kellett arról, hogy azokat az illetékes hatóságok megvizsgálják, és hogy a hiányosságokat a felelősök megszüntessék. Ügyelniük kellett az egyházak, alapítványok és iskolák birtokainak épségben tartására, s különösen arra, hogy az egyházak és egyházi javadalmak erdeit túlzott faizással károsodás ne érje; ha ilyen eset előfordult, arról jelentést kellett tenniük az előljáró hatóságnak.

Az egyházmegyék évente jelentést tettek a helytartónak az újonnan létesített egyházi alapítványok elfogadása, szabályozása és megerősítése tekintetében, és betérjesztették a számadásokat revízióra. A még nem szabályozott vagy újonnan létesítendő iskolai alapítványok tekintetében oda kellett hatni, hogy az alapítványi tőkéket a megfelelő alaphoz utalják, ott szá-

madásba vegyék, és biztosítsák, s az alapítóleveleket az előírásoknak megfelelően állítsák ki, és a helytartónak küldjék meg megerősítés végett. A politikai hatóságnak kellett felügyelnie arra, hogy az alapítványokat az alapítólevélnek megfelelően kezeljék, és az alapító akaratát végrehajtsák.

Egyházi és plébániai épületek helyreállításánál, s az ezek számára történő beszerzéseknél, amelyekhez az egyházi alap vagy a kamarai kincstár hozzájárult, az építészeti ügy tárgyalását a helytartóhoz kellett irányítani, minden más esetben az 1848 előtt szokásos módon kellett eljárni.

Lelkészek és tanítók illetménypanaszait a politikai hatóság az előírásoknak megfelelő módon tárgyalta. Különösen erélyesen kellett közbelépnie az iskolai bevételek behajtásánál, a községeket fel kellett világosítani köteleseégeikről, és ha szépszerével nem lehetett eredményt elérni, kényszerítő eszközöket kellett alkalmaznia. Stóla-ügyekben a korábbi szabályok szerint kellett eljárnia.

Ügyelnie kellett a nyilvános istentiszteletre vonatkozó szabályok betartására is; ha a lelkészek az istentisztelet megzavarása miatt tettek panaszt — amennyiben bűnvádi eljárás nem volt indítandó — az ügyet ki kellett vizsgálni s megtenni az intézkedéseket a tettesek megbüntetésére, vagy az ügyet az illetékes hatóság elé kellett terjeszteni, további eljárás végett.

A lelkészek elleni panaszokat, ha a lelkész életmódját illették, az illetékes egyházi hatóság elé kellett terjeszteni. Más esetekben, különösen ha a vétség az államérdeket közvetlenül érintette, az ügyet magasabb állami hatóság elé kellett terjeszteni. A közigazgatási szolgabíró ilyen esetekben sem bocsátkozhatott a tényállás kivizsgálásába, csak magasabb hatóság megbízásából vagy ha a késelem veszéllyel járt volna.

A politikai hivatalnokoknak hivatali területük beutazásakor a népiskolák külső ügyeire is figyelmet kellett fordítaniuk, ki kellett oktatniuk az iskolai előjárókat, és a hibákat jelenteniük kellett a tanhatóságoknak, vagy az utóbbiak kérésére ki kellett nyomozniuk. A tanítók elleni panaszokat, különösen ha azok a tanítást, az iskolai fegyelmet, a tanító „valláserkölcsi” magatartását érintették, és nem tartoztak a büntetőtörvényszék elé, először az előjáró iskolafelügyelőhöz utalták, s ha az nem segített, a főispán útján a tanhatósághoz juttatták el. Az ügyet csak akkor nyomozták ki, ha az utóbbtól arra megbízást kaptak, vagy a késelem veszéllyel járt volna.

A politikai hatóságoknak oda kellett hatniuk, hogy a tanítók özvegyei és árvái szerződés szerinti járandóságait megkapják. Ha a tanulók hanyag iskolalátogatása miatt volt panasz, a törvényes eszközöket alkalmazták annak érdekében, hogy hozzászoktassák őket az iskola szorgalmas látogatásához.

Mint hogy az iskolai személyzetet a hatóságnak politikai szempontok miatt is ismernie kellett, az iskolakerületi felügyelőket kötelezték, hogy a kerületükben történt tanítóválasztásokat haladéktalanul közöljék a megyehatósággal, amint az új tanító alkalmazási okmányát megkapták.

Adóügyek. Az adóügyekben a politikai hatóságnak elsősorban az egyenes adózás terén kellett közreműködni; a közvetett adók számára külön adóügyi szerveket állítottak fel, amelyek csak kivételes esetekben fordultak a közigazgatási szolgabíróhoz vagy megyei hatósághoz.

A földművelés-, erdészeti és bányáügy terén új jogszabályok voltak előkészületben; amíg azokat kihirdették, a politikai hatóságoknak a korábbiak szerint kellett eljárniuk.

A hivatali nyelvet tekintve a Bach-féle provizórium egy lépéssel tovább ment a németesítés irányában. A hivatali utasítás szerint a helytartóság és a kerületi kormányzatok belső ügyviteli nyelve és a minisztériumok, helytartóság és kerületi kormányzatok egymással való érintkezésének nyelve a német. Ugyanezen a nyelven levelez minden politikai hatóság a katonai hatóságokkal és a Magyarországon kívüli politikai hatóságokkal. Amikor azonban Bach az új hivatali utasítást Geringernek, a helytartóság vezetőjének megküldötte, kísérő levelében külön felszólította őt, törekedjék annak elérésére, hogy a kerületi kormányzatok és a megyefőnökök közti levelezés nyelve is általában a német legyen, és csak egyeseknek engedjen meg más módot, „szolgálati érdekből, kivételesen”.

A politikai hatóságok sorában a Bach-féle provizórium idején jelentek meg az állami rendőrhatalóságok. Magyarországon, 1848 előtt — II. József kíséretétől eltekintve — államrendőrség mint nyilvánosan működő hatóság nem létezett. A magyar kormány a szabadságharc idején szükségét érezte államrendőrség felállításának s a centralista szárnyat képviselő Szemere Bertalan mint belügyminiszter 1849 júniusában a fővárosi rendőrséget átalamosította, vidékre pedig „állami rendőri főfelügyelőségek” szervezését rendelte el. A császári táborban is hamarosan megindult a tervezgetés állami rendőrhatalóságok felállítására Magyarországon. Geringer, a hadseregparancsnoksággal egyetértésben, már 1849 novemberében készített egy tervezetet „hadsereg- és országos rendőrség” szervezésére, amely szerint ennek vezetését a hadseregparancsnokságon egy magasabb rangú tisztre bíznák, s a katonai kerületi parancsnokságokon rendőri osztályokat szerveznének, a városokban és más fontosabb helyeken pedig városkapitányságokat állítanának fel, ill. közbiztonsági biztosokat helyeznének ki, a magyarországi rendőri igazgatás közegeiként. Bach ellenezte a katonai kerületi parancsnokságok mellett rendőri osztályok szervezését. Úgy vélte, hogy a katonai kerületi parancsnok és a mellette levő miniszteri biztos maga is elláthatja majd a rendőrség felügyeletét, magát a tulajdonképpeni rendőri szolgálatot a felállítandó külön rendőri hatóságoknak kell majd ellátniuk. Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy ezek a „városkapitányságok” a községi hatóság befolyásán kívül álljanak, tehát állami hatóságok legyenek.⁴⁷ Ezek után Geringernek új javaslatot kellett készítenie városkapitányságok szervezésére és rendőrbiztosságok kihelyezésére. A katonai kerületi parancsnokságok javaslatai alapján két tervet dolgozott ki, egyet a pesti kerület, a másikat egységesen a többi kerület részére. A pesti kerületre vonatkozólag — amelyben a fővárosra való tekintettel különleges megoldást látott indokoltnak — először Protmann rendőrfőbiztos véleményét kérte ki. Protmann szerint Pest, Buda és Óbuda városok rendőri igazgatására egyetlen rendőrhatalóságot, központi városkapitányságot kell felállítani, s az egyes városok alkaptányságait ennek alárendelni. A pesti katonai kerületi parancsnokságon Protmann

⁴⁷ D 55. 1850:1522.

tervét elfogadták.⁴⁸ Geringer úgy tervezte, hogy minden kerületnek saját rendőri igazgatása lesz, tehát a városkapitányságok egymásnak mellérendelt szervek lesznek, nem tartoznak majd a pesti alá, hanem azzal együtt az országos közigazgatási hatóság alá rendelik őket. Ennek megfelelően a rendőri őrszemélyzetet is kerületenként kívánta megszervezni. Haynau ezzel szemben a katonai rendőri őrszemélyzetet országosan akarta irányítani. Hét század felállítását tartotta szükségesnek az országban, az egyes kerületekbe kihelyezett századparancsnokságokkal és Pesten egy törzzsel, amely a kihelyezett századok közös parancsnokságaként működnek. Geringer ezzel az elképzeléssel nem értett egyet, úgy vélte, hogy a rendőrség szervezetének lényegesen különböznie kell a csendőrségétől. A csendőrség katonai intézmény volt, a rendőri őrségnek azonban — bár katonai joghatóság alá tartozzék is — a rendőri szolgálat ügyeiben teljesen a felelős rendőrhatóságtól kellene függnie, s csak annak közegeként léphetne fel.⁴⁹

A pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradi kerületek fővárosaiban (amelyeket más koronaországok fővárosaival helyeztek egy sorba) Geringer egy városkapitányságot kívánt felállítani, néhány fontosabb helyre pedig közbiztonsági biztosokat kihelyezni. Ez utóbbiak szerinte a városkapitányságok státusába tartoznának, és minden magasabb rendőri ügyben a városkapitányság kihelyezett közegeként szerepelnének. Ilyen módon kívánta a kerület egységes rendőri igazgatását biztosítani, a kerület rendőrhatóságainak együttműködését lehetővé tenni. A városkapitányt a kerületi főnök előadójának, magasabb rendőri ügyekben szaktanácsadójának tekintette. A rendőri végrehajtó szolgálatot a városkapitányságok irányítása alatt működő katonai rendőri őrségek látnák el. A rendőri hatóságok hatáskörét Geringer — csekély módosításokkal — az erdélyi rendőrhatóságok részére kiadott utasításnak megfelelően írta körül.⁵⁰

A kerületi székhelyeken szervezett rendőrhatóságokat végül is nem városkapitányságoknak, hanem *rendőrigazgatóságoknak* nevezték el, ezzel is kihangsúlyozva a városi hatóságtól való függetlenségüket. Ferenc József előbb a pesti rendőrigazgatóság szervezésének tervét hagyta jóvá, majd 1850. december 6-án hozzájárult a pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradi rendőrigazgatóságok felállításához is. Ugyanakkor azt is elrendelte, hogy Nagykanizsán, Bártfán, Késmárkon és Aradon, valamint ha szükségesnek mutatkozik, Selmecbányán is, *rendőri kirendeltségeket* létesítsenek. A belügyminiszter, akinek a szervezést végre kellett hajtania, 1850. december 10-én szabályozta a cs. kir. rendőrhatóságok szervezetét és hatáskörét. A Bach-féle szabályzat szerint a rendőrhatóságok a politikai hatóságok közé tartoztak; az egész birodalom rendőrségét a belügyminiszter irányította. A magyarországi rendőrség a helytartó irányítása alatt állt, a rendőrigazgatóságok a kerületi főispánoknak voltak közvetlenül alárendelve, a kirendeltségek viszont, mint a rendőrigazgatóságok részei, azok alá tartoztak és azok utasításait tartoztak követni.

⁴⁸ D 51. 1850:391.

⁴⁹ D 51. 1850:446.

⁵⁰ D 51. 1850:358—359.

A magyarországi rendőrhatalóságoknál engedélyezett állások betöltése pályázat útján történt. A pályázatot nemcsak a hazai hivatalos újságokban, hanem a bécsi, prágai, brünni és lemergi újságban is közzétették.

Az uralkodó a rendőrhatalóságokkal egyidejűleg katonai rendőri őrségek felállítását is elrendelte az egyes kerületekben. Egy-egy ilyen őrség fegyelmi és gazdasági tekintetben külön őrtestet alkotott, s minden szolgálati vonatkozásban a rendőrigazgatóság alá volt rendelve, katonailag pedig egy tiszt vezetése alatt állt. A kihelyezett rendőrbiztoságoknak ilyen rendőri őrség nem állt rendelkezésükre, ők az országos csendőrség segítségét vehették igénybe.⁵¹

Az 1850. évben egyedül a pesti rendőrigazgatóság kezdte meg működését, a többi kerület rendőrhatalóságait csak 1851-ben szervezték meg. A lakosság nagy részénél az állami rendőrhatalóságok működése élénk ellenszenvet váltott ki. Bár az új rendőri közegek a rendészeti feladatok ellátásával a közérdeket is szolgálták, e feladatok állami kézbe vételével a központi államhatalom oly mértékben terjesztette ki a maga ellenőrző tevékenységét a nagyobb városok életére, ami Magyarországon addig ismeretlen volt. Az a körülmény, hogy a rendőrhivatalnokok nagy része idegen volt, csak növelte a lakosok irántuk érzett ellenszenvét. A hazai, familiáris viszonyokhoz szokott közönség ritkán tudta értékelni a külső koronaországokból átkerült rendőrtisztek civilizált magatartását, gyakrabban szenvedett azok aggályoskodó, gyanakvó, bizalmatlan bürokratizmusa miatt. Az állami rendőrség, mint az ellenforradalmi rendszer stabilizálásának eszköze, a lakosság széles rétegei előtt gyűlöletessé vált.

A Bach-féle provizórium idején hajtották végre a *közigazgatás és jogszolgáltatás teljes szétválasztását* is a birodalmi alkotmány alapján. Bach és Schmerling úgy vélték, hogy ezzel olyan jogállapotokat teremtenek Magyarországon, amelyek lehetővé teszik az ország gazdasági erejének szabadabb kibontakozását, s ezáltal a kormány helyzetének megerősödéséhez is hozzájárulnak.

A szétválasztás következtében a politikai hatóságok helyzete lényegesen megváltozott. Azzal, hogy őket minden bírói hatalomtól megfosztották, tekintélyüket tették kockára, s a hazai viszonyokat ismerő magas rangú hivatalnokok egy része már a reform bevezetése előtt rettegve gondolt az átmeneti korszak várható nehézségeire.

Hauer soproni miniszteri biztos 1850. március 4-én felterjesztést intézett Geringerhez, s ebben részletesen ecsetelte a szétválasztással kapcsolatos aggályait. Attól tartott, ha megfelelő rendszabályokkal nem enyhítik a régi rendszerből az újba való átmenetet, hatalmas megrázkódtatásnak teszik ki az egész államapparátust. Szerinte a magyarok számára az ősi intézmények erejénél fogva annyira magától értetődővé vált a bírói hatalom és a közigazgatási működés összekapcsolása, hogy a politikai közegek csak ezáltal biztosíthattak érvényt rendeleteiknek. Ha őket a büntetőbírói hatalomtól megfosztják, megszűnik az, ami irántuk eddig tiszteletet vagy legalábbis félelmet ébresztett. Annál inkább tartott ettől, mert az új politikai rendszer még nem gyökeresedett meg, a nép még élénken emlékezett a régi intézmények-

⁵¹ D 55. 1850:24 807.

re, és erősen érezhető volt a konszolidáció ellen dolgozó elemek befolyása. Hauer úgy vélte, ha majd a nép azt látja, hogy az új politikai hivatalnokoknak nincs bírói hatalmuk, s a törvényellenes magatartást nem tudják megtorolni, hanem a bírósághoz kell folyamodniuk, hogy a rendeleteiknek való ellenszegülésért vagy a személyüket ért sérelemért elégtételt szerezzenek, akkor még kevésbé fogja őket respektálni. Különösen abban az esetben, ha a politikai hivatalnokok a bíróságtól nem kapják meg az őket megillető védelmet, amivel az adott körülmények között számolni lehetett. A magyar bírák az ilyen alkalmakat könnyen felhasználhatták a politikai hivatalnokok s ezáltal a politikai rendszer tekintélyének gyengítésére. Hauer nyíltan kimondotta, hogy ha többé-kevésbé sikerült is a politikai közigazgatást osztrák szellemben átszervezni, a bíróságok továbbra is a magyar nacionalizmus, az ország különállása melletti kitartás szellemében működnek. Példaként felemlítette, hogy a bírák magyar nyelvű beadványok szerkesztésére biztatják az ügyvédeket, azok pedig német ügyfeleik előtt arra hivatkoznak, hogy a bíróság német nyelvű beadványaiknak kevésbé adna helyet. Ilyen agitáció mellett a politikai hivatalnok, akit az egyenjogúsági eszme képviselőjének tekintettek, nem kaphatta meg a bíróságtól azt a támogatást, amelyre ellenszegülés és személyes inzultusok esetében szüksége lett volna. Hauer úgy gondolta, hogy ettől függetlenül, még ha a bíróság teljesen szabályszerűen járna is el, a szétválasztás következtében a politikai hivatalnokban a függőség érzése, a népben pedig az a meggyőződés kerekedik majd felül, hogy a politikai közeg a bíróságinál alárendeltebb. Ez pedig gátlóan hat majd a politikai hivatalnok fellépésének érélyére és biztonságára. Mindezek alapján Hauer a politikai rendszer fennmaradása szempontjából létfontosságúnak tartotta a kérdést, hogy a politikai hivatalnok vagy a politikai hatóság maga vehet-e elégtételt a rendeleteinek való ellenszegülésért és a hivatalnok személyét ért inzultusért? Azt javasolta, adjanak a politikai közegeknek ilyen esetekre nézve büntetőbírói hatalmat. A kormányzati rendszernek a politikai közigazgatási apparátus volt egyetlen támasza. Éppen ezért Hauer döntőnek tartotta ezt a rendszabályt, bár csak ideiglenes bevezetését javasolta, arra az átmeneti időre, amíg az új politikai viszonyok nem konszolidálódtak, s a nép a politikai közegek rendelkezéseit tiszteletben nem tartja.

Geringer elismerte a soproni miniszteri biztos érveinek alaposágát, és azzal a kéréssel fordult a belügyminiszterhez, hogy amíg az új bírósági rendszer és törvényszéki eljárás meg nem gyökeresedett Magyarországon, tartsák fenn a politikai közegek bírói végrehajtó hatalmát azokban az esetekben, amelyeket korábban mint egyszerű rendőri kihágásokat a rendőri hatáskörhöz tartozónak tekintettek.⁵²

A belügyminisztérium azonban ebben a vonatkozásban hosszabb ideig nem döntött, s csak azt rendelte el kifejezette, 1851. január 2-án, hogy a politikai hivatalnokok bírói ítélet nélkül ne szabjanak ki és ne hajtsanak végre testi fenyítéseket. Gróf Forgách Antal főispán ezzel kapcsolatban 1851. március 23-án kérdést intézett Geringerhez, jelentvén neki, hogy kerületében többször előfordult, hogy politikai szolgabírák botoztattak. Geringer ek-

⁵² D 55. 1850:4039.

kor megsürgette a belügyminiszternél a politikai hivatalnokok büntetőbírói hatáskörének szabályozását.⁵³

Bach végre 1851. május 19-én megküldte Geringernek a császár május 11-én kelt legfelsőbb elhatározását, amellyel a politikai hatóságok végrehajtó és fegyelmi hatalmát Ausztriában szabályozta, s felszólította őt, tegyen javaslatot, milyen módosításokra lenne szükség e tekintetben Magyarországon?

Geringer ez ügyben tanácskozára hívta össze a budai helytartóság tanácsosait. Az ausztriai rendszabály többek között kimondja, hogy a községi célokra szolgáló pénzbeli szolgáltatásokat a községi közegek hajtják be. Ha hátralékok mutatkoznak, a fizetésre kötelezett felet felszólítják az összeg befizetésére, figyelmeztetve őt, hogy ellenkező esetben tartozását erőszakosan fogják rajta behajtani. Ha a fél kötelezettségének a felszólítás kézhezvételétől számított 14 napon belül nem tesz eleget, a politikai járási hatóság engedélyt ad a községi hatóságnak a végrehajtás foganatosítására. Az utóbbi a saját közegei útján foglalja le, szállítja el és árverezteteti el az adós ingóságait. A lefoglalásra és elárvereztetésre nézve — mondja az ausztriai rendszabály — ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az adóhátralékok behajtásával kapcsolatos eljárásnál. A magyarországi helytartóság erre a pontra a következőket állapította meg: Magyarországon nincsenek általános rendszabályok az adóhátralékok behajtása tekintetében; az eljárás eddig a szokásnak és a megyék, valamint a helytartótanács különös rendeleteinek megfelelően különböző volt. E téren tehát egységes szabályozásra volt szükség; a helytartóság azt kérte, küldjék meg neki a többi koronaország részére kiadott rendeleteket, hogy azok alapján, és a hazai állapotokat tekintetbe véve, Magyarországon is kiadhassanak egy vonatkozó szabályrendeletet.

Az ausztriai rendszabály szerint egyébként a politikai hatóságok rendelkezéseinek végrehajtásához a csendőrségnek és a rendőri őrségnek segítséget kellett nyújtania, utasításának megfelelő módon, s a politikai hatóságnak arra is joga volt, hogy rendeleteit katonai karhatalom igénybevételével hajtsa végre. Ezzel kapcsolatban a helytartóság arra utalt, hogy Magyarországon a csendőrségen és rendőrségen kívül még más, a kormányrendeletek végrehajtására hivatott közegek (hajdúk, megyei huszárok) is voltak.

Az a fél, aki a hatósággal szemben sértő módon viselkedett, és figyelmeztetés ellenére ilyen magatartásával fel nem hagyott, az ausztriai rendszabály értelmében 50 váltó forintig terjedhető pénzbírsággal, vagy 6 órától 3 napig terjedhető elzárással volt sújtható.⁵⁴ Ezzel a ponttal kapcsolatban a helytartóság — annak érdekében, hogy a birodalmon belüli egységes eljárás biztosítható — nem tett megjegyzést.

Ügy látszott azonban, hogy a kormány Magyarországon, ahol a testi fenyegetés 1848-ig általános volt, pusztán pénzbírságokkal és elzárással történő büntetésekkel nem érhet célt. Forgách, akinek kezdettől fogva kétségei voltak a botozás eltörlésének következményeit illetően, az eperjesi főügyész 1851. április 19-én kelt kérésének megfelelően utasította az alája rendelt po-

⁵³ D 55. 1851:4750.

⁵⁴ D 55. 1851:8351.

litikai hatóságokat, hogy a jövőben szigorúan tartózkodjanak a bíraskodásba való mindennemű beavatkozástól, valamint testi fenyítések, különösen botütések alkalmazásától. De már öt hónappal később, szeptember 19-én, azt jelentette a helytartóságnak, hogy e rendelkezés végzetes következményekkel járt. Hivatalos körútja alkalmából meggyőződött arról — írja —, amit már előre sejtett, hogy ti. a politikai hatóságok működése eredménytelen marad, ha megfosztják őket attól a lehetőségtől, hogy kisebb vétségeket büntessenek. Szerinte, ha a kormány kitarthat álláspontja mellett, a közigazgatási és bírói hatalom teljes szétválasztását illetően, a nép ellenszegülése olyan mértékűt ölt, hogy a kormányrendeleteket csak katonai karhatalommal lehet majd végrehajtani. Úgy vélte, a politikai hatóságoknak meg kellene engedni, hogy botoztassanak, tekintélyük fenntartása érdekében. Hogy e téren határt szabjanak, egyszerre legfeljebb 12 botütést mérhessenek ki, s minden botozási esetről jegyzőkönyvet legyenek kötelesek vezetni. Az ilyen jegyzőkönyveket a szolgabíró havonta fel kellene hogy küldje a megyefőnökhöz, az pedig a kerületi kormányzathoz.

A helytartóság — amelynek kebelében már a májusi tanácskozáskor aggályok merültek fel az ausztriai rendszabály hazai alkalmazhatóságát illetően — most teljes mértékben kiállt Forgách javaslata mellett. Kijelentette, hogy Magyarországon a pénzbüntetések és szabadságvesztés nem elegendők a politikai hatóság tekintélyének megővésére. Különösen a cselelédebereknel nem lehet ilyen eszközökkel eredményt elérni: ezekkel inkább a munkaadókat sújtják. Forgách javaslatához december 6-án Albrecht főherceg is hozzájárulását adta. A magyarországi börtönügy szabályozásáig inkább azt kívánta, hogy mérsékelt testi fenyítéseket alkalmazzanak, mint hogy az amúgy is túlszűfolt, egészségtelen börtönöket még jobban megtöltsek.

Röviddel ezután megtörtént a birodalmi alkotmány eltörlése, s az új császári alapelvek alsó fokon a bíraskodás és közigazgatás újbóli egyesítését írták elő. Ennek folytán a belügyminisztérium a javaslatra nem hozott intézkedést, azzal a megokolással, hogy a kérdést majd a magyarországi hatóságok újjászervezésekor szabályozzák.⁵⁵

A császári alapelvek a Bach-féle provizórium legnagyobb alkotását, a közigazgatás és bíraskodás teljes szétválasztását ítélték halálra, s ezzel, az egész, véglegesnek szánt szervezést, annak eredményeivel együtt, felborították.

A fent előadottak alapján a Bach-féle provizórium lényeges vonásai a következők voltak:

a katonai és polgári kormányzat szétválasztása, az ostromállapot fenntartása mellett;

a magyarországi közigazgatás dekoncentrálása, a kerületek önállóságának növelésével, közvetlenül Bécshez kapcsolásukkal;

az állami („országfejedelmi”) rendőrhatalom megszervezése;

a jogszolgáltatás és politikai közigazgatás teljes szétválasztása.

A birodalmi alkotmány eltörlése következtében megszűnt annak a reménye, hogy létrejönnek az abban és az 1849-i közigazgatási törvényben

⁵⁵ D 2. III. A. 4. Agenda. 1851:27 961.

megígért törvényhozó testületek, és nem került sor a Stadion-féle községi törvény végrehajtására sem. Így azok a feladatok is a politikai hatóságokra hárultak, amelyeket egyébként autonóm testületek láttak volna el; a kormányzat tisztán bürokratikus maradt.

A birodalmi alkotmány eltörlése, az autonóm eszme nyílt feladása nem csökkentette, hanem növelte a magyar konzervatívok reményeit. A konzervatív magyar arisztokraták, akik gyűlöltek Bach és Geringer polgári-bürokrata, velük nem rokonszenvező rendszerét, az államtanács felállításától és az abban résztvevő magyar tagok befolyásától a minisztérium egyeduralmának megtöresztését, a centralizmus lazítását várták.

Bach alkotásának maradandó vonása a hatósági (intézkedő) fokozatok megszabása, a hatáskörök éles elhatárolása volt. Evvel jogszerűvé tette a közigazgatás működését; intézményes közigazgatási jogvédelem híján is bizonyos jobbiztonságot nyújtott.

E haladó vonás ellenére az új, bürokratikus államapparátus kiépítését a lakosság széles rétegei határozott ellenszenvvel fogadták. Nemcsak azért, mert az állam most még inkább, mint az ancien régime idején, idegen külső hatalomként állott a néppel szemben, s azt teljes politikai passzivitásra kárhoztatta, hanem főként azért is, mert ez az állam a történeti hagyományok teljes megtagadásával, s ugyanakkor a forradalmi erők ellenére s azok elfojtásával jött létre.

Bach maga is érezte az újonnan kiépített államapparátus kevéssé hatékony voltát, s ennek okát abban kereste, hogy a közigazgatás alsóbb szintjein a megyei nemesség közege ékelődött a kormány és a nép közé. E közeget a rendszernek egyelőre sem átnevelnie, sem eltávolítania nem sikerült, s ez a kormány és a nép közötti szabad közlekedést inkább gátolta, akadályozta, mint közvetítette. A megyei és különösen a járási hivatalok betöltésekor Geringernek — minthogy nem szívesen hozott be más koronaországokból hivatalnokokat — alig állt más elem rendelkezésére, mint az, amelyet a megyei nemesség szívós, és nagyjából homogén masszája szolgáltatott, s a népi, polgári értelmiség fejletlen voltánál fogva a nemzetiségi területeken is (a németeket kivéve) nehezen ment az egyenjogúsítás végrehajtása. A megyei nemesség viszont nem lehetett a kormány részére teljesen megbízható, hiszen 1848 óta többet veszített, semhogy az új viszonyokkal igazán meg tudott volna barátkozni. Bach tehát az átszervezést, a provizórium megszüntetését maga is szükségesnek tartotta, mégpedig a Geringer által alkalmazott elv feladásával, nagyobb számú idegen hivatalnoknak az országba való behozatalával.

c) *A definitivum időszaka*

1853 május—1860 június

Bécsben 1852 januárjában bizottságot hívtak létre, azzal a feladattal, hogy a Magyarországon bevezetendő végleges közigazgatási rendszert a császári „alapelveknek” megfelelő módon kidolgozza. Ebbe a bizottságba

centralista hivatalnokok — Geringer és Hauer — mellett ökonzervatívokat, gróf Apponyi György volt magyar kancellárt és gróf Cziráky Jánost is meghívták, a munkálatok azonban teljesen a centralizmus szellemében készültek el. Apponyi rövidesen kinyilvánította, hogy a császári „alapelveket” nem tudja elfogadni, és az ország „arisztokratikus, nemzeti jellegű” közigazgatási szervezetének s a magyar kormányzati nyelvnek a visszaállítását kívánja.⁵⁶ Ilyen körülmények között a bizottságban nem működhetett közre, s abból kivált. A bizottság összehívásától számítva egy egész év telt el, amíg a szervező rendeletet a császár 1853. január 10-i elhatározása alapján január 19-én a belügyminiszter, az igazságügyminiszter és a pénzügyminiszter aláírta és közzétette.⁵⁷ Az új rendszer a császári alapelvek alapján való új, véglegesnek szánt bürokratikus szervezést jelentette. Legfontosabb jellemzője annak az 1850 óta érvényesülő tendenciának a teljes és következetes véghezvitele, amely a magyarországi közigazgatás dekoncentrációjával az ország öt részre bontására irányult.

A bécsi kormányzatot már a katonai kerületek felállításakor az a gondolat vezette, hogy az ország egységét megbontsa. A forradalom erejét azzal magyarázta, hogy Magyarország politikai és közigazgatási életének egyetlen központja volt, amelyből az ország minden részébe azonos szellem áradt. Tudta, hogy Pest szellemi hegemoniája a szabadságharc bukásával sem szűnt meg, hogy a főváros „rossz” szelleme továbbra is hatott a vidékre. Ezért, ha lehetséges lett volna, ezt a várost egyáltalában nem tették volna közigazgatási központtá, hanem a kerületi központokat az ország négy szélső pontjára helyezték volna. Minthogy azonban Pest-Budát a földrajzi és közlekedési adottságok folytán nem lehetett teljesen mellőzni, legalább arra törekedtek, hogy a befolyás, amelyet Pest a vidékre gyakorol, minél kisebb területre korlátozódjék. Különösen az Ausztriához közel fekvő Pozsonytól és Soprontól várták, hogy mint kerületi fővárosok, az ország nyugati részeit politikailag elszakítsák az ország központjától, és a birodalom központjához közelítsék. A kerületi közigazgatás bevezetésével kétségtelenül racionális adminisztratív előnyöket is szem előtt tartottak, a fő szerepet azonban a politikai szempontok játszották.

A definitívum ezt a dekoncentrációt fejlesztette tovább, amennyiben a magyarországi helytartóságot, mint az ország politikai főhatóságát, amely minden kerületi felbontás ellenére az országot egy központból irányította, öt ún. „osztályra” bontotta, s az egyes osztályokat a kerületi fővárosokba helyezte ki, minek következtében az addigi értelemben vett országos főhatóság tulajdonképpen megszűnt, s az egységet a továbbiakban csupán a helytartó személye képviselte. Az egyes kerületek ebben a rendszerben nagyobb önállóságot kaptak, és Béccsel közvetlenebb kapcsolatba kerültek, mint eddig. Az egységes helytartóság megszűnésével a katonai és polgári kormányzóság polgári osztályát ki kellett egészíteni, mintegy a helytartósági elnökség pótlására. A szervező rendelet, amely az országos hatóságoknak ezt az új rendszerét konstituálja, megkísérli elhatárolni egymástól a helytartónak (katonai és polgári kormányzónak), a helytartósági osztályo-

⁵⁶ Szógyény-Marich i. m. II. 57.; Berzeviczy i. m. I. 316—319. l.

⁵⁷ Orsz. Kormánylap 1853, 75—122. l.

kat vezető ún. helytartósági alelnököknek és a *helytartósági osztályoknak* a hatáskörét. A rendelet megalkotóinak azzal a nehéz feladattal kellett megbirkózniuk, hogy a kerületek önállóságának növelése mellett a helytartó hatáskörét lehetőleg ne csorbítsák, s elsősorban a személyi (kinevezési stb.) ügyekben biztosítottak számára befolyást.

A *megyei hatóságok* hatáskörét az új szervezés változatlanul hagyta. A *szolgabírói hivatalok* hatásköre azonban lényegesen megváltozott: alsó fokon általában egyesítették a közigazgatást az igazságszolgáltatással, és az új ún. „vegyes” járási hivataloknak kellett a maguk hatáskörében a politikai közigazgatás ügyeiben is, az igazságszolgáltatás ügyeiben is eljárniuk.

Az államapparátus újbóli átszervezése felülről lefelé haladva ment végbe. Először az Albrecht főherceget mint katonai és polgári kormányzót körülvevő hivatalos személyek kinevezésére került sor: Bach már 1853. január 20-án közölte a kormányzóval, hogy az uralkodó Parrot tábornagyot adlításává, Hauer István bárót pedig a kormányzóság polgári osztályának vezetőjévé nevezte ki. Hauer személyében a magyarországi polgári közigazgatás élére olyan férfiú került, aki a magyarsággal szemben annyi jóindulatot sem mutatott, mint Geringer, s akit éppen ezért a magyar konzervatívok amannál is jobban gyűöltek, tehetségénél fogva pedig veszedelmesebbnek is tartották.⁵⁸ Hauerrel egyidőben nevezték ki a helytartósági osztályok vezetőit is. Ezekben a kinevezésekben a Bach-rendszernek az a törekvése jutott világosan kifejezésre, hogy az államapparátusból mindazokat az elemeket eltávolítsa, amelyek a provizórium idején még bizonyos gátat emeltek a kormány intencióinak. A pest-budai és pozsonyi helytartósági osztályok vezetőivé az addigi kerületi főispánokat, Augusz Antalt, ill. Attems Henriket nevezték ki. Azokat a kerületi főispánokat azonban, akik — mint Forgách Antal és Dóry Gábor — a rendszert nem támogatták kellőképpen, eltávolították a magyarországi politikai közigazgatásból, és másokkal, részben idegenekkel pótolták. Kassára br. Kotz Keresztély került, aki addig egyik csehországi Kreis elnöke volt. Sopronba ideiglenesen Privitzer István belügyminisztériumi tanácsost küldték. Nagyváradra gr. Zichy Hermannt nevezte ki az uralkodó.

Bach, amikor a szervező rendeletet megküldte Albrecht főhercegnek, egyúttal közölte vele a „minősítési táblázat” mintáját, amit minden hivatali állásra javasolt személyről ki kellett tölteni különös tekintettel megbízhatóságára, politikai és erkölcsi magatartására, továbbá arra, hogy rokonságban áll-e a javasolt más, ugyanabban a szolgálati ágban alkalmazott személlyel, vagy van-e jelentős ingatlan vagyona azon a területen, amelyre hivatali illetékessége ki fog terjedni? Végül arra kérte őt, nyilatkozzék, mely szolgálati ágban és milyen számban van szükség más koronaországok alkalmazottaira, amihez Albrecht a margón azt a megjegyzést írta: „Viele, aber nur ausgezeichnete”.⁵⁹ Ennek a kívánságnak rövidesen elég tétetet; június 21-én a császár 2 udvari tanácsost, 10 helytartótanácsost, 7 megyefőnököt,

⁵⁸ Széchenyi nagy magyar satírójában Hauert „Magyarenfresser”-nek, „furfangos Bürochef”-nek nevezi. Szerinte ő volt „in hungaricis Bachnak inspirátora, oráculuma”. Károlyi Árpád: Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. II. Budapest 1922. 491. l.

⁵⁹ D 46. 1853:1697.

14 első megyei biztost és 15 helytartósági titkárt nevezett ki külső tartományból Magyarországra. Amikor ezt nekik a kormányzóság tudomásukra hozta, mindegyiküknek megküldte a kinevezettek teljes névjegyzékét, megjegyezvén, hogy ebből meggyőződhetnek, az elithez tartozó, becsületes, alkalmas, tevékeny, kipróbált politikai hivatalnokokat szemeltek ki abból a célból, hogy Magyarországon mintaszerű közigazgatást létesítsenek. A kormányzóság az újonnan Magyarországra kerülő hivatalnokoknak külön a lelkére kötötte, hogy — amennyiben a törvénnyel és az egyenlőség elvével összeegyeztethető — különös tekintettel legyenek a nemességre, és bánjanak vele megkülönböztetett módon, hiszen ez a nemesség röviddel ezelőtt még az egyetlen politikai tényező volt az országban, kezében tartotta az ország közigazgatását és törvényes előjogokkal rendelkezett. Könnyítsék meg tehát számára az átmenetet az ország új közjogi berendezkedéséhez, amely a törvény előtti egyenlőség elvén alapul, s legalább a formákban enyhítsék azt, ami lényegét tekintve változhatatlan.⁶⁰

A helytartósági osztályok 1853. május 1-én kezdték meg hivatalos működésüket, nekik kellett azután az új megyei és szolgabírói hatóságok szervezésénél közreműködniük. A megyehatóságok átszervezése rövidesen megtörtént, úgyhogy azok már augusztus 1-ével áttérhettek az új rendszerre. Sokkal nehezebb feladatot jelentett a szolgabírói hivatalok átszervezése, amely nemcsak nagyarányú személycserét, de a területi beosztás teljes felülvizsgálatát is szükségessé tette.

A definitívum tervezésekor Bach megkérdezte Albrecht főherceget, az addigi területi beosztás milyen változtatását tartaná célszerűnek? A kormányzó 1853. február 1-én kelt válasza, amelyet Hauer, a kormányzóság polgári osztályának vezetője fogalmazott,⁶¹ annak a véleménynek adott kifejezést, hogy a gazdasági szempontokat az új helyzetben az eddiginél nagyobb figyelemre kellene méltatni. Úgy vélte, hogy a tolnai és baranyai németiség nemzeti jogai most már a pest-budai kerületben sem lennének veszélyeztetve, s hogy az egyes közigazgatási kerületeknek az új szervezetben kimondott nagyobb önállósága — amit a kormányzó mindenképpen meg kívánt óvni — eloszlatja azt az aggályt, hogy a megnagyobbított pesti kerület szupremáciát gyakorolna a nyugati kerületek felett. Azt javasolta tehát, hogy a lakosság érdekeit figyelembe véve, csatolják Tolna és Baranya megyét a pesti kerülethez. Másrészt viszont Borsodot a kassai kerületbe kívánta kebeleztetni, tekintve, hogy Miskolc Kassához közelebb fektült, mint Pesthez, s azért is, mert úgy vélte, hogy Magyarországon nem lehet a nemzetiségeket teljesen elkülöníteni egymástól, és talán nem is kívánatos a magyar megyéket egységben tartani.

A területi változások ellen szólt viszont az a tény, hogy az 1850. évi beosztásra épült nemcsak a politikai katasztrófák illetékességének elhatárolása, hanem a bírósági szervezet, a telekadó-provizórium és a postaszervezet is, és hogy az eddigi átszervezések minden esetben területi átcsoportosítással is együtt jártak, ami egyrészt gyakorlati szempontból okozott nehézségeket, másrészt nem volt alkalmas arra, hogy a rendszer tartósságába vetett

⁶⁰ D 46. 1853: Organisations-Akt. Allg. 11 994.

⁶¹ D 46. 1853: Org.-Akt. Allg. 1699.

bizalmat növelje. A császár ezért nem is fogadta el a kormányzósági javaslatot, és április 2-i elhatározásában a kerületek addigi beosztásának megtartása mellett döntött.

Felvetődött ugyanakkor a kerületi székhelyek meghatározásának kérdése is, amennyiben a főtörvényszékek nem voltak minden esetben a politikai országos hatóság székhelyén elhelyezve. Ezzel kapcsolatban Hauer rámutatott arra, hogy a kormányznak az öt kerület alakításával az volt a célja, hogy mindegyikben fokozatosan önálló tartományi élet fejlődjék ki. Ennek fő tényezője — így érvelt — a tartományi főváros, amely csak akkor alakulhat ki, ha egy helyen koncentrálnak a központi hatóságokat. Ezért az volt a véleménye, hogy a politikai és bírói főhatóságokat lehetőleg egy városban kell elhelyezni, különben egyik város sem tud uralkodóvá válni, fővárossá fejlődni. Ez volt a helyzet a nagyváradi kerületben, amelynek főtörvényszéke Debrecenben volt, és a kassaiban, amelynek főtörvényszéke Eperjesen székelt. Debrecen esetében Hauer úgy vélte, hogy ott rossz a szellem, már pedig közismert tény, hogy a város lakosságának szelleme visszahat a hatóságokra is, azt javasolta tehát, hogy a debreceni főtörvényszéket Nagyváradra helyezték át, bár ott annak elhelyezésére nem volt megfelelő épület, ebben az esetben azonban a politikai szempontot fontosabbnak tartotta, mintsem hogy pénzkérdés miatt e javaslatát elejtse. Eperjesnél más volt a helyzet, ott inkább Kassa volt politikailag rossz szellemű, s Kassa egyébként is főváros jellegű volt, amit nem volt szükséges erősíteni. A kormányzóság javaslatának megfelelően a debreceni főtörvényszék Nagyváradra került át, az eperjesi azonban maradt a helyén.⁶²

Kétség merült fel aziránt is, ne helyezték-e a pest-budai kerület székhelyét Budáról Pestre. Pest elsősorban azért lett volna alkalmas fővárosnak, mert a kerület lakosságának nagy része a Duna balpartján lakott, és megtakaríthatta volna a hídvámost, ha a főhatóságok ott lettek volna. Azért is rokonszenvesnek látszott Albrechték előtt ez a gondolat, mert így világosan kifejezésre juttatták volna a régi ideákkal való teljes szakítást, az egész országra kiterjedő illetékességű helytartóság megszüntetését. Mégis Buda székhelyként való megtartása mellett foglaltak állást, hiszen ennek a szegény, a háborúban sokat szenvedett városnak a számára, amelyben a megfelelő hivatali helyiségek is rendelkezésre állottak, életkérdés volt az, hogy a hatóságok nála maradjanak, lakosságának szelleme pedig „jó, és inkább német” volt, míg Pesté „kevésbé jó és magyarizáló”, s ezért a politikai hatóságot inkább Pesttől távol kívánták tartani.⁶³

A megyék esetében gyakorlati szempontból számuk csökkentését határozták el; már az 1853 januári szervező rendelet előírta, hogy Árva megyét egyesíteni kell Turóccal, Békést pedig Csanáddal. A magyarországi megyehatóságok száma így 43-ra csökkent.

A vegyes járási hivatalok szervezése végett kerületenként egy-egy szervező bizottságot állítottak fel. Ezek tagjait úgy jelölték ki, hogy a magyar elem, a pest-budai kerületet kivéve, a bizottságot sehol se majorizálhassa, és azok a nemzetiségi területeken, ha alkalmas bennszülötteket nem

⁶² D 46. 1853: Org.-Akt. Allg. 6188.

⁶³ D 46. 1853: Org.-Akt. Allg. 1699.

találnak, inkább külső tartománybelieket hozzanak javaslatba, mint a magyar nemesség képviselőit. A hivatalnoki személyzet kicserélése azonban, különösen a magyarlakta területeken, korántsem volt olyan mérvű, mint az, irodalmi emlékek alapján, a köztudatba gyökerezett; a „Stuhlrichter”-ek nagy része ezután is a magyar nemesi családok tagjai közül került ki.⁶⁴ Minden megyében meghagytak egy tisztán „politikai” járási hivatalt (a megyeszékhelyen, ahol a megyei törvényszék is székel), a többiek „vegyesek” voltak. Összesen 244 szolgabírói hivatalt szerveztek. Az új szolgabírói hivatalok 1854. április 29-én léptek életbe, az addigi járási hivatalok ugyane nappal szűntek meg.

A véglegesen kinevezett hivatalnokok kötelesek voltak a magyarországi állami tisztviselőkre nézve kiadott szabályzatban előírt egyenruhát⁶⁵ viselni szolgálati ténykedéseiknél. A magyarországi állami hivatalnokokat 1815-ben Ferenc császár bújtatta egyenruhába. Az akkor bevezetett egyenruha azóta idejét múlta, de az újonnan előírt is, ha nem is annyira formájában, mint inkább lényegében, az ancien régime-re emlékeztetett: az abszolutista kormányrendszert szimbolizálta. A hivatalnokok sötétzöld posztó atilladolmányt viseltek, bársony gallérral és hajtókával, amelynek színe az egyes szolgálati ágakban különböző volt; a belügyminisztérium alá tartozó (politikai) tisztviselők „pompadour-szín”⁶⁶ hajtókájukról voltak felismerhetők. Albrecht főherceg, miután 1855. évi hivatalos utazásai során arról győződött meg, hogy sok hivatalnoknak még mindig nem volt meg az előírt egyenruhája, június 3-án elrendelte, hogy a fogalmazói kar minden egyes hivatalnoka ugyanaz év november végéig tegyen eleget ebbeli kötelezettségének; csak a külső tartományokból áthelyezett hivatalnokok részére engedélyezett német egyenruhájuk kihordására egy évi időt.⁶⁷

Az *ostromállapot megszüntetésére* csak 1854. május 1-ével került sor. E naptól kezdve Magyarországon és a Szerb Vajdaságban a politikai hatóságok és bíróságok az őket megillető szabályszerű hatáskörbe léptek,⁶⁸ és ugyanekkor terjesztették ki a fegyvergyártásra és -tartásra vonatkozó birodalmi rendelet érvényét is e két koronaországra. Az ostromállapot megszűnésével kapcsolatban Albrecht főherceg 1854. április 16-án „pásztorlevelet” intézett az öt helytartósági osztály vezetőjéhez. Az új hatóságoknak — írja ebben — minden eszközük megvan ahhoz, hogy a rendet és nyugalmat fenntartsák. Elvárja tőlük, hogy minden kormányellenes megnyilatkozást és a hatóságok tekintélyének csorbitására irányuló kísérletet érelyesen elfojtsanak, s így ne legyen a lakosságnak az a benyomása, hogy „erős kivételes hatóság helyébe hatalom és bátorság nélküli civil adminisztráció lépett”. Arra a fontos állásra való tekintettel, amit az új szolgabírói hivataloknak az ostromállapot megszűnése következtében mindjárt hivatali működésük kezdetén be kellett tölteniük, elrendelte, hogy az újonnan kinevezett hivatalnokok, különösen maguk a szolgabírák, április 29-én

⁶⁴ Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich. 4. Königreich Ungarn. Wien 1856—1860.

⁶⁵ Orsz. Kormánylap 1852. 166—169. l.

⁶⁶ Hússzínű vörös, a sèvres-i porcelán színezésére használt festék színe.

⁶⁷ D 46. 1855:4222 (8600).

⁶⁸ Orsz. Kormánylap 1854. 202—203. l.

már állomáshelyükön legyenek, és kötelességüket teljesítsék. Ezt a „pásztorlevelet” a megyefőnököknek szóban kellett közölniük a szolgabírói hivatalnokokkal, a hivatali eskü kivételekor, és saját hatáskörükben gondoskodniuk kellett annak megvalósításáról.⁶⁹

Az ostromállapot megszűnését követőleg végre kellett hajtani a katonai kormányzat teljes különválasztását a polgári kormányzattól, és ezzel kapcsolatban megszűnt a „katonai és polgári kormányzóság”, ill. átalakult *főkormányzósággá*. Az új helyzetben körül kellett határolni Albrecht főherceg hatáskörét, mert funkciója a tisztán polgári kormányzaton belül, az öt kerület viszonylagos önállósága mellett, problematikussá vált. A főkormányzóság és a helytartósági osztályok hatáskörét szabályozó rendeletet 1856. december 31-én tették közzé.⁷⁰ Eszerint a főkormányzóság az ország legfelsőbb politikai hatósága, s neki van alárendelve az ország valamennyi politikai és rendőri hatósága. Emellett a helytartósági alelnökök vették át általában azt a hatáskört, ami az 1853. évi szervezési rendelet szerint a helytartónak járt, s a helytartósági osztályok váltak a maguk területén országos politikai és legfelsőbb közigazgatási hatóságokká, a hozzájuk utalt ügyágazatokban.

A politikai hatóságokhoz utalt ügyágazatok általában nem változtak 1853 óta. A leglényegesebb változást ezen a téren az 1854. évi bányatörvény végrehajtására vonatkozó 1855. március 20-i utasítás hozta.⁷¹ Eszerint Magyarországon az országos politikai hatóság mint bányafőhatóság kezeli a bányatörvényt, s ily módon az elsőbíróságképp a bányakapitányságok által eldöntött ügyekben másodbíróságképp neki kell döntenie. A helytartósági osztályok ebbeli hatásköre a végrehajtási utasítás kihirdetése napjával (1855. április 28.) kezdődött.

A rendőri igazgatás hatósági szervezetét és annak feladatait az 1858. április 13-án kelt legfelsőbb elhatározás⁷² szabályozta. Eszerint a rendőrség legfelsőbb irányítása államrendőrségi és biztonsági rendőrségi ügyekben a legfelsőbb rendőrhatalóság vezetőjét, helyi rendészeti ügyekben pedig a belügyminisztert illette. Az egyes koronaországok rendőrigazgatása az országfőnöknél és az országos politikai hatóságnál összpontosult. Ezekhez küldte rendeleteit a legfelsőbb rendőrhatalóság vezetője és a belügyminiszter. Magyarországon a főkormányzó intézkedett rendőri ügyekben a számára 1856 novemberében kiadott utasítás által megszabott hatáskörben. Az egyes helytartósági osztályok hivatali területén a rendőrséget a helytartósági osztályok és azok vezetői kezelték. Alsó fokon az államrendőrségi és biztonsági rendőrségi feladatokat a rendőrhatalóságok, ahol ilyenek nem voltak, ott a politikai hatóságok látták el. A helyi rendészeti feladatok viszont (egyes, a rendőrhatalóságokhoz utalt speciális feladatoktól eltekintve) a politikai hatóságokra és a községi elöljáróságokra hárultak. A rendőrhatalóságok közvetlenül a helytartósági osztály vezetőjének, legfelsőbb fokon a legfőbb rendőrhatalóság főnökének voltak alárendelve. Azok a rendőrhatalóságok, amelyek nem a helytartósági

⁶⁹ D 46. 1854:7035 (7232).

⁷⁰ D 46. 1857:XVI.B.I. 56.

⁷¹ Orsz. Kormánylap 1855. 173. l.

⁷² Allerhöchste Anordnungen über die allgemeine Einrichtung und Bestimmung der Polizei-Verwaltung. D 185. 1860:309.



A Bach-kori magyarországi politikai hivatalnokok egyenruhájának mintarajza.

osztályok székhelyén működtek, a közigazgatási rendőrség rájuk ruházott feladatait tekintve a megyefőnökkel álltak szolgálati viszonyban: neki tartoztak jelentést tenni minden államrendőri és biztonsági rendőri észleletről, és vele egyetértésben kellett intézkedniük a köznyugalom és biztonság fenntartása érdekében. Fegyelmi hatalmat azonban a megyefőnök nem gyakorolhatott a rendőrhatalom személyzet fölött. Míg a legfelsőbb rendőrhatalom központi rendőri hírlapot (Central-Polizeiblatt) adott ki, a rendőrigazgatóságok a helyi érdekű közleményeket az általuk szerkesztett rendőri hírlapban (Polizei-Anzeiger) tették közzé. A fokozatosan érvényesülő németesítő tendenciára jellemző, hogy amíg kezdetben az egyes magyarországi rendőrigazgatóságok székhelyén megjelenő rendőri hírlapok kétnyelvűek voltak, a soproni helytartósági osztály rendelete folytán az ottani „Polizei-Anzeiger” 1858-tól kezdve már csak német nyelven jelent meg.⁷³

Az 1858. évi szabályozás nem hatálytalanította a rendőrség hatáskörére vonatkozó 1850. december 10-i rendeletet, s a rendőrhatalomoknak az itt érintett közigazgatási rendőrségi feladatokon kívül továbbra is el kellett látniuk azokat a törvénykezési feladatokat is, amelyek rájuk az osztrák büntetőtörvénykönyv 49. §-a értelmében hárultak.

A politikai és rendőri hatóságok hatáskörének jelentős bővítésére került sor 1858. szeptember 1-jével. E nappal a politikai és rendőri hatóságok vették át bizonyos kihágások kivizsgálásának és büntetésének a feladatát, amit addig a bíróságok láttak el. Ezeket a kihágásokat a vonatkozó császári rendelet 57 pontban sorolja fel.⁷⁴ Olyanok ezek, amelyek a politikai és rendőri hatóságok ügykörébe vágnak, s közigazgatási úton történő elintézésük az eljárást egyszerűsítette, és a bíróságokat tehermentesítette. E kihágási ügyekben az első fokú hatóság annak a helynek, ahol a kihágást elkövették, politikai hatósága, olyan helyeken, ahol a politikai ügyvitelt a községi tanácshoz utalták, a községi tanács, olyan helyeken pedig, ahol a rendőrigazgatóság működött, bizonyos kihágásokra nézve az utóbbi volt. Másodfokon a politikai országos hatóság (helytartósági osztály) döntött. Harmad- (és végső) fokú hatóság általában a belügyminisztérium volt, ha azonban első fokon a rendőrhatalom döntött, legelső fokon a belügyminisztérium és a legfőbb rendőri hatóság által kiküldött vegyes bizottság ítélt meg.⁷⁵

A Bach-féle definitívum — amint láttuk — a neoabszolutizmust deklaráló császári „alapelveken” épült. Az alapelvek az egyes koronatarományoknak országstatútumokat s ezek alapján megszervezendő képviselői

⁷³ A körözéseket kezdetben az egész ország területére vonatkozóan a pesti rendőrigazgatóság tette közzé; 1853. szeptember 1-től kezdve mindegyik rendőrigazgatóság maga publikálta a hivatali területét illető körözési hirdményeket.

⁷⁴ Orsz. Kormánylap 1858. 372—377. és 438. l.

⁷⁵ A kérdéses kihágások között szerepel — többek között — nyílt parancsok és rendeletek megsértése, legények vándorkönyv nélküli alkalmazása, nyomda jogosítatlan tartása, gyógyászat jogosítatlan gyakorlása, méreggel való jogosítatlan kereskedés, gyanús fegyverek készítése és kijavítása, öncsonkítás katonáskodás elkerülése végett, szándékos testi sértés, sebes és vigyázatlan lovaglás és kocsizás, tolvajlás, sikkasztás, csalás, amennyiben a büntető törvénykönyv szerint csak kihágásnak minősül, üzletszerű prostitúció, megrögzött részegség, a fegyverek készítése és birtoklása tekintetében fennálló tilalmak áthágása, amennyiben ezeket vétségeknek nem nyilvánították.

szerveket ígértek, s így az autonómia gondolatát igyekeztek összeegyeztetni az abszolutizmussal. Bach rendeletére a magyarországi helytartósági osztályok 1855—1856-ban bizonyos előmunkálatokat végeztek autonóm szervek felállítására vonatkozóan, s azokat Albrecht főherceg fel is terjesztette Bécsbe. A minisztertanács 1856 júliusában tárgyalta Bach operátumát az országstatútum dolgában, s azt a császár elé is terjesztette, de az nem hagyta jóvá, s így az autonóm szervek egyelőre nem születtek meg.

Az a szűk körű és csupán tanácsadó jellegű országképviselet, amelynek létrehozása Bach terveiben szerepelt, nemcsak a magyarságnak az 1848. évi törvények alapjára helyezkedő többsége számára volt elfogadhatatlan, hanem kielégítetlenül hagyta a nemzetiségek polgári demokratikus követeléseit is. Az országképviseletek kivihetlenségét az uralkodó közvetlen környezete is belátta.

Az autonómia gondolatának további érvényesítését Bach utolsó alkotásával, a községi törvénnyel kívánta elérni. De ez a törvény is olyan messzeszemenő beleszólást biztosított az államnak a községi igazgatásba, s azon kívül a nagybirtoknak adott kedvezményekkel olyan újabb válaszfalat épített volna a nép és a kormányzat közé, hogy megvalósítására az általános ellenzés miatt, amivel találkozott, nem került sor.

Az egyedüli önállóságot a Bach-korszak idején a katolikus egyház élvezte. Az 1855. évben a Vatikánnal megkötött konkordátummal az volt a kormány célja, hogy a maga külpolitikai elszigeteltségén enyhítsen, és a forradalmi erők leküzdésére a birodalmon belül az egyházat segítő társul nyerve meg. A katolikus egyház tekintélyi rendszere mellett a konkordátum természetesen nem jelenthetett a kormány részére valamiféle demokratikus veszélyt, de az önállóságnak még ez a formája is, azzal hogy az egyházat az államtól függetlenebbé tette, hozzájárult ahhoz, hogy a klérus egy része az ellenzék táborát növelje.

A protestánsoknak adandó autonómia már nagyobb veszélyeket rejtett magában, s annak koncedálására a kormány csak súlyos megrázkódtatások után szánta el magát.

Az olaszországi háborúban Ausztriát ért súlyos vereség elkerülhetetlené tette a centralista politika csődjét. Ferenc József a villafrancai béketárgyalás után, 1859. július 16-án kiadott laxenburgi manifestumában megígérte, hogy a törvényhozásban és közigazgatásban korszerű javításokat eszközöl majd, és augusztus 22-én átalakította a kormányt: gr. Rechberg külügyminisztert miniszterelnökké nevezte ki, br. Hübner volt párizsi nagykövetet rendőrminiszterré, gr. Goluchowski addigi galíciai helytartót pedig belügyminiszterré tette meg. Egyúttal a rendszer két leggyűlöltebb expensét, Bachot és Kempent, felmentette a belügyminisztérium, ill. a legfőbb rendőrhatóság vezetésétől, a kereskedelem-, ipar- és közmunkaügyi minisztériumot pedig feloszlatta, és annak teendőit egyrészt a belügy-, másrészt a pénzügyminisztériumhoz utalta.

Az új kormány programjában olyan reformok szerepeltek, mint a protestánsok autonómiája és szabad vallásgyakorlata, a községi törvény hozzáidomítása az egyes tartományok állapotaihoz, a kormányzati teendők lényeges részének önkormányzati testületekre való ruházása és a rendi képviselők

let életbe léptetése. Goluchowski, az új belügyminiszter kezdettől fogva arra is törekedett, hogy a germanizálásnak véget vessen.

A magyarországi protestáns egyházak ügyeit szabályozó pátentst már 1859. szeptember 1-én aláírta a császár. A magyarországi protestánsok nagy része azonban, a történeti jog alapjára helyezkedve, visszautasította azt az „autonómiát”, amit számára a császári pátens előírt, és ragaszkodott ahhoz, hogy egyházának belügyi fölött zsinaton saját maga döntsön.

Nem volt a kormánynak sikere a községi törvény adaptálásával sem. Miután elrendelte, hogy a törvénynek a viszonyokhoz alkalmazása végett helytartósági területenként bizottságokat alakítsanak, meghívott bizalmi férfiak bevonásával, a bizottságok megalakítása általános ellenállásba ütött. A meghívott tagok legtöbbször a községi ügynek az országgyűlésen való tárgyalását kívánta.

A Goluchowski-kormány — reformszándékai ellenére — lényegében megtartotta az abszolutizmus rendszere mellett, és nem volt hajlandó a centralista politikát feladni. Hübner rendőrminiszter, aki október 19-i emlékiratában a történeti alapra való visszatérést sürgette, és Magyarországon az 1847-es állapotok visszaállítását tartotta szükségesnek, ezzel a javaslatával egyedül maradt a minisztertanácsban, és beadta lemondását. Utódja, b. Thierry, a fokozódó magyarországi ellenállásra fokozott szigorral válaszolt. Az uralkodó el volt szánva az ellenállás erőszakos letörésére és 1860. január 23-án felhatalmazást adott Albrecht főhercegnek arra, hogy a köznyugalom fenntartása érdekében bizonyos rendkívüli rendszabályokat alkalmazzon. A főkormányzó a felhatalmazás értelmében tilalmakat bocsáthatott ki, és azok megszegését szigorúan büntethette, olyan egyéneket, akiket kormányellenes mozgalmak vezetésére addigi szerepüknél és érületükénél fogva alkalmasnak tartott, megfigyelés alá helyeztethetett, és ha gyanús tevékenységet folytattak, elfogathatott, ilyen személyeket szükség esetén bellebezethetett, vagy elrendelhetette katonai fegyelmi századokhoz való besorolásukat.

A kormány tehát, mihelyt helyzete meggyengült, az autonómia bizonyos korlátozott formáit engedélyezni kényszerült, fokozott ellenállásba ütközött, s a növekvő ellenállásra az abszolutista terror felújításával válaszolt. A Bécsben március 2-án Széchenyinél és a vele összeköttetésben álló egyéneknél tartott házkutatás ennek a Thierry által képviselt rendőri politikának volt egyik szerencsétlen megnyilvánulása. Thierry és Albrecht érelyes rendszabályai azonban nem jártak sikerrel, és az uralkodó március 30-án Albrecht főherceget felmentette magyarországi főkormányzói és hadfőparancsnoki állásától. Helyébe a népszerűbb, magyar származású Benedek Lajos tábornagyot bízta meg — ideiglenes jelleggel — az itteni politikai igazgatás és országos hadifőparancsnokság vezetésével. A császár, amikor ezt a személycserét elhatározta, egyben a Magyarországgal szemben alkalmazott politika megváltoztatása, a Bach-rendszer lebontása mellett is döntött.

3. Benedek Lajos kormányzata

1860 július—október

Az 1860. március 30-i minisztertanácsban — amelyben már Benedek mint kijelölt kormányzó is részt vett — Magyarország számára lényeges fordulatot hozó határozat született meg. A császár ebben a minisztertanácsban kifejezésre juttatta azt a kívánságát, hogy a kormányzó személyében bekövetkezett változással egyidőben kinyilváníttassék, mi az, amit Magyarországnak „a rendi képviselő és adminisztratív szervezés terén adnak, hogy ezzel megvonják az elérhető célok számára áthághatatlan határt, és így korlátozzák a mértéktelen kívánságok megvalósítására most fellendülő agitációt”.

E célból legfelsőbb elhatározásnak kell születnie a következő kérdésekben:

1. a magyarországi királyság országgépviselője egy gyűlésben egyesítve vagy több gyűlésre megosztva hívandó-e össze?
2. a helytartóság eddigi öt részre bontása fenntartandó-e vagy nem?
3. a megyehatóságoknak milyen berendezkedés adandó?

A kérdésekben megindult vitában a résztvevők véleménye megoszlott. Rechberg miniszterelnök, Nádasdy igazságügyminiszter, Rainer és Vilmos főhercegek az egységes országgyűlés ellen nyilatkoztak, Thierry rendőrminiszter mind az egységes, mind az öt részre bontott országgyűlést veszélyesnek tartotta. Thun és Bruck az országgyűlés megosztása ellen szóltak ugyan, de ők sem tartották az országgyűlést egyelőre összehívhatónak. Az ötfelé osztás ellen és az ország kívánságainak tekintetbe vétele mellett csak Goluchowski és Benedek szóltak teljes határozottsággal. A császár a vitát bezárva úgy döntött, hogy Magyarországon egyesített országgyűlés tartassék; ha ott aggályos túlkapasok történnének, majd késedelem nélkül feloszlatták. Ezek után a miniszterek többsége úgy vélte, hogy a helytartósági osztályoknak is meg kell szünniük, és az egész ország számára egységes helytartóság állítandó fel. A császár jónak látta, hogy a helytartósági osztályok egyesítésére és az egységes országgyűlés engedélyezésére vonatkozó határozatot Benedek kinevezésével egyidőben tegyék közzé.⁷⁶ A megyeszervezet ügyében egyelőre nem határoztak. A március 31-i és április 2-i minisztertanácsi ülésekben a megyeszervezet kérdése mellett újból szőnyegre került az országgyűlés és a helytartóság egységének kérdése is. Nádasdy és Rechberg még egy kísérletet tett, hogy a császár állásfoglalását megváltoztassa, Thun és Bruck továbbra is halogató taktikát ajánlott, a főhercegek ismét elleneztek az újításokat, Goluchowski és Benedek viszont a kormány határozott állásfoglalását kívánta a Magyarországnak adandó engedmények tekintetében. A császár egyelőre nem határozott, és csak jóval később, az április 19-i minisztertanácsban jelentette be, hogy döntését meghozta. Ezzel a keltezéssel ment ki azután a Benedekhez intézett legfelsőbb kézirat, a következő tartalommal:

⁷⁶ Redlich I. 491—496. l.; Berzeviczy III. 60—63. l.

A császár Albrecht főherceget — saját kérésére — felmenti magyarországi főkormányzói és hadseregpáncsnoki állásától, és az ország politikai igazgatásának és a hadifőparancsnokságnak vezetését Benedekre bízta. Úgy rendelkezik, hogy a fennálló helytartósági osztályok Budán egy helytartósággá vonassanak össze, s az utóbbi közvetlenül Benedeknek legyen alárendelve. Kassán, Pozsonyban, Sopronban és Nagyváradon ideiglenesen magasabb beosztású politikai hivatalnokok hagyandók meg a szükséges segédzeméllyel, abból a célból, hogy — anélkül, hogy közbeeső folyamodási hatóságot alkotnának — az új szervezet megvalósításában, különösen a megyei igazgatás és a községi ügy átszervezésében irányító és ellenőrző módon működjenek közre. A császár kifejezi azt a szándékát, hogy mielőtt a helytartóság életbe lép, a politikai igazgatás ügyeire nézve „megyei igazgatásokat” fog behozni, s ezekhez az azelőtt fennállott rendszer módjára, de a változott viszonyoknak megfelelő összeállításban és hatáskörrel, meggyűléseket és bizottságokat fog csatolni. Egyúttal megparancsolja, hogy miután a községi rendszer és megyei alkotmány életbe lépett, az országgyűlésre nézve készíttessenek javaslatok, hogy „a helységi, járási vagy megyei községek, országgyűlések és országgyűlési bizottságok általi önkormányzatnak valamennyi koronaországban behozandó elve magyar királyságomban is érvényesíthessék”.⁷⁷

A fogalmazásból kitűnik, hogy a császár, bár szükségesnek látta, hogy a magyarországi ellenállás leszerelése érdekében és a birodalom zilált pénzügyi helyzetére való tekintettel a magyarok számára engedményeket nyújtson, tulajdonképpen rendszerváltozásra ekkor még nem volt elszánva. A kormány az országgyűlésnek csupán véleményező és kezdeményező hatáskört kívánt biztosítani, és a megyék leglényegesebb jogait sem szándékozott visszaállítani. Ilyen módon a helytartóság egyesítése egyelőre inkább csak adminisztratív változásnak látszott. Mégis azzal, hogy az ország öt részre bontásának gondolatát feladta, a kormány a centralista rendszer egyik leglényegesebb elemének lebontására határozta el magát Magyarországon.

Az új rend július 1-jével lépett életbe: e nappal szűnt meg a főkormányosság és a helytartósági osztályok, és kezdte meg működését az „összpontosított helytartóság”. Hogy a kormány irányvonala egyébként nem változott, annak jele volt az is, hogy Benedek helyettese nem a magyar Halter Ferenc lett, aki Albrecht mellett működött, hanem egy osztrák hivatalnok, br. Poche Adolf, a volt kassai helytartósági osztály vezetője. Benedek hatáskörét az igazságügyi és pénzügyi hatóságokhoz való viszonylatában a volt főkormányzóéhoz hasonló módon határozták meg, tehát annak ellenére, hogy a főkormányosság megszűnt, Benedeknek bizonyos kormányzói jogai voltak.

A kerületi rendszer megszüntetése, a helytartósági osztályok összevonása folytán a rendőrigazgatóságok helyzete, további sorsa is kérdésessé

⁷⁷ „... damit das in allen Kronländern einzuführende Prinzip der Selbstverwaltung durch Orts-, Bezirks- und Komitatsgemeinden, durch Landtage und Landtagsausschüsse auch in Meinem Königreich Ungarn zur Geltung gebracht werde.” Redlich I. 499—500 l.; Berzeviczy III. 64—65 .l.

vált. Thierry rendőrminiszter ez ügyben — legfelsőbb parancsra hivatkozva — június 5-én megkérdezte Benedek véleményét. Benedek június 16-án kelt válaszában azt javasolta, hogy a megszűnő helytartósági osztályok székhelyein működő rendőrigazgatóságokat alakítsák át rendőrbiztosságokká, s azok a jövőben az egyedül megmaradó pesti rendőrigazgatóság kirendeltségeiként működjenek. Úgy vélte, ily módon biztosítva lenne az ország rendőri igazgatásának egysége.⁷⁸ Amikor Bécsben e javaslat végrehajtásának módját latolgatták, kitűnt, hogy az az államigazgatás szempontjából lényeges kérdések eldöntését teszi szükségessé. Mindenekelőtt tisztázni kellett, hogy a pozsonyi, soproni, kassai és nagyváradai rendőrigazgatóságok helyén felállítandó rendőrbiztosságok csak a magasabb államrendőri ügyeket lássák-e el, vagy pedig a rendőrigazgatóságok egyéb feladatait is örököljék-e, különösen a közigazgatási rendőrség és a törvénykezési rendőrség olyan feladatait, amelyek addig csak a tulajdonképpeni rendőrhatalmokat illették, beleértve a kihágási ügyekben a rendőrigazgatóságokra átruházott jogkört is? Goluchowski belügyminiszter attól tartott, ha mindezeket a feladatokat a rendőrbiztosságok hatáskörébe utalnák, ez egyrészt ellenkezne az 1858. évi szabályrendelettel, másrészt a megyei hatóságokkal idézne elő surlódásokat.⁷⁹ Amikor ezzel kapcsolatban újból megkérdezték Benedek véleményét, az olyan javaslattal állt elő, amely a magyar álláspontnak felelt meg, és a centralista kormányzati rendszert súlyosan elmarasztalta. Benedek július 21-i, a rendőrminiszterhez intézett felterjesztésében kifejtette, mennyire szerencsétlen megoldás volt a helyi rendőrséget illető feladatokat az állami rendőrségre ruházni, s ugyanakkor a községeket arra kötelezni, hogy tartsanak fenn egy a rendőrhatalom rendelkezésére bocsátott őrszemélyzetet. Ez a rendelkezés elkerülhetetlenül maga után vonta a községi hatóság tekintélyének gyengülését. Úgy vélte, hogy Magyarországon, amelynek lakossága erős önkormányzathoz volt szokva, célszerűbb lenne a kormányhatóságok tevékenységét azoknak az ügyeknek az intézésére korlátozni, amelyek a magasabb államérdeket érintik, az egyéb ügyeket pedig a községek felelős gondozására bízni. Azt javasolta tehát, hogy a négy kérdéses rendőrigazgatóságot a pestinek egyszerű kirendeltségeivé alakítsák át, s azok hatáskörébe a rendőri szolgálatnak csak bizonyos meghatározott ágait utalják. Ez a hatáskör szerinte a magasabb államrendőri ügyeken kívül az azokkal szorosan összefüggő útlevél- és idegenügyet, továbbá a sajtó, az egyletek és a gyűlések ellenőrzését, a színházi és más előadások felügyeletét s a fegyverek gyártására és birtoklására vonatkozó pátenst végrehajtását foglalná magában, míg a többi olyan feladatot, ami eddig a rendőrbiztosságokra hárult, a községekre lehetne ruházni. A kirendeltségeket szolgálatilag az ugyanott székelő megyefőnök alá kellene rendelni, azok csak fegyelmi vonatkozásban tartoznának a pesti rendőrigazgató alá. Ezzel a megoldással Benedek véleménye szerint a rendőrhatalom létszámát jelentős mértékben csökkenteni lehetne, ami a kincstár számára megtakarítást jelentene.⁸⁰

⁷⁸ D 46. 1860: Org.-Akt. 4693.

⁷⁹ D 161. IV. 747. (179).

⁸⁰ D 161. IV. 747.

A miniszterek, akik röviddel előtte még igen sürgősnek tartották a magyarországi rendőri szervezet átalakítását, ehhez a javaslatához késlekedtek beleegyezésüket adni. Benedek viszont a magyarországi ellenállás nyomására még tovább ment: augusztus 13-án módosító javaslatot tett a két miniszternek, s ebben a kormányhatóságok hatáskörének további csökkentését ajánlotta. Most már úgy látta, meg lehetne engedni, hogy a rendőrbiztoságok közigazgatási rendőri hatásköre egyedül a belső rend és biztonság fenntartásával szorosan összefüggő sajtóellenőrzésre szorítkozzék, míg a többi ágazatot: az útlevelelügyet, az idegenek ellenőrzését, az egyesület és nyilvános összejövetelek feletti felügyeletet, a színházi rendtartás végrehajtását, a nyilvános előadások engedélyezését, s a fegyverügyek intézését a községekre lehetne bízni. Továbbá, hogy a rendőrbiztoságok helyzetét a lakossággal szemben tarthatóvá tegyék, azt javasolta, osszak be az ugyanott működő megyehatóságokhoz, oly módon, hogy fegyelmi szempontból ugyan a pesti rendőrigazgató alá legyenek rendelve, minden egyéb tekintetben azonban mint az illető megyefőnök külön hatáskörrel bíró segédközegei működjenek.⁸¹ E javaslat ügyében Bécsben egyelőre nem született döntés, s ennél fogva a rendőrigazgatás szervezete és működése ebben az időszakban változatlan maradt: az összpontosítást a rendőri hatóságok vonalán nem hajtották végre. Ez a felemás megoldás súlyos konfliktusok csíráját rejtette magában, amelyek a következő időszakban robbantak ki teljes erővel. A bécsi kormány — ez a magyarországi igazgatás átszervezésekor világosan megmutatkozott — az önkormányzati jogok engedélyezése terén egyelőre csak addig a határig volt hajlandó elmenni, amíg azt az abszolutizmus rendszerével összeegyeztethetőnek látta.

A kormány ez időben követett irányvonalát a legjellemzőbb módon a *kibővített birodalmi tanács* létrehozatala mutatja, s ennek a létrejötté adta meg egyúttal a lökést a további fejlődéshez. Ferenc József 1860. március 5-i páténsében kinyilvánította, hogy a birodalmi tanács „megerősítésére” időnként rendkívüli tanácsosokat is össze fog hívni. Ilyen tanácsosok lennének a főhercegek, néhány egyházi főméltóság, néhány, a polgári vagy katonai szolgálatban kitűnt személy, továbbá az országhéköpviseletek 38 tagja. A kibővített birodalmi tanács elé utalta a páténs az állami költségvetés megállapítása fölötti tárgyalást. Bár országhéköpviseletek még nem léteztek, az uralkodó, mert az 1861. évi költségvetést le akarta tárgyalatni, május 1-én kinevezte a rendkívüli tanácsosokat. Az új testület május 31-én ült össze először. Itt két frakció alakult ki: az osztrák-német polgári származású hivatalnokok egyfelől, a „történelmi jogokra” hivatkozó főnemesség másfelől. A főnemesi frakción belül a legerősebb politikai tradíciókkal rendelkező magyar ókonzervatívok váltak hangadóvá. A tanács által kiküldött 21-es bizottság nem tudott megegyezni, és két javaslatot terjesztett a tanács elé. A többségi javaslatot — amelyet végül is a tanács elfogadott — a magyar ókonzervatívok legaktívabb tagja, gróf Szécsen Antal szerkesztette. Ez a javaslat hangoztatja, hogy az újjászervezésnél, amely az április 19-i legfelsőbb kézirat értelmében az országos, megyei, járási és községi önkormányzatot a magyar királyságban is meg kell hogy valósítsa, figyelembe kell venni az orszá-

⁸¹ Uo. (2474).

gok történeti-politikai egyéniségét. A többségi javaslat elfogadása a főnemesi frakció győzelmét jelentette a hivatalnokok fölött. A császár a birodalmi tanács határozatának a hatása alatt megbízta a Goluchowski-kormányt az abból következő változások végrehajtásával. Ez a rendszer megváltozását, az abszolutisztikus centralizmus feladását jelentette.

B) AZ OKTÓBERI DIPLOMA KORA

Az olaszországi vesztes háború után kibontakozó kormányzati válság Ferenc Józsefet arra kényszerítette, hogy az addigi centralisztikus kormányzati rendszerrel felhagyva, népeinek és országainak, elsősorban Magyarországnak és társországainak bizonyos autonómiát adjon. Az új oktrojált alkotmány szövegét gróf Szécsen Antal fogalmazta meg és adta elő a minisztertanácsban, végleges formáját a császár — Rechberg miniszterelnökkel és Szécsen Antallal együtt — 1860. október 19-én tárgyalta meg. A következő nap kibocsátott ún. októberi diploma s az azzal kapcsolatos „legfelsőbb kéziratok” újonnan szabályozták a birodalom közjogi viszonyait, és ezzel kezdetét vette a magyar uralkodó osztállyal való kiegyezés kísérletének viszontagságos, 1867-ben lezáruló időszaka.

A diplomában Ferenc József megígéri, hogy a törvényhozás jogát ezen túl csak a törvényesen egybegyűlt országgyűlések és a birodalmi tanács közrehatásával fogja gyakorolni, amely birodalmi tanácsba az országgyűlések általa meghatározott számú tagokat fognak küldeni. A birodalmi tanácsban fogják tárgyalni mindazokat az ügyeket, amelyek valamennyi ország és tartomány számára közősek, így a pénz- és hitelügyekre, a vám- és kereskedelmi ügyekre s a vasútvonalra vonatkozó törvények alkotását, valamint a posta-, távirda- és vasúttügyeket illető törvényhozást, s a katonakötelezettség módját illető törvényes intézkedéseket, továbbá újabb adók és illetékek behozatalát, államkölcsönök föl vételét, az állami ingatlan vagyon eladását vagy megterhelését, végül pedig az állami kiadások évi költségvetésének vizsgálatát és megállapítását s az állami zárszámadások felülvizsgálatát. A törvényhozás egyéb tárgyait az országgyűlések tárgyalják, a magyar koronaországokban a régi alkotmány értelmében, a többi országban pedig az újonnan kidolgozandó alkotmányok szerint. Ez utóbbi országok viszonylatában azonban a birodalmi tanácsban tárgyalhatják meg azokat az ügyeket is, amelyek egyébként nem annak hatásköréhez tartoznának.

Ferenc József ugyanakkor a birodalom központi kormányhatóságainak átszervezését is elrendelte, az eddig érvényesült centralisztikus elv részleges feladásával. Megszüntette a belügyi, s elvben a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügyi minisztériumokat, elrendelte a magyar és erdélyi udvari kancelláriák visszaállítását s a többi tartomány politikai igazgatásának egy államminisztériumban való összpontosítását. A vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól az adminisztratív ügyintézés az államminisztériumnak kellett átvennie, a tudományos—didaktikai ügyek tárgyalására pedig tanácsot kellett alakítani, amelynek a minisztertanács, ill. a központi kormányhatóságok mellett tanácsadó szervként kellett működnie. Az igazságügy szempontjait

és érdekeit a minisztertanácsban osztrák viszonylatban a Bécsben szervezendő semmitőszék elnökének kellett képviselnie, Magyarország viszonylatában pedig a kancellárnak, az újra felállítandó Kuria elnöke, az országbíró javaslatai alapján. A birodalom közigazdasági ügyei számára az uralkodó egy újonnan alakítandó kereskedelmi minisztérium felállítását rendelte el. A főhadparancsnokságnak ugyanakkor hadügyminisztériummá kellett átalakulnia.

A centralista politika legfőbb híveit, Thun vallás- és közoktatásügyi, Nádasdy igazságügyi és Thierry rendőrminisztert az uralkodó felmentette állásuktól, a föderalista törekvésekkel rokonszenvező Goluchowski belügyminisztert viszont államminiszterré nevezte ki.

A birodalmi tanács kimagasló magyar tagja, gróf Szécsen Antal, tárca nélküli miniszter lett. Ugyanakkor magyar kancellárrá — s ezzel a minisztertanács tagjává — báró Vay Miklóst nevezte ki az uralkodó.

Vaynak mindenekelőtt a magyar országgyűlés összehívására nézve kellett javaslatot tennie, mert Ferenc József — miként azt a Vayhoz intézett kéziratában kifejezte — Magyarország közbizonyos helyzetének végleges szabályozását mielőbb a törvények értelmében hitlevél kiadásával és megkoronáztatásával kívánta megpecsételni. Az országgyűlést az 1608-i törvénynek megfelelő módon kellett összehívni, miután azonban azóta megszűntek a nemesi kiváltságok, a hivatalviselés képességét mindenkire kiterjesztették, eltörölték a jobbágyi szolgáltatásokat, és bevezették az általános had- és adókötelezettséget, elrendelte, hogy a választáson a korábban választójoggal nem rendelkező osztályok is részt vehessenek. Erre nézve újból elismerte az 1847—48-i országgyűlés 8., 9., 10. és 13. törvénycikkeiben megadott jogokat, míg a többi, ezen az országgyűlésen hozott törvényre nézve, amelyek a diplomában foglalt elvekkel ellenkeztek, fenntartotta magának azok országgyűlési átvizsgálásának és megszüntetésének jogát. Az országgyűlési választások ideiglenes rendjének kidolgozása egy, Esztergomban a hercegprímás elnökelete alatt összehívandó tanácskozásnak volt a feladata, amelynek javaslatait a magyar kancellárnak kellett az uralkodó elé terjesztenie.

Az ország közigazgatására az 1848 előtti alkotmányos hatóságokat kellett újból életrehívni. Vaynak javaslatot kellett tennie az országbírói és tárnokmesteri állások betöltése iránt, a tárnokmesternek kellett azután (mindaddig, amíg az uralkodó helytartót nem küld az országba) a helytartótanács elnökeként a politikai közigazgatást vezetnie. A helytartótanácsot az 1723-i és 1791-i törvények alapján kellett megszervezni, azonban tekintettel kellett lenni az ország összes lakosaira kiterjesztett hivatalképességre.

A megyei önkormányzat visszaállítását az uralkodó már 1860. április 19-i kéziratában megígérte. Most elrendelte, hogy a régi megyehatárokat állítsák vissza, s a kancellár tegyen javaslatot főispánok kinevezésére. A főispánoknak kellett azután közreműködniük a megyei bizottmányok és tisztikarok megalakulásánál.

A közigazgatási hatóságok és törvényszékek belső szolgálatában és kölcsönös érintkezésében újra bevezette a magyart mint hivatalos és ügykezelési nyelvet. A városi és falusi községek azonban megkapták azt a jogot, hogy községi, iskolai és egyházi ügyeiket a maguk által választott nyelven

intézzék, s az uralkodó azt is kimondotta, hogy a megyei, városi és községi gyűléseken mindenki, bármely, az országban használatos nyelven felszólalhat, ezeken a nyelveken a hatóságokhoz beadványt intézhet, s a hatóságok kötelesek az ezekre hozott végzéseket a beadvány nyelvén kiadni, s a községekhez intézett rendeleteiket is a község ügykezelési nyelvén kibocsátani.

Addig, míg az új hatóságok megalakultak, a fennállóknak tovább kellett működniük. Az érvényben levő polgári- és büntetőjog rendelkezésein a diploma nem változtatott.

A *Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát* Magyarországra való visszakebelezésére irányuló kívánságok megvizsgálására az uralkodó gróf Mensdorff-Pouilly altábornagyot küldötte ki biztosként, a nemzetiségek és vallásfelekezetek tagjainak meghallgatása és javaslatlétel céljából.

Erdélyre vonatkozóan az uralkodó ekkor (október 20-án) még csak annyit jelzett, hogy az erdélyi udvari kancelláriát is visszaállítja, s majd erdélyi kancellárt fog kinevezni, akinek az erdélyi országgyűlésnek a polgári jogegyenlőség szellemében történő megszervezésére nézve javaslatot kell kidolgoznia.

Horvátországnak Magyarországhoz való viszonyát illetően az újonnan megszervezendő horvát-szlavón országgyűlésnek s a magyar országgyűlésnek kellett véleményt nyilvánítania.⁸²

A diplomában és az egyidejűleg kiadott királyi kéziratokban lefektetett s fent ismertetett alapokon indult meg a birodalom belső közjogi viszonyainak átalakítása. Ezek az alapok — mint ismeretes — csupán a magyar ókonzervatívok kívánságait elégítették ki, a lakosság nagy többsége érdekeinek azonban nem felelt meg. A diplomát a magyar nemesség túlnyomó többsége is — Deák Ferencsel az élén — hidegen fogadta. Magyarországon a diplomával s a Vaynak adott utasításokkal való elégedetlenség hivatalosan is kifejezésre jutott, amikor az 1860. december 17-én összeült esztergomi értekezlet nyíltan az 1848-i törvények alapjára helyezkedett, s az országgyűlés összehívását ezek alapján kívánta. A királyi összehívó dekrétum azután a képviselőválasztói jogot és eljárást lényegében az 1848:5. tc. alapján, s kifejezetten arra hivatkozva szabályozta, anélkül azonban, hogy a képviselőséget a magyar nyelvismeret feltételéhez kötötte volna.

A Vajdaságot az uralkodó — Mensdorff-Pouilly jelentése és a minisztertanács állásfoglalása nyomán — 1860. december 27-i elhatározásával Magyarországhoz csatolta vissza, annak ellenére, hogy az ottani szerbség és románság a területnek Magyarországhoz való csatolása ellen foglalt állást. Az államminisztérium ennek értelmében utasítást kapott a vajdasági ügyek intézésének a magyar kancellária hatáskörébe való átadására. Ugyanakkor Szerém megye rumai és illoki járását Horvátországhoz csatolták vissza.

Erdélyben az egyes nemzetiségek különböző olyan igényekkel léptek fel, amelyek a diplomával részben ellenkeztek, részben azon túlmutattak. A magyarok a Magyarországgal való uniót követelték, a szászok régi alkotmányuk helyreállítását, a románok nemzeti jogaik biztosítását kívánták.

⁸² Az 1860. október 20-i királyi kéziratok legteljesebb gyűjteménye Szécsen Antal iratai között található. D 284. B.

Ferenc József 1860. december 9-én báró Kemény Ferencet nevezte ki az erdélyi kancellária ideiglenes elnökévé. Kemény az unió híve, Erdély korábbi autonómiájának visszaállítását kérte, s december 19-i, az uralkodóhoz intézett felterjesztésében azt javasolta, hogy a szervezés Magyarországhoz hasonlóan Erdélyben is az 1847-i alapokon történjék. Ezzel szemben a minisztertanács osztrák tagjai Erdélyben ideiglenesen az abszolutizmus idején behozott állapotokat akarták fenntartani s az országgyűlés és közigazgatás szervezését egy Gyulafehérvárt megtartandó értekezletre bízni, amelyen a románoknak és szászoknak módjuk lenne kívánságaikat kinyilvánítani. Az uralkodó december 21-i elhatározásában úgy döntött, hogy Kemény hívjon össze Gyulafehérvárra tanácskozást az országgyűlés szervezése ügyében. Az országgyűlés hatásköre — az októberi diploma által szabott határok között — a korábbi erdélyi közjognak megfelelő legyen, de összetételében mind a korábban előjogokkal rendelkező nemzetek, felekezetek és rendek igényeit, mind az azelőtt politikai jogokkal nem rendelkező nemzetiségek, rendek és felekezetek kívánságait és szükségleteit vegyék tekintetbe. Ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a hivatalos nyelvhasználat Erdélyben ismét a régi rendszernek megfelelő legyen, a községek és egyes személyek azonban a nyelvhasználat terén a magyarországiakéhoz hasonló szabadságot élvezzék.

A Horvátország alkotmányjogi kérdéseivel foglalkozó báni értekezlet a horvát nyelv kizárólagos szolgálati és hivatalos nyelvvé tételét, horvát kancellária felállítását és Dalmáciának Horvátországhoz csatolását követelte. Sokčević horvát bán már ezt megelőzően közölte Goluchowski államminiszterrel, hogy a horvát politikusok a megyék visszaállítását a régi területi beosztás alapján kívánták. Ezekután a horvátok nem tudták megakadályozni, hogy az uralkodó engedjen a Zala megye történeti határainak visszaállítására vonatkozó magyar követelésnek. Ferenc József 1861. január 27-i elhatározásában kimondotta a Muraköznek Magyarországhoz való visszacsatolását.

Még alig indultak meg az egyes országokban az újjászervezésre vonatkozó tanácskozások, amikor az uralkodó, látva, hogy az októberi diploma nem hozta meg a várt hatást, 1860. december 13-án a konzervatív Goluchowski államminisztert elbocsátotta állásából, s helyébe a liberálisabb, de ugyanakkor az összbirodalmi érdekeket erélyesebben képviselő Schmerlinget nevezte ki. Schmerling dolgozta ki azt a birodalmi képviselétről szóló alkotmánytörvényt, amelyet a császár a minisztertanácsban történt tárgyalás után az 1861. február 26-án kiadott ún. februári pátensben tett közzé. Ez szabályozta a *birodalmi tanács* összetételét, hatáskörét, eljárási módját. A birodalmi tanácsba Magyarországnak 85 képviselőt kellett volna delegálnia. A külügy és a hadügy kérdéseibe a birodalmi tanács nem szólhatott bele, az ezekben való döntést az uralkodó magának tartotta fenn.

A februári pátens kiadásával egyidőben a császár új ún. *államtanácsot* létesített, kinevezett tagokból, amely tanácsadó szervként működött mellette.

A februári pátens rendelkezései a birodalmi tanácsot valóságos parlamentté tették, amely mellett az egyes országgyűlések szerepe erősen korlátozott volt. Míg az októberi diploma a föderalisztikus elvnek bizonyos en-

gedményeket tett, a pátens ismét a centralisztikus elv megerősödését jelentette a birodalom kormányzásában, s úgy látszott, hogy az arisztokráciával szemben, amelyet a diploma ismét politikai vezető szerephez juttatott, a pátens következtében a polgárság mégis bizonyos befolyáshoz jut. A februári pátent Szécsen is aláírta, Vay azonban az aláírás alól kivonta magát, ami helyzetét a minisztertanácsban fonákká tette. A kiéleződött politikai helyzetre való tekintettel az uralkodó még a februári pátens kiadása előtt, február 4-én a kormány újabb átalakítását határozta el: Rainer főherceget miniszterelnökké nevezte ki, s ugyanakkor a magyar kancellárt utasította, hogy minden hozzá intézett felterjesztését előbb a miniszterelnöknek mutassa be.

Apponyi György országbíró február végén a magyar országgyűlés összehívásával kapcsolatban előterjesztést intézett az uralkodóhoz, s ebben felvette azokat az ország kormányzatát érintő kérdéseket is, amelyekben a kormánynak az országgyűléssel szemben állást kellett foglalnia. Egyik ilyen kérdés arra vonatkozott, mi történjék, ha az országgyűlés az 1848-i törvények és különösen a független, felelős magyar minisztérium visszaállítását kívánja, és kijelenti, hogy e kívánság teljesítése előtt országgyűlési tárgyalásokba nem megy bele? A másik kérdés a korona magyar tanácsadóinak és a magyar kormányzerveknek független állását érintette, és felvetette, milyen módon kell a Monarchia közös érdekeit és Magyarország autonómiáját egyaránt megóvni? Vay kancellár magyar konzervatív politikussal folytatott tárgyalások után március 17-i felterjesztésében fejtette ki e kérdésekben véleményét. Független magyar minisztérium felállítását nem javasolta, mert úgy vélte, ez aláásná a trón hatalmát és veszélyeztetné a Monarchia létét. Az autonómia megóvása érdekében azonban azt javasolta, hogy a jövőben csupán a közös ügyeket utalják az összminisztérium elé tárgyalás végett, a külön magyar kérdéseket csak a korona magyar tanácsosainak engedjék át tanácskozássra és javaslatlételre. A magyar tanácsosok véleménye szerint csak így tudnának szolidaritást vállalni az uralkodó szándékai megvalósítására, míg viszont ha nincs meg az önállóságuk, nem képesek harcolni a magyar minisztérium felállítására irányuló kívánság ellen.⁸³ Az uralkodó e felterjesztésre április 6-i kéziratában adta meg a választ. Ebben leszögezi, hogy addig, amíg Magyarország viszonya a Monarchia többi országához nincs véglegesen szabályozva, továbbra is az összminisztérium tárgyalása alá kell bocsátani azokat a döntő kormányzati rendszabályokat, amelyeket az októberi diploma végrehajtása során hoznak, a rendszabályok végrehajtását azonban a korona magyar tanácsosainak engedi át, anélkül, hogy a végrehajtás eszközeit meghatározná. Ha Magyarország viszonyait az októberi diplomának megfelelően átalakították, tehát az átszervezés befejezése után, nem fog kifogást emelni az ellen, hogy a tisztán magyar ügyeket, amelyeket a diploma ugyan közös tárgyalás alá utal, de amelyek nincsenek hatással a nem magyar tartományokra, és így az összbirodalom érdekeit nem érintik, magyar tanácsosai önállóan tárgyalják. Ezek mikéntjére vonatkozóan a magyar kancelláriának kell majd javaslatot tennie. De az országgyűlés elé semmi esetre sem kell kormányjavaslatot vinni

⁸³ Szógyény III. 286—288. 1.

a kormányzat és közigazgatás berendezésére nézve, hanem erre nézve a kezdeményezést át kell engedni az országgyűlésnek. A független magyar minisztérium iránti követelésekkel szembe kell szegülni.⁸⁴ A magyar tanácsosok önállóságát tehát nem sikerült biztosítani, nekik mint az ősszminisztérium tagjainak kellett működniük.

Az Apponyi György elnökletével összehívott országbírói értekezlet, Deák Ferenc és a politikai élet több más, hivatalt nem viselő reprezentánsának részvételével, meghatározta, hogy a visszaállított magyar hatóságok működésük során — addig is, amíg az országgyűlés új törvényeket alkot — mely jogszabályokhoz igazodjanak. Az ott hozott határozatok — bizonyos módosításokkal — érvényesnek mondták ki a Bach-rendszer egyelőre nélkülözhetetlen, legfontosabb jogszabályait.

1. Az autonóm rendszer

1860. október 20—1861. november 5.

Vay Miklós az uralkodótól kapott rendelet értelmében 1860. október 20-a után azonnal hozzáfogott a magyar udvari *kancellária* megszervezéséhez, és átvette a volt belügy-, igazságügy- és vallás- és közoktatásügyi minisztériumoktól a magyarországi ügyek intézését. Rövidesen megtette javaslatait a helytartótanács elnökének és a főispánoknak a személyére vonatkozóan is. Ferenc József november 1-én nevezte ki ifj. Majláth Györgyöt főtárnokmesterré és a helytartótanács elnökévé, s ugyanakkor történt az első főispánok kinevezése. Majláth egyelőre az összpontosított helytartóság hivatali apparátusának felhasználásával kezdte meg működését, s ezt az apparátust fokozatosan alakította át a diploma értelmében.

Mint hogy az ország politikai igazgatásának átszervezése az „ösi alkotmány” intézményeinek felélesztése jegyében történt, az országos kormányshoz is az 1848 előtti alapokon kellett megszervezni. A *helytartótanács* esetében ez a testületi jelleg visszaállítását és a rendi korszakban élvezett felterjesztési jog (jus remonstrandi) visszanyerését, tehát olyan közjogi helyzetet jelentett, ami éles ellentétben állt a birodalom többi, „császári királyi” kormány szervének jogi helyzetével és szerepével. A rendi reakció szellemében a katolikus egyház ismét visszanyerte az államigazgatásba való közvetlen befolyását: a hercegprímás, mint a helytartótanács egyházi bizottságának elnöke, a bizottság többi egyházi tagjával együtt döntött az egyházat érintő kérdésekben. A kor követelményei annyiban mindenestre érvényesültek, hogy az 1848 előtti cenzori kollégiumot, mint korszerűtlent, nem állították vissza.

A személyzet nagyarányú kicserélődése mindenekelőtt az 1790:17. tc. alapján történt, amely szerint idegenek nem voltak alkalmazhatók. Ennek megfelelően a nem magyarországi származású hivatalnokok rendelkezési állományba kerültek. Majláth azonban személyi javaslatának megtételénél a hazaiak egy részét sem tartotta alkalmasnak további alkalmazásra. A hazai nemzetiségek képviselői közül csak azok maradhattak hivatalban, akiknek

⁸⁴ Redlich II. 25—27. 1.

működése a magyar érdekek szempontjából nem látszott veszélyesnek.⁸⁵ Az elbocsátott hivatalnokok helyébe részben olyan öregek kerültek, akik még az 1848 előtti helytartótanács oszlopai voltak, mint Havas József nyugalmazotti helytartótanácsi tanácsos.

A régi-új helytartótanács a maga hatáskörét is az 1847-es alapon igyekezett kialakítani. A hercegrímás indítványára vissza akarta szerezni a pénzügyi hatóságoktól a vallás- és tanulmányi alap vagyonának kezelését és ügyeinek intézését. Ez azonban a pénzügyminisztérium ellenállásán egyelőre meghiúsult. Ugyancsak eredménytelenek maradtak a helytartótanácsnak a pénzügyi ügyészségek feloszlására és az államszámvevőség átszervezésére vonatkozó javaslatai.

A helytartóság jogköréből nem kívánta átvenni a helytartótanács a kihágási ügyekben való döntés jogát. Úgy találta, hogy másodfokú bíróságként való működése nem férne össze szervezetével és régi törvényeken alapuló állásával. Mint igazgató kormányzók még a törvényhozási rendezésig sem vélte e hatáskörétől idegen feladatot megtarthatni, s ezért az ilyen beérkező ügyekről akként gondoskodott, hogy azok egy külön, a helytartótanács kebeléből kiküldendő bizottmányban tárgyalassanak.⁸⁶

A megyék megszervezése a főispánok feladata volt. Majláth főtárnokmester röviddel hivatali működésének megkezdése után, 1860. november 30-án rendeletet intézett a cs. kir. megyehatóságok főnökeihez, és ebben szabályozta az új főispánokkal szembeni szolgálati viszonyukat. Attól kezdve, hogy a főispán lett a hivatali esküjét, a megyefőnök hivatali működése elvileg megszűnt. Addig azonban, amíg a hivatal kellő átadása még nem történt, a megyefőnöknek helyben kellett maradnia és segítséget kellett nyújtania a főispánnak hivatali működése megkezdésében. A főispán, miután esküjét letette, egészen az új tisztikar megalakulásáig törvényes hatóságot gyakorolt a megye addigi hivatalnokai fölött, s azok tartoztak rendeleteit teljesíteni. Az új tisztikar működésének megkezdésekor meg kellett történnie a hivatal átadásának, s ezután azok a cs. kir. hivatalnokok, akik az új megyei tisztikarnál nem nyertek alkalmazást, rendelkezési állományba kerültek.⁸⁷

Az új megyei tisztikarok 1860 decembere és 1861 márciusa között alakultak meg és vették át a cs. kir. megyei és járási hivatalok teendőit, iratait és felszerelését. Esztergom megyében már 1860. december 29-én megalakult a tisztikar, ugyanaznap történt a hivatalátadás. Vas megyében 1861. január 9-én alakult meg a megyehatóság, de a szolgabírói hivatalok átadása csak februárban történt meg. A Jászkun kerületi főkapitányság átadására csak március 5-én került sor. Bars megye két járásában még március közepén is működött 1—1 cs. kir. írnok.⁸⁸ A Vajdaságban működő helytartóság 1861.

⁸⁵ A hazai származású helytartósági tanácsosok közül hárman kerültek rendelkezési állományba: Engel Sándor, Francisci János és Kotassevits János. D 189. 1860/61. V. H. 12. (1860:1707). Francisci, az 1848. évi szlovák mozgalmak egyik vezető politikusa, az autonóm korszak elmúltával, 1862-ben Liptó megye főispánja lett.

⁸⁶ D 189. 1860/61. V. H. 12. (1861:1303).

⁸⁷ D 163. Norm. XVI. A. 6906.

⁸⁸ D 191. III. A. 1861:2152.

január 25-ével szüntette meg működését, a helytartótanács viszont február 1-ével vette át a visszacsatolt terület ügyeinek intézését.⁸⁹ Ennek a területnek a megyehatóságai alakultak meg utolsónak az országban.

A gyökeres átalakulás érthető módon országszerte mélyen felkavarta a kedélyeket. A megyék szervezése a főispánoknak adott királyi utasítás ellenére, részben közreműködésükkel, részben akaratuk ellenére, alulról jövő nyomás következtében nem az 1847-i, hanem az 1848-i jogalapon történt. Több megyében, még mielőtt a főispán oda érkezett volna, összegyűltek a birtokos nemesség képviselői, felolvasták az 1848-i megyebizottmány névjegyzékét, s megállapították, kik haltak meg azóta, vagy vállaltak hivatalt a Bach-korszakban, mert ez utóbbiakat erkölcsi halottként kezelték. Ezután csupán a holtak és a holtnak tekintettek helyére választottak új tagokat, egyébként az 1848. évi megyebizottmányt törvényesen fennállónak minősítették. Az így megalakult, ill. működésbe lépett megyebizottmány alakította meg azután a megyei tisztikart. Az új megyehatóságok egy része mindjárt megalakulása után kinyilvánította, hogy az októberi diplomát el nem fogadja, a kancelláriát és helytartótanácsot törvényesnek el nem ismeri. A császári hivatalnokok riadtan figyelték az események alakulását. A kaszai rendőrigazgató pl. azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy Sáros megyében a „forradalmi elemek” kerítették kezükbe a hatalmat. Más részről ugyanakkor Zaránd megye földbirtokosai arról panaszkodtak, hogy a román főispán a megyebizottságot román többséggel alakította meg, és a románt nyilvánította a megye hivatalos nyelvévé. Majláth már december 4-én figyelmeztette a főispánokat, minden erejükkel igyekezzenek a rendet fenntartani, mert különben nem kívánt helyzet állhat elő. A katonai hatóságok ugyanis illetékes helyről utasítást kaptak arra, hogy mindaddig, amíg az újabb helyhatóság törvényesen meg nincs állapítva, saját felelősségükre önállóan is intézkedjenek, ha a polgári hatóságok a rendet és nyugalmat helyreállítani nem tudják.⁹⁰ Ez az utasítás a helyzet komolyságát jelzi: amíg a megyebizottmányok a forradalmi hangulat hatása alatt kísérletet tettek az abszolutisztikus rendszer azonnali teljes felszámolására, a kormány a rendelkezésére álló erőkkel az összbirodalom érdekeit igyekezett megvédelmezni, s elsősorban az adójövedelmeket, amelyekre égető szüksége volt, biztosítani. A király 1861. január 16-i leiratában kilátásba helyezte, hogy az ellenszegülő megyei bizottmányokat fel fogja függeszteni.

Az átszervezést ugyanis mindenekelőtt az államkincstár sínylette meg, amelyet pedig az októberi diplomának kellett volna a teljes csódtól megmentenie. Az adók befizetése hirtelen megcsappant, sőt majdnem teljesen meg is szűnt. A hatóságok részben nem mertek, részben nem akartak olyan erélyesen fellépni az adók behajtása érdekében, mint azelőtt. A főispánok mindjárt kezdetben többhelyütt kitették az adófelügyelőket a megyeházáról. A helytartótanács utasította ugyan a megyéket az adók pontos behajtására, de maga is úgy vélte, hogy addig, amíg az átszervezés meg nem történt, ennek kevés foganatja lesz. Az utcai tüntetések során vagy titokban, legtöbb helyen eltávolították az adóhivatalok címtábláit, a pénzügyőrség

⁸⁹ D 189. 1860/61. II. S. 37.

⁹⁰ D 163. Norm. XVI. A. 7103.

tagjai ellen napirenden voltak az erőszakos támadások. A megyék — amennyiben a pénzügyi hatóságok megkereséseire egyáltalában válaszoltak — ezt magyar nyelven tették, s már ezzel is nehézséget okoztak a pénzügyi szolgálat ellátásában, amelynek hivatalnokai közül kevés értett magyarul. A megyék álláspontja a Bach-korszakban behozott állami adók kérdésében az volt, hogy azok nem törvényesek, és amíg az országgyűlés felőlük nem rendelkezett, be sem fizetendők. Ezen a vonalon is túltették magukat az októberi diploma rendelkezésein. 1861-ben azonban más volt a helyzet, mint 1848-ban. Míg akkor Kossuthnak sikerült az ország pénzügyei feletti intézkedést a magyar minisztérium hatáskörébe vonnia, most az októberi diploma ennek eleve útját vágta, s ez is a kiegyezés felé terelte az uralkodó osztályt.

A pénzügyminiszter a magyarországi helyzet miatt állandó panaszokkal ostromolta a magyar kancellárt, s miután ez eredményre nem vezetett, saját hatáskörben intézkedett: 1861. január 15-én közölte a budai pénzügyigazgatóság elnökségével, hogy azokat az egyenes adózással kapcsolatos ügyeket, amelyeket eddig a megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok intéztek, most azonban az új megyei törvényhatóságok nem hajlandók elintézni, a járási pénzügyigazgatóságokra ruházza át, s azok alá rendeli az adófelügyelőket és adóhivatalokat. Ezt a rendszabályt azonban csak ott és akkor kellett alkalmazni, ahol és amikor arra szükség volt, és alkalmazását minden esetben közölni kellett a tárnokmesterrel.⁹¹ A volt megyei hatóságoknak az egyenes adózás ügyeiben részint ellenőrző, részint végrehajtó szerepük volt. E feladatok intézésére a megyehatóságok mellé külön pénzügyi hivatalnokokat (adófelügyelőket, számtiszteket és segédeket) adtak. Az 1853. évi szervezői rendelet az egyenes adóügyek terén a szolgabírói hivatalokra is bizonyos feladatokat rótt. Miután az új főispánok és megyei tisztikarok e feladatokat átvenni nem voltak hajlandók, az uralkodó jóváhagyta a pénzügyminiszter rendelkezését, és azt majd mindenütt végre is hajtották. Ezzel azonban a feladatoknak csak azt a részét oldották meg, ami a belső szolgálatra korlátozódott, a külső szolgálatból pedig azt, ami nem találkozott aktív vagy passzív ellenállással. A külső szolgálat egy része az adó kivetéséből s annak a felekkel való közléséből, más része az adó behajtásából állott. Az első vonatkozásában felmerült akadályok kevésbé voltak lényegesek, mert Magyarországon a községeknek az új adókivetésig az előző évi kivetés alapján kellett az adót beszedniük és az adóhivatalba szállítaniuk. Az adó behajtását azonban a pénzügyigazgatóságok nem tudták megoldani, mert nem voltak közegeik, amelyek rendeleteiknek érvényt tudtak volna szerezni, miután az erre hivatott megyei és városi közegek erre nem voltak hajlandók. A pénzügyminiszter ezért február 5-én újból Vayhoz fordult, kifejtvén neki, hogy a kormánynak olyan közegekre van szüksége, amelyek a választott megyei és városi bizottmányok befolyásától függetlenül képesek a népre hatni. Azt vélte, hogy királyi biztosokat kellene a megyékbe küldeni s felruházni a volt megyehatóságokat és szolgabírói hivatalokat illető végrehajtó hatalommal, teljes kiterjedésben, vagy legalább az állami pénzügyekre nézve. Ha ezt nem lehetne megoldani, a pénzügyminiszter egy

⁹¹ D 185. 1861:59.

másik módot is ajánlott: amennyiben a község megtagadja a pénzügyigazgatóság adófizetésre vonatkozó rendeletének teljesítését, egy a tárnokmesterek megnevezett s talán az ő írásbeli felhatalmazásával ellátott pénzügyi szerv szálljon ki katonai karhatalommal a községbe, és az a község költségén ott tartózkodjék, amíg a község eleget nem tett adókötelezettségének. Így biztosítani lehetne egyúttal a közvetett adókat, a fogyasztási adót, dohányegyedárúságot stb. is, mert a katonai beszállás idején a pénzügyőrség is nagyobb biztonsággal láthatná el a maga feladatait.

Szógyény alkancellár a pénzügyminiszternek adott válaszában rámutatott arra, hogy királyi biztosok kiküldése, amely mint alkotmányellenes rendszabály korábbi országgyűléseken is panaszokra adott okot, az adott helyzetet csak még jobban elmérgesítené, s ő nem is találna olyan tekintélyes férfiakat, akik ezt a feladatot elvállalnák. A második megoldást, körültekintő, tapintatos és lehetőleg a helyi nyelvet beszélő pénzügyi hivatalnok kiküldését, szükség esetén katonai karhatalommal, megfelelőnek tartotta, de anélkül, hogy ezt a tárnokmesterek előzetesen jelentenék s tőle írásbeli felhatalmazást kérnének, mert ez Szógyény szerint csak megnehezítené a tárnokmester amúgy is sok támadásnak kitett politikai helyzetét. Szógyény egyébként azt a módot ajánlotta az adófizetéssel szembeni ellenállás megtörésére, hogy felszólítja a hercegprimást, püspököket és főispánokat, mindenekelőtt saját adójukat fizessék be, s adjanak ezzel jó példát az adófizetőknek.⁹² Magyarországon ekkor voltaképpen kettős kormányzat létezett: egyrészt az 1848-i alapon szervezett törvényhatóságok, másrészt az 1849-i alapon működő „cs. kir.” hatóságok, s a kettő között szánalmas módon vergődtek az 1847-i alapon szervezett „m. kir.” hatóságok, anélkül, hogy az ókonzervatív politika és az októberi diploma csődjét nyíltan be merték volna vallani. Erre a vergődésre jellemző a helytartótanács magatartása az adóbehajtási ügyben. Miután a kancellária beleegyezett abba, hogy az adóbehajtás kényszerítő eszközök igénybevételével történjék, a pénzügyi hatóságok kidolgozták az alkalmazandó rendszabály tervezetét. Ennek első pontja szerint a helytartótanács hirdetményt ad ki, s ebben felhívja a helyhatóságokat és községeket az adó késedelem nélküli behajtására és az adóhivatalokba való beszállítására. Egyben azt is közli velük, hogy a cs. kir. megyei hatóságoknak az adóbehajtás körüli hatásköre a cs. kir. kerületi pénzügyigazgatóságokra ruházott át. A helytartótanács vonakodott ezt a hirdetményt kiadni, amit a pénzügyminiszter később, amikor nála a megyei közigazgatási költségekhez szükséges javadalmaknak a főispánok kezéhez való kiutalását sürgették, nem késlekedett a kancellár szemére hányni.⁹³ A helytartótanács arra az álláspontra helyezkedett, hogy miután a hatáskörátruházásra vonatkozó legfelsőbb elhatározást a törvényhatóságoknak egyszerűen tudomására hozta, felesleges az adóbehajtásra vonatkozólag körlevelet kibocsátania s azt falragaszok útján kihirdettetni, s azt állította, hogy azzal — akkor, amikor az országgyűlés együtt ül — veszélyeztetné a kiegyenlítés művét. A pénzügyi hatóságok viszont úgy vélték, hogy egyoldalú

⁹² D 185. 1861:165.

⁹³ D 185. 1861:401.

eljárásuk nem biztatna sikerrel, azt a látszatot keltené, mintha a kormány kebelében véleménykülönbség lenne a rendszabály miatt.⁹⁴

Miután a pénzügyi hatóságok működését a megyék többhelyütt tettegátolták, és a pénzügyi közegeket testileg is bántalmazták, s többet börtönbe vetettek, az erélyes rendszabályokra hajló Schmerling államminiszter, a magyar kancellárt meg sem kérdezve, 1861. május 15-én legfelsőbb elhatározást eszközölt ki, amely a „cs. kir.” állami hivatalnokokat katonai védelem alá helyezte. Az elhatározásban, amelynek tartalmát Schmerling két nappal később közölte a magyar kancelláriával, az áll, hogy a Magyarországon alkalmazott cs. kir. állami hivatalnokok és a cs. kir. pénzügyőrség további rendelkezésig mind polgári jogi ügyekben, mind bűnügyekben a katonai országos főparancsnokságok, ill. a budai és a temesvári katonai törvényszékek alá helyeztetnek. A helytartótanácsot erről a rendszabályról közvetlenül az országos hadifőparancsnokság értesítette.

A helytartótanács ez ellen május 23-án remonstrált, kijelentvén, hogy e rendkívüli, egyenesen az ostromállapokra emlékeztető rendszabályt, amely szerinte hihetetlennek, korszerűtlennek és veszélyesnek látszik, ki nem hirdeti, hanem megszüntetését indítványozza. Neki e határozatot azzal kellett volna a törvényhatóságoknak tudtul adnia, hogy ezentúl tartózkodjanak az érintett személyek elleni minden bírói eljárás gyakorlásától. S ezt akkor, amikor az éppen együtt ülő országgyűlés bizottmányt küld ki az országbírói értekezlet javaslatának tárgyalására. Schmerling eljárása a kancellária urait is felbőszítette, s június 13-án erélyesen tiltakoztak az államminisztériumnál, kifejtvén, hogy ehhez a rendelethez a kancellária nem járult volna hozzá. Nem a kivételes állapotra emlékeztető rendszabályt javasolt volna, ami felizgatja a kedélyeket, az érdekelteknek viszont nem ad megfelelő védelmet, hanem felelősségre vonta volna azokat, akik az egyes túlkapásokat elkövetik. A kancellária szerint a rendszabályt nem is lehet foganatosítani, mert a megyék és városok, amelyek már az ellen is tiltakoznak, hogy a helytartótanács parancsait teljesítsék — annak formai törvénytelenége miatt — még inkább tenni fogják azt olyan rendelettel szemben, amely valóban törvényellenes. Nem is lehet majd megakadályozni, hogy a területükön működő császári hivatalnokok ellen esetenként eljárjanak, és csak anyagi erő, a polgári és katonai hatóságok közötti nyílt összeütközés útján lehetne a kérdéses rendszabálynak érvényt szerezni. A kancellária azt kérte az államminisztériumtól, ne kívánja tőle, hogy e rendszabály kivitelében közreműködjék, erre nem is érzi magát kötelezve, mert az októberi diploma értelmében nem vállalkozhat oly rendszabály kivitelére, amely, habár az ő hatáskörébe tartoznék, teljes mellőzésével jött létre, és nézete szerint nem alkalmas arra, hogy a kívánt célhoz vezessen. Schmerling ezt a közlést tudomásul vette, s ennek következtében a legfelsőbb elhatározás Magyarországon a politikai hatóságok útján nem hirdettetett ki.⁹⁵ A megyék és városok, amelyeknek így a rendeletről hivatalos tudomásuk nem volt, s arról csak az újságból értesültek, tiltakozást jelentettek be. A törvényhatóságok és a cs. kir. közegek között ebből a helyzetből adódóan számos surlódás ke-

⁹⁴ D 185. 1860/61. VIII. A. 13/3.

⁹⁵ D 189. 1860/61. VIII. O. 7.

letkezett, s ha egyelőre nyílt összeütközésekre nem is került sor, a helyzet tarthatatlan volta mindenki előtt világossá vált. A Selmecbánya város és az alsó-magyarországi bányaigazgatóság közötti vita során Russegger bányászati igazgató kijelentette, hogy ha a tanács el nem áll az állami hivatalnokok elleni bíraskodástól, ő a tanács ellen katonai karhatalmat fog használni. A kancellária a megyék és városok hozzá intézett tiltakozásait egyszerűen irattárba tette, mert a rendszabály visszavonására tett intézkedései sikertelenek maradtak, arra viszont a kancellária nem volt hajlandó, hogy a hadügyminiszter, a pénzügyminiszter és az államminiszter követelésének eleget téve, a rendszabályt Magyarországon hivatalosan kihirdesse. Hogy a két kormányzat között nyílt összeütközésre nem került sor, annak oka az volt, hogy egymásra szorultak: az adott társadalmi helyzetben mindkét fél tudatában volt annak, hogy alapvető politikai érdekeik megegyeznek. A pénzügyi közegeknek szükségük volt a törvényhatóságok támogatására, azok viszont a tagosítások miatt elkeseredett parasztság mozgalmai ellenében a katonaságtól vártak védelmet. A Magyarországon állomásozó hadsereg az adó behajtásával volt elfoglalva, s parancsnoka, Coronini altábornagy, a megyéket azzal igyekezett sakkban tartani, hogy a parasztok elleni karhatalom iránti kéréseiket nem teljesítette.⁹⁶

A városok, amelyek a megyékkel egyidőben szerveződtek újjá, s ugyancsak 48-as alapon, a megyékhez hasonló politikát folytattak. Régi hatáskörüket kívánták visszanyerni, s önhatalmulag magukhoz vonták a közigazgatás olyan ágait is, amelyek kezelésére az októberi diploma értelmében még a császári hatóságok voltak hivatva, mindaddig, amíg új, törvényes megoldás nem született. Ez volt a helyzet a rendőri igazgatás terén. Az uralkodó október 20-án Rechberghhez intézett kéziratában úgy rendelkezett, hogy a rendőrminisztérium továbbra is fennmarad, mint az egész birodalom számára rendelt központi hatóság. A rendőrminiszter ezek után úgy vélte, hogy a magyarországi rendőrigazgatóságok és az azoknak alárendelt rendőri kirendeltségek felett másodfokú hatóságként majd a helytartótanács, legfelsőbb fokon pedig továbbra is a rendőrminisztérium fog rendelkezni, s a magyar kancellária ez utóbbival olyan viszonyba lép, mint addig a belügyminisztérium volt. Az újonnan megalakult városi kapitányságok azonban a rendőrigazgatóságokat megszüntnek tekintették, és lassanként az ideiglenesen azok hatáskörében hagyott ügyeket is magukhoz vonták. A rendőrigazgatóságok viszont ragaszkodtak hatáskörükhöz, és annak megsértése miatt felsőbb helyen óvást emeltek. A súrlódások leginkább a sajtóellenőrzés, az idegenek feletti felügyelet és a színházi rendészet terén fordultak elő.

A magyarországi államrendőrség átszervezése ügyében még az októberi diploma kiadása előtt tárgyalások folytak a belügyminisztérium és a rendőrminisztérium között, s ezek során megállapodás jött létre, amely szerint Pozsonyban, Sopronban, Kassán és Nagyváradon a rendőrigazgatóságot megszüntetik, és helyette csak rendőrbiztosságot hagynak meg, s ezek a bu-

⁹⁶ Sashegyi Oszkár: Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849—1867. Iratok. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 6. Bp. 1959. 342. l.

dapesti rendőrigazgatóság kihelyezett közegeiként működnének. Az új rendőrminiszter, Mecsery, november 14-én jegyzéket intézett Vay kancellárhoz, s ebben közölte, hogy felterjesztést kíván tenni az uralkodóhoz a szegedi, nagykanizsai, komáromi és selmecbányai rendőri kirendeltségek megszüntetése iránt. Ezek, miután ügyeiket a politikai és részben a helyi hatóságoknak átadták, december végével beszüntetnék működésüket. A rendőrminiszter úgy látta, hogy a kassai rendőrigazgatóság alá tartozó eperjesi, és a nagyváradi alá rendelt aradi és debreceni rendőrbiztoságok ideiglenes fenntartása mellett nyomós érvek szólnak. A kihágások feletti bíraskodás — nézete szerint — ki fog kerülni a rendőrhatóságok hatásköréből, és ismét a bíróságokra fog hárulni. Ezenkívül ki kellene rekeszteni a rendőrbiztoságok hatásköréből minden tisztán adminisztratív ügyet és a helyi rendőrség kezelését is, s az előbbi a politikai hatóságokra, az utóbbit viszont a községekre kellene ruházni. A rendőrbiztoságoknál kívánta hagyni továbbra is az államrendőri ügyek kezelését, a néphangulat megfigyelését, a sajtó és az egyesületek feletti felügyeletet, a színházak és az idegenek ellenőrzését, továbbá a fegyverengedélyek iránti kérelmek ügyében a javaslat-tételt a politikai hatóság részére, a személyi igazolványok kiadását, a külföldi útlevelek iránti kérelmek véleményezését, valamint a rendőri körzetben a népesség összeírását és a bejelentés-ügy kezelését, s végül a helyi rendőrség ellátásának ellenőrzését és az abban való közreműködést.⁹⁷

Majláth — akinek Vay ezt a javaslatot megküldte — november 25-én nyilvánított arról véleményt. Szerinte az államrendőrség fennállása az autonóm intézményekkel „csak bizonyos mértékig egyeztethető össze”: Magyarországon, ahol 1848 előtt államrendőrség nem létezett, az októberi diploma szellemében mindenekelőtt a kancellária és a helytartótanács, valamint az előbbi jogaikba visszahelyezett helyhatóságok hivatottak az államrendőri és a közbiztonsági ügyek ellátására. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy majd csak a megyék és városok hatáskörének végleges megvonása után lehet megállapítani, mennyiben kell azok működését az államrendőrségnek kiegészítenie. Addig csak azt az elvet kellene felállítani, „hogy annak *lát-ható* működése csupán a köznyugalom és biztonság állapotával szorosan egybefüggő sajtó és az ezzel összeköttetésben álló iparüzletek feletti örködésre terjesztessék ki”. Lehetetlennek tartotta, hogy a rendőri kirendeltségek a megyék vagy városok segédközegei legyenek: aki „a megyei élet némi ismeretével bír, át fogja látni, hogy az expositúrák egyénei kínos helyzetüket 14 napig sem tarthatnák ki. Az pedig éppen kivihetetlen, hogy az expositúrák saját igazgatási hatáskörrel bírjanak.” Azt javasolta tehát, oszlassák fel a vidéki rendőrigazgatóságokat, és nevezzenek ki helyenként rendőrbiztosokat, akik az átalakulási korszakban a helytartótanáctól kapják utasításukat. Emellett hangsúlyozta, hogy a helytartótanács nem lehet, mint rendőri ügyekben másodfokú bíróság, a rendőrminisztériumnak *közvetlenül* alárendelve. Ezt a szolgálati viszonyt csak úgy lehetett szabályozni, hogy a rendőrhatóságok csak a helytartótanáctól mint országos kormánysektől, vagy annak elnökségétől kapjanak utasítást, a magasabb rendőri ügyeket pedig a rendőrminisztérium a kancelláriával való egyetértésben

⁹⁷ D 185. 1860:309.

intézte el. Ez egyébként nem lehetett akadálya annak, hogy fontosabb ügyekben a rendőrminisztérium a helytartótanács elnökségével elnökiileg érintkezzen. „Ezen indítvány szerint az államnak magát bizonyos láthatatlan rendőrséggel kell ellátnia, mit különben a kifejtendő nyilvános étellel szemközt a kívánt cél elérésére elegendőnek tartok, feltéve azonban, hogy a kormány e téren nem érintkezik aljas jellemű egyénekkel, amidőn dacára a legaránytalanabb költségeknek, semmi vagy igen kevés haszonra lenne kilátás.”⁹⁸ Ezt a javaslatot a kancellária pártolólág küldte át a rendőrminisztériumnak. Majláth elnöki levelét követően, 1861. március 8-án maga a helytartótanács is felterjesztést tett a rendőrhatalóságok szervezésének kérdésében. Ez mindenekelőtt arra a körülményre mutatott rá, hogy Benedek e tárgyban javaslatát óta az októberi diploma olyan változtatásokat léptetett életbe, amelyek folytán az a javaslat alapját veszítette. Az akkori megyehatalóságok helyét most alkotmányos állásukat feltű megyei és városi helyhatóságok foglalták el, amelyeknek a rendőrbiztoságokat nem lehet alárendelni. A rendőrbiztoságok teendőit most már a helyhatóságoknak, illetőleg a Kassán, Eperjesen, Nagyváradon, Sopronban, Debrecenben, Aradon megszervezett városkapitányságoknak kellene átadni, mégpedig sürgősen. A helytartótanács azon a véleményen volt, hogy a rendőrhatalóságok és a municipiumok közötti súrlódásoknak véget kell vetni, ez azonban csak a rendőrség feloszlata árán érhető el, mert a helyhatóságok a helyi rendőrség valamennyi ügyét tetteleg kezükbe vették, s azokat az őrségi testületeket, amelyek eddig a rendőrhatalóságok rendelkezésére álltak, feloszlatták. A városok új városkapitánysági őrségi testületeket szerveztek, míg a velük szemben védtelenül álló rendőri hatalóságok, amelyeket a lakosság gyűlöli, nem képesek többé rendőrségi kötelességeiket teljesíteni. Ezek a rendőrhatalóságok a külvilággal már semmi összeköttetésben nincsenek, a helyhatóságokkal nem is leveleznek, hivatali helyiségeikbe visszavonulva, még a sajtó- és az államrendőri ügyekben is alig működhetnek. A helytartótanács javaslata az volt, hogy az ország rendőri ügyeinek intézését — amennyiben a helyhatóságok alkotmányos hatásköréhez nem tartoznak — a helytartótanács székhelyén s közvetlen felügyelete alatt összpontosítsák, anélkül, hogy ez a népérzetét sértené és a helyhatósági életet veszélyeztetné, de mégis úgy, hogy az állam érdekei biztosítva legyenek.

A helytartótanács hivatkozott arra, hogy kebelében, miként 1848 előtt is, létezik egy rendőri ügyosztály, anélkül, hogy ezen valaki megütköznék. Ha ezt, a sajtói ügyosztállyal egyesítve, oly módon szerveznék át, hogy benne a fenti rendőri teendők számára külön alosztályokat állítanának fel, ezáltal megfelelő „közrendőrség” alakulna, s így az ügykezelés egyszerűbb és olcsóbb is lenne, mint eddig. Ilyen rendőri ügyosztály létezett már a cs. kir. főkormányzóságon, nincsen tehát kísérleti újításról szó. A rendőri ügyosztály három szakosztályból állana: egy az állami policia, az egyleti és útlevélügy számára állíthatnák fel, a második a sajtót és az ezzel kapcsolatos iparágakat, a színházakat és a nyilvános előadásokat ellenőrizné, a harmadik intézné a többi rendőri tárgyat, különösen a rendőri hírlap szerkesztését az országos nyelveken. A rendőri katonaságot, amely immár feleslegessé vált, a

⁹⁸ D 191. IV. 1862:794 (1860:6766).

helytartótanács véleménye szerint sürgősen el kellene távolítani az országból.⁹⁹

Bár a kancellária ezt a javaslatot eljuttatta a rendőrminisztériumba, az hosszabb ideig nem nyilvánított róla véleményt. A rendőrminiszter felterjesztése alapján az uralkodó már 1860. november 16-án elrendelte, hogy a szegedi, nagykanizsai, komáromi és selmecbányai rendőrbiztosságok az év végével szüntessék be hivatali működésüket; az így feleslegessé váló hivatalnokokat a lehetőségek szerint másutt kellett alkalmazni.¹⁰⁰ A helytartótanács és annak elnökének javaslatait azonban Bécsben nem fogadták el, sem a többi rendőrbiztosság megszüntetésére, sem a vidéki rendőrigazgatóságok biztosságokká való átalakítására nézve. A rendőrminiszternek e javaslatokra adott válaszát Vay április 3-án küldte meg Majlátnak, véleménynyilvánítás végett. Vay ekkor azt is jelezte, hogy a rendőrminiszter hozzájárulását a javaslathoz még egyszer megkísérli megnyerni, „minekelőtte azt a még kétebb eredményű minister conferenciabeli tanácskozás alá vinni kéntelenítettém, vagy Ő Felségéhez az alázatos felterjesztést megtenném” — írta Majlátnak. A rendőrminiszter maga is elismerte, hogy a városi törvényhatóságok szervezésével a rendőrhatalóságok hatáskörének jó része a törvényhatóságokra megy át, s hogy a rendőrhatalóságok hivatali tevékenysége máris jelentősen csökkent. Azt is megvallotta, hogy a rendőrtisztviselők helyzete Magyarországon rendkívül nehézé vált, s hogy kötelességük teljesítése a legkülönbözőbb akadályokba ütközött. Szerinte azonban az időpont nem volt alkalmas arra, hogy az állami rendőrhatalóságok működését teljesen megszüntessék. Tevékenységük jelentős része, az államrendészet és a törvénykezési rendészet — a rendőrminiszter felfogása szerint — törvényes kötelességük volt.

Majláth április 18-án kelt válaszában mindenekelőtt felhozta, hogy a cs. kir. bíróságok legközelebb meg fognak szünni, s ezzel a cs. kir. rendőrhatalóságok szerepe is megszűnik a törvénykezési ügyekben, sőt az a megyei és városi törvényszékek reaktíválása után lehetlenné is válik. Marad tehát az államrendészet ügye; Majláth elismerte, hogy az igen fontos, és — mint a rendőrminiszter vallotta — az adott időpontban különös fontossággal bír, de előadta azt is, mily kevésbé tudják azt a cs. kir. rendőrhatalóságok ellátni. Ők legnagyobb részét nem magyarok, nem ismerik a nyelvet és a szokásokat, járatlanok az alkotmányos életben, annak kinövéseit sem tudják kellőképpen megítélni. De hivatali állásuknál fogva a társasági életből is ki vannak zárva, jelentéseikhez az adatokat az utcán, kávéházakban, vendéglőkben és kocsmákban kell gyűjteniük. Az általuk alkalmazott egyének a lakosság legalsóbb rétegeiből származnak, rosszul fizetik meg őket, a jobb társasággal nincs kapcsolatuk, értesüléseiket mindarról, ami az országban történik, másod- és harmadkézből kapják, s rendszerint igen eltorzítva. Innen van az, hogy a rendőrhatalóságok legtöbbször olyan tényeket jelentenek, amelyek köztudomásúak, amihez tehát nincs rendészre szükség. Máskor viszont hamis híreket küldözgetnek a politikai kormányhatóságoknak. Eddigi rövid helytartótanácsi elnöki gyakorlatából erre számos pél-

⁹⁹ D 189. 1860/61. VII.R.3. (3496).

¹⁰⁰ D 185. 1860:363.

dát tudna idézni. Azt jelentették pl., hogy Radványban titokban fegyvereket gyártanak, utóbb a csendőrség kiderítette, hogy a kérdéses műhelyből már hetekkel előbb elbocsátották a munkásokat. Maga a rendőrminiszter vallotta be, milyen kevés sikere szokott lenni egyes személyek felkutatására és megfigyelésére vonatkozó rendeleteinek. A rendőrigazgatóságok tehát nagyon kevésbé felelnek meg feladatuknak, az általuk hajtott haszon nincsen arányban a rájuk fordított költségekkel. A közhangulatot viszont a rendőrség fennállása igen károsan befolyásolja. Az országgyűléssel szemben különösen nehéz lesz helyzetüket fenntartani; létezésük csak veszélyezteti a közjogi kérdések békés megoldását. A rendőrség adott szervezete még az októberi diplomával sem egyeztethető össze. Majláth szerint néhány megfelelő, jól fizetett ágens az államrendőri feladatokat jobban el tudná látni, s amellet kevesebb kiadást okozna a kincstárnak. A sajtó, egyletek és útlevelügy ellenőrzése pedig — úgy, mint 1848 előtt — a helytartótanács által történhetné.¹⁰¹

Mecséryt azonban ezek az érvek nem hatották meg. Vayhoz intézett, június 26-i jegyzékében kifejtette, az időpontot nem tartja alkalmasnak a rendőri hatóságok megszüntetésére. Igaz, hogy a rendőrhatóságok nehézségekkel küzdenek, és hogy a sajtó túlkapásait nem tudják teljes mértékben megakadályozni, de — mint enyhe gúnnyal megjegyezte — a helytartótanács, amelyet egyes törvényhatóságok ugyancsak nem ismernek el törvényesnek, ugyanolyan nehézségekkel küzdene, ha a sajtóügyek irányítását átvenné. Úgy vélte, hogy az adott körülmények között a rendőrhatóságokat a közjogi és törvényhozási ügyek rendezetlen volta miatt és a bizonytalan állapotokra való tekintettel nem lehet feloszlítani.¹⁰²

A rendőrhivatalnokok jelenléte nemcsak a városi, hanem a megyei hatóságoknak is szemet szúrt. Gróf Haller Sándor, az új bihari főispán, alig vonult be Nagyváradra, magához rendelte az ottani rendőrigazgatót, hogy kérdőre vonja, kapott-e utasítást további hivatali eljárása iránt? Miután pedig a rendőrigazgató közölte vele, hogy ezután is korábbi utasításához tartja magát, Haller egyenesen a magyar kancellárhoz fordult, s tőle a rendőrség országszerte való mielőbbi megszüntetésének kieszközlését kérte, s azt, hogy addig is, amíg az megtörténne, a rendőrigazgatót főispáni hivatalának rendelje alá. „Ha e megyében — írta — a főispáni hivatalon kívül még egy különálló hivatal, a rendőrség is létezik, a súrlódás alig kerülhető ki, pedig mostan, az átalakulás korszakában az egyetértésre, együttműködésre vagyon legnagyobb szükségünk.”¹⁰³ Haller kívánságának természetesen nem tettek eleget, a rendőrigazgatóságok közvetlenül a helytartótanács alá tartoztak.

Amint a helyzet egyre jobban elmérgesedett, s a rendőrigazgatóságok nem tudtak államrendőri kötelességeiknek megfelelni, a törvényhatóságok pedig e feladatokat nem látták el a központi kormányzat szellemében, a katonai szervek igyekeztek beavatkozni. Ilyen eset fordult elő Pécsen, ahol a katonai helyparancsnokság a színházi előadások kormányellenes kitételeire

¹⁰¹ D 191. IV. 1862. 794. (1861:3959).

¹⁰² D 189. 1860/61. VII. R.3. (9217).

¹⁰³ D 185. 1860. 392.

lett figyelmes. Miután ezt az országos hadifőparancsnokságnak jelentette, attól utasítást kapott, hogy a kormányt lealacsonyító színelőadásokat tiltsa be és szükség esetén zárassa be a színházat. Ugyanakkor a többi helyőrség is utasítást kapott, hogy hasonló esetekben, a polgári hatóságokkal egyetértve, ha azonban azok gyengének mutatkoznának, vagy vonakodást árulnának el, önállóan is járjanak el. Amikor ez a helytartótanácsnak tudomására jutott, az 1861. október 9-én tiltakozást jelentett be az uralkodónál azzal, hogy ez utasítás által törvényes működési körét a katonai hatalom alá vetettnek látja, holott az októberi diploma őt rendelte az ország belügyeinek vezetésére. A tiltakozásnak azonban az akkori körülmények között már nem lehetett eredménye.¹⁰⁴

A magyar és osztrák kormánysszervek közötti döntő összecsapás legfelsőbb szinten a legégetőbb politikai kérdésben, az *országgyűlés* kérdésében történt. A magyar országgyűlést 1861. április 2-ára hívta össze az uralkodó. Ennek szervezése is részben alulról, s a központi kormányutasításokkal meg nem egyező módon történt. Így Pest városa, be sem várva az országgyűlés hivatalos kihirdetését, az 1848-i törvény alapján megalakította, feleskette és utasítással látta el központi választmányát, meghagyva neki, hogy törvényes kormányhatóságok nem lévén, a választások előkészítése ügyében közvetlenül a kancellár személyével lépjen érintkezésbe. A képviselőválasztások március hónapban folytak le, ezek során a 48-as jelöltek futottak be a legtöbb helyen. Az országgyűlés megnyitása után a királyi leiratra adott válaszfelirat elutasítja az októberi diplomát és a februári pátent, és követeli a felfüggesztett törvények visszaállítását s az abszolút rendszer intézkedéseinek és terheinek azonnali megszüntetését. A nemzetiségek, amennyire módjukban állt, az országgyűlésen adtak hangot a maguk követeléseinek, de külön is szervezkedtek, s részben emlékiratok útján fordultak az országgyűléshez. A szlovákok a szlovák nemzet elismerését és szlovák kerület alakítását követelték, s a kerületben szlovák hivatali nyelvhasználatot. A ruszinok nevében Dobrzánszky Adolf képviselő azt követelte, hogy Magyarország öt kerületbe osztassék be, s ezek egyike a ruszinoké legyen.

Az országgyűlés feliratát június 24-én hitelesítették és vitték fel Bécsbe. Az osztrák miniszterek a felirat elutasítását és az országgyűlés felosztatását ajánlották a császárnak, a magyar tanácsosok a felirat elfogadását és engesztelő hangú leirat kibocsátását kérték. Az uralkodó végül is Szécsen közvetítő javaslatát fogadta el: rövid leiratot intézett mindkét házhoz, megjelölve a módosításokat, amelyek a feliraton eszközlendők, hogy az elfogadható legyen. Ezek után a képviselőház elhatározta, hogy a feliratot eredeti, Deák Ferenc által fogalmazott formájában küldi fel az uralkodónak, s ehhez a főrendiház is hozzájárult. Ezt a feliratot július 8-án adták át az uralkodónak. A minisztertanács még ugyanaznap összeült, hogy a válaszáadás kérdését megtárgyalja.

Az osztrák és magyar tanácsosok a feliratra adandó válasz kérdésében nem értettek egyet. Az osztrákok Magyarország azonnali belépését követelték a birodalmi tanácsba, a magyarok a magyar országgyűlés és a birodalmi tanács közti tárgyalásokat egyelőre csak küldöttségek útján óhajtották folytatni.

¹⁰⁴ D 189. 1861. VII.3. (15 672).

ták megindítani. Az osztrákok azért ragaszkodtak az azonnali belépéshez, hogy Magyarország a következő évre megszavazandó adókat viselni tartozzék. A magyarok most azt is javasolták, hogy Magyarország minisztériumot kapjon, ha nem is teljeset, legalább belügy-, igazságügy- és vallás- és közoktatásügyi minisztériumot. A tárgyalások eredménytelenek voltak. A július 14-i minisztertanács a Schmerling által benyújtott javaslat fölött vitázott, és a döntést az uralkodó elé vitte. A magyar konzervatívok három nappal később még megkísérelték rávenni a császárt, hogy a javaslatot ne fogadja el. Ferenc József egyelőre nem döntött, de Vayt és Szécsent elbocsátotta állásukból. Ugyanakkor tárca nélküli miniszterré gróf Esterházy Móric volt vatikáni követet, magyar kancellárrá pedig gróf Forgách Antalt nevezte ki.

A július 19-i minisztertanácsban már az új magyar tanácsosok vettek részt. Forgách lényegében elfogadta a Schmerling-féle javaslatot, csak annyit ért el, hogy azon némi módosításokat eszközöltek. Az ilyen módon létrejött július 21-i válaszleirat visszautasította az országgyűlés feliratának lényeges részeit, a perszonálunió elméletét, a 48-as törvények teljes fogantatását, és azt kívánta, hogy az országgyűlés a februári pátens értelmében a birodalmi tanács szeptemberi tárgyalásaira küldje ki a maga képviselőit, egyelőre ideiglenes jelleggel. Erdély uniója kérdésében a válaszleirat kijelentette, hogy az azt kimondó törvény érvénytelen, mert a szász és román nemzetek szabad beleegyezése nélkül határozottat el.

Miután így a kormány kinyilvánította, hogy az októberi diplomától és a februári pátentstől nem hajlandó eltérni, Deák második felirata még határozottabban szögezte le a magyar álláspontot. Deák javaslata szerint az ország nem mond le a legfontosabb jogairól: hogy saját adója és katonasága fölött saját országgyűlésén maga határozzon. Az 1848-i törvények visszahozatalával szemben felhozott aggályokra megjegyzi, hogy a rázkódtatásokat nem a törvények okozták, hanem azok meg nem tartása, s hogy az abszolút rendszert ott is behozták, ahova a magyar törvény ki nem terjedt. A javaslat az alkotmány visszaállítására nézve nem lát biztosítékot abban a módban, ahogyan az ígért visszaállítást megkezdték. „Az ősi megyei rendszer csak félig állítottatott vissza: hatáskörének legnagyobb része idegen tisztviselőknek kezeiben hagyatott, kik most is az abszolút rendszer önkényes hatalmával járnak el. Erőszakkal hajtják be az adót, amelyet az országgyűlés soha meg nem ajánlott... Es e törvényellenes eljárásnál eszközül használtatik még a rendes katonaság is... A felállított főbb kormányzések sem törvényesek, mert az 1848-i III. tc. szerint nem kormányzéseknek, hanem felelős minisztériumnak kellene a közigazgatás élén állni...” A válaszfelirati javaslat egyúttal kijelenti: azt az eljárást, amellyel a magyar alkotmányt az októberi diploma és a februári pátens alapjára kívánják fektetni, „kénytelenek vagyunk csak a tizenkét évig fennállott abszolút rendszer újabb alakú folytatásának tekinteni”.¹⁰⁵ Kijelenti a felirati javaslat egyúttal azt is, hogy addig, amíg az országgyűlés ki nem egészült a társországok képviselőivel, az összegyűltek törvényalkotásba nem bocsátkoznak. „Kijelentjük végre, hogy az ország jelenlegi kormányzatát, különösen a nem alkot-

¹⁰⁵ Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei. III. Bp. 1889. 169—170. l.

mányos tisztviselők abszolút hatalmú eljárását törvényelleneseknek s a hazai törvények súlya alá esőknek, a törvény ellen kivetett s behozott direkt s indirekt adókat, s azoknak fegyveres erővel való behajtását alkotmányellenesnek vagyunk kénytelenek tekinteni.” Deák javaslatát az országgyűlés mindkét háza lelkesedéssel fogadta el, s az így létrejött feliratot augusztus 14-én nyújtották át az uralkodónak.

Forgách és Esterházy ezek után hozzájárult az országgyűlés feloszlátását követelő osztrák javaslatához. A feloszlásra vonatkozó leiratot Haller Ferenc királyi biztos augusztus 22-én adta át a két ház elnökének. Forgách augusztus 21-én és 22-én körlevelet és utasítást intézett a főispánokhoz, s ebben kijelentette: vissza kell térni a főispáni utasításokhoz, a törvényhatóságokat pedig rá kell szorítani arra, hogy a kormányzások rendeleteinek engedelmeskedjenek. Ezután kezdetét vette az a két hónapig tartó küzdelem a kormányzások és a törvényhatóságok között, amely végül is az utóbbiak felfüggesztésével zárult le.

A helytartótanács látva, hogy nem képes a helyzeten úrrá lenni, október 16-án terjedelmes és fellengző felterjesztésben esetelte az ország igazgatásában mutatkozó nehézségeket. Politikájának csődjéért részben a törvényhatóságokat tette felelőssé, amelyek a kiegyezés elérésére irányzott törekvéseit nem támogatták. Részben azonban a császári kormányzatra hártotta a felelősséget, amelynek közegei a törvények mellőzésével, a helytartótanács törvényes hatáskörébe való beavatkozásukkal teljesen meggingatták a bizalmat a valódi alkotmányos kormányzat iránt, s a törvényhatóságokat arra a meggyőződésre készítették, hogy a helytartótanács az uralkodó akaratából a törvények ellenére az abszolút kormányzat elveinek hódol. A helytartótanács azt észlelte, hogy a rendezett állam eszméjével össze nem egyeztethető, de valóban fennálló kettős kormányzat lassan úgy alakult, hogy az alkotmányos kormányzat az abszolút kormányzat mellett mindinkább háttérbe szorult. Azokat az intézkedéseket, amelyeket az országgyűlés feloszlása után egyes megyék és városok ellen hoztak, nem helyeselte, szerte minden olyan kísérlet, amely eltért az ország ősi alkotmányától, csak növelte a bonyodalmakat. A nehézségek megszüntetésére azonban nem tudott mást javasolni, mint hogy az uralkodó jöjjön az országba, és közölje a főispánokkal, hogy fenn kívánja tartani az alkotmányt, és semmi egyebet nem óhajt, mint hogy a törvényes rend és engedelmisség helyreállítassék, s akkor azok meghajolnak a fejedelmi szó előtt, és hirdetni fogják, hogy a király java a haza java.

A helytartótanácsnak ezt a felterjesztését maga a kancellária utasította vissza. Az október 28-án Rohonczy által fogalmazott válasz rámutat arra, hogy az uralkodó, amikor Magyarország alkotmányát visszaállította, csak a közadó és katonaállítás tárgyában kívánt a magyar nemzettől változást az alkotmányos jogok gyakorlásában — nem azért, hogy saját hatalmának körét tágítsa, hanem mert az alkotmányos jogokat többi népeire is kiterjesztette. Szükségesnek látta, hogy a közadó és a katonaállítás kérdései összes népeinek közös tanácskozása által nyerjenek alkotmányos megoldást. Arra, hogy a helytartótanács az uralkodónak az országba menetelétől várja a bajok orvoslását, a válasz megjegyzi, hogy a főispánoknak — a helytartótanács saját bevállása szerint — eddig se sikerült a vármegyék bizottmá-

nyait a szélsőségektől visszatartani, hihető-e vajon, hogy miután az uralkodó már az országgyűléshez július 21-én leküldött leiratában biztosította az ország független közjogi állását, ennek megisméltése sikert idézne elő? Ez a válasz azonban már nem ment el, az időközben bekövetkezett események azt feleslegessé tették.¹⁰⁶ Október 27-én a kancellária közölte a főispánokkal, hogy mindennemű megyei gyűlés tilos. A gyűléseket mégis megtartották, amíg azokat a katonaság közbelépése meg nem akadályozta. Majláth október 29-én beadta a helytartótanács elnökségéről való lemondását, s az uralkodó őt november 3-án állásából elbocsátotta. Két napra rá adta ki azokat az intézkedéseket, amelyek az autonóm korszaknak teljes végét vetették.

2. A Schmerling-provizórium

1861. november 5—1865. június 8.

A „rendezett állapotok helyreállítása végett” Magyarországon teendő intézkedésekre nézve a magyar főkancellár október 21-én megtette javaslatait, maguk az intézkedések azonban csak a minisztertanácsban való többszöri tárgyalás után, november 5-én születtek meg, amikor az uralkodó a kibocsátandó kéziratokat aláírta. Ezek szerint a törvényhatóságok nagy részének „féktelensége, lázadással határos nyílt ellenszegülése” rendkívüli intézkedéseket tesz szükségessé, minthogy a hatóságok fennálló szerkezete és a büntetőtörvények addigi alkalmazási módja mellett a rend helyreállítása nem volt lehetséges. Az alaptétel, amelyből a kormány a rendkívüli intézkedések megtételekor kiindult, s amelyen így a provizórium egész rendszere nyugodott, az volt, hogy amíg a rendezett közigazgatási állapot helyre nem állt, nincs remény arra, hogy az országgyűlés a függőben maradt kérdéseket alkotmányos úton elintézhesse, tehát, amíg a birodalmi kormány tekintélye Magyarországon vissza nincs állítva, a kiegyezésről tárgyalni sem lehet.

A rendkívüli intézkedések foganatosítása nem fért össze a helytartótanács törvényeken alapuló szervezetével és hatáskörével, ezért az uralkodó a helytartótanács testületi hatáskörét „a közrend helyreállításáig” felfüggesztette. Ugyanakkor felfüggesztette a helyhatóságok működését is, és ehhez képest elrendelte a még fennálló összes megyei bizottmány és sz. kir. városi testület feloszlatását. Helytartóvá és a helytartótanács elnökévé ugyanaznap gróf Páffy Móric altábornagyot nevezte ki, a helytartótanácsot és a megyei kormányzókat pedig kötelezte, hogy a helytartó közigazgatási vonatkozású rendeleteit teljesítsék. Ugyanakkor elrendelte bizonyos, a közrend, valamint a személyi és vagyonbiztonság ellen irányuló büntetteknek és vétségeknek a polgári bíróságok hatásköréből való ideiglenes kivételét és a katonai bíróságokhoz való utalását. Az uralkodó, amikor ezeket a rendkívüli intézkedéseket tette, újólaj kijelentette, hogy rendíthetetlen szándéka azokat az engedményeket, amelyeket az októberi diploma erejénél fogva Magyarországi alkotmányának, országgyűlésének és törvényhatóságainak

¹⁰⁶ D 189. 1860/61. V.H. 12. (1861:15 240).

helyreállítása tekintetében adott, a jövőben is egész épségükben és sértetlenül főntartani.¹⁰⁷

A provizórium tehát, ahogyan a november 5-én bevezetett rendszert nevezték, a politikai igazgatás terén az alkotmányos jogok felfüggesztésével újabb abszolutisztikus, bürokratikus kormányzatot vezetett be. A provizórium hatóságaira háruló feladatokat külön utasítások szabályozták. Az uralkodó felhatalmazta a magyar kancellárt és a helytartót, hogy a közcsend, rend és biztonság főntartására az ország területére külön rendeleteket és tilalmakat bocsáthasson ki, s az ezek ellen vétőkre 500 osztrák értékű forintig terjedhető bírságot és egy évi várfogságig terjedhető fogságbüntetést szabhasson ki. Pálffy Móric helytartónak kellett az ország politikai közigazgatását irányítani és ellenőriznie. Reá bízták különösen a sajtó, az egyletek és a színházak ügyeinek, s az útlevelügynek legfelső irányítását, és az idegenek fölötti örökdedést. Neki joga volt a törvénykezési és a pénzügyi közegektől felvilágosításokat kívánni, s amazok kötelesek voltak ilyen irányú kívánságait teljesíteni, sőt szükség esetén a vonatkozó iratokat is elébe terjeszteni. Pálffy a reá ruházott hatalom gyakorlásáért, az általa kiadott intézkedésekért az uralkodónak volt felelős.¹⁰⁸

A kivételes állapot tartamára Pálffyra ruházott különleges államrendőri feladatokat külön az ő számára kiadott titkos utasítás írta körül. Eszerint az államrendőri feladatokat Magyarországon a helytartótanácsnak és a neki alárendelt politikai és rendőri hatóságoknak kellett ellátniuk. Arra kellett törekedniük, hogy a kormányellenes megnyilatkozásokat, nyugtalanító vagy lázító hírek terjesztését, politikai jelvények viselését, a kormány rendszabályainak rosszindulatú bírálatát megelőzzék, és ha ilyenek történtek, azokat üldözniük kellett. A „köznyugalmat megzavaró” akciókat gyorsan és erélyesen, szükség esetén katonaság segítségével, el kellett nyomniuk.

A helytartónak feladatává tette az utasítás, hogy a „köznyugalomra veszélyes egyéneket,” különösen azokat, akik veszélyes politikai mozgalmak esetén feltehetően azok vezetői lennének, eltávolíttassa arról a helyről, ahol az állam biztonságát veszélyeztethetik. Ezért felhatalmazta, hogy azokat a személyeket, akik múltjuknál, politikai tevékenységüknél és az újabb időben kifejtett működésüknél fogva összeesküvések középpontjaivá válhatnak, a legszigorúbb felügyelet alá vonja, és a legelső adandó alkalommal, amikor a kormánnyal szemben ellenséges magatartást tanúsítanak, vagy elene bujtoznak, letartóztassa és valamelyik erődben ártalmatlanná tegye.

Gondos felügyelet alá kellett vonnia a „rosszérzelműek” gyülekező helyeit, s azokat, amint ott kormányellenes megnyilatkozásokat észleltek, azonnal be kellett záratni. Olyan egyleteknek, amelyek helyiségeiben ilyenek történtek, működését felfüggeszthette.

A helytartónak minden, az állambiztonság érdekét szolgáló intézkedés-sor érintkezésbe kellett lépnie az országos katonai főparancsnokság vezetőjével, tehát a budai, ill. a temesvári cs. kir. hadifőparancsnokkal. Különösen köteles volt közölni velük azokat az észleleteket és eseményeket,

¹⁰⁷ D 189. 1860/61:VIII.F.2. 16 086.

¹⁰⁸ D 185. 1861:772.

amelyek a köznyugalom szempontjából jelentősek lehetnek, így bűjtogatók megjelenését vagy elfogatását, politikailag aggályos személyek összejöveleleit, a kormány rendszabályaival szemben ellenállás szervezésének jeleit, és velük meg kellett beszélnie az ezek ellen foganatosítandó rendszabályokat. Az utasítás mindamellett leszögezte, hogy a hadifőparancsnokok nem követelhetik a helytartótól, hogy a helytartóság iratait hozzájuk beküldje, s hogy azok sem közvetlenül, sem közvetve nem avatkozhatnak be a hatóságok adminisztratív ügyintézésébe.

Minden eshetőségre számítván, az utasítás a helytartót még további rendkívüli jogokkal ruházta fel. Feljogosította őt arra, hogy amennyiben a közrendet veszélyeztető, komolyabb nyugtalanságok fordulnának elő, szükség esetén a községek egyetemleges felelősségét az erőszakosságokért kimondhassa. Ha egy községben a kincstár, valamely közintézmény, vagy cs. kir. katonai vagy polgári szolgálatban álló személy, illetve hozzátartozója vagyonát nyilvános erőszakosság útján megrongálták, s a tettet nem lehetett megállapítani, a község a károsultnak teljes kártérítést kellett hogy szolgáltatasson. Ugyanígy kötelezni kellett a községet, amelyben egy cs. kir. katonai, vagy polgári szolgálatban álló személyt szándékosan megsebesítettek vagy megöltek, hogy a károsultnak teljes kártérítést fizessen, ill. hátramardottai ellátásáról gondoskodjék. Zendülés, felkelés vagy a köznyugalom megzavarása esetén, ha annak elnyomására katonai erőt kellett igénybe venni, az illető községeknek nemcsak a kincstárt, közintézményeket vagy közalkalmazottakat ért károkért kellett felelniük, hanem mindazokért a költségekért is, amelyeket a nyugtalanság elnyomására és a rend helyreállítására fordítottak. A kártérítési kötelezettséget azonnal az azt okozó esemény után, rendkívüli adóként kellett a községnek előírni, s vagyonából, vagy igazságos felosztás alapján a lakosság vagyonából, behajtani. A kártérítés fizetése alól a községnek csak azok a lakosai voltak felmenthetők, akik igazolni tudták, hogy a bűjtogatással tetteleg szembeszegültek. Ha valamely városban vagy megyében a köznyugalom olyan mértékben volt veszélyeztetve, hogy a nyugtalanság elfojtására a fenti eszközök sem látszóttak elegendőnek, az utasítás értelmében az országos hadifőparancsnokság vezetője a helytartóval egyetértésben a kérdéses városra vagy megyére az ostromállapotot is kiterjeszthette. Ha kettejük közt erre vonatkozólag véleménykülönbség merült volna fel, a katonai hatóság döntése szerint kellett eljárni. Ha nyugtalanságok alkalmával fegyverhasználatra került sor, a rendzavarás elnyomását közvetlenül célzó intézkedéseknek ostromállapoton kívül is a katonai parancsnokoktól kellett kiindulniuk.¹⁰⁹

A helytartó után a megyei kormányzók vállára helyezték a legsúlyosabb feladatokat és a legnagyobb felelősséget a közrend fenntartásáért, s éppen ezért az ő számukra külön utasítás készült.

Eszerint a főispán, a főispáni helytartó vagy az annak képében működő királyi biztos a kormánynak az illető megye területére nézve kirendelt legfőbb közigazgatási közege, aki hivatala tekintetében közvetlenül a kancellária és a helytartótanács, ill. a kancellár és a helytartó alá van rendelve.

¹⁰⁹ Redlich II. 747—750. l.

A megye területén fekvő sz. kir. városokat fenntartották kiváltságos állásukban — bíraskodási tekintetben és belső ügyeikre nézve —, s a megyei kormányzó ezekben a városokban királyi biztosként működött. Kivétel csak Buda és Pest sz. kir. városokkal történt, amelyek közvetlenül a helytartó, ill. a helytartótanács alá voltak rendelve.

A megyei kormányzónak az utasítás szerint személyes felelősség alatt kellett irányítania és ellenőriznie a megyékben és a sz. kir. városokban a közigazgatási, törvénykezési és egyenes adózási ügyeket. Ennélfogva ő nevezte ki és eskette fel a megyében a tisztikart, a sz. kir. városokban a polgármestert, városbíró és a többi tisztviselőt. Budán és Pesten a polgármestert és a városbíró a helytartó nevezte ki. Mindaddig, amíg a kinevezések meg nem történtek, az addigi tisztikar köteles volt — személyes felelősség terhe alatt — hivatalában megmaradva működését folytatni, hogy az ügyek rendes menete félbe ne szakadjon. A megyei kormányzó azonban egyes tisztviselőket hivataluktól időközben is felfüggeszthetett és másokkal helyettesíthetett.

A megyei kormányzónak el kellett készítenie a megye költségvetését hat hónapra előre, s azt fel kellett terjesztenie a helytartótanácsához jóváhagyás végett. A költségvetés megállapítása a helytartótanács által történt, s az utalta ki az államkincstárból a megyei pénztárnok kezébe az évnegyedként esedékes javadalmat. A megyei pénztárnok az összeg hova fordításáról a megyei kormányzó útján a helytartótanácsnak tartozott számadással. A megyéknek a legszigorúbb felelősség terhe alatt megtiltották, hogy háziadó címén vagy a közigazgatási költségek fedezése végett bármilyen pénzüsszeget önhatalmúlag kivessenek és beszedjenek.

Az igazságszolgáltatásra nézve — alakilag és anyagilag — az országbírói értekezlet határozatai voltak irányadók. A megyei kormányzónak, abban az esetben, ha a választott bírák visszaléptek, helyettük új bírakat kellett kineveznie. A megyei törvényszék ülésében a megyei kormányzó elnökölhett, akadályoztatása esetén őt egyik vagy másik alispán helyettesítette.

Az utasítás szerint pénzügyi hatóságok irányában az egyenes adózásra vonatkozó ügyekben ugyanaz a hatáskör illette meg a megyei kormányzót, mint a volt megyefőnököt. Az adóügyek ellátása végett a megyei kormányzó mellé egy vagy több pénzügyi hivatalnokot kellett volna rendelni. (Meg kell jegyezni, hogy az utasításnak ezt a pontját nem hajtották végre.)

A megyei kormányzó köteles volt gondoskodni a közrend és biztonság helyreállításáról és fenntartásáról. E tekintetben minden fontosabb eseményt jelentenie kellett a helytartónak. Folytonos tudomást kellett szereznie megyéjének közigazgatási, törvénykezési (ide értve a telekkönyvezést is) és adóügyeiről, s ha orvoslást igénylő körülményekről értesült, tartozott vagy saját hatáskörében intézkedni, vagy a felsőbb hatóságnak javaslatot tenni.

Végül az utasítás megengedte, hogy amennyiben a megyében, ill. sz. kir. városban a rend helyreállt, és a közhangulat olyannak mutatkozik, hogy a lakosoktól „a kitűzött célra üdvös közremunkálást biztosan várhatni”, a

megyei kormányzó indítványt tehessen a megyei bizottmány, ill. képviselő-ség visszaállítása iránt.¹¹⁰

A rendkívüli intézkedések végrehajtása nem volt könnyű feladat. Az új rendszer bevezetése a helytartótanácsban belül is bizonyos személyi váltságot idézett elő; a tanácsosok egy része november 5-e után lemondott állásáról, az öreg Havas József, aki az irodaigazgatói teendőket is ellátta, nyugdíjaztatását kérte. Pálffynak nagy gondot okozott, mert az egész szervezés sikerét kérdésessé tette az a körülmény, hogy a megyei és városi törvényhatóságok nagy része, mielőtt feloszlott volna, határozatban kimondotta: mindazok, akik a választott megyei és városi tisztviselők léléptével megyei vagy városi közhivatalt vállalnának, hazaárulóknak fognak tekintetni, s általuk annak idején feleletre fognak vonatni. Pálffy november 29-i felterjesztésében e határozatok megsemmisítését és érvénytelenítését kérte az uralkodótól, arra hivatkozva, hogy a szolgálatot vállaltak és a magas klérus is azt igen óhajtják.¹¹¹ Forgách azonban úgy vélte, hogy egy ilyen értelmű legfelsőbb nyilatkozat csak növelné az izgatottságot, s az uralkodó ennek alapján december 10-én egyszerűen azt rendelte el, hogy a megyekormányzók a jegyzőkönyvekből töröljék vagy metsszék ki a vonatkozó határozatok szövegét.¹¹²

Ilyen körülmények között nehéz volt megfelelő személyeket találni, akik hivatalt vállaltak volna; a vonakodás nagyobb mérvű volt, mint a Bach-korszakban. A rendelkezési állományba helyezett Bach-kori tisztviselők nagy része újból hivatalhoz jutott, sőt Schmerling a szervezés érdekében külfoniai alkalmazását is javasolta a magyar kormányférfiaknak, azok azonban ezt a javaslatot nem fogadták meg. Pálffy inkább más megoldást választott. November 22-én a megyei és városi tisztikarok szervezése iránt kiadott elnöki levelében a megyei kormányzókat felhatalmazta, hogy a szervezésnél a volt autonóm hatóságoknál szolgált tisztviselőkre is figyelemmel lehessenek. December 5-én ehhez még hozzáfűzte, hogy e részben szigorú óvatosságot ajánl, olyanokat, akik a lefolyt korszak alatt izgató működést fejtettek ki, semmi esetre se alkalmazzanak, mert ez a közzolgálatnak kárára lenne. A szervezés sikere nagymértékben a megyei kormányzók alkalmasságán is múlt, s ezért Pálffy a meg nem felelőnek bizonyult megyei kormányzók helyükről való eltávolítását javasolta a főkancellárnak.¹¹³

Ez történt pl. Szabolcs megyében, miután ott Sándor András kir. biztos olyan egyéneket nevezett ki a hivatali állásokra, akik azok betöltésére szerinte sem politikai, sem erkölcsi tekintetben nem látszottak megfelelőeknek.¹¹⁴ Általában azonban a megyei kormányzóktól várta a helytartó a tisztikarok megfelelő módosítását; külön körlevélben szólította fel őket, hogy a kifogás alá eső tisztviselőket illetően saját hatáskörükben intézkedjenek. Minthogy azonban ennek nem lett sok fogamatja, sőt a megyei kormányzók egy része személyes tekintélyét vélvén megtámadva, emiatt érzékenykedést nyilvání-

¹¹⁰ D 185. 1861:738.

¹¹¹ D 185. 1861:881.

¹¹² D 185. 1861:970.

¹¹³ D 185. 1861:1100.

¹¹⁴ D 185. 1861:1135.

tott, Pálffy 1862. február 22-én külön vizsgáló bizottságot állított fel, Friedrich György helytartótanácsos elnökele alatt, azzal a feladattal, hogy neki a kifogás alá eső tisztviselők iránti elbánásra nézve véleményes jelentést tegyen.¹¹⁵

1862 tavaszán, miután a helyzet bizonyos mértékig konszolidálódott, lehetővé tették a megyei kormányzóknak, hogy — ha jónak látják — a nyilvános tisztiszékeket összehívhassák, előzetesen azonban erre felsőbb engedelmet kellett kérniük. Ezeken a nyilvános tisztiszékeken a terület közigazgatási ügyeit tárgyalhatták meg, a közjogi kérdések tárgyalását azonban nem engedélyezték számukra. Forgách a külső formákban is kifejezésre kívánta juttatni, hogy a nyilvános tisztiszék tartása által az illető megyék testületi hatósága bizonyos mértékig visszaállítatott: míg a provizórium kezdete óta a kancellária a helyhatóságokhoz küldött hivatalos rendeleteket nem azok közönségéhez, hanem a megyei kormányzóhoz intézte és címezte, a főkancellár 1862. június 8-án már arra utasította a kancelláriát, hogy olyan megyék esetében, amelyek nyilvános tisztiszéket tartottak, az udvari rendvények ismét a megye közönségéhez intéztessenek.¹¹⁶ Ezek a tisztiszékek természetesen semmiképpen sem feleltek meg a jogfolytonosság és alkotmányosság követelményeinek. Pest megye főispáni helytartója, Kapy Ede, 1862. július 14-én jelentette a főkancellárnak, hogy a megyeházán aznap tiszti gyűlést tartottak, amelyen egyes mezővárosok, ill. városok tanácsi küldöttei is részt vettek. A karzatok egy része is megtelt, Kapy szerint mintegy 400 ember volt jelen. Az alispánnak a megye állapotáról és közügyeinek alakulásáról tett jelentése után Nagy Pál kecskeméti képviselő azt indítványozta, nyilvánítsanak köszönetet a helytartónak, mert a városi képviselők meghívását kieszközölte, és kérjék meg őt, eszközölje ki továbbá, hogy a megyében egy, a nép minden osztályát és érdekeit kellőképp képviselő megyei bizottmány alakítását engedélyezzék. A felszólaló nem a lelépő megyei bizottmányt kívánta vissza, hanem új bizottmány szervezését, a személyes és képviseleti jog alapján.¹¹⁷

Az 1862. év vége felé elérkezettnek látszott az idő a kiegyezési tárgyalások megindítására. Forgách javaslatára az uralkodó november 19-én amnesztiát adott mindazoknak, akiket a katonai törvényszékek politikai cselekmények miatt addig elítéltek vagy perbe fogtak, s azoknak a politikai menekülteknek, akik engedély nélkül visszatértek Magyarországra, amennyiben bűncselekmény nem terhelte őket. Ezután gróf Apponyi György országbíró Bécsebe rendelte és megbízta egy kiegyezési tervezet elkészítésével. Apponyi a tervet magyar konzervatív politikusokkal, Majláthtal, Sennyeyvel, Ürményivel való megbeszélések alapján készítette el, s azt, úgy látszik, Deák Ferenc is jóváhagyta. A terv a dualizmus elvére épült, és körülbelül azokat az elgondolásokat tartalmazta, amelyek 1867-ben megvalósultak. A külügyet, a hadügyet, a birodalmi pénzügyeket és kereskedelemügyet közös ügyeknek minősíti, s azok kezelését közös miniszterekre kívánja bízni, akiknek a kinevezésénél a dualisztikus egyenlőség elvének megfelelően a

¹¹⁵ D 185. 1862:147.

¹¹⁶ D 185. 1862:420.

¹¹⁷ D 185. 1862:535.

birodalom mindkét felére tekintettel kellene lenni. Kimondja, hogy az 1848-i törvényeket módosítani kell, de módosítani kívánja a februári pátens rendelkezéseit is. Leszögezi, hogy mielőtt az országgyűlést összehívnák, vissza kell térni az alkotmányos útra, a jogfolytonosság alapján. Ki kell tehát nevezni a felelős magyar minisztériumot, és helyre kell állítani az ország területi integritását, vagy azt legalább elvben kimondani, még az országgyűlési választások előtt. Csak ilyen módon véli biztosíthatónak a kiegyezésre hajlamos országgyűlési többséget.¹¹⁸

Forgách, aki nem állt a jogfolytonosság elvi alapján, nem pártolta a minisztérium kinevezésének eszméjét. Ő úgy vélte, hogy a miniszterialis rendszer nem fér össze a megyerendszerrel, s az utóbbi csak a dikaszterialis kormányzat fenntartása mellett éleszthető fel. Végre, 1863. március 9-én közölte Apponyival az uralkodó elhatározását, amely szerint a király az indítványt mellőzendőnek találta, mert meg volt győződve arról, hogy ha a minisztérium kinevezése az országgyűlési tárgyalások előtt, a korona részéről egyoldalúan történnék, ez csak bonyolultabbá tenné a helyzetet.¹¹⁹

Forgách maga is készített egy kiegyezési tervezetet, amit a minisztertanács március 11-én tárgyalt első ízben, majd három további ülésben, amelyeken a császár maga elnökölt, újra elővett. Bár Forgách tervezete is a dualizmus elvének alapján áll, ezt az Apponyiénál nagyobb mértékben igyekszik a februári pátensben kifejezett centralizációs törekvésekkel összhangba hozni. Eszerint egyrészt a magyar országgyűlés, másrészt a birodalmi tanács delegátusokat küldenének ki, s a közös ügyek tárgyalása az ezekből alakult állandó delegációra tartoznék. Ily módon a magyar országgyűlés hatásköre a továbbiakban a tartománygyűlésekéhez hasonló körre szűkülne le. Minisztériumot Forgách tervezete szerint nem neveznének ki Magyarországon, ez az 1848-i hatáskör nélkül amúgy sem elégtené ki a magyarokat, az 1848-i hatáskör pedig vissza nem állítható.

A Forgách-féle terv minisztertanácsbeli fogadtatása világosan megmutatta, hogy az osztrák félnél abban az időben még hiányzott a kiegyezésre való hajlandóság. Schmerling, a februári pátens létrehozója a tervet egyszerűen elutasította, Nádasdy lemondással fenyegetőzött, ha a pátent ilyen mértékben módosítanák. Forgáchon kívül csak Esterházy állt ki a terv mellett. A miniszteri bizottságnak, amit ezután a terv részletes tárgyalására kiküldöttek, maga a császár volt az elnöke. A tárgyalás azzal az eredménnyel végződött, hogy a március 30-i legfelsőbb elhatározás valamennyi tervezetet „egyelőre” elejtette, s kimondotta, ha majd időszerű lesz a magyar és horvát országgyűlések összehívása, fog a minisztertanács foglalkozni az ott teendő királyi proposíciók kérdésével. Azt azonban leszögezte, hogy a királyi proposíciók között Erdély Magyarországgal való uniója nem fog szerepelni. Az uralkodó ugyanakkor gróf Apponyi György országbíró felmentette állásától, és utódjává gróf Andrássy Györgyöt nevezte ki.

Forgách tervének elvetése Schmerling győzelmét és a provizórium meghosszabbítását jelentette. Ezzel az ország közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszere egyre súlyosabb válságba került; a közjogi interregnum az

¹¹⁸ Berzeviczy IV. 15—17. l.

¹¹⁹ D 185. 1863:245.

idő múlásával mind nehezebben volt fenntartható. Alkotmányos törvényhozás lehetősége egyelőre nem volt adva, oktroj alkalmazásától pedig húzódoztak a magyar kormányférfiak a kiegyezés érdekében. Forgách törekvése oda irányult, hogy legalább a magyar kormányhatóságok törvényes hatáskörét megóvja az idegen hatóságok túlzott befolyásától. Mindez igen nehézzé tette a helyzetét nemcsak a hazai politikai közvéleménnyel, hanem osztrák minisztertársaival szemben is, és végül bukását idézte elő.

Az autonóm korszak politikai igazgatásának tárgyalása során említettük, hogy az 1861. május 15-i legfelsőbb elhatározást, amely a Magyarországon alkalmazott cs. kir. állami hivatalnokokat az országos hadifőparancsnokság joghatósága alá helyezte, a magyar kancellária ellenszegülése folytán Magyarországon nem hirdették ki, s hogy ebből számos súrlódás adódott. Az az elkeseredett küzdelem, ami ezután egyrésről a magyar kancellária és a királyi tábla, másrésről a hadifőparancsnokság közt kialakult, a törvényhatóságokra nézve kellemetlen következményekkel járt, mert ellenük, bár a rendszabályt velük hivatalosan soha nem közölték, annak be nem tartása miatt mégis katonai karhatalmat alkalmaztak. November ötödike után az államminiszter, a hadügyminiszter és a pénzügyminiszter egyaránt sürgették, hogy a kancellária most már rendelje el a vonatkozó legfelsőbb elhatározás kihirdetését és foganatosítását. A magyar kancellária az 1862. február 20-i tanácsülésen tárgyalta a kérdést. Az előadó, Stojakovics tanácsos, azon a véleményen volt, hogy a kancellária nem ignorálhatja a legfelsőbb elhatározást, s nem hivatkozhat az adott helyzetben alkotmányos állására sem, hiszen az alkotmány leglényegesebb feltételei, a helytartótanács testületi működése és felterjesztési joga (a jus remonstrandi), valamint a helyhatóságok önkormányzata fel van függesztve, és a bűnös cselekmények egész sora feletti bíraskodás a polgári bíróságoktól a katonai törvényszékekhez került át. Érthető, hogy 1861 májusában, amikor az alkotmányos hatóságok fennállottak, nem hirdették ki a rendszabályt, a mostani kinevezett és felterjesztési joggal fel nem ruházott tisztviselők esetében azonban kihirdetésének és végrehajtásának elmulasztása nem igazolható. Stojakovics tehát úgy vélte, hogy a végrehajtást, bár későn, de mégis el kell rendelni. A tanács azonban, amelyben Forgách elnökölt, a javaslatot el nem fogadva úgy határozott, hogy az uralkodótól kérni fogja a határozat megszüntetését.¹²⁰ Ferenc József ezt ugyan egyelőre nem tette, de 1862. november 4-én a határozatot úgy módosította, hogy az érintett személyek polgári jogügyekben az illetékes polgári hatóságok bíraskodása alá kerüljenek vissza, és csak bűnügyekben maradjon meg továbbra is a katonai törvényszékek bíraskodása. Ezt az elhatározást az indokolta, hogy a cs. kir. hivatalnokok akkor már nem találtak oly fokú elfogultsággal a magyar hatóságok részéről, mint az autonóm korszakban, hogy az irányukban korábban megnyilvánuló elkeseredés és ellenséges indulat megszűnt, különösen a közigazgatási hatóságoknál, ahol az állások jó részét volt cs. kir. állami tisztviselőkkel töltötték be.

A következő év elején, amikor közeleink látszott az országgyűlés összehívásának időpontja, Pálffy a katonai bíróságok működésének további

¹²⁰ D 189. 1860/61. VIII. 0.7. 1861:12 019.

megszorítását javasolta. Február 6-i elnöki levelében azt írja a főkancellárnak, hogy a megyék és városok, az új szervezés megtörténte után, immár „kellő higgadtsággal és igazságszeretettel” tudnának a politikai bűntényekben is eljárni. A katonai bíróságok a hozzájuk utalt nem politikai jellegű bűnperekben már eddig is a legtöbb esetben a megyei közegeket kérték fel a nyomozás és elővizsgálat lefolytatására, s maguknak csupán a végtárgyalást és ítélelhozatalt tartották fenn. Pálffy azt indítványozta, hogy — különös tekintettel a közjogi kérdések küszöbön álló végső rendezésére — szüntessék meg a katonai bíróságok illetékességét a polgári egyénekre nézve általában, a sajtóvétségeket kivéve, amelyek iránt külön rendelkezésre lenne szükség. A magyar polgári bíróságok ugyanis nem ítéelkezhetek az országbírói értekezlet határozatai folytán Magyarországon hatálytalanított osztrák sajtótörvény alapján, az 1848. évi magyar sajtótörvény viszont azok közé a törvények közé tartozott, amelyeket az uralkodó életbe léptetésük előtt az országgyűléshez utalt revízió végett.

Forgách is úgy vélte, hogy csak a kedélyek ingerültségét élesztené a kormány, ha a bíraskodás terén addig követett gyakorlatot továbbra is fenn tartaná. A közönségnek különösen szemet szúrt a haditörvényszékek sajtóvétségek terén követett eljárása, amely a provizórium kezdete óta inkább szigorúbbá vált, mintsem enyhült. A katonai bíróságok az ilyen ügyeket egy idő óta a közigazgatási közegek teljes mellőzésével, sőt azok előzetes tudomása nélkül intézték. Forgách szerint nem álltak már fenn teljes mértékben azok a veszélyek, amelyek a rendkívüli intézkedéseket szükségessé tették. A közbiztonság és rend helyreállt az országban, az államra és közbiztonságra veszélyes bűncselekmények száma a haditörvényszékek időszaki kimutatásai szerint a provizórium kezdetétől fogva csekélynek mutatkozott s azóta is állandóan fogyott; a bűnvádi eljárások sok esetben megszüntetésével vagy a vádlott felmentésével végződtek. Miután a kormány közegeinek a felsőbbség iránti feltétlen engedelmessége biztosítva volt, a kivételes helyzet megszüntetése az állam számára egyenesen kívánatosnak látszott.

Pálffy és Forgách terve egyelőre mégsem valósulhatott meg, mégpedig ezúttal — sajátságos módon — nem az osztrák, hanem a magyar részről megnyilvánuló ellenállás miatt. Forgách ugyanis megkérte az országbíró, mondjon véleményt arról az ideiglenes sajtórendszabályról, amit ő a kancellárián kidolgozott, hogy majd a katonai bíraskodás megszüntetése alkalmával Magyarországon életbe léptesse. Egyben azt is megkérdezte tőle, milyen törvények alapján ítéelnének a polgári bíróságok a hozzájuk utalt bűnperekben, s mennyiben nyújtanának a hazai büntetőjogi intézmények biztosítékot az állam számára, hogy a kérdéses bűntények és vétségek nem maradnak majd megtorlatlanul. Andrassy György országbíró június 30-án kelt válaszában a lényege az, hogy inkább maradjanak a kérdéses bűnperek a katonai bíróságoknál. Az ideiglenes sajtórendszabály életbe léptetését azért nem tartotta célszerűnek, mert Magyarországon ellenszenvvel fogadtak minden egyoldalú, nem a maga törvényes útján keletkezett intézkedést, s bár a magyar zornaliztika képviselői feltehetően szemet hunynának egy olyan rendszabálynál, amely őket a haditörvényszékek páratlanul szigorúbb hatósága alól felszabadítaná, a törvények alapján működő Kúria semmi esetre sem hagyna magára nyomást gyakorolni. Andrassy megítélése szerint a po-

litikai bűnperekknél gyakorlatilag nem lehetett a magyar törvények szerint eljárni. Voltak ugyan ilyen törvények, sőt részben szigorúbbak az osztrákoknál, de „a magyar államjog indefiniált mai mivoltában — a helyzet kényszerűségénél fogva — politikai bűnként kellene tekinteni azt, mit az ország törvényei vétségnek el nem ismernek”. A provizóriumkori helyzet jogilag nem volt az októberi diploma előttivel összehasonlítható: akkor az ország alkotmányát nem létezőnek nyilvánították, az októberi diploma viszont visszaállította azt, s a provizórium idejére csak részben függesztették fel. Amit abból fel nem függesztettek, az teljes mértékben fennállt a provizórium alatt is, nemcsak jogilag, hanem de facto is, így pl. a bírászkodás alkotmányos eljárás szerinti módja. A bírósági hatáskört részben korlátozták ugyan, de a bírakat nem kényszerítették törvénytételre. Ha azonban őket kivételes rendszabályok szerinti bírászkodásra kényszerítene, az esetben az alkotmány körét túllépnék, amit mint alkotmányos bírák, nem tehetnek. Andrassy Forgáchnak mindössze ahhoz a javaslatához csatlakozott, hogy a katonai bíróságok közönséges sajtóvétségek esetén csak az illető közigazgatási hatóság felhívása következtében indíthassanak eljárást (azokban a sajtóügyekben, amelyek felségsértésnek vagy közcsendháborításnak minősültek, a katonai bíróságok kötelesek voltak minden felhívás nélkül is, hivatalból eljárni). Amennyiben a sajtóvétségek feletti ítélkezést mégis elvonnák a haditörvényisékektől, Andrassy amellet szölt, hogy azokat inkább sorolják kivételesen, fegyelmi úton a közigazgatás teendőihez. E célból bizottságokat lehetne alakítani a helyhatóságok kebelében, s ezektől a feljebbvitel egy a helytartótanácsnál felállítandó sajtóosztályhoz történhetné. Ennél azonban célszerűbbnek vélte a helyhatósági élet felélesztését, mert ez esetben — írja — a kormány azok támogatásából meríthetné erejét, akiknek befolyását jelenleg a közügy kárára nélkülözni kénytelen.¹²¹ Andrassy tehát azért kívánta a katonai bíróságok kivételes hatáskörének további fenntartását, hogy a polgári bíróságok eljárásának alkotmányos módját megőrizhesse. S míg az alkotmány teljes helyreállításával új törvények alkotásának rendes módja nincs adva, addig, a kiegyezés érdekében óvott minden kivételes jogszabálytól.

Kétségtelen tény, hogy a nagyrészt feudális jellegű magyar jogrendszer a kor viszonyainak már egyáltalában nem tudott megfelelni. Amikor az októberi diploma a régi magyar bírósági szervezetet visszaállította, s amikor az országbírói értekezlet a régi magyar törvények érvényét nagy részben felélesztette, az egész hazai jogszolgáltatást egyrészt alkotmányos alapra helyezte, másrészt azonban gyakorlatilag válságos helyzetbe juttatta. A bíróságok működése vontatottá lett, s modern polgári törvények hiánya a gazdasági élet gátjává vált, úgy hogy különösen a kereskedelmi és iparkamárák az osztrák kereskedelmi és váltótörvény visszahozatalát sürgették. Ebben a helyzetben az uralkodó 1862. augusztus 16-án elrendelte a polgári és büntetőjog minden ágát átfogó törvényjavaslatok elkészítését, hogy azok majd királyi proposíciókként legyenek az országgyűlés elé terjeszthetők. Forgách az akkori országbíróval, Apponyival egyetértésben Pesten konferenciát kívánt összehívni e célból, s erre az országgyűlési pártok vezetőit is

¹²¹ D 185. 1863:787.

meghívták volna. Apponyi távozása után azonban utódja nem vállalkozott egy ilyen konferencia létrehozására. Kifejtette, hogy számos kodifikációs kérdés oly mértékben összefügg a közjogiakkal, hogy amíg azok tisztázva nincsenek, ezek meg nem oldhatók. A fennálló rendkívüli állapotot egyébként sem tartotta alkalmasnak tartós és állandó intézmények létesítésére, s úgy vélte, csak ha a kiegyezés létrejött, lehet majd megfelelő törvényjavaslatokat kidolgozni. Abban az esetben, ha az előmunkálatokat mégis el kellene kezdeni, azt ajánlotta, hogy azokat a régi szokáshoz visszatérve, a kancellár készítse el.¹²² Ezek után Ferenc József elállt eredeti tervétől, s 1863. november 11-én elrendelte, hogy a törvényjavaslatokat a kancellária dolgozza ki, mégpedig először az osztrák kereskedelmi és váltójog bevezetésére vonatkozót.¹²³ A munka azonban — mintegy Andrassy véleményét igazolva — sokáig meg sem indult; a kancellária törvényelőkészítő bizottsága csak Forgách leváltása után, 1864 őszén alakult meg.

Az osztrák kormányférfiak, élükön az államminiszterrel, Magyarország ügyének mind hosszabbra húzódó, teljes stagnálását Forgách rovására írták. Valójában a két fél nézetei közötti áthidalhatatlannak látszó ellentét a kiegyezést egyelőre lehetetlenné. Forgách éppen a kiegyezés kilátástalansága miatt nem tartotta időszerűnek az országgyűlés összehívását, Schmerling viszont mielőbb és minden áron ki akarta erőszakolni Magyarország részvételét a birodalmi tanácsban. Forgách a kiegyezés érdekében óvakodott minden közigazgatási és törvénykezési reformtól, Schmerling viszont a reformoktól várta a talaj feltörését, a kormány számára kedvező összetételű országgyűlés létrehozását. A magyarok az alkotmányos alapra való visszatérést kívánták, s nem az alkotmányos sérelmek szaporítását, újabb oktroj alkalmazását; Schmerling viszont nem akart felhagyni a birodalmi alkotmány bevezetésére irányuló kísérletekkel Magyarországon. Forgách ellenállása következtében a centralista kormányzat korszakának lázas jogszabályalkotó tevékenységét Magyarországon a jogalkotástól való szinte teljes tartózkodás váltotta fel, holott Ausztriában ugyanakkor széles alapon folyt a törvényelőkészítő munka, amelynek során még az ötvenes évek egyes törvényeit is újabbakkal cserélték fel.

Forgách, mint a provizórium első szakaszának magyar főkancellárja, nemcsak Schmerlinggel, hanem többi osztrák minisztertársával is sorra ellentétbe került. Különösen éles ellentétek merültek fel közte és a pénzügyminiszter, valamint a rendőrminiszter között.

Plener pénzügyminiszterrel az adóügyben került összeütközésbe. A főispáni utasítás — mint említettük — ugyanazt a hatáskört biztosította ezek számára az egyenes adó ügyeiben, mint ami az októberi diploma előtt a megyefőnököket megillette. Plener ennek ellenére nem adott utasítást a pénzügyi hatóságoknak, hogy az általuk ideiglenesen ellátott hatáskört a megyei kormányzóknak adják át. Ennélfogva az egyenes adók behajtása továbbra is a pénzügyi közegek kezén maradt, azok pedig folytatták az adónak katonaság általi kényszerbehajtását. Pálffy és Forgách ez ellen többször tiltakozott, rámutatván arra, hogy az adóbehajtás kérelmelhetlen és

¹²² D 185. 1863:817.

¹²³ D 185. 1863:1382.

nyomasztó módja semmiesetre sem növeli a lakosság ragaszkodását az öszs-birodalomhoz. Plener pénzügyminiszter azonban attól tartott, hogy az adó-bevételek jelentős mértékben csökkenni fognak, ha az adóügyet átadják a közigazgatási közegeknek. Ez viszont még súlyosabbá tette volna a birodalom amúgy is nehéz pénzügyi helyzetét.

Nézeteltérések támadtak Forgách és Mecséry között is, többek közt a kancellária és a rendőrminisztérium hatáskörét illetően. A magyar kancellária felfogása kezdettől fogva az volt, hogy az októberi diploma az 1848 előtti magyar kancellária törvényes hatáskörét állította vissza. Ez pedig a rendőri ügyeket magában foglalta. Ennek folytán úgy vélte, hogy az októberi diplomával megszűnt a rendőrminisztérium befolyása a magyarországi egyleti ügyek intézésére is. Nem is kérdezte meg a rendőrminisztérium véleményét, valahányszor ilyen ügyek fordultak elő, amíg ennek a gyakorlatnak az 1863. július 7-i legfelsőbb elhatározás véget nem vetett. Ekkor ugyanis az történt, hogy az uralkodó, miután a kancellária több egylet alapszabályait hozzá jóváhagyás végett felterjesztette, azokat visszaküldte neki azzal, hogy ilyen ügyekben — az 1852. évi egyleti törvény 4. §-a értelmében — előzetesen lépjen érintkezésbe a rendőrminiszterrel. A kancelláriát ez a rendelkezés kínosan érintette. Pápay tanácsos, az ügy előadója, a július 16-i kancelláriai tanácsülésen azt javasolja, a legközelebbi alkalommal kérjék meg az uralkodót, mentse fel a kancelláriát a rendőrminisztérium meghallgatásától. A tanács azonban, Forgách elnökletével, a javaslatot elutasítva úgy határozott, hogy ezentúl minden egyleti ügyben meg kell hallgatni a rendőrminisztérium véleményét, előzetesen, *elnöki úton*.¹²⁴

Az idő múltával a magyar és osztrák kormányférfiak között az erőviszonyok egyre inkább az utóbbiak javára tolódtak el, azok pedig a magyarországi politikai igazgatásnak és igazságszolgáltatásnak a Lajtán túli tartományok állapotával megegyezőbb átszervezését követelték, mert azt remélték, hogy ebben az esetben könnyebb lesz az országgyűlést is a birodalmi alkotmány elfogadásának irányába terelni. A Schmerling és Forgách közötti küzdelemben végül is Schmerling maradt fölül. Az uralkodó 1864. április 22-én Forgáchot nyugalomba helyezte s utódjául gróf Zichy Hermannnt nevezte ki. Az új kancellár az államminiszter akaratanak végrehajtójaként működött. Az ő hivatalba lépésével a magyarországi provizórium korának új szakasza vette kezdetét; Zichy mindjárt új hivatalának elfoglalása után nagy sietséggel hozzálátott a magyarországi közigazgatás és igazságszolgáltatás gyökeres reformjának előkészítéséhez.

Abban a kortársak közül mindenki egyetértett, hogy a provizórium közigazgatása és igazságszolgáltatása korszerűtlen, feladatának nem tud megfelelni. Az októberi diploma után Magyarországon bevezetett igazgatás az állam számára kisebb anyagi megterhelést jelentett ugyan, mint a centralista korszak bürokratikus apparátusa, de ugyanakkor amannál összehasonlíthatatlanul kevésbé volt megbízható. A lakosság által támasztott igényeket sem tudta ez az igazgatás kielégíteni; a közbiztonság a provizórium idején ijesztő mértékben romlott, az elavult, feudális kori jogrendszer gátolta a termelőerők szabad kibontakozását. A megyei és városi hivatalnokok már

¹²⁴ D 189. 1863:7477 (11 413).

csak azért sem teljesítették odaadón hivatali kötelességeiket, mert állásuk bizonytalan volt: a „provizórium” szervezése ideiglenes jelleggel történt. Az ilyen hivatalnokoktól a kormány nem várhatta, hogy nehéz és kényes feladatukat az ő érdekében, sikerrel oldják meg, s ne igyekezzenek jövőjük biztosítására, a politikai pártokkal egyetértésben lenni. Másrészt az állandó koncentrikus támadás, amely ezeket a hivatalnokokat az ellenzék részéről érte, a közmegvetés, aminek ki voltak téve, a megaláztatások, amelyeket el kellett szenvedniük, az ellenzékkel való paktálást sem tették számukra lehetővé. Ebben a helyzetben erkölcsi magatartásuk is kétes fényben tűnt fel. Megvesztegethetőségük a valóságban bizonytalannal nem volt olyan mérvű, mint azt róluk a politikai propaganda terjesztette, tény azonban, hogy a korrupció elleni állandó küzdelem Pálffyknak sok fáradságába került. A legnagyobb hibák kétségtelenül abból adódtak, hogy a feudális kori megyei igazgatási rendszer már nem felelt meg a kor követelményeinek. Különösen sok kívánivalót hagyott hátra — a Bach-korszak szolgabírói hivatalainak szervezett működéséhez képest — a megyei szolgabírák igazgatási gyakorlata.

A reform szükségességét tehát senki sem tagadta, annak módjára nézve azonban merőben eltértek a vélemények. A jogfolytonosság alapján álló magyar politikai közvélemény mindenekelőtt a magyar alkotmány helyreállítását követelte, s azután maga kívánta a reformokat alkotmányos úton kidolgozni. Schmerling ezzel szemben a központi hatalom által oktrojált reformot, a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatás teljes államosítását kívánta.

A reformok előkészítésére vonatkozó tárgyalásokba az új kancellár — jellemző módon — még a magyarországi helytartót, Pálffy Móricot sem vonta be. Bécsben jártában Pálffy mégis megneszelte a dolgot, és 1864. május 24-én terjedelmes emlékiratban tiltakozott az átszervezés terve ellen, mert attól tartott, hogy az új szervezés az országgyűlés összehívását, s ezáltal a kiegyezést bizonytalan időre, de mindenesetre évekre lehetetlenné tenné.

Az emlékirat abból indul ki, hogy a magyarországi provizórium nagyrészt már betöltötte feladatát: helyreállította a rendet, hosszabb időre azonban nem képes megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket az ország lakossága a kormánnyal szemben támaszt. Az emlékirat szerint a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban mutatkozó hibák egy része nem a rossz szervezésből ered, hanem a hazai fejlődés ferde voltából, a külső körülményekből, az állandó politikai zavarokból, s ezeken az átszervezés sem segíthet. De nem is lenne célszerű az átszervezést az adott helyzetben végrehajtani, mert az hátráltatná a közjogi kérdések megoldását és ezáltal a közigazgatás és jogszolgáltatás végleges szervezését. Ha ugyanis az átszervezéssel újabb provizóriumot hoznának létre, az csökkentené a lakosság bizalmát a kormány szándékainak stabilitását illetően: a kormány a hivatalnoki személyváltozásokkal csak újabb ellenségeket szerezne magának, s ez végeredményben kedvezőtlenül befolyásolná a választásokat.

Pálffy nyíltan kimondja, hogy a provizórium adott szakaszában a politikai igazgatás legfőbb feladata az országgyűlési választások megfelelő előkészítése, a kormány számára kedvező választási eredmények biztosítása.

Felállítja a tételt, amely szerint minden szervezés jó, ha jó választásokhoz vezet, viszont minden szervezés káros, ha az ellenkező lehet az eredménye. Azt javasolja, kérdezzék meg a szervezés ügyében azokat, akiknek a választásokat kell majd lebonyolítaniuk, s akiknek leginkább érdeke, hogy azok jól sikerüljenek, vagyis a megyei kormányzókat. Ők — állítja az emlékirat — azt fogják mondani, hogy minél kevesebbet változtassanak a közigazgatás és igazságügy szervezetén, és csak olyan intézkedéseket hozzanak, amelyekre elkerülhetetlenül szükség van, s amelyek nem ingatják meg a kormány iránti bizalmat. Éppen ezért Pálffy a szolgabírói hivatalok átszervezését sem tartja időszerűnek. Szerinte a közigazgatás költségesebbé és rosszabbá válna, ha ezeket a hivatalokat a főszolgabírák mellett koncentrálnák, amint azt a közigazgatás egyes bírálói kívánják. A fennálló helyzetben ugyanis a szolgabírák a kirendeltségek révén sűrűbben érintkezhetnek a lakossággal, mint ha ezeket összevonnák. Az átszervezés tehát a választások eredményét is hátrányosan befolyásolná. Átfogó szervezés helyett Pálffy egyelőre csak kisebb korrekciókat javasol. Ilyen lenne pl. az, ha előírnák, hogy a főszolgabíró csak a közigazgatással, a többi bíró csak az igazságszolgáltatással foglalkozzék (amint az néhány megyében történt). Ilyen intézkedés lehetne továbbá az, hogy az esküdtek a szolgabírákkal azonos helységben lakjanak, vagy az, hogy lehetőleg minden szolgabíró oldala mellé kerüljön egy fizetés nélküli tiszteletbeli szolgabíró.

Az emlékirat egyébként nem ellenzi, hogy a közigazgatás és igazságszolgáltatás reformjáról tárgyaljanak és ilyen jellegű előmunkálatokat készítsenek. Ez utóbbiak szerinte értékes anyagot szolgáltathatnak az országgyűlés számára, s arra az esetre, ha az országgyűlést fel kellene oszlatni, a reformokat végre is hajthatnák — ilyen módon az előmunkálatok az országgyűlés megrendszabályozásának eszközeivé is válhatnának. Az emlékirat végül megállapítja, hogy a provizórium már két és fél éve tart, és óva int attól, hogy olyan esetleges előnyökért, amelyeket az újjászervezéstől várnak, a már elért eredményeket is kockára tegyék.¹²⁵

Zichy ezt az emlékiratot egyszerűen irattárba tette. Kevéssel később, június 17-én már a bíróságok átszervezésének az uralkodó által jóváhagyott alapelveit közölte a helytartóval. Az alapelvek elseje az, hogy a bíróságot Magyarországon ezentúl csak állandó, királyi kinevezéstől függő bírák gyakorolhatják. Ebből viszont magától következett, hogy a politikai hatóságokat is át kellett szervezni. Zichy mielőtt a politikai igazgatás átszervezésére vonatkozó javaslatát az uralkodó elé terjesztette volna, közölte Pálffyval, hogy a megyei központi és járási tisztviselőket is állandósítani kívánja királyi hivatalnokokként, s nekik ugyanazokat az előnyöket kívánja biztosítani, amelyek a kinevezendő bírósági tisztviselőket megillették.

Szeptember 4-én a kancellár újabb elnöki levélben arra kérte fel a helytartót, hogy a helytartótanács kebeléből néhány megyei kormányzó bevonásával alakítson bizottságot, s azt bízta meg a megyék, szabad kerületek és szabad királyi városok politikai tisztikarának szervezésére vonatkozó tervezet kidolgozásával. Ha ugyanis át akarták alakítani a bírósági szervezetet az uralkodó által szentesített alapelvek szerint, ha külön akarták választani

¹²⁵ D 185. 1864:1598.

az igazságszolgáltatást a közigazgatástól, akkor újjá kellett alakítani a megyei és városi tisztikarokat. Meg kellett szüntetni a szabad királyi és rendezett mezővárosok birói tanácsait, meg kellett változtatni a tisztikarok összetételét és hatáskörét. Zichy ezért már most szükségesnek tartotta a jövőendő közigazgatási szervezet megállapítását, hogy az új bírósági szervezet behozatalakor a politikai hatóságok szervezetlenül ne maradjanak. A bizottság számára irányelvként csak azt írta elő, hogy az új közigazgatási járási hatóságok hatáskörébe kell utalnia mindazokat az ügyeket, amelyek eddig a főszolgabírák hatósága alá tartoztak, s amelyeket a szentesített alapelvek az új járásbíróságokra át nem ruháztak. Zichy véleménye szerint a politikai teendők természete nem kívánta meg, hogy a politikai járások száma a járásbíróságokéval megegyezzek, sőt költségkímélés szempontjából kívánatosnak tartotta, hogy egy politikai járás több bírósági járást foglaljon magában. A bizottságnak foglalkoznia kellett a közbiztonsági személyzet (csendbiztosok, pandúrok) új elosztásával is, javaslatot kellett tennie fenntartási költségeik megállapítására. A kancellár azt kívánta Pálffytól, hogy a munka eredményét, saját nézetei kíséretében négy hét alatt hozzá terjessze fel.¹²⁶

Pálffy az utasításnak eleget téve, megalakította a bizottságot, de szeptember 15-én bizalmas iratban a kancellárhoz fordult, újból kifejezést adva a szervezés iránti aggályainak. Attól tartott, rövidesen híre megy majd: a kormány — tekintet nélkül több száz éves törvényes intézményekre — minden önkormányzati jogot el akar venni az országtól. Ez természetesen igen kedvezőtlenül hatna a közvéleményre, s hatására sok olyan férfiú, aki most még a kormányt támogatja, a másik táborba állana át. Pálffy leszögezte, hogy minden magyar országgyűlés, még a kormány számára legkedvezőbb összetételű is, követelni fogja azoknak az önkormányzati jogoknak a biztosítását, amelyeket még az 1861. november 5-i határozatok is kilátásba helyeztek. Kifejezte azt a reményét, hogy a kormány nem kívánja visszaállítani a centralista korszak tisztán bürokratikus megyehatóságait. Úgy vélte, a Bach-kori megyék erősen korlátozott hatáskörével nem is lehetne a fennálló igényeket kielégíteni, mert ez esetben a helytartótanács annyira túl lenne terhelve, hogy ez működését megakasztaná. További perspektívaként a helytartósági osztályokhoz, az ország kerületekre való bontásához való visszatérés rémlett fel előtte. Hogy ez nemcsak rémkép, annak igazolására utalt arra a többek által fennen hangoztatott véleményre, amely szerint a királyi tábla sem maradhat fenn meglévő állapotában, túlterhelhetése miatt, hanem ismét fel kell azt oszlatni. Ezzel szemben Pálffy meg volt győződve a másik út helyességéről: szerinte mind a kormány, mind a lakosság érdeke azt kívánta, hogy a politikai igazgatás terén a megyei tisztikarok mellé megyegyűléseket és bizottmányokat adjanak, természetesen „a viszonyoknak megfelelő összetételben és hatáskörrel”. Annál is inkább ezt tartotta helyesnek, mert hiszen a kormány az önkormányzat elvét minden más koronaországban, még ahol annak nem is voltak élő hagyományai, érvényre kívánta juttatni. Pálffy épp ezért feltételezte, hogy a lakosságnak részvételt kívánnak engedélyezni azoknak az ügyeknek az intézésében, amelyek kizárólag a megyére vonatkoznak. Kívánatosnak tartotta tehát, hogy ezt — a

¹²⁶ D 185. 1864:1174.

kedvezőtlen híresztelések megelőzésére — a szervezés kapcsán kimondják és így az aggályokat eloszlassák.¹²⁷

Zichy a helytartó bizalmas közlésére rövid, türelmetlen hangú választ adott. Egyszerűen megsürgette a bizottsági munkát kidolgozását és kijelentette: csak késleltetné az ügyet, s nem vezetne eredményre, ha a felvetett kérdések tárgyalásába bocsátkoznának. Pálffy szeptember 16-án már a munkát előhaladásáról tett jelentést; eszerint az országban összesen 170 járást terveztek kialakítani (a szabad királyi városok kivételével, amelyek továbbra is önálló közigazgatási hatóságokat alkottak volna).¹²⁸

A közigazgatási reformtervet elkészülte után Zichy megküldte a pénzügyminiszternek véleménynyilvánítás végett, tőle azonban hosszabb ideig nem kapta vissza. Időközben a kormányban végbement az az irányváltás, aminek eddig Schmerling útját állta: úgy látszik, hogy a császár megelégedve a magyar ügyben évek óta folyó huza-vonát, végre elszánta magát, hogy szakít az oktroj-politikával. A döntő fordulat az 1865. január 5-i miniszteri tanácsülésben következett be. Ott kimondták, hogy a Monarchia érdeke a magyar országgyűlés összehívásának siettetését kívánja meg. Mégpedig nemcsak azért, mert Magyarországon a lakosság nagy része ezt követeli, hanem általában azért, mert immár birodalomszerte közkeletű politikai jelszavá vált: nincs más kiút az alkotmány-zavarból, mint az, amely a magyar országgyűlésen át vezet a közjogi kérdések tisztázásához. S bár a miniszterek még mindig úgy vélték, a közigazgatási és jogszolgáltatási reform nagyobb biztosítékot nyújtana arra, hogy az országgyűlési tárgyalások az összbirodalom érdekeinek megfelelő irányt vesznek, mégis elismerték, mielőbb össze kell hívni a magyar országgyűlést, még annak a kockázatával is, hogy esetleg nem fogja meghozni a várt eredményt. Ezért kimondták: az idő rövidsége miatt nem lehet már szó arról, hogy a közigazgatási és igazságszolgáltatási reformokat végrehajtsák.¹²⁹

A minisztertanácsi határozatnak eleget téve, Zichy január 10-én felterjesztést intézett az uralkodóhoz az új szervezés leállítása tárgyában. Ebben megállapítja, hogy a birodalmi alkotmány bevezetésére irányuló kísérletek Magyarországon nem vezettek eredményre. Ellenkezőleg, az októberi diploma és a februári pátenz kiadása óta a magyarországi közigazgatási és jogszolgáltatási viszonyok annyira megromlottak, hogy egyre több a panasz: nincs személyi és vagyonbiztonság, a bírósági eljárás vontatott, az árva- és gyámügyeket késedelmesen látják el, az anyagi törvények hibásak és hiányosak, a közigazgatási és bírói közegek képesség és erkölcsi magatartás dolgában nem megfelelőek. Ezek a viszonyok Zichy szerint nemcsak az ország jólétét ássák alá, hanem a birodalom többi részére is károsak, sőt nagyhatalmi állását is veszélyeztetik. Zichynek változatlanul az a véleménye, ami nyolc hónappal azelőtt, amikor a kancellári széket elfoglalta, meggyőződése volt: hogy ti. az átszervezésre szükség van. Mégis, az országgyűlés összehívásának sürgősségére való tekintettel arra kéri az uralkodót, ne kívánja a törvényszékek átszervezésére vonatkozó javaslat végrehajtását,

¹²⁷ D 185. 1864:1238.

¹²⁸ D 185. 1864:1237.

¹²⁹ Redlich II. 337—338. 1.

hanem bocsássa azt majd a közigazgatási reformjavaslattal együtt az országgyűlés elé királyi propositiókként. Ferenc József ehhez január 23-án hozzájárult, s így az újjászervezés lekerülvén a kormányhatóságok napi-rendjéről, lényegében a provizórium meghosszabbításának vagy megszüntetésének kérdése is eldőlt. Ettől kezdve a központi kormányhatóságok vezetőit már nem a reform kérdései, hanem a provizórium megszüntetésének módozatai foglalkoztatták.

A magyarországi közigazgatási provizórium, amely a magyarokat sem elégítette ki, még kevésbé kedvezett a nemzetiségeknek. Az utóbbiak képviselőinek a provizórium egész ideje alatt szívós harcot kellett vívniuk az egyenjogúság elvének érvényesítéséért a hivatali nyelvhasználat terén s bizonyos önkormányzati jogok megadásáért anélkül, hogy törekvéseiket teljes siker koronázta volna.

Az októberi diplomának a községek szabad nyelvhasználatára vonatkozó rendelkezéseit az autonóm korszak nacionalista szellemű törvényhatóságai általában figyelmen kívül hagyták; maga a kancellár, Vay Miklós sem adott ki pontos utasítást az uralkodó szándékának végrehajtására nézve. Ennek következtében a nemzetiségi lakosú községek legnagyobb részében nem történt meg a lakosok nyelvének hivatalos nyelvként való bevezetése. A provizórium kezdetével a nemzetiségek reményei megnöttek, s egyre több panasszal és kéréssel fordultak az uralkodóhoz, helyzetük azonban egyelőre nem változott lényeges mértékben. Forgách főkancellár minden erejével azon volt, hogy a nemzetiségek politikai térhódításának gátat vessen, és emiatt is ellentétbe került osztrák minisztertársaival. Pálffy, bár igyekezett a maga módján igazságot tenni, általában a helytartótanács magyar tanácsosainak többségi véleményét támogatta. A megyei községek nagyobb része pedig a magyar nemesség tagjai közül kerülvén ki, a nemzetiségi községekkel is szívesebben levelezett magyarul, mint azok nyelvén. A provizórium kezdete óta többször elrendelték ugyan annak a kihirdetését, hogy az októberi diploma vonatkozó rendelkezése érvényben van, de a megyei kormányzók nem érezték magukat hivatva arra, hogy a községi nyelv kérdésébe felülről beavatkozzanak és a községeket maguk vegyék rá arra, hogy jogaikkal éljenek. Hatósági beavatkozásra csak akkor került sor, ha a községek nemzeti nyelvük elnyomása miatt panasszal éltek.

A községi nyelv kérdését az Arad megyei román értelmiség felségfolyamodványa vetette fel az 1862. évben éles formában. Az ebben foglalt panaszok elseje Bohus János főispán ellen irányult, aki a panasztevők szerint az autonóm korszakban rendszeres nemzeti elnyomást fejtett ki, e korszak elmúltával pedig látszólag visszavonult ugyan a közügyektől, az ideiglenesen a megye élére állított királyi biztos útján azonban továbbra is érvényesítette befolyását a megye ügyeire, s ez a befolyás nem kedvezett a román érdekeknek. A további panaszok legfontosabbika az volt, hogy a községektől megvonták azt a jogot, miszerint hivatalos nyelvüket maguk választhatják. A panaszok kivizsgálására Pálffy maga utazott a megyébe. A vizsgálat eredményéről szóló 1862. április 24-én kelt felterjesztésében többek között azt javasolta, hogy a nemzetiségi megyékben érezhető súrlódások megszüntetése végett közvetlen hatósági befolyással szabályozzák a nem magyar ajkú községek hivatalos nyelvét. Szerinte minden egyes községre nézve

meg kellene határozni, hogy a politikai hatóságok és a bíróságok a velük való közvetlen érintkezésben mely nyelven tartozzanak eljárni; a gyakorlatban ugyanis a hatóságok általában a magyar nyelvet részesítették előnyben. A szabályozás Pálffy szerint úgy történhetnék, hogy a községeket felszólítanák, szavazzák meg a lakosokat. A szavazás eredményét kellene színormértékül tekinteni a község és a hatóságok számára. Ezután csak olyan személy lehetne jegyző valamely községben, aki a község által választott hivatalos nyelvben járatos.

A helytartó javaslatával kapcsolatban Forgách főkancellár április 29-én tett felterjesztést az uralkodóhoz. Ő nem helyeselte a fenti mód alkalmazását; azt állította, hogy ezáltal visszavonás keletkezne ott is, ahol addig egyetértés uralkodott. Úgy vélte, elég lenne a községek megnyugtására, ha a hatóság felvilágosítaná őket jogaikról s védené őket azok gyakorlatában, amennyiben anyanyelvüket használni akarnák. A vegyes községekben — Forgách szerint — azt a nyelvet kellene hivatalosnak tekinteni, amelyben a prédikációkat tartják, s csak ha ezt nem fogadnák el, kellene szavazást elrendelni.

Az uralkodó sem a Pálffy, sem a Forgách javasolta módot nem hagyta jóvá. Július 27-i elhatározásában kimondotta: a községek hivatalos nyelvének elvben az tekintendő, amelyet a községi lakosok abszolút többsége beszél. Ennek megállapítására a statisztikai táblázatok szolgálnak. Ha valamely községben a többségi nyelv használata ellen panasz fordulna elő, a szolgabíró igyekezzék egyezséget létrehozni, s ha ez neki nem sikerülne, vagy kétség merülne fel a lakosság akaratára nézve, vigyék az ügyet a megyei kormányzó elé. Ha neki sem sikerül egyezséget elérni, formális szavazást kell elrendelni, hatósági ellenőrzés mellett. A megyei kormányzó azután a szavazás jegyzőkönyvileg rögzített eredménye alapján döntsön, nyitva hagyva a lakosok számára a fellebbezés útját.

Ugyanakkor azt is elrendelte az uralkodó, hogy a kancellár Bohus aradi főispán helyére más, „tejlesen alkalmas és megbízható” személyt hozzon javaslatba, s egyúttal, a helytartóval egyetértésben, a többi olyan főispán elmozdítására is tegye meg javaslatát, aki megyéjét nem maga vezeti, minthogy ezek a főispánok „káros befolyást gyakorolnak a politikai és közigazgatási viszonyok konszolidálására”.¹³⁰ Ezen a napon bízta meg Forgáchot azzal is, hogy a helytartótanáccsal együtt nemzetiségi törvényjavaslatot készítsen, ami majd királyi propositióként az országgyűlés elé kerülhetne.

A községi nyelv szabályozásának módját meghatározó uralkodói rendeletnek sem lett sok fogamatja. A végrehajtás módja tekintetében bizonyos nézeteltérés támadt Pálffy és Forgách között, s végül is Forgách, a helytartó nézeteit el nem fogadva, szeptember 12-én utasította őt: ahol panasz nem fordul elő, ne intézkedjék. A főkancellár értelmezése szerint a legfelsőbb elhatározás célja a súrlódások s az elnyomás miatti panaszok megszüntetése lévén, az felelne meg leginkább annak szellemének, „hogy e részben szabad kifejlődés engedtetvén, a kormánynak intézkedése csak ott és akkor, ha erre szükség mutatkozik, de akkoron a kitűzött elv alapján vétessék igénybe”.¹³¹

¹³⁰ D 185. 1862:570.

¹³¹ D 185. 1862:727.

Forgáchnak éppen ezekben a napokban sikerült elérnie Zaránd megye ama határozatának megsemmisítését, amellyel a megye hivatalos nyelvét a magyar kizárásával a román tette volt meg. A Vajdaság bekebelezése után az ottani nemzetiségek nyelvhasználatát is részben számukra kedvezőtlen módon szabályozták. Ezekben a viszonyokban csak a provizórium második szakaszában, Forgách bukása után következett be némi változás.

Az Arad megyei románok 1864-ben újabb panasziratot nyújtottak be az udvarnál nemzeti nyelvük elnyomtatása miatt. Mikor ennek ügyében a helytartótanács felterjesztést tett, ehhez Dobrzánszky Adolf tanácsos különvéleményt csatolt, s ezt a helytartótanács két másik nemzetiségi tanácsosa, Francisci és Mandits is aláírta. A különvélemény szerint általános a panasz, hogy a nemzetiségek nyelvhasználatára és egyenjogúsítására vonatkozó addigi szabályok elégtelenek. Az, hogy nem mindenünnen futnak be elnyomtatás iránti panaszok, nem bizonyítja azt, hogy az elnyomás nem általános. Csak azok panaszkodnak, akik még nem adtak fel minden reményt; ahonnan panasz nem érkezik, ott a lakosok már mit sem remélnek, vagy csak nagyarányú változásoktól várnak jobbulást. Az elégtelen rendeletek sem kerülnek végrehajtásra: a megyék kormányzói akadályokat gördítenek a nemzetiségi nyelvek használata elé. Dobrzánszkyék szerint az ország közigazgatását teljesen át kellene szervezni. Azt javasolják: állítsanak fel a nemzetiségek számára külön megyéket, s azok intézzék maguk nemzeti, vallási, iskolai, alapítványi ügyeiket, saját nyelvükön, külön gyűléseken, a megyegyűlések vagy királyi hatóságok befolyása nélkül. A javaslattevők önkormányzati jogot kérnek a nemzetiségek számára vallási, nemzeti, nyelvi téren. Ezt úgy vélik megoldhatónak, ha az uralkodó — az országgyűlés tárgyalásait be nem várva — a nemzetiségek számára privilégiumokat ad, amelyek egyenjogúságukat biztosítják.

Pálffy a különvéleményt május 19-én köteleességszerűen felterjesztette Bécsbe, egyben kérdést intézett azonban az akkori kancellárhoz, Zichy Hermannhoz, vajon célszerű-e az abban hangoztatott nézeteket a koronatanács elé vinni. Zichyhez írt levelében bosszúsán állapítja meg: azzal, hogy a nemzetiségek szószólóinak befolyásos állásokat igyekszik kieszközölni, úgy látszik, csak szaporodik az ilyen szószólók száma — vagyis nem sikerül őket leszerelni. Hivatalos felterjesztésében egyébként a különvéleménnyel szemben utal arra, hogy az uralkodó a nemzetiségi kérdésben a döntést az 1861. évi országgyűlésnek engedte át, majd (1862. július 27-én) az erre vonatkozó törvényjavaslat elkészítését a helytartótanácsra bízta. A nemzetiségi megyék felállításának tervét Pálffy felterjesztése törvénytelennek minősíti, s arra figyelmeztet: ha az iralkodó teljesítené ezt a kérést, hasonló igényekkel lépnének fel a többi koronaországban élő nemzetiségek is.¹³²

Zichytől nem lehetett várni, hogy Dobrzánszkyék különvéleményét nem terjeszti tovább, s arról Schmerlingék nem szereznek tudomást. A panasziratnak meg is lett az eredménye: az uralkodó 1864. december 2-án újabb elhatározást bocsátott ki a nyelvhasználat dolgában. Ebben megparancsolta, küldjenek Magyarországon minden községéhez a község ügyviteli nyelven fogalmazott hirdetményt, a nemzetiségek nyelvhasználatát szabályozó

¹³² D 185. 1865:1008.

korábbi kéziratának szövegével. A megyei kormányzóknak pedig kötelességévé tette, hogy rendelkezéseinek végrehajtását ellenőrizzék, az ellenkező hivatalnokokat szigorúan felelősségre vonják és körutazásaik alkalmával a gyakorlati végrehajtásról meggyőződjenek. Arra is ügyelniük kellett, hogy minden politikai és törvénykezési hivatalnok a község ügyviteli nyelven küldje ki azokat a rendeleteket és parancsokat, amelyeket közvetlenül a községekhez intéz. A kancelláriának pedig megengedte, hogy ama rendelkezését, amellyel több nemzetiségi megyének és sz. kir. városnak engedélyezte, hogy saját közügyeit a többségi lakosság anyanyelvén tárgyalhassa, indokolt esetben más megyékre és városokra is kiterjeszthesse.

A rendelkezések végrehajtása ebben az esetben is késett. A kancellária december 10-én kiadta ugyan a megfelelő utasítást a helytartótanácsnak, s Pálffytól bekérte a kibocsátandó hirdetmény szövegét kiküldetés végett, Pálffy azonban csak többszöri sürgetés után, 1865. február 20-án küldte be a hirdetmény és a hatóságokhoz intézendő körlevél fogalmazványát, megjegyezve, hogy azok kiküldését jelenleg nem tartja szükségesnek és időszerrűnek. Mégis úgy látta, hogy azt már ki kell adnia, mert időközben a legfelsőbb elhatározás szövege — nem tudja milyen úton — a község előtt ismeretessé vált. Azt kérte azonban, hogy a kihirdetés a szokásos módon történjék, „mert a nyomtatott körrendelet kiküldése szokatlan és izgató”. Zichy ekkor indíttatva érezte magát arra, hogy Pálffy tudomására hozza, miszerint indítványa a legfelsőbb szándékkal ellenkezik.

Ha a nemzetiségek önkormányzatából (az egyetlen nagyikindai kerületet kivéve) nem is lett semmi, a nemzetiségi nyelvhasználat tárgyában kiadott rendelet végül is kiment a megyékhez, az októberi diploma vonatkozó rendelkezésének végrehajtását kívánva tőlük. Addigra azonban már az országgyűlés előkészítése s ezzel kapcsolatban a provizórium megszüntetésének kérdése került előtérbe, olyannyira, hogy a rendelet végrehajtása most már teljesen elvesztette aktualitását.

3. A kiegyezés időszaka

1865. június 8—1867. március 9.

A januári elhatározás után még hónapok teltek el, amíg az uralkodó meghozta végleges döntését a magyarországi kivételes rendelkezések megszüntetésére nézve, és szakítva a Schmerling-féle „liberális centralizmus” politikájával, szabaddá tette az utat a kiegyezési tárgyalások előtt.

Ferenc József 1865. január 23-án megbízta a magyar kancellárt: tegyen neki javaslatot a katonai bíróságok rendkívüli működésének megszüntetésével kapcsolatos intézkedésekre. Zichy ezután bizalmas tanácskozássra magához kérte az ország fő közigazgatási és bírói méltóságait, a helytartót, az országbíró helyettesét és a kir. személynököt. A megbeszélések február 6-án, 7-én és 8-án történtek, rajtuk a fentiekén kívül a kancellária néhány vezető személyisége is részt vett. Zichy a döntés jogát magának tartotta fenn; felterjesztését csak egy hónappal a konferencia után, március 6-án tette meg az uralkodónak.

Az első kérdés, amelyet a bizalmas tanácskozáson tárgyalás alá vettek, a katonai bíróságok rendkívüli hatásköre megszüntetésének általános jogi következményeire vonatkozott. A jelenvoltak egyhangúlag úgy nyilatkoztak, hogy a rendkívüli hatáskört királyi leirattal meg kell szüntetni s a megfelelő teendőket az illetékes polgári bíróságokra (a kir. táblára, ill. a megyei vagy városi törvényszékekre) kell bízni. Azt, hogy a politikai bűnügyek tárgyalására külön ideiglenes polgári bíróságot állítsanak fel, az októberi diplomával és az 1861. november 5-én adott uralkodói ígéretekkel összeegyeztethetetlennek látták, nem is tartották időszerűnek. Úgy vélték, a régi magyar törvények elég rugalmasak ahhoz, hogy mindenfajta, az állam szempontjából veszélyes cselekményre alkalmazzák őket. Bár az osztrák általános s az azzal megegyező katonai büntetőtörvénykönyv több olyan büntetendő cselekményt sorolt fel, amelyeket a magyar törvények nem említettek (mint pl. a köznyugalom megzavarásának egyes eseteit, a nemzetiség elleni gyűlölet szítását, nyugtalanító hamis hírek terjesztését, királyi pátensek és rendeletek megsértését stb.), a bizottság szerint a magyarországi bíróságok az államra veszélyes cselekményeket mégis mindig megbüntették. A személynök kiemelte, hogy bár az osztrák büntető törvénykönyv Magyarországon elvesztette hatályát, annak rendelkezései már annyira átmentek az életbe és a bírák felfogásába, hogy mindazokban az esetekben, amikor a magyar törvények valamely büntetendő cselekményre nézve nem tartalmaztak megfelelő szankciókat, hallgatólagosan továbbra is az osztrák törvényt alkalmazták, és négyévi hivatali működése alatt egyetlen eset sem fordult elő, hogy valakit azért mentettek volna fel, mert valamely, az általános jogi fogalmak szerint büntetendő cselekményre nézve nem volt pozitív magyar törvény. A bizottság egyhangú véleménye szerint az állam, a trón és a közbiztonság elleni cselekmények esetében a Kúria tagjai megfelelő módon fogják a törvényeket alkalmazni. Hogy azonban ezt tehessék, a politikai bűnügyek üldözésére hivatott kir. jogügyigazgatóságot is akcióképessé kellett tenni. Ezt 1861-ben visszaállították ugyan, de megfelelő személyzet nélkül, s így az általa megkeresett hatóságok jóindulatától függött, sikerült-e a szükséges vizsgálatokat lefolytatni. (A pénzügyminisztérium hallani sem akart a jogügyigazgatóság végleges szervezéséről addig, amíg a politikai bűnügyeket a katonai bíróságok tárgyalták, s amíg a magyar bírósági reform meg nem született.) — A bizottság a magyar törvényeket egyedül a sajtóügyek terén nem látta alkalmazhatónak. Az 1852. évi sajtórendszabály Magyarországon az októberi diploma után is érvényben maradt, de ennek a rendelkezései az osztrák büntetőtörvénykönyvre épültek. A bizottság úgy vélte, hogy éppen az országgyűlés idején a sajtóval szemben hatóságos eszközökre van szüksége a kormánynak. Az 1848. évi magyar sajtótörvényt azonban nem kívánta újból életbe léptetni, már csak azért sem, mert az adott körülmények közt szó sem lehetett esküdtbíráskodásról. Az 1862. évi osztrák sajtótörvényt pedig, amely az eljárást a közigazgatási hatóságok kezéből a bíróságokéba juttatta, nem kívánták Magyarországra oktrojálni. Az 1852. évi sajtórendszabályt azért találta célszerűnek a bizottság, mert adminisztratív eszközökkel dolgozott, és így sajtórendőri szempontból kellő védelmet nyújtott az államnak. Azt javasolta tehát, inkább hagyják érvény-

ben ezt a szigorúbb rendszabályt, mint hogy az enyhébb, 1862. évit oktrojálják. Ehhez a régebbi rendszabályhoz, függelék formájában, utasítást lehetne adni, a büntetőjogi kérdések szabályozására.

A második kérdés, amellyel a bizottság foglalkozott, a helytartótanács hatáskörét illette. A helytartótanács törvényes hatáskörének megszorítása a provizórium idejére azért történt, hogy e hatáskör a helytartó működését ne korlátozza, s a helytartótanácsot felmentsék attól a törvényes kötelességtől, hogy az ország törvényeivel ellenkező felsőbb intézkedések ellen minden esetben remonstráljon. A helytartótanács testületi hatásköre azonban a kivételes állapot tartamára sem szakadt meg, hiszen a fontosabb ügyeket továbbra is tanácsuléseken tárgyalták meg, s a helytartótanács, ill. a helytartó egyes intézkedésekkel szemben ezután is élt a felterjesztés jogával. A bizottság véleménye szerint az adott körülmények között nem kellett attól tartani, hogy a helytartótanács a kormány működésére hátrányos, zsidbasztó hatást gyakorolna. Azt javasolta tehát, helyezték ismét vissza törvényes hatáskörébe, annál is inkább, mert az országgyűlés előkészítésével kapcsolatban sok feladat hárul majd rá, s ennek sikeres elvégzése érdekében kerülni kell az okot arra, hogy ezt a kormányhatóságot törvénytelen működéssel vádolhassák.

Végül a törvényhatóságok reaktiválásának kérdése merült fel. Ezt a bizottság egyelőre nem merte javasolni. Úgy vélte, hogy közigazgatási szempontból az 1861. évi megyebizottmányok felélesztésére nincsen szükség, sőt az csak újabb zavarokhoz vezetne, mert a bizottmányok a kinevezett hivatalnokok törvényes működését előre láthatólag kétségbe vonnák, s ismét megkísérelnék kezükbe ragadni a közügyek minden ágának irányítását. Ez pedig újra elmérgesítené a helyzetet. Bár a reaktiválást az uralkodó megígérte, a bizottság véleménye szerint ezt arra az időre kellene halasztani, amikor a megyék jövőbeli berendezésének törvényhozás útján történő szabályozására nézve a végleges álláspontot törekszenek kialakítani.

Miután Zichy a bizottság javaslatával megegyező értelemben nyilatkozott, felterjesztése fölött a miniszterek sokáig vitáztak. Egy részük — élükön Lichtenfelszel, az államtanács elnökével — a magyar állásponttal szemben azt kívánta, addig ne oszlassák fel a katonai bíróságokat, amíg a hozájuk utalt bűncselekményekre nézve (akár sajtó útján követik el azokat, akár más úton) határozott, lényegükben az osztrák törvényekkel megegyező jogszabályokat nem adtak ki. A magyar fél, hogy a sajtóügyek és egyéb ügyek elbánásában mutatkozó ellentmondást kiküszöbölje, inkább hajlandó volt lemondani a sajtóvétségek megtorlására nézve kiadandó utasításról, s úgy vélte, ezen a téren is megelégedhetik a magyar büntetőtörvények alkalmazásával. Lichtenfels attól tartott, hogy Magyarországon 1861-hez hasonlóan a törvénykezés terén teljes anarchia fog bekövetkezni. Schmerling kijelentette, ha nem is kellemes kivételes állapottal országgyűlést tartani, mégis a legfontosabb, hogy rend legyen. A május 9-i minisztertanácsban a császár a magyar kancellária eredeti javaslatához járult hozzá, amely szerint csak a sajtóügyek számára kellett utasítást kiadni. Ennek megszerkesztését miniszteri bizottságra bízták, s megegyeztek abban, hogy a magyar bíróságok hatáskörét helyreállítják. Ez alkalommal azonban egy másik kérdésben, a

helytartótanács törvényes hatáskörének visszaállítását illetően Schmerling pártja aratott győzelmet: az a vélemény kapott szavazattöbbséget, amely szerint e hatáskör nem állítható vissza, mert ellenkező esetben a kormány minden Magyarországra vonatkozó elhatározása kérdésessé válnék.

Eközben azonban — a minisztertanács háta mögött, a kabinetben — megérlelődött a döntés, amely Schmerlingnek is, Zichynek is bukását jelentette. Deák Ferenc húsvéti cikke, majd Ferenc József magyarországi utazása a közeledés két állomása; a rendszerváltozást kiváltó legfőbb ok azonban a külpolitikai helyzetnek a Monarchia számára kedvezőtlen alakulása: előre látható volt, hogy a német kérdés is, az olasz kérdés is rövidesen háborús konfliktushoz fog vezetni.

E körülmények között született meg Ferenc József legfelsőbb kéziratá 1865. június 8-án, amelyben Zichyvel közölte, hogy a helytartótanács törvényes hatáskörét helyreállítja s elrendelte, hogy a katonai bíróságok hatásköre július 1-jével megszűnjék. Ugyanakkor jóváhagyta a sajtórendszabály függelékékként kiadandó utasítás tervezetét is. A hadügyminiszternek ugyanis azt az utasítást adta, hogy a katonai bíróságok a még elintézetlen bűnügyeket a pesti kir. táblának adják át, amely azokat vagy maga intézze el, vagy küldje meg az illetékes bíróságnak elintézés végett. A kir. jogügyigazgatóság újjászervezéséhez is hozzájárult, megjegyezvén, hogy annak hatáskörébe a jövőben kamarai és polgári ügyek természetesen nem tartozhatnak.¹³³

Röviddel ezután, június 26-án az uralkodó elbocsátotta Zichy magyar és Nádasdy erdélyi kancellárokat, s magyar főkancellárrá Majláth György tárnokmestert nevezte ki, az erdélyi kancellária ideiglenes vezetését pedig gróf Haller Ferenc tábornokra bízta. Július 18-án Pálffy-t is felmentette helytartói állásától és br. Sennyey Pált nevezte ki főtárnokmesterré s a helytartótanács elnökévé. Végül július 27-én bezárta a birodalmi gyűlést, és e napon döntött a teljes kormányváltás felett is. Schmerling helyett egy katolikus konzervatív arisztokrata, gróf Belcredi Richárd foglalta el az államminiszteri széket.

A Belcredi-féle új minisztérium azzal a feladattal jött létre, hogy a Magyarországgal való kiegyezést megoldja. Ennek érdekében, s a Belcredi által képviselt rendi föderalizmus szellemének megfelelően alkotmányreformot hajtott végre: a februári pátenst eltávolította a megegyezés útjából. Belcredi úgy érvelt az 1865. szeptember 17-i minisztertanácsban, hogy a birodalmi képviselőletről szóló alaptörvény nem fér össze egy olyan „összalkotmánnyal”, amely a birodalom minden népének jogait és érdekeit egyenlő mértékben biztosítja. Fel kell tehát függeszteni a februári pátenst, meg kell szüntetni mind a szűkebb, mind a tágabb birodalmi tanács működését. A minisztertanács ennek megfelelően amellet foglalt állást, hogy új pátenst kell kiadni, s azt egy oly manifesztum kíséretében közzétenni, amely az alkotmányfelfüggesztés miatti aggályokat igyekezzék eloszlatni. Ferenc József az ennek megfelelően megszerkesztett kibocsátványokat szeptember 20-án hozta nyilvánosságra. Az alkotmányfelfüggesztés az osztrák és a magyar feudálisok közös műveként jött létre; a szeptember 23-i manifesztum elő-

¹³³ D 185. 1865:574.

készítésében Belcredi mellett Esterházy Móric tárca nélküli magyar miniszteré volt a főszerep. Az osztrák liberálisokat ezzel döntő vereség érte, a magyar liberálisok azonban — ha hatalmi téren egyelőre nem is kerültek pozícióba — jogilag mindenesetre olyan helyzetbe jutottak, amelyben a maguk törekvéseinek nagyobb érvényt tudtak szerezni.

A magyarországi politikai igazgatás szervezete a kiegyezés előkészítésének időszakában nem változott tehát a provizórium-korhoz képest; mindössze bizonyos személyi és hatásköri változások jelezték a magyar konzervatívok követeléseivel szemben megnyilvánuló nagyobb engedékenységet. Ezek a személyi és hatásköri változások a politikai igazgatás egész vonalán, mind a kancellária, mind a helytartótanács, mind pedig a megyék vonatkozásában megfigyelhetők.

A *kancellária* — amelynek élére most az autonóm korszak helytartótanácsának volt elnöke került — mindenekelött a rendőrminisztériummal szemben igyekezett régi hatáskörét visszaszerezni. Felterjesztéssel élt az 1863. július 7-i legfelsőbb elhatározással szemben, amelynek értelmében egyleti ügyekben, az uralkodónak teendő javaslatait megelőzően, értekeznie kellett a rendőrminisztériummal. Az államtanács ezt a felterjesztést ellenezvén, Majláth a minisztertanács elé vitte a kérdést, s ott 1865. október 26-án tárgyalták. Az államtanácsnak az volt az álláspontja, hogy a rendőrminisztérium hatásköre Magyarországot illetőleg csak akkor szűnt volna meg, ha az októberi diploma ezt kifejezetten kinyilvánítja. Majláth ezt az érvelést nem fogadta el, arra hivatkozott, hogy a diploma a kancelláriát feltétlenül és minden korlátozás nélkül visszaállította, természetes tehát, hogy az korábbi hatáskörét kívánja gyakorolni. Gyakorolta is 1863-ig, míg a rendőrminisztérium megelégedett azzal, hogy az egyletek működésének engedélyezéseit utólag tudomására hozták, a birodalomban létező egyletek nyilvántartása végett. Majláttal szemben Belcredi — az államtanács elnökével egyetértve — államrendőri szempontból kívánatosnak és szükségesnek tartotta, hogy a rendőrminisztérium a magyarországi egyleti ügyekre előzetes befolyást gyakoroljon. A minisztertanács végül is úgy döntött, hogy e kérdésben a magyar kancellár az államminiszterrel egyetértésben külön felterjesztést intézzen az uralkodóhoz.¹³⁴

E határozat értelmében Majláth november 9-én Belcredihez fordult, de az csak a következő év március 12-én fejtette ki a maga — változatlan — álláspontját, egy Majláthhoz intézett jegyzékben. Eszerint az októberi diploma, amely Magyarország autonómiáját a törvényhozás és politikai igazgatás terén visszaállította, érintetlenül hagyta az államrendőrséget, ami az öszszmonarchia oszthatatlan attribútuma. A királyi kéziratok a belügyminisztériumot, az igazságügyminisztériumot s a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot jelölték meg mint olyanokat, amelyek a továbbiakban nem illetékesek Magyarország számára, ezekben nem volt szó azonban arról, hogy a rendőrminisztérium (azon kívül, hogy a politikai igazgatáshoz tartozó köz-igazgatási rendőri ügyek a kancellária hatáskörébe kerültek át) befolyását a magyarországi ügyekre, nevezetesen a magasabb államrendőri ügyekre elveszítette volna. Belcredi rámutatott arra, hogy az egyleti élet az utóbbi

¹³⁴ D 185. 1865:1435.

években igen nagy fejlődésnek indult; azt állította, csak a rendőrminisztérium képes megállapítani, mikor lehet valamely egylet veszélyes az államra nézve, mert ő rendelkezik azokkal az értesülésekkel, amelyek erre képessé teszik. Elismerte, hogy az egyleti törvény kezelése Magyarországon a magyar kancelláriára tartozik, de utalt arra, hogy az 1850-es években a belügyminisztérium is minden esetben felvette az érintkezést a legfelsőbb rendőrhatalommal. Majláthnak azt az állítását is tagadásba vonta, hogy 1848 előtt az udvari rendőrhatalomnak ne lett volna a magyarországi ügyekre befolyása; szerinte akkor a fontosabb ügyekben a külügyminisztériumban szóbeli értekezleteket tartottak, amelyeken az udvari rendőrhatalom tagjai is részt vettek, s általában az utóbbi hatóság és a magyar kancellária között élénk volt az összeköttetés. Az akkori helyzetet különben nem tartja mérvadónak: azóta létrehozták az egyleti törvényt, s az biztosítja a rendőrminisztérium befolyását. Belcredi tehát nem csatlakozott Majláth felterjesztéséhez, amelyben az a rendőrminisztérium befolyásának megszüntetését javasolta az egyleti ügyben, ő továbbra is az addigi gyakorlat fenntartását látta szükségesnek. Egyben utalt arra, hogy az utóbbi időben a rendőrminisztérium a magyarországi egyletek ügyében már csupán az államrendőri kérdéseket érintette anélkül, hogy az adminisztratív, bírói vagy pénzügyi tekinteteket figyelembe vette volna.

Belcredinek fent jelzett magatartása keresztülhúzta Majláth számításait, s az ügy ennyiben maradt 1867 februárjáig, amikor a következő szavakat vezették rá az aktára: „az egyleti szabályok módosítása a törvényhozás körébe tartozik, s e kérdés tárgyalása a politikai átalakulás által túlhaladtott, irattárba”.¹³⁵

Majláth egyebekben is megtette a magáét, hogy a kancellária hatáskörét és általában az ország autonómiáját minden kívülről jövő beavatkozással szemben megvédelmezze s mereven elzárkózott minden olyan kezdeményezéstől, amely az autonómia bástyáin rést ütött volna. Miután 1865. szeptember 30-án megalakították a földművelés- és népgazdaságügyi minisztériumot, Wüllerstorff, az új miniszter abban külön földművelésügyi osztályt kívánt felállítani, s felmerült egy „Központi Földművelésügyi Tanács” megalakításának terve is. Wüllerstorff 1866. február 20-án megküldte Majláthnak betekintésre a vonatkozó tervezetet, amely hangoztatja: Magyarországnak különösen érdeke, hogy földművelésügye szakszerű módon fejlődjék: hiába építik a vasutakat az országban, ha a mezőgazdasági termelés nem fejlődik megfelelő módon. A tervezet az európai gazdasági integráció folyamatára hivatkozik, s azt kívánja, hogy a Monarchián belül ne legyen gazdasági elkülönülés, hogy a gazdasági élet a nacionalizmus behatásaitól mentesen fejlődjék. Azt is megvalósíthatónak véli, hogy minden országnak külön földművelésügyi tanácsa legyen a birodalmon belül, s ezek küldenék ki a maguk képviselőit a központi tanácsba. Majláth ezt a tervet március 11-i válaszában elutasította. Mindenekelőtt leszögezte, hogy a minisztériumi osztály hatásköre csak a nem magyar tartományokra terjedhet ki. A földművelésügyi tanács létesítése ellen is kifogást emelt; annak működése szerinte könnyen a törvényhozás vagy a végrehajtás területére nyúlhatott vol-

¹³⁵ D 185. 1866:314.

na. Majláth kétségbe vonta a centralizáció előnyeit a földművelésügy terén, s azt állította, Magyarországnak amúgy is sok a terményfölöslege, nem szükséges és nem tanácsos tehát a termelés további fokozására impulzust adni, mert az csak az árakat nyomná le, tekintettel arra, hogy a kivitelre kevés a lehetőség. Fő érve azonban a tervvel szemben az, hogy azt Magyarországon bizalmatlanul fogadnák, s éppen akkor, amikor a közös ügyek meghatározásán fáradoznak, egy ilyen jellegű kezdeményezést az autonómia korlátozására irányuló törekvésnek fognának fel.¹³⁶

A helytartótanács életében a protestáns Sennyey elnöksége alatt jelentősebb változások következtek be; az országos kormányhatóság jobban szem előtt lévén, a régi hatáskör helyreállítását a közvélemény megnyugtatósa szempontjából az udvar is fontosabbnak ítélte. Elsősorban a pénzügyi hatóságoktól kellett itt bizonyos jogokat visszaszerezni. Majláth 1865. augusztus 8-án erre vonatkozóan javaslatot tett a pénzügyminiszternek, amit az lényegében elfogadott. Szeptember 3-i válaszában Larisch pénzügyminiszter közölte Majláthtal beleegyezését abba, hogy Sennyey a magyarországi pénzügyigazgatóság irányában haladéktalanul ugyanazt a hatáskört és befolyást gyakorolhassa, mint amit 1860-ban Benedek tábornagytól, magyarországi főkormányzó részére állapítottak meg. Ehhez képest utasította a budai, pozsonyi, soproni és kassai pénzügyigazgatósági osztályok és a temesvári országos pénzügyigazgatóság főnökeit, valamint a magyarországi só-, bányá-, erdészeti és kincstári uradalmi igazgatóságokat, hogy ezek

- a) bármikor kötelesek Sennyeynek felvilágosításokat adni mindazokra az ügyekre nézve, amelyekre ezt kívánja,
- b) minden olyan javaslatukat, amely törvényhozási vagy szervezési ügyekre vonatkozik, Sennyey útján tartoznak beküldeni,
- c) mindazokat a felterjesztéseiket, amelyek megürült állások betöltésére vonatkoznak, amennyiben a betöltés legfelsőbb elhatározásnak van fenntartva, ugyancsak Sennyey útján kell beküldeniük.

A pénzügyminiszter ezzel kapcsolatban mindössze annyit jegyzett meg, hogy amennyiben Sennyey alsóbb fokú pénzügyi közegektől kér felvilágosítást vagy jelentést, célszerű, ha erről egyúttal az illető országos vagy fő pénzügyi hatóságot is értesíti.¹³⁷

A helytartótanács leglényegesebb kívánsága a pénzügyi hatóságokkal szemben az volt, hogy azok az alapítványi vagyoni kezelését neki adják át tekintettel arra, hogy az országnak ezt a legjelentősebb pénzforrását 1848 előtt is a helytartótanács kezelte. Az uralkodó, hogy ezt a politikai közvélemény által is hangoztatott kívánságot teljesítse, az országgyűlés megnyitása előtt el is rendelte az átadást, és a pénzügyigazgatósági osztályok 1866. január 1-jével adták át az alapítványi uradalmak kezelését a helytartótanácsnak. Ugyanakkor teljesítette az uralkodó a magyarországi országos pénzügyi hatóságok egyesítésére vonatkozó kívánságot is, s ezzel a centralista korszaknak a pénzügyigazgatás vonalán mindeddig fenntartott kerületi berendezkedését végképpen megszüntette.

¹³⁶ D 185. 1866:293.

¹³⁷ D 185. 1865:1005.

A megyék kormányzatában is részben személyi, részben hatásköri változások következtek be. Ferenc József a legtöbb megye élére új főispánt nevezett ki, az ő feladatuk volt az országgyűlés előkészítése. A főispánoknak Majláth augusztus 26-án adott hivatali utasítást, s ugyanakkor közölte velük a fő szempontokat, amelyeket követniük kellett, hogy „előkészítések ama tér, melyben Magyarország jövőjének kérdése törvényhozásilag léssen megoldandó”. Majláth elismerte, súlyos nehézségek származtak abból, hogy az ország közállapota egyáltalában nem feleltek meg a jogfolytonosság követelményeinek. Hitte mégis, hogy „az annyira óhajtott alaki s anyagi törvényesség teljes visszaállítása különben is csak törvényhozási úton lévén eszközölhető, a magyar nemzet... az országgyűlési tárgyalások mielőbbi nyugalmas megkezdését lehetővé teendi”. Igyekezett megmagyarázni, hogy a kormánynak nem maradt más választása, mint a megyék kivételes szerkezetét a törvényhozás további intézkedéséig fenntartani s egyelőre csak olyan változtatásokat eszközölni, amelyek a közjó és a szolgálat érdekében mellőzhetetlennek látszottak. Utasította a főispánokat, hogy a képesség, szorgalom vagy tapintat hiánya miatt bizalmat nem érdemlő megyei tisztviselőket, s azokat, akik hivatali teendőiket nem látják el pártatlan módon, más, „a közönség bizalmát bíró alkalmas egyének által” helyettesítsék; remélte, hogy ilyenek közérdekből hajlandók lesznek állást vállalni. A főispánoknak oda kellett hatniuk, hogy azok aggodalmait, akik a törvényhatósági működés azonnali helyreállítását kívánták, eloszlassák. Majláth szerint „a kormány a helyhatósági intézményt a magyar alkotmány egyik legértékesebb gyöngyeként tekinti ugyan, de... éppen azért óvakodnia kell azt törvényhozási úton kívül s a mellőzhetlen előzményezés nélkül” visszaállítani, amikor higgadt mérsékletre volt szükség, s fennállt a veszély, hogy a helyhatóságok szenvedélyes rázkódtatások küzdőterévé válnak. Azt remélte, hogy a főispánok tekintélyt tudnak szerezni a tisztikar működésének, ha szigorú ellenőrzéssel, a visszaélések megtorlásával biztosítják annak önzetlen, tapintatos kötelességteljesítését; meg volt győződve arról, hogy így „a közigazgatást jelen kivételes alakjában is a méltányos kívánalmak s érdekbiztonság színvonalára emelhetik”.

A kormánynak arra kellett törekednie, hogy a választási mozgalmak küszöbén a közigazgatási gépezet működése fennakadást ne szenvedjen. Politikai okok is amellet szoltak, hogy óvatosak legyenek a tisztviselői karban eszközölt változtatásoknál. Majláth ezért felszólította a főispánokat, hogy az intézkedések foganatosítása előtt terjesszék fel az elbocsátandó tisztviselők s a helyettesítendő egyének névjegyzékét indokolt javaslat kíséretében a tárnokmesterhez, előzetes jóváhagyás végett. A hivatali utasítás a megyei kormányzat és elsősorban a főispán részére a következő főbb kötelességeket írja elő:

A főispán a megyei kormányzat élén áll, közvetlenül a helytartótanácsnak alárendelve (1). Ő irányítja és ellenőrzi megyéjének egész közigazgatási és törvénykezési ügykezelését (2). Köteles a közrend és közbiztonság fenntartásáról vagy helyreállításáról gondoskodni, a személyes biztonságot óvni, a megye szellemi és anyagi jólétét, az ipar és kereskedelem fejlődését lehetőleg előmozdítani s evégből különösen az egészségügy és a tanügy célszerű

kezelése és a közlekedési eszközök jó karban tartása fölött őrködni, alárendelt tisztviselőit tevékenységre és a közönség bizalmát megnyerő, szabályos, higgadt és tapintatos eljárásra serkenteni, s felsőbb intézkedést igénylő vagy más közérdekű eseményekről az illető felsőbb hatóságnak jelentést tenni (3). Ha a vagyon- vagy személyes biztonság nagyobb mérvű veszélyeztetése miatt fegyveres erő alkalmazására van szükség, azt a főispán a katonai hatóság közbejöttével kirendelheti; erre a katonai hatóságokat is utasították (4). A főispánnak folytonos tudomást kell szereznie megyéjében a közigazgatási, törvénykezési, telekkönyvi és adóügyek menetéről, s ha szabályellenes cselekményekről értesül, köteles a kellő intézkedést saját hatáskörében megtenni vagy azt felsőbb hatóságától kérni (5). A főispán elnökölhet a megyei törvényszék, árvaszék és számvevőszék ülésein, s a törvénykezés terén ügykezelési intézkedéseket tehet — a fennálló alaki törvény korlátai között — annak érdekében, hogy az igazság gyors és pártatlan kiszolgáltatását biztosítsa. Ellenőrző köréhez tartozik a börtönügy és a börtönfegyelem szabályszerű kezelése is (6). Köteles befolyását felhasználni az irányban, hogy az adókötelesek közadóikat rendesen fizessék s ezáltal megmeneküljenek a végrehajtások terheitől. Másrészt az adózók érdekei fölött is őrködni kell, s minden szabályokba ütköző eljárást orvoslás végett felsőbb helyre fel kell jelentenie (7). A felsőbb rendeleteket ő teszi közzé a megyében, s ő ellenőrzi azok végrehajtását (8). Addig, amíg a megyék szerkezetét törvénykezési intézkedés nem szabályozza, a megürült tiszti állásokat helyettesítőleg betölti; csak a megürült első alispáni állás helyettesítése esetén tartozik a kinevezendő egyén iránt a tárnokmester megerősítését kikérni. A tisztviselőket ő esketi fel, szükség esetén hivataluktól fel is függesztheti őket, végleges elbocsátásukra nézve a fennálló fegyelmi szabályok szerint jár el (9). A tisztviselők fizetését ő utalványozza (10).¹³⁸

A *szabad királyi városokra* nézve ugyanazok az elvek érvényesültek, mint a megyéknél. A fennálló ideiglenes közigazgatási és törvénykezési szerkezetet itt is fenntartották, és csak a legszükségesebbnek látszó személyi változtatásokra szorítkoztak. A városok kültanácsai testületeit a királyi biztosok, ha a város anyagi ügyeinek közérdekű kezelése szempontjából szükségesnek látták, átalakíthatták. Ilyen kültanácsok a legtöbb helyen nevezés, egyes esetekben választás útján is alakultak; működésüknek a város gazdasági ügyeire kellett szorítkoznia, minden politikai vitatkozás kikeresztésével. Majláth a tárnokmesterhez intézett, 1865. szeptember 5-i elnöki levelében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a kültanácsok a város anyagi érdekeinek előmozdítása által hasznos szolgálatokat tehetnek (bár tagjaik a közigazgatásra nem gyakorolhattak befolyást), s úgy vélte, ha sikerül megnyerni tanácsstagokul a közönség bizalmát élvező egyéneket, ez kedvező lesz a sz. kir. városok nagyrészt igen nyomasztó pénzüszonyainak rendezésére.¹³⁹

Az *országgyűlés* összehívása tárgyában Majláth szeptember 17-én tett felterjesztést az uralkodóhoz. Ebben azt javasolta, állítsák vissza az 1861. november 5-én feloszlott megyei és városi bizottmányokat, de csupán ab-

¹³⁸ D 185. 1865:945.

¹³⁹ D 185. 1865:1000.

ból a célból, hogy az országgyűlési választókerületeket és a megyei központi választói bizottmányokat megalakítsák. Majláth ellenezte azt a tervet, hogy az országgyűlés tárgyalása alá formális királyi propositiókat bocsássanak, s az összehívó királyi leiratban csak a tárgyalandó kérdések nagy vonalakban való felvázolására kívánt szorítkozni. Javaslatait a császár azonnal elfogadta.¹⁴⁰

Másnap, szeptember 18-án, a kancellár bizalmas körlevélben közölte a főispánokkal az uralkodó elhatározását. A főispánoknak ügyelniük kellett arra, hogy a bizottmányok, minden politikai vagy közigazgatási kérdés vitáját feltétlenül kizárva, egyedül a számukra kiszabott feladattal foglalkozzanak. Ezt Majláth szerint olyan fontos érdekek követelték, „melyek a feltétlen jogfolytonossági követelményeknek tért nem engedhetnek”. Ennélfogva a főispánnak mérlegelnie kellett megyéjének hangulatát, és ha úgy találta, hogy a bizottmányi tagok többsége az alkotmányosság azonnali helyreállítását követeli, összehívásuk tehát csak „rendzavarási kísérletet eredményezhetne”, Majláth kijelentette: ebben az esetben „inkább lennének hajlandó a választási kezdeményezés egyöntetűségét s az e részbeni előkészületek kisebb jelentőségű alakszerűségét áldozatul hozni, semmint az ország nyugalma s a józan mérséklet eddigelé ünnepeelt diadalát szenvedélyes kifakadások által kockáztatni engedjem”. A főispánnak tehát előzetesen bizalmas úton értekeznie kellett a bizottmányi tagokkal, s bizonyosságot kellett szereznie tőlük, hogy politikai kérdések vitásába nem bocsátkoznak, sőt az ilyent meghiúsítják. Ha erre nem álltak rá, a főispán fel volt hatalmazva arra, hogy a bizottmány összehívása nélkül, közvetlenül az 1861. évi központi választói bizottmányt hívhassa össze, s az esetleg hiányzó tagokat azzal egyetértésben pótolhassa. Ugyanez történt akkor is, ha a megyebizottmány összeült, de várakozás ellenére kormányellenes tüntetésekre ragadtatta magát; az ilyen megyebizottmányt a főispánnak fel kellett oszlatnia. Ha a központi választói bizottmány is megtagadta közreműködését, a főispán bizalmas értekezlet útján alakíthatott új központi bizottmányt.¹⁴¹

Ilyen előzmények után hívták össze az országgyűlést 1865. december 10-re. A választások komolyabb zavarok nélkül zajlottak le, s eredményük a magyar uralkodóosztály kiegyezés iránti hajlandóságát bizonyította. Az országgyűlési képviselők nagy része jobboldali pártokhoz tartozott, ezek zömét a jobbközép, Deák Ferenc pártja alkotta. Ferenc József december 15-én elnapolta a kolozsvári országgyűlést, és elrendelte Erdélyben is a pesti országgyűlésre való választásokat. Az erdélyi képviselők a Deák-párthoz csatlakozván — annak vezető szerepét az országgyűlésen belül vitathatatlaná tették. A jobboldali pártok együttműködése mindazonáltal hamarosan felbomlott. Az abszolutizmus talaján kiegyezkedni hajlandó konzervatív párt politikáját Deák élesen elítélte, s Majláthék opportunizmusával — amint Deák maga mondotta — ő a jog politikáját szegezte szembe: a jogeljárás elméletet határozottan visszautasítva, rendíthetetlenül ragaszkodott a jogfolytonosság elvének érvényesítéséhez.

¹⁴⁰ D 185. 1865:1067.

¹⁴¹ D 185. 1865:1073.

A kormány attól tartott, hogy a jogfolytonosság azonnali helyreállítása forradalomhoz vezetne. Az országgyűlés vezérférfiai, Deák Ferenc és gróf Andrássy Gyula, ezzel szemben azon az állásponton voltak, hogy az országban a rend fenntartását és a birodalom létérdekeinek biztosítását a nemzet képviselői csak az alkotmányos viszonyok talaján garantálhatják. Az országgyűlést megnyitó trónbeszédre adott képviselőházi válaszfelirat az októberi diplomát és a februári pátenst elvetette, s a *pragmatica sanctio*ból indult ki. Az 1848-i törvények életbe léptetését, felelős miniszterekből álló parlamenti kormány kinevezését és a törvényhatóságok jogainak helyreállítását követelte, abból az elvből indulva ki, hogy a törvényeket alkotni, módosítani vagy eltörölni csak törvényes úton, vagyis a király és nemzet egyetértésével lehet. A Deák által fogalmazott válaszfelirat szövege megállapítja, hogy Magyarországon még mindig abszolút rendszer uralkodik a közigazgatás minden ágában. „Két, egymástól független tisztviselői testület viszi hazánk területén a közigazgatást, melyeknek egyike sem alkotmányos, sőt egyike azonfelül idegen is, amennyiben a magyar kormányhatalomtól semmi függésben nincsen”. Az országgyűlés ebben a helyzetben nem hajlandó az 1848-i törvények revíziójáról tárgyalni, bár elismeri, hogy azok életbe léptetése sok nehézséggel járna. „Tudjuk, hogy azok után, mik tizenhét év óta befolyásunk nélkül történtek, az átmeneti korszaknak sok nehézségei lesznek; tudjuk, hogy a közigazgatás több ágainak tetteleges átvétele s rendezése hosszabb időt igényel, és talán némi bonyodalmakkal is jár, melyeknek tisztába hozatala nagy óvatosságot fog kívánni. De még e tekintetek sem teszik multhatatlanul szükségessé az abszolút rendszernek további fenntartását, nem zárják ki annak lehetőségét, hogy alkotmányunk tetteleg éljen azalatt is, míg az egyes törvények módosítása felett tanácskozunk”.¹⁴² A felirat merev jogi álláspontja ellenére is lényeges közeledést tartalmaz a kiegyezés megvalósítása felé; elismeri Ausztria és Magyarország között fennálló bizonyos közös viszonyok létezését, s azok rendezését határozottan megígéri; „... fogunk igyekezni, hogy oly javaslatot terjesszünk Felsőged elé, mely alkotmányos önállásunkat is megóvjá, s a birodalom életföltételeinek is megfeleljen.”¹⁴³

Deák az uralkodónak tett ígéretet komolyan vette, s a felirat elküldése után azonnal hozzá is fogott annak beváltásához; 1866. február 28-án tett indítványára a képviselőház bizottságot küldött ki a közös ügyek iránti javaslat kidolgozására. Így jött létre a közös ügyek meghatározására alakult 67 tagú bizottság, majd május 4-én, annak 15 tagú operatív albizottsága. A közösügyi bizottság működése mindenestre a törvénymódosítás irányába mutatott, tárgyalásait azonban éppen az a körülmény nehezítette meg, hogy nem volt közvetlen kapcsolata a bécsi kormánnyal, hogy nem volt magyar minisztérium, amely az osztrák féllel a közös ügyek rendezéséről hivatalosan tárgyalhatott volna. Andrássyék a bizottság működésének érdekében is sürgették a magyar minisztérium kinevezését.

A kormány hallani sem akart az országgyűlés követeléseiről addig, amíg az uralkodói jogok és a birodalmi érdekek az 1848-i törvények megfe-

¹⁴² Kónyi Manó: Deák Ferenc beszédei III. Bp. 1889. 397. l.

¹⁴³ I. m. 392. l.

elő módosítása által nem látszottak biztosítottak. Az országgyűlés viszont ragaszkodott ahhoz, hogy a törvények módosítására csak a törvényes állapotok helyreállítása, a magyar minisztérium kinevezése után kerülhet sor. A magyar kormányférfiak ebben a helyzetben — már csak a saját érdekében is — kezdeményező lépést tettek: tervezetet dolgoztak ki a kiegyezésre, s úgy vélték, ha ezt az uralkodó elfogadja, a tervet majd az országgyűlés kormánypárti képviselőinek kezébe adhatják. A javaslat Majláth, Belcredi, Esterházy, Sennyey és Bartal közös tanácskozásain született meg, s azt a minisztertanács 1866. április 9-én az uralkodó jelenlétében tárgyalta. Eszerint a közös ügyeket intéző birodalmi minisztérium tagjai a külügyminiszter, a hadügyminiszter, a birodalmi pénzügyminiszter, a külkereskedelem és közlekedésügyi miniszter, valamint a német—szláv tartományok kancellárja s a magyar korona országainak kancellárja lennének. A csak Magyarországot érintő ügyeket országos magyar kormány intézné, ide tartoznának az ország politikai igazgatása, a vallás- és közoktatásügy, az igazságügy, az országos pénzügy, valamint az ipar- és kereskedelemügy. Az országos kormányzat élén a tárnokmester állna, az egyes reszortokat államtitkárok vezetnék. A minisztertanács s maga az uralkodó is komoly formában tárgyalt erről a konzervatív elképzeléseket tükröző és a magyar országgyűlés többségének kívánatait távolról sem kielégítő tervezetről; a határozathozatalt csak a porosz háború kitörése akadályozta meg, ami a terv megvalósítását időszertelenné tette.¹⁴⁴

Az országgyűlést a háború időtartamára elnapolták, a 15-ös bizottság azonban még az elnapolás előtt, június 25-én összeült és elfogadta Deák Ferenc operátumát. Ugyanaznap a 67-es bizottság is letárgyalta és elfogadta a javaslatot, s elrendelte annak kinyomtatását. Az országgyűlés úgy oszlott szét, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia új szerkezetének alapjait — javaslat formájában — még a háború sorsának eldőlte előtt lerakta.

A javaslat leszögezi, hogy — bármi legyen is az országgyűlés megállapodása a közös ügyekre nézve — az mindaddig életbe nem léphet, amíg az ország alkotmánya egész terjedelmében vissza nincs állítva. Másik alapfeltevésként pedig kimondja, hogy a teljes alkotmányosság a Monarchia többi országában is tetteleg életbe lépjen. A közös ügyekre nézve közös minisztériumot irányoz elő a javaslat, ez a minisztérium azonban nem gyakorolhat befolyást egyik fél kormányzati ügyeire sem. Nem fogad el semminemű közös parlamentet sem a közös ügyekre nézve, hanem ezek tárgyalását a két országgyűlés által választott delegációkhoz utalja, amelyek a teljes paritás alapján működjenek. A delegációk legfontosabb feladata a közös költségvetés megállapítása lenne. A *pragmatica sancti*óból kiindulva, közös ügyeknek minősíti a javaslat a külügyet és a hadügyet, mint a közös és együttes védelem eszközeit, fenntartva azonban az országnak az újoncmegajánlás jogát, a szolgálati idő meghatározását és a katonaság elhelyezését és élelmezését illető intézkedéseket. A pénzügyeket csak annyiban tekinti közösnek, amennyiben a fenti közöseknek elismert tárgyakra fordítandó közös költségekről van szó.

¹⁴⁴ Redlich II. 469—478. l.

A Belcredi-minisztérium, bármennyire óhajtotta is a kiegyezést, a Monarchia szerkezetének dualista jellegű átalakítását nem volt hajlandó elismerni. A július 3-i sadowai csatavesztés azonban megingatta a talajt a konzervatívok lába alatt. Néhány nappal később az uralkodó már a magyar liberálisok vezéreivel, Deákkal, Andrássyval folytatott tárgyalásokat, és velük lényegében egyetértett abban, hogy rendszerváltozásra van szükség. Bár a dualista szisztémával szemben a nemzetiségekre való tekintettel a császárnak még aggályai voltak, ezeket oly mértékben adta fel, amely mértékben Andrássy okfejtésének befolyása alá került. Andrássy a birodalom fennmaradását a német és magyar elem megosztott szupremáciája révén vélte biztosíthatónak, s ennél fogva a kormányzatot — minden liberalizmus ellenére — arisztokratikus alapokon kívánta felépíteni.¹⁴⁵ „Én a fejemmel állok jót azért, hogy attól a naptól kezdve, melyen Magyarországon szabadelvű kormányzat lép életbe, többé forradalom nem lehet” — jelentette ki a császárnak.¹⁴⁶

A kormány tagjai augusztus 21-én ültek össze első ízben Andrássyval és a Deák-párt pénzügyi szakértőjével, Lónyay Menyhérttel a megoldás módzatainak tisztázása végett. Belcrediék mindenekelőtt a pénzügyek átvételének módja érdekelt. Lónyay igyekezett a kormányférfiakat megnyugtatni, hogy ez zavarok nélkül megy majd végbe, és hogy a magyar minisztérium a birodalom pénzügyi érdekeit a legmesszebbmenően figyelembe veszi. A másik kérdés, amit a miniszterek tisztázni kívántak, a megyék szerepe volt az alkotmány helyreállítása esetén. Andrássyék elismerték, hogy a régi autonóm megyerendszer felélesztése többé nem lehetséges, hogy az igazságszolgáltatás és az adóbehajtás érdekei a megyei közigazgatás autonómiáját a régi mértékben lehetetlenné tették.¹⁴⁷ Andrássy egyébként azt kívánta, hogy a Lajtán túli kormány emberei „ne legyenek ugyan tisztán demokratikus irányúak, mert ő Magyarországon sem szeretne demokratizálni, a demokratikus elv itt a Lajtán túl pedig befolyással lenne Magyarországra is; de óhajtáná, hogy a kormány ne álljon szűk látókörű burokratákból, s legyenek benne szabadelvű elemek.”¹⁴⁸ A tárgyalások részben azért feneklettek meg, mert Belcredi nem akarta a Lajtán túli részeket centralizálni. A határozat az volt, hogy a magyar minisztériumot nem nevezik ki addig, amíg a magyar országgyűlés a közösügyi bizottság javaslatát törvényként el nem fogadta.

A tárgyalásoknak az uralkodó azzal adott újabb lökést, hogy október 30-án báró Beust volt szászországi miniszterelnököt nevezte ki külügyminiszterré, majd november 12-én a konzervatív irányzat fő képviselőjét, Esterházy Móricot felmentette tárca nélküli magyar miniszteri állásától, a magyar országgyűlést pedig újból összehívta — november 19-ére.

A közösügyi bizottság javaslatát a kormány nem tudta teljes mértékben elfogadni. Az országgyűléshez intézett november 17-i királyi leirat mindenekelőtt azt kívánja, hogy a hadsereg egységét megóvják, s kimondja, hogy

¹⁴⁵ Kónyi IV. 18. 1.

¹⁴⁶ Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I. Bp. 1910, 273. 1.

¹⁴⁷ Kónyi IV. 21. 1.

¹⁴⁸ I. m. 27—28. 1.

ehhez a szolgálati idő meghatározására és a hadsereg kiegészítésére vonatkozó elvek egysége is szükséges. Egységesen kívánja kezeltetni a vámokat, a közvetett adók és az állami egyedáruságok ügyét is, továbbá az államadósságok és államhitelek ügyeit. A leirat a minisztérium kinevezését csak akkor helyezi kilátásba, ha ezek az elvek megoldást nyernek. Az országgyűlés válaszfelirata ezzel szemben ismét a jogfolytonosság helyreállítását követeli, és kijelenti, a képviselők nem gyakorolhatják a törvényhozás jogát addig, amíg az ország alkotmányon kívül áll.

A válaszfelirat átadását követően az uralkodó december 28-án hadkiegészítési pátenst adott ki, s ebben a hadsereg kiegészítésének új rendjét szabta meg. Ez az újabb oktroj azt a látszatot keltette, hogy a kiegyezési tárgyalások végleg megfeneklettek.

Januárban újabb tárgyalásokra került sor a kormányférfiak és Andrásyék között, most már Beust elnökletével, s ezeken megállapodás jött létre a 15-ös bizottság munkálatának módosítására nézve. Abban maradtak, ha a 67-es bizottság e módosításokat elfogadja, a császár kinevezi a magyar minisztériumot. Február 4-én a 67-es bizottság — Deák javaslatára s az ellenzék javaslatával szemben — elfogadta a közös ügyekre vonatkozó s a tárgyalások közben kiigazított munkálatot. Ezután a császár 7-én elbocsátotta Belcredit, s Andrásyt meghívta egymást követően két minisztertanácsba, amelyeken megvitatták az 1848-i törvények módosítandó pontjait s az országgyűléshez intézendő újabb királyi leirat tartalmát.

Ezzel a kiegyezés lényegében megtörtént. Az uralkodó 12-én Majláthot felmentette kancellári hivatalától, s öt nappal később aláírta a királyi leiratot, amely kimondja a törvényes állapotok visszaállítását, felfüggeszti a hadkiegészítési pátenst, kinevezi Andrásy Gyulát magyar miniszterelnöknek, és felszólítja az országgyűlést, hogy a 48-as törvények módosításához a felelős magyar minisztérium által teendő előterjesztés alapján haladéktalanul fogjon hozzá. Ezek után a főrendek és képviselők felirataikban kijelentették, hogy a magyar felelős kormánynak megadják a kivételes felhatalmazást a közigazgatásnak mindazokban az ágaiban, amelyek tettelegesen átvétele és rendezése hosszabb időt és különös óvatosságot igényel.

A magyar és erdélyi kancelláriák és a m. kir. helytartótanács most már csak a minisztériumok megalakulásáig működtek tovább. A dikasztériumok március 10-ével szüntették be működésüket, e napon már a minisztériumok léptek életbe. Ezzel megszűnt az abszolútizmuskori politikai igazgatás, és átadta helyét a dualizmuskori kormányzatnak.

II.

AZ ABSZOLUTIZMUSKORI POLITIKAI HATÓSÁGOK IRATAI

Azok az iratok, amelyeket az abszolutizmuskori kormányzat kezdetben produkált, formai tekintetben nem sokban különböztek a korábbi hazai hatóságok irataitól. Ügyvitel és iratkezelés a Windischgrätz-kormányzat „m. kir.” hatóságainál s a megyékben és városokban teljesen az ancien régime tradíciói alapján történt, annál is inkább, mert ezek a hagyományok 1848-ban is tovább éltek: a magyar minisztérium a helytartótanács irodai és iratári hagyományait folytatta, s a polgári forradalom a törvényhatóságok iratkezelésében sem jelentett törést.

Hasonló volt a helyzet a centralista kormányzat kiépítésének kezdeti időszakában is. A szabadságharc leverése után felállított „cs. kir.” hatóságok számára azonban csakhamar felmerült az ügyvitel és iratkezelés egységes, központi szabályozásának szüksége, hiszen az új állami hatóságok és hivatalok semmiféle tradícióval nem rendelkeztek. Geringer, a Magyarországi polgári közigazgatás császári biztosa ezért már 1849 szeptemberében megbízást adott Mehoffer Károly lovagnak, dolgozza ki a magyarországi ideiglenes politikai hatóságok számára kibocsátandó ügyviteli utasítás tervezetét. Mehoffer, akit nemrég helyeztek át Galíciából Ungvárra kerületi előadónak, s aki így járatos volt az örökös tartományok bürokratikus ügyvitelében, el is készített egy tervezetet, amit azonban Geringer túlságosan bonyolultnak talált az itteni hatóságok használatára. Amikor egy másik, idegenből Magyarországra helyezett bürokrata, Hauer István báró, a soproni kerület miniszteri biztosa maga vetette fel egy ilyen utasítás szükségességét, Geringer megküldötte neki Mehoffer tervezetét, arra kérve őt, vizsgálja meg és nyilvánítsa róla véleményét.¹⁴⁹ A magyarországi származású Hauer korábban a felső-ausztriai kormányzatban működött, s így a hazai viszonyokat is, a Lajtán túli bürokrácia módszereit is jól ismerte; kiváló tehetsége és tapasztalatai Geringer szerint is egyaránt alkalmassá tették őt a feladat megoldására.

Hauer a javaslatból mindazt elhagyta, ami nem ügyviteli utasításba való, s azt oly módon szerkesztette át, hogy az általában kisszámú személyzettel ellátott magyarországi ideiglenes politikai hatóságok által végrehajtható legyen. Javaslatát, amit 1850. február 24-én küldött meg Geringernek, az a belügyminiszterhez terjesztette fel, s Bach április 18-án hagyta jóvá. Ge-

¹⁴⁹ D 86. 1850:39.

ringer azután az utasítást magyar és német nyelven kinyomatta s megküldte a kerületi főispánoknak.¹⁵⁰

Ezt az utasítást, ami eredetileg a kerületi főispánok, a megyei hatóságok és a járási hivatalok részére készült, a Bach-féle provizórium hivatali utasítása lényegében érvényben hagyta, csupán némi kiegészítéssel látta el, hogy az újabban szervezett hatóságok: a helytartóság és a kerületi kormányzatok részére is alkalmazható legyen.¹⁵¹ A centralista kormányzat „cs. kir.” hatóságainak hivatali gyakorlata — több kevesebb helyi eltéréssel — ehhez az utasításhoz igazodott, e hatóságok életének egész ideje alatt.

1. A beérkező iratok iktatása

A hivatalfőnöknek — hogy a vezetésére bízott politikai hatóság ügyeiről teljes áttekintése legyen — minden a hatósághoz intézett beadványt látnia kellett. Miután a beérkezett iratot felbontotta és átnézte, hosszában összehajtotta (fraktur alakba), s az utolsó ív külső jobb felén vette meze (praesentatum), rávezetve a beérkezés napját, sőt sürgős ügyeknél esetleg annak óráját is, és felírta rá azt is, hogy az iratot kire osztotta ki feldolgozás végett.

Ha a beérkezett irathoz pénz, kötelezvények vagy más értékek voltak csatolva, azokat olyan hivatalokban, amelyeknek külön pénztárosa volt, annak adták át. A pénztáros, vagy olyan hivatalokban, ahol pénztáros nem volt, a hivatal főnöke, az értékek átvételét a kelet és a bevételi napló tétel-számának feltüntetésével és aláírásával igazolta. Olyan hivatalokban, amelyeknek nem volt külön pénztári utasításuk, a hivatal főnökének előírás szerinti pénztári és letéti naplót kellett vezetnie.

A vettemezett iratot a hivatalfőnök az iktatással megbízott kezelőhivatalnoknak adta át, aki a praesentatum mellé odairta az iktatószámot, és az iratot bevezette az iktatókönyvbe (Exhibitenprotokoll, Geschäftsprotokoll, Gestionsprotokoll), ügyelve arra, hogy a vezérszavakat (pl. személyneveket vagy legfontosabb tárgyi szavakat) megfelelő módon kiemelje és könnyen felismerhetővé tegye.

A kerületi főispán és a megyei főnök részére előírták, hogy iktatókönyveiket minden év január 1-ével az 1. számmal nyissák meg, s az iratokat az év egész folyamán megszakítás nélkül számozzák végig. Mindjárt az iktatóskor kellett kitölteni az iktatókönyv következő rovatait: 1 (iktatószám), 2 (a beérkezés napja), 3 (a beadó neve, a beadvány kelte és száma), 4 (a beadvány tárgya) és 8 (kapcsolódó irat száma és kelte). Az elintézés időpontjában a következő rovatok kerültek kitöltésre: 5 (az elintézés módja, kihez intézték, rövid tartalommal), 6 (az elintézés kelte) és 7 (határidő, amelyet a jelentéstételre kötelezettnek megszabtak). Végül a 9. rubrikát (irattári jelzet) az irattárat kezelő hivatalnok töltötte ki, amikor az elintézett iratot az irattárban elhelyezte. Ha az irattal pénz vagy más közérték is beérkezett,

¹⁵⁰ D 55. 1850:8649.

¹⁵¹ D 55. 185:12 961.

az iktatónak a megfelelő iktatószám alá ezt is be kellett jegyeznie az iktatókönyvbe az érték megjelölésével.

A járási biztosok számára, akik közegeiknek gyakran adtak szóbeli megbízásokat, amelyek teljesítéséről azok ugyancsak előszóban tettek jelentést, olyan iktatókönyvet írtak elő, amelyben külön rovat volt a közbeeső, szóbeli intézkedések részére.

Az iktatókönyvbe azokat az intézkedéseket is be kellett vezetni, amelyek nem írásbeli beadványokra történtek, pl. a felek szóbeli kérésére hozott rendeleteket, a hivatalvezető vagy beosztottjai saját kezdeményezésére tett intézkedést. E bejegyzések alapjául a rendeletek fogalmazványai, valamint más, az iktatóhoz érkezett iratok szolgáltak.

Olyan esetekben, amikor több községtől vagy alárendelt szervtől ugyanabban a tárgyban kértek be jelentést, a beérkező iratok közül csak az első vonatkozót vezették be az iktatókönyvbe, a többit pedig — hogy az iktatmányok számát ne növeljék szükségtelenül — ugyanazzal a számmal jelölték meg, amit az első kapott.

Az ideiglenes utasítás előírta, hogy az iktatókönyvet 14 naponként zárják le, fűzzék össze, s az iktató minden ilyen füzetet mutasson be a hivatalfőnöknek, mellékelve hozzá a még elintézetlen iratok jegyzékét, valamint egy jegyzéket azokról az alárendelt hatóságoktól vagy községektől esedékes jelentésekről, amelyek beadási határideje letelt. A hivatalvezetőnek az ilyen jelentések beküldését meg kellett sürgetnie, s arra is ügyelnie kellett, hogy az elmúlt félhónap ügyiratai a következő félhónap alatt elintézést nyerjenek. Ha egy iktatókönyvi füzet valamennyi ügydarabja elintézést nyert, azt a hivatali főnök és az iktató aláírta, és átadta az irattárnak.

Azokban a hivatalokban, amelyekben az ügyforgalom nagysága megnehezítette a határidős iratok ilyen nyilvántartását, az iktató könnyítés végett külön határidőnaplót vezetett.

A hivatali székhelyen kívüli bizottsági utazásokról külön nyilvántartást vezettek, ebbe minden bizottsági utat annak befejezése után bejegyeztek.

A kerületi főbiztosok és megyei főnökök a német nyelvet kellett hogy használják belső ügyviteli nyelvként, s így iktatókönyveiket és más előjegyzéseiket német nyelven kellett hogy vezessék.

2. Elintézés

A sürgős ügyeket a szabályzat szerint azonnal munkába kellett venni, egyébként azok az ügyek, amelyekben előzetes nyomozásra, az alárendelt hatóságok nyilatkozataira volt szükség, 3 napon belül, terjedelmesebb iratok pedig a hivatalba való beérkezésüktől számított 8 napon belül voltak elintézendők.

Az elintézés tervezetét (fogalmazvány) általában félbehajtott ívre vagy félvívre írták, kéthasábosan. A bal hasábon tüntették fel a vonatkozó beadvány beérkezésének napját és iktatószámát, a beadó hatóság nevét, a beadvány eredeti iktatószámával és keltével, valamint az esetleges hivatkozási számot, amellyel kapcsolatban a beadvány készült. Az ív jobb hasábjára ke-

rült az elintézés módjának megjelölése, a hatóság vagy személy neve, amelyhez azt intézték, valamint az elintézés fogalmazványa, a fogalmazó keltezésével és névalírásával.

Az elintézés módját tekintve ötfajta irattípust különböztettek meg. A *végzést* (Bescheid) a beadványra írták. Ilyent akkor intéztek az alárendelt hivatalokhoz, hivatalnokokhoz vagy felekhez, ha olyan nyomozásokat kívántak, amelyekhez szükség volt a beadvány ismeretére, vagy más okból felesleges volt a beadványt a hivatalban visszatartani. *Rendeletet* (Decret) ugyancsak alárendelt hivatalokhoz, hivatalnokokhoz vagy felekhez intéztek, ha a beadványt a hivatalban visszatartották. *Jegyzéket* (Note) egyenrangú hivatalokhoz és hatóságokhoz intéztek. *Levél* (Schreiben) volt valamely hivatal vezetőjéhez személyesen (és nem a hivatalhoz mint olyanhoz) intézett és levélformában kiállított irat neve. Végül *jelentést* (Bericht) az előjáró hatósághoz intéztek; az ilyenek külzetén meg kellett jelölni a tartalmat.

Egyenrangú hatóságok egymást „Löblich”-nek titulálták. Alárendelt hatóságok az országos hatóságokat „Hochlöblich”-nek címezték; a minisztériumnak „Hohes” megszólítás járt. Levélformájú iratoknál a címzett személynek járó titulust adták meg. Az 1851. évi hivatali utasítás a rövidség kedvéért a felesleges udvariassági formulák elhagyására intett. Az írásbeli munkák csökkentése érdekében előírta azt is, hogy a tömegesen előforduló kiadványok számára előnyomatott íveket használjanak a hatóságok.

Ha a beadványt nem kellett alá- vagy fölrendelt hatóságokkal közölni, az elintézésstervezetet magára a beadványra lehetett írni; ebben az esetben elmaradt mindaz, ami egyébként a fogalmazvány bal hasábjára került.

Ha a kiadványhoz mellékleteket kellett csatolni, a fogalmazó a bal hasábon figyelmeztette a kiadót egy allegációs jellel, és megjelölte, mely mellékletek csatolandók és melyek tartandók vissza. Ha határidőt szabtak ki, azt a fogalmazvány hátlapján feltüntették, a nyilvántartást vezető iktató munkájának megkönnyítésére.

A fogalmazó az elkészítet elintézésstervezetet a beadvánnyal, annak mellékletével s az előiratokkal együtt jóváhagyás végett be kellett hogy mutassa a hivatal főnökének. A főnök — miután az általa szükségesnek tartott változtatásokat a fogalmazványon keresztülvezette — névjegyével és a napi dátummal jelezte jóváhagyását.

3. Kiadás

A hivatalfőnök által jóváhagyott elintézésstervezet a kiadóhoz került, aki azt letisztázás (Purisirung, Mundirung) végett az irodai személyzet között kiosztotta.

A kiadványokat végzés, rendelet, jegyzék, jelentés vagy levél formájában állították ki, aszerint, amint a fogalmazványon előírták. A végzést a beérkezett ügyirat (beadvány) hátlapjára tisztázták. Egyébként a kiadványt külön ívre írták, kivéve, ha a fogalmazványt azt mint „Einbegleitungsnote”-t vagy „Einbegleitungsbericht”-et tüntette fel, amely esetben a kiadvány szövegét ugyancsak a beadványra kellett tisztázni.

Minden letisztázott iratot össze kellett olvasni (collatio), vagyis két személynek össze kellett hasonlítani a fogalmazvánnyal, oly módon, hogy az egyik a fogalmazványt, a másik a tisztázatot olvasta. A tisztázatot egyik sarkában coll. (collationirt) vagy vergl. (vergliehen) jellel kellett ellátni s a kiadónak átadni, aki azt a kiadóba való érkezéstől számított két napon belül köteles volt aláírás végett a hivatalfőnök elé terjeszteni.

A helytartóságnál a helytartó határozta meg, mely fogalmazatokat és mely tisztázatokot ír maga alá, s mely ügyekben helyettesíthette őt az alelnök. Minden a helytartó jóváhagyására fenntartott ügyiratot az alelnöknek kellett előzetes revízió alá vonnia. Ugyanez történt a kerületi kormányzatoknál és a helytartósági osztályoknál a főispánok, ill. alelnökök és a melléjük beosztott helytartósági tanácsosok viszonylatában.

Ha a végzés vagy rendelet ellen fellebbezésnek volt helye, minden esetben fel kellett tüntetni a félnek kiadott végzésen (rendeleten) a hatóság nevét, amelyhez a fellebbezés történhetett, és a benyújtás határidejét.

Miután a hivatalfőnök a tisztázatot aláírta, a kiadónak csatolnia kellett hozzá a fogalmazványban megjelölt mellékleteket.

Ha a kiadandó irathoz pénzt, kötelezvényeket vagy más értéktárgyakat kellett csatolni, azokat a kiadó a pénztárostól, ill. a hivatalfőnöktől átvette (a fogalmazvány és az aláírt tisztázat felmutatása mellett). A fogalmazványon az, aki az értéket átadta, azt feljegyezte, s ugyanott a kiadónak az átvételt el kellett ismernie.

Minden iratot mellékleteivel együtt borítékba kellett tenni, s arra fel kellett írni a küldő hivatal nevét, a címzett nevét és címét. A borítékot le kellett pecsételni. Az addig divatozó mód, hogy az irat hátoldalára írták a címet, s az iratot összehajtvá, azt egyszerűen lepecsételtek, az utasítás értelmében ezután nem volt alkalmazható, tekintettel arra, hogy az ilyen módon lezárt iratok a felbontásnál könnyen megsérülhettek.

Az elküldött iratokról kézbesítési naplót (Abgabsjournal) vezettek, amelyben közvetlen kézbesítésnél a fél maga, közvetett kézbesítés esetén az, aki az iratot kézbesítés végett átvette (posta, küldönc) igazolta az átvételt.

Az irat elküldését a kiadó a fogalmazvány megfelelő helyén exp. jellel és a dátummal jelezte, majd a fogalmazványt az esetleg visszamaradt hozzá tartozó iratokkal együtt az iktatónak adta át. Az iktató ekkor töltötte ki az iktatókönyv 5. és 6. rovatát, s ha határidőt szabtak ki, a 7. rovatot is, majd ezután a fogalmazványt mellékleteivel együtt átadta irattározásra.

Az elküldött iratok könnyebb áttekinthetése végett a kiadó ezekről külön előjegyzési könyvet vezetett, amely az iktatószámokat tartalmazta egy oszlopban, mellette egy másikban az expedálás napját. Azokban a hivatalokban, amelyekben a kiadó és az irattáros ugyanaz a személy volt, vagy legalábbis egymás mellett dolgozott, egy harmadik oszlopban a mutatózás megtörténtét, egy negyedikben pedig az irattári jelzetet jegyezték fel, hogy az irat megtalálását az irattárban megkönnyítsék.

4. Az iratok megőrzése

Miután a tulajdonképpeni ügyintézés lezárult, kezdődött az iratok megőrzéséről, használhatóvá tételéről való gondoskodás. Az irattárat kezelő hivatalnok a neki átadott iratokat először mutatózta (indikálta), vagyis bejegyezte egy betűrendes, betűk szerint felosztott előjegyzési könyvbe (indexbe). A mutatóba való bejegyzés vezérszavak szerint történt, ilyenekül mindenekelőtt az iratban érintett személyek neveit választották, továbbá a legjellemzőbb tárgyszót, amely a vonatkozó ügy lényegét fejezte ki, s végül a község nevét, amelyben az ügy történt. Egy iratot annyi helyen vezettek be a mutatóba, ahány vezérszava volt.

A mutatót rovatolt lapokra írták. Az első rovatba került a vezérszó, a másodikba az irat tárgya, a harmadikba az iktatószám, a negyedikbe pedig az irattári jelzet (fasciculatura). Azonos tárgyú iratokat nem kellett az első két rovatba egyenként bevezetni; ha már az első vonatkozó irat indikálva volt, a többinek csak iktatószámait jegyezték be a harmadik rovatba.

Az iratok megőrzése ügykörök (Materie) és ezeken belül tárgyak (Gegenstand) szerint történt. Az ügykörök rendszerezése alapján létrejött irattári osztályokat és alosztályokat fasciculusoknak, ill. subfasciculusoknak nevezték. Az ideiglenes utasítás szerint a subfasciculusokon belül az iratok elhelyezése tárgyak szerint, számsorrendben történt, vagyis minden irat, amellyel egy subfasciculusba tartozó tárgy kezdődött, arra a helyre került, ahová iktatószáma a számsorrendben tartozik, a későbbi iratokat pedig, amelyek ugyanarra a tárgyra vonatkoztak, nem a számsorrendnek megfelelően helyezték el, hanem ahhoz az irathoz regisztrálták és helyezték, amellyel az irattározási időszakon belül a tárgy elkezdődött. Az ideiglenes utasítás az egy tárgyra vonatkozó iratoknak a tárgykezdő irathoz való hozzáfűzését is előírta.

Az irattáros minden iratra, a bal hasáb alján, feljegyezte az irattári jelzetet. Ez a fasciculus római számjeléből, a subfasciculus betűjéből, és abból az iktatószámból állt, amellyel a tárgy elkezdődött, s amely alá az iratot elhelyezték (alapszám, Stammnummer).

Az irattári osztályokat az ügyforgalomnak megfelelően évenként vagy 2, esetleg 3 évenként lezárták, ezt a lezárást azonban az egész irattárban egyöntetűen kellett végrehajtani, s nem lehetett egyik osztályt évenként, a másikat kétévenként lezárni. A fasciculusok lezárása után új irattározási időszak (Registratursperiode) kezdődött, amelynek tartamát (1—3 év) megint csak a szükséglet határozta meg. Ha az új irattározási időszakban olyan iratok keletkeztek, amelyek az előző időszak egy iratához tartoztak, ezeket nem volt szabad az előbbiekhöz helyezni, hanem velük az új időszak új alapszáma kezdődött. A korábbi iratok könnyebb megtalálása végett az ilyen előiratok irattári jelzetét az új ügyirat első lapján megjegyzésszerűen feltüntették. A fasciculaturát az iktatókönyvbe is, a számlajstromba (Nummernelench) is, a mutatóba is be kellett jegyezni.

A fogalmazók azokat az előiratokat, amelyekre szükségük volt, az irattárostól kérték. Az irattáros ezek visszaadását időről időre megsürgette, majd visszaérkezésük után visszahelyezte a megfelelő subfasciculusba.

A szabályrendeleteket a kurrens regisztratúrától elkülönítve, de ugyanolyan irattári séma szerint helyezték el, és külön mutatóba jegyezték be. Hogy a szabályrendeletek regisztratúráját a kurrens regisztratúrától meg tudják különböztetni, a szabályrendeletek fasciculatúrája a fasciculus számjeléből, a subfasciculus betűjeléből és „Norm.” rövidítésből állt (ezeknek alapszáma nem volt). Hogy a kurrens irattárban való nyilvántartást biztosítsák, a subfasciculusnak arra a helyére, ahová az irat tárgya és iktatószáma szerint tartozott volna, emlékeztető ívet helyeztek, s arra az irat tárgyát, jelzetét, valamint a „Normale” megjelölést írták fel. A szabályrendeletek irattározási időszakát öt évben határozták meg.

Hogy az aktákat megvédjék a rongálódástól, félices formában kiterítve (tehát nem fraktúr alakban összehajtva) kellett őket tárolni, fedőlemezek között, zsineggel összekötve. A fedőlemezekre felírták a vonatkozó irattári osztály és alosztály jelét, s nagyobb terjedelmű iratanyag esetében a csomóban levő első és utolsó alapszámot.

Az irattári osztályok és alosztályok sémája a korabeli ausztriai birodalom államrendszerét, a minisztériumok felépítését követte. Eredetije Felső-Ausztriában készült, s a belügyminiszter azt jóváhagyván, a felső-ausztriai politikai hatóságok számára irattári normaként írta elő. Hauer ezt a Felső-Ausztriából magával hozott mintát a hazai viszonyokhoz alkalmazta, megtoldotta néhány olyan ügycsoporttal, amellyel a magyarországi hatóságoknak akkor még foglalkozniuk kellett.

Hauer irattári sémája az oktrojált alkotmány eszmekörében fogant. Szerzője nem a pillanatnyi szükségletet kívánta csak kielégíteni, hanem tovább tekintett: külön irattári osztályokat nyitott az alkotmány értelmében létrehozandó országos, megyei és járási testületek (Landes-, Kreis-, Bezirks-gemeinden) iratai részére. Ezért aztán az általa felállított norma soha sem felel meg az élet által teremtett követelményeknek; a centralista korszak politikai hatóságainak irattári rendszere a maga felemás, elmélet és gyakorlat teljes összhangját megteremteni nem tudó mivoltában bizonyítja, hogy a rendszer alapvetése idején olyan remények éltek, amelyek később nem váltak valóra.

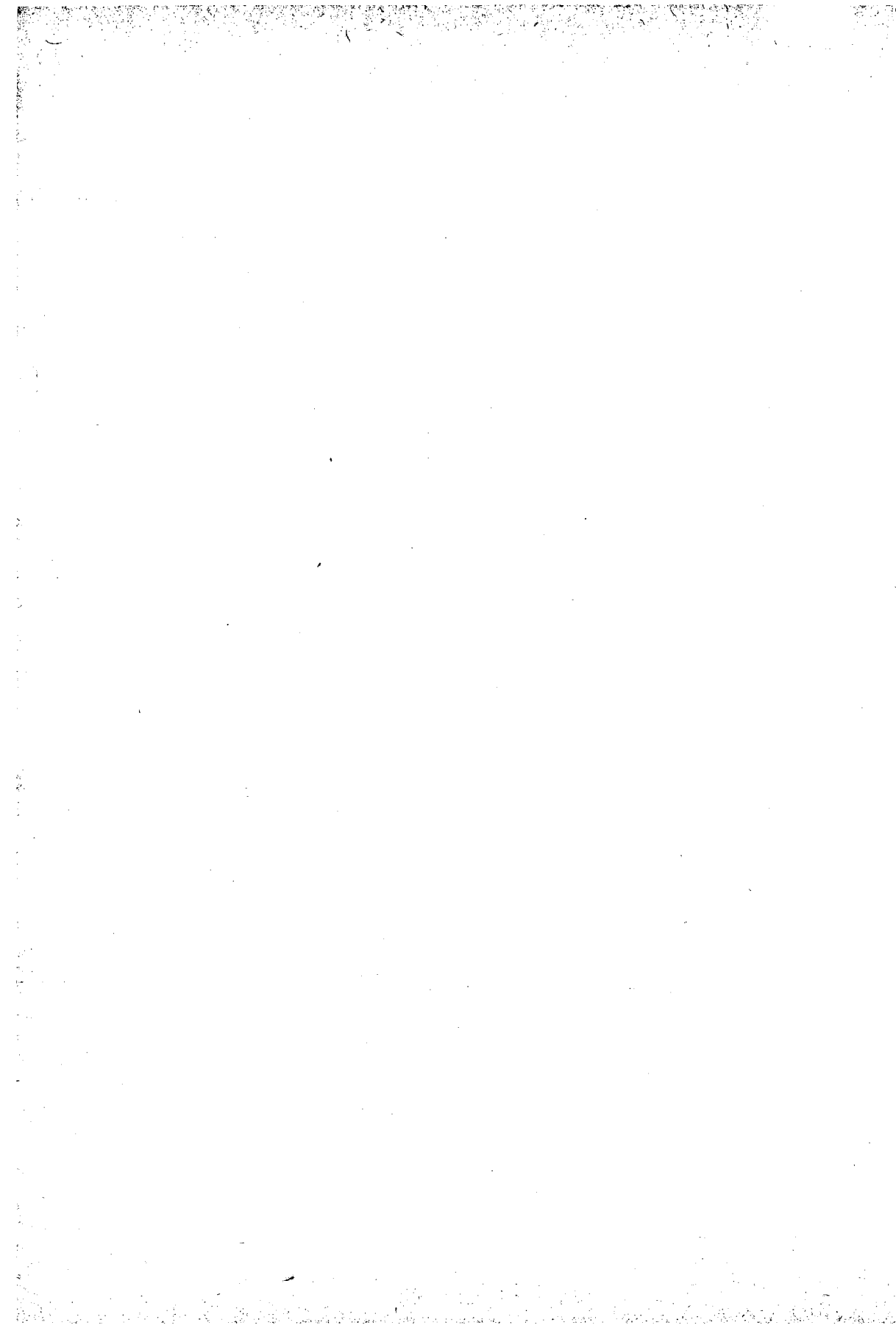
A korábbi hazai regisztratúrák induktív alapú rendszerezési kísérletei után Hauer deduktív rendszert nyújtott a politikai hatóságok irattárai számára, olyan rendszert, amely átfogta az egész birodalmat, a császári háztól a szegények viskójáig, s amelybe a külügyektől kezdve az úrbéres ügyekig a legkülönbözőbb tárgyú ügyek iratait be lehetett illeszteni. Ezzel a deduktív sémával, továbbá az alapszamos ügyiratkezelés behozatalával, az irattári lajstromozás kiküszöbölésével és az új típusú mutatózás elrendelésével Hauer egy modernebb, a polgári államigazgatás szükségleteit kielégítő iratkezelési gyakorlat alapjait vetette meg Magyarországon.

Bár az új manipuláció lényegében véve az ország valamennyi politikai hatóságánál megvalósult, teljes mértékű, mintaszerű alkalmazására csak ott került sor, ahol Hauer kezének irányítása, az ő személyes ellenőrzése érvényesülhetett, tehát a soproni kerületben, majd a budai kormányzóság polgári osztályán. Az iratok összefűzése azonban még az utóbbi helyen sem következett be, erre egyedül a soproni kerületben történt némi kísérlet.

A centralista államapparátus összeomlásával megszűnt a Hauer-féle manipuláció is; az októberi diploma korának hatóságai az ancien régime ügyviteli-iratkezelési hagyományaihoz tértek vissza. A legnagyobb ügyforgalmú hatóságnál, a visszaállított helytartótanácsnál azonban csakhamar bebizonyosodott, hogy a régi módszerekkel a zavartalan ügyintézés már nem lehet biztosítani. Ezért a Schmerling-féle provizórium idején itt visszatértek a centralista korszak újításaihoz, vagy legalábbis azokból a legfontosabbakat átmentették, nemcsak a provizórium idejére, hanem a kiegyezés előkészítésének időszakára is, és ezzel adtak némileg modernebb alapot a dualista korszak kormányhatóságainak, amelyen azok a maguk ügyvitelét berendezhették.

ELSŐ RÉSZ

A BIRODALMI CENTRALIZMUS KORÁBAN MŰKÖDŐ
POLITIKAI HATÓSÁGOK IRATAI



I.

A CS. KIR. MINISZTERIUMOK MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI VONATKOZÁSÚ IRATAI

1848—1860

Az osztrák minisztertanács 1848. március 18-án alakult meg, miután a bécsi polgári forradalom Metternich államkancellár feudális-abszolutisztikus jellegű kormányrendszerét megbuktatta. Az első osztrák miniszteriális kormány területi illetékessége a Habsburg-birodalom cseh—osztrák örökös tartományaira terjedt ki. Magyarországot érintő ügyekben a magyar minisztériummal a király személye körüli magyar miniszter útján érintkezett. A magyar forradalom történetében beállott szeptemberi fordulat után az udvari reakció nyomására egyre jobban elhidegült a viszony a magyar és az osztrák kormány között, míg végül november 12-én a bécsi rendőrség bezárta a király személye körüli magyar minisztériumot: ettől kezdve az osztrák minisztériumok a magyar hatóságokkal a hivatali kapcsolatot fel függesztettnek tekintették.

A bécsi októberi forradalom leverése után megalakult és november 21-én életbe lépő Schwarzenberg-kormány kezdetől fogva az „összmonarchia” kormányának tekintette magát. Az új kormány hatáskörének Magyarországra és Erdélyre való kiterjesztése azonban csak a magyar szabadságharc leverése után vált teljessé. Ettől kezdve az osztrák minisztériumok irányították Magyarország és Erdély ügyeit is, s irattáraikban ennél fogva jelentős e két országra vonatkozó iratanyag gyűlt össze. Ebből az iratanyagból két ízben történt nagyobb tömegű iratoknak magyar részre való átadása: először az októberi diploma után, másodízben pedig a kiegyezést követőleg. Mindkét iratátadás-átvétel ügyviteli célú volt és irattári szinten bonyolódott le. Osztrák minisztériumi iratoknak levéltári szintű és érdekű átadására-átvételére ez alkalmakkor nem került sor. Az októberi diplomában Ferenc József — 1860. október 20-án — új kormányformát adott a Monarchiának, miután a veszített olaszországi háború és a fokozódó belső nyugtalanság következtében világossá vált az addigi centralisztikus szerkezet tarthatatlansága. Ezen a napon az uralkodó feloszlatta a belügy-, igazságügy-, vallás- és közoktatásügyi minisztériumokat, visszaállította a magyar és az erdélyi kancelláriákat, s a Monarchia többi részének politikai, közgazgatási és vallás- és közoktatásügyi legfőbb irányítására ún. „államminisztérium” felállítását rendelte el.

A birodalom felső vezetésében beállott strukturális, területi illetékesség szerinti változások folyamán az újonnan kinevezett kancellárok — ügyviteli érdekből — a vonatkozó iratok átadását kérték. Így Szőgyény-Marich László, a magyar alkancellár, 1860. november 4-én közölte az

államminiszterrel, valamint az igazságügyminisztérium, továbbá a vallás- és közoktatásügyi minisztérium ideiglenes vezetőivel, hogy a magyar kancellária hivatalos működését aznap megkezdte, s ezzel kapcsolatban arra kérte őket, hogy minden, az illető minisztériumban még elintézetlenül heverő s Magyarországot illető ügyiratot neki adjanak át, majdan pedig származtasák át hozzá azokat az iratokat is, amelyek az 1848 előtti magyar kancellária irattárából kerültek ügyviteli szempontból a minisztériumokhoz, végül azokat, amelyek abban az időszakban jöttek létre, amely alatt a minisztériumok hatásköre Magyarországra is kiterjedt.

Az államminisztérium és igazságügyminisztérium akadálytalanul átadta a magyarországi vonatkozású iratokat (ideértve a Magyarországhoz visszaszatolt Szerb Vajdaságra és Temesvári Bánátra vonatkozó iratokat is) a magyar kancelláriának, hasonló módon jártak el az erdélyi vonatkozású iratokkal, amelyeket az erdélyi kancelláriának adtak át. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésével megbízott Helfert államtitkár (az ismert reakciós szellemű történetíró és politikus) azonban hatásköri vitát provokált, amely hosszan húzódott, s végül is csak az elintézetlen iratokat adta át, az 1849—1860. évek iratai ekkor még Bécsben maradtak.

Az átvett, de még elintézetlen iratok — elintézésük után — a kancelláriák irattárába kerültek; az 1848 előttiakat a régi kancelláriai irattárba osztották vissza, az 1849—1860. éveket azonban külön kezelték a bécsi cs. kir. minisztériumok irataiként.

A második nagy iratátadásra a kiegyezés után, a független magyar minisztérium megalakulása kapcsán került sor. Ekkor a király személye körüli új magyar miniszter, Festetics György gróf lépett közbe annak érdekében, hogy a magyar korona országaira vonatkozó, s az 1849—1860. években keletkezett egyházügyi és oktatásügyi iratokat az osztrák minisztérium a magyar minisztériumnak átadja. Ennek megvolt az eredménye, az osztrák kultuszminiszter 1868. november 16-án közölte vele, hogy az iratok átadása nem esik kifogás alá. Az iratok kiválogatása során a Horvátországra vonatkozókat is kiemelték, és átadásra előkészítették. Később azonban az a döntés született meg, hogy ez utóbbiakat a horvát miniszternek adják át, s ennek következtében a horvát vonatkozású iratoknak a király személye körüli minisztérium részéről való átvétele elmaradt.

Ugyanekkor további iratokat is adtak át. Legfontosabbak ezek közül az osztrák pénzügyminisztérium irattárából a magyar pénzügyminisztériumnak átadott iratok, amelyeknek további sorsa azonban az előbb említettek-től különbözött, s amelyeket ma sem azokkal együtt, hanem az Országos Levéltár E szekciójában, az Abszolutizmuskori Pénzügyigazgatási Levéltárban kezelnek (E 333—335).

A magyar és az erdélyi kancelláriákban őrzött 1849—1860. évi miniszteriális iratok e kancelláriák levéltáraival együtt kerültek be az Országos Levéltárba, ahol a kancelláriai osztály kezelte azokat mindaddig, amíg az abszolutizmuskori levéltár kialakulván, oda osztották át. Kivétel csak az igazságügyminisztérium magyarországi vonatkozású irataival történt: ezeket a bírósági levéltárakba (O szekció) osztották be (O 142), s ott az 1956. évi tűzvész alkalmával elégték. A lángok közül kimentett égett maradványaik forrásértéke, használhatósága ma még ismeretlen. Az igazságügyminiszté-

rium erdélyi vonatkozású iratai a többi minisztérium irataival együttmaradtak.

Az osztrák minisztériumok csupán általános iratanyagukból válogatták ki a Magyarországra és Erdélyre vonatkozó iratokat, az iratkiszolgáltatás nem terjedt ki az elnökileg kezelt iratokra. Minthogy a fontosabb ügyek iratait gyakran elnökileg kezelték, ez a körülmény az átadott iratok forrásértékét lényegesen csökkenti. Az átadott iratok sem irattári, sem levéltári selejtezésen nem estek át, köztük sok a jelentéktelen, adminisztratív jellegű levélváltás.

Végül a badeni levéltári egyezmény végrehajtása során történt két kisebb iratkiszolgáltatás osztrák részről magyar részre. A rendőrminisztérium levéltárának egy kikülönített állagát a Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a pénzügyminisztérium levéltárának néhány hasonlóképpen külön kezelt csomóját (a gr. Zichy Ferenc cs. kir. országos főbiztos által felterjesztett kimutatókat az orosz cári haderő által okozott károkról) a Hofkammerarchiv adta át. Az utóbbi állagot az Országos Levéltár Abszolútizmuskori Pénzügyigazgatási Levéltárába sorolták be, az előbbit — a rendőrminisztériumi iratokat — itt ismertetjük.

Az előadottakból világos, hogy a bécsi minisztériumok itt őrzött iratai nem alkotnak tulajdonképpeni önálló fondokat, csupán fond-törédekeket, amelyek általában a magyar és erdélyi kancelláriák, ill. a magyar minisztérium előirataiként lennének kezelhetők. Elvi és gyakorlati megfontolások mégis amellett szólnak, hogy külön kezeljük és ismertessük őket, mint az 1849—1860 között működött politikai hatóságok által létrehozott történeti forrásanyag jelentős részeit, amelyek — Bécsben maradt törzsállagaik anyagával együtt — keletkezésük idejének történetére vetnek fényt, a korszak központi kormányzatának működését dokumentálják.

D 1—3.

K. K. MINISTERIUM DES INNERN

(Cs. kir. belügyminisztérium)

1848—1860

354 csomó, 1 téka, 6 kötet

Az osztrák minisztertanács megalakulásakor br. Pillersdorff Ferenc — az addigi cseh—osztrák kancellár — kapta a belügyminiszteri tárcát. Az egyesített (cseh—osztrák) kancellária, az 1848 március előtti idők e legfőbb osztrák udvari politikai hatósága, egyelőre még tovább működött, azonban most már mint a minisztertanács, ill. belügyminiszter akaratának végrehajtója. Sőt midőn az uralkodó — a népakarat nyomásának engedve — március 23-án feloszlatta a hírhedt Sedlnitzky-féle „Polizeihofstelle”-t, a rendőri ügyek legfőbb irányítása is az egyesített kancellária feladata lett a belügyminiszter vezetése alatt. Végül az 1848. május 10-i legfelsőbb elhatározás kimondotta, hogy az egyesült kancellária május 15-ével szüntesse be működését, és alakuljon át belügyminisztériummá.

Július 18-án Pillersdorff helyét br. Doblhoff-Dier Antal foglalta el a belügyminiszteri székben. A bécsi októberi forradalom leverése után azonban az uralkodó őt is menesztette, s a konzervatív, centralista gr. Stadion-

Warthausen Ferencet nevezte ki belügyminiszterré. A következő év áprilisától Stadion betegsége miatt ideiglenesen br. Bach Sándor igazságügyminiszter látta el a belügyminiszteri teendőket is, majd Stadion lemondása következtében július 28-án véglegesen ő vette át a belügyminiszteri tárcát. A Stadionnál is erőszakosabban, szélsőségesebben centralista Bach maradt azután a belügyminiszter egészen addig, míg végre 1859-ben az olaszországi hadjárat sikertelensége s az újra fellángoló belső ellenállás az uralkodót arra készítette, hogy augusztus 21-én őt ez állásától felmentse. Utódjának, gr. Goluchowski Agenornak kinevezése a centralista politika némi enyhülését eredményezte. Végül 1860. október 20-án az uralkodó feloszlatta a belügyminisztériumot.

Az osztrák belügyminisztérium — a birodalom hivatalsszervezetében elfoglalt helyénél fogva — három fő irányban folytatott hivatalos levelezést. Az uralkodóhoz — aki legfelsőbb elhatározások formájában közölte döntéseit a belügyminiszterrel — „legalázatosabb felterjesztések” formájában fordult; a társmisztériumokkal s más központi szervekkel és hatóságokkal jegyzékváltás útján, a közigazgatási hatóságokkal pedig rendeleti úton érintkezett. Ugyancsak rendeleti úton, az illetékes közigazgatási hatóságokhoz intézett leiratokkal válaszolt egyes községek, testületek és magánosok beadványaira is. A magyar szabadságharc leverése után felállított magyarországi, ill. vajdasági katonai és polgári kormányzóságokkal (Militär- und Civil-Gouvernement) jegyzékek formájában levelezett.

Az 1848-as Pillersdorff- és Doblhoff-féle belügyminisztérium területi illetékessége a cseh—osztrák örökös tartományokra terjedt ki. Magyarországot érintő ügyekben a magyar belügy- és más minisztériumokkal a király személye körüli magyar minisztérium útján érintkezett. Ez az iratváltás nem volt sűrű: ebből az időből az osztrák belügyminisztérium átadott iratai között csupán az osztrák tartományokból Magyarországra áttelepülni óhajtó néhány egyén ügye található. 1848. november 12-e után a belügyminisztérium az osztrák tartományhatóságoktól beérkező áttelepülési kérvényeket egyszerűen irattárba tette.

Stadion minisztériumát az egyesített cseh—osztrák kancellária, valamint a magyar és erdélyi kancelláriák közös jogutódjának tekintette. Az osztrák belügyminisztérium hatáskörének kiterjesztése Magyarországra azonban a szabadságharc idején még osztrák részről is akadályokba ütközött. Windischgrätz még mint magyarországi harseregparancsnok megtiltotta a kerületi parancsnokoknak és királyi biztosoknak, hogy rajta kívül mástól utasításokat elfogadjanak, neki mint az uralkodó magyarországi helyettesének volt alárendelve Szőgyény-Marich László, az ideiglenes polgári közigazgatás feje is. Windischgrätz leváltása után azonban az osztrák belügyminiszter már közvetlenül intézkedett magyar ügyekben. Május 24-én kinevezte Péchy Imrét és Sacher Károlyt cs. kir. biztossá az országban működő osztrák, ill. orosz seregek mellé; utasításuk szerint csak a folyó közigazgatási ügyek intézése a feladatuk, míg a közigazgatás újjászervezése a „cs. kir. minisztériumra vár”.

A magyar közigazgatás alárendeltsége a cs. kir. belügyminisztériummal szemben akkor vált teljessé, mikor az uralkodó 1849. június 4-én br. Geringer Károlyt, a belügyminisztérium hivatalnokát Magyarországon „pol-

gári beligazgatásra meghatalmazott császári biztosá” nevezte ki. Az ország ideiglenes közigazgatási szervezetét szabályozó 1849. október 25-i rendelet félreérthetetlenül kimondja, hogy a polgári közigazgatás ügyeit a hadseregparancsnokság mellé rendelt császári biztos vezeti, „közvetlenül alárendelve a minisztériumnak s mint ennek kiküldött orgánuma”.

A magyarországi ügyek közvetlen irányítása a belügyminisztérium részéről fokozatosan vált rendszeressé. A birodalmi kormánylapban (Reichsgesetzblatt) közzétett belügyminiszteri rendeletek közül 1849. december 23-án kelt az első, melynek érvényessége Magyarországra is kiterjedt. Az Országos Levéltárban őrzött belügyminiszteri iratok között pedig nincsen egy sem, mely szeptember előtt kelt volna (kivéve a már említett 1848. évi áttelepülési iratokat s a galíciai Jasto Kreishauptmann-jának néhány jelentését a magyarországi hadihelyzetről). 1949 szeptemberétől az év végéig is csupán egy-néhány iratot találunk; csak 1850-től kezdve szaporodik a magyarországi vonatkozású iratok száma.

Erdély alárendelése az osztrák belügyminisztériumnak kevesebb akadályba ütközött. Az átadott erdélyi vonatkozású iratok között az 1848. évet egyetlen irat képviseli: az erdélyi kancellária június 2-i jegyzéke az osztrák belügyminisztériumhoz. Az első irat, amely valóban az osztrák minisztérium beavatkozását mutatja erdélyi ügyekben, 1849. február 10-én kelt, az első Erdélyből a bécsi belügyminisztériumhoz intézett, alárendeltséget kifejező felterjesztés pedig — Eduárd Bach, Erdély polgári ügyekben meghatalmazott császári biztosának jelentése — 1849. augusztus 31-én íródott. A király személye körüli minisztérium feloszlatása után az osztrák belügyminisztérium igyekezett az előbbi által elintézetlenül hagyott erdélyi vonatkozású ügyekben is intézkedni, s ez időpont után iratváltása az erdélyi hatóságokkal is rendszeressé vált.

A „Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát” a centralista kormányzat korában külön közigazgatási területet alkotott, amelyet mind katonai, mind polgári szempontból külön igazgattak. Ennek központi hatósága közvetlenül levelezett a belügyminisztériummal. Így jöttek létre a belügyminisztérium irattárában a magyarországiakkal és erdélyiekkel párhuzamosan, de azoktól elkülönítve, az ún. Vajdasági iratok.

A cs. kir. belügyminisztérium, mint minden osztrák központi hatóság ebben a korban, két főrésze tagolódott: elnöki osztályra és a többi osztályra. Az utóbbiak száma az idők folyamán változásokon ment át: 1850-ben még 5, 1856-ban már csak 2. Az osztályok ügyosztályokra tagolódtak, ezek száma is változott: 1852-ben 26, 1856-ban 19, 1860-ban 20. Az elnöki osztályon intéztek minden olyan ügyet, amelynek bel- vagy külpolitikai jelentősége lehetett, ami a törvényhozást, a közigazgatás szervezetét, a magasabb tisztviselőket érintette. A minisztérium többi osztályán a mindennapos ügyekkel foglalkoztak, ezeknek ügykörei az iratanyag alapján pontosan nem állapíthatók meg, minthogy az irattári rendszer teljesen eltért a szervezeti beosztástól.

A belügyminisztérium hatáskörét az 1852. április 12-én kelt legfelsőbb elhatározás szabályozta. Eszerint a minisztérium hatáskörébe tartozik a) általában minden politikai-adminisztratív ügy, s minden a politikai közigazgatáshoz tartozó hatóság, szerv és intézmény irányítása és ellenőrzése,

minden, a politikai közigazgatáshoz tartozó ügyben a legfelsőbb fokú döntés, más minisztériumok tárgyalásain való részvétel, amennyiben azok a politikai hivatali eljárást érintik; b) különösen pedig a föld-tehermentesítési és úrbéri viszonyok szabályozása, a községi ügyek legfelsőbb irányítása, a céhügy szabályozása, a rendőrségi ellenőrzés alatt álló iparágaknál az engedélyek kiadására való befolyás, a lakosság nyilvántartása, a hadsereg kiegészítésében és ellátásában való közreműködés, javító, jótékonyági és humanitárius intézmények irányítása, egészség- és szegényügyek, világi alapítványi, egyesületi ügyek legfőbb irányítása, az országos, rendi és politikai alapok pénzkezelésének felügyelete, adományozási és nemességi ügyek. A rendőri ügyeket Ferenc József kivonta a belügyminisztérium illetékessége alól, midőn 1852. április 25-én ismét legfőbb rendőrhatóság (k. k. Oberste Polizeibehörde, 1859-től k. k. Polizeiministerium) felállítását rendelte el. Másrészt jelentékenyen kibővült a belügyminisztérium hatásköre 1853-ban, a földművelés- és bányaugyi minisztérium megszűnésével, amikor a földművelésre, erdészetre, földművelési és erdészeti egyesületekre és tanintézetekre (köztük a magyarvári gazdasági tanintézetre), telepítésekre vonatkozó ügyeket a belügyminiszter alá utalták. Ugyancsak közvetlenül a belügyminisztérium alá volt rendelve az 1853-ban felállított magyarországi föld-tehermentesítési országos bizottság, a föld-tehermentesítési alap igazgatósága, a faizási, legeltetési jogok s más szolgálmányok szabályozására és megváltására alakult föld-tehermegváltási és szabályozási országos bizottság, valamint a szolgabírói hivatalok személyi ügyeinek vezetésére megalakult állandó bizottság. A legfőbb úrbéri törvényszék a bel- és igazságügyminiszter közös felügyelete alatt működött.

Végül az 1859 végén felosztatott kereskedelem-, ipar- és középítési minisztérium ügyköréből a következőket utalták a belügyminisztérium hatáskörébe: út-, víz- és magasépítés (kivéve a vasutakat, melyek a pénzügyminisztérium alá kerültek); gyári és kereskedői jogosítványok, iparendélyek adományozása és legfelsőbb döntés azok mértéke fölött; ipariskolák s az iparra lényeges befolyást gyakorló minden más intézmény felállításánál és módosításánál, szabályozásánál közreműködés; ipari kiállítások, a minta- és jegyvédelemre vonatkozó ügyek; mértékek és súlyok; privilégiumok és vásárjogok, nem kincstári utak, hidak és révek vámja; a házaló kereskedelem minden ügye; kereskedői grémiumok, céhek s más ipartestületek minden adminisztratív ügyében irányítás és döntés.

Az ügyintézés módja tekintetében lényeges különbség a megelőző feudális hatóságok és a belügyminisztérium között, hogy az ottani kollegiális ügyintéztést itt egyszemélyes felelős vezetés váltotta fel. A miniszteri tanácsosok csak beosztottak, a miniszter szava dönt, aki tanácsosait meghallgatja ugyan, de szavazataik által nincsen kötve. Az osztályon belül azonban részben megmaradt az ügyintézés régi, kollégiális módja is. Az egyes osztályok időnként üléseket tartottak, s azokon megtárgyalták az osztályon adódó fontosabb ügyeket. Rendszerint elvi jelentőségű döntéseket, szabályrendeleteket hoztak itt, olyan ügyekben határoztak, melyek a meglévő rendeletek egyszerű alkalmazása útján nem voltak egyértelműen megoldhatók. Az üléseken az osztály vezetője elnökölt; az egyik tanácsos referált, előadta az ügyet, megtette javaslatát; a többi tanácsos hozzászólt, majd szavaz-

tak. Az ülés lefolyásáról jegyzőkönyvet vezettek, ezeket az ülésjegyzőkönyveket előadói ivre vezették rá. Kisebb jelentőségű ügyek nem kerültek osztályülés elé: ezekben az előadó megfogalmazta az elintézését, azt az ügyosztály vezetője láttamozta, az osztályvezető pedig kiadványozta.

D 1. PRÄSIDIALAKTEN: WIRKUNGSKREIS DER LANDESAUSSCHÜSSE FÜR UNGARN

(Elnöki iratok: a magyarországi területi bizottmányok alakításának előmunkálatai)

1855—1856

1 csomó

1. Iratok 1855—1856

1 csomó

Az elnöki iratoknak egyetlen csomója van ma az Országos Levéltár őrizetében. Ez a bírósági iratok közül került elő, a bécsi belügyi levéltárból való átadásának körülményei ismeretlenek. Az iratsomó eredeti belügyi levéltári jelzete: „Präsidialakten 33. Landesvertretung Ungarn”.

Bach belügyminiszter magyarországi tartománygyűlés létrehozására irányuló terveivel kapcsolatban először „területi bizottmányokat” (Landesausschüsse) akart alakítani. Ez utóbbiak összetételének és hatáskörének megállapítására meg is indultak a tárgyalások. Az egyes helytartósági osztályok különböző kimutatásokat terjesztettek fel a kormányzósághoz, többek között a területükön levő megyei pénztárakról, az azok által kezelt alapokról, a kincstári épületekről. E kimutatásokat és a helytartósági osztályok elnökségének a területi bizottmány összetételére és hatáskörére vonatkozó terveit a kormányzóság azután a belügyminisztériumba küldte át.

Az iratsomóban csupán a kormányzóságnak a belügyminisztériumhoz intézett jegyzékei találhatók mellékletekkel, belügyminiszteri fogalmazványok nincsenek.

D 2. AKTEN „UNGARN“ UND „WOIWODINA“

(Az általános irattár magyarországi és vajdasági vonatkozású iratai)

1848—1860

270 csomó, 2 kötet

1—270. Iratok	1848—1860	270 csomó
271. „Schindex”	1848—1860	1 kötet
272. Konspektus és raktári jegyzék	1848—1860	1 kötet

A magyarországi vonatkozású (és a Magyarországgal közigazgatásilag újból egyesített Vajdaságra vonatkozó) iratok átadása a belügyminisztériumi levéltárból 1860-ban kezdődött meg, s nagyjából 1862-ben zárult le, pótlólagos iratátadásra azonban még évek múltán is sor került, így 1871-ben a föld-tehermentesítésre vonatkozó néhány iratot adtak át.

Az iratok tárgya a belügyminisztérium kiterjedt hatáskörénél fogva igen sokoldalú.

Első hely illeti meg mind történelmi forrásérték szempontjából, mind pedig mennyiségüknél fogva azokat az iratokat, melyek az *úrbéri* viszony

felszámolásával kapcsolatban jöttek létre, s főleg a parasztság helyzetét, kiszákmányolás elleni küzdelmét világítják meg. Ezek között igen nagy számban fordulnak elő panasziratok a földesúri elnyomás ellen. Találunk iratokat a volt jobbágyok üldözéséről és bántalmazásáról is. Robottal kapcsolatos iratok 1853-ig fordulnak elő. Ide tartoznak továbbá a faizásért és legeltetésért járó szolgáltatások megváltására vonatkozó iratok, a regálejogokkal, korcsmáltatással kapcsolatos panaszok. Más iratok tárgya: úrbéri panaszok, viszályok és perek, valamint az úrbéri bíróságokkal kapcsolatos ügyek. Nagyszámú irat a földtehermentesítési munkálatokat tárgyalja. Végül ide tartozik még a tagosításokra, kisajátításokra vonatkozó jelentős iratanyag.

Második helyen kell említenünk az *élelmezést* és *mezőgazdaságot* tárgyaló iratokat. Ezek nagyjából a következő témakörökre különülnek el: terméseredmények, inségi gabonaraktárak, inségi gabonaelőlegek s azok megtérítése; mezőrendőrség és mezőrendőri kihágások, mezőgazdasági alap, gazdasági egyesületek; legeltetési jog; szőlőművelés, szőlőbetegségek, szőlő-dézsma; gyümölcsstermesztés; lótenyésztés; selyemhernyótenyésztés; erdészet, erdei kihágások, fausztatási jog; vízhasználati jogok, vizek lecsapolása; vadászat, halászat, madarászás; téglágetés; tűzkárok, elemi csapások.

Az iratok egy más része a *kereskedelem-, ipar- és közlekedésügy* körébe vág. A kereskedelmi iratok nagyjából a következő tárgyköröket ölelik fel: kereskedelmi kamara, kereskedelmi egyesületek, takarékpénztárak; gabonakereskedelem, mezőgazdasági termények ki- és bevitel; országos vásárok, évi és hetivásárok, vásárszabadalmak, vásárszabályok, helypénz, piaci árak; pálinkafőzés és mérés; húsvágás és eladás; hús- és kenyérszabályok s ezek áthágása; mértékhitelítés; fakereskedés, faraktárak. Az iparügyi iratok között az iparüzés szabályozására, iparendélyekre, őrlési szabályzatra és szabadalmakra, valamint gyári jogosítványokra, találmányok védelmére vonatkozólag találunk elszórt adatokat. Az építés- és közlekedésügyi iratok tárgya: építőipar; középítésügy; út és hídépítés, híd vám, révpénz; vízépítés, vízállások; hajózás, folyamrendőrség.

Több irat az *államgazdaság* bizonyos ügyeihez kapcsolódik. Ezek egy része a kincstári birtokokat, más része a kamarai és számvéviségi hivatalokat (adóhivatalok, pénzügyigazgatóságok, kincstári ügyészség, államszámvitel, pénztárak, országos alap és országos építészeti alap, számadások) érinti. Néhány irat adóelengedéssel, bélyegmentesség engedélyezésével foglalkozik.

Ezek után sorolhatjuk elő az *alapítványi iratokat* (alapítványok, alapítványi pénzek és javak, árvaházak, szegényházak, Vakok és Süketnémák Intézete, Irgalmasrend); az árvaügyi; a letétekre vonatkozó; és a zálogházakkal kapcsolatos iratokat. Itt említhetjük még az országgyűlési kiadásokra és a házipénztárakra vonatkozó néhány iratot, végül a hitbizományok iratait.

Az iratok nagy része *közigazgatási* (szervezeti és személyzeti) *ügyeket* tárgyal. Ezek között találunk a magyarországi helytartóságra, a kerületi kormányzatokra és megyehatóságokra, a Vajdasági kerületi hatóságokra, a járások beosztására, járási hatóságokra, építészeti hivatalokra vonatkozó iratokat, személyi állománykimutatásokat, állásfolyamodványokat, különböző személyi és illetményügyeket tárgyaló, továbbá az egyenruházatra vonat-

kozó, valamint fegyelmi iratokat, végül ágensekre és közjegyzőkre vonatkozó néhány iratot.

A *rendőri ügyeket* illető iratok között a következő tárgyi csoportokat különböztethetjük meg: rendőrhatalóságok, biztonsági őrségek, rendőrségi alapok; csendőrség, annak elszállásolása, kaszárnyák; cenzúra, sajtóvétségek, kölcsönkönyvtárak ellenőrzése; fegyverügyek; rablások, gyűjtogatások, kicsapongások; toloncügy; színházrendészet, előadások engedélyezése; rendőri záróra és ünnepnapokon zárvatartás; cselédrendszabály; építési rend és építésrendészet; fürdőrendőrség (uszodák felállítása, gőzhajózás általi szerencsétlenségek); egészségügyi rendészet (élelmiszerekre felügyelet, mérgekereskedés).

Jelentős mennyiségű irat foglalkozik a *népmozgalom* különböző területeivel. Találunk ezek között népszámlálásra vonatkozó, valamint telepítési, be- és kivándorlási iratokat, útlevél és vándorkönyvekre, külföldi szolgálatba állásra, szökevények kiadására, továbbá honosításra, állampolgárságra, vallási türelemre, végül házassági engedélyekre vonatkozó iratokat.

Az iratok egy további csoportja a *jogszolgáltató hatóságokkal*, törvénykezéssel kapcsolatos. Ezek között kell említeni a főtörvényszékeket, a bírói illetékességet, a polgári bíraskodást s az ellenei panaszokat, az ügyvédek és közjegyzőket illető iratokat; a háramlási jogot, magvaszakadt birtokokat, törvényesítést, hagyatéki ügyeket, magánköveteléseket, csődtömeget illető iratokat; továbbá azokat, melyek a bűnügyi rendtartásra, statáriumra s azal kapcsolatos fellebbezésekre, pénzbüntetésekre s azok elleni fellebbezésekre és bűnügyi alapra, büntetőtörvénykezési költségekre vonatkoznak. Végül ide tartozik még az a nagyszámú irat, mely a fogházakkal és fegyházakkal foglalkozik.

A nagy terjedelmű *katonai* vonatkozású iratanyagban a következő tárgycsoportokat különböztethetjük meg: újoncozás, összeírások, szökevények, öncsonkítók, katonai szolgálat alóli mentesítés; beszállásolás, szállások, kaszárnyák; katonaság élelmezése; felszerelés, lőszer; lóállítás, előfogat; szabadságos katonák; katonai szolgálatból való elbocsátás iránti kérelmek; katonai kórházak, rokkantak, rokkantsági alap és ellátás; katonai özvegyek ellátása; erődök, erődítési munkák miatti bontások; katonai karhatalom; mezei károk megtérítése; hadikárok megtérítése.

A *vallás- és közoktatásüggyel* kapcsolatos iratok között a következő tárgyak fordulnak elő: papi tized, egyházi ügyek általában; iskolák, könyvtárak, múzeumok, Egyetemi Nyomda; talált kincsek.

A zsidók ügyeivel foglalkozó iratok a következő tárgykörökre terjednek ki: letelepedhetőségük, polgárjoguk; közszolgálatban alkalmazhatóságuk; kereskedési, birtoklási és iparüzési szabadságuk; nyomattatás miatti panaszok; vallásügyeik, rabbik ügyei; keresztény szolgák tartásának tilalma; oktatásügyük; iskoláik; házassági ügyeik; áttérésük a keresztény vallásra; egyházaik előjárói és képviselői; adózásuk, hozzájárulásuk az állami szükségletek fedezéséhez; kóservágás, sakterek, korcsmáltatásuk; alapítványaik, kórházaik és ápolóintézeteik.

A *városi és községi ügyeket* illető iratok így oszlanak meg: városi és községi előjáróságok személyi ügyeit, gazdasági ügyeket tárgyazó iratok, számadások, utépítésekre benyújtott pályázatok; polgárjog, illetékesség,

díszpolgárság; városszépítés, csatornázás, útburkolás, vízvezeték; községi rendőrség; tűzoltás; bérszabályzat.

Az *egészségügy* körébe vágó iratoknak ezek a főbb csoportjai: orvosi közigazgatás, orvosok, seborvosok, borbélyjogosítványok, sebészeti ipar; egészségügyi jelentések, kiadások, orvosi könyvek; bábák; kuruzslás; gyógyszereszek, gyógyszereszek; fürdők, gyógyintézetek, szemkórházak; szülészothonok és lelenházak; elmebetegek és elmeigógyintézetek; járványok elleni védekezés, bujakór, himlő, kolera; veszettség; halottkémlés, hullakamrák, temetők, temetések; vesztegár; állategészségügy, marhavész.

Végül az iratok egy kis csoportját ún. értelmetlen beadványok képezik: névtelen feljelentések, zavaros felségfolyamodványok, találmányok, felfedezések, melyeket ad acta tettek, vagy tárgyalás végett az illetékes hatósághoz tettek át.

A belügyminisztériumnak — tagolódásának megfelelően — két irattára volt: elnöki és általános. Minthogy minden kül- vagy belpolitikailag fontos ügyet az elnökségen intéztek, az elnöki irattár történeti forrásértékre nézve az általánost messze fölülmúlja. Nem lényegtelen tehát a kutatás szempontjából, hogy a belügyminisztérium elnöki irattára teljes egészében Bécsben maradt, csupán az általános irattár magyarországi és vajdasági vonatkozású iratai kerültek az Országos Levéltárba. Az általános irattárból való kiválogatás is úgy történt, hogy csak a kizárólag Magyarországra, ill. a Vajdaságra vonatkozó iratokat adták át, ennek következtében az itt őrzött iratok általában egyedi ügyeknek felelnek meg, általános érvényű szabályrendeletek nincsenek.

Az általános irattár rendszere az ügyintézésről teljesen függetlenül alakult. Eintézés után az iratok az irattárban bonyolult tárgyi rendszernek megfelelően kerültek csoportosításra. Ezt a bonyolult rendszert a belügyminisztérium az egyesített (cseh—osztrák) kancelláriától vette át, ott alakultak ki a tárgyi csoportok még az előző században, s azok a belügyminisztérium osztály- és ügyosztálybeosztásával nincsenek semmiféle összefüggésben. E történetileg kialakult séma alapján pusztán tárgyuk szerint kerültek egymás mellé a legkülönbélebb ügyosztályokban tárgyalt iratok. Az irattári jelzet, mely általában az iratok első lapjának bal alsó sarkában található, három részből áll: 1. római számból, mely a legnagyobb irattári egységet, az ún. irattári osztályt jelenti, 2. latin nagybetűből, mely a kútfőt s 3. arab számból, mely a tételt adja meg. A tételszám után rendszerint a tételen belüli szűkebb tárgyi csoport neve következik, melybe az iratot besorolták, utána esetleg még egy tárgyi alcsoport neve. A legkisebb tárgyi csoportokon belül az iratok kétféle rendszerben feküdtek: az „in genere” jelzetűek évek s azokon belül iktatószámok növekvő rendjében, az „in specie” jelzetűek pedig személy-, ill. helynevek betűrendjében. Az előbbiben egy ügy darabjai szétszakítva feküdtek, iktatási évüknek és számuknak megfelelő helyen, míg az „in specie” sorozatokban egy ügy darabjai egymás mellett voltak találhatóak. Az iratok közigazgatási terület szerint is elkülönültek: az egyes tárgyi csoportokon belül külön sorozatot alkottak a magyarországi („Ungarn” felírással), külön sorozatot a vajdasági ügyekre vonatkozó iratok („Serbien” vagy „Woiwodina” jelzéssel).

A magyar kancellária irattárában a belügyminisztériumi irattárból átadott iratokat abban a rendben állították fel, ahogyan átvették, s ez a rend máig sem változott. Minthogy az átadás részletekben és nem egészen rendszeresen történt, az iratok nem követik egymást teljesen az eredeti irattári terv szerint. Egy-egy tétel néha több részre szakítva, több külön csomóban fekszik, máskor viszont különböző tételek egy csomóba kerültek az eredeti sorrend megbontásával. Az átadáskor kb. egy-egy csomónyi irathoz készítettek külön iratjegyzéket. Ezek a vonatkozó iratokkal együtt vannak ma is elhelyezve, a csomók élén. Az irattári csoportok jelzeteit s az átadott iratok évét és iktatószámát tüntetik fel.

Az anyagban való kutatás módját tekintve meg kell jegyezni, hogy az iratanyaghoz tartozó iktató- és mutatókönyvek, s egyéb eredeti egykorú segédkönyvek nem kerültek átadásra. Ezek, mint a belügyminisztériumi iratok egész törzsállaga is, amennyiben nem estek az 1927. évi tűzvész áldozatául, ma az Österreichisches Staatsarchiv, Abt. Allgemeines Verwaltungsarchiv (azelőtt Archiv des Innern und der Justiz) őrzetében vannak.

A „*Sachindex*” címet viselő tárgymutató a visszaállított magyar kancelláriában készült az átadott anyaghoz. Ez azonban nem konkrét ügyekre, hanem tárgycsoportokra utal, arról tájékoztat, hogy egyes tárgyi csoportoknak (melyeket betűrendben sorol fel) mi az irattári jelzetük, és a régi raktározás szerinti melyik csomóban fekszenek. Tárgyi címszavai, eredeti összefüggésükből kiragadva, nem sokat mondanak, s ezért a kutatás számára kevésbé használhatók. Jobb eligazodást nyújt az Országos Levéltárban készült *konspektus és raktári jegyzék*. Az első az anyag ideális rendjében haladva, feltünteti az egyes tételek tárgyát s azon csomók raktári számát, melyekben a tételhez tartozó iratok találhatóak. A raktári jegyzék a csomók elhelyezési sorrendjében a következő adatokat tartalmazza: a csomó raktárája, a csomóban található iratsorozatok eredeti német neve (tárgyi megjelölése); „in genere” vagy „in specie” iratsorozatról van-e szó; magyarországi vagy vajdasági iratokat tartalmaz-e; időrendi („in genere”) iratsorozatok esetében az évkör, betűrendes („in specie”) iratsorozatoknál a csomóban található első és utolsó betű.

A kutatásnak tehát a konspektusból kell kiindulnia. Itt a keresett tárgyi csoport mellett megtaláljuk a keresett csomók raktáráját; ennek alapján a raktári jegyzékben tájékozódhatunk a pontosabb tartalomról, de mindjárt magukat a megfelelő csomókat, ill. csomórészeket is kikérhetjük. Kérőlapon a csomószámot, a kívánt tétel jelzetét, nevét, esetleg évszámát, „in specie” sorozatok esetében a megfelelő betűt kell feltüntetni, végül azt, hogy magyarországi, vagy vajdasági iratokról van-e szó.¹

¹ Irodalmilag sem a belügyminisztérium története nincs feldolgozva, sem a minisztérium bécsi törzsállagáról nincsen részletes ismertetés. J. Dullinger: *Die Ministerien des Kaisertums Österreich* (Wien 1901) az egymást váltó kormányok és miniszterek neveit közli, működésük időpontjával. A *Hof- und Staatshandbuch des Kaiserthumes Österreich* (Wien 1856—1860) első része közli a minisztérium hatáskörét szabályozó rendeleteket. *Inventar des allg. Archivs des Ministeriums des Innern*. (Inventare österreichischer staatlicher Archive I. Wien 1909) az egyesített cseh—osztrák kancellária irattári sémáját ismerteti. J. Seidl: *Das Staatsarchiv des Innern und der Justiz in Wien* (Archivalische Zeitschrift 36. Bd. 1926.) röviden szól a belügyminisztérium levéltárának e korból való anyagáról.

D 3. AKTEN „SIEBENBÜRGEN“
(Az általános irattár erdélyi vonatkozású iratai)
1848—1860

83 csomó, 1 téka, 4 kötet

1—75.	Iratok	1848—1860	75 csomó
76—78.	„Protokolle über die Untersuchung des Geschäftsumfanges der gemischten Bezirksämter und Untersuchungsgerichte“, a járási hivatalok felülvizsgálata során készült jegyzőkönyvek	1856	3 csomó
79—81.	„Übersichten über die Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1857“, népszámlálási táblázatok		3 csomó
82.	„Concretal-Status der bezirksämtlichen Beamten“, a járási hivatalok személyzete	1857—1859	1 csomó
83.	„Ranglisten und Stammbuchblätter der Statthalterei- und Kreisbeamten und der Bezirksvorsteher“, hivatalnokok ranglistái és törzslapjai	1857	1 téka
84.	Iratjegyzékek	1848—1861	1 csomó
85—87.	„Elench der vom k. k. Ministerium des Innern abgetretenen Vorakten“, iratjegyzék	1848—1861	3 kötet
88.	Mutató	1848—1861	1 kötet

Az osztrák belügyminisztérium irattárából kiválogatott erdélyi vonatkozású iratokat az erdélyi kancellária 1861. január 18-án vette át. A válogatás lényegében ugyanazokat a tárgyköröket érintette, mint a magyarországi iratoké.

Az iratátadáskor néhány 1861. évi iratot is adtak át, ezek közül az elintézetlenek erdélyi kancelláriai számot kaptak, az elintézetek viszont a miniszteri iratok közé kerültek.

Az erdélyi kancellárián nem őrizték meg a belügyminiszteri iratok eredeti jelzetrendjét, hanem azokat — függetlenül az eredeti rendszertől — évük és iktatószámuk növekvő rendjében helyezték el. Ebben a formális rendben vannak ma is.

Az átvett iratokhoz nem volt segédeszköz, kivéve az átadáskor készült iratjegyzékeket. Ezek azonos módszerrel készültek a magyar kancelláriának átadott iratok jegyzékeivel. Az iratok átrendezése során az iratjegyzékeket külön csomóba gyűjtötték (84. rsz.). Az „Elench...“ c. segédeszköz a kancelláriai irattárban készült 1862-ben, ill. 1864-ben, egyszerű iratjegyzék, amely az iratokat új rendjüknek megfelelő egymásutánban sorolja fel, megadva minden esetben az évet, iktatószámot, eredeti irattári jegyzetet és a csomó sorszámát, amelybe az iratot a kancellárián helyezték (ez a sorszám az iratok átcsomózása óta nem érvényes). Az „Elench“ három kötete lényegében

azonos tartalmú, azzal a különbséggel, hogy az első kötetbe az 1862 után átadott iratokat bizonyos számkontigenseken belül nem tünteti fel szoros számszámrendben (a rendezés közben készülhetett).

Végül az iratokhoz azok átrendezése után, 1866-ban Máthé Farkas készítette a maga nemében igen jó, részletes *mutatót* (88. rsz.), az iktatókönyvek mutatóinak szerkezetéhez hasonló szerkezettel. A magyar nyelvű mutató minden iktatmányt külön indikál, a személy- és helynevek, ill. tárgyi címszavak szoros betűrendjében, s rövid tárgykivonat után utal a megfelelő iktatószámra és évre.

Az évek és iktatószámok rendjében elhelyezett és a mutatókönyvbe bejegyzett iratok után foglalnak helyet azok, amelyeket külön csomókba helyeztek. Ezeket az alábbiakban soroljuk fel.

A „*Protokolle...*” c. csomók az 1856. évben a vegyes járási hatóságok felülvizsgálata kapcsán készült bizottsági munkálatokat tartalmazzák. A bizottság a kerületi főnökből és a kerületi törvényszék elnökéből állt, akik személyesen kiszálltak a járás székhelyére, megvizsgálták a járás szükségleteit, a járási hatóság szervezetét és működését, és javaslatokat tettek esetleges átszervezésekre, a személyzet szaporítására, vagy az ügyvitel megjavítására. A munkálatok eredményét a kerületi főnök terjesztette fel a helytartósághoz. A bizottsági jegyzőkönyv először pontos, statisztikai adatokkal illusztrált leírást ad a járás földrajzi, népességi, társadalmi, gazdasági viszonyairól, majd ismerteti a közigazgatás és bírászkodás szervezetét a járásban a vegyes járási hatóság felállítása (1854. nov. 30.) előtt, az utóbbi rendszeresített személyzetét, ügyforgalmát, működését, a fogalmazói személyzet tevékenységét és közli a bizottság javaslatait. A jegyzőkönyvhöz különféle kimutatásokat mellékeltek. Külön jegyzőkönyvet vettek fel a járási börtönök vizsgálatáról. A járási munkálatok anyaga kerületenként, a következő sorrendben van elhelyezve:

- 76. Kreis Hermannstadt (nagyszébeni kerület)
- „ Kronstadt I. (brassói kerület első része)
- 77. „ Kronstadt II. (brassói kerület második része)
- „ Klausenburg (kolozsvári kerület)
- „ Marosvásárhely
- „ Székelyudvarhely
- 78. „ Szilágysomlyó
- „ Dés
- „ Carlsburg (gyulafehérvári kerület)
- „ Broos (szászvárosi kerület)
- „ Bistritz (besztercei kerület)

Az „*Übersichten...*” c. csomók az 1857. évi népszámlálás eredményeit mutató járási és kerületi áttekintéseket tartalmazzák. Ezek az eredeti, a kerületi főnök által aláírt áttekintések a népszámlálás befejeztével, 1858-ban készültek.

Fajtájuk szerint a következő áttekintéseket találjuk az anyagban:

„Kreis-Übersicht über die Ergebnisse der Volkszählung”: egy-egy kerület lakosságának számát és megoszlását tartalmazza, járásokra, ill. járási jogú városokra bontva.

„Kreis-Viehstands-Tabelle”: egy-egy kerület állatszámolásának adatait tartalmazza, járásokra, ill. járási jogú városokra bontva.*

„Vergleichende und aufklärende Übersicht über die Ergebnisse der Volks-Zählung vom Jahre 1857 gegen jene der vorhergegangenen vom Jahre 1850”: egy-egy kerület lakosságának számát és megoszlását 1850-ben és 1857-ben mutató összehasonlító táblázat.

„Vergleichende Übersicht über die Ergebnisse der Viehstands-Zählung...”: egy-egy kerület 1850. és 1857. évi állatszámolásának eredményeit hasonlítja össze.

Mellékletek a kerületi áttekintésekhez: A) „Übersicht der im Kreise abwesenden Einheimischen” (a kerület lakosai közül távollevők száma, tartózkodási helyük); B) „Übersicht der im Kreise anwesenden Fremden” (a kerületben tartózkodó idegenek száma, illetőségi helyük).

Ugyanezeket az áttekintés- és melléklet-fajtákat járások szerint is elkészítették és mellékeltek a kerületi áttekintésekhez. Ezek a járási táblázatok („Bezirks-Übersichten”) községekre, ill. városok esetében városrészekre bontva közlik a fent felsorolt adatfajtaikat.

Az áttekintések anyaga kerületenként van elhelyezve a következő sorrendben:

- 79. Kreis Kronstadt (brassói kerület)
 - „ Székelyudvarhely
 - „ Szilágysomlyó
- 80. „ Hermannstadt (nagyszebeni kerület)
- 81. „ Broos (szászvárosi kerület)

A többi öt kerület anyaga hiányzik.

A „*Concretal-Status...*” c. csomó a járási hivatalok személyzetének adatait (név, fizetés, szolgálati hely, megjegyzés) és az egyes hivatalnokok minősítési táblázatait tartalmazza.

Végül a „*Ranglisten...*” c. tékában helyezték el a helytartósági és kerületi hivatalnokok, valamint a járási főnökök ranglistáit, törzslapjait és minősítési táblázatait.

D 4. K. K. MINISTERIUM DES CULTUS UND UNTERRICHTES
(Cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium)

AKTEN „UNGARN”, „WOIWODINA” UND „SIEBENBÜRGEN”
(Az általános irattár magyarországi, vajdasági és erdélyi vonatkozású iratai)
1848—1860

158 csomó, 1 kötet

- 1—61. „Cultus-Akten ungar und Woiwodina”, Magyarországi és vajdasági valóságügyi iratok 1848—1860 61 csomó

* Az osztrák belügyminisztérium nyomtatásban csak e két elsőnek felsorolt táblázatfajta adatait tette közzé (Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. Wien 1857).

62— 73.	„Cultus-Akten Siebenbürgen”, erdélyi vallásügyi iratok	1848—1860	12 csomó
74.	„Cultus-Akten Croatien”, horvátországi vallásügyi iratok	1848—1860	1 csomó
75—139.	„Studien-Akten Ungarn und Woiwodina”, magyarországi és vajdasági közoktatásügyi iratok	1848—1860	65 csomó
140—151.	„Studien-Akten Siebenbürgen”, erdélyi közoktatásügyi iratok	1848—1860	12 csomó
152—157.	„Convoluta”, külön csomók	1848—1860	6 csomó
158.	Iratjegyzékek	1848—1860	1 csomó
159.	Tárgymutató	1848—1860	1 kötet

A Schwarzenberg-kormánynak kezdetben nem volt közoktatásügyi minisztere. J. A. Helfert, akinek a tárcát felajánlották, de aki azt nem fogadta el, ideiglenesen, államtitkári minőségben végezte a teendőket. A miniszterek közül a közoktatásügyekkel előbb Stadion belügyminiszter, majd Thinnfeld földművelésügyi miniszter foglalkozott. 1849. július 28-án, a kormány átalakításakor, gróf Thun Leót nevezték ki vallás- és közoktatásügyi miniszterré, aki hivatalát a minisztérium 1860. október 20-án történt feloszlataásáig megtartotta. Ez időponttól kezdve ismét Helfert intézte az ügyeket, amíg azok irányítását az államminiszter de facto át nem vette.

Az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatáskörét az 1852. április 12-i legfelsőbb elhatározás szabályozta. Eszerint a minisztérium intézi a katolikus egyház, valamint minden törvényesen elismert hitvallás kultuszügyeit, kivéve a katonaság kultuszügyeit, az (1849. augusztus 22-i miniszteri rendeletben lefektetett) érvényes jogszabályoknak megfelelően. Az irányítja az oktatásügyet is, az gyakorol felügyeletet a nyilvános és magán polgári tan- és nevelőintézetek felett, kivéve a határőrvidéki iskolákat s általában valamennyi katonai tan- és nevelőintézetet. Annak hatáskörébe esik különösképpen azoknak az ügyeknek a tárgyalása, amelyek az egyetemek, jogakadémiák, gimnáziumok, műszaki intézetek, reál-, ipari és kereskedelmi iskolák, az elemi iskolák felszerelésére és személyzetére, s az azokban folyó oktatásra vonatkoznak, továbbá amelyek az államvizsgákkal és a tankönyvkiadással függnek össze.

Az egyes koronaországok egyházi ügyeinek irányítását ez a szabályozás az érsekek és püspökök, ill. consistoriumok és superintendenturák kezébe helyezte. A koronaországok vallás- és közoktatásügyeinek intézésére a minisztérium az országos, kerületi és járási közigazgatási hatóságokat használta fel.

Az egyházi ügyeket Thun a klerikalizmus szellemében irányította. Már 1850 áprilisában olyan császári nyílt parancsokat eszközölt ki, amelyek a jozefinizmus rendszerével való teljes felszámolást jelentették. 1855-ben pedig létrehozta a konkordátumot az osztrák császárság és a római kúria között.

Az oktatásügyben folytatott politikájára is a klerikalizmus és a centralizáció jellemző. Alig foglalta el Thun a miniszteri széket, Geringer Károly báró, a magyarországi teljhatalmú császári polgári biztos, 1849. augusztus 24-én jelentést tett neki az iskola- és oktatásügy állapotáról Magyarországon, és beszámolt eddigi vonatkozó intézkedéseiről. Thun első intézkedése

a magyarországi oktatásügyben az volt, hogy október 9-én Geringer tudomására hozta az alapelveket, amelyek szerint a birodalom, s ezen belül Magyarország oktatásügyét át kívánta szervezni. Az alábbiakban részletesen ismertetjük ezeket az alapelveket, mert ezek meghatározták a minisztérium egész tevékenységét az oktatásügy terén, s mert rendkívül jellemzőek az ezt a tevékenységet irányító szellemre.

Az alapelvek mindenekelőtt leszögezik, hogy az oktatás és a nevelés felett a főfelügyelet jogát az állam gyakorolja. Ez az ellenőrzés elsősorban az oktató és nevelő intézetekre terjed ki, de az állam a házi oktatásba is beleszólhat, s adott esetben kényszerrel is alkalmazhat annak érdekében, hogy gyínden gyermek számára biztosítson annyi oktatást, amennyit az elemi iskola nyújt.

Az oktatási intézetek az alapelvek szerint kétfélék: nyilvánosak vagy magánjellegűek. Nyilvánosoknak azok tekintendők (akár az állam tartja fenn őket, akár egyházi, községi vagy magánérből léteznek), amelyek megfelelnek az állam által az oktatás eredményessége érdekében felállított követelményeknek, s amelyeket az állam ilyeneknek elismer. Az ezek által kiállított bizonyítványokat érvényeseknek tekintik, akár állami iskolába való felvételtől, akár állami szolgálatba lépésről, vagy más iskolai végzettséghez kötött engedélyről van szó. A magániskoláknak megengedik, hogy tanítványaikat nyilvános iskolában vizsgára bocsássák, ahol azok államilag érvényes bizonyítványt nyerhetnek.

A magániskolák az államtól függetlenek voltak. Magániskola nyitását előzetesen be kellett jelenteni az állami hatóságnak. Ez a működési engedélyt megtagadhatta, ha az iskolát nyitni szándékozó politikai vagy erkölcsi tekintetben kifogás alá esett, vagy képzettségénél fogva az iskola vezetésére nem volt alkalmas. Ha az állami felügyelet során megállapítást nyert, hogy a magániskola vállalt feladatát nem látja el, az állami hatóság figyelemztethette a közönséget erre a körülményre, ha pedig politikai vagy erkölcsi szempontból veszedelmesnek találta, bezáráthatta. A magániskolák kötelesek voltak az iskola állapota felől tőlük kívánt statisztikai adatokat az állami hatósággal közölni.

A vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá tartozó iskolák a) elemi vagy népiskolák, b) középiskolák, amelyek közül a legfontosabbak a gimnáziumok és a reáliskolák, c) felső iskolák: egyetemek és műszaki főiskolák voltak. A bányászati, erdészeti és mezőgazdasági iskolák a kereskedelem és iparügyi, ill. a földművelésügyi minisztérium alá tartoztak.

A népiskola az alapelvek szerint leginkább az ifjúság *nevelését* kellett hogy szolgálja, s itt kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak a vallásoktatásnak. Ezért a népiskolának az egyházzal szoros összeköttetésben kellett állnia, s ügyét az egyházközség ügyének tekintették. Emellett kívánatosnak tartották, hogy egyszersmind a politikai község ügyeként is kezeljék, ami nem okozott nehézséget ott, ahol a kettő területileg egybeesett, vagy a politikai község több egyházközségből állt, amelyek ugyanahhoz az egyházhoz tartoztak. Ha a politikai község több egyházközségből állt, oda kellett hatni, hogy az előbbi az iskoláknak csak gazdasági ügyeivel foglalkozzék, azok belső ügyeit pedig hagyja az egyházközségekre. Az állam nem tilthatta meg, hogy a gyermekek más iskolát látogassanak, mint amilyen vallásúak. A nép-

iskolák gondozása, ellenőrzése és irányítása ezek szerint az állam és az egyház közös ügye volt. Ezért Thunnak szándékában állt az egyházi hatóságok mellé, amelyek a népiskolákat eddig egyedül irányították, tapasztalt tanügyi férfiakat állítani, akik különösen az iskolaügy didaktikai oldalára felügyeljenek s annak gondját viseljék.

A középiskolák nyilvános jellegét az állam csak akkor ismerte el, ha azok minden lényeges pontban megfeleltek az állami gimnáziumok számára külön szabályzatban körülírt követelményeknek. Az egyik legfontosabb szabály az ún. filozófiai évfolyamoknak a gimnáziummal való egyesítését írta elő úgy, hogy az nyolc évfolyamra terjedjen. A felekezetek szerinti tagolódás a gimnáziumokra nézve is szabály volt. A vallásoktatás irányítása és ellenőrzése itt az állammal való egyetértésben az egyházat illette, az egyéb oktatást az állam irányította és ellenőriztette, megfelelő nyelvismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező férfiak által. A tanulók más vallású gimnáziumot is látogathattak. Felekezetiileg egyenlősített gimnáziumot csak kivételes esetekben engedélyeztek, az ilyenek iránti kérelmeket megfelelően meg kellett indokolni. A reáliskolákban is kötelező volt a vallásoktatás, de ezek felekezeti tagolódása nem volt annyira szigorú követelmény, mint a gimnáziumoké.

Valamely egyetemet csak akkor tekintettek teljesnek, ha megvolt mind a négy hagyományos fakultása. Nem teljes egyetem számára kötelező volt a filozófiai kar és legalább még egy kar megléte. A hittudományi karok be rendezésére nézve az alapelvek az illetékes püspökökkel való értekezést írták elő. A többi karra nézve külön rendelet intézkedett.

Az iskoláknak meg kellett felelniük az egyes nemzetiségek legfőbb szükségleteinek. A népiskolai oktatásnak a gyermekek anyanyelvén kellett folynia, hacsak a nyelvi keveredés ezt lehetetlenné nem tette. A középiskolák oktatási nyelve bármely, az országban használatos nyelv lehetett, lehetőleg azonban azon a nyelven kellett oktatni, amely az illető vidék lakossága igényeinek legjobban megfelelt. Kevert lakosság esetén két nyelven is lehetett oktatni vagy tárgyanként váltakozva, vagy pedig úgy, hogy a tanulókat választották szét két külön csoportra. A nemzetiségi nyelvek gondozása az egyetemnek is feladata volt. Minthogy azonban az egyetem első feltétele a tudományosság, az egyetemi tanárok kiválasztásánál a nemzetiségek igényei mellett elsősorban a tudományosság szempontját kellett figyelembe venni. Szükség esetén két oktatási nyelvet kellett alkalmazni.

Az alapelvek végül leszögezik, hogy a jövőben senkit sem engednek az egyetem bölcsészeti, orvosi vagy jogi karára, aki a gimnáziumi képzettségnek azt a fokát el nem érte, amit a teljes nyilvános gimnázium nyújt, és senkit sem bocsátanak doktori, vagy az állami szolgálathoz szükséges államvizsgára, aki nem tanult meghatározott ideig valamely egyetemen.

A fenti elvek, amelyek a magyarországi oktatásügy Thun-féle reformjának alapjául szolgáltak, sok szempontból az egész polgári korszakra kihatóan határozták meg a hazai oktatásügyet. Thun, amikor az alapelveket közölte Geringerrel, mindjárt ellátta őt konkrét utasításokkal is. Úgy vélte, hogy Magyarországon aránytalanul nagy a gimnáziumok és akadémiák száma, ezzel szemben legtöbbször oly hiányos és elégtelen volt az oktatás, hogy valódi műveltség helyett inkább csak a politikai agitációban való ügyes-

séget terjesztették. Ezért kívánatosnak tartotta, hogy a gimnáziumok egy részét teljesen megszüntessék vagy négyosztályos alreáliskolává redukálják, és elrendelte, hogy erre a nyilvános alapoktól függő intézeteknél közvetlenül, a többieknél pedig közvetve törekedjenek. Ugyanígy az akadémiák egy részét a hiányos jogi stúdium megszüntetésével s a filozófiai stúdiumnak a gimnáziumhoz való kapcsolásával nyolcosztályos teljes gimnáziumokká kellett átalakítani. Elrendelte, hogy a jogi stúdiumot csak ott tartsák meg, ahol az egyetemihez hasonló filozófiai kart is fel lehet állítani, ami szerinte különösen olyan helyeken lesz lehetséges, ahol magasabb teológiai tanintézet már fennáll. Ilyen esetekben a polgári kart is teljessé kellett tenni, és különösen az osztrák jog előadásáról kellett gondoskodni.

A protestáns iskolák tekintetében Thun legfontosabb kérdésnek azt tartotta, hogy mely iskolák részesüljenek állami dotációban, minthogy ezáltal az állam lényeges befolyást nyer a tanerők alkalmazására. Az állami felügyelet jogát az állami dotációtól függetlenül minden protestáns gimnázium felett gyakorolni kellett.²

A kiegyezés után, amikor a volt cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattárából a magyar korona országaira vonatkozó iratokat kiválogatták, a változott közjogi helyzetnek megfelelően egy átvevő, a magyar minisztérium számára készítették elő átadásra mindazokat a területeknek az iratait, amelyekre e minisztérium illetékessége kiterjedt, tehát a Bach-korszakbeli magyar koronatartományon kívül az egykori Vajdaság, továbbá Erdély és Horvátország iratait is.

Az iratok átadója Schönbach József segédhivatali igazgató volt. Magyar részről az átvételt Raaperger kancelláriai irattári igazgató készítette elő, és Weinert Ferenc, a király személye körüli minisztérium járulnoka bonyolította le. Az átvett iratanyagot a magyar kancelláriai irattár kezelte, egészen az Országos Levéltárba való beolvadásáig. Weinert a horvátországi iratok közül mindössze egy csomónyt vett át, amikor az újabb rendelkezés ezt a munkát leállította: ettől kezdve a horvát miniszternek kellett a területi elv alapján hozzá tartozó iratokat átvennie. Az Országos Levéltárban őrzött egy csomónyi horvátországi tárgyú irat a görögkeleti egyház szervezetére és görögkeleti szemináriumokra vonatkozik.

Az iratok ma is abban a rendben fekszenek, amelyben az átadás történt, vagyis lényegében a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium irattári struktúrájának megfelelő rendben. Ott az iratanyagot két nagy csoportra osztották: a vallási és egyházi ügyek irataira (Cultus-Akten) és az iskolai és tanulmányi ügyek irataira (Studien-Akten). A vallási és egyházi ügyek iratait felekezetek szerint rendezték. Az átadott vallási és egyházi iratok (mind a magyarországiak, mind az erdélyiek) ennek megfelelően négy nagy csoportot alkotnak: a katolikusok, a reformátusok és evangélikusok, a görög nem egyesültek, s végül a zsidók iratai. Mind a négy csoporton belül, valamint az iskolai és tanulmányi iratokon belül is az eredeti irattári tervnek megfelelően tárgyi kútfőket (Fascikel), ezeken belül tételeket (Subfascikel) alakítottak ki. Az irattári jelzetet, amely a kútfő számából, a tétel betű- és esetleg számjeleiből, valamint ezek nevéből áll, piros tintával ráír-

² Az eredeti rendeletet lásd D 55. 1849:2663.

ták az iratok első lapjának aljára. Tételeken belül általában évek, s ezeken belül iktatószámok szerint rendezték az iratokat, de egyes esetekben „in specie” csoportokat alakítottak ki, amelyekben az ügyiratokat (évükre és iktatószámukra való tekintet nélkül) személy- vagy helynevek betűrendjében helyezték el.

Az iratanyaghoz tartozó ügyviteli segédkönyveket természetesen nem adták át, ezek a vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratainak törzsanyagával együtt Bécsben maradtak, s ma az Österreichisches Staatsarchiv Abt. Allgemeines Verwaltungsarchiv őrizetében vannak.

Az átadott iratokhoz az átadáskor iratjegyzékek készültek, hasonló módon, mint a belügyminisztériumi iratokhoz. A „Tárgymutató” az átadás után, a magyar kancelláriai levéltárban készült. Ez csomónként haladva (a régi csomózás szerint) közli a régi, ma már érvénytelen csomószámot, s a csomóban fekvő iratok kútfőinek címét és jelét. Ennél a kutatás számára alig használható segédletnél jobb eligazodást nyújt az iratanyagnak az alapleltárban³ közölt konspektusa.

Sem a tárgymutató, sem a konspektus nem ad tájékoztatást az iratanyag végén elhelyezett „Convoluta” öt csomójáról. Ezekbe a terjedelmes ügyiratmelléleteket helyezték. Közöttük találjuk a piarista rend felosztására, tanítóképzőintézetek felállítására, a pesti egyetem orvosi karának újjászervezésére vonatkozó iratok mellett a pest-budai tanintézetek elhelyezésére alakított bizottság iratait (más, különösen az Egyetemi Nyomda épületének felhasználásával s az egyetemi klinikáknak a Rókus-kórházzal való egyesítésével foglalkozó tervezetekkel, köztük az Egyetemi Nyomda épületének, az Erdődy-palotának s a Rókus-kórház környékének tervrajzaival), továbbá a gimnáziumok tanterveit az 1850/51. tanévre, kerületenként csoportosítva, valamint ugyanerről a tanévről a protestáns közép- és főiskolák hivatalos értesítőit a tanulókról, ezek tanulmányairól és tanáiról, az erdélyi középiskolák érettségi vizsgálatainak jegyzőkönyveit, a vizsgázók írásbeli dolgozataival; a volt 1. román határőrezred iskoláinak vizitációjával kapcsolatos iratokat az 1852. tanév végével. Statisztikai táblázat tájékoztat a soproni kerület (katolikus, zsidó és görögkeleti) népiskoláiról 1857/58-ban. Említésre méltók még a pesti városi felsőreáliskola épületének tervrajzai (E. Walser munkája az 1860. évből, az épületet a Ferenciek terére tervezték).

D 5-6.

K. K. MINISTERIUM FÜR HANDEL, GEWERBE UND ÖFFENTLICHE BAUTEN
(Cs. kir. kereskedelem-, ipar- és középítésügyi minisztérium)
1855-1859

30 csomó, 2 kötet

A cs. kir. kereskedelem-, ipar- és középítésügyi minisztérium itt levő iratai kizárólag a középítésügyre vonatkoznak, és voltaképpen mint a cs. kir. belügyminisztérium középítésügyi előiratai kerültek át a hatvanas évek elején a visszaállított magyar-, ill. erdélyországi kancelláriákba.

³ Sashegyi Oszkár: Abszolutizmuskori levéltárak. Levéltári alapleltárak I. Országos Levéltár 5. Bp. 1952. 9-11. l.

Az állami építészeti szolgálat legfőbb irányítását az 1852. április 12-i legfelsőbb elhatározás a kereskedelem-, ipar- és középítésügyi minisztérium hatáskörébe utalta. A minisztérium — amelyet 1855 februárja óta Georg Ritter von Toggenburg vezetett — három osztályra és ezeken belül számos ügyosztályra tagolódott; az építésügy a III. osztály ügykörébe tartozott. Az országos építészeti igazgatóságok s az azoknak alárendelt szervek e minisztériumnak (közelebbről annak III. osztályának) irányítása és ellenőrzése alatt álltak.

Amikor 1859. november 1-jével e szakminisztérium is megszűnt, ügykörét a belügyminisztérium és pénzügyminisztérium között osztották meg. Az építési ügyek közül az út-, víz- és magasépítést a belügyminisztérium kapta, míg a vasútépítés ügyét a pénzügyminisztériumhoz utalták. Az ügykörök megosztásának megfelelően osztották ketté a minisztérium irattárát is. Az 1859. évi útépítési, vízépítési és magasépítési iratokban november 1-től kezdve már a belügyminisztérium IV. osztálya intézkedéseinek nyomai láthatók.

Mínt hogy az októberi diploma által visszaállított magyar és erdélyi kancelláriák a két ország építésügyének irányítását is átvették, az államminisztérium átadta nekik a belügyminisztérium 1860. évi építésügyi iratainak előirataiként tekinthető iratokat is, az 1855—1859. évekből. Az átadás az 1862—1864. években történt.

D 5. AKTEN „UNGARN“ UND „WOIWODINA“

(Az általános irattár magyarországi és vajdasági vonatkozású iratai)
1856—1859

25 csomó, 1 kötet

1—25. Iratok	1856—1859	25 csomó
26. Mutató	1856—1859	1 kötet

A magyarországi építészeti ügyekben az egyes helytartósági osztályok jelentettek a minisztériumnak. Műszaki és pénzügyi kérdéseket illető jelentéseikben mindig csatolták az alájuk rendelt országos építészeti igazgatóságok hozzájuk érkezett jelentéseit, kimutatásait. A helytartósági osztályok jelentései a magyarországi főkormányzóság láttamozásával kerültek a minisztériumhoz, fontosabb személyi ügyekben a főkormányzóság maga intézett a minisztériumhoz jegyzéket.

A vajdasági építészet ügyében a minisztérium a Szerb Vajdaság és a Temesvári Bánát helytartóságával levelezett, ez utóbbi terjesztette fel hozzá a temesvári országos építészeti igazgatóság jelentéseit.

Sűrűn levelezett a minisztérium a bécsi társmisztériumokkal is; különösen a pénzügyminisztérium fordult hozzá gyakran kincstári építkezésekkel kapcsolatban, valamint a belügyminisztérium, építészet-rendészeti kérdésekben.

Az iratok között találjuk a miniszternek az uralkodóhoz intézett eredeti, építészeti ügyekre vonatkozó felterjesztéseit is, uralkodói elhatározásokkal.

A legértékesebbek az országos építészeti igazgatóságok időszaki kimutatásai és beszámolói. Féléves kimutatások tájékoztatnak az útépitési és vízépítési szakban végzett munkákról, áttekintések számolnak be az elért eredményekről, az évi áttekintéseket kísérő jelentések általános jellemzést adnak az ütügyi, ill. a vízügyi szolgálatról, s javaslatot tesznek a jövőre nézve. A gazdasági kimutatások a kiadásokat és bevételeket tartják nyilván.

Az állam nagy összegeket fordított a közlekedési hálózat modernizálására, az országos építési alapok és a természetbeni közmunkák a kiadásokat nem fedezték. A kormányzat éppen ezért foglalkozott az útvám bevezetésének gondolatával.

Az állami útépitkezések közül a Pestől Kassára, a Budáról Eszékre és Szegedről Nagyszebenbe vezető útvonalak kiépítése volt a legjelentősebb. A minisztérium gondoskodott az utak rendszeres gondozásának, karbantartásának megjavításáról is.

A vízépítés terén a Tisza szabályozása volt méreteiben a legnagyobb. A Tisza-szabályozási Központi Felügyelőség negyedévi beszámolóit tájékoztatnak a munka haladásáról ezekben az években. A vízügyi szolgálat kiépítése, a Duna és Tisza hajózható állapotban tartása, téli kikötő építésének terve foglalkoztatta a minisztériumot. A Vajdaságban a Béga- és Ferencsartonák kiépítése, ill. üzemben tartása volt a fő feladata.

A magasépítés terén sem Magyarországon, sem a Vajdaságban nem láttott el a minisztérium jelentősebb feladatokat.

Az iratok ma is abban a rendben fekszenek, ahogyan a magyar kancellária őket átvette; minden átadott iratcsomó mellett ott fekszik az eredeti átadási jegyzék. Az iratanyag évek szerint tagolódik, ezeken belül alapszámok növekvő rendjében következnek az egyes ügyiratok egymás után. Az alapszám az ügykezdő irat iktatószámával azonos.

A mutató az átvétel után készült magyar nyelven a magyar kancellárián. Betűrendben közli a tárgyi címszavakat, személy- és helyneveket, és utal a megfelelő év- és iktatószámokra. Alapszámot nem közöl, a kutatást az egy címszó alatt található iktatószámok közül a legkisebennél kell kezdeni.

D 6. AKTEN „SIEBENBÜRGEN“

(Az általános irattár erdélyi vonatkozású iratai)

1855—1859

5 csomó, 1 kötet

1—4. Iratok	1855—1859	4 csomó
5. Iratjegyzékek	1855—1860	1 csomó
6. Mutató	1855—1859	1 kötet

Erdélyt illető építészeti ügyekben a minisztérium a Nagyszebenben székelő erdélyi helytartósággal levelezett, az utóbbi terjesztette fel hozzá az erdélyi országos építészeti igazgatóság jelentéseit, időszaki kimutatásait, javaslatait.

Az erdélyi utak ebben az időben a magyarországiaknál is rosszabb állapotban voltak. Az utakat hiába javították, nem volt megfelelő alapépítményük, az utak karbantartása sem volt megfelelő: az útmesterekként alkal-

mazott kiszolgált katonák műszakilag képzetlenek voltak, s nem is akartak már komoly munkát végezni. Az állam Erdélyben 165 mérföldnyi utat tartott kincstári kezelésben, s arra törekedett, hogy ezt a megfelelő állapotba helyezze. Az állami útpépítkezések közül a Bánátba és a Bukovinába vezető útvonalak kiépítése volt a legjelentősebb.

Egészen fejletlen volt még a vízepítés ügye is. A folyók természetes állapotban voltak, az évenkénti áradások, vízmosások jelentős károkat okoztak, az utakat járhatatlanná tették. A kormányzat legfőbb gondja a Maros szabályozása volt, Marosújvártól a magyar határig, hogy a marosújvári bányát megvédje a víz pusztításától. A Maroson járó sóhajókat felfelé emberi erővel vontatták, ezért a vontató utat is szabályozni kellett, és gondoskodni kellett állandó karbantartásáról. A minisztérium megszervezte a vízügyi szolgálatot is a Maroson, a folyamfelügyelőket hivatali utasítással látta el.

A minisztériumnak magasépítési ügyekkel is kellett foglalkoznia. A pénzügyminisztérium sok esetben kért tőle véleményt kincstári épületek emelése, átalakítása, javítása tárgyában. A nagyszebeni központi pénzügyi épületnek tervrajza is az iratok között fekszik. Az igazságügyminisztérium törvényszéki épületekre kért terveket (a besztercei Kreisgericht-é itt található), Nagyenyeden női fegyházat kívánt berendezni. A belügyminisztérium is tett át ide magasépítési ügyeket: így amikor a Beszterce városában dülő tűzvész után az erdélyi helytartóság elrendelte a városnak az utcák szabályozását és a városfalak lebontását, s a város ez ellen fellebbezést nyújtott be, a középítésügyi minisztériumnak kellett az ügyet véleményeznie.

Az erdélyi kancellária irattárában az eredetileg évek és alapszámok szerint rendezett iratokat évek és iktatószámok növekvő rendjébe helyezték át, tehát az ügyiratokat iktatmányokra bontották fel.

Az átadási iratjegyzékeket külön csomóba gyűjtötték össze. Ebben utolsónak a belügyminisztérium 1860. évi erdélyi építésügyi iratainak átadási jegyzéke foglal helyet, maguk az iratok a belügyminisztériumi iratok állagában találhatók.

A mutatót Máthé Farkas készítette 1867-ben magyar nyelven. Máthé az erdélyi kancelláriai gyakorlatnak megfelelően minden iktatmányt külön indikált, megadva a megfelelő iktatószámot, valamint az illető év számának két utolsó számjegyét.

D 7. K. K. JUSTIZMINISTERIUM

(Cs. kir. igazságügyminisztérium)

AKTEN „SIEBENBÜRGEN”

(Az általános irattár erdélyi vonatkozású iratai)

1849—1861 (—1865)

56 csomó, 1 téka, 1 kötet

1—53. Iratok	1849—1865	53 csomó
54—55. „Sachregister”, tárgymutató	1849—1861	2 csomó
56. Iratjegyzékek	1852—1861	1 csomó
57. Mutató	1849—1861	1 kötet
58. Az erdélyi jogszolgáltató hatóságok személyzeti nyilvántartásai	1854—1860	1 téka

A Wessenberg—Doblhoff minisztériumban Bach Sándor töltötte be az igazságügyi tárcát. Amikor ő a beteg Stadion helyett a belügyminisztérium élére került, az uralkodó Schmerling Antal lovagot nevezte ki igazságügy-miniszterré. Miután azonban a konzervatívoknak sikerült a Reichsrat életre hívásával megtörniük a minisztérium addigi egyeduralmát, és teljessé tenniük a liberális hagyományokkal való szakítást, Schmerling 1851 januárjában a miniszteri székét a legfelsőbb törvényszék tanácselnöki tisztségével váltotta fel. Utódja a pénzügyminiszter testvéröccse, Krauss Károly lovag lett, aki 1857. május 18-ig vezette a minisztériumot. Ekkor gróf Nádasdy Ferenc, az erdélyi jogszolgáltatás újjászervezője lett igazságügyminiszter; ő végezte a miniszteri teendőket egészen 1860. október 20-ig.

Az igazságügyminisztérium hatáskörét az 1852. április 12-i legfelsőbb elhatározás szabályozta. Eszerint hozzá tartozott a jogszolgáltatási szervezet legfelsőbb irányítása a birodalom egész területén, a katonai határőrvidéket és a katonai jogszolgáltatást kivéve. Ő gyakorolt felügyeletet a birodalom valamennyi törvényszéke és államügyészsége s az azoknál alkalmazott hivatalnokok és szolgák felett. Az úrbéri törvényszékek működésére a belügyminisztériummal közösen ügyelt fel. A kereskedelmi törvényszékeknél a kereskedő-ülnököket, a bányatörvényszékeknél a bányászati szakértő ülnököket, az illető szakminisztériumokkal való egyetértésben nevezte ki. Joga volt a törvényszéki hatóságok valamennyi ügyébe betekinteni s tőlük ezekre vonatkozóan felvilágosítást vagy véleményt kérni. Főfelügyeletet gyakorolt a vizsgálati fogdák kezelése felett, gondoskodott a törvényszékek és államügyészségek anyagi szükségleteiről, megfelelő elhelyezésükről, ellenőrizte az igazságszolgáltatás céljaira nyújtott pénzüsszegek felhasználását. Ő nevezte ki az ügyvédek és közjegyzőket is, és gyakorolt felettük fegyelmi jogkört. Közreműködött új börtönök és büntetőintézetek felállításánál és szervezésénél, valamint a fennállók szabályozásánál. A pénzügyminisztériummal közösen intézkedett az árvavagyon és a bírói letétek tárgyában.

Kegyelmi ügyekben az uralkodóhoz kellett felterjesztést tennie. Olyan esetekben volt erre szükség, amikor a büntetés enyhítése meghaladta a törvényszékek hatáskörét, vagy olyan bűnügyekben, amelyekben a halálos ítéleteket legfelsőbb jóváhagyásra kellett felterjeszteni. Javaslatot kellett tennie az uralkodónak olyan szolgálati helyek betöltésére nézve is, amelyek adományozását a császár magának tartotta fenn.

Olyan magánjogi ügyekben, amelyekben a legfelsőbb törvényszék úgy nyilatkozott, hogy a törvénynek szabad folyást kell engedni, az uralkodóhoz benyújtott s az ő kézjegyével ellátott folyamodványokat a minisztériumnak közvetlenül kellett elintéznie.

Az igazságügyminisztérium a hozzá utalt ügyeket három osztályban: az igazgatási, a törvényelőkészítő és a szervező osztályban intézte.

A szabadságharc leverése után az uralkodó az igazságügyminisztérium illetékességét Erdély területére is kiterjesztette. Így az egész erdélyi bírósági szervezet a minisztérium irányítása alá került, ahol az erdélyi ügyekről külön erdélyi előadó referált.

Az októberi diploma értelmében az igazságügyminisztérium hatásköre Erdélyre nézve a visszaállított erdélyi kancelláriára szállt át, s vissza kellett állítani a régi bírósági szervezetet is. Ennek következtében a minisztérium

irattárából kiválogatták az Erdélyre vonatkozó iratokat, s átadták az erdélyi kancelláriának.

Az iratok közül a minisztériumhoz intézett első beadvány 1849. március 31-én kelt. Az utolsó csomóban néhány iratot találunk az 1861—1865. évekből; ekkor már a visszaállított erdélyi helytartóság és erdélyi kancellária levelezett a minisztériummal.

Amikor az igazságügyminisztérium átvette az erdélyi igazságügyek igazgatásának irányítását, a belügyminisztérium és más hatóságok mindenekelőtt az elintézetlenül maradt erdélyi perek iratait tették át hozzá. Ezek egy ideig ott feküdtek, majd miután a legfelsőbb törvényszéken megszervezték az erdélyi referatúrát, ahhoz kerültek elintézés végett.

Az igazságügyminisztérium legelső feladata Erdély viszonylatában az új bírósági szervezet megteremtése volt. A szabadságharc bukása után a jogszolgáltatás a megyékben szünetelt, csupán Királyföldön, valamint a tanácsokkal rendelkező megyei és széki városokban működtek a bíróságok. Az iratok között találjuk Bach Eduard erdélyi polgári biztos és Wohlgemuth Lajos polgári és katonai kormányzó tervezeteit az erdélyi igazságszolgáltatás megreformálására, az osztrák törvények bevezetésére, ideiglenes bíróságok megszervezésére. Az igazságszolgáltatás reformjának alapvonalait Schmerling dolgozta ki és terjesztette az uralkodó elé jóváhagyás végett.

A minisztérium foglalkozott az árvaszékek, a telekkönyvi igazgatóságok, a rögtönítelő bíróságok szervezésével, működésük irányításával, valamint a bírói vizsga szabályozásával is.

A polgári peres ügyek iratai között találjuk román községek panaszait nemzetiségi és birtokjogi elnyomás miatt.

A büntetőügyek iratai közt kegyelmi kérések vannak közönséges bűncselekményekkel és politikai ügyekkel kapcsolatban.

Az igazságügyminisztérium irattárában az ügyiratokat római számokkal jelölt tárgyi kútfőkbe osztották. Azok a kútfők, amelyekből iratokat adtak át az erdélyi kancelláriának, a következők voltak:

- I. Gesetze (törvények)
- II. Gerichtsverfassung (bírósági szervezés)
- III. Gerichtsbehörden (a bíróságok működése)
- V. Streitsachen (polgári peres ügyek)
- VI. Kriminalen (büntetőügyek).

Törvényelőkészítéssel kapcsolatos iratok nem kerültek átadásra.

A „*Sachregister*” az igazságügyminisztériumban készült, gondos munkával. A minisztériumi iratok (a szétválasztáskor még bekötetlen volt) tárgymutatójának azokból a részeiből áll, amelyek kizárólag erdélyi iratokra vonatkoznak, s amelyeket éppen ezért az iratokkal együtt átadtak. Az átadott, bekötetlen ívek nem minden átadott iratra vonatkoznak, csupán azokra, amelyeket a *Sachregister* a területi elv szerint csoportosított. A következő összefoglaló címszavakat tartalmazza:

Advokaten
Bezirksämter und Bezirksgerichte
Gefängniswesen

Oberlandesgericht Hermannstadt
Landes- und Kreisgerichte
Urbarialgerichte.

A „Sachregister” az iratok tárgykivonatán kívül azok keltét, iktatószámát és kútfőjelzetét tartalmazza (ez utóbbi az iratok jelenlegi felállításában nem érvényesül).

Az *iratjegyzékek* az átadás-átvétel alkalmával készültek, csupán az iratok évszámát, iktatószámát és kútfőjelzetét közlik. Az 1849—1851. évi iratok jegyzékei hiányoznak.

Az erdélyi kancellária irattárában az átvett iratanyagot — felbontva annak kútfő- és ügyirat-egységeit — az iktatmányok egyszerű számrendje szerint rendezték át. Ugyanakkor *mutatót* is készítettek hozzá magyar nyelven. Ez (Fenesán János munkája), a „Sachregister” fejlett tárgyi rendszerezésével szemben az egyszerű iktatókönyvi mutatók módjára készült, minden egyes iktatmányt külön indikálva, a vezérszavak két első betűjére kiterjedő betűrendben. Az iktatmányok rövid tárgyán kívül iktatószámukat és évszámukat közli.

D 283. K. K. POLIZEIMINISTERIUM: SZÉCHENYI-AKTEN

(Cs. kir. rendőrminisztérium: Széchenyi-iratok)

(1813—) 1860—1863

6 doboz

1. Rendőri iratok	1860—1863	1 doboz
2—4. Széchenyi István elkobzott iratai	1813—1860	3 doboz
5—6. Széchenyi Ödön, Zichy Géza, Hollán Ernő, Kiss Márton, Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott iratai	1843—1860	2 doboz

A bécsi minisztertanácson belül kezdetben valamennyi rendőri ügy intézése a belügyminisztert illette. A kormánynak a neoabszolútizmus szellemében való átalakítása során azonban Ferenc József az államrendészet és biztonsági rendészet legfelsőbb irányítását kivette a belügyminiszter kezéből, s azt az 1852. június 1-jével felállított legfőbb rendőrhatóság, a „k. k. Oberste Polizei-Behörde” hatáskörébe utalta. Az 1848 előtti „Polizeihofstelle” mintájára megszervezett rendőrhatóságot Kempen, a csendőrség felügyelője vezette.

A legfőbb rendőrhatóság feladata volt a köz- és magánbiztonságot fenyegető veszélyek megelőzése, felderítése és elhárítása, valamint az egyletekre, az útlevelekre, idegenekre és a sajtóra vonatkozó érvényes jogszabályok végrehajtása. A színházi rendészet ügyeinek intézésére is a legfőbb rendőrhatóság ügyelt fel. Ez irányította és ellenőrizte a rendőrhatóságok működését, s a csendőrséget és a katonai rendőrséget is ez alá rendelték, mindazokban az ügyekben, amelyek nem tartoztak a hadseregparancsnokság hatáskörébe.

Amikor a vesztes olaszországi hadjárat után Ferenc József a birodalmi kormányt átszervezte, 1859. augusztus 22-én Kempent felmentette állásától. A legfőbb rendőrhatóságot ugyanakkor rendőrminisztériummá alakította át,

s annak vezetését br. Hübner volt párizsi nagykövetre bízta. Hübner alig két hónap múltán lemondott. Utódja, br. Thierry rendőrminiszter a magyarországi politikai ellenállást erélyes rendszabályokkal igyekezett letörni. E rendszabályok közé tartozott az 1860. március 3-án gr. Széchenyi Istvánnál és híveinél tartott házkutatás is.

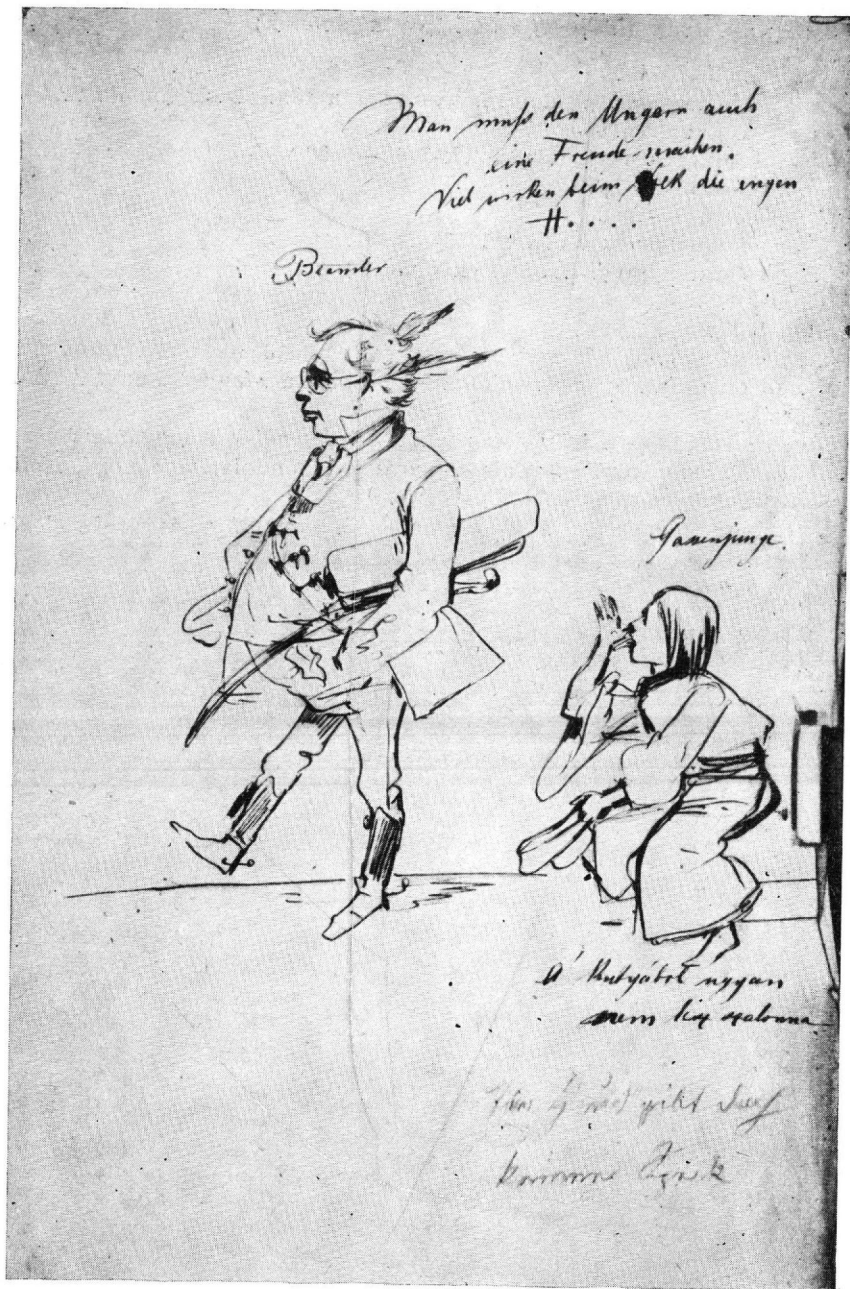
Az októberi diploma kiadásával egyidőben Ferenc József úgy intézkedett, hogy a rendőrminisztérium a változott közjogi helyzetben is fennmarad, az egész birodalom számára rendelt központi hatóságként. Thierryt ekkor a rendőrminiszteri székben Mecséry Károly váltotta fel. A Széchenyi-iratokat a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban zárt letétként kezelték, míg az 1918 őszén bekövetkezett események azokat a kutatás számára hozzáférhetővé tették. Az iratokat ezután Károlyi Árpád rendezte, nagy részüket ő és Angyal Dávid publikálta.⁴ A badeni levéltári egyezmény végrehajtása során kerültek Magyarországra.

A *rendőri iratok* a Széchenyi és hívei elleni vizsgálat során keletkeztek. Thierry rendeletére 1860. március 3-án a reggeli órákban rendőri házkutatást tartottak gróf Széchenyi Istvánnál a döblingi intézetben, továbbá írónánál, Kiss Mártonnál, két fiánál Bélánál és Ödönnél, mostohafiánál gr. Zichy Gézánál, s végül néhány olyan személynél, akik gyakran fordultak meg Széchenyinéél, s ezzel kormányellenes szervezkedésben való részvétel gyanúját vonták magukra: Hollán Ernőnél, Falk Miksánál, Kecskeméthy Aurélnál. A házkutatások során különösen Széchenyi Istvánnál és Kissnél foglaltak le nagy mennyiségű iratot. A lefoglalt iratokat a rendőrség átvizsgálta, a magyar nyelvűekből német nyelvű kivonatokat készítettek, s mindezeket a rendőrminisztériumban őrizték. A vizsgálatot még azután is folytatták, hogy Széchenyi április 8-ra virradó éjszaka véget vetett életének, sőt azt a temetésével, az érte mondott gyászmisékkal kapcsolatos események s az azok alkalmával megnyilatkozó hangulat megfigyelésére is kiterjesztették. Csak Thierry utódja, Mecséry rendőrminiszter szüntette meg a vizsgálatot az uralkodó engedélyével. Ezután a lefoglalt iratok egy részét visszaadták a Széchenyi családnak, más részüket azonban visszatartották a rendőrminisztériumban, és ott meg akarták semmisíteni. Széchenyi Béla erélyes tiltakozása a visszatartott iratok elpusztítását megakadályozta ugyan, azt azonban nem érte el, hogy azokat neki kiadják. Károlyi Árpád a rendőri iratokat a következőképpen csoportosította:

- I. A házkutatásokra és Széchenyi István irathagyatékára vonatkozó iratok, 1860—1863
- II. Kivonatok Széchenyi és híveinek irataiból (német nyelven)
- III. Széchenyi István temetésére, az érte mondott gyászmisékre vonatkozó rendőri jelentések.

A rendőri iratok egy része a második világháború során elpusztult, a megmaradtak némelyikén a háborús károk nyomai láthatók.

⁴ Károlyi Árpád: gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I—II. k. Bp. 1921—1922. *Fontes Historiae Hungariae Aevi Recentioris*. Gr. Széchenyi István összes munkái 7—8. k.; Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elköszönt levelezése. Bp. 1925. *Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris*. Levelezések.



A magyaros egyenruha a Bach-huszárnak nem szerzett tekintélyt a nép fiai előtt.

(Gúnyrajz Széchenyi István elkobzott iratainak „Vegyes” csoportjából)

Széchenyi István elkobzott iratai így tagolódnak:

- A) Naplók 1847—1860
- B) Nagyobb munkák: a nagy magyar szatíra 1857, Disharmonie und Blindheit 1860
- C) Kisebb dolgozatok és töredékek 1842—1859
- D) Jegyzetek 1849—1859
- E) Levelek 1849—1860
- F) Széchenyihez írott levelek 1813—1860
- G) Vegyes iratok (nem Széchenyitől valók)
- H) Könyvek
- I) Egyéb tárgyak⁵

Az „egyéb tárgyak” között ma már csak az 1848-ban kivégzett Blum Róbert emlékére kiadott érem található, a többit a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik.

Széchenyi Ödön és *Zichy Géza* iratai között néhány magántermészetű levél, *Kiss Mártonéi* közt az általa feljegyzett „Gondolattöredékek”, *Hollán Ernőéi* közt naplója érdemelnek figyelmet.

Falk Miksa levelezése 1850—1859 és *Kecskeméthy Aurél* levelezése 1843—1860 a hazai sajtótörténet értékes forrásanyaga.

⁵ Az A—I csoportok részletes jegyzékét lásd Károlyi Árpád i. m. I. 98—104. l.

II.

A WINDISCHGRÄTZ ALFRÉD ÁLTAL FELÁLLÍTOTT MAGYARORSZÁGI POLITIKAI HATÓSÁGOK IRATAI

1848 december—1849 június

A Windischgrätz által a szabadságharc első időszakában életre hívott „királyi” kormányzat politikai hatóságainak iratai két úton kerültek az Országos Levéltárba: nagy részüket a badeni levéltári egyezmény végrehajtása során adta át a bécsi Staatsarchiv, kisebb részük magyarországi hatóságoktól került a levéltárba.

A Windischgrätz-féle hadsereg-főparancsnokság „politikai és közigazgatási osztályának” iratai Bécsből kerültek vissza Magyarországra. Ugyanez volt a sorsa a „katonai és politikai központi bizottmány” csekély mennyiségű megmaradt iratanyagának, amelyet a Bécsből történt átadás után az Országos Levéltár Újkori Gyűjteményében, az osztrák hatóságok által kialakított „Kossuth-Archiv” részeként kezeltek, és csak legutóbb, annak rendezése során emeltek ki onnan, és osztottak be az Abszolutizmus kori Levéltárba.

A Windischgrätz által felállított polgári jellegű központi kormányservek: a volt helytartótanács mintájára szervezett „ideiglenes polgári közigazgatás” és az ugyancsak 1848 előtti tradíciókat követő „tartományi biztosok főigazgatósága” iratai is megjárták Bécsset.

A területi szervek közül a katonai kerületi parancsnokságok iratait Bécsben a Kriegsarchivba adták be, s onnan a magyar Hadtörténelmi Intézet levéltárába kerültek.

Csak a hadsereg-főparancsnok által az egyes törvényhatóságok élére kinevezett „királyi biztosok” iratai maradtak mindvégig Magyarországon, de ezeknek csak csekély töredéke került az Országos Levéltár őrizetébe. A királyi biztosok egy része oly szorosan működött együtt az általa irányított törvényhatósággal, hogy külön regisztratúrát nem is hozott létre; ezek működésének nyomai a megyei levéltárakban keresendők. Más részük, különösen azok, akiket a hadsereg-főparancsnok több megye kormányzatának megszervezésével bízott meg, saját fondot alkotott. Ezeket június végétől kezdődően, a Haynau-féle katonai kormányzat kiépítésével kapcsolatban az új kerületi főbiztosoknak kellett átvenniük; az ilyen iratok — amennyiben megmaradtak — főbiztosok irataival együtt kerültek később az Országos Levéltár őrizetébe.

Windischgrätz tábornagy, az osztrák császári seregek parancsnoka 1848. december 18-án, a császári hadseregek Magyarország területére való átlépése alkalmából megbízta Rousseau Leopold tábornokot Magyarország és Erdély politikai és közigazgatási ügyeinek vezetésével. Az ő irányítása alatt megalakult hivatali szerv közvetlenül a hadsereg-főparancsnokságnak volt alárendelve, mint annak egyik osztálya. Rousseau nem kapott szabad kezet a reá bízott ügyek vezetésében, Windischgrätz az elintézendő ügyekről naponta jelentést kért, az osztály nem volt más, mint a hadseregparancsnok akarati elhatározásainak végrehajtója.

A „politisch-administrative Section” intézkedett a császári csapatok által megszállott területek kormányzati ügyeiben legfelsőbb fokon. Windischgrätz mint az uralkodó teljhatalmú megbízottja működött Magyarországon. A bécsi miniszterekkel jegyzék formájában levelezett, a magyar területen működő szervek neki tartoztak jelentéssel, s csak őrajta keresztül érintkezhetek az osztrák kormánnyal. Windischgrätz idejében az osztrák centralista politika még nem érvényesülhetett teljes mértékben, ő a magyar ókonzervatívokkal működött együtt, s éppen ezért a magyar közjogi formákat — 1848 előtti értelemben — nem ejtette el teljesen. Az általa a megyék élére kinevezett biztosok címükben a „kir.” jelzöt viselték, szemben a később meghonosodott s az ország alkotmányos különállásának megszűnését jelző „cs. kir.” megjelöléssel.

A politikai osztály levéltára a szabadságharc leverése után a Geringer-féle helytartóság kezelésében volt. Windischgrätz — miután hadseregparancsnoki tisztétől megfosztották — részben azért is, hogy önmagát igazolja, igyekezett a magyarországi működésére vonatkozó legfontosabb iratokat saját magánlevéltárában összegyűjteni. 1851-ben a hadügy- és belügyminisztérium útján Geringertől számos iratot kölcsönzött ki a politikai osztály levéltárából, hogy azokat lemásoltathassa. Az iratok — a politikai osztály levéltárának igen értékes darabjai — nem kerültek vissza. A róluk készített másodlatok Windischgrätz irathagyatékában megtalálhatók; ezeket a csehszlovákiai Horsovsky Tynben levő Zemedelsko—Lesniczky Archiv⁶ őrzi, az Országos Levéltár filmtárában ezek mikrofilmképei a kutatók rendelkezésére állnak. A politikai osztály levéltára később a Bach-korszakbeli központi hatóságok levéltáraival együtt Bécsbe került, s csak az 1926. évben megkötött badeni titkos levéltári egyezmény értelmében adta át az osztrák Staatsarchiv a Magyar Országos Levéltárnak.

⁶ A Windischgrätz család korábbi tachovi levéltára jelenleg a prágai Központi Mezőgazdasági és Erdészeti Levéltárban van elhelyezve.

D 8. ÁLTALÁNOS IRATOK

1849

15 csomó, 2 kötet

1—14. Iratok	1848—1849	14 csomó
15. „Protokoll”, iktatókönyv	1849	1 kötet
16. „Index”, mutatókönyv	1849	1 kötet
17. „Unterwerfungsakten”, hódoló nyilatkozatok	1849	1 csomó

Az iratanyag igen értékes forrásanyagot tartalmaz a szabadságharc megfelelő szakaszának történetére vonatkozólag. A politikai osztály irányította a császáriak által meghódított területek pacifikálását, a forradalmi elemektől való „megtisztítását”, a fontos nyersanyagoknak a császáriak számára való biztosítását, a közigazgatás, pénzügyek, iskolaügyek ideiglenes megszervezését. Gondoskodott az uralkodó és Windischgrätz kiáltványainak sokszorosításáról, terjesztéséről, kiállította az új kir. biztosok kinevezési dekrétumait, utasításokat adott ki számukra. A szabadságharcban résztvevő egyéneket elfogatta, intézkedett az ellenük megindítandó vizsgálatról, elrendelte birtokaik elkobzását. A bányatermékeket a császáriak számára foglaltatta le, intézkedéseket tett a kormányajtó megindulása érdekében. Ide futottak be a különböző tervek Magyarország újjárendezésére vonatkozóan, bizalmas jelentések a politikai viszonyokról, a katonai kerületi parancsnokok jelentései a tapasztaltakról, a királyi biztosok beszámolóí intézkedéseikről, kérések az általuk kormányozott terület közbiztonságának helyreállítására, katonai megerősítésére vonatkozóan. Ide juttatták a kormányhú püspökök beadványaikat, ide küldte Almássy Móric, a magyar kamarai igazgatás ideiglenes elnöke a pénzügyek rendezésére irányuló javaslatait, jelentéseit. Itt találjuk Schwarzenberg miniszterelnöknek, a bécsi szakminisztereknek és Welden bécsi katonai kormányzónak a magyar ügyekre vonatkozó jegyzékeit.

Az iratok általában iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószám alatt mindig PAS jel (az osztály nevének rövidítése) látható. Némelyik iratot valamely tárgyilag kapcsolódó későbbi irathoz csatolták.

Az iktatókönyv a következő adatokat tartalmazza: iktatószám, a beérkezés kelte, a beadó neve, a beadvány kelte, a beadvány tartalma, az elintézés módja, esetleg a csatlakozó irat száma. A beadvány tartalmának megjelölése általában részletes, sokszor az elintézés tartalmi része is kiderül az iktatókönyvből, így ez a kutatás szempontjából jó szolgálatokat tesz, főleg olyan esetekben, amikor az eredeti irat hiányzik.

A kutatást a mutatókönyv átnézésével kell kezdeni. A mutató betűsorából a K hiányzik, ezzel kezdődő neveket, ill. tárgyi címszavakat C alatt kell keresni. Tárgyi szempontból a mutató elég jól használható, több tárgyi címszót közöl, s elég bő tárgykivonatokat ad. Csupán az iktatószámra, ill. számokra utal, de nem közli azt, hogy egy iratot esetleg egy másikhoz csatoltak. Ez az iktatókönyvből sem állapítható meg teljes biztonsággal. Kérőlappon a kívánt iratok iktatószámait kell feltüntetni.

Az „Unterwerfungsakten” c. csomó a királyi biztosok által az alájuk rendelt megyéktől, városoktól és községektől kivett hódoló nyilatkozatokat tartalmazza. Ezeket a főparancsnoksághoz küldték be, kísérorataik a politikai osztály általános iratai között fekszenek. Magukat a hódoló nyilatkozatokat megyék szerint csoportosították. Egy-egy megye anyagát kell kikérni.

D 9. A TITKOS IRATOK IKTATÓKÖNYVE

1849

1 füzet

1. „Elench der Geheimakten”, iktatókönyv 1849 1 füzet

Az általános iktatókönyvbe bevezetett iratok egy részét bizalmas természetük miatt külön kezelték, ezekről külön iktatókönyvet is fektettek fel. Később az iratok nagy része visszakerült az általános iratok közé, így a titkos iratok iktatókönyvének ez a része a kutatás számára nem jelentős. (Ez a rész az „Erledigte Geschäftsstücke” címet viseli.) A második rész („Unerledigte Gegenstände” címmel) politikai jellegű, fontosabb iratcsoportok s néhány jelentősebb irat lajstroma, mely csupán az egyes iratok, ill. iratcsoportok betűjelét és rövid tárgyát tartalmazza (pl. D. Dionys Pázmány betreffende Akten). Ezek az iratok és iratcsoportok az általános iktatókönyvben nem szerepelnek. További sorsuk, hollétük ismeretlen.

D 286. K. K. MILITÄR- UND POLITISCHE CENTRAL-COMMISSION:
POLITISCHE SECTION

(A cs. kir. katonai és polgári központi bizottmány politikai osztálya)
1848 december—1849 április

1 csomó

1. Iratok 1 csomó

Windischgrätz eleinte (1848. december 20-án) arra utasította az alája rendelt hadseregparancsnokokat, hogy politikai foglyaikat biztos kíséret mellett Bécsbe, az ottani katonai központi bizottmányhoz küldjék. Annak egy külön részlege (Untersuchungs-Commission in ungarischen Angelegenheiten) foglalkozott a magyarországi forradalom és szabadságharc résztvevői elleni vizsgálatokkal. Ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a hadsereg-főparancsnokság mellett hadseregrendőrséget szervezzenek, s annak egyik feladatává tette, hogy a bécsi vizsgálatok számára a szükséges adatokat beszeresse. A hadseregrendőrség vezetésével Felsenthal Rudolf lovagot bízta meg, aki Bécs megszállása óta az ottani központi bizottmány városkapitánysági osztályát (Stadthauptmannschaftliche Section der Central-Commission der k. k. Stadt-Commandantur) vezette. Ez az osztály Bécsben ugyanazt a feladatot látta el, amit a hadseregrendőrségnek Magyarországon kellett ellátnia: a városkapitányság segítségével elfogatta a forradalomban részt vett személyeket, és adatokat szerzett ügyük bírósági tárgyalásához. Hogy Windischgrätz ennek az osztálynak vezetőjét tette meg a hadseregrendőrség fő-

nökévé, annak jele volt, hogy a bécsi októberi forradalom felszámolása után most már a magyarországi forradalom elnyomását tekintette elsődrendű fontosságúnak.

A hadseregrendőrségnek kellett a császári csapatok által megszállt magyarországi városokban a rendőri szolgálatot megszerveznie és irányítania. Különösen arra kellett felkészülnie, hogy a magyar főváros katonai megszállásakor ott az ellenforradalmi rendszert azonnal stabilizálja.

Felsenthal néhány főnyi személyzettel kezdte meg működését mint magyarországi „Polizeichef”. Kérésére helyettes biztosként melléje adták Maschek Jánost, a bécsi városparancsnokságról, a helyi rendőri ügyek intézésére, és a bécsi belügyminisztériumból, magasabb államrendőri ügyekben való közreműködés céljából, le Monnier Antalt. A hadseregrendőrség először Pozsonyban működött: elfogatta a forradalomban részt vett egyéneket, s megkezdte a tevékenységükre vonatkozó adatok beszerzését. Minthogy Felsenthal és beosztottjai az ottani viszonyakkal nem voltak ismerősek, mindezekelőtt konfidenseket igyekeztek szerezni, s azoktól vártak politikai jellegű értesítéseket. Pozsonyból Felsenthal december 31-én Győrbe ment, ahol szintén bizalmi egyéneket szerzett, s általuk megkezdte a forradalmi sajtótermékek begyűjtését, hogy azok szerzői és kiadói ellen terhelő adatokat kapjon. Egy konfidensét még a császári csapatok bevonulása előtt Pestre küldte az ottani események megfigyelésére. A pesti viszonyokat egyébként némileg ismerte Felsenthal; 1847-ben több hónapot töltött ott Kübeck kamaraelnök megbízásából, az előfordult bankjegyhamisítások ügyének kinyomozásával.

Windischgrätz már december 24-én azt az utasítást adta Kempen tábornok, katonai kerületi parancsnoknak, hogy Pozsonyban vizsgáló bizottságot állítson fel, s a politikai foglyokat azután ne küldje Bécsbe. Pest elfoglalása után pedig elrendelte egy „cs. kir. katonai és polgári központi bizottmány” megalakítását azzal a feladattal, hogy a két fővárosban, Budán és Pesten az ellenforradalmi rendszer bevezetése során adódó „különleges” ügyeket intézze, a forradalomban részt vett egyének „vétkességi fokát” megállapítsa, s azokat, akik abban szerepet nem játszottak, igazolja. E vegyes bizottmány elé rendelték nemcsak a forradalomban részes polgári személyeket, hanem azokat a cs. kir. katonatiszteket és katonai hivatalnokokat is, akik a forradalmi hadsereg soraiban szolgáltak, vagy más módon segítettek elő a forradalom ügyét. A bizottság elnöke Managetta ezredes lett, tagjai Ernst hadbíró százados és Felsenthal rendőrfőnök, s rajtuk kívül még két katonai és két polgári ülnök. A budai Generalcommando épületében székelő központi bizottmány január 10-én tartotta első ülését. Első osztálya, az „Untersuchungs Section” a vizsgálatok lefolytatásával foglalkozott, második osztálya, a Felsenthal vezette „Politische Section”, az értesítéseket szerezte.

Január 10-től fogva tehát a hadseregrendőrség mint a katonai és polgári bizottmány politikai osztálya működött tovább. Elsőnek arról kellett gondoskodnia, hogy Pesten és Budán a radikálisok gyülekezési és tartózkodási helyeit megszállassa, irataikat lefoglaltassa. Felügyeletet és irányítást kellett gyakorolnia a pesti és budai városi kapitányságok rendőri funkciói felett, le kellett záratnia a városokat, gondoskodnia kellett az útlevelügy szabályozásáról, házkutatásokat kellett foganatosíttatnia, a katonai hatóság-

gok által elfogott személyeket sommásan ki kellett hallgatnia, el kellett koboztatnia a magyar bankjegyeket. A politikai osztály tervszerűen gyűjtötte a magyar országgyűlés, az Országos Honvédelmi Bizottmány és más forradalmi hatóságok iratait és kiadványait, valamint a forradalmi sajtó termékeit, hogy ezek a vizsgálatoknál bizonyító anyagul szolgáljanak. Még a volt Polizei-Hofstelle vonatkozó iratait is átkérték, mert azokból a bíróság számára értékes adatokat vártak egyes személyek múltjára, politikai összekötéseire nézve.

A politikai osztály lényegében önállóan működött, megtartotta külön iktatói és irattári személyzetét, a vizsgálati osztállyal átirati formában levelezett. A politikai osztály iktatmányait az iktatószám alatt látható P. S. (Politische Section) rövidítés jelzi. Az osztály (ill. a hadseregrendőrség) irataihoz készült iktató- és mutatókönyvek nem maradtak ránk. Maguk az iratok hiányosan, a Haus-, Hof- und Staatsarchivból, az ún. Kossuth-Archiv 568. esomójaként kerültek át az Országos Levéltárba.

D 10—28.

MAGYARORSZÁGI IDEIGLENES POLGÁRI KÖZIGAZGATÁS

1849 január—június

36 csomó, 20 kötet, 1 füzet

Windischgrätz, miután az ország fővárosát elfoglalta s ott berendezkedett, 1849. január 12-én elrendelte egy központi közigazgatási kormány szerv felállítását, „m. kir. ideiglenes polgári közigazgatás” néven. Ezzel tehermentesíteni kívánta a hadseregparancsnokság politikai-igazgatási osztályát a kisebb jelentőségű adminisztratív ügyek intézésétől anélkül, hogy a fontosabb ügyekben a döntés jogát annak kezéből kivette volna. Az új kormányhatóság vezetőjévé id. Szógyény-Marich László volt magyar alkancellárt nevezte ki, amíg az Budára érkezett, Torkos Mihályra bízta a vezetést. Szógyény január 20-án kezdte meg hivatalos működését a volt helytartótanács épületében. Torkos Szógyénynek az elnökségben helyettese s a biztossági és közadói osztály vezetője lett. Szógyény ezenkívül még néhány osztályt szervezett: a közegészségügyit (ennek vezetésére Stáhly Ignác protomedicus kapott megbízást), a közalapítványit (élén Nyéky Mihály volt helytartótanáccsossal), az egyházit (Korizmicz Antal címzetes püspök, a magyar vallás- és közoktatásügyi minisztérium volt osztályfőnöke vezetése alatt), a közoktatásit (br. Sennyey Pál volt kancelláriai titkár irányításával) és végül a közoktatásit (ennek vezetését Dubraviczky Simon volt helytartótanácsosra bízák, aki Deák alatt igazságügyminiszteri osztályfőnök volt). Az új hatóság pecsétje a kétféjű sas szárnyai közé helyezett országcímert mutatta, a köriratban a hivatal nevével.

Az „ideiglenes polgári közigazgatás” hatásköre csak szorosan véve Magyarországra terjedt ki Horvátország nélkül, s akként, hogy a Windischgrätz által kinevezett királyi biztosok működését nem korlátozta; a törvényhatóságok az ideiglenes közigazgatással a királyi biztosok útján érintkeztek. A fontosabb tárgyakra nézve a döntést Windischgrätz — mint fentebb már utaltunk rá — magának tartotta fenn. A valóságban így az ideiglenes pol-

gári közigazgatás hatásköre igen korlátozott volt, s bár látszólag sok irányú, buzgó tevékenységet folytatott, ez a tevékenység inkább a külső manipulációra szorítkozott, ami nem párosult érdemleges ügyintézással. Az egész hatóság jobbára üres keret maradt, amelyet az események alakulása folytán nem sikerült tartalommal megtölteni. Az iratok között azonban, amelyek részben nem is e keretek között jöttek létre, csak ott megrekedtek, a szabadságharc történetének értékes forrásai is akadnak.

Az ideiglenes polgári közigazgatás vezetői — egytől egyig az ókonzeratív párt hívei — a hivatal szervezetét, ügyintézését a volt helytartótanács mintájára építették fel, anélkül azonban, hogy a hatóságnak tanácsjellegűt adtak volna. Kiadmányozási joga csak Szógyénynek, ill. helyettesének, Torkosnak volt. A hivatal elnökségre, az egyes osztályokra s végül a segédhivatalokra tagolódtak, ez utóbbiak az irodaigazgató alá tartoztak. Az iratok lajstromozása, irattározása is a helytartótanács mintájára történt, az egyes irattári osztályok neve, az ide besorolt iratok tárgyköre egy-egy helytartótanácsi ügyosztály nevének, tárgykörének felelt meg, s így az iratok több osztályra tagolódnak, mint ahány osztályra a kormányzat szervezetileg tagolódtak.

A magyar szabadságharc győzelmes tavaszi előnyomulása mind kisebb térre zsugorította össze a kormányzat amúgy is csekély hatáskörét, végül április 22-én vezetői elhagyták Budát, az iratanyagot a fővárosban hagyva. A hó végén Sopronban működtek, majd Bécsújhelyre, végül Badenbe tették át székhelyüket. Haynau a kormányzatot június 17-én föloszlatoznak mondogta ki, s elrendelte az átadás előkészítését. Szógyény június 20-án küldte át a nála levő (badeni) iratokat és a pecsétet Geringernek, Magyarország új császári polgári biztosának. A kétféle (budai és badeni) iratokat ettől kezdve Geringer irodája kezelte, az iratanyag további sorsa azonos Geringer irataival.

D 10. ELNÖKI IRATOK

1849 január—június

7 csomó, 1 kötet, 1 füzet

1—6. Budai iratok (január—április) és badeni iratok (május—június)	6 csomó
7. Badeni általános iratok (május—június)	1 csomó
8. „Jegyzőkönyv és mutató” (iktató és mutatókönyv)	1 kötet
9. „Mutatója a Badenben tárgyalt iratoknak”	1 füzet

Szógyény a hatáskörébe eső ügyekben a császári hatóságok vezetőivel elnökileg levelezett. Elnöki iratai elsősorban a Windischgrätzcel folytatott levélváltásból erednek, valamint Almássy Móric gróffal, az ideiglenes kincstári igazgatóság elnökével, Majláth György országbíróval s az ideiglenes kir. biztosokkal történt iratváltásból. Levelezésben állt a bécsi minisztériumokkal (külügy, földművelés- és kereskedelemügy), Jelačić horvát bánnal, s az egyes osztrák tartományok kormányhatóságaival is. A csehországi és morva—sziléziai kormányzóságok még január végén is a magyar belügyminisztérium címére küldték megkereséseiket, az általuk egyes személyek részére

adott áttelepülési engedélyeket; ezeket Szógyény vette át és intézte el. Főleg a Csehországból áttelepülni óhajtó kézműveslegények ügyei fordulnak elő nagy számmal. Sőt tárgyalás alá vett olyan ügyeket is, melyekben a magyar külügyminiszter írt át a belügy- vagy igazságügyminiszternek, mintegy a 48-as kormány ideiglenes jogutódjának tekintette magát. Szógyény elnöki irodájában iktattak és az irattárban helyeztek el olyan 48-as iratokat is, melyek a nemzeti szabadságharc ügyével kapcsolatosak, ezek ügyében természetesen intézkedés nem történt. Így pl. Nagybánya város közönsége az árulás vádjá ellen védekezik azzal kapcsolatban, hogy Hurban csapatainak megadta magát. Zomborból jelentik, hogy lovakat ajánlottak fel a nemzeti seregnek. 48-as országgyűlési meghívók is fekszenek az iratok között.

Az iratok tárgya különböző: az általánosan elnökiileg kezelt személyi ügyeken (állásfolyamodványok, hivatalnokok eskütétele) és útlevélügyeken kívül a folyó közigazgatás apróbb ügyeivel is találkozunk itt. A Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház személyi és pénzügyei is foglalkoztatták Szógyényt. Főképpen azonban az adóketés ügye (az iratok között fekszik egy adóketési-tervezet). Az ő feladata volt Windischgrätz rendeleteit a kir. biztosok útján az alsóbb hatóságokhoz továbbítani.

Szógyény Budáról történt menekülésekor elnöki iratait is visszahagyta. Az első iratcsomó élén fekvő „Verzeichnis der Szógyényischen Acten, welche die Registratur der gewesenen k. ung. Statthaltereien übernommen hat” ekkor készülhetett. A jegyzékben a Budán iktatott iratok szerepelnek 1—958. számig. A jegyzék az évet, iktatószámot és darabszámot tünteti fel.

A menekülés óta Szógyény hivatali működése teljesen formális jellegű volt, s csak pusztá adminisztrációra szorítkozott.

Májusban több olyan irat futott be a hadsereg-főparancsnokság pozsonyi főhadiszállására, melyek a megszűnt politikai osztály rendeleteire hivatkoztak, s melyeket a hadsereg-főparancsnokságon nem tudtak elintézni, ezeket Susan tábornok megküldte Szógyénynek Badenbe, ahol egyszerűen „jegyzékbe vették”.

Az iratok általában iktatószámaik rendjében követik egymást, némelyiket azonban egy ugyanarra az ügyre vonatkozó későbbihez csatolták. A 901. iktatószámtól kezdve két párhuzamos sorozat van, az egyik a budai iratoké, a másik a menekülés után iktatott iratoké, ezekhez külön iktató- és mutatókönyv készült, ami az iratok mellett fekszik. Budán 1—958. iktatószámig haladtak, Badenben 901—967-ig.

Az elnöki iratok után, az utolsó iratcsomó végén a badeni általános iratok vannak elhelyezve. Ezekhez is külön iktató- és mutatókönyv tartozik: „Jegyzőkönyve az alapítványi, pénztári, zálogházi, egyházi, tanulmányi s közigazgatási osztályokban előfordult tárgyagnak 1849. évi május hó elejétől fogva”, amely az iratcsomóban fekszik. Az iratok a 3001—3055. iktatószámokat viselik. Ezeket már legtöbbször nem tudták érdemben elintézni, egyszerűen rájuk vezették, hogy „jegyzékbe vétetik”, „a béke beállásáig jegyzékbe vétetik”. Főleg gr. Zichy Ferenc pozsonyi kir. biztostól, meg a Bécsbe menekült s ott ügyködő Almássy Móric kamarai igazgatótól érkeztek beadványok.

A badeni elnöki és általános iratokhoz közös mutató is készült.

A nagy (budai) iktatókönyvben az utolsó bejegyzett irat a 929-es számú. Ceruzával pótoltak még néhány bejegyzést, ezek a mutatóban is ceruzával vannak bejegyezve. Az iktatókönyv a szokásos rovatokat tartalmazza (jegyzőkönyvi szám, tárgy, határozat, tudósítás száma). A „jegyzőkönyvi szám” rovatba néha kisebb számokkal az utóirat számát is bejegyezték, ilyenkor az iratot az utóbihoz szerelték. Egyébként a „tudósítás száma” c. rovatban található az utóirat száma, az iratot azonban nem mindig csatolták utóiratához. A kötet végén található mutatóba utólag minden iratot bevezettek, nemcsak a budaiakat, hanem a badeni elnöki és általános iratokat is. Kutatásnál tehát elsősorban ebből kell kiindulni. A kérőlapon az iktatószámot kell feltüntetni, a 900-as számoknál meg kell jelölni a tárgyat is.

D 11—28.
ÁLTALÁNOS IRATOK
 1849 január—április
 29 csomó, 19 kötet

Az általános iratok, irattári osztályok, ezeken belül kútfők és tételek szerint tagolódnak. Fraktúr alakban vannak összehajtvva, a jelzet mellső lapjukon alul foglal helyet, ugyanúgy, mint a helytartótanácsi iratoknál. Minden osztálynak külön ún. „sorkönyve” van, ennek szerkezete is teljesen a helytartótanácsi sorkönyvek (registrumok) szerkezetének felel meg: három részből áll, a „számsorból”, amely a központi iktatószámok és az irattári jelzetek (kútfő- és tételszámok) konkordanciáját adja; a „jegyzőkönyvből”, mely a kútfők és tételek rendjében haladva adja az iratok lajstromát; s végül a betűrendes mutatóból, mely e lajstromhoz készült. A „jegyzőkönyv”-i rész a következő adatokat tartalmazza: a kútfő számát és nevét; az egyes tételszámokat; beadványoknál a beadó nevét, a beadvány tárgyát, keltét, számát; a megfelelő saját központi iktatószámot; kiadványoknál a címzett nevét (elintézés módját), az elintézés keltét s központi iktatószámát. A mutató betűrendben haladva rövid tárgymegjelöléseket ad, s utal a megfelelő kútfő- és tételszámra.

Kútfő és tétel itt ugyanazt jelenti, mint az 1848 előtti helytartótanács departamentális korszakában, az első egy ügyre vagy ügycsoportra vonatkozó iratok összességét, a másik ezen belül az iratváltás egyetlen fázisát; s éppúgy vannak sorszámozva, a kútfők osztályon belül egytől végig, a tételek kútfőként újrakezdődő számozással.

D 11. KEBELBELI OSZTÁLY
 1849 január—április
 1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ide osztották be azokat az iratokat, melyek az ideiglenes polgári igazgatás és az alája rendelt szakhivatalok — mint az építési igazgatóság —

szervezeti és személyi ügyeivel foglalkoznak. Főként alkalmaztatás iránti kérésekkel, illetményügyekkel, napidíjakkal, jutalmakkal kapcsolatos iratokat találunk közöttük.

D 12. KEBELBELI SZÁMVEVŐSEGI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 kötet
2. „Sorkönyv”	1849	1 csomó

Ide a kebelbeli számvevőhivatal és alapítványi főpénztár személyügyi iratai s a kiadásairól vezetett számadások tartoznak.

D 13. ADÓI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Az ideiglenes kormányzat egyik fő feladata az adó kivetése és behajtása volt. Az iratok egy része az adóüggyel általában foglalkozik, ide futottak be az adóelengedések, adófizetés kötelezettsége alóli felmentések iránti kérelmek is.

Az osztálynak külön iktatókönyve van, ez az iratok között fekszik. Közli az egyes iratok elnöki vagy általános iktatószámát, ez alatt, az előbbi-től ferde vonallal elválasztva, az osztály-iktatószámot. Közli továbbá, mikor érkezett az irat az osztályhoz, a tárgyat, határozatot s azt, mikor küldték el az utóbbit az osztályról. A „sorkönyvből” hiányzik a számsor, így az iktatókönyv alapján az irat helyét nem lehet megállapítani.

Az iratok legnagyobb részét Nagyszombat városának számadásai teszik ki a neki előlegezett 20 000 pft-ről, ill. az 1848 november—december hóban a magyar csapatok ellátására fordított összegekről.

D 14. TANULMÁNYI ALAPÍTVÁNYI JAVAK OSZTÁLYA

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Az iratok a tanulmányi alap birtokainak igazgatásával kapcsolatosak: erdészeti ügyek, az épületek karbantartása, számadások, haszonbérügyek, személyi ügyek fordulnak elő. A tanulmányi alap kezelése is ide tartozott.

Találunk az iratok között a pesti Egyetemi Nyomda és a körmöci papírgyár ügyeivel foglalkozókat is.

D 15. VILÁGI ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLY

1849 január—április

2 csomó, 1 kötet

1—2. Iratok	1849	2 csomó
3. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ide tartoznak az árvaügyek, a váci siketnéma intézet ügyei, a szegény-ügy. Néhány irat kórházi ápolási költségek behajtásával kapcsolatos. Nagyobb számú irat érinti a Széchenyi—Kolonits-féle alapítvány ügyét. Ezek között még sok, a helytartótanács s a magyar belügyminisztériumhoz intézett folyamodvány található: szerencsétlenül járt bányászok, elaggott, beteg tanítók, jegyzők folyamodnak segélyért. Elintézésük az egyszerű „jegyzékbe vétel”.

D 16. VILÁGI ALAPÍTVÁNYOK GAZDÁLKODÁSI OSZTÁLYA

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ide kórházak, szegényházak fenntartása, anyagi ügyeik, számadásaik tartoznak.

D 17. EGYHÁZI ALAPÍTVÁNYI TÖKÉK OSZTÁLYA

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Az iratok az egyházi alapítványi tőkék gazdálkodásával kapcsolatosak. Ezekben az ügyekben a számvevőséget kérdezték meg, s az referált a tőkék helyzetéről. Mindössze néhány irat tartozik ide.

D 18. EGYHÁZI ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLY

1844 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

A római és görög katolikus egyházmegyei alapítványi pénztárak számadásaikat felterjesztették, ezeket a számvevőség átvizsgálta s azután a megyéspüspököt értesítették az észrevételekről. Ide jelentették az egyházmegyék a területükön tett újabb ájtatos alapítványokat is. Ide tartoztak az elaggott lelkészek nyugdíjügyei, a görög katolikus papi özvegyek és árvák pénzalapjának ügyei is.

D 19. KÖZALAPÍTVÁNYI ÉS ORSZÁGOS PÉNZTÁRI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

A közalapítványi főpénztár és fiókpénztárak s az Országos Pénztár gazdálkodása és személyi ügyei tartoznak ide: a pénztárak felülvizsgálata, pénztartalványozás, költségek, bankjegyek kibocsátása, Kossuth-bankók beváltása, ill. érvénytelenítése és elkobzása, a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Színház költségvetési és pénzügyei. A közpénztárak (s főleg a közalapítványi) alkotják az ideiglenes kormányzat anyagi alapját, a pénzt Szőgyény menekülésekor magával vitte Ausztriába.

D 20. ZÁLOGHÁZI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ide a pesti és pozsonyi állami zálogházak s ezek alkalmazottainak ügyeivel kapcsolatos iratokat osztották be.

D 21. EGÉSZSÉGÜGYI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Az egészségügyi osztály (amely az Ideiglenes Polgári Közigazgatás külön szervezeti egységéént valóban fennállt) foglalkozott az egészségügyi szervezet és személyzet kérdéseivel, feladata volt a járványok elleni védekezés megszervezése, a kórházak és gyógyszerházak ellenőrzése. Ide futottak be az egyes kerületekből érkező egészségügyi beszámolók. Az osztály engedélyezte a hatóságok gyógyszerkiadásait.

D 22. EGYHAZI, VILÁGI PAPI ÉS SZERZETESI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ezek az iratok a római és görög katolikus világi és szerzetes papság különböző ügyeivel kapcsolatosak. Püspöki kinevezés, plébániák felállítása, plébánosok jövedelmei, úrbéri és tizedkárpótlás, templomok számadásai fordulnak elő. A szerzetesrendek ellenőrzésével is foglalkoztak, zárdai számadások, a kolostorokban lakók névjegyzékei, az irgalmasrend magyar provinciájának ügye kerültek ide. Találkozunk tanítók és kántorok ellátásával, kárpótlási járulékaival kapcsolatos iratokkal is. A templomok és paplakok építésével foglalkozó iratok mellett tervrajzok is fekszenek.

Az iratok egy része világiakra vonatkozik; a házassági akadályok alóli felmentések itt történtek; a nem magyarországi származásúak számára honukból végelbocsátó levelet kellett szerezni, ami az osztrák belügy-, ill. külföldiek esetében a külügyminisztériumon keresztül történt. A vallásváltoztatásokat, áttéréseket is ide jelentették.

D 23. EGYHAZI JAVAK GAZDÁLKODÁSI OSZTÁLYA

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

A vallásalapi javak kezelésének, gazdálkodásának ellenőrzésével kapcsolatos iratok tartoznak ide. Az alapítványi javak gazdasági tisztjei jelentéseket küldtek be az egyes uradalmak ügyeiről, felterjesztették számadásaikat, az alapítványi jószágok bérbeadásához innen kértek engedélyt, a saját kezelésben tartott birtokok gazdálkodásáról beszámoltak: erdészeti, faeladás, juhászat, gyapjúnyemesítés és eladás kérdései fordulnak elő. Ide tartoztak az uradalmi tiszték és cselédek, valamint a közalapítványi ügyigazgatóság személyi ügyei is.

A beadványok egy részét még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz címezték.

D 24. KÖZOKTATÁSI OSZTÁLY

1849 január—április

4 csomó, 1 kötet

1—4. Iratok	1849	4 csomó
5. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ez az osztály intézte mindazokat az iratokat, melyek a közép- és felsőoktatás ügyével foglalkoznak. Az egyes tankerületi főigazgatók jelentéseket

küldtek be a régi (1848 előtti) tanrendszer visszaállításáról, a tanári kar „megtisztításáról” a forradalmi elemektől. A győri tankerületből beküldték az egyes szerzetesi iskolák 1847/48. évi vizsgatételeit is.

Az iratok között olyan Eötvös Józsefhez intézett állásfolyamodványok is fekszenek, mint Szabó Károlyé az egyetemen a görög nyelv és irodalom tanításáért, melyben arra hivatkozik, hogy „hazánkban a nemzetfüggetlenség, szabadság s jogegyenlőség új s dicső korszakával a szabad sajtó és szabad tanítás útján a szellemi életnek egy új világa tárul föl”. Itt fekszik Petzelt József javaslata a hadmérnökképzés megreformálását illetőleg s a József ipartanoda tanárainak jelentkezése a haditanfolyam tárgyainak tanítására.

Mint hogy az egyetemen az előadások szüneteltek, magánvizsga letételéhez engedélyért ide kellett folyamodni. Számosan kérték még 1848-ban fiaik felvételét a kassai nemesi növendékházba, ezek akkor elintézetlenül maradtak; Szőgyényék újból beiktatták, s azután az irratárban helyezték el őket. Ugyanez történt a nagyszámú ösztöndíjkeréssel is.

Az osztály intézkedett egyes tanárok s a volt könyvbírálóhivatal alkalmazottai fizetésének ügyében.

Találunk az iratok között a pesti egyetemi templomnak az 1838-as árvíz által okozott sérülései kijavítására vonatkozókat.

A kútfók beosztása nagyjából az 1848. évi vallás- és közoktatásügyi minisztérium közoktatási osztályának kútfőjegyzékét követi.

D 25. ELEMI OKTATÁSI OSZTÁLY

1849 január—április

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849	1 csomó
2. „Sorkönyv”	1849	1 kötet

Ide az alsóbb oktatás ügyével foglalkozó iratokat osztották be. Az elemi iskolák ügyein kívül a József ipartanoda, a cegléd—szőkehalmi gazdaképző intézet, tanítóképzők, nőnevelő intézetek, pesti rajztanoda és testgyakorló-intézet ügyeivel is itt találkozunk. Egyes jelentések az iskolák állapotáról számolnak be, leírják a háborús viszonyok hatását az iskolák helyzetére. Más iratok személyzeti ügyekkel foglalkoznak.

D 26. EGYVELEGES OSZTÁLY

(1848—) 1849 január—április

9 csomó, 2 kötet

1—9. Iratok	1848—1849	9 csomó
10. A magyarországi fő és mellék posta-, nemkülönben kereskedelmi utak táblás kimutatása	1848	1 kötet
11. Sorkönyv	1849	1 kötet

Ide főként ipari, kereskedelmi és középítészeti ügyekkel kapcsolatos iratokat osztottak be. Túlnyomó többségük a megfelelő magyar minisztériumok Budán maradt, elintézetlen iratai közül való. Szőgyényék ezeket újra iktatták és lajstromozták, az ügyek érdemi intézését azonban a legtöbb esetben függőben hagyták. Eredeti provenienciájuk szerint az iratok nagyjából a következőképpen tagolódnak:

Az 1—94. és 146—190. tételeket a magyar földművelés-, ipar és kereskedelemügyi minisztérium különböző osztályainak iratai közül, a 95—145. és 191—387. tételeket a magyar közmunka- és közlekedésügyi minisztérium különböző osztályainak iratai közül emelték ki, míg a 388—403. tételek nagyrészt az ideiglenes polgári közigazgatáshoz érkezett beadványok.

Az iparügyi iratok nagy része a céhlegények 1848 májusi mozgalmával kapcsolatos, a kereskedelmiek általában jogositvány-ügyekben keletkeztek, a középítészeti pedig főképpen útépitésekre vonatkoznak.

A posta- és kereskedelmi utak kimutatása a magyar közmunka- és közlekedésügyi minisztérium útépitési osztályán készült, Tenczer Károly osztályvezető-főmérnök irányítása alatt. Ez a kötet a 113. tételszám alatti egyveleges osztálybeli irat mellékleteként került ide.

Az egyveleges osztályba tartozó iratokat az 1848—49-i minisztériumi levéltár rendezésekor ott, a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium iratai után helyezték el. 1961-ben kerültek vissza a Szőgyény-féle iratok közé.

D 27. KÖZPONTI SEGÉDKÖNYVEK

1849 január—április (június)

3 kötet

1. „Központi jegyzőkönyv”	1849	1 kötet
2. „Központi mutató”	1849	1 kötet
3. Osztályiktatókönyv	1849	1 kötet

Az általános iratokat egy központi iktatókönyvbe vezették be. Az iktatásnál nem a beérkezés dátuma volt a döntő, az iktatás utólag történt, s egy-egy ötvenes, százas számcsoportot egy-egy irattári osztály számára tartottak fenn. Az iktatókönyvnek csupán négy rovata van: „sorszám”, ide írták be az iktatószámot; „szak”, ide került az osztály neve; „ a beadványok rövid kivonata”, ahová a beadó nevét, a beadvány keltét és számát is bejegyezték; és „kapcsolat”, ahová a kapcsolódó elő- és utóiratok száma került. A „szak” rovat többhelyütt kitöltetlen.

Az iktatókönyvben az utolsó bejegyzés a 2833. számú.

A „központi mutató” bejegyzései betűrendben haladnak, a betűrend általában a címszavak első két betűjét veszi figyelembe. A mutató csupán az iktatószámra utal. Azt tehát, hogy a keresett ügyirat mely osztály iratai között fekszik, a központi iktatókönyvből kell megállapítani, amely azonban szintén nem nyújt minden esetben megbízható útbaigazítást.

A fennmaradt osztályiktatókönyvbe a tanulmányi alapítványi javak (D 11.) és a kebelbeli ügyek (D 14.) irataira vonatkozó adatokat vezették be.

D 28. IRODAIGAZGATÓSÁG

1849 január—április

1 csomó

1. Iratok 1849 1 csomó

Nyéky Mihály osztályvezető irodaigazgatói működéséből külön kis-
gisztrátúra jött létre. Ez egyrészt az elnök hozzá intézett s az ügykezelés
illető rendeleteiből, másrészt a segédhivatalokkal (kiadó, irattár, iktató) foly-
tatott hivatalos levelezéséből áll. Az iratok egy része a számvevői hivatal
rendezésével foglalkozik. Néhány irat magyar bankjegyek (Kossuth-bankók)
átvételéről szól.

Az iratokhoz nincsen segédkönyv. Iktatószámok egykorú rendjében fe-
küsznek, az iktatószám alatt vízszintes vonal, ez alatt I jel látható.

Az iratokat darabról darabra kell átnézni.

D 29. A TARTOMÁNYI BIZTOSSÁGOK FŐIGAZGATÓSÁGA

(A magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás országos biztossági osztálya)

1848 december—1849 április

3 csomó, 2 kötet

1—2. Iratok	1848—1849	2 csomó
3. Szám nélküli iratok	1848—1849	1 csomó
4. „Sorkönyv”	1848—1849	1 kötet
5. Mutató (a sorkönyvhöz)	1848—1849	1 kötet

Torkos Mihály, akit Windischgrätz még a téli hadjárat megindulása
előtt megbízott a tartományi biztosságok irányításával, eleinte önállóan mű-
ködött, s csak az ideiglenes kormányzat megalakulása után rendelték Szó-
gyény alá. Helyettese gr. Török Bálint volt, aki az 1848-as hadügyminiszter-
ium biztossági osztályát vezette.

A biztossági osztály fő feladata a császári hadsereg ellátásának a biz-
tosítása volt, ezen túlmenően azonban ez intézett minden katonasággal kap-
csolatos ügyet. Torkoshoz terjesztették fel a kir. biztosok a katonák haza-
bocsátása iránti kérelmeket, ezek teljesítésére vonatkozóan a főigazgató a
hadsereg-főparancsnokságnak tett javaslatot. Szökevény katonák körözteté-
sére vonatkozólag is intézkedett. Levelezett a zálogház és a Kereskedelmi
Bank elé kirendelendő katonai örök ügyében, a katonai kórházak költsé-
geinek megtérítése érdekében, és a „Kármentési Számfejtő Bizottság” fel-
állítására tárgyában, amelynek feladata a magánosok és a kincstár közötti
kölsönös követelések tisztázása volt. Hadiadó számadások is futottak be
hozá.

Elsősorban azonban a tartományi biztosokkal s az egyes hadosztályok
mellé rendelt polgári élelmezési biztosokkal levelezett: ezek jelentettek neki
a katonaság által igényelt gabona, hús és bor, takarmányok beszerzéséről,
az előfogatok kiállítása ügyében, a ruhaneműek biztosításáról, a hadiszerek
lefoglalásáról. Egyéb, a katonasággal kapcsolatos ügyekkel is foglalkozott:

elhunyt katonatisztek özvegyeihez visszajuttatta házassági biztosítéki irataikat, kiszolgált katonák örökségük kiadását innen kérték. Katonai karhatalom kiküldését is innen igényelték. Elvértve más ügyek iratait is találjuk itt, így a Nyugdíjintézet választmányi ülésének engedélyezésére vonatkozót.

A „szám nélküli iratok” az iktatószámmal és irattári jelzettel ellátottaktól tárgyilag nem különülnek el, sőt néha ugyanazon ügy iratai oszlanak meg a két sorozat között. A szám nélküliek csomójában találunk néhány, Torkos korábbi, 1848 előtti működéséből származó iratot is, így Dobsina bányaváros 1839. évi panaszát a csetneki uradalom ellen erdőhasználat tárgyában. Az 1849. évek egy részének tárgya a császári katonaság visszaélései, továbbá Pest városa és Pest megye közötti vita a katonaság által okozott terhek viselésével kapcsolatban.

Az első iratcsomó élén található „Jegyzéke azon országos biztossági osztályú iratoknak, melyek Torkos önagysága udv. tanácsos úr által Bécsből visszaküldettek”. A jegyzék nagyjában a kútfők és tételek rendjében halad, utal néhány olyan régebbi, a helytartótanács biztossági osztályába tartozó iratra is, mely nem fekszik itt. A számmal és jelzettel ellátott sorozatban viszont csak olyanok találhatók, melyeket a jegyzék tartalmaz.

Az iratok eleinte külön biztossági iktatószámot is viselnek, ezeket az ideiglenes kormányzat megalakulása után ott újra beiktatták. A „sorkönyv” csupán a számsorból és a jegyzőkönyvi részből áll, a hozzá tartozó mutató külön kötetbe van kötve.

D 276. MAGYARORSZÁGI IDEIGLENES IGAZSÁGÜGYI KÖZIGAZGATÁS

1849 április

1 csomó

1. Iratok, lajstrom

1849

1 csomó

Windischgrätz az „ideiglenes polgári közigazgatás” megindításával egyidőben igazságügyi szerv felállítását is tervbe vette. Azok a „juridiko-politikai” ügyek, amelyek 1848 márciusáig a magyar udvari kancellária hatáskörébe tartoztak, s amelyeket az áprilisi törvények a magyar igazságügyi minisztériumhoz utaltak, egy ideje ellátatlanul maradtak. A vonatkozó, eleinte még a magyar igazságügyminiszterhez címzett iratok idővel tetemes számra növekedtek. Majláth György országbíró, Windischgrätz ama felszólításának, hogy megfelelő ideiglenes bizottmány felállítására javaslatot tegyen, január 20-án tett eleget. Ő a bizottság tagjait a volt magyar kancellária személyzetéből kívánta kiválogatni, mégpedig elsősorban azokból az udvari tanácsosokból, akik ott az igazságügyi szakban működtek, s akiket a magyar minisztérium nem alkalmazott. Az elnökséget valamelyik volt kancellárra kívánta bízni. A hadsereg-főparancsnok azonban január 23-án nem a volt kancellárok egyikét, hanem Szerencsy István titkos tanácsost hívta a főhadiszállásra, a megalakítandó bizottság vezetésének átvétele végett.

Az új igazságügyi kormánysszék feladata lett volna a javaslattétel többek között a kegyelmi, a bírósági kinevezési, a törvényesítési ügyekben. Va-

lamennyi úrbéri ügyet, amelyek korábban a helytartótanácshoz tartoztak, az áprilisi törvények értelmében pedig az igazságügyminisztériumhoz, ill. a királyi táblához kerültek, a jövőben e kormányzékhez kívánták utalni. Az igazságügyi kormányzék hatásköre egész Magyarországra kiterjedt volna, Horvátország, Szlavónia, Erdély és a Bánát kivételével.

E kormányzék felállítására nem került sor; Windischgrätz sem a ki-nevezéseket nem írta alá, sem a hivatali utasítás-tervezetet nem hagyta jóvá. Szerencsy, betegségére hivatkozva, csak késve érkezett a főhadiszállásra, és minthogy Windischgrätznek a szervezésre vonatkozó döntése váratott magára, április 2-án azzal a javaslattal állt elő, hogy addig is, amíg az új hatóságot tökéletesen megszervezik, az annak körébe vágó, halasztást nem tűrő ügyeket tárgyalni fogja. Engedélyt kért arra, hogy az igazságügyi közigazgatáshoz javaslatba hozott személyek közül egyes Budán tartózkodókat maga mellé vehessen, s az általuk feldolgozott ügyek iratait, felülvizsgálat után, hozzá felterjesztesse. A döntéseket azután Windischgrätz elnöki irodájából, a hadsereg-főparancsnok nevében lehetett volna az illető hatóságoknak megküldeni. Windischgrätz ehhez április 4-én hozzájárult, s utasította őt, hogy Szögyénytől a még ott levő igazságügyi iratokat is vegye át. Ilyen iratokat a bécsi belügyminisztériumból is küldtek át, és az ország-bíró is adott át Szerencsynek.

Az érdemleges ügyintézésre azonban Szerencsyéknek a honvéd seregek győzelmes előnyomulása következtében már nem jutott idejük. Az átvett iratokat egyszerűen „jegyzékbe vették”. A jegyzéknek nevezett lajstrom az egyes iratokat beküldő hatóságok nevét és a beküldött iratok tárgyát tünteti fel. Az iratokat a lajstromba történt bejegyzésük sorrendjében végigszámozták. Szerencsy iratai között csak egyes kísérő iratok fekszenek.

KIRÁLYI BIZTOSOK

1849 január—június

Amennyire jelentéktelen volt a működés, amit a Szögyény-féle ideiglenes polgári kormányzat kifejtett, annyira fontos volt a szerep, amit a szabadságharc ideje alatt a császáriak által megszállott részekben a királyi biztosok betöltöttek. Alig hatolt be a császári katonaság valamely megyébe, nyomban, szinte a katonai parancsnokkal egyidőben vonult be oda a királyi biztos, hogy részt vegyen a terület meghódoltatásában és átvegye az ottani hatóságok működésének irányítását. A hadiállapotra való tekintettel Windischgrätz szinte teljhatalommal ruházta fel a királyi biztosokat a törvényhatóságok irányában: úgy vélte, hogy a részletkérdésekben való hivatalos kérdezősködés, felsőbb utasítások bevárása csak hátráltatná a pacifikáció munkáját.

Első utasításában Windischgrätz meghagyta a királyi biztosoknak, szigorúan utasítsanak minden községet a császár és helyettese (Windischgrätz) iránti engedelmességre. Hogy az országnak a császári ház alá vettetése külső jelekkel is kifejezésre jusson, azonnal ki kellett tüzetni minden templom tornyára a császári lobogót.

A királyi biztosok feladata volt, hogy a hozzájuk utalt területen a beligazgatás minden ágát ideiglenesen mozgásba hozzák és a hadiállapotnak megfelelő módon irányítsák. Felügyeletet gyakoroltak területükön minden királyi hivatalnok felett, azok magatartásáról és érzelmeiről jelentést kellett tenniük felettes hatóságuknak, a hadseregparancsnokságnak, majd amióta a katonai kerületi parancsnokok működésbe léptek, azoknak. Joguk volt a törvényhatóságokat minden „rosszérzelmű és kompromittált” személytől megtisztítani, és „bizalmat érdemlő” férfiakkal kiegészíteni. Akit veszélyesnek tartottak, elfogathatták és átadhatták a legközelebbi katonai parancsnokságnak. Rendelkezéseiknek a törvényhatóságok akkor is engedelmeskedni tartoztak, ha azok a szokásokkal ellenkeztek.

Az ő gondoljaira voltak bízva mindazok az intézmények, amelyekben a kincstár — közvetlenül vagy közvetve — érdekelve volt. Gondoskodniuk kellett arról, hogy az alájuk rendelt törvényhatóságok jövedelmei befolyyanak, és joguk volt arra, hogy e hatóságok pénzét hivatalos céljakra igénybe vegyék. Be kellett szedniük az adót is, a korábban is adózó népeségtől a legutóbb fennállott szokás szerint, a volt adómentesektől pedig a honorarium regis alapján. Oda kellett hatniuk, hogy területükön a jogszolgáltatás mielőbb működésbe lépjen. Ők irányították a törvényhatóságok működését; a megyei és városi tanácsok egyedül nekik voltak felelősek.

Minden politikai tárgyban jelentést kellett tenniük a katonai kerület parancsnokának, hogy az állandóan tájékozva legyen a megyék és városok hangulatáról és megtehesse az esetleg szükséges katonai intézkedéseket. A katonai kerület parancsnokának segítségére kellett lenniük a lakosság lefegyverzésében, a területnek a „lázítóktól” való megtisztításában, a forradalmi sajtótermékek, újságok és rölapok elnyomásában, az egyletek és klubok bezáratásában, a kincstári vagyon biztosításában.

A Windischgrätz által kinevezett ideiglenes királyi biztosok kivétel nélkül magyar konzervatívok voltak, akik a forradalom elől félrehúzódtak, s most abban a reményben vették át a törvényhatóságok irányítását, hogy „az alkotmányos szabadságot a jó rendnek erős alapjára nemsokára fel lehet építeni”.⁷ A megyei és városi hatóságokkal magyarul, a katonai szervekkel németül leveleztek. Miután az oktrojált alkotmány a nemzetiségek számára biztosította a jogegyenlőséget, Windischgrätz 1849. április 2-án utasította a királyi biztosokat, hogy a községekkel azon a nyelven levelezzenek, amelyet a lakosok többsége beszél.⁸

A királyi biztosok hivatali működése részben területük elvesztése következtében, a tavaszi hadjárat folyamán ért véget, részben Windischgrätz leváltása után, Haynau főparancsnoksága és Geringer polgári biztossága idején, az új kerületi főbiztosságok szervezésekor szűnt meg. Levéltáraik sorsa hányatott volt, némelyiké egyáltalán nem maradt ránk, másoké a jogutód kerületi főbiztosságok irataival együtt került be az Országos Levéltárba.

⁷ Rohonczy Ignác rendelete 1848. december 25-én Sopron megye első alispánjához, valamint Sopron város tanácsához. D 32. 1848:4.

⁸ D 8. 1849: 1565.

D 30. HAVAS JÓZSEF, PEST, BUDA ÉS ÓBUDA VÁROSOK KIR. BIZTOSA

1849 január—április

6 csomó, 1 kötet

1—6. Iratok	1849	6 csomó
7. Mutató	1849	1 kötet

Havas Józsefet, a felosztatott m. kir. helytartótanács volt tanácsosát 1849 január elején nevezte ki Windischgrätz Buda, Pest és Óbuda városok kir. biztosává. Havas Pesten, az ún. Ullmann-féle házban rendezte be irodáját, s itt a kir. ügyek igazgatójától kapott háromtagú személyzet: egy kir. ügyész, egy segéd és egy irodai tisztviselő segítségével működött. Havas egyik első intézkedése volt a sajtóellenőrzés bevezetése: elrendelte, hogy engedélye nélkül a nyomdászok semmit sem nyomhatnak ki. A fontosabb sajtóügyeket nem saját hatáskörében intézte el, hanem felterjesztette a katonai ker. parancsnoksághoz. A politikai szempontból aggályosnak tartott egyleteket bezáratta; vagyonukról leltárt készíttetett.

A Windischgrätz által felállított cs. kir. katonai és polgári központi bizottmánnyal (D 286.) sűrű levelezésben állt: a bizottmány, amelynek a politikai igazolási eljárás lebonyolítása volt a feladata, rajta keresztül érintkezett a városi tanácsokkal egyes személyek elfogatására, könyvek lefoglalására stb. vonatkozólag.

Havasnak sokat kellett foglalkoznia a katonaság ellátásával (elhelyezés, élelmezés) és a polgári lakosság lefegyverzésével is.

Az *iratok* iktatószámaik növekvő rendjében fekszenek. Az utolsó csomó végén szám nélküli iratokat találunk.

Havas kir. biztos iktatókönyve nem maradt meg, a hozzá készült *mutató* hevenyészett munka, kevésbé használható.

D 31. ID. B. MAJTHÉNYI LÁSZLÓ, BARS MEGYE KIR. BIZTOSÁNAK
RENDELETEI ÚJBÁNYA VÁROSÁHOZ

1849 február—április

1 csomó

1. Iratok	1849	1 csomó
-----------	------	---------

Majthényi iratai nem maradtak meg; az itt őrzött iratok Újbányához intézett rendeleteinek eredeti tisztázatai, amelyeket később (de még az abszolútizmus időszakában) emeltek ki a város iratai közül. Köztük van egy nem Majthényitől eredő rendelet: a cs. kir. hadpolitikai (másképp: katonai és polgári) központi bizottmány március 23-i átírtára a város tanácsához.

Az iratok — amelyekre Újbánya városa rávezette a praesentatumot és iktatószámot — jelenleg keltük szerint vannak sorba rakva. Hozzájuk segéd-eszköz nincsen.

D 32. ROHONCZY IGNÁC, SOPRON ÉS VAS MEGYE KIR. BIZTOSA

1849 január—június

6 csomó

1—6. Iratok

1849

6 csomó

Rohonczyt 1848. december 21-én nevezte ki Windischgrätz Sopron és Vas megye, valamint az oda bekebelezett kir. városok királyi biztosává. Főlérendelt hatósága a pozsonyi katonai kerület parancsnoka, majd a katonai kerületek átszervezése következtében 1849 január közepétől a soproni kerület parancsnoka volt. Márciustól kezdve Szőgyényvel is hivatalos érintkezésben állt.

Rohonczy kir. biztosi irataiból a szabadságharc történetének számos részlete bontakozik ki. Karácsonykor Sopronban volt, a megyének és Sopron városának közigazgatását szervezte, újévkor Szombathelyről küldözte rendeleteit Vas megyének, Kismarton, Ruszt és Kőszeg városoknak. Mindkét megyében és a négy szabad királyi városban előbb megvárta, amíg a katonai parancsnokok a hatóságoktól megszerezték a hódoló nyilatkozatot, s kihirdették a fegyverek beszolgáltatására vonatkozó parancsot és az ostromállapotot. Mindjárt ezután megtiltotta a hatóságoknak a nyilvános üléseket, elrendelte a császári zászlók kitűzését a tornyokra, és nekifogott a hatóságok megszervezésének. A tisztogatásban nem tanúsított nagy szigorúságot, hiszen a forradalom alatt nem volt tisztújítás.

Rohonczy igyekezett a katonai parancsnokság segítségére lenni a hírszerzés megszervezésében, a forradalmi agitáció meggátlásában, a császáriak elleni kémkedés megakadályozásában. A volt földesuraknak védelmet nyújtott a paraszti foglalások ellen. Rendeleteivel igyekezett a lakosságot a császári ház iránti hűségre nevelni, a tisztviselőket lojális magatartásra szorítani.

Iratai iktatószámok növekvő rendjében fekszenek, fraktúr alakban, külszetükön általában a küldő nevét és az irat tárgyának rövid megjelölését találjuk. Hozzájuk segédeszköz nem maradt fenn.

D 33. CZINDERY LÁSZLÓ, SOMOGY MEGYE KIR. BIZTOSA

1849 január—március

1 csomó

1 Iratok

1849

1 csomó

Czindery iratainak csak egy része keletkezett hivatalos működése során, ez leginkább a lakosság lefegyverzésével (fegyverek beszedésével, fegyverengedélyek kiadásával) kapcsolatos. Más, kisebb részük magánjelleű, Czindery birtokaira, személyes ügyeire vonatkozik. Az iratok között van egy 1847. évi helytartótanácsi rendelet is, Czindery somogyi főispánsága korából.

Az iratokat nem iktatták, segédkönyvek nem készültek hozzájuk. Utólag az iratok első lapjának jobb alsó szélére ceruzával rávezették az irat kel-

tét. A csomón belül többé-kevésbé önkényesen összeállított, zsineggel összekötött kisebb iratcsomók fekszenek, ezeken belül az iratok időrendben követik egymást.

D 34. GR. CZIRÁKY JÁNOS, MOSON ÉS GYŐR MEGYE KIR. BIZTOSA

1849 május—június

Moson és Győr megyéknek előbb gr. Zichy Bódog, majd májustól kezdve gr. Cziráky János volt a teljhatalmú királyi biztosa. Zichy iratai nem maradtak fenn. Cziráky június 20-ig töltötte be ezt a tisztséget, ekkor Rohoncynak adta át, s ő maga mint hadbiztos működött. Cziráky biztosi iratait sem ismerjük. Iktatókönyvét lásd a ker. főbiztosok levéltárai között, a pozsonyi főbiztosság levéltárában (D 69.).

D 35. IFJ. MAJLÁTH GYÖRGY, BARANYA MEGYE KIR. BIZTOSA

1849 február—szeptember

1 csomó

1 Iratok

1849

1 csomó

Csak Majláthhoz intézett beadványok maradtak fenn, praesentatummal és iktatószámmal ellátva, az elintézésék feltüntetése nélkül. Az iratok mellett egy német nyelvű jegyzék fekszik, amelyet feltehetőleg a tolnai ker. főbiztosságon készítettek, ahová Majláth — miután hivatalos működését beosztette — az iratokat beküldte. Majláth nem iktatott, a sorszámkokat később, a jegyzékelő vezette az iratokra, az időrend figyelembevételével.

Az iratok (mindössze 22 db) csupán Majláth kir. biztosi levéltárának töredékei lehetnek. Többnyire jelentéktelen közigazgatási ügyekben keletkeztek, néhány állásfolyamodvány van közöttük. Úgy látszik, Majláth az iktatott iratokat és fogalmazványokat nem adta át. Egy esetben látható Majláth saját kezű elintézése a beadványon, néhány esetben pedig (április végétől) Szógyényhez címzett, letisztázott, de már el nem küldött felterjesztést találunk.

III.

A BACH-RENDSZER MAGYARORSZÁGI POLITIKAI HATÓSÁGAINAK IRATAI

1849—1860

A Bach-rendszer idején működött magyarországi politikai hatóságok iratanyaga nem tagolható a kormányzattörténeti periódusok szerint, mint-hogy azok egy része — a szervezeti változások ellenére — a rendszer fennállásának egész idején át megszakítás nélkül vezetett, egységes regisztrátúrákat alkot. Ehelyett önként adódik a tagolásnak egy másik: a hatósági szintek szerinti módja.

Az Országos Levéltár anyagában a Bach-kori politikai hatóságoknak valamennyi szintje képviselve van; az országos hatóságokon kívül itt őrizzük a kerületi hatóságok iratait is, és ide kerültek be néhány megyei hatóság és járási hivatal elnöki iratai is.

A) AZ ORSZÁGOS HATÓSÁGOK IRATAI

A Bach-kori országos politikai hatóságok közül elsőnek a Haynau-féle hadseregparancsnokság polgári és rendőri osztályait szervezték meg. Ezek közül az elsőnek iratanyagát ma a Hadtörténelmi Intézet levéltára őrzi, a második az Országos Levéltár őrizetében van. Mindkettő Bécsből került Budapestre, a badeni egyezmény kapcsán.

Az Albrecht főherceg-féle „magyarországi katonai és polgári kormány” (1851—1856), ill. „magyarországi főkormány” (1856—1860) teljes iratanyaga az Országos Levéltárban található, ez is Bécsből került vissza Magyarországra.

A Haynau mellett működött teljhatalmú polgári biztos, Geringer Károly (1849—1850), és a Geringer irodájából Albrecht főherceg idején alakult magyarországi helytartóság (1851—1853) iratai egyetlen fondot alkotnak. Ennek anyaga is a badeni egyezmény kapcsán került az Országos Levéltár birtokába.

A „katonai és polgári kormány”, ill. a helytartóság fondjai után ismer-tetjük az e hatóságoknak közvetlenül alárendelt — nagyrészt országos jel-legű — szervek iratait is, amelyeket mindig e fondokkal együtt kezeltek.

(A cs. kir. magyarországi és erdélyi [III.] hadsereg parancsnokságának rendőri osztálya)
1849—1851

17 csomó, 10 kötet

A magyarországi császári hadsereg parancsnokságát 1849 júniusában, Haynau főparancsnokká történt kinevezése után, s a nyári hadműveletek megindulását megelőzőleg, átszervezték s ez alkalommal ott a nem tisztán katonai jellegű feladatok ellátására egy polgári és egy rendőri osztályt is szerveztek. Bár az új polgári osztály jelentősége — a minisztertanács által kiküldött külön polgári biztos működése folytán — nem vetekedhetett a Windischgrätz-féle hadsereg-főparancsnokság politikai-igazgatási osztályával, felállítására mégis szükségesnek látszott, tekintettel arra, hogy a hadsereg főparancsnokát az ostromállapot tartamára fontos politikai jogok illették meg. A rendőri osztály megszervezését pedig azzal indokolták, hogy az országban nem létezett államrendőrség. Ennek az osztálynak a feladata volt a magasabb államrendőri ügyek intézése.

E két osztály közül a polgári osztály iratait ma a Hadtörténelmi Levéltár őrzi, a rendőri osztály iratanyaga pedig az Országos Levéltár őrizetében van.

A rendőri osztály személyzete nagyrészt a tavaszi hadjárat idején Pestről elmenekült Felsenthal-féle hadseregrendőrség (D 286.) beosztottjaiból került ki. Vezetését a bécsi rendőrigazgatóság egyik tisztviselőjére, Podolsky Ede rendőrbiztosra bízták. Július közepén, Pest bevételét követően, az osztály a fővárosba költözött. Innen azonban Haynau dél felé nyomult előre, s ettől kezdve a rendőri osztály Pesten visszamaradó törzse Kempen tábornok parancsnoksága alatt működött, s ennek folytán a pesti katonai parancsnokság rendőri osztályaként kezelték. Az osztály egyik beosztottját, Pauly Vilmos „Sicherheitscommissärt” (aki korábban a bécsi hadügyminisztériumba volt beosztva), Haynau maga mellé vette, hogy a hadműveletek tartamára a főhadiszálláson működjék, a hadsereg-főparancsnokság rendőri osztályának vezetőjeként. A rendőri osztály kettéosztottsága augusztus végén szűnt meg, amikor Haynau ismét Pestre költözött, s a Podolsky vezette törzs a hadseregparancsnoksággal ismét közvetlen szolgálati viszonyba került.

1852 novemberében Podolskyt Kempennek — akkor már a legfelsőbb rendőrhatalóság vezetőjének — kifejezett kívánságára felmentették a rendőri osztály vezetésétől, s az osztály élére Rottée csendőrezredest, Kempen emberét helyezték. Az osztály ekkor már az Albrecht főherceg vezette katonai és polgári kormányzóság kötelékébe került át. A hadseregparancsnokság rendőri osztályának 1852. évi iratai ez utóbbinak irattárában találhatóak (D 43—44). A rendőri osztály iratainak sorsára, lásd az ott elmondottakat.

D 36. TITKOS IRATOK

1849—1851

1 csomó, 4 kötet

1—3. Iktatókönyv	1849—1851	3 kötet
4. Mutató	1849—1851	1 kötet
5. Titkosrendőri jelentések	1849—1851	1 csomó

A hadseregparancsnokság rendőri osztályán a bizalmasabb jellegű ügyek iratait külön iktatták és kezelték. Ezek az iratok nem maradtak fenn, csak iktatókönyvük és mutatójuk. Iratok híján az iktatókönyv is értékes forrás, belőle legalább a bizalmas iratok tárgyát meg tudjuk állapítani. Közöttük nagy számban voltak politikai mozgalmak ügyében folytatott nyomozások, sajtóügyek és útlevelügyek iratai.

Az *iktatókönyvet* a naptári évek végével nem zárták le, az iktatószámok az egész időszakon át egységesen futnak végig. (Az új iktatási és irattározási időszak 1852. január 1-jével kezdődött.) A titkos iratok rendszeres iktatását csak 1850 márciusában kezdték el, az első kötet elején azonban szórványosan az ezt megelőző időből, 1849 októbere és 1850 februárja között keletkezett iratok adatait is bejegyezték. A rendőrminisztériumban történt nagymértékű selejtezéskor a tárgyrovatot sok helyen fekete tussal átmázolták, s így olvashatatlanná tették, máshol egész lapokat kivágtak. Az iktatószám rovatában néhol olvasható vörös „a” ceruzajel (asservandum?) arra utal, hogy ezeket az iratokat a selejtezés alkalmával visszatartották. Amikor az iratanyag a Kriegsarchivból a Hadilevéltárba került át, már ezek az iratok sem voltak meg.

A *titkosrendőri jelentések* nem az állaggal együtt, hanem a bécsi Staatsarchivból kerültek az Országos Levéltár birtokába, a Kossuth-Archiv 569. csomójaként. A jelentések nagy része Pesten kelt, vannak azonban olyanok is köztük, amelyeket íróik Besztercebányáról, Kassáról, Szekszárdról küldtek be. A titkosrendőri jelentéseket a rendőri osztályon nem iktatták, csak utólag látták el (beérkezésük idejére való tekintet nélkül) folyószámokkal. Mennyiségük eredetileg sokkal nagyobb lehetett; a meglevők a 301—600. sorszámúak, keletkezési idejük 1849 októbere és 1850 szeptembere közé esik.

D 37. ÁLTALÁNOS IRATOK

1849—1851

16 csomó, 6 kötet

1. Pauly Vilmos iratai 1849 július—augusztus		1 csomó
2—16. A Pesten visszamaradt osztály iratai	1849—1851	15 csomó
17—21. A Pesten visszamaradt osztály iktatókönyve	1849—1851	5 kötet
22. A Pesten visszamaradt osztály mutatókönyve	1849—1851	1 kötet

A III. hadsereg 1849 július—augusztusi hadműveleteinek idején Pauly Vilmos közbiztonsági biztos Haynau mellett tartózkodott a mindenkori fő-

hadiszálláson, és ott a hadseregparancsnokság rendőri osztályának vezetőjeként működött. Iratai az 1849. július 25—augusztus 23. közötti időből valók. Ezeket a hadseregparancsnokhoz címzett beadványokat eredetileg a parancsnokság irodájában iktatták, azután mint a „rendőri osztályt” illetőket Paulyhoz tették át intézkedés végett. Pauly a hozzá áttett iratokat újból iktatta, s az iktatószám után „Pol.” jelet tett. A vonatkozó intézkedést általában a beadvány hátlapjára jegyezte fel. Olyan ügyekben, amelyekben a Pesten visszamaradt osztálynak kellett intézkednie, Pauly eleinte a pesti városparancsnokságot, később a katonai kerületi parancsnokságot kereste meg, hogy az Podolskyt a megfelelő intézkedések megtételére utasítsa.

A katonai hatóságok által a hadműveleti területen elfogott és politikai szempontból gyanúsnak talált személyeket Paulyhoz küldték kihallgatás végett. Iratainak egy része ilyen kihallgatási jegyzőkönyvekből áll, ezek hátlapjára általában rávezette a kihallgatás után tett intézkedést is.

Pauly irataihoz segédkönyvek nem állnak rendelkezésre. Az iratok nem a rendőri osztály anyagával együtt, hanem a bécsi Staatsarchivból a Kossuth-Archiv 565. csomójában kerültek az Országos Levéltár birtokába.

A Pesten visszamaradt osztály iratai eredetileg tekintélyes mennyiséget tettek ki. Az iratok iktatását az osztály felállítása előtti időből, 1849. április 18. óta kelt s az osztálynak átadott iratok pótlólagos bejegyzésével kezdtek. A selejtezés után megmaradt iratok közt is vannak ilyen, még Welden hadsereg-főparancsnokhoz intézett beadványok, s ezek értékes forrásai a szabadságharc történetének. A honvéd seregek elől Bécsbe menekült császárhű szlovák egységeket a bécsi városparancsnokság hadpolitikai központi bizottmánya kihallgatta, a náluk talált iratokat tőlük elvette s azokat a kihallgatásukkor felvett jegyzőkönyvekkel együtt megküldte Weldennek. Ezekből az iratokból az északi megyék politikai viszonyai rajzolódnak ki a tavaszi hadjárat idején.

A rendőri osztály legfontosabb feladata a haditörvényszékek előtt indítandó perekben szükséges előnyomozások lefolytatása volt. E célból, és azért, hogy más katonai és polgári szervek részére az általuk kért felvilágosításokat megadhassa, az osztály elsősorban az 1848—49-i Közlönyt, és a magyar minisztérium iratanyagának a császári csapatok kezére került részeit használta fel. Nagyobb jelentőségű ügyekben terjedelmes operatumokat készített az osztály, és bocsátott a haditörvényszék rendelkezésére (ilyen a hirdetményi úton megidézett Kossuth Lajos „felségárulására” vonatkozó előnyomozati munkálat). Lamberg megöletése ügyében a bécsi központi bizottmány már korábban megindította a vizsgálatot, ezt a rendőri osztálynak kellett folytatnia. A haditörvényszék az 1849-i debreceni országgyűlés főbb résztvevőiről is felvilágosítást kért a rendőri osztálytól. A „Szegény legény társaság” tagjairól, működéséről részletes nyomozati anyagot küldtek be a rendőri osztályra.

Gyakran kérte a haditörvényszék az osztálytól egyes személyek hollétének kinyomozását, ilyenkor körözési eljárás indult, a közigazgatási, rendőri, csendőri, katonai szervek közreműködésével. Fontos feladatának tekintette az osztály a magyar királyi korona és a koronázási jelvények hollétének kiderítését is.

Langenau tábornok, a bécsi politikai vizsgáló bizottság elnöke Schwarzenberg miniszterelnök rendeletére 1850 februárjában megkereste Podolskyt, derítse ki a szabadságharc ideje alatt a forradalmi kormány által kivégzettek adatait, Bach az osztálytól a forradalomban kompromittált és külföldre menekült egyének névjegyzékét kérte.

A hatóságok megkeresésére az osztálynak a császári kormányhoz hű egyénekről is felvilágosításokat kellett adnia, állásfolyamodványok, kitüntetési javaslatok esetében. A „gutgesinnt”-ekről az osztály nyilvántartást vezetett.

Az osztály megmaradt iratainak jelentős része a magyarországi börtönök felülvizsgálatával kapcsolatos. Haynau 1850. április 16-án elrendelte a katonai kerületi parancsnokságoknak a megyei és városi börtönök bizottsági felülvizsgálatát. A felülvizsgálat elrendelésére elsősorban azért került sor, hogy megállapítsák, nem raboskodnak-e még olyanok, akiket a „rebellis” kormány tartóztatott le azért, mert hűek maradtak a trónhoz. Haynau egyúttal arról is meg kívánt győződni, hány és milyen börtön van az országban, milyen azok állapota, hány rab van egy helyiségben, kik raboskodnak, mi a vétkük, hányszor voltak büntetve, mi a büntetésük tartama, milyen a börtön belső berendezése, a rabok ellátása, foglalkoztatása, a betegellátás stb. A felülvizsgálat bizottságilag történt, a megyeszékhelyeken a megyefőnök és egy tiszt, másutt a járási biztos és egy tiszt részvételével, Buda—Pesten a rendőri osztály közbejöttével. A kerületekből befutott kimutatások páratlan részletességű rajzát adják az egykorú hazai börtönviszonyoknak, hozzájuk sok esetben a börtönök alaprajzát is mellékelték. Haynau a jelentések alapján azt állította, hogy a magyarországihoz hasonló börtönviszonyok egyetlen civilizált államban sem léteznek, és az eredményről 1850 nyarán összefoglaló jelentést tett Schmerling igazságügyminiszternek, a magyarországi börtönügy reformja érdekében.

Az iratanyag — feltehetően a Rendőrminisztériumban — erős selejtezésen esett át. A megmaradt iratok eredetileg alapszámok egyszerű számszerűségben voltak elhelyezve. Az Országos Levéltárban hozzájuk lajstrom készült, valamint a jelenlegi tárgyi tagozódást feltüntető konspektus és a lajstrom használatát biztosító konkordancia-jegyzék.

D 38. AKTEN-SICHTUNG

(A rendőri osztályon átvizsgált forradalmi iratok jegyzékei)

1849—1856

1 csomó

1. Iratok

1849—1856

1 csomó

A pesti katonai kerületi parancsnokság 1849 őszén bizottságot hívott létre abból a célból, hogy az Újépületben őrzött 55 ládából, amelyek jórészt a magyar forradalmi hatóságoknak a császáriak kezére került iratait tartalmazták, az ideiglenes kamarai igazgatóság iratait kiválogassa. Miután ez a bizottság befejezte munkáját, Macchio katonai kerületi parancsnok december 13-án új „Akten Sichtung Commission” felállítását rendelte el, s azt megbízta, hogy a még visszamaradt 41 ládányi iratot alapos vizsgálat

alá vegye, és az iratokat rendezett állapotban a megfelelő helyekre eljuttassa. A bizottságba a hadbíróóság, a számvevőség, az országos katonai parancsnokság és a rendőri osztály küldött rendes tagokat, ezekhez időnként a bányászati vagy a postahatóság is küldhetett ki egy-egy megbízottat. A bizottság a rendőri osztály helyiségében ült össze, és működésének befejezése után az ott 26 ládában elhelyezett iratanyagot az osztály hivatalos használatára rendelkezésre bocsátotta. Az osztályon az iratok egy részéből kivonatokat készítettek, s végül a minisztériumi iratok nagy részét a helytartónácsi levéltárban való elhelyezés végett Geringernek küldték át, a hadügyminisztérium iratai azonban a Landes Militär Commandóhoz kerültek, néme ly iratot pedig az államügyészség vett őrizetbe.

Az itt tárolt iratok közt az Akten Sichtungs Commission ülésjegyzőkönyvei, az átvizsgált iratok jegyzékei, a jegyzőkönyvekhez és jegyzékekhez készített betűrendes mutató, valamint a rendőri osztálynak a lefoglalt iratok kezelésével kapcsolatos iratai található k. Az utóbbiak között 1852-től kezdve a katonai és polgári kormányzóság rendőri osztályának iratai fe kűsznek. A rendőri osztályt különböző hatóságok időnként megkeresték, a nála őrzött forradalmi iratok közül egyesek átadását kérve.

Az egész iratcsomó tulajdonképpen a hadseregparancsnokság rendőri osztályának 3085. sz. alapszáma alá tartozik.

D 39—48.

K. K. MILITÄR- UND CIVIL-GOUVERNEMENT FÜR UNGARN

(Magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány)

1856. szeptember 1-től:

K. K. GENERAL-GOUVERNEMENT DES KÖNIGREICHS UNGARN

(Magyarországi cs. kir. főkormány)

1851—1860

489 csomó, 181 kötet

Ferenc József, miután évekig nem küldött helytartót Magyarországra, 1851. október 10-én rokonát, Albrecht főherceget nevezte ki az ország katonai és polgári kormányzójának. Az ugyanakkor kelt instrukció szerint Albrecht Ferenc József közvetlen helytartója Magyarországon, s egy személyben az ország területén állomásozó III. hadsereg parancsnoka; ő irányítja az ország egész polgári és katonai kormányzatát. Működésében alapelveként a birodalom államegységét kell szem előtt tartania, amellet tekintettel kell lennie az ország sajátosságaira is.

Az új kormányzó — egyelőre úgy látszott, ideiglenesen — nem vette át a helytartóság közvetlen vezetését, hanem külön kormányzósági irodát szervezett a hatáskörébe tartozó ügyek vitelére. Ez a kormányzóság a III. hadsereg parancsnokságával szoros perszonáluniót alkotott, s együtt is voltak Pesten elhelyezve; voltaképpen a hadseregparancsnokság meglevő apparátusát használták fel, annak polgári osztálya alakult át kormányzósággá. A kormányzóság életének első szakasza 1852 március végéig tartott, addig, amíg Albrecht helytartói hatáskörét teljes mértékben át nem vette.

a) 1851 október—1852 március

A kormányzóság életének első szakasza 1852 március végéig tart. Ebben az időben Albrecht még nem gyakorolta a teljes helytartói hatáskört, idejét egyelőre inkább az ország állapotainak tanulmányozására fordította.

D 39. ELNÖKI IRATOK

1851—1852

2 csomó

1—2. Iratok

1851—1852

2 csomó

Az elnöki irodát Parrot Jakab altábornagy, a főherceg adlátusa vezette. Eleinte nem beszélhetünk még szabályszerű ügykezelésről; Parrot a főherceggel együtt van, akár Bécsben tartózkodik az, akár az országot járja, s ekkor az iratok iktatása is csak utólag történik. A kormányzó elsősorban az uralkodóval levelez: Ferenc József legfelsőbb kéziratokat intéz hozzá, ő felterjesztéseket tesz, amelyek királyi kézjeggyel ellátva érkeznek vissza hozzá. A minisztériumok és a magyarországi helytartóság közötti hivatalos érintkezés rajta keresztül történik: a rendeletek, ill. felterjesztések nyílt pecséttel hozzá érkeznek, hogy addig is, míg a polgári közigazgatás vezetését teljes mértékben átveszi, az ügyek felől tájékozódják. A helytartóságnak a minisztériumhoz intézett felterjesztéseit a főherceg láttamozta, s így mentek tovább. Egyes hazai közigazgatási szervek vezetői s más személyek egyenesen a főherceghez fordultak beadványaikkal, máskor a főherceg szólított fel egy-egy hatóságot vagy személyt jelentéstételre. Éppen a katonai és polgári vezetésnek egy kézben való egyesítése folytán Albrecht Bécsből katonai ügyekben is levelezett a pesti ideiglenes hadseregparancsnoksággal és a bécsi legfelsőbb hadsereg-főparancsnoksággal, sőt olyan kiadványokat is beiktattak ebbe a sorozatba, amelyek a III. hadsereg nevében mentek ki különböző katonai szervezetekhez, pl. a főherceg utazásaival kapcsolatban. Az adlátus által vezetett elnöki iroda tehát voltaképpen a kormányzó személyes irodája, amely egyaránt állott a katonai és polgári igazgatás felett.

Az iratok tárgya igen széles körű. A kegyelmi ügyeket a kormányzó közbejöttével intézték el, bizonyos állambiztonsági ügyeket (fegyverrejtegetés, forradalmi szervezkedés) vele is közöltek. Világi és egyházi hivatalokra való kinevezés előtt a miniszterek jellemzéseket kértek tőle a javaslatba hozott személyekről, ilyenkor a kerületi főispán, katonai parancsnok vagy a hadseregparancsnokság rendőri osztályának meghallgatása után tette meg javaslatát. Fontosabb szervezési kérdéseknél is hozzá fordultak az illetékes miniszterek véleménynyilvánítás végett (rendőrség, bíróságok szervezése). Katonasággal kapcsolatos iratok is előfordulnak: a gránátosok medvesapkáinak beszerzésével, a várak felfegyverzésével kapcsolatban. A főherceg érdeklődött a vasútépítés ügye, de még a börtönügy iránt is, intézkedéseket tett az inség elhárítására, továbbá a szabad sókereskedelemmel kapcsolatban. Mindezek ellenére addig, míg a helytartói jogkört teljes mértékben nem gyakorolta, csak mintegy kívülről szemlélte az eseményeket, nem volt kellőképpen tájékozva az ország igazgatásának minden ágáról, s ha a mi-

niszterek megkérdezték őt adópótlék bevezetése vagy a Tisza-vidéki salétromgyártás feltételei ügyében, nem tudott érdemleges választ adni.

Az iratok 1—1157. iktatószámokat viselnek. Minden kiadványt külön iktattak, egy előadói ív tehát sokszor 4—5 számot is visel, ha ennyi címzett-hoz ment kiadvány. Az előadói ívbe helyezték gyakran a kiadványra érkezett válaszokat is. Azokat a beadványokat, amelyek oly ügyre vonatkoztak, amelyben már történt iratváltás, nem iktatták, hanem egyszerűen betették az előbbi iratok mellé. Az átmenő levelezést (helytartóság és minisztériumok között) iktatták, erről tanúskodnak az üres előadói ívek, amelyek gyakran több átmenő irat tárgykivonatát és számát közlik egymás alatt.

Az első iratok — mint mondtuk — utólag kaptak iktatószámot, az időrend pontos betartása nélkül. Az iktatószámok egységesen futnak végig az egész időszakon (az 1852. év elején nem kezdődnek újra). Az iratanyag-hoz készült segédkönyvek nem maradtak fenn.

D 40. ÁLTALÁNOS IRATOK

1851 október—1852 március

1 csomó

1. Iratok

1851—1852

1 csomó

Míg az elnöki iroda kiadványfoglalmozatai hol Bécsben, hol az ország különböző részeiben keltek, ahol a főherceg éppen tartózkodott, a kormányzóság általános iratai mind Pestről vannak keltezve. Albrechtet Pestről való távollétei idején gr. Lichtenberg altábornagy helyettesítette a kormányzóság vezetésében. (Ugyanő vezette ilyenkor természetesen a hadseregparancsnokságot is.)

A kormányzóság működése jórészt bürokratikus jellegű volt. Alig foglalta el a főherceg új hivatalát mint Magyarország kormányzója, megindult címére a panaszos és kéréses folyamodványok áradata. Az állás- és egyéb folyamodványokat a kormányzóság a helytartósághoz küldötte át eredetiben, elintézés végett, az úrbéri és adópanaszok kivizsgálására a területileg illetékes katonai parancsnokságot utasította, amely a kerületi főbiztos útján intézkedett; az adókedvezmény iránti kérelmeket az országos pénzügyigazgatásnak küldte meg. Hivatalos jelentések csak elvéve futottak be, olyankor, amikor erre a főherceg külön utasítást adott: így pl. az országban tett körutazása során elhanyagolva talált egy kórházépületet, ezzel kapcsolatban jelenti később a katonai ker. parancsnokság, hogy az épületet kijavíttatják.

Előfordul, hogy a beadványok a hadseregparancsnoksághoz vannak intézve. Az iratok között található egy, az újoncozás ügyének bizottsági tárgyalásáról szóló jegyzőkönyv is.

Egyébként a kormányzóság felfelé és kifelé a minisztériumokkal és más udvari hatóságokkal, valamint az egyes tartományfőnökségekkel levelezett.

Az iratok az egész időszakon egységesen (az év elején való újrakezdés nélkül) végigfutó iktatószámokat viselnek s azok növekvő rendjében vannak elhelyezve. A hozzájuk készült segédkönyvek nem maradtak fenn.

Az 1852. október 10-i instrukció értelmében Albrecht főherceg a fontosabb helytartósági ügyeket maga intézte: minden jogszabályalkotást és szervezési ügyet, minden kinevezési ügyet és személyi javaslatot, kiténtetési javaslatot fel kellett terjeszteni hozzá. Ő irányította a rendőri ügyeket is. Mindazokban az ügyekben, amelyek a minisztériumok hatáskörébe tartoztak vagy legfelsőbb elhatározástól függöttek, a minisztériumokkal folytatott hivatalos levelezést, jegyzékek formájában (a minisztériumok „alázatos jegyzékeket” intéztek hozzá). A helytartóság minden általános rendelkezését, amelyet a kormánylapban és a hivatalos újságban tettek közzé, a katonai és polgári kormányzó aláírásával adták ki. Neki volt alárendelve minden politikai és rendőri hatóság, mint helytartó ő volt a helytartóság vezetője, sőt a III. hadsereg parancsnoka is. A hadbíróóságok is neki voltak alárendelve. Különösen az államrendőrséggel kapcsolatos ügyeket irányította, s a kivételes állapotból folyó intézkedéseket ő tette meg.

Joga volt minden politikai és rendőri hivatalnokot hivatali vétség miatt hivatalától felfüggeszteni; joga volt sürgős esetekben ideiglenes rendelkezéseket hozni, ezeket azonban egyidejűleg közölnie kellett az illetékes minisztériummal vagy jelentenie az uralkodónak.

A pénzügyminisztériumtól függő hatóságok, az orsz. pénzügyigazgatóság és az ideiglenes adókataszter bevezetésére rendelt bizottság a kormányzó előzetes beleegyezését kérték ki minden szervezési rendelethez s minden ilyen természetű javaslatához, amit a pénzügyminisztériumhoz, ill. a telekadó-kataszteri főigazgatósághoz intéztek, s mindazokhoz a személyi javaslatokhoz, amelyeknek az eldöntése eme országos hatóságok hatáskörét túllépte. A hatáskörükbe eső helyek betöltésére nézve is ki kellett kérniük a kormányzó beleegyezését, s ha véleményük nem egyezett, felsőbb döntést kellett kérniük. Hasonló volt az eljárás, ha felsőbb rendelet nélkül akartak valamely szervezeti rendelkezést hozni és véleményük nem egyezett a kormányzóéval. Mindazoknak az ügyeknek az iratait, amelyekben felsőbb döntésre volt szükség, a főherceg útján terjesztették fel, az láttamozta, esetleg megjegyzéseket fűzött hozzájuk. A fegyelmi jog e hatóságok kezében volt a nekik alárendelt pénzügyi tisztviselőkkel szemben, ha azonban a főherceg politikai szempontból szükségesnek látott valamely rendszabályt egy ilyen tisztviselővel szemben, akarátának eleget kellett tenni, nézeteltérés esetén pedig felsőbb döntést kérni. Ha a kormányzó azt kívánta, hogy az általa szükségesnek tartott rendszabályt azonnal, felsőbb döntés bevétele nélkül ideiglenesen hajtsák végre, a kérdéses országos hatóság vezetője volt felelős azért, hogy ez végrehajtsék.

Ugyanezek az elvek voltak érvényesek a földművelés- és bányauági, valamint a kereskedelmi, ipari és középítészeti minisztériumok alá rendelt hatóságokkal szemben is, a postahatóságokkal szemben azonban azzal a korlátozással, hogy itt csak a hivatali helyek betöltésére nézve kellett az előzetes beleegyezést kikérni.

Igazságügyi vonalon minden szolgálati hely betöltése előtt ki kellett kérni a főherceg beleegyezését, a javaslatba hozott személy elmúlt és jelen politikai magatartására, igazságosságára és erkölcsösségére való tekintettel.

A főhercegnek kötelessége volt a már ideiglenesen vagy véglegesen alkalmazott bármely rangú igazságügyi hivatalnok politikai, bírói és erkölcsi magatartásáról megfelelő úton pontos értesüléseket szerezni s javaslatait közvetlenül az uralkodónak megtenni vagy az igazságügyminisztériumhoz eljuttatni. A bírói ügyeket kizárólag az igazságügyminisztériumnak vagy a legfelsőbb törvényszékeknek tartották fenn.

1856 őszén, amikor a katonai és polgári kormányzást végleg szétválasztották, s ezzel kapcsolatban a kormányzóságot átszervezték, az új politikai főhatóság, a főkormányzóság hatásköre pontos szabályozást nyert, amit az uralkodó 1856. november 16-i kabineti iratában hagyott jóvá.

E szabályzat szerint a főkormányzóság a magyar királyság legfelsőbb politikai hatósága, neki van alárendelve az ország minden politikai és rendőri hatósága. A főkormányzóság magasabb vonalon a minisztériumokkal, a legfőbb rendőrhatalósággal és a legfőbb számvevőszékekkel levelez. A politikai hatóságok személyzete és hivatali szükséglete ügyében a főkormányzóság a belügyminisztérium alá tartozik.

A főkormányzóság minden politikai ágban örökdió a legfőbb kormányzati elvek, törvények és szolgálati előírások s valamennyi kormány szerv tevékenysége fölött, s ezért kívánságára az ország minden politikai hatósága köteles neki felvilágosításokat nyújtani. Igazságügyi vonalon a főtörvényszékek elnökségeitől kérhet ilyen adatokat. Ha hibákat észlel, a saját hatáskörében intézkedik, vagy az illetékes központi hatóságnak tesz megfelelő intézkedésre javaslatot.

Az állam biztonságát mindig szem előtt tartja, az államrendőri ügyködést irányítja a vonatkozó utasítások szerint. Joga van a közrend és nyugalom fenntartására, vagy a nyugtalanságok elfojtására szükséges rendszabályokat hozni.

A főkormányzóság magában egyesíti az idézett szabályzat szerint a minisztériumok és központi hatóságok hatásköréből ráruházott jogokat. Az illetékes minisztériumnak vagy központi hatóságnak kell azonban felterjeszteni a) mindazokat az ügyeket, amelyek legfelsőbb döntésre vannak fenntartva; b) a szervezeti vagy törvényhozási javaslatokat s a törvények magyarázatára vonatkozó kérdéseket; c) a törvényektől és szabályrendeletektől való eltérésre vonatkozó javaslatokat; d) az évi költségvetési előirányzatban nem szereplő kiadásokra vonatkozó javaslatokat; e) mindazokat az ügyeket, amelyekben a megfelelő központi hatóságnak előzetesen a pénzügyminisztériummal, a külügyminisztériummal, a hadsereg-főparancsnoksággal vagy a legfőbb számvevőszékekkel érintkezésbe kell lépnie; f) az országos alapok, a földtehermentesítési és más, a belügyminisztérium irányítása alá tartozó alap terhére történő építkezésekre és más, nem rendszeresített kiadásokra vonatkozó javaslatokat; g) olyan, különben a főkormányzóság hatáskörébe eső intézkedéseket, amelyek különös vagy elvi jelentőségűek, tehát ha hatásuk az ország határain túlterjed, vagy ha közvetlen összefüggésük van az egész birodalomra vagy egyes tartományokra nézve hozott rendszabályokkal; h) olyan hivatalnokok elbocsátására, lefokozására vonatkozó ügyeket, akiket az uralkodó, egy miniszter vagy központi hatóság nevezett ki, s ilyenek áthelyezési ügyeit, ha meghatározott állomáshelyre voltak ki-

nevezve; k) magánfelek ügyeiben beadott felfolyamodásokat, amelyeket a szabályszerű szolgálati úton kell eldönteni.

A fő kormányzóságnak joga van — bizonyos korlátok között — a Magyarországon alkalmazott hivatalnokok és szolgák kinevezései, illetmény, jutalmazási, fegyelmi stb. ügyeit, egyszóval az állami bürokrácia ügyeit saját hatáskörben intézni. Az uralkodó 1857. április 11-i elhatározása értelmében azonban az igazságügyi igazgatás ez alól kivétel, s teljes mértékben az igazságügyminisztérium, ill. a hazai igazságügyi szervek hatáskörébe utaltatott.

A fő kormányzóság engedélyezhet olyan egyleteket, amelyek két vagy több közigazgatási területre terjeszkednek ki s magasabb engedélyezéshez nincsenek kötve.

A törvények közzététele és az egész országban kihirdetésre szánt legfelsőbb elhatározások, a központi főhatóságok rendeletei (ama legfelsőbb pátensek és rendeletek kivételével, amelyeket a birodalmi törvénylap közlétt), valamint a fő kormányzóság által az egész ország részére kiadott rendeletek kihirdetése a fő kormányzóság által s annak a jegyzésével történik.

Bizonyos korábbi rendeletekkel a helytartóhoz, ill. a kormányzósághoz utalt ügyeket az új szabályozás a helytartósági osztályokra s azok vezetőire, másokat a pénzügyigazgatósági osztályokra s azok vezetőire hárított. A fő törvényezékek elnökségeinek sem kellett ezentúl a saját hatáskörükbe tartozó kinevezéseknél a kormányzóság előzetes véleményét kikérni.

A fő kormányzóság adományozza azokat az ösztöndíjakat, amelyek nem tartoznak az alárendelt hatóságok rendelkezése alá, hanem a kormány adományozásától függenek. A magasabb kinevezéstől függő tanszemélyzet és tudományos, művészeti személyzet ügyeiben a fő kormányzóság mondja ki a döntő ítéletet a javaslatba hozott személyek politikai elfogadhatósága tekintetében.

A fő kormányzóság irányítja és ellenőrzi az egész középítésügyet az országban. A postaügyek terén a magasabb személyzetre vonatkozó kinevezési javaslatokat a kereskedelmi, ipari és középítésügyi minisztériumnak teszi meg, az egyéb személyzetet ő nevezi ki.

A fő kormányzóság irányítja a sajtóval kapcsolatos ügyeket.

A fő kormányzóság tölti be a rendőrhatóságok fogalmazói státusában a rendőrbiztosok és alsóbb személyzet állásait, s ő nevezi ki az irodai személyzetet. Az országban állomásozó öt csendőrezred és a katonai rendőri osztagparancsnokságok a fő kormányzóságnak vannak alárendelve.

A helytartósági osztályok s azok vezetői kötelesek a minisztériumokhoz vagy központi hatóságokhoz intézett jelentéseiket a fő kormányzóság útján küldeni, s az utóbbi, miután az iratra rávezette véleményét vagy azt, amit az ügyben saját hatáskörben tett, különben pedig egyszerű láttamozással, sürgősen továbbítja. Így érkeznek a központi hatóságok rendeletei is a helytartósági osztályokhoz. Ha valami oknál fogva közvetlenül megy rendelet, azt másolatban közlik a fő kormányzósággal. A helytartósági osztályoknak s azok vezetőinek joga van távirati értesítést küldeni a központi hatóságokhoz, ugyanakkor azonban a kormányzóságot is értesíteniük kell.

A pénzügyminisztérium a neki alárendelt szervekkel a főkormányzóságon keresztül csak szolgálati helyek betöltésének ügyében, szervezési vagy törvénykezési rendelkezések esetében levelez, s ha rendeletének általános fontosságú tartalma miatt azt jónak látja; egyébként a levelezés közvetlenül, a főkormányzóság kihagyásával történik.

A postaigazgatóságok, vasúti és távíróhatóságok a következő esetekben leveleznek a kormányzóságon keresztül előljáró minisztériumukkal: a) szervezeti vagy törvénykezési változtatásokra vonatkozó javaslatok; b) szolgálati helyek betöltésére javaslatok; c) új összekötő vonalak megnyitása vízen és szárazon, a posta-, vasút- és gőzhajózási forgalom menetrendi és járatszabályozása; d) fontosabb és nagyobb építkezések, amelyek a politikai hatóságok közbenjöttével történtek; e) alkalmazottak fegyelmi ügyei. Az ilyen ügyekre vonatkozó miniszteri rendeletek nyílt pecséttel, a főkormányzósághoz mennek. Egyébként a levelezés közvetlenül történik.

Minden olyan polgári igazgatási ágának, amelynek kiadásait teljesen vagy részben az államkincstárból vagy valamely nyilvános alapból fizetik, évi költségvetési előirányzatát a főkormányzósághoz kell beküldeni, s az esetleges megjegyzéseivel ellátva továbbítja.

A főkormányzóságnak joga van az olyan ügyeket is, amelyek eldöntése az ő hatáskörébe tartoznék, a minisztérium vagy központi hatóság elé terjeszteni, ha onnan szakszerű elintézés várható vagy a szolgálat érdeke azt megkívánja.⁹

Az átszervezéssel kapcsolatban a kormányzóság elhelyezésileg is elkülönül a hadsereg-főparancsnokságtól. Az új „főkormányzóságnak” nincsenek osztályai, a volt polgári osztály alkotja a hivatal törzset, míg az elnöki ügyek intézésére gr. Haller Ferenc adlátus vezetése alatt ún. elnöki iroda alakul, amelybe beolvad a volt rendőri és igazságügyi osztály is, mint az iroda második része (az iroda első része a volt adlátusi irodának folytatása). Ugyanakkor br. Condé Emilt felmentik a polgári osztály vezetésétől, s a főkormányzóság br. Hauer István belügyminiszteri osztályfőnök irányítása alá kerül. Az ügyek száma most már nem növekszik, sőt inkább csökken, hiszen a hatáskör új szabályozása bizonyos fokú decentralizációt is jelentett.

A „főkormányzóság”, ez a véglegesnek szánt magyarországi főhatóság nem volt hosszú életű, az olaszországi hadjárat és annak hazai hatása új helyzetet teremtett, aminek következtében 1860. április 19-én az uralkodó Albrecht főherceget „egyelőre” felmentette főkormányzói és hadseregparancsnoki tiszte alól, s a továbbiakig Benedek Lajos tábornagyra ruházta az ország politikai közigazgatásának vezetését és az országos főparancsnokságot. Ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a helytartósági osztályok Budán egyesüljenek egy helytartósággá, ami közvetlenül Benedeknek lesz alárendelve.¹⁰

Benedek már április 24-én hivatalos körlevélben tudatta a bécsi kormányzervekkel és az alárendelt hazai hatóságokkal, hogy az ország közigazgatásának és az országos hadi-főparancsnokságnak vezetését átvette.¹¹

⁹ D 46. 1857. XVI. B₁ No. 56.

¹⁰ D 46. 1860. Organisations-Act. 3185.

¹¹ Uo. 3262.

Ezután a főkörmányzóság fő feladata önmagának felszámolása s az új helytartóság megszervezése volt. A főkörmányzóság 1860. június 30-ával szüntette be működését. A következő napon már az összpontosított helytartóság volt az ország főhatósága, hasonlóan a Geringer idejében fennállott helyzethez.

A kormányzóság polgári osztályának, ill. a főkörmányzóságnak az iratai később Bécsbe kerültek. Az iratanyagot, kevéssel a Staatsarchivba való beszállítása után, az ottani levéltári igazgatóság át akarta rendeztetni. A tervet szerencsére csak kis részben hajtották végre, de még így is meglehetősen nehéz volt az iratok egy részét megtalálni, illetve a segédkönyveket használni. Az anyagról eredeti alakjában levéltári segédkönyv készült, s miután az eredeti fasciculások egy részét új fasciculásokba osztották fel, a felosztott fasciculások aktái egy, az átrendezéssel kapcsolatban készült konkordancia-ív segítségével voltak megtalálhatók. A főkörmányzósági levéltárat a Staatsarchiv vezetőségétől csak 1927. február 11-én vette át a magyar kormány megbízásából Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula. Az Országos Levéltárban újonnan rendezték, most már eredeti rendjének megfelelően, a rendezett iratokat pedig mintaállványozták, és csomójegyzéket készítettek hozzájuk.

D 41. MILITÄR SECTION

(Katonai osztály)

1852—1856

8 csomó

1—8. Iratok

1852—1856

8 csomó

A kormányzóság ún. „katonai osztálya” 1852 áprilisában kezdte meg működését. Lényegében azonos volt az adlátusi iroda folytatásaképpen megalkult elnöki irodával. Ebben az elnöki irodában bontották fel a kormányzóság hivatalos postáját, ott iktatták az iratokat, s az adlátus piros ceruzával írta a beadványok hátára, hogy melyik osztály intézze el az ügyet. Azokra az iratokra, amelyeket elnökileg intéztek el, „M. S.” (Militär-Section) jelzés került.

A katonai osztály vezetője Schäfer százados volt. Ő azonban a krími háború idején Albrechtel ment, s azóta mindig vele együtt utazott. Helyette rövid ideig Dehek őrnagy, majd Lauber százados vezette a katonai osztályt.

Az osztály ügykörét elnöki jellege határozta meg. Általában bizalmas jellegű ügyeket osztottak ki ide. Ennek megfelelően a katonai osztály iratárában a legkülönbözőbb tárgyú iratokat találjuk. Itt fekszenek a kormányzóság belső életére, átszervezésére, személycserékre vonatkozó iratok; bizalmasabb jellegű feljelentések; segélykérések, amelyekben a kormányzó döntött; udvari jellegű, a császári ház tagjaira vonatkozó iratok; kitüntetésadományozások; a közbiztonsággal kapcsolatos rendelkezések; a vasúti közlekedésben beállott zavarokról szóló jelentések; néhány, az újoncozással vagy katonaságtól való elbocsátással foglalkozó irat; a Nemzeti Színházra, a hivatalos sajtóra vonatkozó iratok. Nagy számban találhatók e sorozat-

ban inségügyi iratok, az inséges vidékeken történt gabonaszétosztásról szóló jelentések. A krími háború kitörése körüli időkből diplomáciai jelentések is fekszenek itten: a bukaresti főkonzul tájékoztatta a főherceget az eseményekről.

Az iratok között sok az uralkodónak tett jelentés vagy Grünne főhadsegédhez intézett levél fogalmazványa, s Ferenc József Albrechthez intézett legfelsőbb kézírata, meg Grünne gróf levele. Miniszterekkel történt jegyzékváltások is szép számban fordulnak elő.

Gyakran levelezett a kormányzóság elnöksége különböző katonai hatóságokkal is. Tekintve a kormányzóság és III. hadseregpáncsnokság között fennállott szoros perszónáluniót, a katonai osztály sok iratát betekintés végett nemcsak a kormányzóság egyes osztályainak, hanem a hadseregpáncsnokságnak vagy annak egy-egy osztályának is megküldték.

Amikor a főherceg nem tartózkodott Budán, helyettese a fontosabb ügyekben döntését kérte ki. Az iratok számottevő részét az adlátus és a főherceg közötti levelezés teszi ki. Schäfer külön elnöki jegyzőkönyvet vezetett a kormányzó utazásai alkalmával, az ebbe iktatott iratokat az iktatószám alatt P. P. (valószínűleg a Präsidual-Protokoll rövidítése) jellel látta el. Albrecht főhercegnek ez a személyes irattára nincsen az Országos Levéltár őrizetében, az iratok közül azonban számosat (kiadmányfogalmazatokat is) megküldtek Budára, hogy itt az elnöki iratokkal (a katonai osztály irataival) együtt őrizzék meg. Itt kormányzósági számmal látták el és az irattárba sorolták be őket.

Az iratok tagolása a következő:

1. 1852. évi iratok	1 csomó
2—4. 1853. évi iratok (A 2. csomó élén „Kaiserreise 1852”: az uralkodó 1852. évi magyarországi utazására vonatkozó fontosabb iratok.)	3 csomó
5—6. 1854. évi iratok	2 csomó
7. 1855. évi iratok (január—április)	1 csomó
8. 1856. évi iratok (január—március, július—december)	1 csomó

Az iratokhoz segédkönyvek nem maradtak fenn.

Maga az iratanyag is hiányos, az 1852. évből két hónap iratai hiányoznak (szeptember 9-től november 11-ig), az 1855. évből csak az 1—8000. iktatószámokat tartalmazó csomó maradt fenn, az 1856. évből hiányoznak a 6000—12 000. iktatószámú iratok. Az 1855. évi csomóban megtalálható a régi fedőlemez, hátlapján iratjegyzékkel.

A katonai osztályban az iratok nem kaptak osztályiktatószámot, ezek tehát csak a kormányzósági számot viselik. Az 1854. év vége felé kezdik ez alá a szám alá a „Praes.” vagy „Praesid.” jelet kitenni, később ez általánossá válik. Az iratok általában évek és iktatószámok rendjében fekszenek, néha szerelték az előiratokat, s egyes esetekben convolutumokat alkottak (pl. 1855:7204 G. Praesid.: Saatfrüchte-Verteilung.)

Meg kell jegyezni, hogy az előadói ívekre csak a kiadvány fogalmazatát vezették rá, a beadványra vonatkozó minden adat nélkül. Az iratokban való kutatást a tárgyikivonat hiánya némileg megnehezíti.

D 42. PRÄSIDIAL-RESERVAT PROTOKOLL

(Elnöki titkos iktatókönyv)

1858—1860

1 kötet

1. Iktatókönyv

1856—1860

1 kötet

Az a titkos elnöki iratsorozat, amelynek csak egy iktatókönyve maradt meg, körülbelül a Militär Section iratainak lehetett a folytatása: a főkormányzóság (Generalgouvernement) elnöki irodájának első része hozhatta létre, az, amely az ún. Militär Sectionból alakult. Ügyköre csak a legszorosabb elnöki (udvari) ügyekre korlátozódott, ügyforgalma erősen megcsappant. (Az iktatmányok száma 1858-ban 106, 1859—60-ban 39.)

Az iktatókönyv lapjai között, az 1860-as évnél, benn fekszik a 23-as iktatószámú irat. A többi irat hiányzik. Az iktatószám után „res.” jel olvasható. Az 1860. év elején nem kezdték előlről az iktatmányok számozását, hanem az előző évit folytatták.

D 43—44.

POLIZEI SECTION

(Rendőri osztály)

1856. szeptember 1-től:

PRÄSIDIAL BUREAU

(Elnöki iroda)

1852—1860

43 csomó, 51 kötet

A III. hadsereg rendőri osztálya az 1852. évi átszervezés alkalmával a kormányzóság kötelékébe került át, s attól fogva mint annak egyik osztálya működött. A rendőri osztály feladata volt: az ország rendőrhatóságainak, a sajtóügyeknek, az egyleti ügyeknek, az útlevél- és idegenügynek magasabb államrendőri szempontból való irányítása. Az osztály vezetője Rottée Eduard, az V. csendőrezred alezredese volt. Mikor ő — ezredesi rangban — a II. csendőrezred parancsnokságát vette át, 1856. augusztus 5-én, az igazságügyi osztály vezetője, Franz hadbíró őrnagy mint kormánytanácsos kezébe került ennek az osztálynak a vezetése is. Röviddel ezután sor kerül a kormányzóság átszervezésére, s ekkor a rendőri osztály önállósága megszűnik, beleolvad a főkormányzóság elnöki irodájába mint annak második része.

Kempen altábornagy, a bécsi legfelső rendőrhatóság vezetője, bizonyos önállóságot kívánt adni a rendőri osztálynak s avval fontosabb ügyekben közvetlen érintkezésbe kerülni. Albrecht ennek ellenszegült, kimondván, hogy a rendőri osztály a kormányzóság része, amelynek kiadmányait csak ő, vagy adlátusa írhatja alá. Az osztály vezetője legfeljebb félhivatalosan fordulhatott Kempenhez.¹²

¹² D 41. 1853:2690.

A kormányzóság megszüntetése után Benedek táborszernagy a rendőri osztály iratait összecsomagoltatta s felküldte Bécsbe, a rendőrminisztériumba. Onnan később a bécsi Kriegsarchivba kerültek. Az iratok jelentős részének kiselejtezése valószínűleg a rendőrminisztériumban történt. Az 1860. évi átadási jegyzék szerint az osztály általános iratai 131 csomót tettek ki, a titkos iratok pedig 59 csomót — ma ezek 26, ill. 21 csomónyi terjedelműek. A rendőri osztály megmaradt iratanyaga a badeni egyezmény értelmében a bécsi Kriegsarchivból a Hadtörténelmi Levéltárba került, s onnan 1952-ben csere útján az Országos Levéltár birtokába jutott.

D 43. ÁLTALÁNOS IRATOK

(1849—) 1852—1860

26 csomó, 32 kötet

1—18. Iratok	1852—1860	18 csomó
19—20. „Advokaten”, ügyvédek	1853	2 csomó
21. „Waffenpässe”, fegyverviselési engedélyek	1857—1860	1 csomó
22. Szabályrendeletek	1853—1860	1 csomó
23—43. Iktatókönyv	1852—1860	21 kötet
44—52. Mutató	1852—1860	9 kötet
53. Szabályrendeletek mutatója	1853—1860	1 kötet
54. Útlevelek jegyzőkönyve	1849—1857	1 csomó
55. Mutató az útlevelek jegyzőkönyvéhez	1854—1857	1 kötet
56—58. Wohnungsanzeiger, lakók névjegyzéke	kb. 1857	3 csomó

Az osztály általános *iratai* között elsősorban politikai-rendőri ügyekkel kapcsolatosakat találunk. A haditörvényszékek gyakran kértek felvilágosításokat egyes személyek politikai magatartására, előéletére vonatkozóan, máskor egyes személyek tartózkodási helyének kinyomozása volt az osztály feladata. Ilyenkor körözést rendeltek el a közigazgatási, rendőri, csendőri hatóságoknak. Sok munkát adott az osztálynak a hazatérni kívánó emigránsok múltjára vonatkozó felvilágosítások beszerzése és adása. Az igazságügyi osztály innen kérte egyes politikailag veszélyesnek tartott egyének rendőri felügyelet alá helyezését.

Ide tartoztak a közbiztonság fenntartására, ill. helyreállítására (rablók kézrekerítése, rögtönítelő törvényszékek felállítása) tett intézkedések is. Ezenkívül azonban a különböző rendészeti ágak (tűz-, víz- stb. rendészet) is az osztály ügykörébe tartoztak.

Az 1853. január 1-jével életbe lépett *új ügyvédrenddel* kapcsolatban fel kellett terjeszteni az ügyvédi gyakorlat engedélyezéséért folyamodókra vonatkozó véleményes jelentést, a működési engedélyt az igazságügyminisztérium adta. A kormányzóság előzetesen informálódott a politikai, rendőri és csendőrhatalóságoknál, s azután főtörvényszéki kerületenként tette meg felterjesztéseit. Ezek az iratok két külön csomóban vannak (az elsőben a pesti

kerület, a másodikban a debreceni, kassai, soproni és pozsonyi kerületek ügyvédeire vonatkozó), a két csomó később a polgári osztály anyagához keveredett, s ennek köszönhető, hogy a selejtezést kikerülte.

Ugyanez volt a sorsa a helytartósági osztályok félévi kimutatásainak a területükön kiadott *fegyverviselési engedélyekről*, ezek egy csomója is külön kezeltetett az elnöki anyagtól, s így a bécsi rendőrminisztériumot nem járta meg.

Az osztály feladatai közé tartozott a sajtó- és színházi cenzúra irányítása is. A rendőrigazgatóságok ide terjesztették fel az általuk intézett cenzúraügyeket döntésre.

Egy másik fontos feladata volt az osztálynak az egyleti élet ellenőrzése.

igen sok munkát rótt az osztályra a külföldi útlevelügyek intézése.

Mindezekon kívül sok egyéb ügyet is kellett intéznie, ami a rendőri igazgatással kapcsolatos. Így segélykérések esetén a rendőri osztály vizsgálta meg a kérelmező rászorultságát és politikai jellemét, s ennek alapján véleményezte az aktát. Kezdetben úrbéri panaszok is kerültek ide, s a hadsereg hadműveleti irodája (Operationskanzlei) betekintésre megküldte az osztálynak a karhatalmi erő kirendelésére és visszavonására vonatkozó városparancsnoksági jelentéseket is.

Az *iratok* közül igen sokat selejteztek ki, csupán a fontosabbnak látszókat tartották meg. Az iratok évek, alapszámok és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek, az egyes csomók élén iratjegyzék tünteti fel a csomóban előforduló alapszámokat és a hozzájuk tartozó praesentációs dátumot. Az alapszám mindig az ügy iratai közül a legkorábbinak az iktatószáma.

Az *iktatókönyvek* bő tárgyi ismertetést adnak az iratokról, s így némileg kárpótolnak a kiselejtezett iratokért. Az iktatókönyv utolsó rovata az alapszámot tünteti fel, vagyis azt a számot, amely alatt az irat fekszik. A meglevő ügyiratok ügykezdő iratának iktatókönyvi bejegyzésénél az első rovatban vörös irónnal „a” jelet tettek. Abban az esetben, ha valamely irat a titkos iratok külön sorozatába került, az iktatókönyvbe az iktatószámon kívül csak ezt a tényt jegyezték be. Az 1856. év végéig az iratok kettős iktatószámot viselnek: felül a kormányzósági számot, G. jellel, alatta, vízszintes vonallal elválasztva a rendőri osztály iktatószámát, Pz. jellel. 1857. január 1-től kezdve a főkormányzóság elnöki irodája nem vezetett általános iktatókönyvet, s ettől kezdve az iratok (az elnöki iroda második részévé átalakult rendőri osztály iratai) csak egyszerű iktatószámot viselnek, „Pr.” vagy „Praes.” jellel.

A *mutatókönyvek* az első évekből szükséztűek, s inkább csak tulajdonneveket adnak meg, később mind több teret kapnak a tárgyi címszavak is. Az 1858. évi mutató bezárólag a mutató csak az iktatószámokra utal. Az 1859—1860. évi mutató az alapszámot is megadja. Az utóbbi két év irataihoz közös mutató készült, amelynek kötetén egyetlen betűsor fut végig, s az egyes betűknél a két év bejegyzései elkülönítve követik egymást. Ez a kötet tárgyi szempontból bő, szerkesztése jól áttekinthető.

A *szabályrendeletek* egy-egy másolati példányát külön csomókba gyűjtötték, s az ezekben tárolt iratokat sorszámokkal látták el. Az 1—200. sorszámú szabályrendeleteket tartalmazó csomó elveszett, a megmaradt a 201—

368. sorszámúakat tartalmazza. A *szabályrendeletek mutatója* csak a rendeletek sorozatbeli sorszámára utal.

A kiadott *útlevelek jegyzőkönyvei* sem maradtak fenn hiánytalanul. A meglevőek az 1849. november 4—1851. március 10., továbbá az 1851. június 20—1853. február 18. közötti időszakot, s az 1855—1856. éveket fogják át. Az 1856. évből külön füzet tájékoztat a magyar arisztokrácia számára kiadott külföldi útvevelekről, az 1857. évből pedig a kiadott vándorkönyvek jegyzőkönyve maradt fenn. A jegyzőkönyvek a következő adatokat tartalmazzák: folyószám, név, foglalkozás, lakcím, az utazás célja, hova érvenyes az útlevel, mikortól meddig, az útlevel tulajdonosával együtt utazók, mikor érkezett vissza az útlevel, mikor kértek meghosszabbítást, megjegyzések. Az *útlevel jegyzőkönyvek mutatói* közül csak az 1854. május 15—1857 végéig terjedő kötet maradt meg.

Az „Allgemeiner Wohnungsanzeiger Pest—Ofen—Altofen” a három város egységes, betűrendes lakónyilvántartása. A pesti rendőrigazgatóságon készülhetett, az 1856—1858. évek közötti időben. A lakók nevét, foglalkozását és lakcímét közli. A háztulajdonosokat „E” betűvel (Eigentümer) jelöli.

D 44. TITKOS IRATOK

1852—1860

21 csomó, 18 kötet

1—21. Iratok	1852—1860	21 csomó
22—32. Iktatókönyv	1852—1858, 1860	11 kötet
33—39. Mutató	1852—1860	7 kötet

A kormányzóságnál a rendőri osztálynak kiosztott, ill. a főkormányzóság elnöki irodájához befutott bizalmasabb jellegű iratokat a többitől külön kezelték. Ezek kaptak ugyan általános rendőri, ill. elnöki iktatószámot, egyéb adataikat azonban már nem jegyezték be az általános rendőri, ill. elnöki iktatókönyvbe, hanem csak a titkos iratok iktatókönyvébe. Az iratok kettős számot viselnek, felül a rendőri, ill. elnöki, attól vízszintes vonallal elválasztva a titkos iktatószámot, „geh. pr.” jellel.

A titkos sorozatba különböző tárgyú *iratokat* osztottak be. Ide kerültek a politikai helyzet ellenőrzésével kapcsolatos iratok: a hangulatjelentések, a pártok mozgolódásairól szóló beszámolók. Ide helyezték az emigránsokra, politikailag kompromittáltakra vonatkozó rendőri és politikai hatósági jelentések egy részét is. Fontosabb cenzúraügyek iratai is találhatóak itten. Az uralkodó kéziratái segély- és kegydíjügyekben is előfordulnak.

Ez a sorozat is — mint már említettük — erős selejtezésen esett át. Itt azonban az iktatókönyvek sem nyújtanak legtöbbször eligazodást, mert ezekben sok bejegyzést fekete tussal tettek olvashatatlanná, sőt egész lapokat kivágtak. Van olyan irat, amelyet kiselejtezték, de bejegyzését nem törölték, s elvétele olyan is akad, amelyet meghagytak, bár a rávonatkozó bejegyzést törölték. A törlések feltehetőleg korábbi eredetűek, s politikai szempontból történtek, míg a selejtezés későbbi s inkább ügyviteli szempontú lehetett.

Az *iktatókönyv* csak az ügykezdő iratoknál tünteti fel az irat meglétét, első rovatába vörös írónnal irt „a” (aufbewahrt?) jellel. Az utolsó rovat tünteti fel az irat helyét (alapszámot). Az 1859. évi iktatókönyv hiányzik.

A *mutatókönyv* az első években csak a kezdőbetűt veszi figyelembe, egy-egy betű alatt a címszavak az iktatószámok növekvő rendjében követik egymást. A mutató rövid tárgymegjelölést ad — leginkább tulajdonneveket — és csupán az iktatószámra utal. 1854-től a tárgymegjelölések tekintélyes része fekete tussal átmázolva. 1855-től kezdve a betűsor a kezdőbetűn kívül az első magánhangzót is figyelembe veszi. Az 1857. és 1858., valamint az 1859. és 1860. évek mutatói egy-egy kötetben vannak. Ezeknél egy (közös) betűsor fut végig a kötetben, s az egyes betűknél a két év bejegyzései egymástól elkülönítve követik egymást. Az 1859—1860. évi mutató az iktatószámokon kívül az alapszámokra is utal.

D 45. JUSTIZ SECTION

(Igazságügyi osztály)

(1851—) 1852—1856

15 csomó, 14 kötet

1—14. Iratok 1852 január—1856 szeptember		14 csomó
15—18. Iktatókönyv	1853—1856	4 kötet
19—24. Mutató	1851—1856	6 kötet
25—28. Directorium, irattári számkönyv	1853—1856	4 kötet
29. Névjegyzékek	1849—1854	1 csomó

Albrecht főherceg kormányzósági (elnöki) irodájának 1852 áprilisában történt végleges megszerzése óta a III. hadseregparancsnokság igazságügyi osztálya a kormányzóság kötelékébe került át. Az osztály vezetője még rövid ideig Nedelkovich hadbíró őrnagy, majd — miután őt a politikailag kompromittáltakal való rokonszenvezéssel vádolták meg — Franz József hadbíró őrnagy lett.

Az osztály feladata volt a kivételes állapottal kapcsolatos ügyek intézése, elsősorban a haditörvényszékekkel való levelezés. Az osztály 1856-ban megszűnt, ill. a rendőri osztállyal együtt beleolvadt az új főkormányzóság elnökségébe.

Az osztály iratanyagát 1860-ban a haditörvényszékek irataival együtt Bécsbe vitték fel a rendőrminisztériumba. Később — ugyanúgy, mint a rendőri osztály iratai — a Kriegsarchivba kerültek, s onnan az első világháború után a Hadtörténelmi Levéltárba. A selejtezés igen erős volt, az 1860. évi átvételi jegyzék¹³ szerinti 121 csomó iratból ma 17 csomó van meg.

Az osztály *iratai* politikai foglyok, gerillák, rablók stb. ügyeivel kapcsolatos vizsgálatokra vonatkoznak. E vizsgálatok során az osztály különböző katonai, csendőri és polgári szervekkel való levelezést is készített elő.

Az *iktatókönyv* tárgyrovata elég bő. Az elintézésre és irattározásra vonatkozólag azonban az iktatókönyv semmiféle bejegyzést nem tartalmaz.

¹³ D 161. 1860. III. 4956.

Az iratok évek s egy kettős irattári számjelzet növekvő rendjében vannak elhelyezve. Minden ügykezdő irat iktatása hónapjának megfelelően kapott egy ún. fasciculus-számot (januárban 1-et, februárban 2-öt stb.), s ez alatt, vízszintes vonallal elválasztva, egy havonként újrakezdődő irattári számot. Ezt az irattári jelzetet kapta ezután minden, az ügyre vonatkozó újabb irat is. Így évenként 12 kis fasciculus, s ezeken belül különböző számú ügyiratok keletkeztek. Egy ügyiraton belül az egyes ügydarabok iktatószámuk növekvő rendjében követik egymást. Az iktatószám kettős, vonal fölött a Justiz Section-beli, vonal alatt az általános kormányzósági iktatószám olvasható.

A névjegyzékek között a következők találhatók:

„Ausweis der während der Revolutions-Epoche von den ungarischen Insurgenten justifizirten und ermordeten hierländigen Einwohner” (a forradalom és szabadságharc idején hazaárulás miatt kivégzett, valamint az ismeretlen okokból megölt személyek névjegyzéke). Keltetés nélkül.

„Arrestanten Verzeichnis” (az Újépületben a császáriak által fogva tartott személyek nyilvántartása). 1849 szeptember—1851 március.

„Protocoll über die bei den hierländigen Kriegsgerichten wegen Betheligung an der ungarischen Revolution zu Festungsarrest oder Schanzarbeit verurtheilten, noch in der Strafe befindlichen ... Individuen” (a haditörvényszékek által elítélt rabok nyilvántartása). 1852.

„Verzeichnis jener Personen, welche wegen ihrer Betheligung an der ungarischen Revolution zur Verantwortung und Strafe gezogen und entweder nach überstandener Freiheitsstrafe oder mit Nachsicht derselben in Freiheit gesetzt wurden” (a rabságból szabadultak névjegyzéke). 1852.

„Consignation über die zur allergnädigsten Nachsicht der noch übrigen Strafzeit beantragten, wegen Betheligung an der ungarischen Revolution zu Festungsarrest verurtheilten...” (két névjegyzék az amnesztiára felterjesztett személyekről, egyikben a volt cs. kir. katonatisztek, másikban a polgári személyek nevei). Kb. 1854—1857.

„Verzeichnis über instehende zum Vermögensverfalle verurtheilte Individuen, mit Bezeichnung derjenigen, welchen von Seiner Majestät aus allerhöchster Gnade die Konfiskation nachträglich nachgesehen worden ist” (a vagyonek kobzásra ítélték névjegyzéke). Kb. 1854—1855.

„Ausweis über die bemerkenswerthen Wahrnehmungen in der Haltung der im Pesth—Ofner Polizey Rayon befindlichen politisch compromittirten Individuen und zurückgekehrten Flüchtlinge” (a pesti rendőrigazgatóság észleletei a politikailag „kompromittált” személyek és a hazatért emigránsok magatartásáról). 1854 február—április.

„Asservate” (a forradalomban és szabadságharcban való részvétel miatt elítélték hátralevő büntetésének elengedése iránti kérelmek nyilvántartása). 1851—1854.

A felsorolt névjegyzékek nem a Justiz-Sektion egyéb irataival együtt, hanem a „Kossuth-Archiv” 570. és 571. csomóiban kerültek az Országos Levéltár birtokába.

D 46. CIVIL SECTION
(Polgári osztály)
1856. szeptember 1-től:

K. K. GENERAL-GOUVERNEMENT DES KÖNIGREICHS UNGARN
(Magyarországi cs. kir. főkörmány)
1852 április—1860 június

413 csomó, 114 kötet

1—98.	Iratok	1852—1854	98 csomó
99.	Normalien	1852—1854	1 csomó
	Cumulusok:		
100.	Landesfond	1852—1854	1 csomó
101—102.	Nationalanlehen	1854	2 csomó
103.	Notstandsakten	1852—1854	1 csomó
104—105.	Organisierungsakten: Allgemein	1852—1854	2 csomó
106—108.	„ Justiz	1853—1854	3 csomó
109—112.	„ Personalien	1853—1854	4 csomó
113.	„ Grosswardein	1853—1854	1 csomó
114.	„ Kaschau	1853—1854	1 csomó
115.	„ Oedenburg	1853—1854	1 csomó
116.	„ Ofen und Pressburg	1853—1854	1 csomó
117.	Sanität	1853—1854	1 csomó
118—119.	Urbarialgericht	1853—1854	2 csomó
120.	Vertrauensgelder	1853—1854	
	Voranschläge	1853	1 csomó
121.	Voranschläge	1854	1 csomó
122.	Votivkirche	1853—1854	1 csomó
123—184.	Iratok 1855 I—XXI. fasc.		62 csomó
185.	Normalien		1 csomó
186—248.	Iratok 1856 I—XXI. fasc.		63 csomó
249.	Normalien		1 csomó
250—294.	Iratok 1857 I—XXI. fasc.		45 csomó
295.	Voranschläge		1 csomó
296—297.	Normalien		2 csomó
298—337.	Iratok 1858 I—XXI. fasc.		40 csomó
338.	Voranschläge		1 csomó
339—340.	Normalien		2 csomó
341—381.	Iratok 1859 I—XXI. fasc.		41 csomó
382.	Voranschläge		1 csomó
383—384.	Normalien és Iratok 1860 I—III. fasc.		2 csomó
385—408.	Iratok 1860 IV—XXI. fasc. Voranschläge, Organisierungsakten — 3486		24 csomó
409—410.	Organisierungsakten 3500—, Normalien		2 csomó
411—412.	Ung. Nationalmuseum 1855—1860		2 csomó
413.	Eidesurkunden		1 csomó

414—422. „Protokoll”	1852. április 1—1853. szeptember 30. (a Civil Section iktatókönyve)	9 kötet
423—424. „Protokoll”	1853. október 1—december 31. (a Civil Section I. és II. Departement- jának iktatókönyvei)	2 kötet
425—457. „Protokoll”	1854. január 1—1856. december 31. (a Civil Section — 1856. szept. 1-től a General-Gouvernement — I., II. és III. Departement-jának iktatókönyvei)	33 kötet
458—485. „Protokoll”	1857—1859 (a General-Gouvernement I—IV. Departement-jának iktató- könyvei)	28 kötet
486—489. „Protokoll”	1860. január 1—június 30. (a General- Gouvernement II., III. és IV. Departement- jának iktatókönyvei)	4 kötet
490—491. „Protokoll”	1860. január 1—június 30. (a General- Gouvernement központi iktatókönyve)	2 kötet
492—508. „Index”	1852. április 1—1860. jún. 30. (a Civil Section, 1856. szeptember 1-től a Ge- neral-Gouvernement iratainak mutató- könyve. Az 1860. évi iratokhoz két mutató van, az 507. és 508. rakszámú kötetek (az előbbi teljesebb)	17 kötet
509—516. „Registraturbuch”, Irattári szám- mutató	1853—1860	8 kötet
517—524. „Fremdennummernbuch”, idegen számok könyve	1852—1860	8 kötet
525—526. „Normalienindex”, szabályrendeletek mutatója	1853—1860	2 kötet
527. „Depositentjournal”, letéti napló	1853—1855	1 kötet

1852 áprilisában a kormányzásnál ún. elnöki irodát szerveztek meg a polgári ügyek vitelére (Präsidiakanzlei für die Civilangelegenheiten beim Militär- und Civilgouvernement in Ungarn), amit később a kormányzás polgári osztályának neveztek el. Ennek vezetésére az uralkodó már 1852. március 21-én br. Condé Emil pénzügyminiszteri titkárt nevezte ki. Március végén a főherceg visszaérkezett Bécsből, és újból átvette a kormányzás vezetését, egyben pedig a hivatal székhelyét Pestről Budára helyezte át. Itt Budán (1853-tól kezdve az ún. Teleki-féle házban) kezdte meg működését a polgári osztály. Ugyanott volt elhelyezve a kormányzás (korábban a hadseregpáncsnokság) rendőri osztálya, valamint az igazságügyi osztály is.

A kormányzás ügyforgalmának jelentős részét a polgári osztály bo-nyolította le: itt intéztek a rendőri ügyeken kívül minden polgári ügyet. Az osztály aránylag kis személyzettel dolgozott, két helytartósági tanácsos, két titkár és két fogalmazó tartozott a fogalmazói kar létszámába. A két tanácsos közül az egyik kizárólag a feldolgozott és kiállított ügydaraboknak az

adlatusnál való előadásával volt elfoglalva. Ezen kívül a polgári osztály nézte át az országos hatóságok és minisztériumok közvetlen levelezését, s tett rá esetleges megjegyzéseket. Az ügyintézés az osztályon belül 1853. október 1-jétől két ügyosztályon történt. A következő év január 1-jével ezek mellé egy harmadik került: míg az első kettő között a különböző közigazgatási ügyek vegyesen oszlottak meg, ez utóbbi kizárólag a középítési ügyeket intézte. Végül 1857-től kezdve négy ügyosztállyal találkozunk. Az elsőhöz tartoztak többek között az adó-, igazság-, egyleti, iskolai, alapítványi és egyházi ügyek. A második ügykörébe ipari és kereskedelmi, középítészeti és közlekedésügyi, rendőrségi, közbiztonsági, börtön-, sajtó- és egészségügyek kerültek. A harmadik ügyosztály — egyebek között — szervezeti és személyzeti, úrbéri, katonai, csendőri ügyekkel foglalkozott. A negyedik eleinte kizárólag a hivatalos lapok (Pestofner Zeitung, Budapesti Hírlap) szerkesztési és cenzúraügyeivel volt elfoglalva, 1859-ben ezekhez egyéb ügyek is csatlakoztak.

Az 1852—1854. évi iratok évek szerint s ezeken belül általában iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iratok kettős iktatószámot viselnek, vízszintes vonallal elválasztva; a vonal fölötti a kormányzóság iktatószáma, utána G betű. A vonal alatt 1852—1853-ban a polgári osztály iktatószáma, 1854-től a polgári osztály egyes ügyosztályainak iktatószámai, a szám után C betű és az ügyosztály római számjele látható. Az irattári elhelyezésnél kizárólag a vonal fölötti, a generális számot vették tekintetbe. Némelyik irat nem fekszik iktatószámának megfelelő helyén, hanem valamely későbbi, tárgyilag kapcsolódó irathoz csatolták, másokat külön tárgyi sorozatokba, ún. cumulusokba gyűjtötték.

Az 1855—1860. évi iratok éveken belül fasciculusok, subfasciculusok, alapszámok, végül iktatószámok rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószámok mindvégig kettősek, a felső szám 1855—1856-ban a kormányzóság iktatószáma, 1857-től kezdve a főkormányzóság általános iktatószáma. Az utolsó négy esztendőben tehát az iktatószámok hiánytalan számsort alkotnak, az iktatás a főkormányzóság saját irodájában történt, nem az elnöki irodában, ahol most már csak az elnöki iratokat iktatták. Az alapszám egy ügy iratainál egy éven belül az ügykezdő irat iktatószáma. A fasciculusok és subfasciculusok rendszere a következő:

I. A császári ház

- A) Általában
- B) A császár (1857-től üres)
- C) A császári ház tagjai
- D) Az udvar

II. A külföldhöz való viszony

- A) Általában (1857-től üres)
- B) Külföldi fejedelmek és udvarok (üres)
- C) Követségi ügy (konzulok stb.) (1857-től üres)
- D) Határok a külföldi államok felé (üres)

III. *Birodalmi alkotmány* (1860-ban simán is)

- A) Általában (1856—1857 kivételével üres)
- B) Birodalmi gyűlés (1856—1859-ig üres)
- C) A minisztériumok (1856—1859-ig üres)

IV. *A törvények közzététele*

- A) Általában (1857-től üres)
- B) Birodalmi törvények (üres)
- C) Országos törvények

V. *Ország- és népismeret*

- A) Általában (1857, 1859, 1860-ban üres)
- B) Ország és községleírás, határviszályok a koronatarományok és kerületek között, a birodalmi határokon belül
- C) Történet
- D) Statisztika
- E) Népszámlálás
- F) Születések (anyakönyvek, törvényesítés, örökbefogadás) (1859—1860-ban üres)
- G) Házasságok (anyakönyvek, engedély, dispensatio)
- H) Halálesetek (1856-ban üres)
- I) Birodalmi polgárjog (be- és kivándorlás)
- K) Illetőség, ennek megállapítása és átköltözés (1860-ban üres)
- L) Kitüntetések, jutalmak (nemesség, cím, rend, érdemérem)

VI. *Rendőri igazgatás*

- A) Általában
- B) Közrend és nyugalom
- C) Sajtó
- C₁) (1857—1859-ben) Kormány-sajtó (Budapesti Hírlap, Pestofner Zeitung)
- D) Egyletek
- E) Személyi biztonság
- F) Idegenellenőrzés, útlevél- és toloncügy, politikai vétkesekre való felügyelet s azok felkutatása
- G) Cselédügy (1859—1860-ban üres)
- H) Szegényügy, szegénygondozás
- I) Építésrendészet (1860-ban üres)
- K) Tűzrendészet (1860-ban üres)
- L) Folyamrendészet (1859—1860-ban üres)
- M) Életveszély, életmentés (1859—1860-ban üres)
- N) Utcai rendészet (1857-től üres)
- O) Köztisztaság (1857-től üres)
- P) Erkölcshandórendészet (1858-től üres)
- Q) Egészségügyi rendészet (1856-től üres)

VII. Egészségügy

- A) Általában
- B) Egészségügyi személyek (orvosok, seborvosok, gyógyszerészek, bábák stb.)
- C) Betegségek, járványok
- D) Gyógyintézetek (kórházak, elmeegógyintézetek, fürdők, lelenc-házak stb.), ápolási költség behajtása

VIII. Igazságügy

- A) Általában
- B) Gyámhivatal (árvák, gondnokság alatt levők fölött)
- C) Birói hivatal
 - 1. polgári ügyekben
 - 2. bűnügyekben
 - 3. tisztogatások az 1848/49-i eseményekben való részvétel miatt (1857-től üres)
 - 4. vagyonekbeírás (1860-ban üres)
- D) Fogházak

IX. Honvédelem

- A) Általában
- B) Katonai nevelő- és képzőintézetek
- C) Toborzás (üres)
- D) Újoncállítás (1860-ban üres)
- E) Hágatás (1855, 1859, 1860-ban üres)
- F) A hadsereg (1855, 1858-ban üres)
- G) A honvédség (üres)
- H) A biztonsági őrség (rendőrség, csendőrség)
 - I) A pénzügyőrség (1858 kivételével üres)
- K) A polgárőrség (polgár- és nemzetőrség (üres)
- L) Népfelkelés (üres)
- M) A hajóhad (üres)
- N) Élelmezés és felszerelés (1858—1860-ig üres)
- O) Átvonulások (1859—1860-ig üres)
- P) Elszállásolás (kaszárnyák stb.)
- Q) Kórházak
- R) Hadikiadások
- S) Katonai házasságok, óvadék (1856-ban üres)
- T) Szabadságotlás
- U) Elbocsátás
- V) Szökevények (üres)
- W) Halálesetek (üres)
- X) Kipuhatólások (üres)
- Y) Rokkantak (üres)
- Z) Katonai és rokkantalapítványok (1859—1860-ig üres)

X. Oktatásügy

- A) Általában (1857-ben üres)
- B) Népművelés, népoktatás
 - 1. nyilvános intézetek, iskolák
 - 2. magánintézetek (1857-ben üres)
 - 3. népiskolai ösztöndíjak (1857-ben üres)
- C) Magasabb képzés és oktatás
 - 1. nyilvános intézetek (1858-tól üres)
 - 2. magánintézetek (1856-tól üres)
 - 3. felsőbb iskolai ösztöndíjak
- D) Művészeti és tudományos intézmények (akadémiák stb.)
- D₁) (1857-től) Nemzeti Múzeum
- E) Iskolai és tanulmányi alap (1856-ban üres)

XI. Vallásügy

- A) Általában
- B) Vallási közösségek (egyházak, templomok)
- C) Ünnepek (1856-tól üres)
- D) Templomok
- E) Temetők, hullaházak (1857, 1860-ban üres)
- F) Plébániák (1859—1860-ban üres)
- G) Lelkipásztorok, egyházi javadalmak
- H) Egyháziak (1859—1860-ban üres)
- I) Szerzetek és zárdák (1860-ban üres)
- K) Alapítványok
 - 1. általában (1857-től üres)
 - 2. egyházi alapítványok (vallásalap)
 - 3. jótékony alapítványok
 - 4. vallási célú ösztöndíjak (üres)

XII. Ipar és kereskedelem

- A) Általában
- B) Gyárak, ipar, kereskedelem és szabad foglalkozások
- C) Ipari privilégiumok (szabadalmak) (1859—1860-ban üres)
- D) Évi-, marha- és hetivásárok
- E) Kereskedelmi kamarák (1858-tól üres)
- F) Pénz
- G) Bankok
- H) Tőzsdék (üres)
- I) Biztosítóintézetek (1856 és 1858 kivételével üres)
- K) Kölcsönintézetek (1856 és 1858 kivételével üres)
- L) Takarékpénztárak

XIII. Középítés és közlekedésügy

- A) Általában (1857-ben üres)
- B) Polgári építészet

- C) Vízépítészet
- C₁) (1856—1857-ben) Tisza-szabályozás
- D) Útépítészet
- E) Vasutak
- F) Táviró
- G) Postaügyek

XIV. Birodalmi háztartás

- A) Általában
- B) Dikális adó (üres)
- C) Állami birtokok (1860-ban üres)
- D) Állami gyárak (1856 és 1857 kivételével üres)
- E) Telek- és házadó, provizórium és stabil kataszter
- F) Kereseti adó (1856 és 1857 kivételével üres)
- G) Jövedelmi adó (1859—1860-ban üres)
- H) Örökösödési adó (üres)
- I) Fogyasztási adó
- K) Bélyeg-, díjilleték és fémjel (1855-ben üres)
- L) Lottó
- M) Út-, híd- és vízvám
- N) Állami monopóliumok (só, dohány, salétrom, puskapor)
- O) Vám (üres)
- P) Háramlások (1855, 1859—1860-ban üres)
- Q) Költözési bér (üres)
- R) Adóbehajtás és végrehajtás
- S) Adóelengedés
- T) Államhitel (államadósság és törlesztési alap)
- U) Állampénztárak (1857-től üres)
- V) Óvadékok és letétek (1855 és 1857 kivételével üres)

XV. Mezőgazdaság és bányászat

- A) Általában
- B) Bányaügy és állami bányaugy (1860-ban üres)
- C) Mezőgazdaság (erdészet, vadászat, halászat, földművelés, telek-felaprózás stb.)

XVI. Polgári közszolgálat

- A) Általában
- B) A hatóságok szervezete és hatásköre (1860-ban üres)
- C) Alkalmazás, előléptetés, áthelyezés (1857-től üres)
- D) Illetmények
- E) Fegyelmi ügyek (1860-ban üres)
- F) Szabadság
- G) Nyugilletmény
- H) Elbocsátás (1858-tól üres)
- I) Ügyviteli kiadások, előlegek, hivatali átalányok
- K) Hatásköri vizályok (üres)

XVII. *Országos ügyek*

- A) Általában
- B) Országgyűlés (üres)
- C) Országos pénzek (1858-tól üres)
- D) Közigazgatási ügyek (1859-től üres)

XVIII. *Járási ügyek*

- A) Általában (1857 és 1858 kivételével üres)
- B) Járási gyűlés (üres)
- C) Háztartás (1860-ban üres)
- D) Közigazgatási ügyek (1860-ban üres)

XIX. *Egyházközségi ügyek*

- A) Általában (üres)
- B) Az egyházközségek háztartása (1856-tól üres)

XX. *Községi ügyek*

- A) Általában
- B) Egyes községek ügyei
- C) Elemi csapások (1855 és 1860-ban üres)

XXI. *Úrbéri és dézsmaügyek*

- A) Általában (1857-től üres)
- B) Dézsma megváltás (1856 és 1857 kivételével üres)
- C) Úrbéri kárpótlás (előlegek) (1860-ban üres)
- C₁) (1856-ban) Földtehermentesítés

Néhol a subfasciculuson belül további tárgyi alegységekre tagolódnak az iratok: így 1855-ben a VII. C) (járványos betegségek) subfasciculustól találjuk a VII. C) 31 (marhavész) és VII. C) 93 (kolera) jelzetű csoportokat. A 31, ill. 93 az éven belül elsőnek előforduló, a kérdéses tárgyhoz tartozó ügydarab iktatószáma, de nem tekinthető alapszámnak, hanem tárgyi alcsoport-jelzetnek, mert több ügy iratait fogja egybe, az iratok e számon belül még alapszámok szerint is elkülönülnek.

A XVI. fasciculus (közszolgálat) 1857-től simán, valamint XVI. 1—6. számjelzetekkel is előfordul; ugyanezekben az években (1857—1860) a XVI. C) jelzetű subfasciculus hiányzik. Itt a kinevezési stb. ügyeket a következő rendben találjuk: XVI. a közigazgatási, 1. a bírósági, 2. a pénzügyi, 3. az építésügyi, 4. a rendőri, 5. a számvevőszéki, 6. a postahatóságok és hivatalok szervezési és személyzeti ügyei.

Az egyes fasciculusok és subfasciculusok egy előre megkonstruált deduktív tárgyi séma részei, a gyakorlatban úgy adódott, hogy sokszor olyan iratokat is helyeztek beléjük, amelyek tárgyát nem fedti pontosan a subfasciculus neve. Így a XXI. C) subfasciculustba helyezték az úrbéri kártérítési ügyeken kívül az úrbéri rendezéssel többé-kevésbé lazán összefüggő egyéb

ügyek iratait is, pl. birtokrendezés nem úrbéri területen, telekkönyvi munkálatokról szóló jelentések stb.

Az egyes évek anyagának végén külön csomókban elhelyezett költségvetési előirányzatok és szabályrendeletek, alapszámok, ill. iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve.

A polgári osztály, ill. annak egyes ügyosztályainak *iktatókönyvei* mindig kettős iktatószámokat tartalmaznak, vonal fölött az általános kormányzósági számot, vonal alatt 1852—1853-ban a polgári osztály iktatószámát, 1854—1856-ban a polgári osztály egyes ügyosztályainak iktatószámát közlik. 1853 októbertől decemberig, amikor már ügyosztály-iktatókönyveink vannak, a polgári osztálynak nincsen közös iktatókönyve, a két ügyosztály-iktatókönyv mégis egymást egészíti ki, azok az iktatószámok, amelyek az egyikből hiányoznak, a másikban található meg, tehát a polgári osztály még egységes iktatást vezet, bár ügyosztályok szerint felbontva. 1857—1859-ig a főkormányzóság négy ügyosztálya vezet külön iktatókönyvet, ezekben a vonal fölött a főkormányzóság általános iktatószámát, a vonal alatt pedig az egyes ügyosztályok külön iktatószámát találjuk. 1860-ból megvannak a főkormányzóság általános iktatókönyvei is. Az ügyosztály-iktatókönyvek közül ez évből az első hiányzik.

Az 1852. évi *mutató* csak a generális számot közli, a vonal alattit csak akkor, ha az illető ügydarabot a polgári osztályban valamilyen oknál fogva viszonylag később iktatták s így a felső számok sorrendjében az iktatókönyvben nem volna megtalálható. (Az iratok megtalálása szempontjából ez nem játszik szerepet, mert azok a generális számok növekvő rendjében fekszenek.) 1853-tól kezdve a mutatókönyv mindig kettős számot közöl, 1854-től az alsó szám után a megfelelő ügyosztály római számát is jelöli. 1859-ben azonban a mutatókönyvben elmarad az ügyosztályszám, csak a generális szám van feltüntetve. A mutatókönyvek minden betűnél külön közlik a tárgyi címszavakat, a helyneveket és a személyneveket, az első két betűt tekintetbe vevő rendben, s a címszó, ill. név után mindig az irat tárgyának megjelölését is adják, a kutatás szempontjából ezek a gondos munkával készült segédkönyvek igen jól használhatók.

Az iratok helyének megállapításához az *irattári számkönyvet* is segítségül kell vennünk. Ezt csak az 1853. évtől kezdve vezették; ebben az évben a polgári osztály iktatószámait közli, tehát azokat, amelyek az iratokon a vonal alatt láthatók. Azoknál az iratoknál, amelyek nem fekszenek az iktatószámuknak megfelelő helyen, piros tintával bejegyezték a generális számot is, s utalnak arra a számra vagy számokra, amely számú irathoz, vagy iratokhoz a kérdéses iratot szerelték. Későbbi kéz a cumulus nevét is bejegyezte, amelyben az irat található (olyan esetekben, amelyekben az Országos Levéltárban történt rendelkezéskor a cumulust meghagyták). 1854-ben az irattári számkönyv már a felső (generális) iktatószámot közli, és az alapszámra, ill. cumulusra utal. 1855-től kezdve — a megváltozott irattári rendszernek megfelelően — az alapszámra, a fasciculus és subfasciculus jelzetre történik utalás.

Az *idegen számok könyvét* is évenként vezették, egy-egy éven belül pedig beküldő hatóságok szerint. Az idegen számot, az irat kiállításának kelte és a megfelelő saját (generális) iktatószámot közli.

A szabályrendeletekhez két mutató készült, az egyik az 1853—1856., a másik az 1857—1860. évekhez. Mindkettőnek azonos a szerkezete, egyetlen betűsor fut rajtuk végig, s ezen belül közlik a címszavakat, az első két betűre kiterjedő rendben, majd a rendelet tartalmának rövid kivonatát és a megfelelő iktatószámot és évet. Maguk az iratok nem mind fekszenek a „Normalia” jelzetű csomókban, kutatásnál az irattári számkönyvből kell helyüket megállapítani.

D 47. FINANZ SECTION

(Pénzügyi osztály)

1854 november—1856 szeptember

7 csomó, 2 kötet

1—7. Iratok	1854—1856	7 csomó
8. „Protokoll”, iktatókönyv	1854—1856	1 kötet
9. „Index”, mutatókönyv	1854—1856	1 kötet

Az országos pénzügyigazgatóság új, öt osztályra tagolt szervezete 1854. október 30-ával lépett életbe. A pénzügyminiszter az évi április 4-i rendelete, amely az új szervezés alapjául szolgált, megállapítja, hogy a katonai és polgári kormányzó az orsz. pénzügyigazgatóság tekintetében ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket gyakorolja, amelyek a helytartókra hárulnak, akik egyszersmind az országos pénzügyigazgatóságok elnökei. (Magyarországot illető Országos Kormánylap V. évf. I. k. Budán 1854. 172. s k. 1.) Ezzel kapcsolatban a kormányzó távollétében helyettese, Leiningen altábornagy 1854. november 15-én elrendelte, hogy a kormányzóságon, a pénzügyminisztertől függő hatóságokkal kapcsolatos és a fenti rendelet által a kormányzó hatáskörébe utalt ügyek intézésére új osztályt állítsanak fel, élén a budai pénzügyigazgatósági osztály vezetőjével. Az osztály vezetőjének joga volt kisebb jelentőségű ügyeket saját hatáskörében elintéznie, azonban a kormányzó vagy helyettesének beleegyezését kellett kikérnie az alábbi ügyekben:

1. A pénzügyigazgatásban észlelt hibák kiküszöbölésére irányuló intézkedések
2. Az uralkodó vagy a pénzügyminiszter az egész országra vonatkozó rendelkezéseinek szabályszerű közzététele és végrehajtása
3. Új rendeletekre, rendeletek alóli kivételekre vagy szervezésre vonatkozó javaslatok
4. Megüresedett szolgálati helyek betöltése
5. Pénzügyi személyzetnek adományozandó cím-, rendjel- vagy kitüntetésre vonatkozó javaslatok
6. Jutalmak, segélyek, dorgálások.

Ezekben az esetekben az elintézés-fogalmazványokat tisztázás előtt approbációra, utána aláírásra a kormányzó vagy helyettese elé kellett bocsátani, egyéb esetekben az osztály vezetője e megjegyzéssel írt alá: „Für das Präsidium der k. k. ungarischen Finanz-Landes-Direction”.

Az új osztály még aznap, 1854. november 15-én megkezdte működését. Vezetője Konecny Vilmos min. tanácsos volt. Baumgartner pénzügyminisz-

ter, miután az osztály felállítása tudomására jutott, azonnal Albrecht főherceghez fordult, és azt kérte tőle, helyezze hatályon kívül Leiningen intézkedését, mert az inkább ellenkezik a legfelsőbb rendelkezésekkel (amelyek a decentralizációt célozták), minthogy azokból folynék. Albrecht azonban Leiningen személyére való tekintettel egyelőre nem oszlatta fel az osztályt, s december 14-én nagyszebeni főhadiszállásáról biztosította a pénzügyminisztert, hogy Konecnynek csak egészen jelentéktelen, a pénzügyi ügyészséghez menő iratok aláírására van joga, s maga az ideiglenes (Leiningen vezetése alatti) kormányzóság kerülni fogja az öt pénzügyigazgatási osztály ügymenetének minden központosítását. (Mil. Sec. 1854. ad num. 21 958.)

Az osztály így csak ideiglenes jelleggel működött. Ügyiratforgalma nem volt nagy, az 1855. évben iktatmányainak száma 852, a Brucknak 1856. február 10-én küldött jegyzék szerint. (Civil Sec. 1856. XVI. C. 1. 5173. 4698.) Az iktatókönyv szerint: 1854-ben 99, 1855-ben 875, 1856-ban 586 iktatás történt. A következő évben ennek a számnak a további csökkenésére volt kilátás, amennyiben a pénzügyi ügyészség és ennek kirendeltségeinek ügyeit az illetékes pénzügyigazgatósági osztályok elnökségeinek kellett átvenniük. Ez év (1856) január 18-án Bruck, az új pénzügyminiszter, újból sürgette az osztály megszüntetését, Albrecht főherceg azonban egyelőre arra várt, hogy ismét átvegye a kormányzóság vezetését, s akkor a definitivumra való áttéréssel lehessen indokolni Konecny szerepének megszűnését a kormányzóságon. Végül 1856. szept. 10-ével a pénzügyi osztály ügyeit és iratait a polgári osztály vette át. Ugyanakkor megszűnt a „Präsidium der k. k. Finanz-Landes-Direction für Ungarn” megjelölés is. (Civil Sec. 1856. XVI. C. 1. 5173. 15 005.)

Az *iratok* kettős számot viselnek, felül a kormányzóság központi iktatószámát, G. jellel, alatta a pénzügyi osztály saját számát, F. rövidítéssel. A beadványokat általában a kormányzósághoz címezték. Az iratok évek és osztály-iktatószámaik növekvő rendjében fekszenek. Az osztályiktatást (éppúgy, mint az általánosat) évenként újrakezdtek.

A három év *iktatókönyvei* egybe vannak kötve. Az egész anyaghoz közös betűrendes mutató készült, egy-egy betűn belül az egyes évek anyaga egymástól el van különítve. Mind az iktató, mind a *mutatókönyv* kettős számokat tüntet fel. Gondos munkával készültek, mint a kormányzóság segédkönyvei általában; különösen az iktatókönyv tárgykivonatai részletesek.

D 48. EXPEDIT DER CIVIL SECTION

(A polgári osztály kiadóhivatala)

1857-től:

HILFSÄMTERDIRECTION

(A főkormány segédhivatali igazgatósága)

1855—1860

1 csomó

1. Iratok

1855—1860

1 csomó

A polgári osztály kiadóhivatalának, ill. a fő kormányzóság segédhivatali igazgatóságának iratai. A segédhivatal vezetője Zvorén helytartósági adjunktus volt. Az iratok a következőképpen tagolódnak:

I. Kiadványi jegyzőkönyvek (1855—1857). A kiadványok fogalmazatait tartalmazó füzetek, ezek lapjai között a megfelelő helyeken a beadványokat is megtaláljuk, ezeket nem iktatták.

II. Iratok (1858—1860). Beadványok és kiadványok, iktatószámaik növekvő rendjében.

III. „Vormerkbuch über die Kanzleirequisiten” (1854—1862). Az irodaszerekről vezetett előjegyzés.

Az 1855—1856. évi iratok az iktatószám alatt E. jelet, a későbbi évek iratai D. H. rövidítést viselnek. 1858-tól a beadványokat is számozták, s előadói ívbe helyezték, az utóbbin látható a kiadvány szövege. Az iratokhoz iktatókönyv nem maradt fenn.

A sorozat történeti forrásértéke csekély.

D 49. K. K. MILITÄR- UND CIVIL-GOUVERNEMENT FÜR UNGARN:
NOTSTANDSCOMMISSION

(Magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány: inségügyi bizottmány)
1851—1853

2 csomó, 1 kötet

- | | | |
|------|---|----------------------|
| 1—2. | Ülésjegyzőkönyvek 1851. december 17—1853. március
22., iratok 1851 november—1853 április | 2 csomó |
| 3. | „Protokoll”, iktatókönyv | 1851—1853
1 kötet |

Albrecht főherceg 1851. november 15-én elrendelte egy vegyes bizottság alakítását abból a célból, hogy az Észak-Magyarországon fenyegető éhínség elhárítására szükséges intézkedéseket tegye meg. A bizottság elnökül gróf Lichtenberg Miklós altábornagyot jelölte ki. A bizottság Budán működött, s nem levelezett önállóan, hanem a kormányzóság nevében.

Az inség által sújtott északi megyék főnökeitől és a kerületi főispánoktól kimutatást kértek arról, hogy mennyi gabona kiosztására van szükség, és milyen készlet áll rendelkezésre, s ezután a kincstár érdekeinek figyelembevételével döntöttek a kenyérmagvak kiosztása felől.

Az eredeti ülésjegyzőkönyvekben bennfekszik egy-egy könyvatos másolat is. Az iratokat folyamatosan iktatták a bizottság működésének egész ideje alatt, év elején nem kezdtek új számozást. Az iratokon az iktatószám alatt N. K. jel olvasható. A beadványokat a kormányzósághoz címezték, s először ott is iktatták be, csak azután tették át a bizottsághoz. Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve.

Az iktatókönyv bő tárgy kivonatot ad az iratokról.

D 50. K. K. GENERAL-GOUVERNEMENT DES KÖNIGREICHS UNGARN:
ZEITUNGS OBER-REDACTIONS BEHÖRDE

(Magyarországi cs. kir. főkörmány: a hivatalos lapok főszerkesztősége)

1856—1858

1 csomó

1. Iratok és iktatókönyv

1856—1858

1 csomó

1856. január 1. előtt nem voltak Magyarországon tulajdonképpen hivatalos lapok, csak magánújságok, amelyek szerződés szerint kötelezték magukat a hivatalos közlemények felvételére. E nappal megváltozott a helyzet, a kormány maga vette át a két hivatalos újság, a Pestofner Zeitung és a Budapesti Hírlap szerkesztését. A kormányzóság rendőri osztálya, amely a sajtó feletti felügyeletet gyakorolta, nem volt alkalmas az új feladatra, a két kormánylap szellemi irányítására. A kormányzóság előbb szóbeli megbízás útján a budai helytartósági osztály elnökségére bízta a főszerkesztést, majd június 1-jével a kormányzóság polgári osztálya, mint „Ober-Redaktions-Behörde” vette át ezt az ügykört.¹⁴

Az új főszerkesztőség, amelynek ügyeit Falke János helytartósági titkár intézte, önállóan is levelezett, főleg a két hivatalos lap szerkesztőivel, az esetek egy részében azonban maga a polgári osztály, ill. a főkörmányzóság bonyolította le a levelezést, s ilyenkor az iratok annak irattárába kerültek (a VI. C. 1. jelzetű tárgyi csoportba, 1856-ban a VI. C. jelzetűbe).

1859. január 1-jével az állam vette át e lapok kiadását is (addig szerződés alapján Emich Gusztáv volt a kiadó), s ettől kezdve Falke a kormányzóságtól különválik, s a hivatalos lapok újonnan létesült kiadói igazgatóságát (Verlagsdirektion der ämtlichen Zeitungen) vezeti.

A főszerkesztőségnek nem volt rendszeres ügyintézése, a szerkesztés részben szóban, részben — mint említettük — a kormányzóság nevében történt. A főszerkesztőségi iktatmányok száma évenként mindössze 10—25. Az *iratok* csak a főszerkesztőség iktatószámát viselik, alatta Z. O. R. vagy O. R. B. rövidítés látható. Az *iktatókönyvbe* a két utolsó évben nem vezették be mindegyik iratot. (Az utolsó beadvány, amit az iktatókönyvbe bevezettek, 1858. február 3-án kelt.) Az iratsorozat hiányos. (Néhány főszerkesztőségi irat a polgári osztály iratai között, 1856. évi VI. C. 391. alapszám alatt fekszik.)

D 51—55.

DER BEVOLLMÄCHTIGTE KAIS. COMMISSÄR FÜR DIE
CIVILANGELEGENHEITEN IN UNGARN KARL FREIHERR VON GERINGER

(B. Geringer Károly, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú cs. biztos)

1851-től:

K. K. STATTHALTEREI FÜR UNGARN

(Magyarországi cs. kir. helytartóság)

1849 június—1853 április

596 csomó, 76 kötet

¹⁴ D 46. 1856. VI. C. 391 (9976).

Ferenc József 1849. június 4-én nevezte ki br. Geringer Károlyt meghatalmazott császári biztossá, Magyarország polgári közigazgatásának élére, Haynau tábornokszernagy, hadseregparancsnok mellé, és egyben utasította őt, hogy hivatali működését Schwarzenberg miniszterelnök utasításai szerint azonnal kezdje meg.

A miniszterelnök két nappal korábban kelt és az uralkodó által jóváhagyott utasításai szerint a meghatalmazott császári biztos a *minisztertanács* orgánuma volt, annak alárendelve működött a hadseregparancsnok oldalán és irányította a polgári ügyeket Magyarországon. A folyó ügyeket saját felelősségére intézhette, minden fontosabb, különösen a szervezést illető rendelkezés esetében azonban a hadseregparancsnokkal egyetértésben kellett eljárnia. A legfőbb hadseregvezetést és a kormányzatot Magyarországon továbbra is egységben kellett tartani, a végrehajtott hatalom a hadseregparancsnok kezébe volt letéve. Minden közhirdetményt az ő beleegyezésével és az ő nevében kellett kiadni.

A császári biztosnak valamennyi törvényhatóságából azonnal el kellett távolítania minden olyan személyt, aki a császári kormánynak nem volt híve, s azokat „megbízható” egyénnel kellett pótolnia. Mindent meg kellett tennie annak érdekében, hogy a polgári szervek teljes erővel támogassák a katonai rendszabályokat, és végrehajtsák a biztossági szervek rendelkezéseit, általában pedig minden kormány szerv együttműködjék a forradalom elnyomása és az ország pacifikálása érdekében.

A kormányzat megkönnyítésére az országot közigazgatási kerületekre kellett felosztania, és minden kerület élére, a hadseregparancsnok által oda állított katonai parancsnok mellé, kormánybiztost kellett helyeznie, aki neki tartozott felelősséggel. A kormánybiztosokat a minisztérium nevezte ki, ill. erősítette meg állásukban, a császári biztosnak a hadseregparancsnokkal egyetértésben tett javaslata alapján. A korábban alkalmazott királyi biztosok hatásköre megszűnt, amint a császári biztos hivatali működését megkezdte.

A császári biztos feladata volt az is, hogy a politikai igazgatás megindítása és újjászervezésének előkészítése mellett, az igazgatás egyéb ágaiban, különösen a pénzügyigazgatás, a posta- és a bányai igazgatás terén, azok szakszerveit támogassa, ez igazgatási ágaknak a megfelelő birodalmi minisztériumok alá rendelését elősegítse, s az ott alkalmazott, politikailag megbízhatatlan személyek eltávolítására befolyást gyakoroljon. Mindez az igazságügyre is állt, e téren is meg kellett teremteni a minisztériummal való rendszeres kapcsolatot, amint azt a viszonyok lehetővé tették.

A hadseregbiztossági ügyek egységes irányítására országos főbiztost kellett kinevezni, s vele a császári biztosnak a szolgálat érdekében állandó kapcsolatban kellett állnia.

A császári biztosnak állandó hivatali összeköttetésben kellett állnia a kerületi biztosokkal és más közigazgatási szervekkel, valamint a minisztériummal. Ez utóbbinak rendszeresen jelentést kellett tennie minden fontosabb eseményről, s minden, az államigazgatás különböző ágainak jövőbeli szervezése szempontjából jelentős adatot és észleletet javaslataival együtt a minisztérium elé kellett terjesztenie. Ha szükségét látta, bármikor személyesen Bécsbe mehetett a fontosabb ügyek megtárgyalására. Schwarzen-

berg különös erélyt kívánt tőle annak érdekében, hogy Magyarország a Birodalommal mielőbb egységes állami kötelékbe kerüljön.¹⁵

Geringer, aki ezt közvetlenül megelőzőleg az osztrák belügyminisztériumban működött, a körülményekhez képest hozzá is fogott a magyarországi közigazgatás lehető megszervezéséhez. Rövidesen Pozsonyba költözött át, s itt ügyködött egészen július hó végéig, amikor azután a magyar fővárosba tehetette át székhelyét.¹⁶ Szögyény László, aki Windischgrätz főparancsnoksága idején a magyarországi polgári kormányzatot vezette, június 20-án adta át hivatalos iratait és pecséteit Geringernek, az utóbbi vette át a Windischgrätz-féle főparancsnokság polgári osztályának addig a volt magyar kancellária épületében őrzött iratanyagát is.¹⁷

A pozsonyi időszakban Geringer elsősorban az osztrák minisztériumokkal és főhatóságokkal, a szomszédos tartományfőnökkel, Eötvös József caesarum regalium directorral (királyi jogügyigazgatóval), Almássy Móriccral, az ideiglenes kamarai igazgatás vezetőjével, valamint az országban már fungáló kerületi biztosokkal levelezett. A hadseregparancsnoksággal oly szoros kapcsolatot tartott fenn, hogy némelyik kiadmányát egyenesen Haynau kiadmányozta. Ebben az első időszakban — s még pesti tartózkodásának kezdetén is — a polgári közigazgatás igen nagy nehézségekkel küzdött: ahol nem volt császári katonaság, ott megszűnt a hatalma. Gróf Zichy Ferenc és Péchy Imre orsz. biztosok a maguk területén polgári hivatalnokokat neveztek ugyan ki, ezek azonban, mint hadsereg- és politikai biztosok, legtöbbször éppolyan gyorsan letűntek a színről, mint ahogyan feltűntek, mert a csapatok előnyomulásával tevékenységüknek megszűnt minden hatalmi támasza.¹⁸

Budára érkezése után Geringer a királyi palota épen maradt részében szállt meg. „Centralbureau”-ját azonban Pesten, az Ullmann-féle házban (később a főkapitányság épületének egy része) rendezte be, miután a hadseregparancsnokság is, amellyel pedig állandó összeköttetésben kellett állnia, Pestre költözött. Csak később, amikor irodáját helytartósággá, önálló kormányhatósággá szervezték át, s a katonasággal való kapcsolat közelsége nem volt már döntő, költözött át hivatala Budára, a volt helytartótanács épületébe.

Geringer kezdetben több olyan tisztviselőt vett maga mellé, akik már 1848 előtt is magyar kormányhatóságok szolgálatában állottak, így Havas Józsefet, akit a volt helytartótanács segédhivatalainak vezetésével és a helytartótanácsnak közvetlenül alárendelt intézmények felügyeletével bízott meg, Torkos Mihályt, aki az úrbéri kárpótlás és az új rendszerű egyenes adóztatás kivitelezését készítette elő, vagy Babarczy Antalt, aki a főhadbiz-

¹⁵ Schlitter i. m. 150—153. l.

¹⁶ Geringer hosszabb időt töltött Magyarországon, mint azt Berzeviczy Albert „Az abszolutizmus kora Magyarországon” c. művében (I. 112. és 273. l.) feltünteti. Pozsonyba nem 1849. július 22-én érkezett először, akkor már egy hónapja ott intézte a magyar ügyeket, és 1852. január 1-én még Budáról keltezte azt a rendeletét, amellyel a helytartóság vezetését teljesen de la Motte kezébe tette le. (D 51. 1852: 2.)

¹⁷ „Diese Section de triste memoire” írja neki ez osztályról Ransonnet, a minisztertanács titkára, az iratok átadásával kapcsolatban. (D 55. 1849: 4.)

¹⁸ D 51. 1849: 30.

tosi teendőket látta el. Ezek közül a tisztviselők közül azonban később az ókonzervatív érzelműek visszavonultak, s csupán azok maradtak meg, akik a Habsburg-dinasztiát a centralisztikus rendszerben is hajlandók voltak kiszolgálni. Geringert bécsi tartózkodásai alkalmából 1849-ben még Babarczy helyettesítette, de 1850 május végén már gróf de la Motte Antal osztálytanácsos írta alá Geringer távollétében a kiadmányokat.

Az ügyintézés módja tekintetében Geringer irodájában természetesen az egyszemélyes felelős vezetés elve érvényesült, a hozzá beosztott tanácsosoknak csak javaslattevési joguk volt. Ügyosztályi szervezetet a kisszámú személyzet mellett (egyetlen titkári állást rendszeresítettek nála) nem lehetett kiépíteni. Hogy a legbonyolultabb ügykörökben az elvi döntések előkészítését megkönnyítse, 1849. október 31-én ideiglenes jellegű bizottságokat állított fel, meghatározott feladatkörökkel. Legfontosabb volt ezek közül az adóügyi és úrbéri bizottság, amelynek vezetését Papp Gáborra, a volt m. kir. helytartótanács egyik előadó titkárára bízta. A bizottság feladata volt az adóügyi provizórium előkészítése, és az úrbéri viszonyok felszámolásával kapcsolatos elvi kérdésekben javaslatok kidolgozása. Ugyanakkor állította fel a tanulmányi, az alapítványügyi és az építésügyi bizottságokat is, hogy az illetékes minisztériumok által a megfelelő igazgatási ágak számára meghatározott elveket Magyarországon érvényesítsék, s megkönnyítsék a minisztériumok befolyását a később felállítandó szakszervek munkájára. Az is feladatuk volt, hogy biztosítsák e különleges ügyviteli feladatok egységes kezelését az egyes közigazgatási kerületekben. Ezeknek az ideiglenes bizottságoknak nem maradt fenn külön irattáruk, sőt Geringer irataiban is alig vehető észre működésük nyoma: tanácskozásaikról — úgy látszik — nem vettek fel jegyzőkönyvet, s javaslataikat kiadmány-fogalmazatok formájában rögzítették, amelyeket általában a bizottság vezetője saját nevében írt alá anélkül, hogy a bizottság döntésére hivatkozott volna.

A katonai és polgári kormányzat szétválasztásával, a provizórium bevezetésével kapcsolatban Ferenc József 1850. november 25-én helytartóság szervezését rendelte el Magyarországon, s annak vezetését ideiglenesen Geringerre bízta. Ugyanakkor a Bach által — a helytartóság ideiglenes vezetője számára — kidolgozott utasítás tervezetét is jóváhagyta.

Új utasítása szerint Geringer a Budán szervezendő helytartóság ideiglenes vezetőjeként a magyar koronaország politikai kormányzatát a *belügyminisztérium* közvetlen alárendeltségében gyakorolta. Minthogy az ostromállapot Magyarországon továbbra is fennállt, Geringer köteles volt az állambiztonsággal s a közrend és nyugalom fenntartásával kapcsolatos rendelkezéseiben a III. hadsereg ideiglenes vezetőjével egyetértésben eljárni. Ha közte és a hadseregpáncsnok között véleménykülönbség adódott, a belügyminisztérium döntését kérhette ki. Ha az intézkedés sürgőssége miatt a miniszter döntése nem volt bevárható, a hadseregpáncsnok elhatározása érvényesült, ugyanakkor azonban jelentést kellett tenni a belügyminiszternek.

Minden, az állambiztonság, valamint a közrend és nyugalom fenntartásához szükséges hirdetményt a hadseregpáncsnok és a helytartóság vezetőjének aláírásával kellett közzétenni.

Az ostromállapot tartamára a hadsereg parancsnoka különösen a sajtó-ügyre, az egyleti ügyekre, az idegenrendőrségre, a külföldre szóló útlevelek engedélyezésére, a politikailag aggályos egyének szemmeltartására, a nyilvános erőszakot, ellenszegülést, zendülést és lázadást elnyomását célzó minden kényszerrendszabályra, valamint az efféle bűntények megelőzését szolgáló intézkedésekre gyakorolt döntő befolyást.

A helyi rendőrséget illető rendelkezésekbe a hadsereg parancsnoka csak annyiban folyt be, amennyiben azokkal egyszersmind magasabb államrendőri célt is el kívántak érni.

A sajtóvétségek, az egyleti ügy és az útlevelügy szabályainak megsértése, valamint közérőszakot, az állam belső rendjének megzavarása, a katonai eskü megszegése való csábítás, áltoborzás, katonaszökevényeknek nyújtott segítség, továbbá zendülés, lázadás és felségsértés miatti bűnvádi eljárásokat az ostromállapot tartamára a haditörvényszékeknek kellett folytatniuk. A helytartóság ideiglenes vezetőjének ezért utasítania kellett a politikai hatóságokat, hogy minden ilyen jellegű vétséget és bűntényt az eljárás megindítása végett a haditörvényszékek tudomására hozzanak.

Geringer csak 1851 elején kezdte meg a helytartóság szervezésének munkálatait. A volt helytartótanács személyzetéből sokan, akik még éltek, politikai szempontok miatt nem számíthattak állami alkalmazásra, mások önként vonultak vissza. Helytartósági alelnök de la Motte gróf lett, aki 1848 előtt Gömör és Nógrád megyékben támogatta a kormányt, s vagyona is állítólag a választásokon úszott el a konzervatív párt győzelme érdekében. A tanácsosok közül Sacher lovag azelőtt Galiciában volt Kreishauptmann, Lazansky Antal gróf pedig a belügyminisztériumban titkárkodott, mindketőjüket már Geringer irodájának megszervezésekor helyezték át Magyarországra azért, hogy a hazai közigazgatás berendezkedésének a többi tartományok mintájára történő átalakításában segédkezzenek, s részben azért is, hogy a hazai szláv lakosságot megnyugtassák. A többi tanácsos hazai származású s nemzetiségre nézve nagyrészt magyar volt, olyanok, akik már eddig is császári szolgálatban állottak, mint Szalay István, Szőgyény volt elnöki titkára, vagy Székrenyessy András, aki Pest város bírájaként a magasabb rendőri szolgálatot vezette be a magyar fővárosban.

Az újonnan felállított helytartóság 1851. április 10-én kezdte meg működését. Elnökségre és tíz ügyosztályra oszlott, mindegyik élén egy-egy tanácsos vagy megbízott osztályvezető állott. Hogy az ügyosztályok működését a gyakorlatban lehetővé tegyék, tíz titkári állást rendszeresítettek. Mint-hogy a tanácsosi grémiumban a magyar elem dominált, a titkári állásokra nagyrészt a hazai nemzetiségek tagjaiból választott, s mintegy azokat képviselő férfiakat neveztek ki. Ezzel akartak a nemzetiségi követeléseknek eleget tenni, hogy a birodalmi alkotmányban meghirdetett egyenjogúságot vallásfelekezetek, nyelvek és nemzetiségek között a gyakorlatban érvényre juttassák. A nemzetiségek képviselői közt ugyanis kevés olyant találtak, akit tanácsosi állásra alkalmasnak tartottak volna, úgy vélték azonban, hogy a titkárok révén az óhajtott egyensúlyt megteremthetik.

A megalakuláskor az ügyosztályok, azok ügyköre és vezetői a következők voltak:

- I. Különleges jogszabályok alkotása (Sacher)
- II. Urbéri ügyek, egyenes adózás, telepítés, be- és kivándorlás, protestánsok ügyei (Szilassy)
- III. Ipar, kereskedelem, hitelintézetek, közlekedés, építésügy (Bujanovits)
- IV. Katonai és csendőri ügyek (Lazansky)
- V. Közigazgatási személyzeti és illetményügyek, költségvetési és számadási ügyek, árvaügy, nemességi ügyek, névváltoztatás, levéltárügy (Szalay)
- VI. A megyei közigazgatás szervezeti, személyzeti- és illetményügyei, fogyasztási adó, állami monopóliumok, mezőgazdaság és bányászat (Zsitvay)
- VII. Községi ügyek, közbiztonsági és rendőrségi ügyek, útlevelügy, sajtó, színházak, egyesületek ellenőrzése, szegényügy, börtönügy (Szekrényessy)
- VIII. Közoktatásügy, világi alapítványok (Madarassy)
- IX. Római és görög katolikus egyházi ügyek, egyházi alapítványok, jótékonsági intézetek (Peitler kanonok)
- X. Egészségügy (dr. Tormay és dr. Wachtel)

Később, 1852 decemberében felállítottak egy XI. számot viselő ügyosztályt, a hadikártérítési ügyek intézésére. A személyzeti ügyeket 1852. július 19-ével az V. ügyosztályból teljesen az elnökségre tették át. Ennek oka részben az volt, hogy az ügyosztály, a maga csekély létszámú beosztottjával, nem győzte az ügyek intézését, részben pedig az, hogy de la Motte a személyzeti ügyeket kényesebbnek tartotta, semhogy azok az általános iktatókönyvbe bevezethetők lennének, s minthogy a helytartóság működése amúgy sem kollégialis módon, hanem a mindenkori hivatalvezető felelősségére történt, természetesebbnek vélte, hogy a személyi ügyek ne alkossanak külön referenciát, hanem az elnöki irodában intézzék azokat, az ő közvetlen utasításai szerint.¹⁹

Az ügyosztályvezetők hetenként egyszer tanácskozársra gyűltek össze, hogy elvi döntést igénylő ügyekben véleményt nyilvánítsanak. Az egyes ügyosztályok kiadvány-fogalmazatainak revízióját Sacher és de la Motte között osztották meg. Mindazokat az iratokat azonban, amelyekre Sacher azt írta: „gesehen”, de la Motte-nak is látnia kellett, valamint minden, a minisztériumnak vagy a hadseregparancsnokságnak szóló kiadványt, s ezeket Geringer approbálta. Az egyes ügyosztályok külön ügyosztályi iktatókönyveket vezettek, azok azonban nem maradtak ránk.

Geringer 1852 elején vált meg végleg a helytartóság vezetésétől, s tette át működési körét teljesen a belügyminisztériumba. Ettől kezdve de la Motte, mint a helytartóság alelnöke, egyedül vezeti az ügyeket. Mióta azonban Albrecht főherceg, az ország katonai és polgári kormányzója, akit az uralkodó a helytartóság főnökévé kijelölt, a maga külön kormányzósági hivatalát berendezte, a helytartóság már nem közvetlenül levelez a bécsi minisztériumokkal, hanem azon keresztül, s minden, a helytartó hatáskörébe eső ügyet oda terjeszt fel döntésre. Ez utóbbira 1852. május 27-én kap uta-

¹⁹ D 46. 1852: 4030.

sítást. De la Motte-nak Sacher a helyettese, s amikor 1853. január 21-én a kormányzó az előbbi felmenti hivatalától, mert a belügyminisztériumba nyert osztályfőnöki beosztást, a helytartóság ideiglenes vezetését Sacherra bízta.

A helytartóság napjai azonban ekkor már meg voltak számlálva. Az uralkodó, elfogadva Bach végleges rendezési tervét, amely Magyarország közigazgatásának dekoncentrálására irányult, 1853. január 10-én elrendelte, hogy az újonnan szervezendő helytartóság öt külön osztályban működjék. Az átmenet megkönnyítésére a helytartóság a hatáskörébe tartozó ügyek intézését fokozatosan adta át az öt kerületi kormányzatnak. Ez utóbbiak március 16-tól kezdve gyakorolták a helytartósági osztályok számára meghatározott hatáskört. A pénztárak és alapok kezelésével kapcsolatos ügyeket azonban a helytartóság még magának tartotta fenn, mert ezek felett csak neki volt áttekintése. Ezekon kívül a folyamatban levő újoncozásra, a hadikárpótlásra, a községek költségvetéseire és pénzügyeire vonatkozó jelentéseket is hozzá kellett még felterjeszteni. Ugyancsak nála maradt a „Landesgesetz- und Regierungsblatt” szerkesztésének feladata.

Végül május 1-jével a kerületi kormányzatok átvették a helytartósági osztályok teljes hatáskörét, s azok nevét és pecsétjét használták. A magyarországi helytartóság április 30-ával lezárta iktatókönyvét, május 15-ig még a felgyülemlett aktákat intézte el, s ekkor teljesen beszüntette működését. Ugyanakkor öt részre osztották az ország pénzügyigazgatását, az építészeti igazgatóságot és a *causarum regalium directoratum* is.

Az iratanyag a helytartóság igen szélesre szabott működési körének megfelelően tárgyilag rendkívül gazdag és sokrétű. Geringer irodájának, majd az abból kinőtt helytartóságnak történelmi feladata lényegében egy teljesen új, formailag polgári, de valójában az abszolutizmust kiszolgáló államgépezet kiépítése volt Magyarországon. Ez az államgépezet az életnek azokra a területeire is kiterjesztette ellenőrző és szabályozó tevékenységét, amelyek 1848 előtt nagyrészt a rendi önkormányzatok ellenőrző befolyása alatt állottak. Ennek következtében a helytartóság tevékenységének jó része a szervezési és jogszabályalkotó munkára, valamint a statisztikai adatgyűjtő, regisztráló munkára irányult, s legfontosabb eredménye egy eddig Magyarországon még nem látott, egységes és bonyolult, a központi kormányzástól egészen a községekig kinyúló abszolutista erőszakszervezet létrejöttében mutatkozott.

Az új *közigazgatás megszervezésének* elsőrendű feladatából következik, hogy az iratok jelentős hányada ilyen ügyekkel kapcsolatos. Geringer, hogy a hivatalnoki kart „megtisztítsa” a forradalmi elemektől, mindjárt 1849 októberében fegyelmi bizottságot állított fel, amely a következő év januárjáig működött, a haditörvényszékekkel egyetértésben. Később, minthogy kevés volt a megfelelően talált tisztviselő, enyhítettek a tisztogatási eljáráson, és 1850 júliusában megszüntették a haditörvényszékek közreműködését is ezekben az ügyekben. Ekkor új fegyelmi bizottságokat állítottak fel, amelyek számos hivatalnokot rehabilitáltak, némelyeket megróvásban részesítettek vagy degradáltak, de csak keveseket bocsátottak el. Geringer fontos felada-

tának tekintette azt is, hogy a hivatalnokok megvesztegethetősége ellen küzdjön.

Az új hatóságok megszervezését 1850 szeptemberében kezdték meg. Ez év novemberében megtörtént az 5 kerületi főispán kinevezése is. Igen sok munkát adott az ország új közigazgatási beosztása; több módosítás után végre 5 kerületre, 45 megyére és 265 járásra osztották az országot. Az új hatóságok részére hivatali utasításokat dolgoztak ki; 1851-ben megtörtént a helytartóság, a kerületi kormányzatok és megyefőnökök rendszeresített személyzetének végleges kinevezése is. A többi politikai hatóság személyzetének kinevezésére csak később került sor, s erre már a közben kinevezett kormányzó, Albrecht főherceg is befolyást gyakorolt. A véglegesítéseknél különösen a járási hivatalnokokat igyekeztek erősen megrostálni, a végleges személyzetbe csak olyanok kerültek, akiket politikailag teljesen megfelelőeknek találtak. A véglegesítésekkel kapcsolatban rendezték az ideiglenes tisztviselők nyugdíjigényét is. A hivatalnokok ellen sok volt a panasz, különösen az ideiglenes tisztviselők közül számos ellen indult fegyelmi eljárás.

Egy másik fontos feladat az *állam biztonságának* megóvása, a forradalmi elemek tevékenységének meggátlása volt. Hogy a forradalmi párt működését lehetetlenné tegyék, a hadseregparancsnoksággal egyetértésben elkészítették a kompromittáltak, a kegyelemben részesültek és a külföldről visszatért forradalmi menekültek névsorát. Ezekről az egyénekről a kerületi főispánok, ill. Pesten a városkapitány havonként kimutatásokat terjesztettek fel, megjelölve volt és jelenlegi foglalkozásukat, tartózkodási helyüket. Átköltözésük esetén az illetékes hatóság értesítést küldött annak a politikai hatóságnak, amelynek területére a költözés történt. Azoknak a politikailag veszélyesnek tartott egyéneknek, akik számára meghatározott tartózkodási helyet jelöltek ki (confiniáltak), a helytartóság vagy a hadseregparancsnokság adhatott engedélyt tartózkodási helyüknek rövid időre történő megváltoztatására. Szigorú ellenőrzéssel akarták megakadályozni az elégedetleneknek a külfölddel való levelezést, a forradalmi emisszáriusok hazai működését. Egy ideig a forradalmi emisszáriusoknál is veszélyesebbnek tartották az ókonzervatív párt működését a kormány rendszabályainak keresztülvitelére nézve. Ezek passzív magatartásukat feladva, agitációs eszközökhöz nyúltak a kormány politikájának megghiúsítására. A kormányzó 1851. július 3-i bizalmas rendelete következtében mindent megtettek, hogy a főbeket kinyomozzák, a politikai térről eltávolítsák és ártalmatlanná tegyék. Irtó hadjáratot folytattak a forradalom írásos és képes emlékei ellen is. Nemcsak kitenni és árusítani volt tilos ilyeneket, hanem megőrizni is; aki e tilalom ellen vétett, haditörvényszék elé állították.

Ezzel kapcsolatban új *rendőri hatóságot* szerveztek meg az országban. Pest-Budán városkapitányságot és rendőrigazgatóságot állítottak fel, majd 1851-ben Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad városában is megkezdték működésüket a rendőrhatóságok. Ezenkívül katonai rendőri szerveket is létesítettek, ezek a belügyminisztérium által jóváhagyott utasítás alapján működtek. Több városban állandó rendőri kirendeltség működött, egyes furdőhelyekre a furdődény tartamára küldték ki ún. furdőbiztost.

Már 1849-ben bevezették a *csendőrséget* az országban. Az ezzel kapcsolatos rendszabályokat részben önállóan, közigazgatási úton, részben pedig a

hadseregparancsnoksággal együtt hozták. Gondoskodtak a beszállásolásukról, ellátásukról, biztosították előfogati jogaikat. A politikai és csendőri hatóságok között sok volt a súrlódás, ezek is foglalkoztatták a helytartóságot. A csendőrség felállításával párhuzamosan megszüntették a megyékben a pandúrok és csendbiztosok intézményét.

A *közbiztonság* érdekében számos intézkedést hoztak. 1851-ben több megyében (Szolnok, Csongrád, Csanád, Bihar, Pest-Pilis, Pest-Solt) katonai statáriumot hirdettek a rablásra és lopásra. A rendfenntartás biztosítására a helytartóság együttműködött a bíróságokkal és államügyészséggel is. Sokszor a politikai hatóság folytatta le az előzetes kivizsgálást, az ítélethozatalt azonban a polgári vagy katonai bíróságra bízta. Előkészítették az egyes kerületekben dologházak és javítóintézetek felállítását. Szabályozták a börtönügyet is. Az új biztonsági szervek és bírósági eljárás bevezetése óta nyilvánvalóvá vált, hogy a börtönök állapota nem kielégítő. A helytartóság több intézkedést hozott a helyzet megjavítására, a kerületi főispánoknak pedig előírta, hogy a börtönök állapotát személyesen vizsgálják felül és a rendellenességeket küszöböljék ki. A kerületi kormányzatok részletes jelentésekben számoltak be a tapasztalatakról.

A politikai hatóságok rendszeresen küldtek be hangulatjelentéseket a helytartósághoz. Igyekeztek a lakosságot megnyugtani, hangulatát lecsillapítani. A rendőri napijelentések sok olyan hibára hívták fel a figyelmet, amelyet azután orvosolni igyekeztek. Így új tűzrendészeti szabályokat hoztak a város és vidék részére, megszigorították a piacra vitt élelmiszerek minőségének ellenőrzését, intézkedéseket hoztak a veszett kutyák ellen stb. Elhatárolták a rendőrség és községi hatóságok hatáskörét. Bevezették a községi rendőri funkciók szigorúbb hatósági ellenőrzését. Pesten a városi szervek alkalmatlansága miatt a városkapitányság és rendőrigazgatóság elé utalták a városi rendészetet is, általában igyekeztek a hibákat kiküszöbölni, főként tűzrendészeti, piac-rendőri és egészségügyi vonalon. Intézkedéseket hoztak a már vidéken is terjedni kezdő prostitúció meggátlására és a syphilis terjedése ellen.

A közbiztonság megjavítására 1851. június 1-jével új toloncügyi szabályzatot léptettek életbe, aminek következtében jelentékenyen csökkent a kóbor személyek száma. A nyomozó- és körözőleveleket a pest-budai rendőrigazgatóság adta ki magyar, német és szlovák nyelven. A törvényszéki idézéseket (pl. házassági ügyekben), amelyeket azelőtt a helytartótanács adott ki körözüvény formájában, most ezekkel a körözőlevelekkel együtt hozták nyilvánosságra. Rendeleteket hoztak továbbá a koldulás ellen, szabályozták a közbiztonságot veszélyeztető pásztorságot, elrendelték a városi és falusi lakosok s az utazók rendőri ellenőrzését. A zsidóknak megtiltották nevük önkényes megváltoztatását, s ezt a hatóságoknak kellett ellenőrizniük.

A rendőri ellenőrzés megkönnyítésére a kerületi székhelyeken és a rendőri kirendeltségek székhelyén kihirdették a fő- és albérlők bejelentési kötelezettségét. Ezenkívül az idegenekről külön nyilvántartásokat fektettek fel, a vendéglősöket és herberg-tulajdonosokat kötelezték ún. idegen-könyvek, ill. legényelőjegyzési jegyzőkönyvek vezetésére.

Utazási engedélyt az országon belül a megyefőnök, a közigazgatási szolgabíró, sz. kir. városokban pedig a városi hatóság adhatott; a többi koronatarományba ott, ahol rendőrhatalóság létezett, ez másutt a megyefőnök, ill. a sz. kir. város tanácsa. Külföldi utazásra a III. hadseregparancsnokság volt egyedül jogosult engedélyt adni, az utazás céljának s az utazó rendőri és erkölcsi szempontból való aggálytalanságának megállapítása után. A helytartóság különböző belügyminiszteri rendeletek alapján új útlevéltörvényi szabályzatot dolgozott ki, főleg az Oroszországba, Moldvába, Oláhországba, Törökországba történő utazásokkal kapcsolatban, meg a külföldi egyetemeken tanulók utazásainak korlátozására.

Az iparoslegények vándorkönyveit a többi tartományban meglevő minta alapján készítette el az Egyetemi Nyomda, majd éppúgy, mint a többi bélyegköteles útiokmányt, ezeket is a pesti bélyegzőhivatal bélyegezte le és küldötte meg az adóhivataloknak, ahonnan az útlevél kiállítására jogosult hatóság az összeg megtérítése ellenében beszerezhetette.

A *sajtó ellenőrzése* a kerületi székhelyeken — a kivételes állapot tartamára preventív módon — a rendőrigazgatóságok, másutt a kerületi kormányzat feladata volt. A kerületi főispánokra ruházták át Pest és Buda kivételével a *színházi szabályzat* végrehajtásának jogát is.

Az *egyletekről* az 1851. év folyamán táblás kimutatásokat kért a helytartóság az alárendelt hatóságoktól. Ezekből kitűnt, hogy vannak engedély nélkül működő egyletek az országban, s ezért elrendelték az egyleti ügy általános revízióját. A kerületi kormányzatoknak 1852 februárjáig fel kellett terjeszteniük minden, a területükön létező egylet alapszabályait, tőkék kimutatását és előjáróik neveit, különben az egyletet megszüntnek tekintették. Ez alkalommal főleg a munkásegyletek megfojtására törekedtek, különösen olyan esetekben, amelyeknél külföldi szocialista munkásegyletekkel való kapcsolatot sejtettek.

A helytartóság hatáskörébe tartoztak bizonyos, a *katonasággal* kapcsolatos ügyek is. Így elsősorban a hadkiegészítés terén kellett közreműködni. Az 1850. évre újoncozási utasítást készített el, s az év végére elrendelték az újoncozó bizottságok felállítását és az újoncozás megkezdését. Ezt megelőzőleg már az egész év folyamán a politikai és katonai hatóságok együttműködésével történt a volt honvédek besorozása. A továbbiak során az újoncozási utasítás többször módosult, az ez ügyben kiküldött vegyes katonai és polgári bizottság tárgyalásainak eredményeképpen. A katonaságtól való elbocsátásokat a többi tartomány mintájára szabályozták. Az elbocsátás iránti kérelmeket a helytartóság részben a minisztériumnak terjesztette fel, részben — az országos katonai parancsnoksággal egyetértésben — saját hatáskörben intézte el. Ilyen ügyek iratai különösen az 1852. évben fordulnak elő nagy számban, a csendőrségtől való elbocsátási kérelmekkel együtt. A katonaság élelmezését 1850 februárjában szabályozták, ennek következtében a politikai hatóságoknak tevékenyen közre kellett működniük az élelmezéssel kapcsolatos bérleti és szállítási szerződések megkötésénél. Az élelmezést közvetlenül a termelővel kötött szerződéssel igyekeztek biztosítani. Megszabták a térítési árakat is, a terményszállítások megtérítésének ügyei különösen az 1852. évben szaporodtak el. Szabályozták az előfogati ügyet, meghatározták a katonai vagy közigazgatási célokra történő igénybevétel

esetén követendő szabályokat. Itt intézték el a katonaság által okozott károk miatti panaszokat is. Az ostromállapot idején Geringer hivatala szoros kölcsönhatásban működött a katonai hatóságokkal: állandóan levelezett a hadseregparancsnokságokkal s 1850 őszéig a politikailag kompromittáltak ügyeit kivizsgáló s azokban ítélező haditörvényszékkel.

A helytartóság, ill. Geringer hivatalának egyik legnehezebb szervezési feladata volt az egyenlő elvek szerinti adózás bevezetése Magyarországon, az egész birodalomra egységesen megállapított rendszer szerint. A telek- és házadó, jövedelemadó, bélyegilleték, fogyasztási adó és dohánygyedárúság terén bevezették az ún. provizóriumot. A pénzügyminisztériumnak ezeket a szerves rendszabályait nagyrészt a politikai hatóságok vitték keresztül, különösen az adóügy bevezetésének és szabályozásának jogszabályalkotó része volt Geringer Centralbureau-jának a feladata. De az egyes adók kivételének munkája is politikai hatóságokra hárult, a megyefőnököknek végre kellett hajtaniuk a pénzügyigazgatóság intézkedéseit, ill. részt vettek azok végrehajtásának ellenőrzésében. Geringer határozta meg azokat a hatóságokat, amelynél panaszt lehetett tenni az egyenes adók helytelen vagy túlzott kivétele miatt, ezeknek a panaszoknak az elintézési módját egy, a pénzügyigazgatósággal közösen kiküldött bizottságban tárgyalták meg. A megyefőnököknek és sz. kir. városoknak átfogó utasítást adott az adókimutatások készítésére nézve. Ugyancsak utasítást adott a politikai hatóságoknak a jövedelemadó bevezetésével kapcsolatban. Általában számos rendeletet dolgozott ki — az országos pénzügyigazgatósággal egyetértésben — az egyenes és közvetett adók, állami monopóliumok és taksák ügyében, s ezeket a hivatalos lapban közzétette.

Minthogy a föld használatának egyenlő adóztatásán alapuló telekadó-provizórium a kivitelezés nehézségei miatt csak 1851 végével volt bevezethető, addig is, hogy a dikális adóztatásnak az egyes adózókra, egyes törvényhatóságokra és az államkincstárra nézve jelentkező hátrányait kiküszöböljék, 1850. november 1-től a következő egyenes adókat szedték be: telekadó, házadó, személyi adó és jövedelemadó; ennek érdekében elvégezték az előmunkálatokat és elkészítették a közigazgatási hatóságoknak kiadandó utasításokat. 1850 júniusában már a pénzügyminisztériumnak egy, a közigazgatás minden ágára kiterjedő költségvetést terjesztettek fel a következő évre.

Tárgyalásokat folytattak a Kossuth-bankók megváltása és a magyar kincstári utalványok kezelése tárgyában, és mikor a hamisítványok elszaporodtak, különösen a bevont 2 forintosoké, a rendőrség és államügyészség útján a hamisítványok eredetére kutattak. Hogy eleget tegyenek a birodalmi alkotmány határozatainak az egyenlőség elvével kapcsolatban, kijárták a kamarai igazgatásnál azt, hogy a zsidókat ne zárják ki a kamarai bérletekből, hanem ugyanolyan elbánásban részesítsék őket, mint a többi jelentkezőt. Előkészítették egy számviteli ellenőrző hatóság felállítását Magyarországon. Tárgyalásokat folytattak a meglévő országos számvevőségek egyesítése s az addig a helytartótanács alá tartozó adó- és alapítványi számvevőségnek kamarai igazgatás alá helyezése érdekében, amelynek eredményeképpen ez meg is történt.

A megszűnt megyei házipénztárakkal szemben felmerülő követelések kielégítése, az ezzel kapcsolatos ügyek intézése is a helytartóság feladata volt. Sok munkát adott a közigazgatásnak az adóhivatalok felállítása is egyes megyékben, főleg ott, ahol nem történt meg az utóbbi évek adókezelésének összehasonlítása a községek és megyei adópénztárak között.

A fogyasztási adó kivetésének és beszedésének kérdése is foglalkoztatta a helytartóságot, különösen a 2000 főnél kisebb lakosú helyeken, ahol azt a kérdést kellett megoldani, hogy a beszedést a királyi kisebb haszonvételek birtokában levő földesuraknak vagy pedig a községeknek engedjék-e át. A városi fogyasztási adópótlék, a Pest és Buda közötti vámhatár megszüntetése is tárgyalásokat igényelt.

A közigazgatás feladata volt a dohánymonopólium bevezetésével kapcsolatban annak népszerűsítése, a rendeletek kihirdetése és magyarázata, a lakosság kioktatása. Miután a sóval való kereskedelmet felszabadították, az uzsorának igyekeztek gátat vetni. Végül számos rendeletet hoztak a bélyeg- és egyéb illetékek ügyében, valamint postaügyekben.

A helytartóság egyik legkényesebb feladata az *úrbéri* kérdés szabályozása és a hozzá felterjesztett úrbéri ügyek eldöntése volt. A volt jobbágyok és földesurak közötti vitás ügyek elintézésére — mint a továbbra is fennálló bordézsma, korcsmáltatási jog s egyéb kir. kisebb haszonvételek, valamint a lakosok legeltetési s faizási jogai — még 1849-ben külön úrbéri bizottságot létesítettek. Az egyház dézsmakárpótlásának rendezésére összeírták a klérus valamennyi úrbéri telkét. Az úrbéri kárpótlások lebonyolítására pedig 5 kerületi úrbéri bizottságot hoztak létre.

Úrbéri és majorsági kérdésekben igen sok panasz futott be a helytartósághoz. Minthogy e kérdések véglegesen rendezve nem voltak, a nézeteltérések és összeütközések számára tág lehetőség adódott, a közigazgatási hatóságok pedig ez ügyekben legtöbbször a helytartóság döntését kérték ki. A helytartóság álláspontja ezekben kezdetben még nem volt egészen kikristályosodva, s általában hajlott a liberális megoldások felé, 1851-től kezdve azonban, miután határozottan kimondták a status quo fenntartását, ez az egységes szempont vezette őt az úrbéri ügyek intézésében. Az úrbériség és majorság kérdésében, valamint a tagosítások megindításának szüksége miatt számos részletes jelentést tett a minisztériumnak: így a deserta sessio-k, a kurialisták füstpénz-fizetése, az 1848 előtt magukat megváltott községek kártérítési igénye, a már lefolytatott tagosítási eljárások megújítása vagy az „örökös egyezségek” megkötése ügyében.

A *községi* ügyek szabályozására ideiglenes szabályzatot dolgoztak ki már 1850-ben. Addig is azonban helyenként beavatkoztak egyes városok és községek ügyeibe, egyes városok költségvetését megvizsgálták, a háború következtében súlyos gazdasági helyzetükön igyekeztek javítani, kölcsönt szereztek nekik, takarékossgot vezettek be, a politikai hatóságokat kötelezték a megfelelő ellenőrzés gyakorlására. 1850. december 1-jével minden sz. kir. várost, kivéve a kerületi kormányzatok székhelyeit és Debrecent (ez utóbbit kereskedelmi fontossága és területének nagysága miatt) mindenfajta közigazgatási ügyben az illetékes megyefőnököknek rendelték alá. Utasítást készítettek a sz. kir. és rendezett tanácsú városok részére is, amit végrehajtás végett a főispánoknak küldtek meg. Pesten, Budán és a kerületi székhelye-

ken megszervezték a városi tanácsot, kinevezték a fizetés nélküli tanácsosokat és a belügyminiszternek javaslatot tettek a polgármester személyére nézve. A fizetett tanácsosi állásokat az előjárásnak kellett betölteni és megerősítés végett a helytartóshoz felterjeszteni.

Sok volt a panasz a községi terhek egyenlőtlen elosztása miatt, ezért a helytartóság szabályrendeletet hozott, meghatározva az elosztás módját. Ebben azt az elvet állította fel, hogy mindenki olyan arányban kell hogy a községi terheket viselje, amilyen arányban az előnyökben önálló részt kap.

A lelencek, árvák és elhagyott gyermekek ellátására azelőtt a megyei házipénztárakból utaltak ki bizonyos összeget, minden megye más-más mérték szerint. Miután a házipénztárakat a kincstár bekebelezte, szükségessé vált, hogy addig is, míg erre a célra külön alapot létesítenek, az államkincstár vegye át e terheket. A kiutalandó összegre nézve egységes kiszabatot állapítottak meg.

Elrendelték, hogy a községi számadásokat felülvizsgálatra, a szolgabíróságok útján a megyehatóságokhoz kell felterjeszteni. A tanácsoknak a számadások vezetésére hivatali utasítást adtak, előírták a használandó nyomtatványokat, részletes ügyviteli szabályzatot dolgoztak ki részükre, s ennek betartását a kormányhatóságok ellenőrizték.

Geringer hivatalában dolgozták ki az ország új *egészségügyi* szervezeti terveit is, és innen irányították a szervezés munkáját. A helytartóságon belül egészségügyi bizottságot állítottak fel, a tisztiorvosi állásokat pályázat útján töltötték be. Gondoskodtak a gyógyszertárak ellenőrzéséről, meghatározták az ún. házipatikák tartásának jogát, szabályozták a gyógyszer-taksát, a kórházi ápolási költségeket stb. A hatóságok időszaki jelentéseket küldtek be a himlőjárványról, a nép felvilágosításáról és az oltások rendszeres végrehajtásáról. Védekeztek a kolerajárványok ellen, kimutatásokat kértek be a hatóságoktól a megbetegedésekről. Intézkedtek a klinikák kibővítéséről, bábaképző intézetek felállításáról. Az állatgyógyászati intézetet különválasztották az egyetemtől. Intézkedéseket hoztak a marhavész ellen, az állatorvosokat jelentéstételre kötelezték. A szigorú rendszabályok következtében a marhavész az 1852. évre alábbhagyott. A gazdátlan és veszett kutyák elterjedését igyekeztek megakadályozni. Védekeztek a syphilis ellen is.

A polgári biztos, ill. a helytartóság egyik igen fontos feladata volt intézkedéseket tenni a *mezőgazdaság* fejlesztésére. A magyaróvári gazdasági iskolát állami kezelésbe vették, és alkalmassá tették gyakorló közgazdászok és gazdaságtisztek kiképzésére. Egyéb módon is igyekeztek a földművelés ügyét előmozdítani. A gazdasági egyletet támogatták, és védelmük alá helyezték azért, hogy gyakorlati irányt adjanak neki, a mezőgazdaság és gyümölcs-termesztés emelése érdekében. A selyemhernyótenyésztést és eperfaültetést az államkincstárból támogatták, minthogy a házipénztárak, amelyekből azelőtt az ilyen felügyelőket és kertészeket fizették, megszűntek. A hegyaljai bortermelést is igyekeztek kirántani háború utáni siralmas állapotából. Erdészeti egylet létrejöttét támogatták. Elkészítették a községi erdők és az alapítványi birtokokon levő erdők állapotának kimutatását. Az erdészeti államvizsgákra vonatkozóan is intézkedtek. Új vadászati törvényt

készítettek, az osztrák halászáti törvényt az ország viszonyainak megfelelően dolgozták át.

A *bányászati* ügyek nem tartoztak ugyan a helytartóság kompetenciájába, bizonyos vonatkozásban azonban ilyenekkel is foglalkozott. Az új bányatörvénytervezetet megküldték az illetékeseknek, s azok megjegyzéseivel együtt felterjesztették a minisztériumnak. Javaslatot tettek a zsidóknak a bányavárosokban való letelepedése engedélyezésére. Közreműködtek a bányászok kéthetenkénti bérkifizetésének újbevezetésénél. A bányászmozgalmak letörésénél a politikai hatóságok is közreműködtek. Ha egyes községek bányászati ügyekben intézkedtek, a helytartóság a bányakincstárat támogatta, és visszautasította a községek „jogbitorlását”.

Az *ipari és kereskedelmi* ügyek szabályozása a polgári biztos, ill. a helytartóság feladata volt. A forradalom után ipari és kereskedelmi vonatkozásban teljes volt a zűrzavar, egyrészt a céhek és a kizárólagos engedélyekkel rendelkezők ragaszkodtak szívósan elavult jogaikhoz, másrészt egyesek teljes szabadsággal, minden engedély nélkül működtek, úgyhogy a hatóságok az ipari élet átfogó szabályozását látták szükségesnek. Először az érvényben levő rendeletek történelmi összeállítását végezték el, majd javaslatot tettek az illetékes minisztériumnak új ipari szabályzatra vonatkozólag, s ezt véleményezés végett megküldték a kereskedelmi kamarának. Az új szabályzat létrejöttéig is bizonyos ideiglenes szabályrendeleteket hoztak. Így 1850. október 1-jével eltörölték mindenféle árszabályzatot, kivéve a kenyér és hús árának szabályozását, s megszüntették a mezőgazdasági és ipari termékek szabad behozatalának és kivitelének minden korlátozását. Pesten, Sopronban, Kassán és Debrecenben kereskedelmi kamarákat alakítottak, s oda miniszteri biztosokat neveztek ki. Ipari és kereskedelmi vállalkozások tervét, ha hasznosnak látták, támogatták, így a Pester Lloydot vagy a budai várhegy alatti alagút építésének tervét. Határozottan ellene szegültek azoknak a törekvéseknek, hogy a munkabéreket limitálják, s a „szabad versenyt” ily módon korlátozzák. Szabályozták a házaló kereskedelmet, a hatóságok utasítást kaptak a megfelelő engedélyek kiadására. Az engedélyblankettákat az Egyetemi Nyomda készítette, innen a bélyegzőhivatalon és az adóhivatalokon keresztül kerültek a politikai hatóságokhoz. Javaslatot tettek a hazai mértékek és súlyoknak az alsó-ausztriaiakkal egy szintre hozására és rendes mértékhitelítő hivatalok felállítására, majd Pesten fel is állítottak ilyent. A bécsi akót egyetlen törvényes folyadék-mértékegységnek nyilvánították, tekintettel arra, hogy a fogyasztási adó kivetésénél is ezt vették alapul.

Minthogy az ipar és kereskedelem fejlődését az országban igen erősen befolyásolták a királyi kisebb haszonvételek, ezeket is szabályozni igyekeztek.

A kereskedelem és ipar szempontjából elsőrendű fontosságú *postaügy* Magyarországon igen elhanyagolt állapotban volt, ezért különös súly helyeztek ennek fejlesztésére. A postahivatalokat az öt közigazgatási kerület szerint szervezték meg, kinevezték az új hivatalok személyzetét, a kerületi főnököket támogatták működésükben. Hogy az állami postaintézményt károsodás ne érje, intézkedtek a magán gyorskocsijáratok ellenőrzéséről, ha le-

veleket közvetítettek, ezeket tőlük elszedték és a helyi postahivatalnak adták át, a vállalkozót pedig megbüntették.

Miután az uralkodó az *építésügyi* hatóságok szervezetére vonatkozó rendelkezéseket jóváhagyta, Magyarországon is megkezdődött az új hatóságok megszervezése, az e célra kinevezett miniszteri biztos irányítása alatt. A központi közigazgatás a legnagyobb mértékben befolyt az építési kerületek beosztása, felállítása, megfelelő személyekkel ellátása munkájába, s abba, hogy a régebbi megyei mérnökök az új építésügyi hatóságok állományába átkerüljenek. A közigazgatási hatóságok kötelesek voltak középítkezések esetében a terveket és költségelőirányzatokat az illetékes építésügyi személyek által felülvizsgáltatni s a szabályszerű engedélyt beszerezni.

Az utak, hidak és töltések igen elhanyagolt állapotban voltak, különösen a szabadságharc ideje alatt mentek tönkre. Ezek rendbehozatala érdekében szabályozták a közmunka-kötelezettséget, kiterjesztve azt osztálykülönbség nélkül az ország minden lakosára. Köz munkakötelezettségét mindenki megválthatta, ily módon jelentékeny országos építészeti alap gyűlt össze. A helytartóság szabályozta ennek kezelését és felhasználását. A köz munkakötelezetteket a szolgabírák és városi tanácsok írták össze.

Az utakat állami és országutakra osztották fel, a fontosabb útvonalakat állami kezelésbe vették. Szabályozták a kisajátításokat. Közreműködtek a táviróvonalnak Pestig történő meghosszabbításában és a vasutak kiépítésében, itt a szükséges terület megszerzésére s a vállalkozók és birtokosok közötti viszályok elintézésére törekedtek.

A folyami forgalom megnövekedtével folyamrendőrségről és hajózási szabályzatról kellett gondoskodni. A folyószabályozások ügyét is szorgalmazták, egyleteket alakítottak a Tisza, a Körös szabályozására; a Vág völgyében védegyelet megalakítását támogatták az áradások ellen. Dunai védgátak építéséhez az állami alapból is hozzájárultak.

A vámok szabályozása Magyarországon elavult, nem felelt meg az új viszonyoknak. Sok vita eredt ebből, különösen a volt adómentesek tiltakoztak az ellen, hogy tőlük vámot szedjenek. A helytartóság táblás kimutatásokat készíttetett a vámokról és szabályozta a vámügyet.

A szabadságharc után az új *igazságügyi* rendszer bevezetéséig (1849 nov.) a politikai hatóságok tartoztak részben az igazságszolgáltatásról is gondoskodni, azután pedig tevékenyen kellett közreműködniük az új rendszer megvalósításában, az átmenet megteremtésében, az anyagi feltételek biztosításában, az árvavagyon átadásában. Az igazságszolgáltatás fejlődésében további lépést jelentett az államügyészségnek a kir. jogügyigazgatóságtól Geringer javaslatára történt különválasztása s a kincstári ügyészségek és államügyészségek felállítása, amelynél a polgári kormányzat egyrészt személyi javaslatokat tett, másrészt elrendelte a közigazgatási szerveknek a bírósági szervekkel való együttműködését, a „közrend és nyugalom fenntartásának érdekében”. Több olyan rendeletet dolgoztak ki és tettek közzé, amely a közigazgatás jogszolgáltató működésével kapcsolatos (pl. új mezőőri rendelet, a mezőrendőri kihágásokért fizetett büntetéspénzek felhasználásának szabályozása, vagy a haditörvénytől elítélt egyének vagyonával szembeni követelések esetében követendő eljárás meghatározása stb.).

A polgári kormányzat az *iskolaügyek* terén is nagy jelentőségű reformot hozott be. A magyar tanulmányügyi bizottság és tanügyi igazgatóságok feloszlata után új szerveket állított fel az iskolák és tanintézetek működésének irányítására és ellenőrzésére. A miniszteri biztosok vezetése alatt kerületi iskolahatóságokat szervezett, amelyekben katolikus, görög nem egyesült, protestáns és zsidó iskolatanácsosok intézték az egyes felekezetek iskoláinak ügyeit.

A pesti egyetem újjászervezését tisztogatással kezdték; eltávolították a magyar minisztérium által kinevezett tanárokat, szabályozták az ügymenetet, és a tanmenetet a birodalom többi egyetemének mintájára alakították át. Később a közoktatásügyi miniszter a pesti egyetemet közvetlenül a minisztérium alá rendelte, ennek ellenére a polgári kormányzat továbbra is közbelépett sürgősnek ítélt ügyekben, közzétette a minisztérium rendeleteit, vagy véleményt nyilvánított az egyetemi tanács által a minisztériumnak tett jelentésekről és javaslatokról. Szabályozták a tanári fizetéseket, tárgyalásokat folytattak az egyetem épületének kibővítésére, javaslatot tettek a csillagvizsgáló újjáépítésére, botanikuskert építésére. Belenyúltak a klinikák gazdasági ügyeinek vezetésébe, az Egyetemi Nyomda sorsának intézésébe, vizsgálatot indítottak a körmői papírmalom vezetője ellen. Megszűntnek nyilvánították az Egyetemi Nyomda privilégiumát a tankönyvek, corpus juris, missalék és cirillbetűs egyházi könyvek kinyomtatására, ami az idők folyamán a gyakorlatban amúgy is megszűnt.

Kivizsgálták a jogakadémiák állapotát, s ennek alapján szervezték őket át. Szabályozták az államvizsgák ügyét, majd megtörtént a pesti jog- és államtudományi vizsgabizottság felállítása, ennek működését a helytartó irányította.

Átszervezték a gimnáziumokat is. 1850-ben államivá nyilvánították a pozsonyi gimnáziumot, a következő évben a budait, kassait és lőcseit. Ezek tanszékeit új tanerőkkel töltötték be. A többi gimnáziumot is átszervezték, szerzetesrendeknek adták át, némelyiket nyolcosztályos főgimnáziummá alakították. A piaristák évi segélyt kaptak az államtól, ennek ellenében kötelezték őket több fő- és algimnázium tartására, olyan tanárokkal, akik az előírt vizsgálatot letették.

A József ipariskolát mindjárt a főváros elfoglalása után megnyitották, új tanárokat neveztek ki, fizetésüket szabályozták, jobb taneszközök beszerzését tették lehetővé számára.

Az elemi iskolák fejlesztése céljából a nagyobb községeket felszólították, hogy külön igazgatókat állítsanak be az iskolákba, akik megosztatlanul foglalkozásuknak élhetnek, javasolták a tanítók jobb dotálását és az iskolai szolgálatnak a jegyzői hivataltól való elválasztását. Jelentéseket kértek be a tanítóképzőintézetek állapotáról, ide is neveztek ki új tanárokat.

Mínhogy az állam magára vállalta a kötelezettséget, hogy a megfelelő alapok elégtelensége esetében a tanügyi célokra szükséges összegeket előteremtse, mindazokat az alapítványi pénzeket és birtokokat, amelyek 1848 előtt a helytartótanács alá tartoztak, a pénzkezelés és birtokigazgatás egyszerűsítése végett a kamarai igazgatás közvetlen kezelésébe adták át. A protestánsok iskolai alapjai feletti intézkedés jogát nekik maguknak engedték át, a görög nem egyesült iskolai alapok feletti felügyeletet egy külön, e fele-

kezet tagjai közül alakított deputációra bízták. Azokat a királyi ösztöndíjakat, amelyeket azelőtt a helytartótanács a kancellária megerősítése után osztott ki, most a helytartóság osztotta szét, és felügyelt a magánosok és testületek által adományozott ösztöndíjak kiosztásánál.

A világi *alapítványok*, jótékonyági intézetek gazdálkodását a helytartóság ellenőrizte. Elkészítették az egyes alapok (egyetemi, tanulmányi) és alapítványok költségeloirányzatát, bizottságilag megvizsgálták és jóváhagyás végett felterjesztették a kultusz- és pénzügyminisztériumhoz. A kassai konviktust feloszlatták, az alapot likvidálták, ösztöndíjakat alakítottak belőle. Megkísérelték a budai irgalmas rend zilált anyagi viszonyait rendezni, újjászervezni a pesti vakok-intézetét, új szervezeti szabályzatot dolgoztak ki a váci siketnémák intézete számára. A háború következtében a takarékpénztárak siralmas helyzetbe kerültek, némelyiket az államkincstárból kellett támogatni. A Nemzeti Múzeum anyagi eszközei is elégtelenek voltak az építkezés befejezésére s a berendezésre; az intézet továbbfejlesztéséhez a helytartóság támogatására volt szükség. A helytartóság vizsgálta felül az országos alap és a nemzeti színházi alap számadásait is.

Az *elemi csapások*: árvíz, tűzvész, jégkár stb. következtében szerencsétlenül jártak támogatása is a helytartótanács hatáskörébe tartozott. Ezek számára részben az államkincstárból juttattak segílyt, részben gyűjtéseket engedélyeztek vagy adóelengedéseket rendeltek el. Minthogy a ragadozó állatok a fegyverviselés korlátozása folytán főleg az északi megyékben igen elszaporodtak, az elejtésükre kitűzött jutalomdíjakat felemelték.

Az *egyházi* ügyek intézését is a tisztogatással kezdték. A politikailag „kompromittált” lelkipásztorokat, bármely felekezethez tartoztak is, illetékes egyházi eljárásaik útján hivatalukból elmozdították, megrótták vagy kötelezvényt írtak velük alá a jövőben tanúsítandó „korrekt” politikai magaviseletükről. A kompromittált és később kegyelmet nyert lelkészeket csak a helytartóság beleegyezésével lehetett a lelkipásztori hivatalban újra alkalmazni. A püspököket és superintendenseket utasították, hogy a forradalmi kormány parancsait és az azok értelmében a klérusnak adott rendeleteket az egyházközségi jegyzőkönyvekből töröljék, tegyék olvashatatlaná. A klérus összejöveleit is ellenőrzésük alá vonták. A katolikus papságnak szerpapi gyűlések, a protestánsoknak konventek tartását engedélyezték, utóbbiaknak mindenkor egy kijelölt császári biztos közbejöttével.

A kegyúri ügyekben keletkezett számos vizzály elintézésénél azt az elvet követték, hogy a kegyúri jogok nem szűntek meg, ezzel szemben a kötelezettségek is teljesítendőek maradtak. A földesurakat a kongrua fizetésére is kötelezték. A klérus kongrua-kiegészítésének kiszámítása, megítélése sok munkát adott, a szükséges adatok kimutatását az alapítványi számvevőség készítette elő. Ugyancsak sok vizzályt idézett elő a papi dézsma megszűnése. A vallásalpból több szemináriumot és az elaggott papok házait támogatták. Statisztikai kimutatást készítettek az országban levő férfi és női szerzetesi kolostorok személyi állományáról. A püspökök félevenként felterjesztették a vallásvaltoztatásokról szóló kimutatásokat. Rendeletet hoztak a vásár- és ünnepnapok megtartására. A büntető intézetekben a vallás-oktatást és lelkipásztorkodást a helybeli papra vagy külön erre a célra kijelölt egyházi személyre bízták.

Külön szabályozták a protestánsok egyházi ügyeit, hogy egyházközségeik már a kivételes állapot tartama alatt gyakorolhassák jogaikat. Beleszóltak a görögkeleti egyház ügyeibe is (a sydoxiális taxa beszédese, Rácz Gerasim aradi püspök hagyatéka, az aradi szerb egyház panaszja a Péter és Pál templom miatt, Athanaszkovics lelkész elleni vizsgálat stb.). Sokat foglalkoztak a zsidók ügyeivel. Az 1850. évi népszámláláskor kiderült, hogy a zsidókról vagy egyáltalában nem vezetnek születési, házassági és halotti anyakönyveket, vagy pedig nem kielégítő módon. Ezért elrendelték, hogy a rabbik vagy helyetteseik az előírást anyakönyveket vezessék. Azokat a zsidókat, akik nem tartoztak valamely hazai egyházközséghez, arra kötelezték, hogy 3 hónapon belül magukat egy ilyenbe kebeleztessék, másként a megyefőnök utalta őket imperative a legközelebb fekvőbe. A forradalom alatt alakított zsidó egyházközségi eljárásokat s az általuk felfogadott rabbinusokat gyanakvással nézték. A helytartóság kötelezte a megyefőnököket a rabbik és előjárók felülvizsgálatára, a meg nem felelők eltávolítására, s helyükbe olyanokat tettek, akik a kormánynak kellő garanciát látszottak nyújtani arra nézve, hogy hitsorsosaikat a neki megfelelő irányba vezetik. Megszüntették a korábban szokásos szabad rabbi-választást s az egyházközségek autonómiáját rabbik felvétele tekintetében. A választást meghatározott feltételekhez kötötték, és ennek eredményéhez is a megyefőnökök megerősítését kellett kikérni. Pesten külön bizottságot állítottak fel a zsidókra mért büntetéspénz felosztására az egész országban lakó zsidók között, valamint arra, hogy annak részletekben való beszédéséről, kamatozó befektetéséről s a kamatoknak zsidó iskolai célokra való felhasználásáról gondoskodják. Egy másik bizottság a zsidó kultuszügyek szabályozásának s rabbiképző intézet felállításának tervét dolgozta ki. Átfogó szabályzat tervezetét is kidolgozták a zsidók viszonyainak szabályozására Magyarországon.

A helytartóság egyik fontos feladata volt általában az ország viszonyainak nyilvántartása, statisztikai adatok gyűjtése. Hogy a kormány pontos tájékozódást szerezzen az ország és a lakosság viszonyairól, a belügyminisztérium 1850 márciusában népszámlálást rendelt el. A következő év márciusában a népszámlálás az egész országban befejeződött. Alapul a házak megszámozása szolgált, amit a katonai összeírásokkal kapcsolatos szabályok szerint már korábban elrendeltek, és ugyancsak az egész országban befejeztek. Minthogy az egyházi előjárók igen pontatlanul és hanyagul vezették a keresztelési, házassági és halotti anyakönyveket, elrendelték számukra, hogyan kell eljárni. Hogy az 1848/49-ben elesettek nyilvántartása elkészüljön, elrendelték valamennyi halotti bizonyítvány központi felvételét a budai tábori főpapi hivatalnál, s ehhez a közigazgatási hatóságok közreműködését. A hivatalfőnököket egyáltalában kötelezték arra, hogy a lakosság nyilvántartásával kapcsolatos adatokat gyűjtsék és küldjék be.

Végül a központi közigazgatásnak kellett gondoskodnia a *rendeletek közzétételéről*. Geringer hivatala még 1849-ben megkezdte az 1848. szeptember 22—1849 végéig kiadott érvényes rendeletek gyűjteményének sajtó alá rendezését, ez a következő évben meg is jelent. 1850 elejétől hivatalos lapot adtak ki „Landesgesetz- und Regierungsbblatt für Ungarn” címmel, ezt külön szerkesztőségi iroda készítette elő. Minden községet köteleztek egy

példány beszerzésére, a kormányzervek pedig kötelesek voltak gondoskodni arról, hogy a rendeleteket minden községben megfelelő módon közzétegyék és a népnek megmagyarázzák.

Az iratanyag két részre tagolódik: elnökségi és általános anyagra. A két rész levéltártörténetileg élesen elválik egymástól. Miután a helytartóság 1853. május 15-én beszüntette működését, elnöki irattárát a kormányzóság polgári osztálya vette át. A kormányzóság megszűnése után annak levéltárával együtt Bécsbe került, ahol végül is a Staatsarchivban nyert elhelyezést. Innen 1927-ben került át az Országos Levéltárba. Itt az anyagot újra rendezték és mintaállványozták; az átrendezés során konkordancia-jegyzéket készítettek és raktári jegyzéket, amely lényegében ma is érvényes. Az általános irattár a budai helytartósági osztály gondozásába került, az októberi diploma után annak irattárával együtt a visszaállított helytartótanács, majd a kiegyezés után a belügyminisztérium birtokában volt, s innen jutott az Országos Levéltárba. Ez az anyag részben eredeti felállításban maradt egészen 1952-ig, amikor mintaállványozták; raktári jegyzéke 1961-ben készült.

D 51. ELNÖKI IRATOK
1849 augusztus—1853 április
52 csomó, 13 kötet

1—52. Iratok	1849—1853	52 csomó
53—57. Iktatókönyv	1849—1853	5 kötet
58—62. Mutató	1849—1853	5 kötet
63. Irattári számkönyv	1849—1853	1 kötet
64—65. Idegen számok könyve	1852—1853	2 kötet

Geringer külön elnöki irodája (Präsidiabureau der Civilverwaltung) 1849. augusztus 1-én kezdte meg működését. Az állambiztonsági ügyek, a rendőrhatóságok megszervezése, a személyi ügyek, a tisztogatási eljárások, valamint az udvari ünnepekkel kapcsolatos intézkedések általában az elnökség ügykörébe tartoztak. Ezeken kívül az elnökség intézte mindazokat az ügyeket, amelyek — bár a különböző ügyosztályok ügykörébe tartoztak — mégis elnöki elintéztést igényeltek. Ennek következtében az elnöki iratok tárgyilag nem különülnek el élesen az általános iratoktól, a kutatónak, bármely témára kutat, az elnöki anyagot is át kell néznie.

A személyzeti ügyeket — amelyek közül a kevésbé bizalmas jellegűeket az V. ügyosztály intézte — 1852. július 19-ével teljes egészükben az elnöki iroda vette át. Itt intézték a sajtóügyek jelentős részét és a legtöbb szervezési ügyet is.

Az iratok évek, ezeken belül iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Egyes iratokat azonban előíratként csatoltak azonos tárgyú későbbi iratokhoz, másokat tárgyi sorozatokba gyűjtöttek. Az utóbbiakat az Országos Levéltárban a rendezés során nagyrészt felszámolták. A megmaradt tárgyi sorozatok az anyag végén, az 1853. évi iratok után helyezkednek el 2

csomóban. Az első csomó tartalma: „Amnestirte” (1851—1852) az amnesztiában részesült egyének nyilvántartásával kapcsolatos iratok, iratjegyzékekkel, ami azonban nem teljes; „Colonisten” telepítéssel kapcsolatos egyetlen irat, a többi hasonló tárgyú a fősorozatban fekszik; „Polizeiberichte” — itt egyetlen irat sem fekszik; „Vertrauensgelder . . . Rechnungsakten” (1850—1853) a titkos rendőri szolgálat kiadásainak elszámolásai, ezeket az ügyeket 1850 vége előtt a III. hadseregpáncsnokság rendőri osztálya intézte. A második csomó tartalma: „Stimmungsberichte” (1851—1853) jelentések a nép hangulatáról és a közigazgatási viszonyokról; „Zeitungsakten” (1851—1852) sajtócenzúrával, a kormányssajtó irányításával kapcsolatos iratok.

A kutatásnak a mutatókönyvekből kell kiindulnia. Ezek betűnként külön indikálják a helyneveket, külön a legfontosabbnak ítélt tárgyi címszavakat s külön a személyneveket; mindegyik után rövid tárgykivonatot közölnek s utalnak a megfelelő iktatószámra. Az iktatókönyvek a szokásos bejegyzéseket tartalmazzák (iktatószám, érkezés kelte, a beadó neve, a beadvány kelte és száma, tárgy, elintézés, az elintézés kelte, végül a kapcsolódó utóirat száma). Az irattári számkönyv (Registratursbuch) az iktatószámok sorrendjében közli az iratok helyét, tehát azt, hogy az iratott adott esetben mely számú másik irathoz csatolták, vagy melyik tárgyi sorozatba osztották be. Az idegen számok könyvei a beérkezett beadványok számait hatóságok szerint csoportosítva, ezeken belül a beérkezés sorrendjében közlik, s a megfelelő saját iktatószámra utalnak. Az iratcsomókban azoknak az iratoknak a helyén, amelyeket más irathoz csatoltak, vagy valamely tárgyi sorozatba osztottak be, sokszor utalócédula fekszik.

A beadványok előadói ívekbe vannak helyezve, a beadványokon és előadói íveken az iktatószám alatt az 1849—1850. években „GG” (Geheim-Geeringer) jel, az 1851—1853. években pedig „pr.” rövidítés olvasható.

A kéréslapon az évet és az iktatószámot kell feltüntetni, valamint azt a számot vagy tárgyi sorozatot, amelyben az irat fekszik.

Egyes 1852—1853. évi elnöki iratokat az elnöki titkos irattárba helyezték át. Ezek a mutatókönyvben nem fordulnak elő, az iktatókönyv megfelelő helyén pedig utalást találunk az elnöki titkos számra, amely alatt az iratot ott újra beiktatták.

D 52. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1852—1853

1 csomó, 2 kötet

1. Iratok	1852—1853	1 csomó
2. Iktatókönyv	1852—1853	1 kötet
3. Mutató	1852—1853	1 kötet

Ide különlegesen bizalmas személyi iratokat iktattak: ilyenek elsősorban a politikailag megbízható és megbízhatatlan egyének meggyenkénti nyilvántartásai, valamint a forradalom alatti magatartásért adományozott kiüntetések iratai. Ide soroltak be ezenkívül egyes tisztviselőkről (főleg rendőrségekről) nyújtott jellemzéseket, s a könyvcenzúra alkalmazottjaival kapcsolatos iratokat.

Az iratok évek, ezeken belül iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve; az egy ügyre vonatkozó iratok együtt, a legutolsó vonatkozó ügydarab helyén fekszenek.

A kutatást a mutatókönyv átnézésével kell elkezdni, ez röviden megjelöli a tárgyat, s utal az iktatószámra. Az iktatókönyv utolsó rovatában közli a kapcsolódó utóirat számát, de mindenütt csak a közvetlenül kapcsolódót, a kutatást tehát addig kell folytatnunk, míg végül az utolsó rovatot üresen találjuk, s az iratok kiemelését ennél a számnál kell megkísérelni. Minthogy irattári számkönyv nincsen, az iratok helyét a segédkönyvek alapján biztosan megállapítani nem lehet.

Az iratok kettős iktatószámot viselnek, felül van az elnöki általános, alatta — attól vízszintes vonallal elválasztva — az elnöki titkos iktatószám. Az iktatókönyv az elnöki általános számot a titkos szám alatt, zárójelben közli.

A kéréslapon az évet és az iktatószámot kell feltüntetni, kapcsolódó iratok esetében valamennyi iktatószámot.

D 53. SINE NUMERO

(Szám nélküli iratok)

1849—1853

1 csomó

1. Iratok

1849—1853

1 csomó

Iktatatlan elnöki iratok, a csomón belül három kisebb köteggben. A csomó élén egy „Diplomatische Notizen” feliratot viselő füzet, ebben regeszta-szerű feljegyzések 1849. május 4-től az év végéig a magyar emigráció tevékenységéről, a polgári demokraták külföldi mozgólódásairól, az emisszáriusok utazásairól, a forradalmi szervezkedésekről szóló iratokról. — Az első köteg élén azoknak névjegyzéke, akiknek 1849—1851-ben „sine numero” iratot adtak ki. Maguk az iratok igen vegyes tartalmúak: pártfogó leveleket, állás- és segélykéréseket, a kormánylapokban közzétett nyilatkozatok fogalmazványait találjuk itt. Geringer több, személyéhez kapcsolódó iratot is ide osztott be: díszpolgársága, különböző meghívók, min. osztályfőnöki kinevezése stb. Egyes intézkedéseinek fogalmazványai is itt találhatóak: többeket tanácskozással rendel fel, az országos szervező bizottságba hív meg. Néhány irat az irattár rendbehozatalára vonatkozik. A második köteggben de la Motte iratai fekszenek: személyi ügyek, a belső ügyvitel ügyei, udvari (protokoll) ügyek iratai. — Végül néhány olyan elnöki irat került ide, amely az elnöki iktatókönyv lezárása után érkezett be, 1853 májusában, s iktatatlan maradt.

Az iratok rendezetlenek. Egy részük az előnyomtatott előadói ívben fekszik, az iktatószám helyén S. N. jellel. Egy-egy köteget kell kikérni, s az iratokat darabonként átnézni.

D 54. EIDESURKUNDEN

(Esküokmányok)

1850—1851

3 csomó

1—3. Iratok

1850—1851

3 csomó

A közigazgatási hivatalnokok megyék szerinti csoportosított esküokmányai. A rendőrség tagjainak esküokmányai külön vannak csoportosítva.

Egy-egy megye anyagát kell kikérni és az okmányokat darabonként átnézni.

D 55. ÁLTALÁNOS IRATOK

1849 január—1873 április

539 csomó, 63 kötet

1—3. „R. G. Akten”, bizalmas iratok	1849	3 csomó
4—498. Iratok	1849—1853	495 csomó
499—504. „Normalia”, szabályrendeletek	1849—1853	6 csomó
505—537. „Convoluta”, terjedelmes ügyiratok	1849—1853	33 csomó
538. „Normalienindex”, szabályrendeletek mutatója	1849—1853	1 csomó
539. Reponenda	1849—1853	1 csomó
540—573. Iktatókönyv	1849—1853	34 kötet
574—596. Mutató	1849—1853	23 kötet
597—602. Szerelőkönyv	1851—1853	6 kötet

Az általános irattár tartalmazza mindazon ügyek iratait, amelyeket nem enlköileg kezeltek. Ezeket az iratokat egységesen iktatták s közös mutatókönyveket készítettek hozzájuk. Az irattáron belül azonban a szabályrendeleteket, az 1849. évi bizalmasabb jellegű iratokat és a terjedelmesebb ügyiratok közül egyeseket külön csomókban helyezték el.

Az *iratok* évek, ezeken belül iktatószámaik növekvő rendjében követik egymást. Az egy ügyre vonatkozó iratokat általában szerelték, az ügyre vonatkozó legutolsó irat mellett, annak előadói ívében fekszenek az előiratok. Irattári számkönyvet azonban, ami az iratok helyét közölné, nem vezettek. A mutatókönyv betűrendes, egy-egy betűn belül külön közli a tárgyi címszavakat, külön a helyneveket és külön a személyneveket, rövid tárgymegjelöléssel, s csupán az iktatószámra utal. Az iktatókönyv utolsó rovatában közli a kapcsolódó utóirat számát, így az iratok összetartozására vonatkozólag valamelyest eligazít. A szerelőkönyv a kutatás számára általában nem használható, minthogy nem az iratok végleges irattári helyét, hanem az ügyvitel kapcsán történt mozgásukat rögzíti.

A *Normalia*-sorozatba olyan ügyiratokat helyeztek, amelyek — sokszor egy-egy konkrét eset kapcsán — általános érvényű rendelkezést is tartalmaznak. Ezekben gyakran a kiadott körrendelet néhány könyvomas példánya is benne fekszik. Az 1849. és 1850. évi körrendeletekről másolati könyveket is készítettek, az 1849. évekről két, majdnem teljesen azonos példány-

ban. Az 1849—1853. évi szabályrendeleteknek két közös mutatójuk van, majdnem azonos szöveggel. Ezek a rendeletek rövid tárgyát közlik, és utalnak az évszámra és iktatószámra; a kisebb alakú, kevésbé teljes példány az ügyosztály számát is feltünteti, amely a szabályrendeletet előkészítette. Egy harmadik kötet külön az 1851—1852. évi szabályrendeletekről készült. Az általános mutatókönyv azonban a szabályrendeletekre is vonatkozik, bár nem közli azt a körülményt, hogy az iratokat a Normalia-sorozatba osztották be. Az általános sorozatban a szabályrendeletek helyén utalólapok fekszenek.

Az „R. G.” sorozat csupán az 1849. évi bizalmasabb iratokat tartalmazza, a későbbi évekből ezeket nem választották külön a fősorozatból. Ezekre az iratokra vörös tintával az irat első vagy hátsó lapjának felső részére sorszámmot írtak, alatta a számtól vízszintes vonallal elválasztva R. G. jelet. Némi-lyik eredetileg általános iktatószámot viselt, ezt később kihúzták. Az általános mutatókönyv erre a sorozatra is érvényes: az egyes címszavakat a be-tűrend szerinti helyükön közli, az általános iratok címszavaival együtt, csu-pán a megadott szám alatti R. G. jel utal arra, hogy a kérdéses irat ebben a sorozatban található. Az iratokról iktatókönyv nem maradt fenn.

A *convolutumok* részben terjedelmes ügyiratok, amelyeket — helyükre utalócédulát téve — kiemeltek, részben egytípusú iratok sorozatai, amelye-ket külön gyűjtöttek. Tagolódásuk a következő: 505. rsz. Az országos építési alap előirányzata az 1851/52. költségvetési évre. 506. rsz. Iskolaügyek 1851—1853. 507—517. rsz. Hadkárokra (azok bejelentési határidejének kihirdeté-sére, megtérítésükre) vonatkozó iratok. 518. rsz. Újoncozás 1852. 519. rsz. Kerületek felosztása 1849—1850. 520. rsz. Középületek leltárai és alaprajzai. 521—523. rsz. Állásfolyamodványok 1849/50. 524. rsz. Iskolabevallások 1850. 525—528. rsz. Csendőrezredek eseményjelentései 1849—1851. 529—537. rsz. Vegyes iratok.

D 56. K. K. OBER-LANDES-COMMISSARIATS-DIRECTORAT

(Az országos tartományi biztosság igazgatósága)

1849 június—1850 március

6 csomó, 2 kötet

1—4. Iratok	1849—1850	4 csomó
5—6. Mutató	1849—1850	2 kötet
7—8. Számadások	1849	2 csomó

Haynau 1849. június 25-én bízta meg Babarczy Antalt avval, hogy fő-hadiszállásán a biztossági ügyosztályt igazgassa, s az egyes hadtestek mellett és egyébütt működő hadseregbiztosok és országos biztosok munkáját irá-nyítsa. Ezeknek a biztosoknak a feladata a császári hadsereg szállítása, élel-mezése és beszállásolása volt.

Babarczy csak a Haynau által vezényelt seregek szállításához szükséges előfogatok, élelmezéséhez szükséges élelmiszerek és szállásuk biztosítása te-kintetében volt felelős — az orosz seregek főbiztossága nem rá, hanem gr. Zichy Ferencre tartozott. Mint a „K. Landes Commissariat im operierenden

Hauptquartier" vagy későbbi hivatalos nevén „Oberlandescommissariats Directorat" vezetője, június végén kezdte meg hivatalos működését Pozsonyban, s mindig a főhadiszállással együtt ment; annak Budán való letelepedése után itt rendezte be irodáját. Ebben néhány tagú személyzettel (2 előadó országos biztos, 1 titkár és 1 írnok) működött.

Az országos tartományi biztosság igazgatója nemcsak a hadbiztosokhoz intézett rendeleteket a hadsereg ellátására vonatkozóan, hanem a polgári hatóságokhoz: a megyék kir. biztosaihoz és a városi tanácshoz is. Geringerrel szorosan együttműködött; az utóbbit távolléte esetén — mint tudjuk — ő helyettesítette. A katonai szervekkel németül, az alárendelt hatóságokkal magyarul levelezett.

A tartományi biztosság mint a polgári közigazgatás egyik szerve megfelelt a magyarországi hagyományoknak, de ellenkezett az akkori osztrák rendszerrel, s a kormány hamarosan elhatározta, hogy változtatni fog rajta. Bach belügyminiszter 1850. január 22-én közölte Geringerrel, hogy a hadügy- és belügyminisztérium a magyarországi hadbiztossági és katonai élelmezési ügy jövő berendezkedésére nézve megállapodott abban, hogy minden katonai kerületi parancsnokság székhelyén fellállítanak egy főhadbiztosságot a hadikiadások és illetményügyek irányítására és ellenőrzésére, s egy élelmezési igazgatóságot az élelmezési ügyekre nézve. Ezeket közvetlenül a katonai kerületi parancsnoknak, közvetve az országos katonai parancsnokságnak rendelték alá. A polgári kormányzat szerepe a katonasággal szemben ezzel természetesen nem szűnt meg, a miniszteri biztosok, akiket a katonai kerületi parancsnokok mellé rendeltek, s akikhez a megyei és járási politikai közigazgatási szerveket utalták, kötelesek voltak a többi osztrák tartományban érvényben levő elvek szerint a katonai kormányzatot minden olyan esetben támogatni, amelyben erre szükség volt. Az élelmezésügyben tehát, amelyben a politikai hatóságokra is bizonyos feladatok hárultak, a miniszteri biztosoknak utasítaniuk kellett az alárendelt és a helyi hatóságokat a piaci árszabályok s más kimutatások beküldésére, és az élelmiszerek biztosításával kapcsolatos tárgyalásoknál való közreműködésre. Mindennek következtében az országos biztosság további működése feleslegessé vált, s Geringer javaslatára Haynau március 12-én el is rendelte, hogy a háború tartamára felállított országos biztosságot a hó végével oszlassák fel. Babarczy az általa felvett pénzekről szóló nyugtákat és a folyamatban levő ügyeket átadta az ezek felülvizsgálatával megbízott bizottságnak, ill. az országos katonai parancsnokságnak, amely immár maga intézte el azokat. Babarczy hivatalos működése március 31-ével szűnt meg.

Iratái Geringer levéltárával együtt kerültek be az Országos Levéltárba.

Az *iratok* évenként újra kezdődő iktatószámaik rendjében követik egymást. Az 1849. évi mutató német, az 1850. évi magyar nyelven készült, az utóbbi bekötetlen. A *mutatók* inkább az ügyintézésben tették szolgálatot: személy- és helynevek szerint, betűrendben közlik az iratok rövid tárgyát. Kutatásnál helyesebb az iratokból kiindulni.

A *számadások* egyes városok és községek által a császári katonaságnak kiszolgáltatott terményekről, előfogatokról stb. szólnak.

1—3. Iratok	1849—1850	3 csomó
4. Iktatókönyv mutatóval	1849—1850	1 kötet

Geringer 1849. augusztus 9-én megbízta Havas Józsefet, a felozlatott m. kir. helytartótanács tanácsosát azzal, hogy az ő közvetlen irányítása alatt felügyeljen a megszűnt országos kormányhatóság újra működő segédhivatalaira: az iktató- és kiadóhivatalra és a központi irattárra. Ezeket ideiglenesen újra megnyitották — azért, hogy az iratokat rendezzék és a hátralékokat feldolgozzák. Rábízta továbbá az Országos Számvevőség, az Országos Építési Igazgatóság, az Alapítványi Pénztár, a Közalapítványi Ügyigazgatóság, az Országos Levéltár és a Nemzeti Múzeum felügyeletét is, a fegyelmi ügyek intézésével egyetemben. Havasnak mindeme intézményekre nézve javaslatokat kellett tennie a személyzet politikai szempontú „tisztogatására” és a szabályozott ügykezelésre nézve, s véleményezni kellett a hozzá juttatott és ez intézményekre vonatkozó ügyiratokat. Mindezekben felül Szentiványi Vince pesti ker. főbiztos kívánságára segítségül kellett lennie a pesti zálogház, a takarékpénztárak és kereskedelmi bank igazgatásának ellenőrzésében és szabályozásában. Végül augusztus 22-én Geringer még avval is megbízta, hogy legyen gondja a politikai közigazgatás felügyelete alá rendelt pénztárak vizsgálatára és ellenőrzésére is; e célból egy alkalmas számvevőségi egyént kellett maga mellé vennie és az eredményt Geringernek jelentenie — ugyanez a zálogház vizsgálatára is vonatkozott. Később az egyetem megvizsgálására is megbízást kapott.

Havas ügyködésének java része az első hónapokra esik — a kormányzat általa tájékozódott az egyes intézmények belső életéről, a személyzet politikai magatartásáról, az intézmény gazdasági helyzetéről. Szentiványi gyakran intézett hozzá kérdést különböző ügyekben, hiszen Havas volt a három város kir. biztosa Windischgrätz idejében. November elsejétől kezdve azonban tevékenysége erősen megcsappant, s lényegében az irodaigazgatói ügyek intézésére korlátozódott. Ekkor ugyanis felállították a Közalapítványi Bizottmányt, s ez vette át az alapítványi ügyek intézését.

Havas magyar és német nyelven levelezett, esetenként latinul is, aszerint, hogy milyen nyelven érkeztek hozzá a beadványok. Az iratok az egész korszakon egységesen, újrakezdés nélkül végigfutó iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. (Az iktatószámok alatt H jel olvasható.) Az iktató- és mutatókönyv magyar nyelven íródott. A Közalapítványi Bizottmány megalkulásakor az irattárból kiemelték az alapítványi ügyekre vonatkozó iratok nagy részét, s ezt a tényt az iktatókönyvben a megfelelő helyeken bejegyezték. A mutató-részben nem történt ilyen bejegyzés, ezért az csak az iktatóval együtt használható.

Elvértve az iratok között találunk Havas egyéb funkcióival kapcsolatosakat is; így kinevezték őt egy bizottság elnökévé, amely a közigazgatási ügyeknek a törvénykezésiektől való elkülönítését tárgyalta.

D 58. PROVISORISCHE UNG. STIFTUNGS-DEPUTATION

(Közalapítványi bizottmány)

1849 november—1850 május

15 csomó, 5 kötet

1—15. Iratok	1849—1850	15 csomó
16—17. Iktató- és mutatókönyv	1849—1850	2 kötet
18—19. Az alapítványi javak osztályának iktatókönyve	1849—1850	2 kötet
20. Szerelőkönyv	1849—1850	1 kötet

A szabadságharc után az alapítványi vagyon zilált állapotban volt; különösen az alapítványi jószágok helyzete volt súlyos, részben az úrbériség megszűnte következtében. Szentiványi Vince 1849. augusztus 10-én azzal a javaslattal fordult Geringerhez, hogy az alapítványi jószágok ügyét felül kellene vizsgálni azért, hogy megmenthető legyen, ami még megvan, és biztosítani lehessen a jövő bevételeket. Az úrbéri kártalanítás érdekében is áttekintést kellett nyerni az uradalmak viszonyairól. Ezért azt javasolta, hogy Geringer bizzon meg egy magasabb tisztviselőt az alapítványi uradalmak, tőkék stb. irányításával és ellenőrzésével. Erre a feladatra Szabó Károly volt helytartótanácsi tanácsost tartotta a legalkalmasabbnak, ő volt az egykori alapítványi ügyosztály legbuzgóbb előadója.

Ennek alapján Geringer Szabó Károlyt Budára hívta, és az ő elnökletével ideiglenes bizottmányt állított fel az alapítványi ügyek, jószágok és pénztárak igazgatása végett. E bizottmány egyik tagja az alapítványi ügyigazgató volt. A beadványokat a „királyi közalapítványi ideigl. bizottmány”-hoz kellett címezni.

Ettől kezdve a bizottmányhoz kellett küldeniük felterjesztéseiket az egyes kerületek (pesti, győri, pécsváradi, mislyei, sellyei, csakovai) főtisztségeinek, valamint az alapítványi főpénztári hivatalnak. Ugyancsak a bizottmány tárgyalása alá tartozott az Országos Pénztár, a Nemzeti Múzeum, az Egyetemi Nyomda, a zálogházak és egyéb alapítványi intézetek (mint a váci siketnémák intézete) minden ügye.

A bizottmány döntött az alapítványi birtokok haszonbérbe adása, az úrbériség megszűnte következtében a bérlőnek adott engedmények ügyében; intézkedett a saját kezelésben tartott birtokok szükségleteiről és jövedelmeiről, hozzá küldték be jelentéseiket a kerületi főtisztek az egyes uradalmak helyzetéről, a községek bordézsmá-megtagadásáról stb. A körmöci papírgyár ügyében kiküldött vizsgálóbizottság is ide jelentett.

Az iratok között Horváth Mihály magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek alapítványi ügyekkel kapcsolatos számos rendeletét találjuk, ezek mint elintézetlen ügyek iratai kerültek a bizottmányhoz.

A bizottmány magyar és német nyelven levelezett, a belső ügyvitel nyelve a magyar volt.

1850. június 1-jével megszűnt a bizottmány működése: a minisztérium rendelete értelmében ettől kezdve mindennemű alapítványi érték kezelése a cs. kir. magyar kincstári igazgatóságot (k. k. prov. Kameral-Verwaltung) illette. Május 27-től kezdve külön átadó-átvevő bizottság működött, s mi-

után ez befejezte működését, a közalapítványi értékek, a segédhivatalokkal és az alapítványi ügyigazgatósággal együtt a kincstári igazgatósághoz tartoztak, az alárendelt szerveknek oda kellett jelenteniük.

Az *iratok* évenként újrakezdődő iktatószámaik növekvő rendjében fe-
küzsenek. A Bizottmány működésének megkezdésekor kiválogatták Havas
irodaigazgató iratai közül az alapítványügyiek nagy részét, s ezeknek új irat-
tári sorszámot adtak, amit az eredeti iktatószám alá írtak, attól vízszintes
vonallal elválasztva. Ezeket bevezették a bizottmány *iktatókönyvébe* is: az
utolsónak 550. az iktatószáma és 195. az irattári sorszáma. Ezután a bizott-
mány iktatókönyvében az egyenesen oda érkezett iratok bejegyzései követ-
keznek; ezeknek már csak egyszerű számuk van, az iktatást — hogy ne ke-
letkezék zavar — a 600. számnál kezdték. Az iktatókönyv bő tárgyi bejegy-
zéseket tartalmaz. Az *alapítványi javakra* vonatkozó iratokat külön *iktató-
könyvbe* is bevezették („Jegyzőkönyve a közalapítványi ideigl. bizottmány
alapítványi javak szakában előfordult tárgyakkal”), ez pontos másolata az
általános iktatókönyvnek, azzal az egyetlen különbséggel, hogy belőle az
egyéb tárgyakkal foglalkozó iratok bejegyzései hiányoznak.

D 59. K. K. DISCIPLINAR COMITÉ

(Cs. kir. fegyelmi bizottmány)

1849 október—december

5 csomó

1—5. Iratok

1849

5 csomó

Geringer 1849. szeptember 2-án elrendelte egy ún. fegyelmi bizottmány
(k. k. Disciplinar Comité) felállítását az állami fizetést vagy nyugdíjat húzó
hivatalnokok és szolgák forradalom alatti magatartásának kivizsgálására.
A bizottmánynak — amelynek elnökévé Geöcz László udvari tanácsost je-
lölte ki — elsősorban a Budán és Pesten fennálló vagy fennállott közhatósá-
gok és állami hivatalok és intézmények személyzetére kellett figyelmét ki-
terjesztenie. A bizottmány tagjaivá olyan konzervatív érzelmű, császárhű
magyar vezető állású hivatalnokokat választottak, akik egy-egy szolgálati ág
tisztikarát személyes tapasztalatból ismerték, és a kérdéses alkalmazottak
politikai magatartását különösebb nyomozás nélkül is meg tudták ítélni.

Geöcz eleinte húzódozott a megbízatás vállalásától, s ezért a bizottság
működésének megkezdése késett. Geringer ekkor könnyítéseket adott neki,
s a kamarai alkalmazottakra nézve csak a politikai magatartás elbírálását
bízta a bizottságra. Az alkalmazottakat négy kategóriába kellett osztani:

- I. akik a magyar minisztérium felállításakor nem kaptak állást;
- II. akik a magyar minisztérium felállításakor nyugdíjaztatásukat kérték,
de ez az eljárás még nem fejeződött be;
- III. akik korábban nem szolgáltak, s a minisztérium újonnan alkalmazta
őket;
- IV. akik már közszolgálatban állottak, mielőtt a minisztérium őket alkal-
mazta volna.

A bizottmány állásfoglalásától függött az illető közalkalmazottak illetményeinek további folyósítása. A bizottmánynak nyomozást kellett indítania valamennyi pest-budai állami hivatalnál szolgáló minden egyes alkalmazott ellen, s akiknek forradalom alatti politikai magatartása aggályos volt, azoknak ügyét a haditörvényszékekhez tették át. A politikai magatartástól eltekintve a bizottmánynak azt is tekintetbe kellett vennie, hogy az egyes közalkalmazottak képességeiknél fogva további alkalmazásra jelölendők-e, vagy nyugalomba helyezendők, esetleg fegyelmi úton távolítandók-e el? Geringer a bizottmánytól „pártatlan szigorúságot” várt.

A bizottmány októberben megkezdte működését. Tagjai között egy kamarai tanácsos is helyet foglalt.²⁰ November 21-én azután Geringer azt közölte a bizottsággal, hogy a kincstári igazgatóságon belül hasonló bizottság alakult, s ezért a kamarai képviselők további jelenléte a bizottmányban feleslegessé vált, minthogy annak nem kellett többé a kamarai alkalmazottakkal és nyugdíjasokkal foglalkoznia.

A bizottmánynak eleinte minden tárgyalási eredményt meg kellett küldenie a haditörvényszéknek, november 12-től kezdve csak azokat, amelyek az illetmények folyósítására, ill. azok beszüntetésére vonatkoztak. Ha egy-egy hivatali kategóriával vagy szolgálati ággal végzett, a bizottság javaslatait Geringer elé terjesztette. Működése nem sokáig tartott: október 18-án tette közzé a hirdetményt, amely szerint előtte minden Budán és Pesten szolgálatot teljesítő vagy teljesített közalkalmazott és állami nyugdíjas magát 30 napon belül igazolni tartozik, és decemberig befejezte működését. Minden egyes személy igazoló iratát — amely általában mellékletekkel felszerelve érkezett be — palliumba helyezték, s erre vezették rá az elintézés: a kategória római számát és a 15 kérdőpontból álló igazolás egyes kérdéseire adott rövid válaszokat. (A kérdések egyike ez volt: adott-e a párttűző korománynak reverzálist?)

Az iratok hivatalok szerint vannak csoportosítva, azokon belül az egyes személyek iratai ötletszerű rendben követik egymást, s így vannak hivatalonként újra kezdődő sorszámokkal ellátva. Az egyes csomók tartalma a következő:

1. *Reichsbaronen*

Nationalmuseum

Brief- und Fahrpostverwaltung zu Ofen und Pest.

Pensionisten und Pensionistinnen

Hauptversatzamt zu Pest

2. *Maximen, Verordnungen, Protocolle, verschiedene Amtspersonal-Verzeichnisse u. s. w.* (közte az egyetemre, a váltó-feltörvényszékre, a Kúriára vonatkozó iratok is).

Lehrkörper, als: K. Landes-Universität, k. Josephs-Industrieschule, k. Praeparandie, k. Oberschulendirection des Ofner Districts, Griechisch nicht unierte National Schulen Deputation

²⁰ Ghyczy, majd őt Eötvös Pál váltotta fel. A bizottság többi tagjai: Havas József, Szabó Károly, Beniczky Ágost, Kovács Pál, Engel Sándor.

3. *Justizbehörden*, als: k. Septemviral Tafel, k. Gerichtstafel, k. Wechsel-Appellationsgericht, k. Wechselgericht erster Instanz
Verschiedene Vorträge (fogalmazványok, a bizottmánynak illetmények folyósításával kapcsolatos döntései)
4. Helytartótanács és 48-as minisztérium 1—100.
5. Helytartótanács és 48-as minisztérium 201—383
Purifizierung von Witven, die Pension beziehen.

Amint a fenti felsorolásból is látszik, az iratok hiányosak; a 4. és 5. csomó között — amelyek, úgy látszik, a helytartótanácsai és minisztériumi alkalmazottak egy részének iratait tartalmazzák — egy egész csomónyi irat hiányzik.

Az iratokhoz nincsen segédeszköz.

D 60. POLITISCHE ORGANISIERUNGS-COMMISSION ZU OFEN-PEST:

ANSTELLUNGSGESUCHE

(Pest-budai politikai szervező bizottmány: állásfolyamodványok)

1848—1852

6 csomó, 1 kötet

1—6. Iratok	1848—1852	6 csomó
7. Mutató	1848—1852	1 kötet

A magyarországi politikai közigazgatás átszervezésével kapcsolatban a belügyminisztérium 1850. szeptember 13-án pályázatot rendelt el a felállítandó politikai hivatali állásokra, amit a hírlapok útján közzétettek. A pályázatokat a ténylegesen szolgáló közalkalmazottaknak hivatali főnökük útján, a szolgálati út betartásával kellett a „Szervező Bizottmány”-hoz (Politische Organisations-Commission zu Ofen-Pest) eljuttatni. A bizottmány elnöke maga Geringer volt.

A pályázatok magyarországi nem központi politikai közigazgatási hatóságok (megyei, járási hatóságok) állásaira vonatkoznak; a pályázók legnagyobb része ténylegesen szolgált, és állásban való megtartását kérte, akadnak azonban más tartományokbeli pályázók folyamodványai is. A folyamodványokhoz az iskolai végzettségre, eddigi szolgálatra és politikai magatartásra vonatkozó okmányokat mellékeltek. A folyamodványok nagy része magyar nyelven íródott.

A folyamodványok mellett nem fekszenek elintézés-fogalmazványok: a szervező bizottmánynak, ha volt külön irattára, ez nem maradt ránk. Ebbe a sorozatba nemcsak a pályázat kiírása után beérkezett folyamodványokat osztottak be, hanem 1848 és 1852 közöttieket vegyesen, minden rendszer nélkül helyezték őket egymás után, s ebben az önkényes rendben számozták végig. (Az iratok nagy része eredeti iktatószámát vagy irattári jelzetét is magán viseli, némelyik többet is: egy kerületi főispáni és egy Geringer-i számot stb.).

A mutatókönyv a személyek neveit közli, csupán az első betűre kiterjeszkedő betűrendben, s ezen belül a számok növekvő rendjében. Egyes

szolgálati ágak vagy hivatalok személyzetének kollektíve beadott pályázatai is így (nevek nélkül) kerültek be a mutatóba (pl. magyarországi mérnöki testület tagjai).

D 51. K. K. A. O. UNTERSUCHUNGS-COMMISSION ZU PEST

(Pesti cs. kir. rendkívüli vizsgáló bizottmány)

1850. november 6—1851. június 7.

1 csomó, 1 kötet

1. Ülésjegyzőkönyv	1850—1851	1 kötet
2. Iratok	1850—1851	1 csomó

Geringer 1850. november 2-án rendkívüli vizsgáló bizottság felállítását rendelte el Szekrényessy András pesti törvényszéki tanácselnök elnöklete alatt. A bizottság feladata volt, hogy a pesti novemberi vásár tartama alatt a tolvajokat és más gonosztevőket elfogassa (a városi biztonsági szervek és a csendőrség segítségével), őket kihallgassa, felkutassa az eltulajdonított kincstári javakat, és kivizsgálja azokat a vádakat, amelyeket egyes városi hivatalnokok ellen a tolvajokkal való cinkosság címén emeltek.

Az elfogott tolvajokat — miután a városi börtönökben állítólag visszaélések történtek — az Újépületben külön a bizottságnak rendelkezésére bocsátott helyiségekben zárták el.

Miután a rendőrséget megszervezték, Geringer elrendelte 1851 februárjában, hogy a bizottság a hó végével szüntesse be működését. A folyamatban levő ügyek lezárására ezután még 15 napot engedélyezett Szekrényessynek, de a bizottság ezután is tartott még néhány ülést az Újépületben, az utolsót június 7-én.

A bizottság üléseiről szabályszerű jegyzőkönyvet vezettek, ennek végén személy- és tárgymutató tájékoztatót a jegyzőkönyv tartalmáról, ez azonban nem teljes, mert már március 22-én lezárták. A mutató az ülésjegyzőkönyv tételszámainra utal.

Az iratokat nem iktatták, hanem az ülésjegyzőkönyv vonatkozó tétel-számával látták el, ezért az iratok számai nem alkotnak hiánytalan sort (számos jegyzőkönyvi tételnek nincs iratmelléklete). Az ülésjegyzőkönyv első lapján a „mellékletek” (iratok) számainak jegyzékét találjuk.

D 62—63.

PESTER K. K. STAATSPRÜFUNGS-COMMISSION

(Pesti cs. kir. álladalmi vizsgálati bizottmány)

1850—1858

6 csomó

A Thun-féle közoktatásügyi reform egyik fontos részlete az államvizsgák szabályozása volt. Mindenkinnek, aki egyetemi tanulmányainak elvégzése után állami szolgálatba akart lépni olyan beosztásban, amelyben a jog- és államtudományi végzettséget megkívánták, előbb elméleti államvizsgát kellett tennie, majd — bizonyos szolgálati idő eltelté után — a gyakorlati

államvizsgán az illető szolgálati ágban szükséges ismeretek elsajátítását kérték tőle számon. Az elméleti államvizsgák ügyét 1850-ben szabályozták (a július 29-i legfelsőbb elhatározással, s ennek alapján a július 30-i vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel).

Az elméleti államvizsga három részből állt: egy általános és két speciális részből. A két speciális vizsga a közjogi-közigazgatási és bírói volt.

Az általános vizsga tárgyai a következők voltak: jogbölcselet (amíg azt az uralkodó 1854. szeptember 8-án el nem törölte), közigazgatástan, nemzetgazdaságtan, pénzügytan, általános és osztrák statisztika s végül világtörténelem és az osztrák történelem vázlata.

A közjogi-közigazgatási vizsga tárgyai: osztrák közjog, egyházjog, közigazgatási és pénzügyi anyagi jog.

A bírói vizsga tárgyai: osztrák büntetőjog és büntető eljárás, polgári jog, kereskedelmi és váltójog, perbeli és perenkívüli bírói eljárás.

Thun, amikor az államvizsga bizottságokat birodalomszerte felállította, azoknál az elméleti államvizsga részeinek megfelelő részlegek számára külön elnököket és megfelelő számú vizsgabiztosokat nevezett ki; ezekből állt az illető részleg főbizottsága. Az egyes vizsgák lebonyolítására azután az elnök a főbizottság tagjaiból ad hoc bizottságokat alakított (ezeknek mindig négy tagból kellett állniuk, az elnököt is beleszámítva).

Mínthogy Magyarországon a kormánynak viszonylag sok neki megfelelő, jogvégzett állami hivatalnokra volt szüksége, itt ideiglenesen könnyítéseket hoztak be. Így ebben az országban a közjogi-közigazgatási vizsgánál csak az osztrák közjog és az új közigazgatási rendszer ismeretét, valamint a közigazgatási és pénzügyi anyagi jog ismeretét kívánták meg, a bírói vizsgánál pedig az érvényes magánjogból, az érvényes büntetőjogi és büntető eljárásra vonatkozó rendelkezésekről, polgári jogból, kereskedelmi és váltójogból és bírósági eljárásból kérdeztek.

A vizsgabizottságok felállításáról a közoktatásügyi miniszter 1850. október 8-án rendelkezett. Pesten a bizottságnak csak két speciális részlegét állította fel, az általános elméleti államvizsgát csak a birodalom valamely más, ilyen részleggel rendelkező bizottsága előtt (Bécsben, Prágában, Lembergben, Olmützben, Grazban, Innsbruckban vagy Krakkóban) lehetett letenni. A vizsgabizottságoknak az 1851. tanév kezdetével kellett működésüket megkezdeniük. Thun a pesti bizottság közigazgatási részlege elnökévé Vizelethy Ferenc pesti egyetemi tanárt, a bírói részleg elnökévé pedig Nagy Istvánt, a Pest megyei törvényszéki tanács elnökét nevezte ki.

Az „álladalmi vizsgálati bizottmány” legfőbb irányítása a közoktatásügyi minisztériumot, Magyarországon pedig a polgári ügyekben meghatalmazott császári biztost, ill. a helytartót illette meg. A politikai irányítás általában a felügyeletre, a tagok kinevezésénél való közreműködésre és az anyagi feltételek biztosítására (megfelelő helyiségek, felszerelés, segédzemelet kiutalása, az iratok kezelése és megőrzése) terjedt ki. A bizottság címére érkezett postát Geringer irodájában, ill. később a helytartóságon iktatták be, s az elnökök a vizsgajegyzőkönyveket minden tanév végén oda adták át, s azután ott őrizték azokat az irattárban.

Azokat az ügyeket, amelyek mindkét részlegre tartoztak, közös ülésen tárgyalták meg, amelyeken a közjogi-közigazgatási részleg vezetője el-

nökölt, s ő tett a politikai hatóság főnökének javaslatokat. Mind a közös, mind az egyes részlegek külön ülésein jegyzőkönyvet vezettek, e jegyzőkönyveket minden szemeszter végén be kellett mutatni a közoktatásügyi minisztériumnak.

A vizsgákról külön jegyzőkönyvet fektettek fel. Ebben feltüntették a vizsgázó személyi adatait, addigi tanulmányait, vizsgáit, a bizottsági tagok szavazásának eredményét s ennek alapján a minősítést, s végül a bizonyítvány kiállításának napját. A vizsgajegyzőkönyvet az elnök és a vizsgabiztosok aláírásaikkal hitelesítették.

A vizsgázókról jegyzéket vezettek; ebben a vizsgázó nevén és születési helyén kívül feltüntették a vizsga napját, nyelvét (a jelölt választhatott, hogy magyarul vagy németül kíván-e vizsgázni), továbbá azt, hogy a vizsgadíjat lefizette-e, vagy pedig ez alól felmentést kapott, a vizsgaelnök és vizsgabiztosok nevét, az esetleges megjegyzéseket s végül a vizsgaeredményt.

Azokról, akik a vizsgán nem feleltek meg, külön betűrendes jegyzéket vezettek. Egy másik jegyzékbe vették fel azok nevét, akik a birodalom bármely vizsgabizottsága előtt másodszer sem feleltek meg, s ezért a vizsgát többé nem ismételhették.

Az 1855. szeptember 25-i legfelsőbb elhatározás újonnan szabályozta a jog- és államtudományi tanulmányokat, s előírta a hallgatóknak, hogy a negyedik szemeszter végén jogtörténeti vizsgát tegyenek le. A végrehajtást szabályozó 1856. április 16-án kelt vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet ezzel párhuzamosan azt is előírta, hogy az elméleti államvizsga ezután három részből: jogtörténeti, bírói és államtudományi („országlattani”) részből áll.

A jogtörténeti vizsga tárgyai a következők voltak: római jog, kánonjog és német állam- és jogtörténet (ennek keretében az osztrák történelem).

A bírói államvizsga tárgyai: osztrák polgári jog, osztrák kereskedelmi és váltójog, osztrák polgári peres és peren kívüli bírói eljárás, osztrák büntetőjog és bűnügyi eljárás.

Az államtudományi vizsga tárgyai: osztrák statisztika, elméleti és gyakorlati nemzetgazdaságtan, pénzügytan.

Az új rendelet következtében Pesten is felállították az államvizsga bizottság jogtörténeti részlegét, ennek iratai azonban nem maradtak ránk.

D 62. STAATSRECHTLICH-ADMINISTRATIVE ABTHEILUNG

(Közjogi-közigazgatási részleg)

1850—1858

3 csomó

- 1—2. Iratok 1851/52. tanév I. félév, 1852/53. tanév I. félév, 1854/55. tanév I. félév, 1855/56. tanév I—II. félév, 1856/57. tanév I. félév, 1857/58. tanév I. félév
3. „Sitzungs-Protokoll” (1852/53-tól „Gestions-Protokoll”) a közjogi-közigazgatási részleg üléseinek jegyzőkönyve 1850/51. tanév, 1851/52. tanév I—II. félév, 1852/53. tanév I—II. félév, 1853/54. tanév I. félév, 1854/55. tanév

2 csomó

I—II. félév, 1855/56. tanév I—II. félév, 1856/57. tanév
I. félév

„Prüfungs-Protokoll” vizsgajegyzőkönyvek 1851/52. tanév I—II. félév, 1852/53. tanév I—II. félév, 1854/55. tanév I—II. félév, 1855/56. tanév I—II. félév, 1856/57. tanév I—II. félév

„Register der Reprobirten”, a vizsgálaton meg nem feleltek névjegyzéke

1850—1854 1 csomó

Az ügyiratokat sorszámokkal látták el, amelyek megegyeznek az ülés-jegyzőkönyv első rovatába bejegyzett jegyzőkönyvi sorszámmal. Kutatni a jegyzőkönyvek alapján lehet.

D 63. JUDICIELLE ABTHEILUNG

(Bírói részleg)

1851—1853

3 csomó

1—2. Iratok 1852/53. tanév I—II. félév, 1853/54. tanév I—II. félév

„Präsidiäl Gestions Protokoll”, elnöki iktatókönyv 1851/1852. tanév I—II. félév, 1852/53. tanév I—II. félév 1853/1854. tanév II. félév

2 csomó

3. „Sitzungs Protokolle . . . beider Abteilung und judicieller Abteilung”, a generális ülések és a bírói részleg külön üléseinek közös jegyzőkönyve 1851/52. tanév I. félév, 1852/53. tanév I. félév

„Sitzungs Protokolle beider Abtheilungen” a generális ülések jegyzőkönyve 1851/52. tanév II. félév

„Sitzungs Protokolle der judiciellen Abtheilung”, a bírói részleg külön üléseinek jegyzőkönyve 1851/52. tanév II. félév, 1852/53. tanév II. félév, 1853/54. tanév II. félév

„Prüfungs Protokoll”, vizsgajegyzőkönyvek 1851/52. tanév II. félév, 1852/53. tanév I—II. félév

„Approbirten Register”, a vizsgázottak névjegyzéke 1852/53. tanév I—II. félév, 1853/54. tanév II. félév

„Register der Reprobirten”, a vizsgán meg nem feleltek névjegyzéke 1851/52. tanév I—II. félév, 1852/53. tanév I—II. félév

„Register der zum ersten Male Reprobirten” 1853/54. tanév II. félév

„Register der zum zweiten Male Reprobirten” 1853/54. tanév II. félév

„Alphabetisches General Register”, közös mutató a különböző jegyzőkönyvekhez 1851/52. tanév I—II. félév, 1852/53. tanév I—II. félév, 1853/54. tanév II. félév

1 csomó

Az ügyiratokban az elnöki iktatókönyv, a jegyzőkönyvekben a mutató alapján lehet kutatni. Az elnöki iktatókönyvbe minden iratot bevezettek, amely a részleghez került. Egyszerűbb ügyeket (pl. a vizsga napjának kitűzése) az elnök saját hatáskörében intézett el, s csak a fontosabbakat utalta a bizottsági ülés elé.

B) A KERÜLETI HATÓSÁGOK IRATAI

A Bach-kori kerületi hatóságok közül a katonai kerületi parancsnokságok iratai nincsenek az Országos Levéltár őrizetében. Ezeket — amennyiben megmaradtak — a Hadtörténelmi Intézet Levéltára őrzi.

A kerületi hatóságok iratait nem vitték Bécsbe, azokat mindig az utódhatóság vette át, majd a kerületi beosztás megszűnte után Budán vonták össze.

A Haynau-féle katonai kormányzat idején először a kerületi főbiztosokat (1849—1850) nevezték ki, majd a főbiztosi kerületeket fokozatosan megszüntették, és az ország öt kerületre bontásával kapcsolatban miniszteri biztosságokat (1849—1850) szerveztek meg. Az utóbbiak mellett kerületi tanhatóságokat (1849—1853) létesítettek, ezek a provizórium időszakában is fennálltak.

A provizórium idején működött kerületi kormányzatok (1851—1853) már a katonai kerületi parancsnokságoktól lényegileg függetlenek voltak.

A definitívum időszakának ún. helytartósági osztályait jogilag országos hatóságoknak tekintették. Minthogy azonban illetékességük csak egy-egy kerületre terjedt ki, és regisztraturáik szervesen kapcsolódnak a kerületi kormányzatok irattáraihoz, irataikat itt ismertetjük.

KERÜLETI FŐBIZTOSOK

1849—1850

Az ország katonai meghódítása után az uralkodó kerületi főbiztosokat nevezett ki, akiknek az volt a feladatuk, hogy egy-egy nagyobb (másképpen—hat megyét magában foglaló) terület közigazgatását a Habsburg parancsuralom szellemében szervezzék át.

A főbiztosok részére készült hivatali utasítás 1849 júliusában kelt Bécsben. Eszerint a főbiztos kerületében a polgári közigazgatás első szerve, s mint ilyen közvetlenül van a polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos alá, és az illető katonai kerület parancsnoka mellé rendelve. Ő irányítja az egész polgári közigazgatást a hozzá utalt megyékben, sz. kir. városokban és kerületekben, saját felelőssége alatt, de a katonai kerület parancsnokával állandó egyetértésben.

A főbiztosok közvetlenül levelezhettek a szomszédos koronatarományok vezető polgári hatóságaival, helytartósági és kerületi elnökeivel, mindazokban az ügyekben, amelyek kerületük közigazgatását érintették. Működésüket — a hadi- és ostromállapotra való tekintettel — úgy kellett kifejtetniük, hogy a legfelső hadi és polgári közigazgatás egysége megőriztessék, és különösen

a katonai kerületi parancsnok a hadseregparancsnokságtól kapott utasítások alapján a végrehajtó hatalmat kezében tarthassa. A végrehajtó hatalmat kifelé polgári ügyekben is a katonai kerületi parancsnok képviselte: minden nyilvános hirdetményt vele egyetértésben, és általában az ő nevében kellett kiadni.

A főbiztosok elsőrendű feladata volt, hogy minden katonai rendszabályt támogassanak, és oda hassanak, hogy a hadsereg-főparancsnok meg a katonai kerületi parancsnok intézkedései, különösen pedig a hadbiztossági szervek hivatalos rendelkezései végrehajtásra kerüljenek. Első feladatuk ezért a polgári közigazgatás rendszeres menetének megteremtése, újjászervezésének előkészítése volt. Az ideiglenes közigazgatást a március 4-i birodalmi alkotmány értelmében kellett bevezetniük, az ország sajátosságainak figyelembevétele mellett, de összhangban a többi tartomány részére szentesített szervezettel.

Gondoskodniuk kellett arról, hogy az uralkodó és a hadsereg-főparancsnokság kiáltványait, meg a hatóságok hirdetményeit a helyi szokásos nyelveken közzétegyék; egyben el kellett rendelniük a forradalmi kormány minden hirdetményének az elkobzását, aki ilyet terjesztett, hadbíróság elébe kellett állítaniuk. Teljes eréllyel kellett közreműködniük a meghódított országrészek lefegyverzésének, a felségárulással vádolt személyek letartóztatásának, vagyonuk lefoglalásának keresztülvitelénél, ezért ügyészeket adtak melléjük, akik bizonyítót anyagot gyűjtöttek a forradalom részvevői elleni eljárásokhoz. A megyei, városi és községi hivatalokból el kellett távolítaniuk minden kompromittált és „megbízhatatlan” egyént, s helyüket kormányhű elemekkel betölteni. Gondoskodniuk kellett a magyar bankjegyek elkobzásáról, és az ilyenek rejtgetőit hadbíróság elé kellett állítaniuk.

Igyekeznük kellett, hogy a népet megnyerjék a kormány számára: a parasztokat meg kellett nyugtatni, hogy az úrbéri könnyítések érvényben maradnak, a földbirtokosoknak tudtukra kellett adni, hogy az elveszett úrbériségért csak akkor kaphatnak kárpótlást, ha a rend helyreáll és az ország erőforrásai ismét megnyílnak. A klérus közreműködését is igénybe kellett venni a lakosság megnyugtatására és szemmel kellett tartani működését. A kormány tekintélyének helyreállítására saját belátásuk szerint hozhattak intézkedéseket; a kormányhű elemeket védelemben kellett részesíteniük.

A birodalmi alkotmánynak megfelelően vegyes lakosságú járásokban minden nemzetiség jogait és érdekeit védelemben kellett részesíteni. Egyházban és iskolában meg kellett szüntetniük minden nyelvi kényszert. A hatóságokat utasítaniuk kellett, hogy a felekkel a lakosság nyelvén tárgyaljanak, a lakosok nyelvén írott beadványokat fogadják el, és a megfelelő nyelven hozzák meg végzéseiket. Ellenőrizniük kellett, hogy a hatóságok e rendelkezéseket betartják-e, és hirdetményeiket is a szokásos nyelven teszik-e közzé. A főbiztosok a melléjük és föléjük rendelt polgári hatóságokkal, továbbá minden katonai hatósággal németül leveleztek.

Ugyancsak a birodalmi alkotmánynak megfelelően el kellett választani a jogszolgáltatást a közigazgatástól. A megyei közigazgatás vezetője a kormánybiztos; őt a kerületi főbiztos javaslatára a teljhatalmú császári biztos és a hadseregparancsnok nevezte ki. A főbiztosoknak — a kormánybizto-

sok javaslatai alapján — a megyéknek járásokra való felosztására nézve is előterjesztést kellett tenniük. A járási közigazgatást ők szervezték meg; más közigazgatási ágak hivatalnokait is ideiglenesen ők nevezték ki, az ilyen kinevezéseket a császári biztos elé terjesztették jóváhagyásra. A szabad királyi városok közvetlenül a főbiztosok alá voltak rendelve, de a főbiztosok hatalmukat a kormánybiztosra ruházhatták át, ilyenkor közvetlenül is, a kormánybiztos útján is intézhettek a szabad királyi városokhoz rendeleteket. Tízezer lakosig terjedő szabad királyi városok polgármesterét a főbiztos javaslatára a császári biztos nevezte ki, nagyobb városok és katonailag fontos helyek polgármesteri állására a főbiztos és katonai kerületi parancsnok közösen tett javaslatot, a kinevezés pedig a császári biztos előterjesztésére a hadsereg-főparancsnok által történt.

A városok és mezővárosok igazgatása egyelőre az addigi szabályok szerint történt. A főbiztos a városi szervekkel egyetértésben szabályozta a fizetéseket és határozta meg a tisztviselők számát. A városok, megyék és szabad kerületek minden hivatalnoka alá volt rendelve a főbiztosnak. Ő közölte velük a kormány rendeleteit, a megyékben a kormánybiztos útján, a szabad királyi városokban a polgármester útján, esetleg a kormánybiztoson keresztül vagy közvetlenül az illető kormányzati ág vezetőjével. A főbiztos a kormányzat minden ágának minden eseményéről jelentést tétetett magának, döntött panaszos és fegyelmi ügyekben, feltétlenül jogában állt hivatalnokokat állásukból elmozdítani, illetményeiket felfüggeszteni, az általa kinevezetteket elbocsátani, a felsőbb helyen kinevezettek elbocsátását pedig javaslatba hozni. Állandó érintkezésben kellett lennie az alárendelt kormánybiztosokkal és a császári biztost értesíteni minden fontosabb eseményről. Kerületét többször be kellett utaznia, hogy személyesen győződjék meg a lakosság hangulatáról és az igazgatás menetéről, s észrevételeit a különböző kormányzati ágakra és azok hivatalnokaira nézve javaslataival együtt a császári biztos elé kellett terjesztenie.

A főbiztosoknak különös figyelmet kellett szentelniük a községi ügynek, a népiskoláknak, a jótékony intézeteknek, a kultuszügyeknek, a mezőgazdaság előmozdításának, az ipar és közlekedés ügyének úgy, hogy az ezek fejlődését gátló akadályokat el kellett hárítaniuk, továbbá a közegészség és közbiztonság ügyének, végül a börtönök állapotának. Amíg a pénzügyigazgatás külön szervezetet nem állított fel a közpénzek kezelésére, a főbiztosok ellenőrző befolyást gyakoroltak a közpénzek beszedésére és felhasználására is, s az adóügyre általában, meg kellett akadályozniuk a visszaéléseket.

A közigazgatás többi ágában — különösen a kamarai, bányászati és postaigazgatás ágazataiban — a főbiztosoknak az volt a feladatuk, hogy azok szerveit megfelelő módon támogassák, s elsősorban az ott alkalmazott kompromittált és megbízhatatlan egyének eltávolítására gyakoroljanak befolyást.

A kerületi főbiztosok miniszteri tanácsosi rangban voltak, melléjük adtak egy-egy magasabb közigazgatási hivatalnokot (kormánybiztosi ranggal) előadói és irodafőnöki minőségben, ezek helyettesítették a főbiztosokat távollétük esetén. A kiadói teendőket egy-egy titkár végezte, az irodai és kezelői munkára a főbiztosok irnokokat vehettek fel, elsősorban a felosztott magyar hatóságok irodai személyzetéből. A főbiztosoknak külön hivatali

pecsétjük volt, a császári sással, és „k. k. Distrikts-Oberkommissär” körirattal.²¹

A kerületi főbiztosok kinevezése, működésük megkezdése nem történt meg egyszerre: először az északnyugati részekben jelennek meg, amely részek katonai megszállása ezt lehetővé tette. A főbiztosok kivétel nélkül magyarok voltak, Geringer előterjesztésére Haynau nevezte ki őket, és a kinevezéseket az uralkodó hagyta jóvá. Az elsőnek kinevezett főbiztosok közé tartoztak gróf Forgách Antal a trencsényi, Andreánszky Sándor a beszercebányai, gróf Szirmay Sándor a kassai, Szentiványi Vince a pesti, Rohonczy Ignác a pozsony—soproni, majd a pécsi kerületben. Már korán megtörtént a jóváhagyása gróf Andrassy György kinevezésének a Szepességbe és Gömörbe, meg Ürményi Józsefénak a fehérvári kerületbe, ők azonban lemondtak állásukról, az első korára és családi viszonyaira hivatkozva, a második azért, mert a kormány által tervezett reformokkal nem tudott egyetérteni.²² A többi kerületet csak 1849 őszén szervezték meg, miután az ország fegyveres meghódítása befejeződött, és az új katonai és polgári kerületek beosztásának legfelsőbb jóváhagyása megtörtént.

Az 1849 októberében kiadott „ideiglenes közigazgatási rendezet”, amely a magyarországi államigazgatás új rendszerének alapelveit fektette le, a kerületi főbiztosokat kerületi főispáni címmel ruházta fel. Ugyanakkor azonban azzal, hogy a katonai kerület parancsnoka mellé miniszteri biztost rendelt a polgári ügyek vezetésére, a főbiztosok állásának jelentőségét csökkentette, és végeredményben ezeknek az állásoknak a megszüntetését készítette elő. Valóban, ettől kezdve a megüresedő főbiztosi állásokat már nem töltötték be, hanem ezek hatáskörét a miniszteri biztos vette át. Végül az 1850 szeptemberében kiadott új szervezési rendelet valamennyi főbiztos-ságot megszüntette, és az országot öt közigazgatási kerületre osztotta fel, mindegyik élén egy-egy „cs. kir. kerületi főispánnal”. A lelépő főbiztosok hivatalos irataikat annak a kerületi kormányszábnak adták át, amelynek területéhez addigi székhelyük tartozott. A főbiztosok levéltárainak további története a kerületi kormányszabok, ill. helytartósági osztályok levéltárainak történetével fonódik össze.

D 64. ROHONCZY IGNÁC SOPRONI KER. FŐBIZTOS

1849 június—szeptember

3 csomó

1—3. Iratok

1849

3 csomó

Rohonczy már 1848 decemberétől fogva működött mint Sopron és Vas megyék kir. biztosa (D 32.). A katonai kerületi parancsnokság 1849. június 14-én közölte vele, hogy Geringer vette át a magyarországi polgári közigazgatást, és hogy a jövőben — miután az ideiglenes polgári kormányzat megszűnt — a polgári ügyekben közvetlenül Geringerhez kell fordulnia. Az

²¹ Az instrukciót lásd: D 70. 1849. 296.

²² D 55. 1849. 47. RG.

egyek megyékbe kiküldött kir. biztosok hatásköre június végén szűnt meg, ekkor helyükbe ideiglenes kormánybiztosok léptek, akik külön utasítás szerint vezették a megye közigazgatását. Ugyanakkor nevezték ki az új kerületi főbiztosokat, akik az ideiglenes kormánybiztosok működését — a katonai kerületi parancsnok felügyelete alatt — közvetlenül irányították. Rohonczyt ekkor kerületi főbiztossá nevezték ki, Sopron székhellyel. Kerületéhez tartozott Sopron és Vas megyéken kívül Pozsony, Moson és Győr megye is.

Júliustól kezdve tehát Rohonczy már nem mint kir. biztos, hanem mint cs. kir. kerületi főbiztos működött, s így már hivatali címében is kifejezésre jutott a szakítás a magyar történelmi alkotmánnyal.

Pozsony és Moson megyék közigazgatásának átvétele nem okozott Rohonczynak különösebb nehézséget, mert e megyék már addig is császári kézen voltak. Más volt a helyzet Győr megyével, oda Rohonczynak szinte a katonasággal egyidőben kellett bevonulnia, hogy a közigazgatást újjászerveze, abból a „forradalmi” elemeket eltávolítsa.

A hadműveletek idején Rohonczy gr. Zichy Ödönnel, a III. hadosztály tábori biztosával is levelezett, abból kifolyólag, hogy Zichy bizonyos polgári ügyekben is intézkedett (pl. Ruszt város polgármesterét eltávolította hivatalából, elfogatásokat eszközölt).

Haynau augusztus 22-én Rohonczyt az újonnan szervezett pécsi kerület főbiztosává nevezte ki (D 65.), s egyben felmentette őt addigi állásától. A soproni kerület vezetését szeptember elején gr. Cziráky János vette át, ő azonban Pozsonyba helyezte a kerület székhelyét, és új ügykezelést vezetett be (D 69.).

D 65. CSEH EDE PÉCSI KER. IDEIGLENES FŐBIZTOS

1849 október

2 csomó

1. Iratok (beadványok)	1849	1 csomó
2. „Levelezési jegyzőkönyv”, kiadványok másolati könyve	1849	1 csomó
„Kiküldetési jegyzőkönyv”, iktatókönyv	1849	

Haynau 1849. augusztus 22-én Rohonczy Ignácot nevezte ki a *Scmogy*, *Zala* és *Baranya* megyékből alakítandó kerület főbiztosává. Geringer, amikor Rohonczyval tudatta a kinevezést, felkérte őt, mindenekelőtt arról gondoskodjék, hogy a hozzá utalt megyék élére megfelelő kormánybiztosok kerüljenek. Rohonczy azonban nem foglalta el új állomáshelyét, hanem azonnal beadta lemondását. Családi okokra hivatkozott, s erői gyengeségére, amelyek nem teszik őt alkalmassá a nehéz feladat elvégzésére. Különösen a forradalom által erősen érintett Zala és Somogy megyék kormányzata járt nagy nehézségekkel, annál is inkább, mert e megyékben szerinte korábban sem volt rendezett közigazgatás. Ez okokhoz később még az is hozzájárult, hogy Rohonczy nem értett egyet a magyarországi „közigazgatási rendezet” szellemével, amely rendezet szövegét még annak minisztertanácsi tárgyalása

előtt, augusztus 28-án Geringer neki bizalmas véleménynyilvánítás végett megküldötte. Rohonczy úgy vélte, a nemzetiségek egyenjogúsítását Magyarországon nem lehet teljes mértékben megvalósítani. Szükségesnek tartotta továbbá, hogy a megyei hatóságok mellett tanácsadó testületeket tartsanak fenn, amelyeket a királyi biztosok egy része létesített.

Szeptember 25-én Haynau Somssich Pált nevezte ki a pécsi kerület főbiztosává, s Geringer ekkor Somssichot bízta meg a kormánybiztosok személyére vonatkozó javaslattétellel. Rohonczy mindjárt ezután, szeptember 27-én elküldte Somssichnak a hozzá érkezett, s nála elintézetlenül heverő hivatalos megkereséseket; Somssich azonban nem volt hajlandó elvállalni a neki felkínált állást.

Ezek után Wernhardt tábornok, a pécsi katonai kerület parancsnoka, október 8-án felhatalmazta Cseh Edét, Baranya megye első alispánját, hogy a kerületi főbiztos helyett gondoskodjék a hozzá érkező rendeleteknek a Zala, Somogy és Baranya megyéből álló egész kerületben való végrehajtásáról. Cseh ekkor átvette a Rohonczy-féle elintézetlen iratokat, s megkísérelte a politikai közigazgatás irányítását Zala és Somogy megyékben, valamint Pécs városában, anélkül azonban, hogy székhelyét elhagyta volna. Zalát és Somogyot a magyar kormány a szabadságharc végéig kezében tartotta, az ottani megyei tisztikarokban azóta sem történt változás, s azok a Cseh Ede által oda megküldött rendeleteket egyszerűen válaszatlanul hagyták. Cseh október 25-én számolt be Geringernek hivatalos működéséről (D 68.), s e jelentésben sürgette kerületi főbiztos kinevezését. Erre nemsokára sor is került, Geringer november 3-án értesítette őt, hogy Zala megyét a fehérvári kerülethez csatolták, s helyette Tolna megyét kebelezték a kerületbe, annak főbiztosává pedig Augusz Antalt nevezték ki (D 68.). Cseh Ede ekkor az ideiglenes főbiztosi működése során keletkezett iratokat Augusznak küldte meg.

Az iratokhoz a tolnai kerületi főbiztosságon német nyelvű iratjegyzéket készítettek. Köztük csak beadványok vannak, a kiadványok fogalmazatait Cseh nem őrizte meg. Az iratokra rávezették a kiküldetési jegyzőkönyvi (iktatókönyvi) számot, s e számok növekvő rendjében helyezték el őket. Általában feltüntették rajtuk a főbiztosi intézkedés számát is (levelezési jegyzőkönyvi szám).

A „levelezési jegyzőkönyv” az október 8—31 között kelt kiadványok szövegét tartalmazza. Cseh Edének az alárendelt hatóságok közül csak a Zala és Somogy megyék alispáni hivatalaihoz, valamint Pécs város tanácsához intézett rendeleteit másolták be ide, Baranya megyét közvetlenül mint kormánybiztos irányította.

A „kiküldetési jegyzőkönyv” a beadványokról s azok elintézéséről kétéhszámosan vezetett iktatókönyv, a bal hasámban a beadvány tárgyával, a jobb az elintézés módjának feltüntetésével. Október 17-én nyitották meg, pótlólag beiktatták a Rohonczyhoz címzett iratokat is. A jobb hasámban általában utalás történik a „levelezési jegyzőkönyv” ama folyószámára, amely alatt a beadvány elintézésének (a megfelelő kiadványnak) a szövege megtalálható. Az iratok átadása-átvétele alkalmával a kiküldetési jegyzőkönyvbe bejegyezték az is, hogy mely iratok hiányoztak.

D 66. MILITÄR DISTRICTS-COMMANDO FÜNFKIRCHEN

(Pécsi katonai ker. parancsnokság)

1849 október—november

A pécsi katonai kerületet 1849 októberében alakították meg Zala, Somogy és Baranya megyékből. Parancsnoka br. Wernhardt tábornok volt. Wernhardt a parancsnokság iratai közül egyeseket Cseh Edének, a kerület főbiztosi teendőivel ideiglenesen megbízott Baranya megyei kormánybiztosnak adott át elintézés végett. Az iratok Cseh Ede pécsi ker. ideiglenes főbiztosi irataival egy csomóban vannak elhelyezve (D 65.). E — mindössze néhány, jelentéktelenebb darabból álló — iratanyagot Cseh, megbízatásának megszűntével, 1849 novemberében Augusz Antal tolnai ker. főbiztosnak (D 68.) adta át. Augusz az iratokhoz iratjegyzéket készíttetett, ez az iratok mellett fekszik.

D 67. DÖRY GÁBOR FEHÉRVÁRI KER. FŐBIZTOS

1849 október—1850 december

34 csomó 6 kötet

1—34. Iratok	1849—1850	34 csomó
35—37. Iktatókönyv	1849—1850	3 kötet
38—39. Mutató	1849—1850	2 kötet
40. A Fejér megyei iratok mutatója	1849—1850	1 kötet

Döry Gábort — aki a szabadságharc idején Windischgrätz megbízásából kir. táblai bíróként működött Tolna megyében — 1849. szeptember 25-én Haynau a *Komárom, Győr, Veszprém, Fejér és Tolna* megyékből alakítandó polgári kerület főbiztosául nevezte ki. Az új főbiztos rövidesen kinevezése után Szekszárdról Székesfehérvárra helyezte át hivatali székhelyét. A fehérvári kerületet Haynau rendeletére már október végén átszervezték: Tolna megyét kivették Döry főhatósága alól, viszont az ő kerületéhez csatolták Zala megyét is.

Az új főbiztosnak mindenekelőtt a kerületéhez tartozó öt megye és a területén fekvő három szabad királyi város (Székesfehérvár, Győr, Komárom) közigazgatását kellett megszerveznie. Különösen Veszprém és Komárom megyék közigazgatásának átszervezése okozott nehézségeket. Veszprém megye tisztikarát a magyar kormány alatt működő főispán helyezte hivatalába és a magyar kormánybiztosok erősítették meg. „Veszprém megye közönsége” október 1-én még bizottmányi ülést tartott, s annak határozata folytán tiltakozott Babarczy cs. kir. tartományi főbiztosnál a császári katonaság zsarolásai ellen. Döry október közepén jelent meg Veszprémben, ott a tisztikart feloszlatta, kormánybiztossá Pap Jánost tette meg, s elrendelte a fegyverek és a Kossuth-bankók elkobzását, a forradalomban részt vett személyek javainak zárolását.

Komárom megyébe már július végén kinevezték Jankó Mihályt kormánybiztossá. Ő azonban csak augusztus végén kezdett hivatalosan működni, miután a császári csapatok elfoglalták Komárom várának ostromvonalát.

Hol Tatán, hol Győrött tartózkodott, s onnan igyekezett igazgatni az ostromló seregek és a Duna által szétszakított területet. Komárom bevétele után, október 4-én bement a városba, s attól kezdve ott működött, jelentéseit ekkor még egyenesen Geringerhez intézvé. Minthogy a megye politikai tisztviselői mind a magyarok által védelmezett városban voltak, ezek helyett Jankó más, ideiglenes tisztikart alakított. Szolgabírákul olyanokat választott, akiket 1848-ban Windischgrätz megerősített hivatalukban, s akiket májusban a magyar kormánybiztos az általa tartott tisztújításon éppen ezért kihagyott. Dóry november elején ment Komáromba az új tisztikar megalakítására.

Fejér megye kormánybiztosává id. Horváth Mihály alispánt tette meg az új főbiztos, Zala megye élére pedig az ott birtokos, lojális Bogyay Lajost helyezte.

A fehérvári főbiztosság 1850. december 9-én szüntette be működését, az új kerületi szervezéssel kapcsolatban. Dóry ezután az újonnan szervezett nagyváradi kerület (D 115—117.) vezetését vette át.

A főbiztosság irattárából az átszervezés következtében kiválogatták a Komárom és a Fejér megyékre vonatkozó iratokat, s azokat a pozsonyi, ill. a pesti kerületi kormányzatnak küldték meg, ahová ezek a megyék az új szervezés szerint tartoztak, a többi iratot a segédkönyvekkel együtt a soproni kerületi kormányzat mint illetékes, vette át. Az iratanyag ilyen széttagolt állapotban került be az Országos Levéltárba, itt az 1954. év folyamán osztották vissza a kiemelt iratokat eredeti helyükre.

A Fejér megyére és Székesfehérvár városára vonatkozó iratokhoz az azokat használó pesti kerületi kormányzat külön mutatót készíttetett.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve.

D 68. AUGUSZ ANTAL TOLNAI KER. FŐBIZTOS

1849 október—1850 december

16 csomó, 4 kötet

1—16. Iratok	1849—1850	16 csomó
17—19. Iktatókönyv	1849—1850	3 kötet
20. Mutatókönyv	1849—1850	1 kötet

Az uralkodó 1849. október 26-án nevezte ki Augusz Antalt a hadseregparancsnokság által egy kerületbe összevont *Tolna*, *Baranya* és *Somogy* megyébe főbiztosul. A megyék addigra már ideiglenesen szervezve voltak, Somogyban Tallián János, Baranyában Cseh Ede volt a megyefőnök, Tolnában — amelynek élén addig Augusz állt megyefőnökként — az ő helyébe Forster Károlyt nevezték ki. Pécs város polgármesteri hivatala is közvetlenül a főbiztos alá volt rendelve.

A főbiztosnak Somogy megyében volt a legnehezebb feladata. E megye területét a magyar kormány a szabadságharc egész ideje alatt a kezében tartotta, az ottani tisztikar október végén még mindig ellenállást tanúsított a császári rendszabályokkal szemben.

A tolnai kerület 1850 decemberében szűnt meg, Augusz ennek megtörténte után a pesti kerületi kormányzat vezetését vette át.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében követik egymást. A segédkönyvek magyar nyelvűek, a mutatókönyv bő tárgyivonatokat ad.

D 69. GR. CZIRÁKY JÁNOS POZSONYI KER. FŐBIZTOS

1849 szeptember—december

6 csomó, 3 kötet

1—5. Iratok	1849	1 csomó
6. Vas megye beligazgatási jegyzőkönyve	1849	1 csomó
7. Iktatókönyv	1849	1 kötet
8. Mutatókönyv	1849	1 kötet
9. A Pozsony megyei iratok mutatókönyve	1849	1 kötet

Gróf Cziráky János (korábban a 4. császári hadtest hadseregbiztosa) 1849. szeptember 4-én vette át Rohonczytól a *Pozsony, Moson, Sopron és Vas* megyékből álló kerület vezetését. Míg Rohonczy Sopron városában székelt, Cziráky Pozsonyban helyezte el hivatalát.

Czirákynek bizonyos nehézséget okozott az a körülmény, hogy kerületének két megyéje, Sopron és Vas, a soproni, a másik kettő pedig — Pozsony és Moson — a pozsonyi katonai kerülethez tartozott. Kérésére a hadseregarancsnokság szeptember 19-én a katonai kerületi parancsnokságok új beosztását rendelte el, ezután Cziráky egész kerülete a pozsonyi katonai kerület részévé vált.

Az új főbiztos meghagyta a Pozsony és Moson megyékben működő igazgatási választmányokat, s azokra különösen a jogszolgáltatást és az árvavagyon kezelését bízta. Sopron és Vas megye kormánybiztosait utasította, hogy a nemzetiségekre illő tekintettel legyenek, s a lelkészek, népoktatók és jegyzők közül a forradalmi szelleműeket távolítsák el helyükről.

Vas megye felsőbb rendeletre beligazgatási jegyzőkönyveit időről időre másolatban a kerületi főbiztoshoz terjesztette fel. Cziráky iratai között — külön csomóba gyűjtve — az 1849 szeptember—december havi jegyzőkönyvek másolatai fekszenek.

Cziráky még az év decemberében lemondott állásáról. Kerületét akkor kettéosztották: Pozsony megye vezetését Forgách Antal nyitrai főispán, Moson, Sopron és Vas megyékét pedig Hauer István soproni miniszteri biztos vette át. A Pozsony megyei iratokat ekkor kiválogatták Forgách számára. Az Országos Levéltárban ezeket az iratokat eredeti helyükre osztották vissza.

Az *iratok* iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve.

Az *iktatókönyv* első lapjain Czirákynek mint Moson és Győr megyék kir. biztosának (D 34.) iktatását találjuk az 1849. május 22—június 20 közötti időszakból (1—62. sz.). Az iktatás ekkor még magyar nyelvű. Június 20-án az iktatás megszakad: e nappal nevezték ki Czirákyt hadbiztossá. A következő lapokon szeptemberrel kezdődőleg a pozsonyi főbiztosi iratok iktatása indul, most már német nyelven. Az iktatókönyvet csak a 900. számig

vezették rendesen, azon túl csak elvétve fordulnak elő bejegyzések, holott az iratok egészen az 1636. számig futnak tovább.

A *mutatókönyv* szükséztől, inkább csak a tulajdonneveket indikálja.

A *Pozsony megyei iratok mutatója* Forgách főbiztos hivatalában készült, az általa átvett iratok használatának megkönnyítésére.

D 270. BR. HAUER ISTVÁN MIN. BIZTOS. SOPRONI KER. FŐBIZTOSI IRATAI

1850

17 csomó, 3 kötet

1—16. Iratok	1850	16 csomó
17. Szabályrendeletek	1850	1 csomó
18—19. Iktatókönyv	1850	2 kötet
20. Mutatókönyv	1850	1 kötet

Cziráky pozsonyi kerületi főispánnak állásáról történt lemondása után, 1849. december 13-án, Geringer felszólította a soproni katonai kerület újonnan kinevezett miniszteri biztosát, báró Hauer Istvánt, vegye át Cziráky kerületéből *Moson, Sopron* és *Vas* megyék, valamint a területükön fekvő szabad királyi városok (Sopron, Kőszeg, Kismarton és Ruszt) vezetését. Hozzá utalta a Cziráky hivatalánál működött két kerületi titkárt is. Pozsony megyét a kerületről leválasztva, Forgách nyitrai főbiztos kerületéhez csatolta át.

Hauer a közvetlen irányítása alá rendelt polgári kerület ügyeit nem a miniszteri biztos irodában, hanem attól elkülönítve, a Pozsonyból ismét Sopronba átköltözött főbiztosi személyzettel és hivatalban intézte. 1849. december 27-én jelentette Alemann tábornok soproni katonai kerületi parancsnoknak, hogy a főbiztosi állás betöltéséig ideiglenesen ő látja el a főbiztosi teendőket.

Hauer a soproni kerület közigazgatását kíméletlenül germanizálta, azokat a hivatalnokokat, akik német többségű területen működtek és nem akartak áttérni a német nyelvű hivatali ügyködésre, elbocsátással fenyegette vagy áthelyezte.

A soproni kerületi főbizottság 1850 végével szűnt meg, s adta át ügyeit és iratait az új soproni kerületi kormányzatnak.

Hauer főbiztosi *iratai* az általa konstruált irattári rendszer szerint tagolódnak tárgyi csoportokra. Az egy ügyhöz tartozó iratokat összefűzték.

A *szabályrendeletek* mutatója a D 112. törzsszámú állag 155. rsz. kötetében található.

D 70. GR. FORGÁCH ANTAL NYITRAI KER. FŐBIZTOS

1849 június—december

9 csomó, 2 kötet

1—8. Iratok	1849	8 csomó
9. Szabályrendeletek	1849	1 csomó
10. Iktatókönyv	1849	1 kötet
11. Mutató	1849	1 kötet

Gróf Forgách Antalt Windischgrätz 1849 márciusában Heves megye kir. biztosául nevezte ki. Miután itteni hivatalos működésének a magyar hadsereg győzelmes előnyomulása folytán hamarosan vége szakadt, a 4. cs. hadtest élelmezési biztosságát vállalta el. Innen szőlította őt vissza a politikai igazgatás területére Haynau, aki június 15-én a nyitrai kerület főbiztosává nevezte ki. A kerület *Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva és Liptó* megyéket foglalta magában.

Forgách olyan ütemben szervezte meg kerületét, amint azt a hadihelyzet számára lehetővé tette. Először Nyitra megye tisztikarát nevezte ki, a megye élére gróf Apponyi Lajos volt királyi biztost helyezte. Nyitra városában ekkor még huszárok tartózkodtak, s folyt a magyar hadsereg részére az újoncozás. A megyének először a Vágon túli járásait szervezték meg. Apponyi alig tudott a nehézségekkel megbirkózni, s csak szeptember elején foglalta el székhelyét.

Trencsén megyében Forgách Piacsek Károly volt alispánt tette meg kormánybiztosnak. Piacseknek aránylag rövid idő alatt sikerült a megyét pacifikálnia.

Árva megye magyar tisztikara a cári csapatok elől Besztercebányára menekült. A cári csapatok mellett működő élelmezési biztos, Mátyus József ideiglenes biztost nevezett ki a megye élére, Stephanides József személyében. Forgách főbiztos gróf Pongrácz Arnoldot tette meg megyei kormánybiztosnak.

Turóc megye tisztikara éppúgy elmenekült, mint az árvai. Ott az ügyeket egy ideig egy önként alakult bizottság vette kezébe, amely szlovák nyelven ügködött. Forgách a bizottságot feloszlatta, és Pongrácz grófra bízta a szervezés előkészítését.

Liptó megyében egy ideig egyáltalában nem volt hatóság, s itt is a turócihoz hasonló bizottság működött. A szlovák nemzeti mozgalomnak ebben a fészkeben Forgách — aki magát szláv nemzetiségűnek vallotta — Szentiványi Pált tette meg kormánybiztosnak.

A nyitrai kerület 1850. január 1-jével — Pozsony megyével egyesülve — pozsony—nyitrai kerületté alakult át (D 71.).

Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. A 3001—3280. iktatószámú iratok hiányoznak.

D 71. GR. FORGÁCH ANTAL POZSONY—NYITRAI KER. FŐBIZTOS
1850 január—december
24 csomó, 5 kötet

1—22. Iratok	1850	24 csomó
23—24. Szabályrendeletek	1850	2 csomó
25—28. Iktatókönyv	1850	4 kötet
29. Mutató	1850	1 kötet

Forgách 1850. január 1-től kezdve mint a pozsony—nyitrai kerület főbiztosa működött, Pozsony székhellyel. A kerület *Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva és Liptó* megyéket foglalta magában.

A hat megye és a területükön fekvő hét szabad királyi város (Bazin, Szentgyörgy, Modor, Pozsony, Nagyszombat, Szakolca, Trencsén) közigazgatásának átszervezése, majd a területátrendezés tervének elkészítése és annak végrehajtása adott a főbiztosnak legtöbb gondot.

Az iratokat kútfők s azokon belül iktatószámok szerint rendezték. A mutatókönyv az iktatószámra utal, az iktatókönyv utolsó rovatában levő római szám jelöli a megfelelő kútfőt, az ez alatt olvasható arab szám pedig a kapcsolódó előirat számát.

D 72—73.

ANDREÁNSZKY SÁNDOR BESZTERCEBÁNYAI KER. FŐBIZTOS

1849 július—1850 szeptember

33 csomó, 8 kötet

Haynau 1849. július 4-én Andreánszky Sándor volt kamarai tanácsost egy újonnan szervezendő polgári kerület főbiztosává nevezte ki. E kerületet *Nógrád, Zólyom, Hont és Bars* megyékből, valamint a területükön fekvő bányavárosokból (Selmec- és Bélabánya, Bakabánya, Kőrmöcbánya, Újbánya, Besztercebánya) és szabad királyi városokból (Brezsnóbánya, Korpona, Zólyom) kellett megalakítani.

Andreánszky kinevezése után még hosszú ideig Pesten tartózkodott, s egyelőre még írásban sem vette fel az érintkezést a számára kijelölt területtel. Augusztus 5-én azt jelentette Geringernek, hogy kerületének megyéiből a honvéd csapatok már kivonultak ugyan, de értesülése szerint Nógrádban még mindig a magyar kormány által kinevezett tisztikar működik, s azt gerillák támogatják; Bars megye alsó része pedig a komáromi védősereg közelléte miatt nem biztonságos számára. Nógrádba ekkor még postajárat sem volt Pestről. Azt kérte, küldjenek katonai megszálló erőket kerületébe, és Balassagyarmaton állítsanak fel katonai kerületi parancsnokságot, amíg ez meg nem történik, nem tudja megindítani a közigazgatást. Augusztus 30-án megismételte ezt a kérését annak érdekében, hogy különösen a bányavárosok tisztikarából eltávolíthassa a forradalmi elemeket, és biztosíthassa a kincstári javakat a császári kormány számára. Geringer szeptember 7-én közölte vele, hogy a hadseregpáncsnokság nem tud kerületébe karhatalmat küldeni, rövidesen megtörténik azonban az ország teljes katonai megszállása. Hirdettesse ki tehát kerületének minden községében, hogy a lakosok maradjanak nyugodtan, mert azokat a községeket, amelyek a kormányközegek iránt engedetlennek vagy rosszindulatúnak mutatkoznak, a csapatok bevonulása után megbüntetik.

Andreánszky legelőször Hont megyével vette fel szeptember 6-án a hivatalos érintkezést, majd szeptember 19-én küldte el első körölvényét az alája rendelt hatóságoknak. Zólyom, Bars és Hont megyében, valamint Selmec- és Kőrmöcbányán addigra már Mátyus élmezési biztos tett ideiglenes jellegű közigazgatási intézkedéseket. Bizottmányokat alakított, azok tanácskozó gyűléseket tartottak, s Bars megyében formális megyei tisztikart alakítottak a régi módon. Geringer ezért szeptember 25-én Mátyus azonnali leváltását rendelte el. Nógrádban egy ideig hivatalos intézkedés nem történt a

császári kormányzat részéről. Ott Windischgrätz alatt Majthényi kir. biztos Jankovich Lászlót tette meg alispánnak. Jankovichot azután a honvédek elfogták, majd szeptember 12-én a császári kormányzat visszahelyezte állásába.

Csak miután a császári katonaság a kerület egy részét megszállta, s Geringer felszólította, hogy most már végre késedelem nélkül kezdje meg hivatalos működését kerületében, utazott Andreánszky szeptember végén katonai kísérettel Balassagyarmatra.

Addigra megalakult Selmecbányán a katonai kerületi parancsnokság is, Bordolo tábornok vezényletével. Bordolo is, Andreánszky is azt kérte, ne Selmecbányán, hanem Besztercebányán legyen a kerület székhelye, mint-hogy Selmecen az elszállásolásra nincs megfelelő lehetőség, s onnan a közlekedés és hírszerzés is nehéz. Ferenc József azonban 1849. október 17-i elhatározásával e katonai kerületi parancsnokságot megszüntette; ettől kezdve Andreánszky kerülete a pozsonyi katonai kerületi parancsnokság alá tartozott. Andreánszky továbbra is Balassagyarmaton székel.

1850. szeptember 30-ával Andreánszky főbiztossági kerülete is megszűnt, s beleolvadt a pozsonyi közigazgatási kerületbe. A volt főbiztosi iródat Attems pozsonyi miniszteri biztos felszólítása alapján október 20—22 között Balassagyarmatról Pozsonyba költöztették át.

D 72. ELNÖKI IRATOK
1849 október—1850 november
1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv	1849—1850	1 csomó
------------------------	-----------	---------

Az elnöki iktatású iratok mellett néhány iktatatlan iratot, sőt bizalmas természetűk miatt az általános irattárból kiemelt iratokat is találunk.

Az elnöki iratok legtöbbje a politikai mozgalmak ellenőrzésére, a forradalmi mozgolódások megfigyelésére vonatkozik.

Az általános iratok közül kiemelt darabok személyzeti ügyekben keletkeztek: kinevezési és esküokmányok, hivatalnokok kauciójára vonatkozó iratok.

D 73. ÁLTALÁNOS IRATOK
1849 július—1850 szeptember
33 csomó, 9 kötet

1—32. Iratok	1849—1850	32 csomó
33. Szabályrendeletek	1849—1850	1 csomó
34—39. Iktatókönyv	1849—1850	6 kötet
40—41. Mutatókönyv	1849—1850	2 kötet
42. Szabályrendeletek mutatója	1849—1850	1 kötet

Andreánszky megértést tanúsított a parasztság követelései és a szlovák nemzetiségi törekvések iránt. Arra törekedett, hogy nem nemeseket alkal-

mazzon a megyei hivatalokban, erre azonban csak igen kevés megfelelő személyt talált.

Hivatalában formális üléseket tartott, 1850. január 3-án az elsőt. Ettől kezdve az ügyiratok előadói ívén a votumot is megtaláljuk, az iktatókönyvben pedig az iktatószám után az ülés számát és keltét is feljegyezték, amelyen az iratban foglalt ügyet tárgyalták.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek, a szabályrendeletek külön sorozatban, ugyanígy. A mutatókönyvek az iktatószámokra utalnak. A szabályrendeletekhez külön mutató készült.

D 74. PÉCHY IMRE LŐCSEI KER. FŐBIZTOS

1849 október—1850 március

5 csomó, 4 kötet

1—5. Iratok	1849—1850	5 csomó
6—7. Iktatókönyv	1849—1850	2 kötet
8. Mutatókönyv	1849—1850	1 kötet
9. Irattári szerelőkönyv	1849—1850	1 kötet

Péchy Imre volt zágrábi főispán, Sáros megyei aulikus földbirtokos a szabadságharc idején előbb a tizenhat szepesi város császári biztosaként, majd Kassán hadbiztosként működött, s ezért a magyar kormány vagyonát zár alá helyezte. A szabadságharc után, 1849. szeptember 25-én Haynau az újonnan alakítandó lőcsei kerület főbiztosává nevezte ki. Alája tartozott Szepes, Gömör és Torna vármegyén kívül a *tizenhat szepesi város*, valamint Lőcse és Késmárk szabad királyi város is.

Hadbiztosi feladatai miatt Péchy csak november elején hagyta ott Kassát, és költözött át Lőcsére, főbiztossági ténykedéseit megkezdendő. Már Kassáról javaslatokat tett azonban Geringernek, a megyei kormánybiztosi állások betöltésére nézve. Szepes megyében ideiglenesen Máriássy Ádám, Gömörben Szilárdy (Mumhart) János, Tornában Berzeviczy Lajos, a tizenhat szepesi városban Montskó István lett kormánybiztos. Geringer azonban már októberben felszólította Péchyt, tegyen javaslatot arra, hogyan lehetne a tizenhat szepesi várost a közöttük fekvő megyei községekkel összevonva, azokkal egy területi egységgé összeolvasztani, amit azért is kívánatosnak vélt, mert így szerinte a vidék „paralizálná a veszélyes városi elemeket”. Péchy az összeolvasztást vonakodott végrehajtani, idegenkedett a megyehatárok megváltoztatásától is. A járási beosztásra vonatkozó javaslatában csak a lakosság nemzetiségek szerinti megoszlását vette tekintetbe, a többi előírt szempontot figyelmen kívül hagyta. Geringer kifogást emelt Péchy hanyag ügyintézése miatt is: a főbiztos nem arról jelentett neki, amit ő kért tőle, rendeleteit pedig eredetiben küldte meg alárendeltjeinek.

1850 februárjában Péchyt leváltották, és Freyseisen Ádám kerületi titkárt bízták meg a főbiztosság vezetésével. Freyseisen az öreg és beteges Péchytől elhanyagolt hivatalt vett át, s az alárendelt hatóságokkal is nehezen boldogult: valahányszor a gömöri kormánybiztost rendreutasította, az arra hivatkozott, hogy a volt főbiztos protekcionizmusa alkalmatlan, meg nem

felelő beosztott személyzetet erőszakolt rá, akikkel nem tud eredményt elérni. Mielőtt a megyék végleges szervezésére sor került volna, a lőcsei kerületet megszüntették. Swieczny, a kassai katonai kerület miniszteri biztosa március 28-án felszólította Freyseisen, adja át a főbiztossági iratokat és hivatali pecsétet, s maga jelentkezzék Kassán szolgálattétel végett.

Freyseisen április 2-án utasította a kormánybiztosokat, hogy hivatalos jelentéseiket ezután a kassai katonai kerületi parancsnokság polgári osztályához intézzék.

Péchy hivatalában a beadványokat és a kiadványfogalmazatokat eleinte külön kezelték. Az első iratcsomó élén az 1849 november—1850 január közötti kiadványok fogalmazatai fekszenek (Referats-Brouillon) iktatószámuk rendjében, utánuk ugyanez időszak beadványai, hasonlóképpen rendezve. 1850 februárjától kezdve a kiadványok fogalmazatait a beadványokba illesztett lapokra írták.

Az 1849. évi iktatókönyvbe külön vezették be a beadványokat, és külön kiadványokat, mindkét sorozatot eggyel kezdődő, egymástól független számsorban. Az 1850. évi iktatókönyvben már csak egy számsor van, s a kiadványok a hozzájuk tartozó beadványokkal közös iktatószámot viselnek. Az 1849. évi kiadványfogalmazatok keltezetlenek.

D 75. GR. SZIRMAY SÁNDOR KASSAI KER. FŐBIZTOS

1849 augusztus—1850 április

16 csomó, 6 kötet

1—16. Iratok	1849—1850	16 csomó
17—18. Iktatókönyv	1849—1850	2 kötet
19—20. Mutatókönyv	1849—1850	2 kötet
21—22. Irattári szerelőkönyv	1849—1850	2 kötet

Gróf Szirmay Sándor alezredesnek Bécsben különös érdeméül tudták be, hogy Sáros megyei szlovák és ruszin parasztokból szabadcsapatot szervezett, s ezzel Schlick hadseregéhez csatlakozott. Haynau 1849. június 15-én nevezte őt ki kerületi főbiztosnak. Kerületéhez utalták *Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg* és *Ugocsa* megyéket, valamint Kassa, Eperjes, Bártfa és Szeben szabad királyi városokat.

Szirmay augusztus 12-én kezdte meg hivatalos működését. E hó végéig ez inkább csak Abaúj és Sárosra terjedt ki, mert kerületének többi megyéje akkor még nem volt pacifikálva.

Abaújban és Sárosban, meg a szabad királyi városokban még Szirmay megérkezése előtt Péchy Imre szervezte meg a tisztikarokat. Abaúj megye elnökévé Olasz Jánost, Sárosévá saját vejét, Semsey Albertet tette meg. Szirmay ezeket meghagyta állásukban.

Zemplén megyébe Szirmay szeptember elején egyelőre csak a felsőbb rendeleteket küldte meg kihirdetés végett, s a közigazgatás vezetését ideiglenesen Dráveczky Alajosra bízta. Ő maga először Ung megyébe kívánt menni, ahova három század katonaságot kért, a „rend helyreállítására”. A me-

gye élére Piller Gedeont helyezte. Novemberben Ung megyét az akkor megalakult mármaros kerülethez (D 76.) csatolták.

Ugocsa megyét eredetileg a kassai kerületbe kívánták kebelezni, Geringer azonban szeptember 3-án a mármaros kerülethez való csatolását rendelte el azzal az indokolással, hogy Kassától igen távol fekszik. Ezért Szirmay már nem foghatott hozzá Ugocsa igazgatásának átvételéhez, csak a felsőbb rendeleteket küldte meg az alispánnak, és felszólította őt, hogy amíg a mármaros főbiztost kinevezik, közvetlenül Geringerhez forduljon.

Bereg megyét Ugocsához hasonlóan a mármaros kerülethez csatolták. Ezért Szirmay ellállt a megye újjászervezésétől, az új főbiztos kinevezéséig azonban ő vitte a megye felsőbb kormányzatát, s az ott működő hadsereg-biztost, Fejérváry Istvánt megbízta, hogy ideiglenesen, a tőle veendő utasítások értelmében a megyét a hivatalban levő tisztviselők által igazgassa.

Szirmay október 9-én útnak indult, hogy Sáros, Zemplén és Abauj megyéket személyesen bejárja. Amíg távol volt Kassától, Fábry István előadó és irodaigazgató intézte az ügyeket.

Szirmay megfelelő fogalmazói személyzettel rendelkezett, hivatalában kifogástalan ügyintézés folyt, magyar nyelven.

A politikai viszonyok alakulása Szirmayt 1850 tavaszán arra készítette, hogy hivatali állásáról lemondjon. Amikor április 8-án erről a hozzá utalt törvényhatóságok elnökeit, ill. polgármestereit értesítette, felszólította őket: „Legyenek továbbá is tántoríthatatlan hívei Ő Felségének, törekedjenek enyhíteni a sajtó sebeket, mikkel a forradalom következményei szegény hazánkat sújtották, és tartsanak meg becses baráti emlékezetükben.” Az eddig hozzá utalt törvényhatóságoknak ezután minden hivatalos beadványukat a „Civil Section des k. k. löbl. Militár Districts Commandos” címére, vagyis a kassai katonai kerület miniszteri biztosához (D 87—88.) kellett küldeniük.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Az iktató- és mutatókönyvek magyar nyelvűek.

D 76. VILLECZ IGNÁC UNGVÁRI KER. FŐBIZTOS

1849 október—1850 március

7 csomó, 6 kötet

1—7. Iratok	1849—1850	7 csomó
8—9. Iktatókönyv	1849—1850	2 kötet
10—11. Mutatókönyv	1849—1850	2 kötet
12—13. Szerelőkönyv	1849—1850	2 kötet

Villecz Ignác az utolsónak kinevezett főbiztosok közé tartozott. 1848 előtt udvari kancelláriai fogalmazó volt, a magyar minisztériumtól nem fogadott el állást. Mint kerületi főbiztos, hivatali esküjét 1849. október 26-án tette le, s még csak ez után indult el kerületébe. *Ung, Bereg, Ugocsa és Mármaros* megyéket utalták hozzá.

Ungban Piller Gedeon, Beregben Fejérváry István működött megyei elnökként. Ugocsa megye ügyeit Ferenczy Ignác alispán vezette. Mármaros megye elnökévé Villecz Markovics Antal volt helytartótanácsi titkárt nevezette ki.

A főbiztossági hivatal előadója és irodaigazgatója, Dobrzánszky Adolf azelőtt az orosz hadsereg mellett működött mint országos biztos, s e szolgálataiért cári rendjelet is kapott, akárcsak Fejérváry, aki szintén élelmezési biztos volt.

Villecz hivatalában az ügyintézés a beadvány nyelvén történt, tehát orosz nyelvű beadványok esetében az előadói íven a tárgy kivonat és az elintézés fogalmazvány is orosz. December 20-án Villecz azt jelentette, hogy kerületének ruszin, szlovák és román lakossága elégedett, mert az állami hivatalok is nyitva állnak számára, nyelvét nem nyomják el, sőt még a kerületi főbiztosi irodában is használják, és hamarosan a felsőbb iskolákban is használják majd. Szerinte csak a magyar értelmiség volt elégedetlen.

Villecz a nép érdekében kívánt működni; küzdött a túlzott pálinkafogyasztás ellen, népiskolák létesítésére tett javaslatot, gyárak és manufaktúrák alapítását szorgalmazta. Törekvéseihez Bécsből nem kapott komoly támogatást.

Az ungvári kerület 1850 márciusában szűnt meg, a hozzá tartozó megyék akkor a kassai miniszteri biztosság (D 87—88.) közvetlen alárendeltségébe kerültek.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Az iktató- és mutatókönyvek német nyelvűek.

D 77. SZENTIVÁNYI VINCE PESTI KER. FŐBIZTOS

1849 július—1851 június

108 csomó, 13 kötet

1—100. Iratok	1849—1851	100 csomó
101—105. Kőrrendeletek	1849—1851	5 csomó
106—108. Sine numero	1849—1851	3 csomó
109—117. Iktatókönyv	1849—1851	9 kötet
118—121. Mutatókönyv	1849—1851	4 kötet

Szentiványi Vince a márciusi forradalom előtt helytartótanácsi tanácsos volt, 1849 elején Bécsben részt vett azokon a bizottsági tárgyalásokon, amelyeken Magyarország új államigazgatási rendszerének kérdésével foglalkoztak. Az elsőnek kinevezett főbiztosok közé tartozott, működését röviddel a császári csapatoknak 1849. július 11-én Pestre történt bevonulása után megkezdte. Kerületéhez ekkor Buda és Pest városok, *Pest vármegye* és a *Jászkun kerület* tartoztak. Amikor július 23-án gróf Zichy Ferenc és Barczy Antal országos biztosokat értesítette arról, hogy a hozzá utalt kerület polgári kormányzatát átvette, egyben arra kérte őket, hogy a jövőben a kerület hivatalos ügyeiben közvetlenül vele lépjenek érintkezésbe, megszűnven az ideiglenes intézkedések szüksége. Az első, ideiglenes jellegű kormányzati intézkedéseket ugyanis e területen az országos biztosok hozták, az uralkodótól nyert felhatalmazásuk alapján.

Szentiványi mindjárt azzal kezdte működését, hogy Pest város tanácsának ideiglenes elnökségét Koller Ferencre, a város főbírájára ruházta, Buda város polgármesterévé pedig Walheim Jánost tette meg. Július 24-én Hay-

nautól megszálló katonaságot kért a két városba, amely akkor is ott marad, ha a hadműveletekben részt vevő csapatok onnan tovább vonulnak, mert a forradalmi érzelmű lakosságot a hatóságok szerinte csak úgy tudják féken tartani, ha megfelelő katonai erőre támaszkodhatnak.

A megszálló katonaságot megkapta, és rövidesen berendezkedett Pesten a katonai kerületi parancsnokság is, Kempen altábornaggyal az élén.

Pest megye elnökeként Madarassy László első alispán működött, Szentiványi augusztus 9-én helyezte hivatalba a megye új, ideiglenes tisztikarát.

Augusztusban bővült Szentiványi kerülete: *Esztergom* megyét is oda utalták, Esztergom sz. kir. várossal egyetemben. A megye ideiglenes tisztikarát Szentiványi augusztus 20-án nevezte ki; az elnökséget Jagasits Sándor alispánra ruházta, a tisztikar többi tagjaként nagyrészt azokat nevezte ki, akiket Windischgrätz idejében Andrassy József akkori kir. biztos helyezett hivatalba. Szentiványi Esztergom sz. kir. város ügyeinek ideiglenes vezetését is Jagasitsra bízta. Jagasits úgy tájékoztatta a főbiztost, hogy a városi tisztikarban senki sincs, aki a forradalmi kormány iránt rokonszenvet ne mutatott volna, „de mivel a város öszves népessége kivétel nélkül ép ezt tevő”, azt kérte, engedje a tisztikart ideiglenesen hivataloskodni. Szentiványi ebbe belement.

Szeptember 1-én a főbiztos azt jelentette Geringernek, hogy eddig még inkább csak a két főváros és Pest megye közeli járásainak ügyeit intézte, a többi területre csak ezután terjeszti ki hatáskörét. Hivataloskodását az is gátolta, hogy személyzete igen kis létszámú volt, s Budán a kincstári épületek a katonaság kezén lévén, még megfelelő elhelyezést sem talált irodája részére.

A Jászkun kerület szervezéséhez csak szeptemberben fogott hozzá. Ekkor sem ment ki személyesen, hanem Varga Soma Pest megyei szolgabírórt küldte ki, hogy az ottani helyzetet megismerje, s a tisztikart biztosítsa, hogy akik a forradalom alatt különös szerepet nem vittek, ideiglenesen hivatalukban megmaradhatnak. A kerület ügyeinek ideiglenes vezetését Kenéz (Knézy) Mihály turkevei lakosra bízta, majd főkapitány kinevezésére tett javaslatot. Haynau december 20-án a javaslatnak megfelelően Jankovics György Pest megyei másodalispánt nevezte ki a Jászkun kerület főkapitányául.

A véglegesnek szánt rendezésre 1850 elején került sor. Ennek során a „forradalmi szellemű” és nagy kiterjedésű Pest megyét részben politikai, részben közigazgatási okokból három részre osztották fel, s az új kormánybiztosságok székhelyeiül Pestet, Kecskemétet és Kalocsát jelölték ki. A pesti megyefőnökséget ifj. báró Mathényi Lászlóra bízta. Kecskemétre Keresztessy Józsefet nevezték ki, Kalocsára pedig Végh Ignácot küldték.

Szentiványi, minthogy a kormány által bevezetett közigazgatási reformokkal nem értett egyet, nemsokára ezután lemondott, s helyette rövid ideig Ambrus Mihály vezette a főbiztosi hivatalt. Április 10-én azután Koller Ferenc mint a pesti katonai kerület miniszteri biztosa vette át a főbiztosság irodáját, ettől kezdve tehát a főbiztossági irattár tulajdonképpen már a miniszteri biztosság iratait tartalmazza. A miniszteri biztosság sem volt azonban hosszú életű, 1850. december 18-án már Augusz Antal mint a pesti kerületi kormányzat vezetője intézi az ügyeket. A kerületi kormányzat csak

1851 júliusában kezdte meg új regisztratúráját, addig keletkezett iratai Szentiványiéval együtt vannak.

A most tárgyalt iratanyag ily módon — bár egyetlen regisztratúrát alkot — három, egymástól nevében, hatáskörében és területi illetékességében különböző hatóság működése során jött létre. A miniszteri biztosság és a kerületi kormányzat hatáskörére vonatkozó tudnivalókat lásd a miniszteri biztosságok, ill. a kerületi kormányzatok iratainak ismertetésénél. A területi illetékességre nézve itt megjegyezzük, hogy a miniszteri biztosságé a fent felsorolt területeken kívül Borsod és Heves megyékre (volt egri kerület) is kiterjedt. A pesti kerületi kormányzathoz utalt terület leírását annak ismertetésénél (D 96—108.) adjuk. Utalni kell még arra, hogy 1850 júliusától a miniszteri biztosságon külön elnöki irattár keletkezik, s ez folytatódik a kerületi kormányzat idején, ezeket az elnöki iratokat a pesti kerületi kormányzat elnöki irataival (D 96.) együtt ismertetjük.

Az *iratok* általában évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek, gyakran előfordult azonban, hogy az ügyvitel során szerelt előiratokat az irattárban nem szerelték szét, s ilyenkor azok az ügyzáró iratban maradtak. Az iktatókönyvbe ilyen esetekben (de nem mindig) piros tintával bejegyezték annak az iratnak az iktatószámát, amelyben a szerelt irat található.

A *körrendeleteket* külön csomókban helyezték el, évek és iktatószámok növekvő rendjében.

A „*sine numero*” feliratú csomók iktatatlan iratokat tartalmaznak.

Az *iktatókönyv* bejegyzései a beadványok nyelvével megegyező nyelven készültek. A *mutatókönyv* nyelve magyar.

D 78. KAPY EDE EGRI KER. FŐBIZTOS

1849 augusztus—1850 szeptember

44 csomó, 7 kötet

1—43. Iratok	1849—1850	43 csomó
44. „Kiadványok”	1849	1 csomó
45—48. Iktatókönyv	1849—1850	4 kötet
49. Mutatókönyv	1850	1 kötet
50. „Jegyzőkönyv a kiadványokról”	1849	1 kötet
51. „Titkos iratok leldéje”	1850	1 kötet

A *Heves és Borsod* megyéből alakítandó polgári kerület élére Haynau szeptember 25-én br. Ambrózy Lajost nevezte ki főbiztosul. Tőle azt várták, hogy a forradalmi eszméktől átitatott két magyar megyében helyi ismereteinél és erélyénél fogva az ellenforradalmi rendszert stabilizálni tudja. Ambrózy azonban más feladattal volt elfoglalva, s Geringer október 29-én Haynau rendeletére Kapy Edét bízta meg azzal, hogy a főbiztos megérkeztéig a kerület kormányzatát kezébe vegye. November 12-én azután az általa addig helyettesként betöltött egri kerületi főbiztosi állásra Ambrózy más irányú megbízatása miatt Kapyt nevezték ki.

Kapy Ede Sáros megyei földbirtokos az utolsó rendi országgyűlésen a konzervatív párt egyik exponense volt. Geringer már 1849. augusztus 10-én Heves megyébe küldte, hogy ott a hangulatot megfigyelje, a hadsereg fő-

parancsnokának kiadványait kihirdettesse, a kormányhú elemeket kikutassa, és a megyében — addig, amíg oda kormánybiztost neveznek ki — a rendet fenntartsa. Kapy megbízatásáig gróf Szirmay István borsodi kormánybiztos helyettes kísérte meg Heves megyét kormányozni, katonai védelem nélkül azonban nem ért el eredményt. Kapy kezdetben országos biztosként működött Hevesben, az ott tanyázó katonaság parancsnoka azonban már augusztus 24-én felszólította, hogy a hivatalnokok nélkül létező megyében ilyeneket ideiglenesen nevezzen ki s lássa el őket a szükséges utasításokkal.

Heves megye ügyeinek irányítását Kapy Kanyó Gábor volt alispánra bízta. Az 1850. év elején az új területrendezés kapcsán az addig közigazgatásilag egyesített Heves és Külső-Szolnok megyék területéből három kormánybiztosságot alakítottak: az egrinek Kanyó lett a kormánybiztosa, a gyöngyösi élére Luby István volt főjegyző került, szolnoki megyefőnökké Sütő János volt borsodi törvénykezési szolgabíró neveztek ki.

A felosztás fő oka az volt, hogy a megye a politikai agitáció egyik fő fészke lévén, szorosabb felügyelet alatt kívánták tartani.

Borsodban Szirmay István Mária Pál ügyvédet bízta meg a megye ügyeinek igazgatásával. A kormány azonban nem bízott a liberális Máryban, Eötvös József volt jogtanácsosában, s ő nemsokára le is mondott hivataláról. Novemberben egy konzervatív nemes, Nagy Gedeon volt fősolgabíró került a megye élére.

Az egri főbiztosság 1850. szeptember 11-ével szűnt meg: Kapy e nappal a kassai miniszteri biztosság vezetését vette át, az egri főbiztosi iroda pedig a pesti miniszteri biztosság irodájába olvadt bele.

Az *iratok* évek és iktatószámok növekvő sorrendjében vannak elhelyezve, helyenként azonban előfordul, hogy az előirat a kapcsolódó későbbi iratban fekszik. A *kiadványok* sorozatában az 1849. évben hivatalból kiadott főbiztosi rendeletek fogalmazatai találhatók, az iktatószámok növekvő rendjében.

A belső ügyvitel és így a segédkönyvek nyelve magyar. Az 1849. évi *mutató* az iktatókönyvvel van egybekötve, de csak A—N betűig halad, s így nem megfelelő kutatási segédeszköz. A „*Jegyzőkönyv a kiadványokról*” másolati könyv, az 1849. évi 24—344. sz. kiadványok szövegét közli. Azokról a kiadványokról, amelyek nem a „kiadványok” sorozatában, hanem a megfelelő beadvány mellett fekszenek, a „jegyzőkönyv” ezt megmondja. A kiadványok külön, a beadványoktól független iktatószámokat viselnek.

A *titkos iratok* nem maradtak fenn, ezeknek csak mutatókönyvét ismerjük. A mutató betűrendes, és rövid tárgymegjelölést adva, utal a kérdéses irat iktatószámára.

D 79—80.

URAY BÁLINT DEBRECENI KER. FŐBIZTOS

1849 október—1850 december

59 csomó, 8 kötet

A debreceni kerület élére Haynau 1849. szeptember 25-én Uray Bálintot, az ottani váltótörvényszék elnökét nevezte ki. Uray korábban főispáni

helytartóként Máramarosban működött. Kinevezésénél tekintetbe vették református vallását, erélyességét és azt, hogy mindig szembeszállt az ellenzékkel. A kerületéhez Szabolcs és Szatmár megyék, Bihar megye északi fele, a Hajdú kerület, valamint Debrecen, Szatmár, Nagybánya és Felsőbánya királyi városok tartoztak.

Bihar megyét addig Jósa Péter elnökletével egységesen igazgatták. Most a megyének a Sebes-Körösön inneni részét — Nagyváradot kivéve — a debreceni kerülethez kellett csatolni.

Kinevezése után Uray először Nagyváradra ment, hogy Jósától Észak-Bihar megye ügyeit átvegye. A bűnügyeket azonban, amelyek átvétele nehézségekbe ütközött volna, valamint az adóügy és az állami jószágok igazgatását az új közigazgatási rendszer bevezetéséig Jósánál hagyta. Uray javaslatára Észak-Bihar megye elnökévé Reviczky Menyhértet nevezték ki, aki az 1848. évi országgyűlésen császárhű magatartást tanúsított, s akit Zichy Ferenc az orosz seregek mellett élrelmezési biztosként alkalmazott.

Szabolcs megyébe, a Hajdú-városokba és Debrecenbe még Zichy Ferenc Drevenyák Ferencet nevezte ki elnökül, aki cs. kir. biztosként a hadjáratban is részt vett. Drevenyák eltávolította a tisztikarból a magyarok alatt szolgált személyeket, és új tisztikarokat alakított. Uray Drevenyákot meghagyta Szabolcs megyei elnöki állásában, a Hajdú-városokat és a szabad királyi városokat azonban a saját, közvetlen igazgatása alá helyezte. Később a Hajdú kerületet egyesítették Szabolcs megyével, s az egész területet két kormánybiztosi kerületre osztották: Észak-Szabolcsra (Nagykálló székhellyel) és Dél-Szabolcsra (Debrecen székhellyel).

Ugyancsak Zichy Ferenc nevezte ki Szatmár megye elnökét Kende Zsigmond személyében. A szabadságharc idején Kende is császári biztos volt, ezért a magyarok Munkácson bebörtönözték.

A debreceni főbiztosság 1851. január 3-án tette meg zárójelentését a helytartóságnak, hatáskörét ekkor a nagyváradi kerületi kormányzat (D 115—117.) vette át.

D 79. ELNÖKI IRATOK

1850

1 csomó

1. Iratok

1850

1 csomó

Uray 1850. február 14-től kezdve külön elnöki iktatást vezetett, a bizalmasabb jellegű iratokat külön kezelte. Az elnöki iratok zöme államrendőri ügyekkel kapcsolatos (forradalmi mozgalmak felderítése, sajtóügyek, hangulatjelentések).

Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az elnöki iktatókönyv elveszett.

D 80. ÁLTALÁNOS IRATOK
1849 október—1850 december
58 csomó, 8 kötet

1—58. Iratok	1849—1850	58 csomó
59—63. Iktatókönyv	1849—1850	5 kötet
64—66. Mutatókönyv	1849—1850	3 kötet

Az iratanyag évek és iktatószámok növekvő rendjében van elhelyezve. Az 1850. évi 4001—4400. iktatószámú iratok hiányoznak.

A mutatókönyvek nem a szokásos módon, egy-egy év iktatókönyvei alapján, hanem kisebb időszakok szerint készültek, külön az 1849 október—1850 április, az 1850 május—október s végül az 1850 november—december havi iktatmányokhoz.

D 81. JÓSA PÉTER NAGYVÁRADI KER. FŐBIZTOS
1848 augusztus—1850 augusztus
32 csomó, 6 kötet

1—31. Iratok	1849—1850	31 csomó
32. Titkos iratok	1850	1 csomó
33—36. Iktatókönyv	1849—1850	4 kötet
37—38. Mutatókönyv	1849—1850	2 kötet

Gróf Zichy Ferenc országos főbiztos 1849. augusztus 12-én Debrecenben nyílt rendelettel kinevezte Jósa Péter kir. táblai ülnököt Bihar vármegyében „polgári elnökül és királyi biztosul”. Megbízta őt, mint a megye viszonyaival ismerőst, állítsa helyre a rendet és biztonságot, lássa el az orosz hadsereget élelmiszerekkel és előfogatokkal, minél előbb alakítsa újjá a megyei tisztikart, és intézkedjék, hogy a forradalomban részt vett személyeket elfogják, s vagyonukat zárolják. Később azzal is megbízta, hogy királyi biztosi működését *Békés* megyére is terjessze ki.

Alig kezdte meg Jósa Bihar megye igazgatásának átszervezését, és bízta a Békés megyei tisztikar újjáalakítását helyettes királyi biztосként Szűcs Sámuel kincstári ügyvédre, amikor szeptember 1-én Haynau Bihar és Szabolcs megyék ideiglenes főbiztosává nevezte ki.

Békésből Szűcs Sámuel csakhamar azt jelentette Jósának, hogy Gaál Ede szegedi főbiztos hatalmát oda is kiterjesztette, s a hatásköri összeütközések kínos bonyodalmakhoz vezettek. Jósa Szűcsöt Gaál rendeleteinek követésére utasította, s maga Haynau parancsának megfelelően Szabolcs megyébe küldött Drevenyák Ferenc királyi biztosnak utasításokat. Szabolcs megyei hivatalos működésének is hamarosan vége szakadt azonban: Haynau szeptember 25-én elrendelte Bihar megye ketté osztását s Biharnak a Sebes-Köröstől délre eső részéből és Arad megyéből egy polgári kerület alakítását. Jósa e parancs értelmében az *Arad megyét* és *Dél-Bihart* egyesítő nagyváradi kerület főbiztosa lett.

Jósa a rendelet vétele után, október 2-án közölte Drevenyákkal, hogy hivatali összeköttetésük megszűnt. Aczél János Arad megyei első alispánnak

viszont ezután küldte első rendeletét. Bihar megye északi részének kormányzatát Jósa Uray Bálint debreceni főbiztosnak adta át.

Dél-Biharba nem neveztek ki kormánybiztosot, az ottani járások eleinte közvetlenül Jósa igazgatása alá tartoztak, míg végre 1850 elején két járási biztos kezdte meg működését, ettől kezdve Jósa ezekkel levelezett.

A főbiztosság 1850. augusztus 20-án szűnt meg, irodája a nagyváradi miniszteri biztosság irodájába olvadt bele.

Jósa *iratai* évek és iktatószámok növekvő rendjében követik egymást. Némelyik iratot egy későbbihez szerelték, ilyen esetben ezt az iktatókönyv „tárgyaltatott” rovatában feljegyezték. Az iratanyag hiányos, az első iratcsomó élén 1853-ban készült hiányjegyzékek találhatóak.

Az *iktatókönyv* az 1849. évben október 1-jével kezdődik, a 464. számmal. A *mutatókönyv* bejegyzései nem követik egymást szoros betűrendben, és tárgyi címszavakat alig találunk benne.

Néhány 1850. évi bizalmasabb, személyi vonatkozású vagy politikai tárgyú iratot a *titkos iratok* csomójában helyeztek el. Ezek is általános iktatószámokat viselnek, s ezek rendjében vannak elhelyezve, az iktatókönyvben azonban tárgyukat nem jelölték meg, csupán „praes.” rövidítéssel jelezték, hogy ezeket elnökileg kezelték. A titkos iratokat ennek megfelelően a mutatókönyvbe nem vezették be.

D 289., 82.

GYULAI GAÁL EDE SZEGEDI KER. FŐBIZTOS

1849 augusztus—1850 április

32 csomó, 5 kötet

Gyulai Gaál Ede dunántúli konzervatív középbirtokos a szabadságharc idején a 3. cs. hadtest hadbiztosaként működött. Haynau augusztus 13-án ideiglenesen a szegedi kerület főbiztosává nevezte ki, azzal a megjegyzéssel: be kell bizonyítania, „hogy dicsérendő buzgalom mellett a szükséges belátással és tapintattal is rendelkezik” (D 55. 1849:47 RG.). Kerületéhez *Békés*, *Csongrád* és *Csanád* megye, valamint Szeged szabad királyi város tartozott.

Egy nappal kinevezése után már Szegeden volt, s ott azonnal jelentkezett a városparancsnoknál, aki nyomtatásban közzétette kinevezését. Kerületében az élet megindulásának legnagyobb akadálya a teljes pénzhiány volt: az osztrák bankjegyeket kereskedők és ügynökök vásárolták fel, míg Windischgrätz Pestet megszállva tartotta, a Kossuth bankokat a császáriak kobozták el. Gaál első ténykedései közé tartozott, hogy Csanád megye alispánjának a makói sóhivataltól 2000 forintot utalt ki; Szeged városa részére nem sikerült kölcsönt szereznie. Minthogy a kerület sokáig el volt zárva a fővárostól, sok olyan árucikk is hiányzott, ami pedig a mindennapi élethez szükséges. Gaál úgy ítélte meg, hogy kerületében a vagyonoknak mintegy kétharmad részét el kell majd kobozni, s ezért oda egy királyi ügyész sürgős kinevezését kérte. Wöber szegedi polgármesterrel hamarosan letétette a hivatalos esküt, majd a megyék szervezéséhez látott.

Csongrád és Csanád megyékben még Gaál megérkezése előtt megindult a szervezés; a császári katonaságnak Szegedre történt bevonulása után, augusztus 2-án Cziráky, a 4. hadosztály hadbiztosa, kinevezte Temesvári István

volt csongrádi alispánt e megyék királyi biztosává. Temesvári kinevezte a csongrádi tisztikart, Dobosy Lajos alispán vezérlete alatt. Kinevezte Szeged város tisztikarát is, Basa József polgármesterrel az élen. Csanádban, amelynek egy részében akkor még honvédek voltak, a br. Majthényi kir. biztos által már korábban kinevezett alispán, Pozsonyi Ferenc vezetésével állította össze az új tisztikart. A magyar kormány által zár alá helyezett javakat (gr. Károlyi Lajos, örgr. Pallavicini Alfonz, Babarczy Antal javait) a zár alól felmentette.

Temesvári csakhamar hatásköri összeütközésbe került Gaállal, és beadta lemondását. Végül, Geringer rendeletére, szeptember 3-án Gaál kezébe letette a hivatalos esküt.

Gaálnak Békés megye szervezésénél is megütközve kellett tapasztalnia, hogy a szervezés már más oldalról is megindult: Stachó János, akit ő kormánybiztosnak küldött oda, augusztus 26-án azt írta neki, hogy ott Szűcs Sámuel, a Jósa Péter nagyváradi főbiztos által kinevezett királyi biztos már megkezdte működését. Szűcs gróf Zichy Ferenc országos főbiztos jóváhagyásával működött Békésben, Stachót pedig Geringer nevezte ki augusztus 27-én Gaál javaslatára, ugyanoda. Végül szeptember 3-án Gaál értesítette Stachót, aki aggságára való tekintettel nyugdíjazását kérte, hogy kérését Geringerhez továbbítja, Szűcsnek pedig megírta, folytassa királyi biztosi működését, de ezután egyedül őhozza forduljon, s a megyei tisztikar névjegyzékét is hozzá terjessze fel, jóváhagyás végett.

A szegedi kerület 1850 áprilisában megszűnt. Ekkor Csongrád megyét a pesti, Békés és Csanád megyéket pedig a nagyváradi kerülethez csatolták. Az irattárból kiválogatták a Csongrád megyére vonatkozókat, s azokat a pesti kerület miniszteri biztosának küldték meg, míg a többi iratot a segédkönyvekkel együtt a nagyváradi miniszteri biztosság vette át. A csongrádi iratokat az Országos Levéltárban osztották vissza eredeti helyükre.

D 289. ELNÖKI IRATOK
1849 november—1850 április
1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv

1849—1850

1 csomó

Gaál 1849 novemberében kezdte meg külön elnöki iktatását, amikor hivatali székhelyét elhagyva, elindult, hogy kerületének megyéit beutazza. Távollétében hivatalát Szabó László kerületi előadó, irodaigazgató vezette, Gaál fontosabb ügyekben vele levelezett.

Az elnöki iratok vegyes tárgyúak, legtöbbjük az ellenforradalmi berendezkedéssel, a forradalmi mozgalmak elnyomásával, személyzeti ügyekkel kapcsolatos. Találunk köztük hangulatjelentéseket is.

Az 1849 november—1850 február között vezetett „jegyzőkönyv” több egyszerű iktatókönyvnél: féloldalasan vezetve, a bal hasábra a tárgykivonatot, a jobb hasábra az elnöki intézkedést jegyezték be. Az 1850 március—áprilisi iratokról már egyszerű iktatókönyvet vezettek.

Az iratok közül több hiányzik, a hiányok a jegyzőkönyvben található feljegyzés szerint már az 1853. évi revízió idejében is fennállottak.

D 82. ÁLTALÁNOS IRATOK

1849 augusztus—1850 április

31 csomó, 5 kötet

1—31. Iratok	1849—1850	31 csomó
32—33. Iktatókönyv	1849—1850	2 kötet
34—35. Mutatókönyv	1849—1850	2 kötet
36. Csongrád megyei iratok mutatója	1849—1850	1 kötet

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében követik egymást. Az első iratcsomó élén Gaál Edének néhány, 1849 júliusában, Pesten kelt, hadbiztosi működéséből származó irata fekszik. Ugyanott találhatóak a ker. biztosi iratok 1853. évben kelt hiányjegyzékei is.

Az *iktatókönyv* magyar és német nyelvű, a beadványok nyelve szerint. A *mutatókönyv* magyar nyelven készült.

Miniszteri biztosságok

1849—1850

A Magyarország ideiglenes közigazgatási szervezetét lefektető 1849. október 25-i belügyminiszteri rendelet²³ az addigi „polgári” kerületeknél nagyobb közigazgatási kerületek szervezését írta elő, „katonai” kerületek név alatt. Egy új katonai kerület két-három polgári kerületet foglalt magában. Összesen öt ilyen katonai kerületet szerveztek az országban: Pest, Pozsony, Sopron, Kassa és Nagyvárad székhellyel. A katonai kerület közigazgatásának a vezetése és kifelé való képviselése a katonai kerület parancsnokának a kezében volt. Az ő feladata volt a közrend és nyugalom fenntartása, a kerületre vonatkozó rendeletek közzététele, a nemzetiségek alkotmányos jogainak védelme, a kivételes állapotból adódó rendelkezések végrehajtása s különösen az állam biztonsága elleni vétkek megbüntetése, továbbá nyilvános lapok megjelenésének engedélyezése és a sajtó túlkapásainak a megakadályozása kerületében.

A folyó polgári ügyek intézésére s a szervezési reformok végrehajtására a katonai kerületi parancsnok mellé miniszteri biztost rendeltek, aki az ügyek intézéséért a teljhatalmú császári biztosnak (Geringernek) és a belügyminisztériumnak volt felelős. Hatáskörébe elsősorban a belügyi reszortba tartozó közigazgatási ügyek tartoztak.

A kerületi parancsnokok polgári ügyekben Geringer útján leveleztek a minisztériummal. A melléjük rendelt miniszteri biztossal állandó érintkezésben kellett lenniük, szükség esetén értesíteniük kellett őt a hadsereg

²³ Reichsgesetzblatt 1849: 434., 792. 1.

főparancsnokától kapott rendeletekről, viszont a miniszteri biztosnak is általában tájékoztatnia kellett a parancsnokot a közigazgatás folyásáról, s tudomására hozni a minisztériumtól vagy a császári biztostól kapott utasításait.

Az új szervezés a katonai parancsnokok és kerületi főispánok közötti addigi közvetlen kapcsolatot megszüntetni látszott, a miniszteri biztos személyében újabb polgári szerv közbeiktatásával. A főispánok nem is látták szívesen, hogy fölébük helyezték e belügyminiszteri személyeket, akik eleinte mind idegenek voltak, s közbeiktatásuk Geringer felé is megszüntette az addigi közvetlen kapcsolatot. Cziráky, a soproni kerület főispánja ezért lemondott, Szentiványi Vince pesti főispán is elkedvetlenedett, s nem vállalta a pesti kerület miniszteri biztosságát sem. Geringer november 10-én körlevélben indokolta az új szervezés szükségességét. Eszerint a katonai kivételes állapot tovább tart az országban, s még előreláthatólag hosszabb időn át fenn fog állni. A közviszonyok azonban kétségkívül megjavultak a háború befejezése óta. Nem áll fenn többé annak a kényszerítő szüksége, hogy a végrehajtó hatalom mindenekelőtt a forradalom utórezgéseinek az elnyomásával legyen elfoglalva, s ilyen módon teremtsen meg a lehetőséget a közigazgatás rendes menete számára. A nyugalom az egész országban helyreállt, nem szükséges tehát többé az, hogy minden egyéb közigazgatási szempontot ennek az egynek rendeljenek alá. A kivételes állapot most is azt kívánja, hogy a végrehajtó hatalmat a hadsereg parancsnoka és a neki alárendelt kerületi parancsnokok gyakorolják. Miután azonban az utóbbiak befolyása a polgári ügyekre most már nemcsak katonai szempontból kell hogy érvényesüljön, hanem a kormány reformjait kell a közigazgatás minden területén keresztülvinni, ezért rendelték melléjük a miniszteri biztosokat. Az addigi katonai kerületek számát is azért csökkentették, hogy a kormány akaratának a keresztülvitele egységesebben történjék. A kerületi főispánok helyzetén ez azonban mitsem változtat, viszonyuk a kerületi parancsnokhoz csak normalizálódik, Geringerhez pedig semmiben sem változik.²⁴

Bach személy szerint úgy nyilatkozott a megfontolásait neki szóban nyilvánító Szentiványinak, hogy a miniszteri biztosokat a katonai kormányzat enyhítésére állítják fel, valamint azért, hogy ideiglenes jelleggel felügyeljenek az új közigazgatási szervezet egységes bevezetésére az országban.²⁵ A belügyminiszter ekkor még nem ragaszkodott ahhoz, hogy minden kerületben állítsanak fel miniszteri biztost, ilyenek kinevezésére és működésük megkezdésére némelyik kerületben csak hónapok múlva került sor.

A miniszteri biztosi hivatalok intézményesen mint a katonai kerületi parancsnokságok polgári osztályai működtek, s a hozzájuk érkező hivatalos beadványokat is gyakran így címezték: „an die Civil Section des k. k. (Pest-ofner) Militär-Districts”. A miniszteri biztosok igyekeztek irodájukat a katonai parancsnokság közelében berendezni. A kerületi főispánok a katonai parancsnoksággal, és nem a miniszteri biztossal tartották a közvetlen érintkezést. A megyefőnökök és szabad kir. városok polgármesterei pedig a ke-

²⁴ D 51. 1849. 103.

²⁵ D 51. 1849: 321.

rületi főispánokkal leveleztek, a miniszteri biztos azonban gyakran intézett körleveleket közvetlenül hozzájuk.

A miniszteri biztosok hatásköre idővel erősen megnőtt. 1850 márciusában Bach — Geringer javaslatára — úgy döntött, hogy a megüresedett és a jövőben megüresedő kerületi főispáni helyeket ne töltsék be, hanem a miniszteri biztosok vegyék át az ilyen kerületek közvetlen vezetését. Így történt ez a soproni kerületben már korábban, Cziráky lemondása folytán. Ily módon a katonai parancsnokságok és a miniszteri biztosok közvetlen kapcsolatba kerültek az alsóbb szervekkel, amelyek a néphez közelebb állottak.²⁶ A miniszteri biztosok hivatalait ezért egy-egy megfelelő kerületi előadó beosztásával erősítették meg. Ugyanakkor a tanügyi kerületeket is a katonai kerületek beosztásához szabták, a kerületi tanfelügyelőket pedig „a polgári ügyek vitelével megbízott miniszteri biztosok mellé, mint azok segédhivatalnokait” állították. Így a tanfelügyelők közvetlen korrespondenciája az iskolák előjáróival megszűnt, a miniszteri biztosok iratai közé pedig általában sok iskolaügyi került.²⁷

Bordolo altábornagy, a kassai kerület parancsnoka ez év júliusában a polgári osztályon kívül még egy külön rendőri osztály szervezésére kért felsőbb helyen engedélyt a rendőri ügyek intézésére. Erre azonban nem került sor, mert ekkor már előkészület alatt állt az új rendőri hatóságok megszerzése.

Maguk a miniszteri biztosságok sem voltak hosszú életűek. A katonai kormányzat megszüntetése és a polgári közigazgatás különválasztása tovább haladt előre. Egy ilyen további lépést jelentett az 1850. szeptember 8-i legfelsőbb elhatározás alapján a belügyminiszter által 13-án kiadott rendelet a magyarországi politikai közigazgatási hatóságok új szerkezetéről,²⁸ amely az országot közigazgatási tekintetben öt vidékre (kerületre) osztja, s ezek közigazgatásának vezérletét és kezelését cs. kir. kerületi főispánok kezébe teszi le. Ez a gyakorlatban a miniszteri biztosságok megszűnését, ill. ker. főispánságokká (ker. kormányzatokká) való átalakulásukat jelentette.

A miniszteri biztosi iratok a kerületi kormányzatok kezelésébe kerültek (előfordult, hogy az átalakulás nem jelentette a regisztratúra megszakítását, külsőleg nem jut kifejezésre az irattárban), s később ezek irattáraival együtt kerültek a (visszaállított) helytartótanács levéltárába, végül az Országos Levéltárba.

D 83. K. K. MINISTERIAL-COMMISSARIAT PEST-OFEN
(Pest-budai cs. kir. miniszteri biztosság)

1850 február—május

2 csomó

1—2. Iratok

1850

2 csomó

A pest-budai katonai kerületben aránylag későn került sor miniszteri biztos kinevezésére: a belügyminiszter 1850. február 8-án bízta meg Koller

²⁷ D 55. 1850: 1548.

²⁷ D 55. 1850: 1548

²⁸ Orsz. Kormánylap 1850: 309., 474. l.

Ferenc, pesti polgármestert a miniszteri biztosi teendőik ellátásával. Kerületéhez tartoztak Pest és Buda városok, továbbá *Pest-Pilis, Pest-Solt, Esztergom, Heves, Borsod és Szolnok* megyék, és a *Jászkun* kerület. Mindezek a pesti és az egri kerületi főbiztosság területét alkották.

Koller külön ügyködése nem tartott sokáig, mert már április 15-én Geringer rendeletére át kellett vennie a pesti polgári kerület közvetlen vezetését, amire Ambrus Mihálynak, a kerület ideiglenes vezetőjének tartós betegsége adott okot. Geringer ugyanakkor elrendelte Kapy Edének, az egri főispánnak, hogy jelentéseit, amelyeket eddig közvetlenül a császári biztoshoz intézett, ezentúl — „sub sigillo volanti” — Koller útján, a katonai kerületi parancsnokság címére küldje (evvel a jelzéssel: „administrativer Gegenstand”). Ettől kezdve Geringer rendeletei is Kolleren keresztül mentek az egri kerületbe.²⁹ Koller irattára ezzel megszokad, átveszi a pesti főbiztosság irodáját, ennél fogva a miniszteri biztosság további iratait annak a fondjában (D 77.) kell keresni.

Az itt tárgyalt állagba április 15-e után csak elvértve került bele egy-néhány irat (403—419. ikt. sz.)

Az iratok fraktúr alakban vannak elhelyezve, külzetükön felül az iktatószám a praesentatummal, alul ugyancsak az iktatószám, piros tintával, s alatta, vonallal elválasztva, K 850 jel látható. Az iratok általában iktatószámaik növekvő rendjében fekszenek, némely esetben az előiratokat szeltek a későbbiekhez. Segédkönyvek nem maradtak fenn hozzájuk.

D 84—85.

K. K. MINISTERIAL-COMMISSARIAT PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kir. miniszteri biztosság)

1849 november—1850 december

9 esemő, 3 kötet

A pozsonyi miniszteri biztosságot az elsők között szervezték meg: gróf Attems Henrik belügyminiszteri tanácsos már 1849 novemberében átvette új hivatalát. Kerületéhez *Pozsony megye* (amelyet a pozsony—soproni főispáni kerületről (D 69.) választottak le), továbbá *Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó* megyék (gróf Forgách Antal nyitrai főispán kerülete (D 71.) és *Nógrád, Zólyom, Hont, Bars* megyék (báró Andreánszky Sándor besztercebányai főispán kerülete D 72—73.) tartoztak. Teljes hatáskörét csak akkor vehette át, amikor az új katonai kerületi parancsnok hivatalba lépett; addig arra kapott utasítást, hogy utazza be kerületét.³⁰

A pozsonyi miniszteri biztosság 1850. október 31-én szüntette be működését. Ekkor egyesítették a pozsony—nyitrai és a besztercebányai főbiztosságokkal, és alakult át pozsonyi kerületi kormányzattá (D 109—110.).

²⁹ D 55. 1850: 6614.

³⁰ D 84. 1849: 3.

D 84. ELNÖKI IRATOK
1849 november—1850 október
1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1849—1850 és iktatókönyv	1849	1 csomó
2. Mutató		1850	1 kötet

Az 1849. évből Attemsnek csak elnöki iratai vannak. Ezeket maga iktatta, az iktatókönyv az iratok csomójának élén van elhelyezve. Mutató nincs hozzájuk. Az 1850. évi elnöki iratoknak viszont csak mutatója maradt fenn, iktatókönyve nem.

D 85. ÁLTALÁNOS IRATOK
1850
8 csomó, 2 kötet

1—8. Iratok és szabályrendeletek	1850	8 csomó
9. Iktatókönyv	1850	1 kötet
10. Mutató	1850	1 kötet

Az iratok a következő kútfőkre tagolódnak:

- I. Miscellen
- III. Gendarmerie
- IV. Grundsteuer
- VI. Steuer
- VII. Urbarialprozesse
- VIII. Ehedispens
- IX. Pass, Übersiedlung, Auswanderung
- X. Verlassenschaftsangelegenheiten
- XI. Heil- und Verpflegskosten
- XII. Polizei- und Gerichtsgegenstände
- XIII. Handel und Gewerbe
- XIV. Gendarmerie-Berichte
- XVII. Militär
- XVIII. Sanität
- XIX. Einkommensteuer
- Normalien.

Az egyes kútfőkön belül az iratokat iktatószámaik növekvő sorrendjében helyezték el egymás alá.

D 86. K. K. MINISTERIAL-COMMISSARIAT OEDENBURG
(Soproni cs. kir. miniszteri biztosság)
1849 november—1850 december
9 csomó, 2 kötet

1—7. Iratok	1849—1850	7 csomó
8. Szabályrendeletek	1849—1850	1 csomó

9. Convolutumok	1850	1 csomó
10. Iktatókönyv	1849—1850	1 kötet
11. Mutató	1849—1850	1 kötet

Báró Hauer István belügyminisztériumi tanácsos az első — idegen — miniszteri biztosok egyikeként kezdte meg működését, a soproni katonai kerületben. Ide tartoztak *Komárom, Győr, Veszprém, Fejér, Zala* megyék (Döry Gábor fehérvári főbiztos kerülete, D 67.), továbbá *Tolna, Baranya, Somogy* megyék (Augusz Antal tolnai főbiztos kerülete, D 68.), s végül a közvetlen Hauernak alárendelt *Moson, Sopron* és *Vas* megyék (D 270.).

Hauernak — úgy látszik — nem volt elnöki irattára: még a hivatali hatáskörére vonatkozó belügyminiszteri leiratok is a miniszteri biztosság általános irattárában találhatók.

Az *iratokon* kútfőjelzetek láthatók, de nincsenek ezek szerint rendezve, egyszerű számregisztratúrát alkotnak.

A *szabályrendeleteket* kútfők szerint rendezték. Mutatójuk a D 112. törzsszámú állag 155. rakszámú kötetében található.

A *convolutumok* csomójában fekszenek a börtönök vizsgálatára vonatkozó iratok, a veszprémi csendőrség túlkapásai tárgyában tartott vizsgálat iratai, a visszatért honvédek összeírásai és az 1850. évi népszámlálás eredményeit feltüntető táblázatok.

Az *iktatást* 1849. november 20-án kezdték, és megszakítás nélkül folytatták az 1850. év végéig.

A *mutató* áttekinthető, elég jól használható.

A miniszteri biztosság 1851. január 1-jével alakult át forma szerint kerületi kormányzattá (D 111—112.).

D 87—88.

K. K. MINISTERIAL-COMMISSARIAT KASCHAU

(Kassai cs. kir. miniszteri biztosság)

1850

34 csomó, 12 kötet

Swieceny Henrik belügyminisztériumi tanácsos 1849 utolsó napjaiban kezdte meg működését a kassai katonai kerület miniszteri biztosaként. Már a következő év májusában azonban visszarendelték a minisztériumba, s attól kezdve a kassai miniszteri biztosi irodát ideiglenesen Fábry István kerületi előadó vezette. Swieceny visszahívására azért került sor, mert ellene, bár kerületének szláv ajkú lakossága körében kedvelté tette magát, különösen a magyar ókonzervatívok részéről különféle vádaskodások hangzottak el.³¹ Fábrytól 1850 szeptemberében Kapy Ede, a megszüntetett egri főbiztosi kerület volt főispánja vette át a kassai miniszteri biztosság vezetését.

A kassai katonai kerület a következő megyéket foglalta magában: *Abauj, Sáros, Zemplén* (gr. Szirmay Sándor kassai főbiztos kerülete, D 75.), *Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros* (Vilicz Ignác ungvári főbiztos kerülete, D 76.), *Szepes, Gömör, Tolna* (Péchy Imre lócsei főbiztos kerülete, D 74.).

³¹ D 51. 1850: 866.

Miután az ungvári és a löcsei főbiztosi kerületeket 1850 márciusában feloszlatták, s ugyanaz év áprilisában a kassai főbiztosi kerület is megszűnt, a kassai miniszteri biztosság az alája rendelt megyehatóságok működését közvetlenül irányította.

D 87. ELNÖKI IRATOK

1850

5 csomó, 3 kötet

1—3. Iratok	1850 január—szeptember	3 csomó
4. Iktatókönyv	1850 április—szeptember	1 kötet
5. Mutató	1850 január—szeptember	1 kötet
6. Irattári szerelőkönyv	1850 január—szeptember	1 kötet
7. Kapy Ede „titkos” iratai és iktatókönyve	1850 augusztus—1851 január	1 csomó
8. Állásfolyamodványok	1850 október—november	1 csomó

A miniszteri biztos személyében történt változás az elnöki irattárban törést okozott. A Kapy hivatalátvétele előtti időszakban keletkezett *iratok* általában iktatószámaik növekvő rendjében fekszenek, az ügyvitel során szerelt előiratokat azonban gyakran az üzgyzáró irat mellett hagyták. Az *irattári szerelőkönyv* ezért a kutatásnál jól használható. Az iratok második csomója (301—600. sz.) erősen hiányos.

Az *iktatókönyv* első füzeté elveszett. A meglevő kötet a 201. iktatószámmal kezdődik (április hó 12-ével) és az 1140. iktatószámig halad (szeptember hó 26-ig). Ez iktatmány után még egy iratot iktattak be október hó 6-án, az 1203. iktatószám alatt. A *mutató* ehhez az iktatókönyvhöz készült, de annak első, elveszett füzetét is kimutatózták.

Kapy Ede elnöki *titkos iktatókönyvét* a kassai miniszteri biztosság átvételére vonatkozó, még augusztusban, Egerben vett rendelet beiktatásával nyitotta meg, s 1851. február 14-én zárta le. A „*titkos*” *iratok* tárgyilag az elnöki iratok korábbi sorozatának egyenes folytatását alkotják.

A Geringer-féle szervező bizottmány által 1850 szeptemberében az újonnan felállítandó politikai hatóságok állásaira hirdetett pályázat eredményeképpen a kassai katonai kerületből pályázók *állásfolyamodványai* a miniszteri biztosságnál gyűltek össze. Kapy ezeket külön iktatta, majd kumulálva terjesztette a szervező bizottmányhoz. Nála csak a kísérőiratok, s az ő ezekkel az ügyekkel kapcsolatos hivatalos leveleinek fogalmazványai maradtak. Az állásfolyamodványok iktatószámai alá „B Präs” jel került. Hozzájuk segédkönyvek nem maradtak fenn.

D 88. ÁLTALÁNOS IRATOK

1850

29 csomó, 9 kötet

1—26. Iratok	1850	26 csomó
27—28. A Haynau-alapítvány Abaúj megyei gyűjtőivei	1850	2 csomó

29. Szabályrendeletek	1850	1 csomó
30—32. Iktatókönyv	1850	3 kötet
33. Irattári szerelőkönyv	1850	1 kötet
34—38. Ügyosztály-mutatókönyvek	1850	5 kötet

Az elnöki iratokkal ellentétben az általános iratok iktatása az egész év folyamán megszakítás nélkül történt. Az év második felében az ügyosztályok szerinti iktatást is bevezették: az általános iktatószám alatt, attól vonallal elválasztva, jegyezték fel az iratokra az ügyosztály-iktatószámot. Az ügyosztály száma azonban nincsen az iratokon feltüntetve.

Az *iratok* az általános iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve, az egy ügyre vonatkozókat azonban gyakran együtt találjuk, az ügyzáró iratba helyezve.

A *Haynau-alapítvány* Abaúj megyei gyűjtőívei a rokkant cs. kir. katonák és honvédek segélyezésére begyűlt adományokról szólnak. A községenkénti aláírási íveken a családfők neve mellett foglalkozásuk is fel van tüntetve. Telkes gazdánál a telek nagysága is.

Az *iktatókönyv* első kötete elveszett; a meglevők április 4-től, az 1273. iktatószámtól tartalmazzák a bejegyzéseket.

Az *irattári szerelőkönyv* az iratok kikereséséhez ad útbaigazítást.

Az *ügyosztály-mutatókönyvek* nem terjeszkednek ki az egész év iratanyagára, csak annak egy részére. Az I. ügyosztályé (Index der für das politische Wesen bestimmten I. Section der k. k. Ministerial-Raths-Canzley des Kaschauer Militär-Districtes) kb. a 3300—6700. iktatószámok közötti anyag egy részére vonatkozik. Eleinte csak az általános iktatószámra utal, később az ügyosztály-iktatószámot is megadja. A II. ügyosztályé (Index der II. Section des Kaschauer k. k. Ministerial-Commissariats) csak az ügyosztály-iktatószámot közli, ennek alapján a keresett irat nem található meg. A többi ilyen kötet az iratanyag más részeire vonatkozik.

Az iratanyag megfelelő segédkönyvek hiányában nehezen kutatható.

D 89—90.

K. K. MINISTERIAL-COMMISSARIAT GROSSWARDEIN

(Nagyvárad cs. kir. miniszteri biztosság)

1850

43 csomó, 7 kötet

Braunhoffer tábornok már 1849 decemberében megjelent Nagyváradon, az ottani katonai kerület parancsnokaként. Miniszteri biztost azonban csak 1850 áprilisában adtak melléje, Cseh Ede volt Baranya vármegyei alispán személyében.

A nagyvárad katonai kerület három főbiztosi kerület összefogásából keletkezett: az Észak-Bihar megyét, Szabolcs megyét a hajdú városokkal és Szatmár megyét magában foglaló debreceniéből (Uray Bálint kerülete, D 79—80.), az Arad és Dél-Bihar megyéket magában foglaló nagyváradieiból (Jósa Péter kerülete, D 81.) és a Békés, Csanád és Csongrád megyéket magában foglaló szegediéből (Gaál Ede kerülete, D 82.). A szegedi főbiztosi

kerület már márciusban feloszlott, ekkor Csongrád megyét a pesti katonai kerület alá rendelték, a másik két megye pedig közvetlenül a katonai ker. parancsnok, ill. a miniszteri biztos alá került. Augusztusban a nagyváradi kerületi főbiztosság működését is megszüntették, attól kezdve azután Arad és Dél-Bihar megyék főnökei is közvetlenül a miniszteri biztosnak jelentettek.

Cseh Ede decemberben eltávozott a miniszteri biztosság éléről. Tőle ideiglenesen Jósa Péter vette át a hivatal vezetését, míg azután a hó végén már az új kerületi főispán, Dóry Gábor (D 115—117.) vonult be a miniszteri biztosi irodába.

D 89. ELNÖKI IRATOK

1850 április—1851 január

1 csomó

1. Iratok 1850—1851 1 csomó

Az elnöki kezelt iratok legtöbbje bizalmas személyi ügyvel kapcsolatos, néhány állambiztonsági természetű ügy irata is ide került.

A csomó elején a meglevő iratok jegyzéke fekszik. Ez az egyes ügyiratok összetevőit (előadói ív, beadvány, melléklet) is feltünteti darabszám szerint. Más segédeszköz az iratokhoz nem maradt fenn.

Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében követik egymást.

D 90. ÁLTALÁNOS IRATOK

1850

43 csomó, 7 kötet

- | | | | |
|--------|--|-----------------------|----------|
| 1. | „Akten der Civil Section des Militär Districts Commandos Grosswardein”, a nagyváradi katonai ker. parancsnokság polgári osztályának iratai | 1850 február—június | 1 csomó |
| 2. | „Correspondenz der Civil Section”, a polgári osztály hátirati elintézésének másolatú könyve | 1850 február—június | 1 kötet |
| 3. | „Protocoll der Civil Section”, a polgári osztály iktatókönyve | 1850 január—december | 1 kötet |
| 4—44. | Iratok | 1850 április—december | 41 csomó |
| 45. | Az Arad megyei és Dél-Bihar megyei igazoló bizottmányok jegyzőkönyvei és iratai | 1850 | 1 csomó |
| 46—49. | Iktatókönyv | 1850 április—december | 4 kötet |
| 50. | Mutatókönyv | 1850 április—december | 1 kötet |

Mint hogy a nagyváradai katonai kerületnek kezdetben nem volt miniszteri biztos, Braunhoffer tábornok maga mellé vette Vidovich Ferencet, Bihar megye akkori főjegyzőjét. Így jött létre a nagyváradai katonai kerületi parancsnokság „polgári osztálya”, a polgári ügyek adminisztrálására. Ez az osztály akkor sem szűnt meg, amikor Cseh Ede, a miniszteri biztos, helyét elfoglalta. Vidovich Cseh megérkezése előtt sem fejtett ki érdemi működést, csupán közvetítő volt a tábornok és a főbiztosok között, s az ő kezén ment át a polgári ügyekben meghatalmazott császári biztos hivatali levelezése a kerületi főbiztosokkal. A miniszteri biztosság megszervezése után a polgári osztály teljességgel felesleges közbeiktatott szerv volt a katonai parancsnok és a miniszteri biztos között. Végül június 21-én de la Motte, Geringer helyettese, elrendelte Vidovichnak megbízatása alóli azonnali felmentését, tekintettel arra, hogy a közigazgatási szervező rendelet értelmében lényegében a miniszteri biztosság gyakorolta a katonai kerületi parancsnokság polgári osztályának funkcióit. Vidovichtól a polgári osztály hivatalos iratait Cseh Ede vette át.

A *polgári osztály iratai* iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Igen kevés irat maradt az osztály irattárában, csekély számú beadvány és még kevesebb elintézés-fogalmazat. Vidovich ugyanis a legtöbb beadványt hátrati elintézéssel, eredetiben küldte tovább.

A „*Correspondenz*” c. kötet, amelybe a hátrati elintéзések szövegét vezették be, s az iratok kölcsönösen kiegészítik egymást: azok az iktatószámok, amelyek az egyikből hiányoznak, a másikban rendszerint megtalálhatók.

A *polgári osztály iktatókönyvét* a miniszteri biztosságon Vidovich felmentése után tovább vezették. Ettől kezdve ennek az iktatókönyvnek utolsó rovata az egyes iratok miniszteri biztossági iktatószámát tünteti fel.

A *miniszteri biztosi iratokat* kútfók szerint csoportosították. Ezek rendszere a főkormányzóságokéval azonos. Az iratok az egyes kútfőkön belül alapszámok, s ezeken belül iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. A második világháború folyamán az iratcsomók egy része megsérült, a ráomló épülettörmelékek súlya alatt szétbomlott és hiányossá vált. A megmaradt iratok eredeti rendjét — a lehetőség szerint — visszaállítottuk.

A *megyei igazoló bizottmányok* a megyefőnök (Aradban Aczél János, Dél-Biharban Ravazdy István) elnökletével vizsgálták felül a hivatalnokok forradalom alatti magatartását, az általuk benyújtott igazoló jelentések alapján.

A *miniszteri biztossági iktatókönyv* második kötete (1001—4000 ikt. sz.) szilánksérült.

A hozzá tartozó *mutatókönyv* jól használható. Benne betűnként külön rendszerezték a személy-, a hely- és a tárgyneveket, megadták az iratok rövid tartalmát, s utaltak a beadvány eredeti iktatószámára (idegen szám), a miniszteri biztossági iktatószámra (saját szám) és a megfelelő irattári jelzetre. Az alapszámot oly módon jelölték, hogy a saját szám rovatában aláhúzták azt az iktatószámot, amely az alapszámmal azonos vagy pedig azt külön kiírták, az iktatószám után, attól ferde vonallal elválasztva. Néhol az irat polgári osztálybeli iktatószámára is utaltak (az ilyen számok alatt C. S. rövidítés látható). A kútfő jelét a mutatókönyvbe némely esetben elmulasztották bevezetni, ez azonban az iktatókönyvből megállapítható.

A magyarországi tanügyi reform végrehajtása érdekében Geringer minden egyes polgári közigazgatási kerületben iskolafelügyelőt kívánt a főbiztos mellé állítani, aki a kerület valamennyi iskoláját irányítsa és ellenőrizze, az átszervezést előkészítse. Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter 1849. október 9-i rendeletében közölte vele, hogy ezzel, mint első és legsürgősebb lépéssel egyetért, s egyelőre elegendőnek tartja, ha egy-egy kerület iskoláinak felügyeletét egyetlen, politikailag megfelelő, energikus, művelt és tekintélyes férfiúra bizzák, leszögezte azonban, hogy a vallásfelekezetekre már e férfiak megválasztásánál figyelemmel kell lenni, később pedig a különböző iskolafajták számára külön felügyelők kinevezését tervezi. Az iskolafelügyelők első kötelességeit ugyanebben a rendeletében a következőkben határozta meg:

a) A fennálló iskolákban végzendő személyi tisztogatás mind a tanárok, mind a tanulók vonalán.

b) A politikailag meg nem felelő tanintézeteknek (különösen a jogiaknak), valamint a megfelelő tanerőkkel el nem látható iskoláknak bezáratása.

c) Új iskolák felállítása az általa meghatározott alapelvek (lásd a k. k. Ministerium des Cultus und Unterrichtes ismertetését) szerint. Különösen kétszotályos alreáliskolák felállítását tartotta szükségesnek és könnyen megoldhatónak ott, ahol kétévfolyamos ún. negyedik osztály működött. Az ilyen reáliskolákat egyelőre meg kellett hagyni a népiskolákkal való összekötésben. Az iskolafelügyelőknek továbbá mérlegelniük kellett, mely iskolákat vehetne át az állam részben vagy egészben, s melyeket lehetne a nem államiak közül nyilvánosnak elismerni.

d) A nemzetiségi területek iskoláiban meg kellett szüntetniük a magyar nyelvkényszert.

e) Végül statisztikai adatfelvételt kellett készíteniük valamennyi magán és nyilvános iskoláról, azok szerkezetéről, a bennük működő tanerőkről, a rendelkezésre álló taneszközökről, a fenntartásukra szolgáló iskolai alapokról és más anyagi forrásokról.

Az iskolafelügyelők kevésbé fontos ügyekben a kerületi főispánok útján, fontosabbakban Geringer közbejöttével levelezhettek a minisztériummal.

Ezt az alaprendeletet Thun 1850. január 9-én akként módosította, hogy az iskolafelügyelőket nem a kerületi főbiztosok, hanem közvetlenül a miniszteri biztosok mellé rendelte mint azok segédszemélyzetét. Ezt azzal indokolta, hogy az iskolafelügyelők intézkedései politikai szempontból is nagy fontosságúak lesznek. Hatáskörüket ezzel kapcsolatban egy-egy polgári kerületről egy-egy teljes katonai kerületre terjesztette ki, s egyelőre katonai kerületenként két-két iskolafelügyelőt kívánt kinevezni. A jelölésnél figyelembe kellett venni nyelvismereteiket és vallásukat; egyiküknek protestánsnak kellett lennie, kivéve a pesti kerületet, ahol mindkettő csak katolikus lehetett. A nagyvárad kerület egyik iskolafelügyelőjének görögkeleti vallásúnak kellett lennie, ott három iskolafelügyelőt is ki lehetett jelölni. Ezenkívül, ahol a vallási és nemzetiségi viszonyok megkívánták, fizetés nélküli

iskolatanácsosokat is ki lehetett nevezni, s felkérni őket, hogy tanácsaikkal az iskolafelügyelőknek legyenek segítségükre.

Az iskolafelügyelők mint a miniszteri biztos tanácsosai működtek oktatási ügyekben, annak székhelyén, az ő nevében és jóváhagyásával. Feladataik a következők voltak:

a) Minden iskola és nevelőintézet felügyelete, a pesti egyetemet kivéve.

b) A miniszteri biztos támogatása minden, az oktatásügyet érintő ténykedésében.

c) Javaslattétel a magyarországi közoktatásügy reformját illetően, a Thun-féle alapelvek értelmében.

Az új kinevezések megtörténte után a miniszteri biztosoknak iskolai és tanulmányi ügyekben közvetlenül a miniszterrel kellett levelezniük. A Geringer által ideiglenesen kirendelt iskolafelügyelők csak az újak kinevezéséig folytathatták hivatali működésüket.

Az új rendszer alapjául az uralkodó 1849. október 24-i legfelsőbb elhatározása szolgált, amely elrendelte, hogy Magyarországon tanügyi főhatóságokat kell létrehozni.

Minden katonai kerületben meg kellett alakítani az ún. „Kerületi Tanhatóság”-ot mint a kerület iskoláinak főhatóságát. A tanhatóság elnöke a katonai kerület miniszteri biztosa, tagjai pedig megfelelő számú iskolai felügyelők.

A tanhatóság rendeleteit és jelentéseit saját nevében adta ki, a miniszteri biztos vagy az általa kijelölt tanhatósági tag jóváhagyásával. Az ügyek intézése tanácskozás útján történt vagy pedig az egyes tagok részéről közvetlenül, a miniszteri biztos felelősségével. A tagoknak iskolatanácsosi cím járt, megbízatásukat a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól kapták. A fizetés nélküli iskolatanácsosok (akiket a nemzetiségek és vallásfelekezettek szükségleteire való tekintettel jelöltek ki) a miniszteri biztos felszólítására egyes tanácskozásokon részt vettek, vagy írásbeli tanáccsal látták el a tanhatóságot.

A tanhatóság *hatásköre* kiterjedt a kerület minden iskolájára, kivéve az egyetemet, amely közvetlenül a minisztériumnak volt alárendelve, és a más minisztériumok alá tartozó szakiskolákat. Ez a hatáskör magában foglalta a tanintézetek állami ellenőrzését és tudományos-pedagógiai irányítását, nem érintette azonban az iskolafenntartó jogát az általa dotált iskola vezetésére. Különösen az egyházak és szerzetesrendek tartották meg befolyásukat a vallásoktatás irányítására és ellenőrzésére.

Minden iskolai ügyben készült beadványt a tanhatósághoz kellett intézni, amely azt vagy közvetlenül intézte el, vagy — ha az ügyben való döntés joga a minisztériumnak volt fenntartva — oda terjesztette fel. A minisztérium iskolai ügyekre vonatkozó döntései is — közvetve vagy közvetlenül — a tanhatóságokhoz kerültek. A tanhatóságok minden „belső” (tehát tisztán tudományos-pedagógiai) ügyben közvetlenül leveleztek a minisztériummal, az iskolák „külső” ügyeiben viszont, amelyeket politikai vagy adminisztratív jellegüknél fogva a magyarországi császári biztos tudomására kellett hozni, a császári biztoson keresztül.

A tanhatóságok mindazokat a tárgyakat, amelyekben 1848-ig a helytartótanács döntött, önállóan vagy a császári biztos közreműködésével intéz-

ték el, azokat pedig, amelyeket azelőtt a kancelláriához kellett felterjeszteni, a minisztérium elé terjesztették.

Az 1850. február 27-én Bécsben kelt instrukció bővebben szabályozta a tanhatóságok működését. Minthogy a fennálló provizórium nem engedte meg az iskolaügyek politikai és gazdasági vonatkozásainak, s a tudományos-pedagógiai vonatkozásoknak éles szétválasztását, az iskolafelügyelőknek mindezekre ügyelniük kellett, s ezekre nézve felügyeletet és irányítást gyakoroltak. Kötelesek voltak évenként kétszer egész kerületüket beutazni, és minden utazásukról jelentést tenni. Minden iskolaév után pedig beszámolót készítettek az iskolák állapotáról, hiányairól, a kijavítás módjairól.

A tanhatóságnak mindent meg kellett tennie a népiskolák felélesztésére és a népoktatás fejlesztésére.

A közép- és felsőoktatásnál különbséget kellett tenni azok között az iskolák között, amelyeket a kormány által kezelt nyilvános alapokból tartottak fenn és a magánereből fenntartottak között. Az elsőkre nézve a tanhatóságnak nemcsak ellenőrzési joga volt, hanem az irányítást is gyakorolta, az utóbbiakat, ha nem voltak nyilvánossági joggal felruházva, csak ellenőrizte. A magániskoláktól statisztikai adatokat és évi jelentéseket kért be, a tanítást, a vizsgákat stb. látogatta. Minden katonai kerületben egy-két állami gimnáziumot kellett szervezni. Gondoskodni kellett jó tankönyvek beszerzéséről, tekintetbe véve az iskola tanítási nyelvét és vallásfelekezését. A nyilvános gimnáziumokból a nem engedélyezett és meg nem felelő tankönyveket el kellett távolítani.

Néhány helyen kétéves jogi tanfolyamot kellett szervezni, az alapelveknek megfelelő módon; minden más nyilvános alapból fenntartott jogi tanfolyamnak a következő tanév elejével meg kellett szünnie.

A fent ismertetett utasítást — egyelőre tervezetként — Geringer nemcsak a miniszteri biztosoknak küldte meg, az iskolafelügyelőkkel való megbeszélés és véleményadás végett, hanem ugyanakkor megkérdezte néhány, az oktatásügy igazgatásában jártas férfiú véleményét is a tervezet felől: Virozsil Antal egyetemi rektorét, Havas Józsefét, aki a megszűnt helytartótanács iskolaügyi előadója volt, Madarassy János ideiglenes iskolafelügyelőt, aki tagja volt a felosztatott tanulmányi bizottságnak. Ezek válaszukban azt hangoztatták, hogy Magyarországon országos tanhatóságot is fel kell állítani. Geringer azonban ezt összeegyeztethetetlennek tartotta a centralizáció elvével, amit az összmonarchia igazgatásában meg kívántak valósítani.

A tanhatóságok a miniszteri biztosságok megszűnte után a kerületi kormányzatok mellett működtek tovább. Szerepük csak akkor járt le, amikor a helytartósági osztályok megkezdték működésüket, s átvették tőlük az iskolaügyek irányítását. Irataikat ez utóbbiaknak adták át.

D 91. K. K. DISTRICTS—SCHULBEHÖRDE OFEN
(Budai kerületi cs. kir. tanhatóság)

1850—1853

30 csomó, 4 kötet

1—5.	Kovács Pál pesti ker. iskolafelügyelő iratai	1850	5 csomó
6—8.	Madarassy János egri ker. iskolafelügyelő iratai	1850	3 csomó
9—10.	Szónyi Pál protestáns iskolafelügyelő iratai	1850—1852	2 csomó
11—30.	A budai tanhatóság iratai	1851—1853	20 csomó
31.	A budai tanhatóság iktatókönyve mutatóval	1851	1 kötet
32.	A budai tanhatóság iktatókönyve	1852	1 kötet
33.	A budai tanhatóság mutatókönyve	1852	1 kötet
34.	A budai tanhatóság iktatókönyve mutatóval	1853	1 kötet

Kovács Pál 1849. augusztus 20-án kapott Geringertől megbízást arra, hogy mint a pesti polgári közigazgatási kerület ideiglenes tanodai tanácsnoka Szentiványi Vince kerületi főbiztos irányítása alatt működjék közre a kerület elemi és középfokú tanintézeteinek rendezésében. Kovács 1848-ig a magyar királyi tanulmányi bizottság ülnöke volt. 1849. évi iratai Szentiványi főbiztosi iratai közt található, külön iktatását 1850. január 1-jével kezdte, s az év végéig folytatta. Iratai iktatószámok rendjében vannak elhelyezve, hozzájuk segédeszköz nem maradt fenn.

Madarassy Jánost, a felozlatott tanulmányi bizottság egy másik ülnökét Geringer 1849. november 7-én bízta meg azzal, hogy Kapy Ede kerületi főbiztos oldalán az egri kerület tanulmányi főfelügyelőjének tisztét lássa el. Madarassy külön iktatott iratai 1850 januárjától augusztus 1-ig maradtak meg; ekkor ő a nagyváradi kerületbe ment át, majd az egri kerület önállósága szeptemberben meg is szűnt. Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Segédkönyvük csak a purifikációs iratoknak van: „Az egri cs. k. polgári kerületben levő elemi iskolák tanítóinak igazolását tárgyazó iratok kivonata”, az alesperesi kerületek szerint haladó, egyszerű iratjegyzék (a 811. sz. iratban). Madarassy a nyilvános előadások engedélyezésével is foglalkozott, Egerben megtiltotta Körner Zrinyijének előadását.

Szónyi Pált, Eötvös József minisztériumának volt tanácsosát Geringer azért szemelte ki a pest-budai katonai kerületben a protestáns iskolák felügyelőjének állására, mert a reformátusok tisztelték és bíztak benne, s amellet a kormánynak hódolt. Thun — a megfelelő politikai információk beszerzése után — 1850. szeptember 28-án nevezte ki őt a protestáns iskolák felügyelőjévé. Szónyi működése idején a tanhatóság már fennállt, iratait mégis külön iktatta. Megmaradt iratai az 1—100. (1850 december—1851 augusztus) és a 201—299. (1852 március—november) iktatószámokat viselik. A minisztérium 1853. március 1-jével elmozdította állásából.

A *tanhatóság* szervezése már 1850 elején megindult, de forma szerinti működése csak a következő év elejével kezdődik. Thunnak az volt az álláspontja, hogy a magyarlakta pest-budai katonai kerület tanügyeinek vezetésére tekintélyes férfiút kell megnyerni, s ezért kezdetben elutasította Geringernek azt a javaslatát, hogy Kovács Pált nevezze ki a kerület katolikus iskoláinak felügyelőjévé. Geringer azonban — mint július 6-i jelentésében írta — nem talált ilyen férfiút, mert a tanügyi szakmában működők legtöbbször részt vett a forradalomban, s akik nem, azoknak vagy német nyelvtudása tökéletlen, vagy pedig a közigazgatásban való jártassága hiányzik. Ezek után Thun 1850. augusztus 26-án mégis csak Kovácsot nevezte ki a katolikus iskolák felügyelőjévé, majd szeptember 28-án Szőnyit a protestáns iskolák felügyelőjévé, dr. Löblin Ignácot pedig (akit Geringer jelentős emberbaráti és pedagógiai tevékenységére való tekintettel a zsidó iskolák számára hozott javaslatba) tanhatóságon kívüli iskolatanácsossá.

A tanhatóság 1853 júliusáig működött; teendőit ekkor az újonnan megalakult helytartósági osztály vette át. (D 106., 122.)

Az iratok évek és iktatószámok rendjét követik. A mutatók segítségével lehet bennük kutatni.

D 92. K. K. DISTRICTS SCHULBEHÖRDE PRESSBURG
(Pozsonyi kerületi cs. kir. tanhatóság)

1850—1854

50 csomó, 10 kötet

1—50. Iratok	1850—1854	50 csomó
51—56. Iktatókönyv	1850—1854	6 kötet
57—60. Mutató	1850—1854	4 kötet

A pozsonyi kerület tanhatósága alakult meg elsőnek valamennyi közül. Thun ezt mintegy kísérletnek szánta, s az itt szerzett tapasztalatok alapján szervezte meg azután a többi tanhatóságot. 1850. március 18-án kinevezte Kozáczek zólyomi plébánost a kerület (Pozsony városát kivéve) katolikus iskolái, Mayer tisztiorvost Pozsony város katolikus iskolái, Schröer Gottfried pozsonyi evangélikus líceumi tanárt pedig a kerület protestáns iskolái felügyelőjévé. Ugyanakkor rendkívüli iskolatanácsosnak hívta meg a tanhatósághoz Méhes Péter kanonokot a magyar nyelvű, Pappenheim Ármin kereskedőt pedig az izraelita iskolák ügyeinek tárgyalására. Az új felügyelőknek azonnal össze kellett ülniük Attens miniszteri biztos elnöke alatt, s a tanhatóságnak meg kellett kezdenie működését.

A tanhatóság működése még akkor sem szűnt meg, amikor a helytartósági osztály megalakult. A helytartósági osztály elnöke ekkor ugyanis azt jelentette, hogy az osztály még nem képes átvenni az iskolaügyek tárgyalását. Végül 1854 augusztus végén elrendelte a tanhatóság megszüntetését (szeptember 1-jével), és rendezte az iskolatanácsosok viszonyát a helytartósági osztályhoz.

Az *iratok* a következőképpen tagolódnak:

1.	„Purifikationsakten”, a tanszemélyzet politikai magatartásának felülbírálnása	1850	
2—32.	Iktatószámok szerinti iratok	1850—1854	
33—37.	„Beschreibung der Schulhäuser”, az iskolaépületek leírása, járásokként csoportosítva	1852	
38—40.	A pozsonyi jogakadémia és a pozsonyi kerület középiskolái oktatási ügyei	1851—1853	
41—42.	„Schulbücher”, az iskolai tankönyvekre vonatkozó iratok	1852—1853	
43.	„Programme der Gymnasien”, nyomtatott középiskolai tantervek	1852—1853	
47.	„Schulberichte”, az iskolák félévzáró jelentései	1852	
45—46.	„Besetzung der Lehrerstellen”, tanítói állások betöltése	1852—1853	
47.	„Stipendien”, ösztöndíjak	1852—1853	
48—49.	„Sine numero”, szám nélküli iratok	1850—1853	
50.	„Normalien”, szabályrendeletek	1851, 1853—1854	

Az 1853. évi mutatókönyvet valamikor nedvesség érte, részben szétmállott.

D 93. K. K. DISTRICTS-SCHULBEHÖRDE OEDENBURG
(Soproni kerületi cs. kir. tanhatóság)

1850—1853

16 csomó, 6 kötet

1.	A soproni miniszteri biztosság iskolügyi iratai	1850	1 csomó
2—12.	A soproni tanhatóság iratai	1851—1853	11 csomó
13.	„Volksschul-Informationen”, kimutatások a népiskolákról	1851—1853	1 csomó
14.	„Schulbücher”, tankönyvekre vonatkozó iratok	1852	1 csomó
15.	„Maturitäts-Prüfungen”, érettségi vizsgák iratai	1851—1853	1 csomó
16.	Szabályrendeletek	1850—1853	1 csomó
17—19.	A soproni tanhatóság iktatókönyve	1851—1853	3 kötet
20—21.	A soproni tanhatóság mutatója	1851—1853	2 kötet
22.	Irattári szerelőkönyv	1851—1853	1 kötet

Hauer miniszteri biztos Sterne Ferdinánd apátot javasolta a soproni katonai kerület katolikus iskolafelügyelői állására, megjegyezvén róla, hogy tevékeny, szakmáját szerető férfiú, s „ein Mann von deutscher Bildung und Civilisation”. A javaslatot Geringer pártolólággal terjesztette fel a miniszterhez, s ennek alapján Thun 1850. április 25-én alá is írta Sterne kinevezési okmányát.

A protestáns iskolafelügyelői állásra Geringer Szilágyi Ferencet hozta javaslatba, ezt az állást azonban a miniszter nem töltötte be. Ily módon a soproni tanhatóság voltaképpen meg sem alakult, csak egy iskolafelügyelő működött e címen, s az csupán a katolikus iskolák ügyeinek intézésében volt a miniszteri biztos, majd az annak helyébe lépő kerületi főispán segítségére. Ennek folytán a soproni kerületben a protestáns és zsidó iskolák felletti állami felügyelet és irányítás nem lépett életbe, s a katolikus iskolák ügyeinek érdemi intézése is inkább csak szervezési és személyi ügyekben érvényesült, didaktikai irányításuk — megfelelő személyzet híján — a minimumra korlátozódott.

Az 1850. évi iratokat (amelyek forma szerint még nem a tanhatóságéi, hanem Hauer miniszteri biztos iskolaügyi iratai) a miniszteri biztosi iratokkal együtt iktatták, segédkönyveik azok iktató- és mutatókönyve. Ezeket az iratokat utólag emelték ki a miniszteri biztosság irattárából (D 86.).

A tanhatóság iratait évek és iktatószámok szerint rendezték, néhány iratsorozatot azonban a többiektől elkülönítve, convolutum-szerűen állítottak fel.

A „Volksschul-Informationen” a kerület katolikus elemi népiskoláinak az 1851/52. tanévre vonatkozó táblás kimutatásait tartalmazza. Ezeket az iskolák felügyeletével megbízott esperesek az 1853. évben küldték fel a püspökök útján. A kimutatásokban a tanító neve, fizetése, képesítése, tanítási módszere, az iskolaköteles gyermekek száma, az iskolát látogató gyermekek száma, a tanítási nyelv, a tantárgyak s egyéb megjegyzések szerepelnek.

A „Schulbücher” c. csomóban az egyes elemi- és középiskolákban az 1851/52. évben használatos tankönyvekre vonatkozó jelentések fekszenek.

A „Maturitäts-Prüfungen” c. csomóban az érettségi vizsgálatok bevezetésére, lebonyolítására és eredményeire vonatkozó iratokat gyűjtötték egybe. Az 1851. évben az egész kerületben még csak egyetlen helyen, Sopronban tartottak érettségi vizsgát, Sterne elnökletével, de a következő évben már több városban szerveztek érettségi vizsgabizottságokat.

A szabályrendeletek csomójában helyezték el az egész időszak iskolaügyi normalia-it. A csomó élén iratjegyzék fekszik.

D 94. K. K. DISTRICTS-SCHULBEHÖRDE KASCHAU
(Kassai kerületi cs. kir. tanhatóság)

1850—1854

26 csomó, 13 kötet

1. Ülésjegyzőkönyv	1850—1851	1 kötet
2—27. Iratok	1850—1854	26 csomó
28—32. Iktatókönyv	1850—1854	5 kötet
33—37. Mutató	1850—1854	5 kötet
38—39. Irattári szerelőkönyv	1851—1854	2 kötet

A kassai tanhatóság tagjait Thun 1850. március 25-én nevezte ki. Rendés tagok voltak Plath János kassai jogakadémiai tanár (a katolikus iskolák felügyeletére) és Tomaschek Pál löcsei tanár (a protestáns iskolák számára). Ugyanakkor meghívatta a tanhatóságba a magyar elem képviselő-

tére Marczényi Mátyás kassai kanonokot, a ruszinoknak Dobrzanszky Viktor lelkészt, a szlovákoknak pedig Hlavacsek Mihály tanárt Lőcséről.

A tanhatóság 1850. június 7-én tartotta első ülését, amelyen a miniszteri biztos helyett Kankoffer Ignác előadó elnökölt. Az oktatási nyelv kérdésében a tagok között éles ellentétek voltak: Plath szélsőséges magyar nacionalista álláspontot foglalt el, míg a többiek (a magyar elem képviselőit meghívott Marczényivel együtt) egységesen a szláv nyelvű oktatás bevezetését irányozták elő. Az elnöklő Kankoffer a birodalmi alkotmányban lefektetett elveknek igyekezett érvényt szerezni. Ferenc József, hogy a tanhatóság békés működését lehetővé tegye, 1851. június 13-án Plathot nyugdíjazta; a Plath által intézett hivatalos ügyeket és azok iratait Dobrzanszky vette át.

Kankoffert a katonai kerület parancsnoka megbízta azzal, hogy a miniszteri biztos akadályoztatása miatt a tanhatóságot vezesse. 1851 június végén, miután Kankoffert a kassai rendőrigazgatóság vezetőjévé nevezték ki, a tanhatóság vezetését Forgách kerületi főispán vette át, az így megürült iskolafelügyelői állásra pedig augusztus 9-én dr. Nyirák Ignác, az egyetem kánonjog-tanára nyert kinevezést.

A helytartósági osztály megalakulásakor egyelőre nem vette át az iskolaügyek intézését, hanem azokat továbbra is a tanhatóságnál hagyta. Végül 1854. április 1-jével a tanhatóság megszűnt, s teendőit átadta a helytartósági osztály újonnan megalakult VI. (tanügyi) ügyosztályának.

Az iratok előremutató alapszám-rendszerben vannak elhelyezve: az egy ügyre vonatkozóak együtt, az ügyzáró iratban fekszenek. Az alapszámot nem irták az iratokra. A mutató csak az iktatószámra utal, az irattári szerelőkönyv pedig mindig a közvetlenül kapcsolódó (utó-) irat számát tünteti fel. Keresésnél tehát végig kell nézni a szerelésekre vonatkozó bejegyzéseket mindaddig, amíg további utóiratra vonatkozó bejegyzést nem találunk. Az ügyiratot a legutolsó vonatkozó irat iktatószámának (mint alapszámnak) megfelelő helyen kell keresni.

D 95. K. K. DISTRICTS-SCHULBEHÖRDE GROSSWARDEIN

(Nagyvárad kerületi cs. kir. tanhatóság)

1850—1854

35 csomó, 7 kötet

1—34. Iratok	1850—1854	34 csomó
35—41. Iktatókönyv	1850—1854	7 kötet
42. Mutató	1850—1854	1 csomó

A nagyvárad kerületi tanhatóság megalakulása körül is nehézségek merültek fel. Geringer először 1850. február 24-én tett a közoktatásügyi miniszternek javaslatot arra nézve, hogy nevezze ki Jonesko Demeter nagyvárad kerületi ügyvédet a nagyvárad katonai kerület görög nem egyesült tanintézetek felügyelőjévé. Thun azonban előbb mérlegelni kívánta, mely felekezetek tagjai közül válasszák ki a két iskolatanácsost, annál is inkább, mert Erdélyi görög katolikus püspök a tanhatóságban a saját egyháza számára is képviselőt

kért. Végül június 22-én kinevezte a katolikus iskolák számára Madarassy János egri kerületi iskolafelügyelőt, a görög nem egyesülteknek pedig Joneskot, s ugyanakkor meghívatta Szoboszlai Pap István tiszántúli szuperintendenst, Oswald Ferenc római katolikus és Papp Szilágyi József görög katolikus kanonokot, hogy iskolatanácsosi minőségben támogassák a tanhatóságot működésében, s képviseljék ott a különböző nemzetiségeket és egyházakat.

Madarassy alig egy évig működött Nagyváradon: 1851. április 20-án miniszteri tanácsosként a magyarországi helytartósághoz helyezték át; tőle a tanhatóságnál a katolikus iskolaügyek vezetését Oswald kanonok, a kezelő-személyzet irányítását pedig Jonesko vette át.

A helytartósági osztály megalakulásakor annak még nem volt tanügyi osztálya, s ezért a tanhatóságot egyelőre nem oszlatták fel: az a helytartósági osztállyal ugyanolyan viszonyba lépett, mint addig a kerületi kormányzattal (főispánnal) szemben volt. A tanhatóság 1854. november 1-jével szűnt meg.

Az iratok évek és iktatószámok sorrendjében követik egymást. Az iktatószámok kettősek: a felső szám mindig a főispáni, ill. helytartósági iktatószám, az alsó a tanhatóság saját iktatószáma.

Az iktatókönyv „Előadó” címfejet viselő rovatába általában beírták az ügyet intéző iskolafelügyelő nevét. A mutató bekötetlen, részben letisztázatlan fogalmazvány.

Kerületi kormányzatok 1851—1853

Bach belügyminiszter 1850. szeptember 13-i rendelete, amely az országot öt közigazgatási kerületre osztotta, egy-egy kerület közigazgatásának irányítását „cs. kir. kerületi főispán”-ra bízta. Az ügyek vitele végett a főispán mellé egy helytartósági tanácsost, kerületi tanácsosokat, titkárokat, fogalmazókat és kezelési tisztviselőket rendelt. A kerületi főispán hivatalos állásában a helytartónak volt alárendelve, a végzései ellen a minisztériumokhoz lehetett fellebbezni, amelyek ezekben az ügyekben vagy maguk határoztak, vagy a helytartó útján határoztak.

A kerületi kormányzatok feladata elsősorban a belügyminisztérium ügykörébe tartozó ügyek intézése volt. Ide tartozott általában a törvények kihirdetése és végrehajtása, a közrend és nyugalom, közbiztonság fenntartása és helyreállítása felőli gondoskodás. Ide tartozott különösen:

1. a lakosság nyilvántartása, a statisztikai adatok összegyűjtése, a születési, házassági és halálozási anyakönyvek vezetésének ellenőrzése;
2. a hadsereg kiegészítésére, élelmezésére és beszállásolására szolgáló közremunkálás és az előfogati ügy;
3. a csendőrség és egyéb őrtestek alkalmazása;
4. az útlevélügy, honossági és idegenügy;
5. az ipari és kereskedelmi ügyek;
6. az egészségügy;

7. a községi ügyek s a helybeli rendőrségre vonatkozó intézkedések ellenőrzése;

8. az egyházi, iskolai és alapítványi ügyek;

9. a jótékony és egyéb nyilvános intézetek feletti felügyelet;

10. a fogházak igazgatása;

11. a sajtó és egyletek fölötti őrködés;

12. az országhatárok nyilvántartása, az országutak és víziutak karbantartásáról való gondoskodás;

13. az egyenes adók kivetése, beszéde és leszámításánál való közreműködés, a jövedéki szervek gyámolítása az adó és jövedéki törvények értelmében;

14. a földművelési és szabadalmi ügyek;

15. a vízjog és épületek körüli vitákban a kisajátításra való befolyás;

16. a kerület politikai közigazgatásának és állami intézetei költségvetésének elkészítése.

Az új szervezés tulajdonképpen csak 1851 elejével lépett életbe, bár az új kerületi főispánokat már az előző év novemberében—decemberében ki-nevezték.

A kerületi kormányzatok iratai elnökiekre és általánosakra tagozódnak. Az 1852. június 24-i 1163. pr. sz. helytartósági rendelet a kerületi főispánoknak (és megyefőnököknek) azt is előírta, hogy azontúl a személyes bizalomból kifolyó közléseket mint „präsidiale reservatum”-ot kezeljék, s ezeknek az iratoknak az iktatószáma alá präs. resv. jelet tegyenek. Ezeket kizárólag a címzett kezelhette, a legteljesebb titoktartás mellett s a körülményekhez képest ezekben az ügyekben a nyomozást is neki kellett foganatosítania.

A kerületi kormányzatok 1853. július 1-jével helytartósági osztályokká alakultak át anélkül, hogy iktatókönyveiket és irattáraikat lezárták volna. Az 1853. évi iratok között tehát az év közepétől kezdve már a helytartósági osztályok működéséből származó iratokat találjuk.

A kerületi kormányzatok irattárait a helytartósági osztályok őrizték, egészen megszűnésükig, s akkor saját irattárukkal együtt a Budán összpontosított helytartóságnak adták át.

D 96—108.

K. K. DISTRICTS-REGIERUNG PEST

(Pesti cs. kir. kerületi kormányzat)

1851—1853

244 csomó, 42 kötet

Augusz Antal volt tolnai ker. főbiztos, a pesti kormányzati kerület főispánjává történt kinevezése után, 1850. december 18-án foglalta el új hivatalát. A pesti miniszteri biztosság hivatali helyiségébe költözött, s egy ideig annak regisztraturáját folytatta. Maga a kerületi kormányzat, újonnan kinevezett személyzetével és a szeptemberben elrendelt területi átrendezés szerinti új területi illetékességgel 1851. január 1-ével lépett életbe.

Augusz a pesti kerületi kormányzatnál magyar nyelvű ügyintézést vezetett be; a kormányzat iratkezelése a helytartótanácsi tradíciókra épült. — Csak Albrecht főherceg kifejezett parancsára, 1853. január 1-jével tért át a német nyelvű ügyintézésre.

A pesti kormánykerülethez 9 megye tartozott, összesen 46 járással. Az oda utalt 620,5 négyzetmérföldnyi területen az 1850. évi népszámlálás adatai szerint 1 653 034 fő lakott. A kerületben a következő megyéket alakították ki:

- I. *Pest-Pilis megye* 94 négyzetmérföldön, 342 990 lakossal. Székhelye Pesten volt. A megye területe a régi Pilis megye területéből, valamint a régi Pest megye északnyugati részéből állt, Buda és Pest sz. kir. városokkal együtt. Nyolc járásra osztották (szentendrei, budaórsi, váci, gödöllői, pilisi, dabasi, ráckevei és nagykátai járasok).
- II. *Pest-Solt megye* 95 négyzetmérföldön, 215 057 lakossal. Székhelye Kecskeméten volt. A megye területe a régi Solt megye területéből állt, valamint Pest megye keleti részéből, (a Szolnok megyéhez csatolt Palladics-pusztá és a Kiskunsághoz csatolt Péteri és Kömpöc-puszták nélkül), s ide kebelezték be a kiskun enclávákat: Kocsér és Kara pusztákat is. A megye hét járásra oszlott (kecskeméti, ceglédi, nagykőrösi, solti, kalocsai, hajósi és kiskőrösi járasokra).
- III. *Esztergom megye* 29,25 négyzetmérföldön, 98 897 lakossal. Székhelye Esztergomban volt. A megye területe a régi Esztergom megye és a régi Komárom megye Duna-jobbparti részeiből állt, Esztergom sz. kir. várossal együtt. Három járásra osztották (esztergomi, csépi vagy kisbéri és tatai járasok).
- IV. *Fejér megye* 75 négyzetmérföldön, 171 273 lakossal. Székhelye Székesfehérvár volt. A megye területe megegyezett a régi Fejér megyéével, hozzá tartozott Székesfehérvár sz. kir. város is. Négy járásra osztották (székesfehérvári, móri, váli és hercegfalvi járasok).
- V. *Borsod megye* 64 négyzetmérföldön, 185 087 lakossal. Székhelye Miskolcon volt. Területe a régi Borsodéval volt azonos. Öt járásra osztották (miskolci, mezőcsáti, mezőkövesdi, szentpéteri és edelényi járasok).
- VI. *Heves megye* 52,5 négyzetmérföldön, 179 499 lakossal. Székhelye Egerben volt. Ide tartozott a (Külső-Szolnoktól ismét különválasztott) régi Heves megye (a Jászságban és Békésben fekvő enclávák nélkül). Öt járásra osztották (egri, hevesi, gyöngyösi, hatvani és pétervásári járasok).
- VII. *Szolnok megye* 63,75 négyzetmérföldön, 82 814 lakossal. Székhelye Szolnokon volt. Ide tartozott a régi (Hevestől ismét különválasztott) Külső-Szolnok megye, a Pest megyéből átcsatolt Tószeggel és Palladics-pusztával. Három járásra osztották (szolnoki, törökszentmiklósi és tiszafüredi járasok).
- VIII. *Csongrád megye* 62 négyzetmérföldön, 168 062 lakossal. Székhelye Szegeden volt. Területe megegyezett a régi Csongrád vármegyéével, hozzá tartozott Szeged sz. kir. város is. Négy járásra osztották (szegedi, csongrádi, hódmezővásárhelyi és szentesi járasok).
- IX. *Jászság és Kunság* 85 négyzetmérföldön, 209 355 lakossal. Székhelye Jászberényben volt. Területe megegyezett a jász és kun kerületekével, azonban Kocsér és Kara kiskunpusztákat Pest-Solt megyéhez csatolták, viszont a jászságba kebelezték be Pest és Heves megyék ott fekvő

enclavéit, valamint a Heves megyei Tarnaörs helységet. Hét járásra osztották (kunszentmiklósi, kiskunfélegyházi, kiskunhalasi, jászberényi, jászapáti, karcagi és kunszentmártoni járások.

D 96. ELNÖKI IRATOK
1850—1853
34 csomó, 7 kötet

1—30. Iratok	1850—1853	30 csomó
31—34. „Monumentalkirche”, fogadalmi templom gyűjtőivei	1853	4 csomó
35—39. Iktatókönyv	1850—1853	5 kötet
40—41. Mutató	1850—1853	2 kötet

Az 1850. július 15—december 17. közötti időben keletkezett elnöki iratok Koller Ferenc miniszteri biztoséi, akinek regisztraturáját december 18-tól Augusz folytatta. Az 1850. évi elnöki iratok itteni elhelyezése mellett az a körülmény szól, hogy segédkönyveik fizikailag nem választhatók szét a kerületi kormányzatétól: az 1850—1851. évi iktatókönyv, s az 1850—1852. évi mutató egy-egy közös kötetet alkot.

A pesti kerületi kormányzat Augusz által 1851. augusztus 1-én elrendelt ügykör-felosztása szerint az elnöki osztály ügykörébe tartozott minden olyan ügy, amely „a nyílt tárgyalás alól elvonandó”, továbbá a hírlapi köröztetések és hirdetések s az ezeknek a közléséért járó díjakra vonatkozó intézkedések (D 98. 1851. 12. kútfő, 17 tétel).

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve.

A „Monumentalkirche” sorozatba a bécsi fogadalmi templom építésére indított gyűjtés iratait (gyűjtőívek) helyezték el. A sorozat ún. convolutum, a benne fekvő iratok elnöki iktatásúak, iktatószámaik rendjében fekszenek.

Az 1850—1852. évi *mutató* magyar nyelvű, benne a D és T betűk együtt, a C után található. Az 1853. évi *mutatót* német nyelven szerkesztették.

D 97—108.
ALTALÁNOS IRATOK
1851. június 18—1853 vége
210 csomó, 35 kötet

A kerületi kormányzat 1851. június 18. előtti iratai Szentiványi Vince irataival (D 77.) együtt található. E napon új irattárat nyitottak, amely a kerületi kormányzat iratait annak megszűnéséig tartalmazza, sőt, az 1853. évben történt megszűnés után, az év végéig, a helytartósági osztály működéséből származó iratanyagot is magába fogadta. A helytartósági osztály csak 1854. januárjával kezdte új irattárat.

Az iratok „osztályonként”, ezeken belül pedig kútfők és tételek szerint tagozódnak, a volt m. kir. helytartótanács 1783 utáni iratainak a mintájára. Az osztályok azonban nem a valóságos ügyosztályoknak felelnek meg, hanem csupán irattári osztályok: a kerületi kormányzat ügyosztályainak száma jóval kisebb az irattári osztályok számánál.

Az 1851. augusztus 1-én kelt ügykörbeosztás hat referenciakört állapított meg, mindegyik élén egy-egy tanácsossal, ill. előadóval. Ez az ügykörbeosztás természetesen nem logikusan felépített volt, hanem a személyi adottságokhoz idomult. Ezzel szemben az irattári rendszer ennél differenciáltabb és stabilabb volt, lényegében a megszűnt helytartótanács irattári rendszerét másolta.

Minden egyes irattári osztály anyagához évenként egy-egy ún. „sorkönyv” készült, a helytartótanácsi lajstromkönyvek mintájára. Ezek a szorosabb értelemben vett lajstromon kívül a számsort és mutatót is magukban foglalják. A számsor az iktatószámok és irattári jelzet (kútfő, tétel) konkordanciája. A lajstrom kútfők, ezeken belül pedig tételek rendjében haladva közli az egyes iratok tárgyát, keltét, az idegen és saját iktatószámot, kiadványok esetében sokszor csak a címzett nevét, a kiadvány keltét és iktatószámát. A lajstromok mutatói főleg személy- és helyneveket indikálnak, s egészen rövid tárgymegjelölést adnak; a kútfő- és tételszámra utalnak. A sorkönyvek nyelve 1851—1852-ben magyar, 1853-ban német.

A belső ügyvitel nyelve 1852 végéig magyar volt, a levelezés addig az elsőbb hatóságokkal magyar, a felsőbbekkel német nyelven történt. Az 1853. év elejétől kezdve teljes mértékben a német nyelv használatára tértek át.

D 97. KEBELBELI OSZTÁLY
1851—1853

17 csomó, 3 kötet

1—17. Iratok	1851—1853	17 csomó
18—20. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet

Ide elsősorban a *személyzeti ügyek* iratait osztották be; nemcsak a kebelbeli személyzet, hanem az alárendelt hatóságok valamennyi alkalmazottjának ügyeivel kapcsolatos iratokat. A személyi és illetményügyeken kívül fegyelmi ügyekkel, a hivatalnokok elleni panaszok kivizsgálásának ügyeivel is találkozunk az iratokban.

A kerületbeli közigazgatási hatóságok *szervezési ügyei* is ide kerültek.

A közigazgatás saját, belső ügyein kívül ide osztották be néhány olyan ügykör iratait is, amelyek már a külső feladatok megoldásával kapcsolatosak. Így itt találjuk a *községi ügyek* iratait: alakulásuk, átcsatolásuk, egyesítésük, rendezésük, elöljáróik ügyeinek iratait. A községi bírók, tanítók forradalom alatti magatartását felülvizsgálták, emiatt többet elbocsátottak; a bírók, tanítók, jegyzők elleni panaszokat kivizsgálták. Az első év iratai között jelentős helyet foglalnak el a *hadjáratok okozta károk megtérítésére* vonatkozók: egyrészt a császári hadsereg részére kiszolgáltatott állatok, termények stb. árának kifizetése, másrészt a forradalom alatt a magyar kormány által lefoglalt javak megtérítése. Figyelemre méltók a *forradalmi egyének* magatartásának kivizsgálásával, zárolt javaikkal foglalkozó iratok. A *Kossuth-bankók* elkobzásának, a rejtgetők megbüntetésének ügyeivel is itt találkozunk. Megemlítendő még a *megyei levéltárakkal* foglalkozó iratok. Végül a *másolatok kiadása*, okmányok kiszolgáltatásai, kincstári kölcsönök visszafizetése körüli iratváltás tartozik még ide.

D 98. KEBELBELI IRODAI OSZTÁLY
1851—1853

6 csomó, 3 kötet

1—6. Iratok	1851—1853	6 csomó
7—9. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet

Ebbe az állagba is egészen különböző tárgyú ügyek iratait osztották be. Itt találjuk elsősorban a *népszámlálással* kapcsolatos iratokat. Statisztikai anyaggal, néhány jelentéktelenebb adattól eltekintve, nem találkozzunk. A népösszeírással kapcsolatban hangulatjelentések is futottak be.

Az iratok más része *sajtóügyekkel* foglalkozik. Ide tartoznak a lap- és könyvkiadási, könyvterjesztési engedélyügyeken kívül a nyomdákról, könyvkereskedésekről, kölcsönkönyvtárakról, olvasóegyletekről szóló jelentések, a tiltott könyvek jegyzékei, kötelespéldányok felterjesztése, könyvtalalmakkal kapcsolatos iratváltások. A sajtóüggyel kapcsolatos iparengedélyek iratait áttették a városi, ill. kereskedelmi osztály iratai közé.

A *színházügyi* iratok között utasításokat, jelentéseket, egyes színészek elleni politikai jellegű vizsgálatok iratait, a Nemzeti Színház ügyeiről szóló iratokat találunk. A színházügyi iratokat 1852-től a rendőri osztály iratai közé osztották be.

Előfordulnak *névváltoztatási ügyek* is: többen már 1848 óta használt magyar nevük törvényes engedélyezését kérik, de egyre nő az idegen névváltoztatások száma.

A többi irat szorosabban vett *kebelbeli ügyekkel* foglalkozik, meg *udvari ügyekkel*. Van néhány *letelepedési engedély-ügy* is, a többi a rendőri osztály anyagában található.

D 99. HADÜGYI ÉS CSENDŐRI OSZTÁLY
1851—1853

40 csomó, 4 kötet

1—40. Iratok	1851—1853	40 csomó
41—44. Sorkönyv	1851—1853	4 kötet

Az ide sorolt iratok tárgyilag katonaiakra és csendőriekre (közbiztonságiakra) különülnek el.

A *katonai iratok* között nagy számmal fordulnak elő a katonaság ellátásával (panaszok, térítések), beszállásolásával (ez alóli felmentési kérvények, járandóságok kifizetése stb.), bútorokkal való felszerelésével foglalkozók. Gyakoriak a laktanya-bérlési ügyek, majorok és uradalmak igénybevétele, községek kérelme a katonaság áthelyezése és terheik csökkentése iránt, katonalovak tenyésztését, vásárlását és utánpótlását biztosító intézkedések. Az előfogati-üggyel kapcsolatban az elesett marhák árának megtérítésével s általában az előfogati díjak megtérítésének ügyeivel találkozunk. A lőszerutánpótlás biztosítását szolgálták a salétrom és lőpor készítésére vonatkozó utasítások. Megemlítendő, hogy ezekben az

években összeírták a szabadságharc sorsát eldöntő orosz seregek ellátásából eredő veszteségeket és károkat.

A katonai iratok másik, jelentős része a katonai kötelezettség (újoncozás stb.) alóli felmentésekkel, valamint a katonák szabadságolásának ügyeivel foglalkozik. Sok a katonák és tisztek ellen benyújtott panasz, a katonaszökevények keresése. Itt említjük még meg a katonai erődítmények, várak, „vár erősségi telkek” kijavításának, az ország katonai felmérésének és térképezésének, katonai útirendek szétküldésének ügyeit. Bizottságokat állítottak fel az újoncozás lebonyolítására, jelentéseket kértek ennek eredményeiről, és gondoskodtak a megváltási pénzek felhasználásáról.

A *csendőrséggel foglalkozó iratok* egyrészt a csendőrség szervezetére, másrészt a belbiztonsági (rendészeti) szolgálatra vonatkoznak. Az elsők tárgyilag a katonai iratokkal rokonok: a rendőrség ellátásáról, beszállásolásáról, előfogatokkal való ellátásáról szólnak. Adatokat találunk a csendőrök kihágásaira, elbocsátásukra, kitüntetésükre és a pandúrok felvételére a csendőrök közé. A csendőrség hatáskörébe tartozó rendészeti feladatokat (rablások, gyilkosságok, bűnözések üldözése, vérdíjak kifizése stb.) tárgyazó iratokat is magában foglalja ez az irattári osztály. Találunk adatokat a hóhérok járandóságaira vonatkozólag is.

D 100. RENDŐRI OSZTÁLY

1851—1853

28 csomó, 3 kötet

1—28. Iratok	1851—1853	28 csomó
29—31. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet

Ide tartoznak elsősorban az *útlevel- és idegenüggyel* kapcsolatos iratok. A megyei vagy városi hatóság véleményével ellátott útlevelkérelmeket a katonai kerületi parancsnoksághoz, ill. a helytartósághoz terjesztették tovább. Sok a folyamodás útlevel meghosszabbításáért, vándorlási engedélyért. Összeírták a főispánság területén tartózkodó külföldieket, figyelték őket. Ide tartoznak egyes külföldiek kiutasításának, belföldiek szülőhelyükre való visszautasításának, a kiutasított és visszautasított személyeknek az úton való megfigyelésének, élelmezésének ügyei is.

Az *állambiztonsági ügyek* közé tartoznak a Kossuth-bankók rejtegetői elleni eljárások, a fegyverrejtegetők elleni eljárások, a forradalmi vezérek képeinek, forradalmi jelvényeknek elkobzása, forradalmi dalok éneklésének megtiltása, izgatás miatti vizsgálatok, néphangulat-jelentések, szökött katonák ügyei.

A *személy- és vagyonbiztonsági ügyek* között megtaláljuk a megyefőnökök havi vagy félhavi, a csendőrség napi jelentéseit, amelyek beszámolnak a közbiztonság állapotáról, a rablásokról és gyilkosságokról, a rabok szökéséről, a csendőrök kihágásairól.

A *rendészeti ügyek* között a legkülönbözőbb tárgyúak fordulnak elő: városrendészet (világítás, kövezés, csatornázás), tűzrendészet, gyilkosságok-

ról, öngyilkosságokról, életmentésekről, elemi csapásokról, az elemi károkkal sújtottak segélyezéséről stb. szóló iratok.

A *börtönüggyel* kapcsolatban a börtönök belső ügyeivel, berendezésükkel, dologházi rend kidolgozásával találkozunk.

A *színházügyi* iratok is itt találhatók 1852 óta (az 1851. évek a kebelbeli irodai osztály iratai között fekszenek). Ezek között nagy helyet foglalnak el a színelőadások megtartására vonatkozó engedélykérelmek; ilyenkor felterjesztették a szindarab címét és a színészek nevét is.

Az *egyleti ügyek* iratait is ide osztották be: alapszabályok megerősítése, jegyzőkönyvek felterjesztése, gyűlések megtartásának engedélyezése fordul elő.

Külön említjük meg a *piacrendészeti ügyek* iratait: a piaci árakról, húsárakról, húshiányról, szarvasmarhakészletről, az aratás eredményéről, kenyérellátásról szóló jelentések találhatók itt, meg tűzifakészletről szóló kimutatások. Itt fekszenek az Ausztriában használatos mértékrendszer terjesztésével, a hamis mérlegek használói elleni eljárásokkal kapcsolatos iratok is.

D 101. IPARI ÉS KÖZLEKEDÉSI OSZTÁLY

1851—1853

29 csomó, 2 kötet

1—29. Iratok	1851—1853	29 csomó
30—31. Sorkönyv	1851—1853	2 kötet

Az iratanyag a kereskedelemmel, a földműveléssel és iparral, a hitellel és a közlekedéssel kapcsolatos ügyeket tartalmazza.

A *kereskedelmi ügyek* között nagy számban található a kereskedőkről szóló 1840:XVI. tc. figyelembevételével készült 1851. február 6-i helytartósági rendeletben előírt módon kért kereskedői jog megadásával vagy annak megtagadásával kapcsolatosak. Házaló kereskedelemmel foglalkozó iratokat is találunk.

Az *állami monopóliumok ügyeinek* iratai között a dohánygyedáruság és sóeladással kapcsolatosak foglalnak helyet.

Itt említendőek meg a *vámügyek*: út- és híd vámok iratai is.

A *közmunka- és közlekedésüggyel* kapcsolatban megemlítendőek a közmunkaváltási pénztárak ügyei. Igen nagy számban található vasútügyi iratok: földkisajátítások, kölcsönök, a cegléd—szegedi vasútvonal építése, vasúttársulati szabályzat, munkabérügyek és ezzel kapcsolatos mozgalom, személyi ügyek, vasútvonalak rongálása stb. A folyamszabályozások között első helyen szerepel a Tisza szabályozása. Utak és hidak építése, a budai alagút építése is említést érdemel. A hajózással, elsősorban a dunai gőzhajózással és a pesti kikötő építésével is foglalkoznak iratok. Ezzel kapcsolatban a malmok helyét is szabályozták. Megemlítendőek a posta- és távírügyek iratai is. A *földművelésügy* körébe tartozik a selyemtenyésztés és gyümölcsfanemesítés, amivel szintén foglalkozik néhány irat. Az 1853. évben a mezei és erdei rendőrség ügyeit is itt találjuk.

Az *iparügyi* iratok között első helyen említjük az 1851. február 6-i, a kereskedelmi és ipari viszonyokat szabályozó helytartósági rendeletben előírt módon kért gyári jogosítvány megadásával, ill. megtagadásával kapcsolatos iratokat. Az 1850. március 18-i birodalmi kormányrendelettel életre hívott kereskedelmi és iparkamarák ügyeivel is találkozunk. Megemlítésre méltók ezek évi jelentései, amelyek képet adnak egy-egy kereskedelmi és iparkamara illetősége alá tartozó terület kereskedelmi és ipari fejlődéséről. A céhek ügyei között pl. legények vándorlás alóli felmentésére vonatkozó kérelmei fordulnak elő. Szabadalmakra vonatkozó iratokat is találunk, főleg 1853-ból.

Végül megemlítjük, hogy néhány irat *bankok ügyeivel* foglalkozik, sőt egy-kettő a *bányaüggyel* kapcsolatos.

D 102. EGÉSZSÉGÜGYI OSZTÁLY

1851—1853

11 csomó, 3 kötet

1—11. Iratok	1851—1853	11 csomó
12—14. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet

Az *egészségügyi szervezet ügyeivel* kapcsolatban állásfolyamodványokkal, kinevezésekkel, személyi és illetményügyekkel találkozunk.

Az *egészségügyi rendészet ügyei* közé tartozik először is a kerület közegészségügyi helyzetének a felmérése: az alárendelt megyefőnökök utasítást kaptak arra, hogy e munkát végeztessék el, s ennek megfelelően tegyék meg jelentéseiket.

Ide tartozik a gyógyszerkereskedelemre való felügyelet: gyógyszerterárik felállítása, felügyelete, gyógyszerárszabás, gyógyszerbehozatal, hibás készítmények miatti panaszok kivizsgálása. A sebészi és borbélyműhelyek felállítását és megszüntetését is szabályozták. A kerületi főispánság utalta ki az elmebetegek tébolydába szállításához szükséges összegeket. Intézkedések történtek a járványos betegségek leküzdésére, a himlőoltásokról jelentések futottak be, az oltást végző orvosok ide fordultak honoráriumért. Rendelkezéseket hoztak a nemi betegek állami költségen való gyógyítására, az ilyen betegségek terjedésének meggátlására. Egészségügyi szempontból szabályozták a temetők ügyét is, egyes községek innen kérték új temető nyitásának engedélyezését, a főispánság döntött a talált, ismeretlen holttestek sorsáról s esetleges szállításáról.

Az *egészségügyi rendészet* körébe tartozott az állategészségügy is. Rendelkezéseket hoztak a marha- és ebvész terjedésének megakadályozására. Sőt, a burgonyabetegségekkel kapcsolatban is intézkedtek.

A főispánsághoz futottak be a panaszok *egészségügyi visszaélésekről* is, ő intézkedett ezek felszámolásáról, az esetek legnagyobb részében romlott élelmiszerek lefoglalásáról és a forgalomból való kivonásáról.

D 103. KÖZIGAZGATÁSI OSZTÁLY

1851—1853

38 csomó, 4 kötet

1—38. Iratok	1851—1853	38 csomó
39—41. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet
42. Irrattári szerelőkönyv	1851	1 kötet

Ide a legkülönbözőbb ügyekkel kapcsolatos iratokat sorolták: mindenfajta, a megyék által felterjesztett iratot, a megyei hatóság ügykörének sokrétúsége folytán ezeknek az iratoknak a tárgya igen változatos.

Elsősorban *megyei és községi ügyekkel* találkozunk: a megyehatóságok, községi elöljáróságok szervezeti, személyi ügyeivel, a megyei pandúrok és hajdúk ügyeivel, a megyei pénztárak ügyeivel. Ide tartoznak a hivatalnokok elleni panaszok is, a polgári és csendőri hatóság közötti súrlódások stb. Nagy számmal fordulnak elő kérelmek egyes községi bírák büntetésének elengedése iránt.

A *közbiztonsági ügyek* közé tartoznak a rögtönítélő bíróságokkal, a rablókkal, gyilkosok, vadállatok elfogóinak jutalmazásával (taglia) kapcsolatos ügyek, a fegyvereltiltási ügyek, a nép hangulatáról beküldött havi jelentések. A Kossuth-bankókat, hamis bankjegyeket elkobozták. Összeírták a francia alattvalókat. Közigazgatási ügyekben gyűlés tartására adtak engedélyt (közbirtokosságnak, községeknek, nemzetségeknek). Itt említhetjük meg a köröztetéseket is. 1852-től kezdve itt találjuk a politikai foglyokkal kapcsolatos ügyeket is (vagyonuk zárolása, szabadonbocsátásuk iránti kérelmek).

A *börtönügy* a fogházak állapotának ellenőrzése, a rabok kezelése terén jelentkezik.

Az *adó-, illeték és közmunkaügy* számos adóügyi panaszt, a dohányegyedárusággal, kincstári sófuvarozással, előfogatokkal, puskapor és salétromraktárakkal kapcsolatos iratváltást termelt. A közmunkaváltságból befolyt pénzekkel elszámoltak, kimutatták a közmunkákat, összeírták az utakat, a közmunkaerőket. A talált kincseket bejelentették.

Különböző természetű *kereskedelmi és iparügyekkel*: céhügyekkel, vásárügyekkel, engedély nélküli pálinkafőzés miatti panaszokkal, a piaci árakról szóló jelentésekkel is találkozunk.

Ki- és bevándorlási és honossági ügyek, árvaügyek, törvénytelen gyermekek és lelencek ügyei, örökségi ügyek, korengedélyek is fordulnak elő. Végül a *határvillongások* ügyeit említjük meg.

D 104. VÁROSI OSZTÁLY

1851—1852

8 csomó, 2 kötet

1—8. Iratok	1851—1852	8 csomó
9—10. Sorkönyv	1851—1852	2 kötet

Ide mindenfajta, a városok által felterjesztett iratot soroltak, így az iratok tárgya ebben az osztályban is igen változatos.

Elsősorban a *városok* belső *ügyei* tartoznak ide: rendezésük, személyi ügyeik, pénzügyi helyzetükről szóló jelentések, kölcsön iránti kérelmük, a városi őrség és rendőrség ügyei. A tanácsülési jegyzőkönyveket felterjesztették.

Az iratok zöme *kereskedelmi és ipari ügyekkel* foglalkozik. Kereskedelmi és ipari engedélyügyek fordulnak elő a legnagyobb számban. Az 1851. február 16-i ideiglenes ipari szabályzat szerint a kerületi főispán adhatott felmentést a vándorlás, az inas- és legényévek alól. Sokan kérték a remekelés alóli felmentésüket is. Egyes vidéki céhek a kontárkodás eltiltását kérték. Pest városnál találunk ár- és munkabérügyeket, a hetivásáron eladott szarvasmarhákról szóló kimutatásokat is. Céhek a mesterdíj felemeléséért folyamodtak, remekelni kívánó legények tőlük követelt díjfelesleg miatt panaszkodtak.

Kisebbségi közizgatási ügyek is fordulnak elő: árverési és csődügyek, előleg és kölcsönügyek, telek és házbérügyek stb.

Néhány iratot a lajtsromkönyvbe (sorkönyvbe) nem vezettek be.

D 105. EGYHÁZI OSZTÁLY

1851—1853

8 csomó, 3 kötet

1—8. Iratok	1851—1853	8 csomó
9—11. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet

Elsőnek említjük az *anyakönyvi ügyeket*. A keresztelési, házassági és halotti anyakönyvek vezetését központilag szabályozták, s annak keresztvitelét ellenőrizték. Az anyakönyvi bejegyzések kiigazítását, ill. helyesbítését a hatóságok rendelték el. Egyes esetekben az anyakönyvek másolatait bekérték. Szabályozták az anyakönyvi másolatok kiállításának díját is. Ide futottak be az illetéktelen keresztelés miatti panaszok is.

A *házasság ügyek* között engedélyügyeket találunk: a hadseregbe besorolt honvédek házasságkötése, eltűnt honvéd feleségének újabb házasságkötése, másodfokú vérségi kapcsolat, sógorság esetén adott engedélyek, a háromszori kihirdetés alóli felmentvények, kiskorúság esetén adott engedélyek stb. A házassági engedélyeket a belügyminisztérium, 1852. március 20-tól pedig a vallásügyi minisztérium adta. Magyar születésű személyeknek más koronaországban, más koronaországból származóknak Magyarországon csak hatósági engedéllyel lehetett házasságot kötni. A vegyes házasságokat összeírták. Itt említjük még meg a házasságon kívüli gyermekek törvényesítési ügyeit is. A házasság felbontása is ide tartozik: a válási hirdetmények kiadása, külön élő házastársak együttélésre kötelezése, hűtlen házastárs hírlapi köröztetése, tartásdíj megítélése.

A *katolikus egyházi ügyek* közé tartozik a lelkészi és hitoktatói állások szervezése és betöltése, a szabadságharcban részt vett vagy forradalmi magatartással vádolt lelkészek illetményeinek megvonása, ill. újra folyósítása, lelkészek és tanítók jövedelmének összeírása. Ide tartoznak a kongrua-ügyek, a papi illetmény (párber) és stólaszedés elleni panaszok, kánto-

rok és tanítók párbérügyei, az egyházat érintő végrendeletek, kápolnaszentelés, pap nélküli temetkezések a pusztákon stb. Rendezték a papi fizetéseket, gondoskodtak a papi tized pótlásáról, jogsegélyt adtak papi illetmények behajtásához. A szerzetesrendek (kolostorok és zárdák) létszámáról püspökségenként jelentés készült. A kegyúri jog és ezzel járó kötelezettségek gyakorlásával kapcsolatos ügyek irataival is itt találkozunk.

Egyházi személyek ellen számos panasz érkezett, ezek kivizsgálásának ügyeivel is találkozunk.

Itt fekszenek a templomok, paplakok, iskolák építésével kapcsolatos iratok is. Ilyen célra adománygyűjtéseket engedélyeztek és a gyűjtést felülvizsgálták, az építkezésre árlejtést írtak ki, természetbeni fuvar kötelezettséget írtak elő. Kolostorok, zárdák építését is elősegítették, gondoskodtak az egyházi épületek karbantartásáról. Itt fekszenek a bécsi fogadalmi templom (Votivkirche) céljaira elrendelt gyűjtés elszámolásai is.

A vasár- és ünnepnapok megtartásával kapcsolatos iratok is itt találhatóak.

Egyházi alapítványügyi iratok csak 1853-tól kezdve vannak; ezek az alapítványok rendeltetésszerű felhasználásának ellenőrzésével s az alapítványi ösztöndíjak (tanulók részére) odaitelésével foglalkoznak.

A *protestáns egyházügyi* iratok között egyházi gyűlések tartásának engedélyezése szerepel elsősorban: a gyűlést a főispánság megkeresésére a katonai kerületi parancsnokság engedélyezte, a gyűlésekre polgári vagy kormánybiztost küldtek ki, a kormánybiztos jelentést tett a gyűlés lefolyásáról, a gyűlés jegyzőkönyvét felterjesztették. Ezenkívül protestáns iskolaügyek, adománygyűjtések, vallási sérelmek, földkárptótlás, új lelkészi állások szervezése fordul elő.

A *görög nem egyesültek egyházi ügyei* között gyűlések tartásának engedélyezésével, nyelvi kérdésekkel, fizetési ügyekkel, új állások szervezésével, törvénytelen házasságban élők szétválasztásával találkozunk.

A *zsidó hitközségi ügyek* között gyűléstartási engedélyekkel, a „Reform Társulat” felosztatásával, imaház- és iskolaépítési ügyekkel, hitközségek átcsatolásával, magánházakban való istentisztelet tartásával találkozunk.

Az iratok között szerepelnek még a *rabok lelki gondozásával*, új *temetők* létesítésével és egyházi *ünnepélyek* és *összejövetelek* bejelentésével kapcsolatosak is.

D 106. VILÁGI ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLY

1853 júliustól:

ALAPÍTVÁNYI ÉS ISKOLAÜGYI OSZTÁLY

1851—1853

22 csomó, 6 kötet

1—13. Alapítványügyi iratok	1851—1853	13 csomó
14—16. Alapítványi iratok sorkönyve	1851—1853	3 kötet
17—25. Iskolaügyi iratok	1853	9 csomó
26. Iskolaügyi iratok iktatókönyve	1853	1 kötet

27.	Iskolaügyi iratok mutatókönyve	1853	1 kötet
28.	Irattári szerelőkönyv	1851—1853	1 kötet

Az *alapítványügyi iratok* közé sorolták az egyletek, az Országos Pénztárak, a jótékony intézmények, a takarékpénztárak és zálogházak, s egyéb „világi alapítványok” ügyeinek iratait.

Az egyleti ügyek irataiban az egyletek működésének engedélyezése, alapszabályaik felülvizsgálata, gyűlések tartására engedélyek, gyűjtéseik, hagyományozási, örökösödési, peres ügyeik, kölcsön- és segélykérések fordulnak elő. Az egyletek fogalma alá vonták a gazdasági egyesületeket: ipari és kereskedelmi vállalatokat, hitelintézeteket is.

Az Országos Pénztárak (Nemzeti Színház, Nemzeti Múzeum, Ludoviceum, Országos, Felkelési Pénztár) számadásait az Országos Pénztári Hivatal havonta felterjesztette a kerülethez, s az utóbbi azokat közvetlenül a belügyminisztériumhoz továbbította. A Nemzeti Múzeum néhány ügyével is találkozunk itt.

Az iratok jelentős része különféle szeretetintézmények ügyeivel foglalkozik: a vakok, süketnémák, örültek, lelencek, szegények intézeteinek s a kórházaknak ügyeivel. Az intézetekbe való felvétel, az ápolási költségek behajtása, behajthatatlanság esetén szegénységi bizonyítvány felküldése fordulnak elő leggyakrabban. Külföldi kórházakban ápolott hazai betegeknek s viszont: hazai kórházakban ápolott külföldi betegeknek ápolási díjuk behajtása tárgyában megkeresték a területileg illetékes hatóságot, amelyik intézkedett a behajtásra vonatkozólag, ill. behajthatatlanság esetében nemleges jelentést adott. A különböző szeretetintézmények időnként jelentéseket tettek az intézetek működéséről, az intézetben ápolott betegekről, az intézet vagyoni helyzetéről, számadásairól, gazdasági és személyi, fegyelmi ügyeiről. A kiseddóvó intézetek létesítésével kapcsolatban is találunk adatokat. Előfordulnak iratok a megyei rabok dolgoztatásáról és ellátásáról, a katonai nevelőintézetekbe, az angolkisasszonyok intézetébe való felvételekről, a koldulás megszüntetésére, az árvízkarosultak megsegítésére vonatkozó megmozdulásokról.

A takarékpénztári és zálogházi ügyek iratai között a takarékpénztárak további fennállásáért, gyűlések megtartásáért folyamodó engedélykérelmekkel, pénztári kimutatások felterjesztésével, a takarékpénztárak részére kölcsönt kérő folyamodványokkal, elvesztett takarékpénztári betétkönyvek köröztetésével találkozunk. Úgyszintén vannak jelentések a zálogházak pénzügyeiről, személyi ügyeiről, zálogházi alkalmazottak elleni panaszokról, megsemmisült kötelezvények helyett újak kiadásáról.

Végül meg kell még említeni a Széchényi—Kollonics-féle alapítvány ügyeit, az izraeliták iskolai alapítványainak ügyeit és egyes alapítványi tőkéik visszakövetelésének ügyeit.

1853 júliusában — miután az iskolahatóságot feloszlatták — ebben az osztályban jelennek meg az *iskolaügyek iratai*. Ezek azonban már nem a kerületi kormányzat, hanem a helytartósági osztály működése során jöttek létre. Az iskolaügyi iratokat külön iktatták. Az irattárban belőlük alkották meg a 16. kútfőt (az alapítványügyi iratok az 1—15. kútfőkben foglalnak helyet).

D 107. ÚRBÉRI OSZTÁLY

1851—1853

3 csomó, 2 kötet

1—3. Iratok	1851—1853	3 csomó
4. Sorkönyv	1851—1853	1 kötet
5. Irattári szerelőkönyv	1851—1853	1 kötet

Az iratok között az úrbéri ügyek minden vonatkozása képviselve van.

Mindenekelőtt megtaláljuk a megyék járasonkénti táblás kimutatásait a jobbágy- és zselléreltek számáról az 1847-es állapotok szerint: a földesurak, községi hatóságok adatai alapján s úgy, ahogy a valóságban volt. Ugyancsak járasonkénti táblás kimutatások készültek a tagosítás és úrbérendezés községenkénti állásáról.

Találkozunk tagosítás által okozott sérelmek miatti *panaszokkal*, földélvétel, hibás legelőkiosztás miatti beadványokkal, úrbéres telek vásárlása ügyében begyűjtött folyamodványokkal. Előfordulnak faizással kapcsolatos panaszok, zsellérek kérelmei földesúri szolgáltatások alóli felmentésük érdekében, földesúri panaszok a zsellérek ellen, szolgáltatások megtagadása miatt. Kérvények futottak be bordézsmá eltörlése érdekében, molnárok kérték felmentésüket hajómalmaik után a földesúr által követelt bérek fizetése alól.

Az úrbéri *kármentesítési ügyek* is foglalkoztatták a kerületi kormányzatot: folyamodványok futottak be, körrendeletek mentek ki az előlegek felvétele tárgyában.

Végül az *úrbéri bíróságok* megszervezésével kapcsolatos iratok is előfordulnak az 1853. március 2-i pátens megjelenése utáni időből.

D 108. ADÓI OSZTÁLY

1851—1853

10 csomó, 3 kötet

1—10. Iratok	1851—1852	10 csomó
11—13. Sorkönyv	1851—1853	3 kötet

Az iratok nagy része az *egyenes adózással* kapcsolatos. A kerületi kormányzat ellenőrizte a házi és hadiadó kivetését és beszedését, s a katonai kiszolgáltatások betudását az adóba. Emellett egyre nagyobb tért hódít az új adókataszter behozatalával kapcsolatos iratváltás: a földadó és személyes kereseti adó összeírásával foglalkozó becselő bizottmányok alakulása, munkálkodásuk ellenőrzése. A ház- és házbéradó, jövedelemadó behozatalával is akadt a kerületnek munkája. A városok által kivetett háziadó helybenhagyása, a volt adómentes osztály által fizetendő községi terhek szabályozása is a kerületre hárult. Ide futottak be a mértéktelen adókivetések miatti panaszok, az adóelengedés iránti kérelmek. Az adópénztárak számadásaikat felterjesztették, a pénztárak állapotáról havi jelentéseket tettek. Havi kimutatások érkeztek a beszedett és hátralékos adókról. Intézkedéseket tettek az adó behajtására, hűtlen adószedők ügyét kivizsgálták.

A közvetett adók és egyedáruságok közül a fogyasztási adó behozatala jelentett sok munkát. A bor- és pálinkaadó bevezetése előtt a megyék jelentést tettek a pálinkafőzés és mérés állapotáról. A bélyegadó, dohány- és sóegyedáruság tárgyában is találunk iratokat.

Előfordulnak egyéb ügyek is: városok kölcsönkérelmei, köveztvám el-
törlése, megyei tisztviselőknek az adómunkálatokkal kapcsolatos rapidíjai és útiköltségeinek utalványozása stb.

Az 1852. évi sorkönyv elé kötötték az azévi idegen számok jegyzékét „Rovancs” címmel.

D 287. KÖZPONTI KÖNYVEK

1851—1853

8 kötet

1—4 Iktatókönyv	1853	4 kötet
5—7. Mutató	1853	3 kötet
8. Számsorkönyv	1851—1852	1 kötet

Az 1853. évből ránkmaradtak a pesti ker. kormányzat, ill. a pesti hely-
tartósági osztály központi *iktató- és mutatókönyvei*. A kutatásnál ezeknek
kevés hasznát vesszük, mert az iratok irattári jelzetére nem utalnak. A mu-
tatókönyvek utolsó kötete (Q—Z) olvashatatlaná mállott.

Az 1851. és 1852. évből viszont a *számsorkönyv* maradt fenn, amely
azt közli, hogy az egyes iktatmányokat mely irattári osztályba helyezték.

D 109—110.

K. K. DISTRICTS-REGIERUNG PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kir. kerületi kormányzat)

1851—1853

196 csomó, 39 kötet

A pozsonyi kormánykerület főispánjává gróf Attems Henriket, a po-
zsonyi katonai kerület volt miniszteri biztosát nevezték ki.

A lakosok számát tekintve a pozsonyi kormánykerület volt a legna-
gyobb. 12 megye tartozott hozzá, összesen 62 járással. Az oda utalt 649
négyzetmérföldnyi területen az 1850. évi népszámlálás adatai szerint
1 768 442 fő lakott. A kerülethez a következő megyék tartoztak:

I. *Pozsony megye* 69 négyzetmérföldön, 228 463 lakossal. Székhelye Po-
zsonyban volt. A megye területe a régi Pozsonyéból (leszámítva a
Moson, illetőleg Felső-Nyitra megyéhez csatolt járásokat), továbbá
Pozsony, Szentgyörgy, Bazin, Modor sz. kir. városokból, végül a Nyit-
ra megyéből átcsatolt Vág-jobbparti Sellye, Hetmény, Farkasd és
Negyed helységekbe állt. Hat járássra osztották (pozsonyi, malackai,
szentjánosi, nagymagyari, szerdahelyi és galántai járások).

II. *Felső-Nyitra megye* 62 négyzetmérföldön, 239 166 lakossal. Székhelye
Nagyszombatban volt. Területe a régi Pozsony megye nagyszombati
járásából és Nagyszombat szabad királyi városból, továbbá a szeredi

- járás északi feléből, végül Nyitra megye Vág-jobbparti részéből és Szokolca sz. kir. városból állt. Hét járásra osztották (nagyszombati, nádasi, pöstyéni, vágújhelyi, miavai, szenici és szokolcai járások).
- III. *Alsó-Nyitra megye* 92,5 négyzetmérföldön, 233 208 lakossal. Székhelye Nyitrán volt. Területe a régi Nyitra vármegye Vág-balparti járásai-
ból, továbbá a régi Trencsén megye báni járásából és a régi Bars
megye oszláni járásából állt. Nyolc járásra osztották (nyitrai, érsek-
újvári, úrményi, galgóci, nagytapolcsányi, báni, oszláni és privigyei
járások).
- IV. *Trencsén megye* 77,75 négyzetmérföldön, 241 736 lakossal. Székhelye
Trencsénben volt. Területe a régi Trencsén vármegye területéből állt,
a báni járás nélkül, oda tartozott Trencsén sz. kir. város is. Nyolc jár-
rásra osztották (trencsényi, illavai, puhói, vágbesztercei, zsolnai, bicsei,
varini és csacai járások).
- V. *Árva megye* 37 négyzetmérföldön, 89 182 lakossal. Székhelye Alsó-
kubinban volt. Területe megegyezett a régi Árva vármegyéével. Négy
járásra osztották (alsókubini, turdossini, trsztenai és námesztói járások).
- VI. *Túróc megye* 20,5 négyzetmérföldön, 40 002 lakossal. Székhelye Tú-
rócszentmártonban volt. Területe megegyezett a régi Túróc várme-
gyéével. Két járásra osztották (turócszentmártoni és mosóci járások).
- VII. *Liptó megye* 42,5 négyzetmérföldön, 129 038 lakossal. Székhelye Lip-
tószentmiklóson volt. Területe megegyezett a régi Liptó vármegyéé-
vel. Három járásra osztották (szenmiklósi, szelnici és rózsahegyí já-
rások).
- VIII. *Bars megye* 42,5 négyzetmérföldön, 129 038 lakossal. Székhelye Ara-
nyosmaróton volt. Területe a régi Bars vármegye területéből alakult,
az oszláni járás és a Sáró alatt, a Garam balpartján fekvő területek
nélkül, amelyeket Hont megyéhez csatoltak. Bars megyéhez tartoztak
Körmöcbánya és Újbánya bányavárosok is. Öt járásra osztották (ara-
nyosmaróti, körmöcbányai, zsarnócai, verebélyi és lévai járások).
- IX. *Hont megye* 46,25 négyzetmérföldön, 110 639 lakossal. Székhelye
Ipolyságon volt. Területe a régi Hont vármegye területéből alakult,
a Garam-balparti részekkel együtt. Ide tartoztak Selmecebánya és
Bakabánya bányavárosok is. Öt járásra osztották (ipolysági, szalkai,
báti, selmecebányai és bozóki járások).
- X. *Nógrád megye* 78 négyzetmérföldön, 191 154 lakossal. Székhelye Ba-
lassagyarnaton volt. Területe a régi Nógrád vármegyéével egyezett,
Gömör és Bars megyék felé azonban a határt a hegyvonulatot kö-
vetve igazították ki. Hét járásra osztották (losonci, füleki, balassa-
gyarmati, szécsényi, sziráki, nógrádi és kékkői járások).
- XI. *Zólyom megye* 50,5 négyzetmérföldön, 97 962 lakossal. Székhelye
Besztercebányán volt. Területe a régi Zólyom vármegyéével egye-
zett, ide tartoztak Besztercebánya, Breznóbánya, Libetbánya bány-
városok, valamint Zólyom és Korpona sz. kir. városok is. Négy já-
rásra osztották (besztercebányai, zólyomi, breznóbányai és nagyszal-
latnai járások).
- XII. *Komárom megye* 35,75 négyzetmérföldön, 78 454 lakossal. Székhelye
Komáromban volt. Területe a régi Győr, Komárom és Esztergom vár-

megyék Duna-balparti részeiből alakult. Ide tartozott Komárom sz. kir város is. Három járásra osztották (ekeli, bagotai és párkányi járások).

D 109. ELNÖKI IRATOK

1851—1853

22 csomó, 7 kötet

1—21. Iratok	1851—1852	21 csomó
22. Iktatlan iratok	1851—1853	1 csomó
23—27. Iktatókönyv	1851—1853	5 kötet
28—29. Mutatókönyv	1851—1852	2 kötet

Az *iratok* általában iktatószámaik növekvő rendjében fekszenek, előfordul azonban, hogy az ügyviteli szempontból szerelt előiratokat az ügyzáró iratban hagyták. Az 1853. év elején kísérlet történt a kútfős rendszer bevezetésére, ezzel azonban hamarosan felhagytak, s az iratokat továbbra is iktatószámaik szerint rakták le az irattárban. Az 1852. és 1853. évi iratok a tárgyi rendnek még némi jeleit mutatják. Az 1852. évi iratok utolsó csomójában (7.) a hivatalnokok személyi lapjait és a rendőrség napi jelentéseit gyűjtötték össze. Az 1853. évi iratok utolsó csomói cenzúraügyekre és a szlovák nyelvoktatásra (17.), a császár elleni merényletre és a fogadalmi diplomára (18.), útlevélügyekre (19.), egyesületekre (20.) vonatkozó iratokat, s végül a kerületi kormányzat működési jelentését (21.) tartalmazzák.

Az *iktatókönyv* utolsó rovatába bejegyezték az utóirat számát, amelyhez az iratot esetleg szerelték. Az 1853. évi iktatókönyv első kötete e helyen kútfőjelzeteket is közöl, az utolsó kötetben azonban ismét csak az utóirat száma került ebbe a rovatba.

A *mutató* 1853. évi kötete hiányzik.

Az *iktatatlan iratok* közé többnyire az elnökség belső ügyviteli iratai: az ügyosztályokhoz intézett körözüvények kerültek.

D 110. ÁLTALÁNOS IRATOK

1850—1853

192 csomó, 29 kötet

1—192. Iratok	1850—1853	192 csomó
193—214. Iktatókönyv	1850—1853	22 kötet
215—218. Mutató	1850—1853	4 kötet
219—221. Irattári szerelőkönyv	1850—1852	3 kötet

Attems már 1850. november 1-én megkezdte hivatalos működését a pozsonyi kerületi kormányzat vezetőjeként, s így az általános iratok egy része az 1850. év két utolsó hónapjában keletkezett. Az *iratok* kútfők, évek, alapszámok és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. A kútfők száma évenként változó.

Az *iktatókönyv* egyik kötete (1852:6001—9000.) hiányzik. Az *iktatókönyv*be az irattári jelzetet is bejegyezték.

A *mutatók* az első két betű rendjében közlik az egyes címszavakat és az irattári jelzetre is utalnak.

Az *irattári szerelőkönyvből* az egyes ügyek előadóinak neve s az iratok irattári jelzete is megállapítható. Az 1853. évi 2100. számnál magasabb iktatószámú iratok szerelőkönyve a pozsonyi helytartósági osztály általános iratai (D 124.) irattári szerelőkönyvének az elején foglal helyet.

D 121., 272., 112.

K. K. DISTRICTS-REGIERUNG OEDENBURG

(Soproni cs. kir. kerületi kormányzat)

1851—1853

167 csomó, 24 kötet

A soproni kormánykerület főispánja báró Hauer István addigi soproni miniszteri biztos lett. Minthogy őt később a katonai és polgári kormány polgári osztálya vezetőjévé nevezték ki, 1853. február 7-én a soproni kerületi kormányzat irányítását tőle Priviczner István miniszteri tanácsos vette át.

Hauer a soproni kormánykerületben német nyelvű, osztrák szellemű közigazgatást vezetett be.

A soproni kormánykerülethez 9 megye tartozott, összesen 56 járással. Az oda utalt 641,75 négyzetmérföld területen az 1850. évi népszámlálás adatai szerint 1 724 350 lakos élt. A kerületben a következő megyéket alakították ki:

- I. *Sopron megye* 58 négyzetmérföldön, 197 087 lakossal. Székhelye Sopronban volt. Területe megegyezett a régi Sopron vármegyéével, de oda kebelezték be a megye területén fekvő Sopron, Ruszt és Kismarton sz. kir. városokat is. Nyolc járásra osztották (soproni, nagymartoni, kismartoni, pulyai, kapuvári, csornai, iványi és fertőszentmiklósi járások).
- II. *Moson megye* 36 négyzetmérföldön, 70 019 lakossal. Székhelye Mosonban volt. Területe a régi Moson vármegye területéből állt, a Pozsony megyétől átcsatolt Duna-jobbparti községekkel együtt. Három járásra osztották (mosoni, rajkai és nezsideri járásokra).
- III. *Győr megye* 28,75 négyzetmérföldön, 100 252 lakossal. Székhelye Győrben volt. Területe a régi Győr vármegye területéből állt, a Duna-balpartján fekvő Csilizköz 7 községe nélkül, amelyeket Komárom megyéhez csatoltak. Ide tartozott Győr sz. kir. város is. Három járásra osztották (győri, tétii és szentmártoni járásokra).
- IV. *Vas megye* 96 négyzetmérföldön, 289 654 lakossal. Székhelye Szombathelyen volt. Területe megegyezett a régi Vas vármegyéével, de bekebelezték Kőszeg sz. kir. várost is. Tizenkét járásra osztották (szombathelyi, kőszegi, pinkafői, németszentmihályi, sárvári, kiscelli, jánosházi, körmendi, vasvári, muraszombati, szentgotthárdi és németújvári járások).

- V. *Veszprém megye* 79 négyzetmérföldön, 201 023 lakossal. Székhelye Veszprémben volt. Területe a régi Veszprém vármegyéből állt, de hozzácsatolták Zala megyéből az Akalitól Órsig terjedő 12 Balatonparti helységet. Öt járásra osztották (veszprémi, enyingi, deveceeri, pápai és cseszneki járások).
- VI. *Zala megye* 82 négyzetmérföldön, 203 349 lakossal. Székhelye Zalaegerszegen volt. Területe a régi Zala vármegye területéből állt, a Veszprém megyéhez átcsatolt Balaton-parti községek és a Horvátországgal egyesített Muraköz nélkül. Hat járásra osztották (zalaegerszegi, nagykanizsai, alsólendvai, sümegi, tapolcai és kapornaki járások).
- VII. *Tolna megye* 65 négyzetmérföldön, 198 672 lakossal. Székhelye Szekszárdon volt. Területe megegyezett a régi Tolna vármegyéével. Öt járásra osztották (szekszárdi, dunaföldvári, hógyészi, bonyhádi és dombovári járások).
- VIII. *Somogy megye* 113,5 négyzetmérföldön, 241 749 lakossal. Székhelye Kaposvárott volt. Területe megegyezett a régi Somogy vármegyéével. Hét járásra osztották (kaposvári, igali, karádi, marcali, szigetvári, nagyatádi és csurgói járások).
- IX. *Baranya megye* 83,5 négyzetmérföldön, 222 545 lakossal. Székhelye Pécsen volt. Területe megegyezett a régi Baranya vármegyéével, Pécs sz. kir. várost a megyébe kebeleztek. Hét járásra osztották (pécsi, siklósi, szentlőrinci, sásdi, mohácsi, pécsváradi és dárdai járások).

D 111. ELNÖKI IRATOK

1851—1853

29 csomó, 3 kötet

1—29. Iratok	1851—1853	29 csomó
30—32. Iktató- és mutatókönyv	1851—1853	3 kötet

Az első két év iratai évenként újrakezdődő iktatószámaik növekvő rendjében helyezkednek el, az utolsó év iratai alapszámok és iktatószámok rendjében fekszenek.

A mutató mindig az iktatókönyv elején fekszik, avval egybekötve. Az utolsó évi mutató az alapszámra is utal.

D 272. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1852—1853

1 csomó

1. Iratok	1852—1853	1 csomó
-----------	-----------	---------

Hauer, ill. Privinczer elnöki titkos iratai részben bizalmas személyi ügyekkel (kitüntetések, hivatalnokok minősítése stb.) részben a forradalmi szervezkedések utáni nyomozásokkal kapcsolatosak.

Az elnöki titkos iratok 1852 júliusával kezdődnek, s az 1853. év végéig haladnak. Iktatókönyvük elveszett. Az 1853. évben nem kezdtek új iktatást, az iktatószámok az egész időszakon át folyamatosan haladnak. Az iratok ezek növekvő rendjében vannak egymás után elhelyezve.

D 112. ÁLTALÁNOS IRATOK

1851—1853

137 csomó, 22 kötet

1—128. Iratok	1851—1853	128 csomó
129—133. Szabályrendeletek	1851—1853	5 csomó
134—137. Convolutumok	1851—1853	4 csomó
138—151. Iktatókönyv	1851—1853	14 kötet
152—154. Mutató	1851—1853	3 kötet
155—156. Szabályrendeletek mutatója	1850—1853	2 kötet
157—159. Irattári szerelőkönyv	1851—1853	3 kötet

Az *iratok* kútfők (I—XXI.), évek és alapszámok szerint tagolódnak. Az azonos alapszám alá tartozó iratokat összefűzték.

A *szabályrendeleteket* az iratokkal azonos kútfőrendszer szerint rendezték és jelzetelték.

A *convolutumok* a következők: a katonai szállás- és bútorbér megállapítása községenként az 1842—1851. évekre (134—135.), a veszprémi új megyei börtönépület 1846. évi tervei és 1852. évi építési munkálatai (136.), a megyei és városi orvosok, ill. hatóságok évi jelentései a közegészségügy állapotáról (137.).

Az *iktatókönyv* utolsó rovatába a megfelelő irattári kútfő számát is bejegyezték.

A *mutató* nemcsak az iktatószámokat, hanem az iktatmányok irattári jelzetét (kútfő- és alapszám) is közli.

A *szabályrendeletek mutatói* közül az egyik az 1850—1853. évek anyagához készült. Ennek 1850. évi bejegyzései a soproni miniszteri biztosi (D 86.) és a soproni kerületi főbiztossági (D 270.) szabályrendeletekre vonatkoznak. A másik kötetben (156.) csak az 1852. évi szabályrendeleteket indikálták, ezeket azonban teljesebben, mint azt az előző kötetben tették.

D 113—114.

K. K. DISTRICTS-REGIERUNG KASCHAU

(Kassai cs. kir. kerületi kormányzat)

1851—1853

129 csomó, 26 kötet

A kassai kormánykerület élére gróf Forgách Antalt, a korábbi pozsony—nyitrai polgári kerület főbiztosát nevezték ki főispánnak.

Forgách ellensége volt minden liberális és demokratikus törekvésnek, a nagybirtokos osztály érdekeit képviselte.

A kassai kormánykerülethez 8 megye tartozott, összesen 56 járással. Az oda utalt 708,25 négyzetmérföldnyi területen az 1850. évi népszámlálás adatai szerint 1 412 785 lakos élt. A kerületben a következő megyéket alakították ki:

- I. *Szepes megye* 66,5 négyzetmérföldön, 175 195 lakossal. Székhelye Lőcsén volt. A megyéhez a régi Szepes megye területe tartozott, Lőcse és Késmárk sz. kir. városokkal, továbbá a tizenhat szepesi várossal együtt. Hét járásra osztották (ólublói, szepes-ófalui, késmárki, csütörtök-helyi, lőcsei, szepesváraljai és gölnicbányai járasok).
- II. *Gömör megye* 76,5 négyzetmérföldön, 165 265 lakossal. Székhelye Rimaszombatban volt. Területe megegyezett a régi Gömör megyéével, azal az eltéréssel, hogy Nógrád és Borsod megyék felé a határt a hegyvonulatot követve kiigazították. Hét járásra osztották (rimabrezói, murányi, ratkói, csetneki, pelsői, rimaszombati és putnoki járasok).
- III. *Abaúj-Torna megye* 62 négyzetmérföldön, 180 575 lakossal. Székhelye Kassán volt. Területéhez tartozott a régi Abaúj és a régi Torna vármegye területe, valamint Kassa sz. kir. város. Hét járásra osztották (kassai, nagyszalánci, nagyidai, gönci, szépsi, forrói és tornai járasok).
- IV. *Sáros megye* 66 négyzetmérföldön, 203 932 lakossal. Székhelye Eperjesen volt. A megyéhez a régi Sáros vármegye területe tartozott, Bártfa és Kisszeben sz. kir. városokkal. Nyolc járásra osztották (lemesi, eperjesi, sirokai, kisszebeni, raszlavicai, bártfai, girálti és szvidniki járasok).
- V. *Ung megye* 60 négyzetmérföldön, 106 313 lakossal. Székhelye Ungvárott volt. A megyéhez a régi Ungvár megye területe tartozott, a Tiszántúl fekvő és Szabolcs megyéhez átcsatolt Zsurk és Záhony helységek nélkül. Négy járásra osztották (ungvári, perecsényi, szobranci és nagykaposi járasok).
- VI. *Zemplén megye* 112 négyzetmérföldön, 235 814 lakossal. Székhelye Újhelyen volt. Területéhez a régi Zemplén vármegye területe, valamint Szabolcs megyének Tisza-jobbparti részei tartoztak. Tíz járásra osztották (terebesi, nagymihályi, homonnai, mezőlaborci, varannói, sztropkói, sátoraljaújhelyi, tokaji, szerencsi és királyhelmei járasok).
- VII. *Bereg-Ugocsa megye* 87 négyzetmérföldön, 168 898 lakossal. Székhelye Munkácson volt. A megyéhez a régi Bereg és Ugocsa vármegyék területe tartozott, (a Tisza-balparton fekvő és Szatmár, ill. Szabolcs megyéhez átcsatolt helységek és enclávék nélkül) továbbá a Szabolcs megyéből idecsatolt Aggtelek, Ásvány, Eszény és Szaloka, Tisza-jobbparti helységek, s végül a Szatmár megyéből idecsatolt Tarpa helység. A megyét hat járásra osztották (munkácsi, vereckei, kászonyi, beregszászi, nagyszöllősi és halmi járasok).
- VIII. *Mármaros megye* 187,25 négyzetmérföldön, 176 793 lakossal. Székhelye Szigeten volt. Területe megegyezett a régi Mármaros vármegyéével. Hét járásra osztották (bocskói, visói, rahói, mármaroszigeti, ökörmezői, huszti és dombói járasok).

D 113. ELNÖKI IRATOK

1851—1853

25 csomó, 10 kötet

1—23. Iratok	1851—1853	23 csomó
24. Szabályrendeletek	1853	1 csomó
25. „Confinirte”, bellebbezetekre vonatkozó iratok	1853—1854	1 csomó
26—29. Iktatókönyv	1851—1853	4 kötet
30—32. Mutató	1852—1853	3 kötet
33—35. Irattári szerelőkönyv	1851—1853	3 kötet

Az *iratok* zöme az 1853. évben keletkezett: az 1851. évből két, 1852-ből négy, 1853-ból tizenhét csomó iratunk van. Az első két év anyaga évek és iktatószámok szerint, az utolsóé kútfők, alapszámok és iktatószámok szerint tagolódik.

A *szabályrendeleteket* csak a helytartósági osztály működése során, az utolsó esztendőben gyűjtötték külön sorozatba.

A *Confinirte* c. csomó iratai a kassai hadbírószág működése során jöttek létre, benne olyan (többnyire hadbírószági eredetű) iratokat helyeztek el, amelyek a bellebbezésekre és a bellebbezetekre vonatkoznak.

Az *iktatókönyvben* az 1853. év május végén lezárták a kerületi kormányzat iktatását, és június 1-jével megkezdték a helytartósági osztály iktatását anélkül, hogy a számozást újrakezdték volna. (A hivatalátszervezés az irattározásban sem okozott törést.)

Az 1851. évi *mutató* hiányzik. Az 1853. évi mutató két kötetes, az első a május végéig iktatott iratokhoz, a második a június óta iktatottakhoz készült.

Az *irattári szerelőkönyv* arra az utóíratra utal, amelyhez az egyes *iktatmányokat* esetleg szerelték. Az 1853. évi kötetbe a megfelelő kútfő- és alapszámot is bejegyezték.

D 114. ÁLTALÁNOS IRATOK

(1815—) 1851—1853

104 csomó, 19 kötet

1—103. Iratok	1851—1853	103 csomó
104. Szabályrendeletek	1853	1 csomó
105—117. Iktatókönyv	1851—1853	13 kötet
118—120. Mutató	1851—1853	3 kötet
121—123. Irattári szerelőkönyv	1851—1853	3 kötet

Az *iratokat* az első két évben évek és általában iktatószámok növekvő rendjében helyezték el, csak a szabályrendeleteket gyűjtötték külön csomóba (57.) és néhány „convolutumot” alakítottak ki: az inségügyi iratokból (58.), az egészségügyiekből (59—60.), a kassai konviktusra vonatkozókból (61.) és az útépítéssel kapcsolatosakból (62—63.). Az egészségügyi iratok

közt helyezték el az Abaúj vármegye orvosához 1815—1831. évek között érkezett helytartótanácsi rendeletek másolatait is, a megyei végzésekkel. A konviktusi akták csomójában a kerületi kormányzatnak a kassai nemesi konviktus épületével és vagyonával kapcsolatos iratai fekszenek. (Az épületet katonai kórház céljaira használták, a kormányzatnak kellett karbantartania. Forgách 1852-ben bizottságot nevezett ki az épület átvételére, ez utóbbinak iratai is itt találhatók.) Az útépitési iratok között 1850. évi miniszteri biztosi iratok is vannak.

Az utolsó, 1853. év iratait kútfók (I—XXIII.) szerint tagolták. Az egy ügyre vonatkozó iratok mindig a legutolsó iratváltás iktatószámának megfelelő helyzen fekszenek.

Az utolsó évi *szabályrendeleteket* külön sorozatban helyezték el.

Az *irattári szerelőkönyveket* a nedvesség majd teljesen tönkretette.

D 113—117.

K. K. DISTRICTS-REGIERUNG GROSSWARDEIN

(Nagyvárad cs. kir. kerületi kormányzat)

1851—1853

247 csomó, 44 kötet

A nagyvárad kormánykerületet Dóry Gábor főispán, a megszünt székesfehérvári polgári kerület volt főbiztosa vezette.

Területére nézve a nagyvárad kormánykerület volt a legkisebb, lakosságának számát tekintve is a kisebbek közé tartozott. 7 megye tartozott hozzá, összesen 45 járással. Az oda utalt 614,25 négyzetmérföldnyi területet az 1850. évi népszámlálás adatai szerint 1 455 874 ember lakta. A kerület megyei a következők voltak:

- I. *Szatmár megye* 109 négyzetmérföldön, 252 559 lakossal. Székhelye Szatmárnémetiben volt. Területéhez a régi Szatmár megye területe tartozott (a Szabolcs megye által körülzárt részek és a Bereg—Ugocsa megyéhez átcsatolt Tisza-jobbparti Tarpa helység nélkül), a Bereg és Szabolcs megyei enclávékkal együtt, valamint a Bereg megyéből ide csatolt Tisza-balparti Vásárosnamény helység, s ide tartoztak Szatmárnémeti sz. kir. város, Nagybánya és Felsőbánya, bányavárosok is. Hét járásra osztották (szatmárnémeti, nagykarolyi, mátészalkai, fehérgyarmati, erdői, nagybányai és bikszádi járasok).
- II. *Szabolcs megye* 129 négyzetmérföldön, 343 232 lakossal. Székhelye Debrecenben volt. Területe a régi Szabolcs vármegyéből (a Szatmár megye által körülzárt részek, továbbá a Tiszántúl a Bodrog torkolatánál fekvő rész, valamint a Bereg—Ugocsa megyéhez csatolt Tisza-jobbparti Ágtelek, Ásvány, Eszény és Szalóka helységek nélkül), továbbá Debrecenből és a hajdú-városokból, valamint az Ung megyéből idecsatolt Tisza-balparti Zsurk és Záhony helységekéből, végül a Szatmár és Bihar megyei enclávékéből és a Bihar megyéből idecsatolt, a Berettyótól északra fekvő Kaba, Báránd, Udvari, Szerp és Dancsháza helységekéből állt. Tíz járásra osztották (kiszárdai, nyíregyházi, bogdáni, nyírbátori, nagy-

kállói, hajdúnánási, hajdúböszörményi, hajdúszoboszlói, püspökladányi és debreceni járások).

- III. *Alsó-Bihar megye* 69,5 négyzetmérföldön, 177 219 lakossal. Székhelye Debrecenben volt. Területe a régi Bihar vármegyének a Köröstől és a Rézhegységtől északra fekvő részéből alakult (a Szabolcs megye által körülzárt Acsád és Sámson helységek és az úgyszintén Szabolcs megyéhez átszatolt Kaba, Báránd, Udvari, Szerep és Dancsháza helységek nélkül). Öt járásra osztották (mezőkeresztesi, derecskei, bihari, margitai és székelyhidi járások).
- IV. *Felső-Bihar megye* (99 négyzetmérföldön, 211 698 lakossal. Székhelye Nagyváradon volt. Területe a régi Bihar vármegye déli részéből alakult. Nyolc járásra osztották (nagyváradai, sarkadi, nagyszalontai, béli, belényesi, élesdi, csekei és vaskohi járások).
- V. *Arad megye* 108 négyzetmérföldön, 232 185 lakossal. Székhelye Aradon volt. Területe a régi Arad vármegye területéből alakult (a Csanád megyéhez átszatolt Bodzás, Bánkuta, Botos, Nagykamarás és Meggyes nélkül). Nyolc járásra osztották (aradi, világosi, pécskai, simándi, borosjenői, tótváradai, magyarádi és borossebesi járások).
- VI. *Békés megye* 67,25 négyzetmérföldön, 152 220 lakossal. Székhelye Gyulán volt. Területe a régi Békés vármegye területéből alakult (a Csanád megyéhez átszatolt tótkomlói enclavé nélkül), továbbá Heves megye dévaványai járásából, valamint Kérsziget, Ecseg és Cséfan pusztákból. Öt járásra osztották (gyulai, szeghalmi, békési, szarvasi és csabai járások).
- VII. *Csanád megye* 32,5 négyzetmérföldön, 86 764 lakossal. Székhelye Makón volt. Területe a régi Csanád vármegye területéből, továbbá a Békés vármegyéből átszatolt tótkomlói enclavéből, valamint az Arad vármegyéből idecsatolt, Bodzás, Bánkuta, Botos, Nagykamarás és Meggyes pusztákból alakult. Két járásra osztották (makói és battonyai járások).

D 115. ELNÖKI IRATOK

1851—1853

29 csomó, 7 kötet

1—29. Iratok	1851—1853	29 csomó
30—33. Iktatókönyv	1851—1853	4 kötet
34—36. Mutatókönyv	1851—1853	3 kötet

Az iratok évek és iktatószámok rendjében vannak elhelyezve. Az ügyvitel szempontjából szerelt előiratokat gyakran az utóirat mellett hagyták, s az irattárba helyezéskor a legmagasabb iktatószámnak megfelelő helyre osztották be. A csatlakozó számokat az iktatókönyvből lehet megállapítani.

Az 1852. évi mutató bekötetlen.

D 116. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1852—1853

3 csomó, 3 kötet

1—3. Iratok	1852—1853	3 csomó
4—5. Iktatókönyv	1852—1853	2 kötet
6. Mutatókönyv	1852—1853	1 kötet

Az elnöki titkos iktatást csak 1852 júliusában kezdték. Bizalmas, elsősorban az állam biztonságát érintő ügyek iratait osztották ide.

Az iratokat — különösen az 1852. éveket — valamikor nedvesség érhetette, málladoznak. Évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve.

D 117. ALTALÁNOS IRATOK

(1849) 1851—1853

212 csomó, 35 kötet

1—213. Iratok	1851—1853	213 csomó
214—215. Convolutumok	1851—1853	2 csomó
216—128. Iktatlan iratok	1851—1853	3 csomó
219—241. Iktatókönyv	1851—1853	23 kötet
242—250. Mutató	1851—1853	9 kötet
251. Szabályrendeletek mutatója	1849—1853	1 kötet
252—253. Irattári számkönyv	1852—1853	2 kötet

Mind az irat-, mind a könyvanyag erősen sérült: a második világháború alatt a raktárrész, amelyben el volt helyezve, beomlott s a törmelék alól kikerült iratokat később rendezték. A széthullott fasciculusokat — amennyiben a beléjük tartozó iratok megmaradtak — rekonstruálták. Hiányok vannak; egész fasciculusok, s a rekonstruáltakból egyes iratok hiányoznak.

Az 1851. évi *iratok* rendszere ugyanaz, mint amelyet 1855-ben a kormányzóság polgári osztályánál vezettek be. Az iratok fasciculusok és subfasciculusok szerint tagolódnak. Egy-egy ügy iratait az ügykezdő irathoz csatolták, ennek iktatószámát „ad” megjelöléssel a többi iratra is rávezették. Subfasciculusokon belül tehát az iratok az ügykezdő iratok iktatószámainak növekvő rendjében fekszenek. Az 1852—1853. évek iratainak rendszere lényegében az előző éviével egyezik, a subfasciculusokat azonban később nagyobb egységekké vonták össze, s ezeken belül az egyes ügyiratokat irattári számokkal látták el. Minden csomó elejére iratjegyzéket helyeztek (ez ma már sokhelyütt hiányzik), amely az irattári számok rendjében haladva, mindenütt megadja az ügykezdő irat iktatószámát és a litterát (subfasciculusjelzetet). Az új irattári egységeket úgy jelölték, hogy a fasciculust jelölő római számot törték arab számokkal. Az összevonás módjára nézve a következő példa ad képet: VIII. (Ebben a B és C/1—4 subfasciculusok összevegyítve, s az ügykezdő számok növekvő rendjében irattári számokkal ellátva). VIII/1. (Benne a D subfasc.) IX. (A—D.) IX/1. (E—G, I—M.) IX/2. (H) IX/3. (N, O.) IX/4. (P. Q. R.) stb.

A *convolutumok* között Debrecen város 1852/53. évi költségvetését (214.) és a nagyváradi kerületben működő kontárok 1852. évi összeírását (215.) találjuk.

Az 1851—1852. évi *iktatókönyv* utolsó rovatában a fasciculatura is megtalálható.

A *mutatókönyv* igen jó, egy-egy ügy iratait együtt ismerteti, az iktatószámok növekvő rendjében, minden darabról rövid regesztát közöl, s utal az idegen számra, a saját számra (az ügykezdő szám aláhúzva), és a fasciculatúrára. A mutatókönyvből tehát az iratok irattári helye is megállapítható, legalábbis az 1851. éviéké.

A *szabályrendeletek mutatója* betűnként egymás alatt közli az egyes évek vonatkozó szabályrendeleteit, rövid tárgymegjelöléssel, utalva az iktatószámra és irattári jelzetre.

Az *irattári számmutatókönyv* iktatószámok rendjében haladva közli az irattári jelzetet. Az 1852. évi kötet erősen sérült, alig használható. Minthogy a mutatókönyv az 1852. évből már csak helyenként, az 1853. évből már egyáltalában nem közli a fasciculatúrát, az tehát csak az irattári számkönyvből állapítható meg.

Helytartósági osztályok

1854—1860

A magyarországi közigazgatási definitívum szerkezetére vonatkozó rendelkezéseket Ferenc József 1853. január 10-én hagyta jóvá. A rendelkezések szerint a helytartóság Magyarországon a legfőbb közigazgatási hatóság

1. a politikai és rendőri közigazgatás ügyeire általában,
2. a vallási és közoktatási ügyekre,
3. a kereskedelmi és ipari ügyekre,
4. a földművelési ügyekre,
5. azokra az építészeti ügyekre nézve, amelyek nem érintik közvetlenül az országos pénzügyi hatóság ügykörét, vagy amelyeket nem utaltak az ország valamely más hatóságához.

A definitívum a helytartóságot öt ún. „osztályra” bontotta fel. Ezek mindegyike a hozzá utalt közigazgatási területen országos politikai hatóságként működött, s ott a helytartóság hivatalos funkcióját látta el. A helytartóság élén a helytartó (katonai és polgári kormányzó) állt. A helytartósági osztályokat helytartósági alelnökök vezették. Mindegyik helytartósági osztályhoz megfelelő számú személyzetet (tanácsosokat, titkárokat, fogalmazókat, kezelési hivatalnokokat és szolgákat) osztottak be.

A megyei hatóságokat és mindazokat az egyéb hatóságokat, hivatalokat és közintézményeket, amelyek a helytartóság ellenőrzése alá tartozó ügyágazatokban léteztek, a helytartósági osztályok alá rendelték.

Maga a helytartóság a politikai közigazgatási ügyekre, valamint saját személyzeti ügyeire nézve a belügyminisztérium alá volt rendelve. Azokban az ügyekben, amelyek más minisztériumhoz vagy központi hatósághoz tartoztak, az illetékes minisztérium vagy központi hatóság volt a helytartóság főhatósága.

Schwarzenberg

Bach

Bruck

Thun

Windischgrätz

Felsenthal

Szögyény

Babarczy

Cziráky

Rohonczy

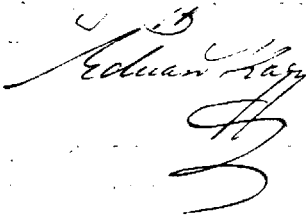
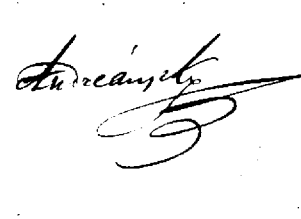
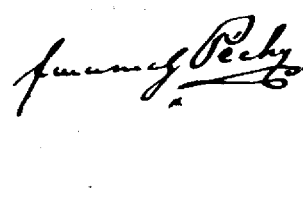
Haynau

Geringer

Augusz

Szent-ivány

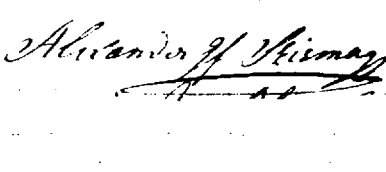
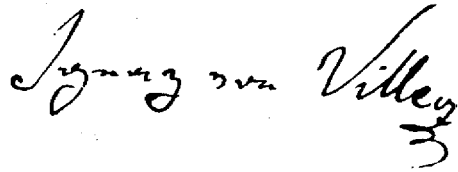
A centralista kor államférfiainak aláírásai

Kapy

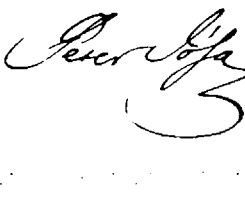
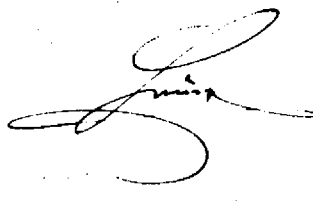

Andreászky

Péchy

Szirmay

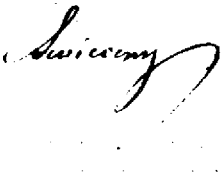
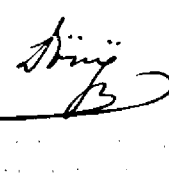
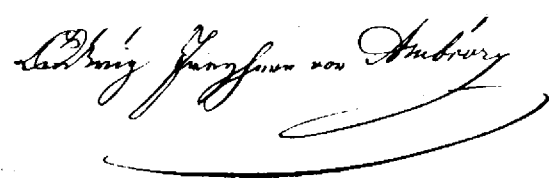
Villerz

Josa

Hauer

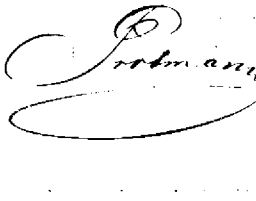
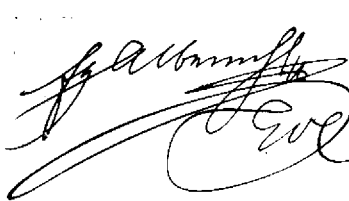
Attems

Swieceny

Dóry

Ambrózy

Portmann

Albrecht

A centralista kor államférfiainak aláírásai

Az új szervezés a *helytartó* (katonai és polgári kormányzó) hatáskörét elvileg nem érintette. Ha jónak látta, bármelyik helytartósági osztályban elnökölhetett, a helytartóság legfőbb vezetője volt. Irányította és ellenőrizte az ország politikai közigazgatását, s egyben ő volt az országban a rendőrség legfőbb irányítója.

Mindegyik helytartósági osztály élén egy-egy helytartósági *alelnök* állt. Az *alelnök* volt — a helytartó fő irányítása és felügyelete alatt — a reá bízott helytartósági osztály főnöke. Azt a hatáskört gyakorolta, amelyet reá mint a közigazgatási terület országos politikai hatóságának előljárójára, személyesen ruháztak. Hivatali területén ő irányította a rendőrséget. Köteles volt a rend és biztonság fenntartásáról gondoskodni; minden jelentősebb eseményről tájékoztatnia kellett a helytartót. Felügyelt a sajtó s az azzal kapcsolatos ipari és kereskedelmi vállalatok, az egyletek, a színházak működésére, valamint az útlevél- és idegen-ügyre. Figyelmet kellett fordítania az építészeti szolgálat megfelelő vezetésére is.

A *helytartósági osztálynak* kellett ügyelni területén a hozzá utalt ügyágakban a rendeletek és szabályok végrehajtására. Mint területének országos politikai hatósága, felsőbb fokon határozott a hatáskörébe tartozó minden olyan ügyben, amelyben alsóbb fokon valamely alája tartozó hatóság határozott. Teendői közé tartozott a községi ügyek felsőbb irányítása. Mint területének alapítványi főhatósága, felügyelt az alapítványi vagyon kezelésére és az alapítványi kötelezettségek teljesítésére. Egyházi ügyekben a kisebb javadalmakat az illetékes egyházi hatósággal egyetértésben a helytartósági osztály adományozta, ha pedig megegyezés nem jött létre, az ügyet döntés végett a helytartó elé kellett terjesztenie. A helytartósági osztály intézte a kerületbeli iskolai ügyeket is, felügyelt a polgári oktató- és nevelőintézetekre. Ipari és kereskedelmi téren gyárszabadalmakat, gyógyszerészi és sebészi iparjogosítványokat, szállítási vállalatokra és országos vásárookra engedélyeket adott. A helytartósági osztálynak kellett a középítészeti ügyek feletti felügyeletet is gyakorolnia.

Az 1855. évben a helytartósági osztályokat tették meg — ideiglenes jelleggel — bányafőhatóságoknak is, és rájuk bízta mindazokat az ügyeket, amelyeket a bányatörvény e hatóságok körébe utalt.

A helytartósági osztálynál az ügyek tárgyalása kétféle módon: részben a tanácsban, részben a tanácson kívül történt. A helytartósági osztály hatáskörébe tartozó minden fontosabb ügyet a tanácsban kellett előadni. A tanács a szavazatok többsége szerint hozta végzéseit, a helytartósági osztály előljárója azonban a tanács határozatát felfüggeszthette, ha azt a törvényekkel vagy a legfelsőbb szolgálat érdekével ellenkezőnek tartotta.

A helytartósági osztályok 1853. május 1-én léptek életbe. Irataik ez év végéig a kerületi kormányzatok irataival együtt vannak elhelyezve.

Az öt közigazgatási kerület elhatárolása lényegében változatlan maradt, a megyék száma kettővel csökkent: Árvát Turóccal egyesítették, Békést pedig Csanáddal vonták össze.

Megszűnésük után a helytartósági osztályok iratai Budára, az ott ismét összpontosított helytartósági kezelésébe kerültek.

K. K. STATTHALTEREI ABTHEILUNG OFEN

(Budai cs. kir. helytartósági osztály)

1854—1860

1264 csomó, 161 kötet

A pesti kerületi kormányzat 1853. május 1-ével helytartósági osztállyá alakult át, és az utóbbi júniusban Budára költözött az addigi magyarországi helytartóság helyére. A budai helytartósági osztály vezetője megalakulásától fogva egészen 1858. december 8-ig Augusz Antal, attól kezdve megszűnéséig Cseh Ede helytartósági alelnök volt.

A pest-budai közigazgatási terület a következő megyéket foglalta magában:

- I. *Pest-Pilis megye* (székhelye Pesten volt), a ráckevei, váci, nagykátai, monori, ócsai, gödöllői és budai (vidéki) szolgabírói járásokkal.
- II. *Pest-Solt megye* (székhelye Kecskeméten volt), a kiskőrösi, nagykőrösi, dunavecsei, ceglédi, kalocsai és kecskeméti szolgabírói járásokkal.
- III. *Esztergom megye* (székhelye Esztergomban volt), a kocsi, tatai és esztergomi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint az esztergomi városi tanácsi járással.
- IV. *Fejér megye* (székhelye Székesfehérváron volt), a sárbogárdi, móri, bicskei és székesfehérvári (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a székesfehérvári városi tanácsi járással.
- V. *Borsod megye* (székhelye Miskolcon volt), a csáti, edelényi, szentpéteri, mezőkövesdi és miskolci szolgabírói járásokkal.
- VI. *Heves megye* (székhelye Egerben volt) a pétervásári, hevesi, gyöngyösi, és egri (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint az egri városi tanácsi járással.
- VII. *Szolnok megye* (székhelye Szolnokon volt), a tiszafüredi, mezőtúri és szolnoki szolgabírói járásokkal.
- VIII. *Csongrád megye* (székhelye Szegeden volt), a csongrádi, szentesi, vásárhelyi és szegedi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a szegedi városi tanácsi járással.
- IX. *Jászkun kerület* (székhelye Jászberényben volt), a kunszentmiklósi, halasi, jászapáti, félegyházi, karcagi és jászberényi szolgabírói járásokkal.

A budai, esztergomi, székesfehérvári, egri és szegedi vidéki járásokban hasonlóképpen a kecskeméti, miskolci, szolnoki és jászberényi járásban tisztán politikai szolgabíróóságok működtek. A jogszolgáltatás e járásokban a megyeszékhelyen működő törvényszékekre és melléjük városilag kirendelt járásbíróóságokra volt bízva.

Buda, Pest, Székesfehérvár, Esztergom, Eger és Szeged városokban a politikai igazgatást a városi tanácsok látták el. A budai és a pesti városi tanácsokat közvetlenül a helytartósági osztály alá, a többi négy város tanácsát az illető megyei hatóság alá rendelték.

Az ország fővárosában székelő helytartósági osztály a területi illetékeségébe tartozó ügyeken kívül, bizonyos országos jellegű feladatokat is ellátott. Ez kezelte az országos alapokat (Múzeum, Ludoviceum stb.), ez volt a helytartótanácsi levéltár főhatósága.

D 118—121.

ELNÖKSÉGI IRATOK

1854—1860

261 csomó, 45 kötet

Az elnökségen négy egymással párhuzamos regisztratúra alakult ki. Az elnökileg intézett ügyek legnagyobb részének iratai az elnöki fő iratsorozatban találhatóak. Az 1857—1860 közötti útlevélügyi iratokat azonban külön iktatták és kezelték. Ugyancsak külön iktatták és tartották az uralkodópár 1857. évi utazására vonatkozó iratokat. Végül — szabály szerint — az elnök személyesen kezelte a különös titoktartást igénylő ügyek iratait.

D 118. ELNÖKI IRATOK

1854—1860

228 csomó, 33 kötet

1—228. Iratok	1854—1860	228 csomó
229—252. Iktatókönyv	1854—1860	22 kötet
253—259. Mutatókönyv	1854—1860	7 kötet
260. Irattári számmutató	1860	1 kötet
261. „Standes-Ausweis der Stuhlrichter-ämter” állománykimutatás	1858—1859	1 kötet

Elnökileg intézték mindazokat az ügyeket, amelyekben a döntés a helytartósági osztály elöljárójának volt a hatáskörébe utalva. Az elnökség intézte ezeken kívül az uralkodóházra, az udvarra, udvari utazásokra vonatkozó ügyeket is és mindazt, ami megítélése szerint különös titoktartást igényelt. Elnökileg iktattak be minden felsőbb hatóságoktól érkező s azok által elnökinek megjelölt iratot. Itt találjuk általában az állambiztonsági ügyek iratait, a hangulatjelentéseket, a bellebbezettekre és az amnesztiában részesültekre vonatkozó iratokat.

Az útlevélügyi iratok az 1854—1856. évekből az elnöki irattárnak most ismertetett törzsében vannak elhelyezve, 1857-től kezdve azonban külön állagot alkotnak.

Az 1854—1859. évi iratok évek és iktatószámok rendjében fekszenek, vannak azonban olyan iratok is, amelyeket még az ügyvitel során valamely későbbi irathoz szereltek, s ma is abban találhatóak. Az 1856. és 1857. évi iratok után külön csomóban az az évi „Administrationsbericht”, a köz-

igazgatás működéséről és a kerület gazdasági, népességi, stb. viszonyairól szóló jelentés található.

Az 1860. évi iratok római számmal jelölt fasciculusok, nagybetűvel jelölt subfasciculusok, továbbá alapszámok s ezeken belül iktatószámok rendjében vannak elhelyezve. Az alapszám egy ügy iratai közül az utolsó évi ügykezdő irat iktatószámával azonos. A fasciculatúrát az előadói ív első lapjának aljára vezették. Egy-egy ügy iratait borítóív fogja egybe, azon az irattári jelzet van feltüntetve, s az utolsó évi iratok iktatószámai növekvő, a korábbi évek irataié fogyó sorrendben.

Az utolsó csomó végén néhány 1857—1860. évekből származó iktatatlan irat fekszik.

A *mutatókönyvek* használhatósága nem egyforma; az 1854—1855. évek bejegyzései egyszerű betűrendben követik egymást, tárgyi csoportosítás nélkül, a későbbiek oly gondosan készített repertóriumok, mint a megszüntetett helytartóság vagy kormányzóság indexei: minden betűn belül külön helynév-, tárgy- és személynévmutatót találunk, s egyes iratokról bővebb tárgykivonatokat kapunk.

Az 1860. évi iratok jelzetét az *irattári számmutató* adja meg.

A „*Standes-Ausweis*” c. kötet a pesti közigazgatási terület vegyes szolgabírói hivatalainak 1858—1859. évi személyi állomány kimutatása.

D 119. ÚTLEVELÜGYI IRATOK

1854—1860

29 csomó, 13 kötet

1—29. Iratok	1857—1860	29 csomó
30—32. Iktatókönyv	1857—1859	3 kötet
33—36. Mutatókönyv	1857—1860	4 kötet
37—39. A kiadott útlevelek jegyzőkönyve	1854—1860	3 kötet
40. A kiadott vándorkönyvek jegyzőkönyve	1858—1860	1 kötet
41. „Passkartenjournal”, utazási engedélyek nyilvántartása	1860	1 kötet
42. A kiadott útlevelek mutatókönyve	1857	1 kötet

Az útlevelügyi iratokat 1857-től kezdve külön iktatták. Ezek az iratok az iktatószám alatt Präs. P. P. (Präsidual-Pass-Protokoll) jelet viselnek. Éveken belül alapszámok szerint vannak rendezve: az alapszám az ügykezdő irat iktatószámával azonos.

A kiadott útlevelek mutatókönyve az útlevéltulajdonosok nevét tünteti fel, s utal az útlevel számára.

D 120. „KAISER-REISE”
(A császári körutazásra vonatkozó iratok)

1857

3 csomó, 1 kötet

1—3. Iratok	1857	3 csomó
4. Iktató- és mutatókönyv	1857	1 kötet

Az uralkodópár 1857. évi magyarországi körutazására vonatkozó ügyiratokat külön kezelték. Az iratok iktatószámuk alatt Präs. K. R. jelet viselnek. Iktatószámok szerint vannak rendezve.

D 121. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1856—1860

2 csomó, 1 kötet

1—2. Iratok	1859—1860	2 csomó
3. Iktatókönyv	1856—1859	1 kötet

Az 1854—1858. évi titkos iratok elvesztek. A titkos iratok — mint általában — nagyrészt személyi ügyekkel kapcsolatosak, néhány az állambiztonságára vonatkozó is akad köztük.

D 122. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

975 csomó, 117 kötet

1— 956. Iratok	1854—1860	956 csomó
957— 963. Szabályrendeletek	1854—1860	7 csomó
964. Névváltoztatás	1854—1858	1 csomó
965— 973. Convolutumok	1854—1860	9 csomó
974. Iratjegyzékek	1854—1860	1 csomó
975—1053. Iktatókönyv	1854—1860	79 kötet
1054—1082. Mutató	1854—1860	29 kötet
1083. Szabályrendeletek mutatója	1853—1860	1 kötet
1084—1090. Irattári számmutató	1854—1860	7 kötet
1091. Az V. ügyosztály szabályrendeletgyűjteménye	1855—1860	1 csomó
1092. Az V. ügyosztály iktatókönyve	1860	1 kötet

A helytartósági osztály *iratait* a fasciculusok rendjében ismertetjük; zárójelben az egyes subfasciculusok jelzeteit adjuk meg.

I. A budai helytartósági osztály különleges feladatai közé tartozott az *Országos Kormánylap* szerkesztése (az egyes számok kinyomtatására a kormányzó adott engedélyt), az expedálásra vonatkozó utasítások adása, az előfizetési díjak beszedésére vonatkozó intézkedések megtétele (C).

II. *Ország- és népismeret* fogalma alá foglalták mindazt, ami a közigazgatási terület és annak lakosságának nyilvántartásával volt kapcsolatos, a kormányzat érdekében: a térképezést (B), különböző statisztikai adatok gyűjtését, pl. a cigányokról (D), a népszámlálással kapcsolatos intézkedéseket (E), a születések anyakönyvi nyilvántartásával, törvényesítésekkel és örökbefogadásokkal (F), a házassági diszpenzációkkal (G), a halotti anyakönyvek vezetésével (H), kapcsolatos ügyeket, a be- és kivándorlási, honossági, állampolgársági, kiutasítási ügyeket (I) s végül az illetőségek felderítésének ügyeit (K).

III. A helytartósági osztály irányította a *rendőri igazgatás* legkülönbözőbb ágait. Ide tartoztak a rendőrségre magára vonatkozó adminisztratív ügyek (A), a közrend és nyugalom fenntartásával kapcsolatos intézkedések, mint pl. a csárdák bezáratása, újranyitási engedélyek megadása, jelentések bekérése a közrend állapotáról stb. (B), továbbá a vásárrendszet: az árak limitálása, súlyok egységesítése, rendszabályok a tüntetések ellen (C). A személyi és vagyonbiztonság helyreállítása, ill. fenntartása érdekében is tettek intézkedéseket a rablások megakadályozására, gyilkosságok felderítésére és megtorlására (E). Ide tartoznak a különböző körözések, az útlevél- és toloncügy is (F), továbbá a szegényügy és szegénygondozás. Az építésrendszeti feladatok közül leginkább a gőzgépek felülvizsgálata adott munkát (I), a tűz- (K) és vízrendszet (L) már jelentősebb aktatermeléshez vezetett. Az életmentésekért járó jutalmakat is a helytartósági osztály ítélte meg (M). Az utcai rendszet főleg az utcák tisztogatásának, világításának, a záróráknak a szabályozását jelentette (N). A tisztaság érdekében törekedtek a patkányok, egerek irtására is (O). Az öngyilkossági és egyéb nem természetes haláleseteket az alsóbb hatóságok bejelentették a helytartósági osztálynak (R). Itt történt a nyilvános zenei előadások engedélyezése (S). Elemi csapások esetén a károsultak részére a helytartósági osztály engedélyezhetett nyilvános gyűjtést (T). A rendőri feladatok közé tartozott a kóbor marhák köröztetése (U). A sajtóval kapcsolatos feladatok közül a helytartósági osztályra a hivatalos sajtó irányítása, a hivatalos közleményekért járó díjak utalványozása stb. hárult, ő adott pl. állami hivatalnokoknak engedélyt szerkesztői állás elfogadására (V). Végül a ragadozó állatok elleni küzdelem (W) és fegyverviselési engedélyek megadása kapcsán keletkezett iratokat találunk itt (Z).

IV. Az *egészségügyi* iratok egy része az állami egészségügyi szervezet kiépítésének, igazgatásának kérdéseivel foglalkozik. (A). Egy másik nagy csoport a járványos betegségek elleni küzdelem során jött létre (C). A kórházaknál felmerült betegápolási költségek behajtása, a lelencügy, az elmebetegek ügye is intézkedéseket kívánt a helytartósági osztály részéről (D). A marhavésszel kapcsolatos iratokat is ide sorolták (E). A pesti állatgyógyászati intézet kiépítése külön gondja volt a budai helytartósági osztálynak (F). Végül az államkincstárt terhelő gyógyszerkiadások megtérítése iránt kellett intézkedni (G).

V. Az *igazságüggyel* kapcsolatban elsősorban az igazságügyi szervezet adminisztratív ügyei jelentkeznek (A). Ide tartozik továbbá az árvaügy is (B). A polgári jogot érintő számos ügyben kellett intézkedni közigazgatási úton: kérvények, panaszok futottak be, többek között úrbéri és kereskedelmi

jogi ügyekben (C). A büntetőjog területét érintették pl. a felségsértési ügyek vagy a fegyencek elbocsátásának ügyei (C₂). Ide tartoznak a vagyone-elkobzási ügyek is (C₁) és a Kossuth-bankók rejtegetésével kapcsolatos ügyek is (C₃); végül a börtönüggyel (D), rögtönítelő bíróságok felállításával (E) és a vérdíjak odaitélésével (F) kapcsolatban keletkezett iratok.

VI. A *hadügyi* iratok egy része a hadsereg szükségleteinek ellátásával általában foglalkozik, így lóvásárlások, előfogatok a katonaság részére (A). Más részük a katonai nevelőintézetekbe való felvétel, az alapítványi helyek odaitélésének során keletkezett (B). A fegyvergyakorlatok folytán keletkezett károkat az állam megtérítette (BB). Az újoncozás ügyét polgári részről a helytartósági osztály tartotta kézben (D). A hágatással kapcsolatban is keletkezett néhány irat (E). A pénzügyörség költségei is gondot okoztak a helytartóságnak (I). Számos irat foglalkozik a csendőrség ügyeivel: nemcsak annak általános kérdéseivel (M), hanem beszállásolásával (M₁), kaszárnya-építkezéseivel (M₂), berendezésével (M₃) és költség-előirányzati ügyeivel (M₄) is. A katonaság ellátása és felszerelése (N), vonulási esetén szállítása, előfogatokkal való ellátása (O), beszállásolási költségeinek megtérítése (P), a katonakórházak ügyei (Q) is intézkedéseket kívántak a helytartósági osztály részéről. A katonák által kötött házasságok (S), a katonák szabadságolásának (T), elbocsátásának (U), elhalálozásának (W), szökésének (V), az invalidusoknak ügyei (Y) tartoznak még ide. Végül a hadikárok megtérítése adott a helytartósági osztálynak munkát (AA).

VII. Az *oktatásügyi* iratok első része az iskolaszervezet kérdéseivel foglalkozik általában (A), más része a népiskolákkal (B₁), a magán tanintézetekkel (B₂), s a felsőbb oktatással (C₁) kapcsolatos. Az ösztöndíj-ügyek iratait is itt találjuk (C₂). A művészeti és tudományos intézmények feletti felügyelet is a helytartósági osztály gondja volt (D). Az iskolai alapok, a tandíjak szabályozása is ide tartozott. (E). A budai helytartósági osztály intézte a pesti egyetem ügyeit is (F). Végül az oktatásüggyel kapcsolatos személyi és illetményügyeket találunk itt (G).

VIII. Az *egyházi ügyek* közül elsősorban a katolikus egyház (A) és a többi egyház (B) szervezeti ügyei, majd az ünnepnapok megtartásával kapcsolatos intézkedések (C), a templomok (D), temetők (E), plébániák (F), kolostorok és zárdák (I) ügyei vannak az iratok között képviselve. Számos irat foglalkozik *alapítványi ügyekkel* (K), egyházi (K₂) és világi (K₃) alapítványokkal. Itt kell megemlítenünk az örökségi ügyek iratait (L). Végül a válásváltoztatások kapcsán létrejött iratanyag fekszik ebben a kútfőben (M).

IX. A *kereskedelmi és ipari ügyek* iratainak egy része általában foglalkozik a gazdasági ágak kérdéseivel (A). Itt találjuk a gyári, iparüzési, kereskedői és a szabad foglalkozások üzésére szóló engedélyek iratait is (B), továbbá a kizárólagos jogokat biztosító iratokat (C). A piaci ártáblázatok iratanyagát külön gyűjtötték (D), ugyancsak külön találjuk a kereskedelmi kamarák felügyeletével kapcsolatos iratanyagot (E). A hamis pénzek készítőit és terjesztőit üldözték, és kézrekeríteni igyekeztek (F). A bankokkal (G), biztosító intézetekkel (I), takarékpénztárakkal (L) kapcsolatban is fordultak elő iratváltások. Külön található a kereskedői (M) és ipari (N) jogosítványügyek iratai. Gazdasági kiállítások (P), gazdasági egyletek s ilye-

nek összejöveteli (R), végül a házaló kereskedőknek kiadott engedélyek (Q) adtak még munkát a helytartósági osztálynak.

X. A *középités- és közlekedésügyi* iratok egy része általában foglalkozik e kérdésekkel (A). Más részük a vízépítés (C), útépítés (D), vasút (E), távíró (F) és posta (G) ügyeiben keletkezett A hajózást s a vízimalmok helyét is szabályozták (L). A Tisza-szabályozással kapcsolatos iratokat is ide sorolták (M). Itt találjuk ezen kívül a *közmunkaügy* és a közmunka megváltása kapcsán keletkezett iratanyagot (N) s az országos építészeti alap kezelésével kapcsolatos iratokat (O).

XI. A *pénzügyi* iratok egy része általános pénzügyi kérdésekkel foglalkozik (A). A telek- és házadó (E), jövedelemadó (G), fogyasztási adó (I), bélyegilleték (K) iratok külön-külön foglalkoznak az állami bevételek e nevével. Külön csoportban fekszenek a lottóügy (L) és az út-, híd- és rév-pénzek iratai (M). Az állami monopóliumokkal (N) és a vámmal kapcsolatban is keletkezett iratanyag. Az adó behajtása és végrehajtása is a helytartósági osztály közbenjöttével történt (R). Az államhitelek (T), óvadékok és letétek (V), költségvetési előirányzatok és közcélokra szolgáló juttatások (W) és kincstári kölcsönök (Z) iratai is itt fekszenek.

XII. A *földművelés- és bányügyi* iratok közé sorolták a földművelés egyes ágaival: erdőszettel, vadászattal, halászattal, földműveléssel, a telek-felaprózás elleni intézkedésekkel és a bányákkal foglalkozókat (C). Itt fekszenek a telepítésügyi (D) és a hitbizományokkal kapcsolatos iratok is (E).

XIII. A *közigazgatás ügyeinek* iratai részben a közigazgatás kérdéseivel általában (A), részben az egyes hatóságok szervezeti és hatásköri kérdéseivel (B), illetve kinevezési, előléptetési és áthelyezési ügyekkel (C), illetményügyekkel (D), fegyelmi ügyekkel (E), szabadság (F), nyugdíj (G), elbocsátás (H), irodai költségek és átalányok (I), illetmény- és útielölégek (M), napidíjak és járandóságok, útszámadások (N), kincstári és katonai épületek (R), hivatali állásról való leköszönések (T), személyi változások (U) és kitérítések (V) ügyeivel kapcsolatosak.

XIV. Az *ország ügyeinek* iratai a budai helytartósági osztálynál az országos alapok: az országos (E) és a felkelési alap (F), a Ludoviceum-alap (H), a Nemzeti Múzeum (I) és Nemzeti Színház (K) ügyeinek irataiból tevődnek össze.

XVII. A *községi ügyek* iratai között az egyes községekre vonatkozó iratokat (B) találunk.

XVIII. Az *úrbéri ügyek* iratai részben a dézsmamegváltással és más úrbéri kérdésekkel (B), részben az úrbéri kártalanítás kérdésével (C) foglalkoznak.

XIX. A *szegényügyi iratok* az irgalmas rend (B), a zálogház (D), a nyugdíjintézetek (F) és a jótékonyági intézmények: vakok, süketnémák intézete stb. (G) ügyeivel foglalkoznak.

Subfasciculuson belül az iratok keletkezési évük szerint vannak elhelyezve. Az 1854. évi iratokat iktatószámaik szerint rendezték, s így számozták végig. Ez a sorszám az irattári szám (Registraturszahl). Minthogy az 1854. évi iratok egy része nem az irattári számának megfelelő helyen fekszik, hanem utóiratában hagyták, ez az „irattári számrendszer” nem köny-

nyitette meg az iratok feltalálását. Az 1855. évtől kezdve az iratokat subfasciculuson és éven belül alapszámaik rendjében helyezték el. Alapszám-nak az ügykezdő irat iktatószámát tették meg. Ha az ügy a folyó évben nem fejeződött be, az iratokat a következő évi első tárgyrat iktatószáma, mint új alapszám alá helyezték át.

A *szabályrendeleteket* nem csoportosították tárgyak szerint, hanem évek és iktatószámok egyszerű számsorrendjében helyezték el.

A *névváltoztatási ügyek* iratai külön sorozatot alkotnak. A folyamodók közül legtöbben nevük megmagyarosításának engedélyezését kérték.

A *convolutumok* tárgya: az 1857. évi népszámlálás (965—968.), a járási árvabizottmányok „örizet-pénzei” (969.), Nedoklanszky Pál, a görög nem egyesült iskolai alap pénztárosa elleni vizsgálat (970.), Zlamal Vilmos, a budapesti Állatgyógyintézet igazgatójának fegyelmi ügye (971—972.), s végül gyógyszerárak reáljogának megállapítása (973.).

Az *iratjegyzékek* a hatvanas években történt ügyviteli célú iratszerelések emlékét őrzik.

A *mutató* részletes és megbízható kutatási segédeszköz. A személynévmutató a neveket két első betűjükig terjedő rendben közli, rövid tárgykivonattal, s az iktatószámra utal. A helynév- és tárgymutató betűnként két külön részre oszlik, az elsőben a helynevek, a másodikban a tárgyi címszavak vannak indikálva. A tárgyi rész rendszerezett. Ebben is csak az iktatószámra történik utalás.

Az *irattári számmutató* a fasciculatúrát és 1854-ben az irattári számot, 1855-től az alapszámot adja meg.

Az *ügyosztályok saját iratai és könyvei* közül csak az V. ügyosztály szabályrendeletei és iktatókönyvének utolsó kötete maradtak meg.

D 123—124.

K. K. STATTHALTEREI ABTHEILUNG PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kir. helytartósági osztály)

1854—1860

1042 csomó, 133 kötet

A pozsonyi helytartósági osztály vezetője, gr. Attems Henrik helytartósági alelnök volt.

A pozsonyi közigazgatási terület a következő megyéket foglalta magában:

- I. *Pozsony megye* (székhelye Pozsonyban volt), a somorjai, dunaszerdahelyi, malackai, sellyei és pozsonyi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a bazini, szentgyörgyi, és modori városi tanácsi járásokkal.
- II. *Felső-Nyitra megye* (székhelye Nagyszombatban volt), a miavai, pöstyéni, szenici, vágújhelyi, szakolcai és nagyszombati (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a nagyszombati városi tanácsi járással.
- III. *Alsó-Nyitra megye* (székhelye Nyitrán volt), az oszláni, báni, galgóci, nagytapolcsányi, privigyei, érsekújvári és nyitrai (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a trencsényi városi tanácsi járással.

- IV. *Trencsén megye* (székhelye Trencsénben volt), a kisutcaújhelyi, predmiri, illavai, puhói, biccei, csácai, zsolnai és trencsényi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a trencsényi városi tanácsi járással.
- V. *Árva—Turóc megye* (székhelye Szentmártonban volt) a mosóci, námesztói, turócszentmártoni, turdossini és alsókubini szolgabírói járásokkal.
- VI. *Liptó megye* (székhelye Szentmiklóson volt), a hradeki, rózsahegy és szentmiklósi szolgabírói járásokkal.
- VII. *Bars megye* (székhelye Aranyosmaróton volt), a körmöci, verebélyi, aranyosmaróti, zsarnócai és lévai szolgabírói járásokkal.
- VIII. *Hont megye* (székhelye Ipolyságon volt), a bozóki, báti, vámosmikolai, ipolysági és selmecebányai (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a selmec- és bélabányai városi tanácsi járásokkal.
- IX. *Nógrád megye* (székhelye Balassagyarmaton volt), a gácsi, füleki, szécsényi, losonci, sziráki, rétsági és balassagyarmati járásokkal.
- X. *Zólyom megye* (székhelye Besztercebányán volt), a breznóbányai, zólyomi és besztercebányai (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a besztercebányai városi tanácsi járással.
- XI. *Komárom megye* (székhelye Komáromban volt), a muzslai, perbetei és komáromi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a komáromi városi tanácsi járással.

A pozsonyi, nagyszombati, nyitrai, trencsényi, besztercebányai, selmecebányai, komáromi vidéki járásokban, hasonlóképpen a balassagyarmati és alsókubini járásban tisztán politikai szolgabíróóságok működtek.

Pozsony, Szentgyörgy, Bazin, Nagyszombat, Modor, Nyitra, Trencsén, Besztercebánya, Selmecebánya, Bélabánya és Komárom városokban a politikai igazgatást a városi tanácsok látták el. A pozsonyi városi tanácsot közvetlenül a helytartósági osztály alá, a többi város tanácsát az illető megyei hatóság alá rendelték.

A szakolcai, zólyomi, körmöci, breznóbányai, báti és zsarnócai szolgabírói hivatalok, amelyek járaásaiban Szakolca, Zólyom, Korpona, Körmecebánya, Breznóbánya, Libetbánya, Újbánya és Bakabánya volt szabad királyi és bányavárosok feküdtek, a jogszolgáltatást egész járásukban gyakorolták, a politikai ügyvitelt pedig annyiban, amennyiben azt a volt szabad királyi és bányavárosokban azok tanácsaira nem ruházták. Minden egyéb járásban a politikai igazgatást és jogszolgáltatást a járásbeli szolgabírói hivatal látta el.

D 123. ELNÖKI IRATOK

1854—1860

172 csomó, 27 kötet

1—164. Iratok	1854—1860	164 csomó
165. Szabályrendeletek	1851—1855	1 csomó
166—171. Convolutumok	1853—1860	6 csomó
172—191. Iktatókönyv	1854—1860	20 kötet
192—198. Mutató	1854—1860	7 kötet
99. Esküokmányok	1853—1860	1 csomó

Az *iratok* kútfők (fasciculusok és subfasciculusok), ezeken belül évek szerint tagolódnak. Bár formális „alapszám” nincsen, az ügyvitel során szerelt előiratokat az irattár nem szerelte le: az egy ügyhöz tartozó iratok az ügyzáró iratban fekszenek.

A *szabályrendeleteket* évek és iktatószámok szerint rendezték, itt helyezték el a pozsonyi kerületi kormányzat elnökségének (D 109.) szabályrendeleteit is. Hozzájuk külön mutató nem készült.

A *convolutumok* tartalma a következő: személyzeti ügyek (166.), közigazgatási államvizsga-iratok (167—168.), az uralkodó 1857. évi körutazása (169—170.), az 1854. évi államkölcson (171.).

A *mutató* az iktatószámokon kívül a megfelelő kútfő-jelzeteket is közli. A kutatást az azonos címszó mellett található legmagasabb iktatószámmal ajánlatos kezdeni. Amennyiben a vonatkozó iratot valamely következő évi irathoz szerelték, a mutató ezt is közli, utolsónak. Olyan esetekben, amelyekben az irat helyét a mutató alapján nem sikerült megállapítani, az iktatókönyv igazíthat el, ennek utolsó rovatába az utóirat számát jegyezték be.

Az elnöki iratok több csomója a második világháború pusztításai során semmisült meg.

Az elnöki titkos iratok hiányoznak.

D 124. ALTALÁNOS IRATOK

1854—1860

827 csomó, 106 kötet

1—797. Iratok	1854—1860	797 csomó
798—813. Szabályrendeletek	1854—1860	16 csomó
814—822. Convolutumok	1854—1860	9 csomó
823—891. Iktatókönyv	1854—1860	69 kötet
892—905. Mutató	1854—1860	14 kötet
906—912. Irattári szerelőkönyv	1854—1860	7 kötet
913—915. Szabályrendeletek mutatója	1854—1860	3 kötet
916—917. Szabályrendeletek másolati könyve	1855—1860	2 csomó
918—923. A kiadott útlevelek jegyzőkönyve	1854—1859	6 kötet
924—926. Az útleveljegyzőkönyv mutatója	1853—1860	3 kötet
927—929. „Ausweis über Militäraspiranten”, katonai pályázók kimutatása	1856—1860	3 kötet
930. „Stiftungsbuch”, alapítványok könyve	1845—1858	1 kötet
931. „Gemeinde Organisations Commission”, községi szervező bizottmány iratai	1859	1 csomó
932. „Circularre”, körrendeletek	1857—1860	1 csomó
933. Iratjegyzékek	1854—1860	1 csomó

A *iratok* I—XXI. jelzetű tárgyi kútfők („Fascikel”) s ezeken belül betűkkel jelzett subfasciculusok szerint tagolódnak, ezek rendszere lényeges vonásaiban a budai helytartósági osztályéhoz hasonló, s attól csak egyes részletekben tér el. Subfasciculusokon belül az iratok évek és — formálisan

— iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve, az ügyvitel során szerelt előiratokat azonban rendszeresen az ügyzáró iratban hagyták.

A *convolutumok* tartalma a következő: egyletek alapszabályai, világi alapítványok alapítólevelei (814.), az 1857. évi újoncozás (815—816.), a megyék és városok 1857. évi működési jelentései (817.), az 1857. évi népszámlálás adminisztratív lebonyolítása (818—820.), községi költségvetési előirányzatok az 1856—1859. évekre (821.), községi számadások felülvizsgálata 1859—1860 folyamán (822.).

A *mutató* hanyagul készült, gyenge kutatási segédeszköz. Hiányzik belőle minden tárgyi rendszerezés, összefoglaló címszavakként csak az alárendelt hatóságok neveit vetíti ki, ennek következtében a hatalmas kötetek anyaga áttekinthetetlen.

Az *irattári szerelőkönyv* a fasciculatúrára utal, és közli az utóirat számát, amelyhez az iratot először szerelték. A kutatásnál tehát a szerelőkönyvben végig kell futtatni a szereléseket, egészen addig, amíg a könyv már nem tüntet fel több csatlakozó számot, s annak helyén kell keresni az iratot. A rendszer nehézsége és a következetlen, pontatlan irattári munka miatt az anyag nehezen kutatható.

Az *útlevélügyi* iratok és előjegyzések — a szabályostól eltérő módon — nem az elnökség anyagában, hanem itt, a helytartósági osztály általános iratai, ill. könyvei közt találhatóak.

Az „*Ausweis über Militäraspiranten*” a polgári hivatalra jelentkezett katonai személyek nyilvántartása, külön a belügyi, az igazságügyi és a pénzügyi szolgálatra az illetékes minisztériumok által rendelkezésre bocsátott személyekről.

A „*Stiftungsbuch*” a tanulmányi alapítványi helyek nyilvántartási könyve. Ebbe vezették be az alapítványi helyek odaítélésére vonatkozó adatokat.

A „*Gemeinde Organisations Commission*” c. csomóban az 1859. évi községi törvény értelmében a községi rendtartás kidolgozására hivatott bizottság töredékes iratai, iktatókönyve és mutatója találhatóak. A bizottság elé utalták az egyes jászágterületeknek a községek területéből való kihalására vonatkozó kérelmeket is.

A „*Circulare*” c. csomó a helytartósági osztály által kibocsátott könyvmatos körrendeletek — hiányos — gyűjteménye.

Az „*iratjegyzékek*” tulajdonképpen régi őrjegyek, amelyek egykori (leginkább a hatvanas évekbeli) iratcsatolások emlékét őrzik.

D 125—127.

K. K. STATTHALTEREI ABTHEILUNG OEDENBURG

(Soproni cs. kir. helytartósági osztály)

1854—1860

1223 csomó, 152 kötet

A soproni helytartósági osztály vezetője előbb ideiglenesen Privitzer István belügyminiszteri tanácsos, majd br. Ambrózy Lajos helytartósági alelnök, végül 1859. május 9-től gr. Zichy Hermann helytartósági alelnök volt.

A soproni közigazgatási terület a következő megyéket foglalta magában:

- I. *Sopron megye* (székhelye Sopronban volt), a csepregi, eszterházi, nagymartoni, kapuvári, csornai, pulyai, kismartoni (vidéki) és soproni (vidéki), valamint a kismartoni és ruszti városi tanácsi járásokkal.
- II. *Moson megye* (székhelye Magyaróváron volt), a rajkai, nezsideri és óvári szolgabírói járásokkal.
- III. *Győr megye* (székhelye Győrben volt), a téti, szentmártoni és győri (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a győri városi tanácsi járással.
- IV. *Vas megye* (székhelye Szombathelyen volt), a vasvári, sárvári, kiscelli, körmendi, muraszombati, németújvári, szentgotthárdi, felsőöri, szombathelyi (vidéki) és kőszegi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a szombathelyi és kőszegi városi tanácsi járásokkal.
- V. *Veszprém megye* (székhelye Veszprémben volt), az enyingi, devecseri, zirci, pápai és veszprémi szolgabírói járásokkal.
- VI. *Zala megye* (székhelye Zalaegerszegen volt), a bánokszentgyörgyi, pacsai, keszthelyi, tapolcai, sümegi, nagykanizsai, alsólendvai és zalaegerszegi szolgabírói járásokkal.
- VII. *Tolna megye* (székhelye Szekszárdon volt), a hógyészi, dunaföldvári, bonyhádi, tamási és szekszárdi szolgabírói járásokkal.
- VIII. *Somogy megye* (székhelye Kaposváron volt), a marcali, nagyatádi, iharosberényi, igali, karádi, szigetvári és kaposvári szolgabírói járásokkal.
- IX. *Baranya megye* (székhelye Pécsen volt), a pécsváradi, szentlőrinci, siklói, dárdai, sásdi, mohácsi és pécsi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a pécsi városi tanácsi járással.

A soproni, kőszegi, pécsi és győri vidéki járásokban, hasonlóképpen a zalaegerszegi, kaposvári, szekszárdi és veszprémi járásban tisztán politikai szolgabíróságok működtek.

Sopron, Kismarton, Ruszt, Szombathely, Kőszeg, Pécs és Győr városokban a politikai igazgatást a városi tanácsok látták el. A soproni városi tanácsot közvetlenül a helytartósági osztály alá, a többi város tanácsát az illető megyei hatóság alá rendelték.

D 125. ELNÖKI IRATOK

1854—1860

232 csomó, 27 kötet

1—214. Iratok	1854—1860	214 csomó
215—216. Szabályrendeletek	1854—1860	2 csomó
217—229. Iktatókönyv	1854—1860	13 kötet
230—234. Mutató	1856—1860	5 kötet
235—239. Irattári számmutató	1856—1860	5 kötet
240—254. A katonai ker. parancsnokság útle- vélügyi iratai	1850—1854	15 csomó
255. A kiadott útlevelek jegyzőkönyve	1853—1856	1 kötet

256.	A politikailag kompromittáltak nyilvántartása	1855—1859	1 kötet
257.	Személyügyi nyilvántartási iratok <i>A balatonfüredi fürdőfelügyelőség nyilvántartó könyvei:</i>	1854—1860	1 csomó
258.	„Ausforschungsprotokoll”, körözések nyilvántartása	1851—1859	1 kötet
259.	„Passierscheinprotokoll”, belföldi útlevelek jegyzőkönyve	1856—1859	1 kötet

Az iratok rendszere nem egységes. Az 1854—1856. évek évek és alapszámok, az 1857—1860. évi iratok fasciculusok, subfasciculusok, évek és alapszámok rendjében vannak elhelyezve. Az alapszám az ügykezdő irat iktatószámával azonos, abban az esetben is, ha az ügyirat több naptári évet fog át.

A mutatót az 1854—1855. évben a megfelelő évi iktatókönyv első kötetének elejére helyezték, s azzal együtt kötötték be. A mutató nemcsak az egyes iktatószámokra, hanem mindig a megfelelő irattári jelzetre (1854—1856-ban az alapszámra, 1857-től a fasciculatúrára és alapszámra) is utal.

A katonai kerületi parancsnokságon keletkezett útlevelügyi iratok az ostromállapot megszűnte után kerültek a helytartósági osztály elnökségének birtokába, azzal kapcsolatban, hogy az utóbbi átvette az útlevelügyek intézését. Az első csomóban (240.) az útlevelügyre és kivándorlásügyre általában vonatkozó iratok, a többiben (241—254.) egyes személyek kiutazására, ill. kivándorlására vonatkozó iratok fekszenek, ez utóbbiak a személynevek betűrendjében.

A kiadott útlevelek jegyzőkönyvét még a katonai ker. parancsnokságon kezdték vezetni.

A politikailag kompromittált személyek nyilvántartása a betűrendben közölt neveken kívül a lakhelyet, életkort, családi állapotot, foglalkozást, a politikai vétkességre vonatkozó ítélet, ill. rendelet számát, s végül az esetleges megjegyzéseket közli. A kötetben az időközben bekövetkezett változásokat: a bellebbezés megszüntetését, a rendőri felügyelet további fenntartására vagy beszüntetésére vonatkozó határozatokat is keresztülvezették.

A személyügyi nyilvántartási iratok között hivatalnoki ranglistákat, személyi lapokat és minősítvényi táblázatokat találunk.

A balatonfüredi fürdőfelügyelőség (Badekurinspektion) nyilvántartókönyvei annak kapcsán kerültek az elnökség irattárába, hogy az állami hivatalnokok kiküldését a fürdőhelyekre központi rendelettel beszüntették, és ezeken a helyeken a rendőri feladatok ellátását a községekre bízták. Az „Ausforschungsprotokoll” a hatóságilag körözött személyekről készült nyilvántartás, a „Passierscheinprotokoll” a fürdőfelügyelőség által kiadott, belföldi utazásra jogosító igazolványok jegyzőkönyve.

D. 126. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1854—1860

3 csomó

1—3. Iratok

1854—1860

3 csomó

Mint általában, bizalmas természetű ügyek iratait helyezték ide: politikai hatóságoknál üresedésben levő állásokra történt kinevezések, állambiztonsági ügyek, az olaszországi hadjárat idejének hangulatjelentései kerültek a titkos iratok közé.

Az iratok egyszerű számregisztratúrát alkotnak. Hozzájuk segédkönyvek nem maradtak fenn.

D 127. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

982 csomó, 128 kötet

1—912. Iratok	1854—1860	912 csomó
913—936. Szabályrendeletek	1854—1860	24 csomó
937—981. Convolutumok	1854—1860	45 csomó
982. Iratjegyzékek	1854—1860	1 csomó
983—1051. Iktatókönyv	1854—1860	69 kötet
1052—1088. Mutató	1854—1860	37 kötet
1089—1094. „Allgemeiner Index”, mutató	1855, 1857—1860	6 kötet
1095—1101. Irattári számmutató	1854—1860	7 kötet
1102—1104. Szabályrendeletek mutatója	1850—1860	3 kötet
1105. Szabadalmak mutatója	1850—1855	1 kötet
1106—1110. „Ausweise über ... Militärintividuen”, katonai pályázók nyilvántartása	1855—1860	5 kötet

Az *iratok* fasciculusok, subfasciculusok, évek és alapszámok rendjében vannak elhelyezve. Az egy alapszámhoz tartozó iratokat összefűzték. A tárgyi tagolódás (a fasciculusok és subfasciculusok rendszere) a kormányzóság polgári osztályán (D 46.) az 1855. évben bevezetett rendszert követi, néhány kisebb eltéréssel. Az alapszám az ügykezdő irat iktatószámával azonos, még akkor is, ha az ügy intézése több éven át húzódott.

A *convolutumok* tartalma: az 1857. évi népszámlálás (937—939.), az újoncozások (940—945.), a katonai beszállásolásra alkalmas kincstári és községi épületek összeírása (946.), a csendőrségi szállásbérek (948.), a kihágási ügyek (949.), az állami utak kimutatása (950.), a Rába szabályozása (951.), a megyék költségvetési előirányzatai (952.), a községek költségvetési előirányzatai (953—958.), az iskolákról készült községenkénti kataszter („Schulfassionen”, 959—964.), a népiskolák állapotáról készült táblázatos kimutatások (965—971.), a vasárnapi iskolák (972—973.), az iskolai alapítványok (974.), a kegyes alapítványok (975.), az alapok és alapítványok járásonkénti jegyzékei (976—977.), az 1857—1858. évi vegyes házasságok egy-

házmegyénkénti nyilvántartásai (979.), a tanügyi ügyosztály szabályrendelet-gyűjteménye (979—980.) s végül a könyvatos körrendeletek gyűjteménye (981.).

A *mutató* tökéletes irattári repertorium. Éveken belül három sorozatra: Nominal-, Material- és Localindex kötetekre tagolódik. Ezek a személy-, tárgy-, ill. helyneveket az első két betűjük rendjében közlik, mindenütt a megfelelő ügy tárgyának megjelölésével, s utalnak az iratok iktatószámaira és irattári jelzeteire. Különösen a tárgymutató készült nagy alapos-sággal, sokoldalúan kivetített tárgyi címszavakkal, számos utalással. Igen megbízható a személynévmutató, és a megyék és községek neveit kivetítő helynévmutató is.

Az „*Allgemeiner Index*” még az iratanyag irattári feldolgozása előtt készülhetett, a kutatásnál kevésbé használható. A sorozat hiányos.

Az *irattári számkönyv* az egyes irat irattári helyét közli. Az iratok kikereséséhez a mutatón kívül ezt is segítségül kell venni.

A *szabályrendeletek*hez két *mutató* készült. Az egyik két kötetes (1102—1103.), az 1854—1860. évek anyagához szól, és irattári jelzetet is ad. A másik (1104.) a miniszteri biztosság és a kerületi kormányzat idejéből származó szabályrendeletekre is kiterjeszkedik, ez irattári jelzetet nem közöl, csak iktatószámokat.

A *szabadalmak mutatója* egy elveszett jegyzékhez szolgált.

Az „*Ausweise über vom Justiz-, Finanz-, Handels-, Innen- bzw. Polizeiministerium für Zivilbedienstungen zur Verfügung gestellte Militärindividuen*” c. kötetek e minisztériumok szerint tagolódva közlik a polgári szolgálatra jelentkezett katonai személyek adatait.

D 128—130.

K. K. STATTHALTEREI ABTHEILUNG KASCHAU
(Kassai cs. kir. helytartósági osztály)

1854—1860

983 csomó, 90 kötet

A kassai helytartósági osztály vezetője annak megalakulásától kezdve br. Kotz Keresztély, majd 1856-tól megszűnéséig Poche Adolf lovag helytartósági alelnök volt.

A kassai közigazgatási kerület a következő megyéket foglalta magában:

- I. *Szepes megye* (székhelye Lőcsén volt), a szepesófalui, poprádi, szepesolaszi, ólublóí, gölnici, késmárki (vidéki) és lőcsei (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a lőcsei és késmárki városi tanácsi járásokkal.
- II. *Gömör megye* (székhelye Rimaszombatban volt), a rimabrezói, nagy-
rőcei, tornaljai, rozsnyói és rimaszombati szolgabírói járásokkal.
- III. *Abauj-Torna megye* (székhelye Kassán volt), a tornai, mislyei, szik-
szói, szépsi, abaujszántói és kassai (vidéki) szolgabírói járásokkal.
- IV. *Sáros megye* (székhelye Eperjesen volt), a sirokai, szvidniki, girálti,
bártfai (vidéki), kisszebeni (vidéki) és eperjesi (vidéki) szolgabírói
járásokkal, valamint az eperjesi, bártfai és kisszebeni városi tanácsi
járásokkal.

- V. *Ung megye* (székhelye Ungváron volt), a szobránci, nagykaposi, nagybereznai és ungvári szolgabírói járásokkal.
- VI. *Zemplén megye* (székhelye Sátoraljaujhelyen volt), a sztropkói, csebinyei, szerencsi, gálszécsi, tokaji, varannói, nagymihályi, királyhelmei, homonnai és sátoraljaujhelyi szolgabírói járásokkal.
- VII. *Bereg-Ugocsa megye* (székhelye Munkácson volt), a vereckei, kászonyi, halmi, nagyszöllősi, kisalmási, munkácsi és beregszászi szolgabírói járásokkal.
- VIII. *Mármaros megye* (székhelye Mármaroszigeten volt), a rahói, ökörmezői, aknasugatagi, visói, técsői, huszti és szigeti szolgabírói járásokkal.
- A kassai, lőcsei és eperjesi vidéki járásokban, hasonlóképpen a rimaszombati, sátoraljaujhelyi, ungvári, beregszászi és máramaroszigeti járásban tisztán politikai szolgabíróóságok működtek.

Kassa, Lőcse, Késmárk, Eperjes, Bártfa és Kiszzeben városokban a politikai igazgatást a városi tanácsok látták el. A kassai városi tanácsot közvetlenül a helytartósági osztály alá, a többi város tanácsát az illető megyei hatóság alá rendelték.

D 128—129.
ELNÖKSÉGI IRATOK
1854—1860
199 csomó, 29 kötet

Az elnökségi iratanyag két állagra: az elnöki (közönséges) iratok és az elnöki titkos iratok állagaira tagolódik.

D 128. ELNÖKI IRATOK
1854—1860
194 csomó, 30 kötet

1—185. Iratok	1854—1860	185 csomó
186—190. Szabályrendeletek	1854—1860	5 csomó
191—194. Convolutumok	1849—1860	4 csomó
195—207. Iktatókönyv	1854—1860	13 kötet
208—214. Mutató	1854—1860	7 kötet
215. Szabályrendeletek mutatója	1851—1860	1 kötet
216—222. Irattári szerelőkönyv	1854—1860	7 kötet
223. Esküokmányok mutatója	1853—1860	1 kötet
224. „Passkarten Protokoll”, utazási engedélyek nyilvántartása	1860	1 kötet

Az *iratok* fasciculusok, subfasciculusok, évek és — forma szerint — iktatószámok rendjében vannak elhelyezve. Az ügyvitel során szerelt előiratokat azonban rendszeresen az ügyzáró iratban hagyták, akkor is, ha az ügy intézése több éven át húzódott, s ennél fogva az előiratok különböző évekből származnak.

A *mutató* kötetében betűnként külön-külön csoportosították a személy-, a tárgy- és a helyneveket. Mindegyiknél rövid tárgykivonatot adnak, s utalnak a megfelelő iktatószámra.

A *szabályrendeletek* egyetlen, évek és iktatószámok szerinti sorozatot alkotnak.

A *convolutumok* tartalma: az 1854. évi államkölcsonre vonatkozó iratok (191—193.), útlevelek az 1849—1860. évekből (194.).

A *szabályrendeletek mutatója* a kassai miniszteri biztosság, kerületi kormányzat és helytartósági osztály szabályrendeleteihez közösen készült. Közös betűrendben közli a szabályok tárgyát, s utal a megfelelő iktatószámra és az alatt, attól vonallal elválasztva, az évszámra.

Az *irattári szerelőkönyv* minden iktatószámnál a közvetlen utóirat számát adja meg, az iktatószám előtt azonban beírták a megfelelő fasciculatúrát is, bár nem minden esetben.

Az *esküokmányok mutatója* a hivatalnokok nevének betűrendjében közli azok hivatali esküokmányának évét és iktatószámát. Maguk az esküokmányok az iratok között találhatók.

A „*Passkarten Protokoll*” a német birodalom területén való utazás megkönnyítésére 1860. január 1-jével bevezetett s az elnökség által kiadott útiokmányok jegyzéke.

D 129. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1854—1860

5 csomó

1—5. Iratok és iktatókönyvek	1854—1860	5 csomó
------------------------------	-----------	---------

A titkos iratok sima számregisztratúrát alkotnak. Minden év iratai mellett a megfelelő évi iktatókönyv füzete fekszik.

D 130. ALTALÁNOS IRATOK

1854—1860

815 csomó, 64 kötet

1—773. Iratok	1854—1860	773 csomó
774—795. Szabályrendeletek	1854—1860	22 csomó
796—814. Convolutumok	1850—1859	19 csomó
815. Iratjegyzékek	1854—1860	1 csomó
816—856. Iktatókönyv	1854—1860	41 kötet
857—865. Mutató	1854—1860	9 kötet
866. Szabályrendeletek mutatója	1850—1860	1 kötet
867—873. Irattári szerelőkönyv	1855—1860	7 kötet
874—879. „Militär Aspiranten”, katonai pályázók nyilvántartása	1856—1860	6 kötet

Az *iratok* (I—XXIII. számjelű) fasciculusok, ezeken belül subfasciculusok, évek és — forma szerint — iktatószámok rendjében vannak elhelyezve.

Egy-egy ügy iratai, miként az elnöki irattárban, az ügyzáró iratban fekszenek. Az iratokat a második világháború során károsodás érte, az akkor szétbomlott és utólag rekonstruált iratcsomók nagy része nem teljes.

A szabályrendeleteket évek és iktatószámok szerint rendezték.

A *convolutumok* tárgya: az 1857. évi népszámlálás (796—798.), az újoncoszások (799.), községi költségvetési előirányzatok az 1857/58. évre (800—805.), az iskolákról készült községenkénti kataszter (806—807.), a népiskolák állapotáról készült táblázatos kimutatások (808—809.), népiskolák évi jelentései (810.) s végül könyvnyomatos körrendeletek gyűjteménye (811—814.).

A *mutató* az 1854. és 1855. évben a fasciculatúrát is jelzi, egyébként csak az iktatószámokra utal.

A *szabályrendeletek mutatója* a kassai miniszteri biztosság és kerületi kormányzat anyagára is kiterjeszkedik.

Az *irattári szerelőkönyv* az iktatószámok után csak az esetleges utóirat számát közli, előttük pedig általában a fasciculatúrát.

A „*Militär Aspiranten*” cím alatt a polgári szolgálatra jelentkezett katonai személyeket tartották nyilván, külön kötetekben a belügyminisztérium, a legfelsőbb rendőrhatalóság, a pénzügy-, a kereskedelemügyi, az igazságügyi- és a közoktatásügyi minisztériumok által rendelkezésre bocsátottakat.

D 131—133.

K. K. STATTHALTEREI ABTHEILUNG GROSSWARDEIN

(Nagyvárad cs. kir. helytartósági osztály)

1854—1860

789 csomó, 117 kötet

A nagyvárad helytartósági osztály vezetője annak megalakulásától kezdve gr. Zichy Hermann, majd 1859. május 9-től megszűnéséig br. Andránszky Sándor helytartósági alelnök volt.

A nagyvárad közigazgatási terület a következő megyéket foglalta magában:

- I. *Szatmár megye* (székhelye Szatmáron volt), a fehérgyarmati, szinyérváraljai, mátészalkai, erdődi, nagykárolyi, nagybányai és szatmárnémeti (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a szatmárnémeti és nagybányai városi tanácsi járásokkal.
- II. *Szabolcs megye* (székhelye Nagykállón volt), a nagykállói, nyírbátori, kiskvárdai és nyíregyházi szolgabírói járásokkal.
- III. *Észak-Bihar megye* (székhelye Debrecenben volt), a hajdúdorogi, érdszegi, derecskei, püspökladányi és debreceni (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint a debreceni városi tanács járással.
- IV. *Dél-Bihar megye* (székhelye Nagyváradon volt), az ártándi, élesdi, margitai, nagyszalontai, belényesi, tenkei és nagyvárad (vidéki) szolgabírói járásokkal.
- V. *Arad megye* (székhelye Aradon volt), a borosjenői, buttyini, kisjenői, radnai, pankotai és aradi (vidéki) szolgabírói járásokkal, valamint az aradi városi tanácsi járással.

VI. Békés—Csanád megye (székhelye Gyulán volt), a szeghalmi, békési, batonyai, csabai, szarvasi, makói és gyulai szolgabírói járásokkal.

A nagyváradi, debreceni, aradi és szatmárnémeti vidéki járásokban, hasonlóképpen a gyulai járásban tisztán politikai szolgabíróóságok működtek.

Nagyvárad, Debrecen, Arad, Szatmár és Nagybánya városokban a politikai igazgatást a városi tanácsok látták el. Nagyvárad városa közvetlenül a helytartósági osztály alatt állt, a többi város tanácsát az illető megyei hatóság alá rendelték.

D 131—132.
ELNÖKSÉGI IRATOK
1854—1860
193 csomó, 40 kötet

Az elnökségi iratanyag két állagra: az elnöki (közönséges) iratok és az elnöki titkos iratok állagaira tagolódik.

D 131. ELNÖKI IRATOK
(1853) 1854—1860
183 csomó, 31 kötet

1—180. Iratok	1854—1860	180 csomó
181—182. „Kaiserreise”	1857	2 csomó
183. Esküokmányok	1853—1860	1 csomó
184—199. Iktatókönyv	1854—1860	16 kötet
200—207. Mutatókönyv	1854—1860	8 kötet
208—212. Irattári számkönyv	1854—1860	5 kötet
213. Esküokmányok jegyzéke	1853—1860	1 kötet
214. A kiadott útlevelek jegyzőkönyve	1855. október—1860	1 kötet

Az iratok évek, alapszámok és iktatószámok rendjében fekszenek. Az alapszám (Stammzahl) az ügykezdő irat iktatószámával azonos. Ha egy alapszám alatt egynél több irat fekszik, ezeket pallium fogja egybe; a palliumon felül az alapszám van feltüntetve, lejjebb a csatolt iratok iktatószámai növekvő rendben.

Az iratanyag rongyolt, szennyezett és hiányos. A csomók egy része a második világháborúban a ráhulló falrészecskék súlya alatt felbomlott, ezek iratai később a lehetőséghez képest összeszedettek.

A „Kaiserreise” külön csomó, tulajdonképpen egyetlen alapszámhoz, az 1857. évi 460. számhoz tartozó iratokat tartalmazza. Az iratok az uralkodó 1857. évi körutazására vonatkoznak. Iktatószámaik növekvő rendjében helyezkednek el; a csomó élén az elnöki iktatókönyv vonatkozó bejegyzéseinek másolata és az ehhez készült mutató fekszik.

Az esküokmányok a beosztott hivatalnokok hivatali esküokmányainak gyűjteménye. Külön betűrendes mutató készült hozzá, amely a hivatalnokok

nevét közli és utal a sorszámra, amit a vonatkozó okmány a gyűjteményen belül kapott.

A *mutatókönyveket* kevés gonddal szerkesztették és állították ki.

Az *írártári számkönyv* (Rectificationsscontro) az alapszámra utal. Abban az esetben, ha az iktatószám maga az alapszám, nem ismétli ezt meg, hanem „St” jelet tesz utána, s ez után a közvetlen utóirat iktatószámát közli. Tehát amely szám előtt e rövidítést látjuk, az nem alapszámot jelent, itt az alapszám maga az első rovatban szereplő iktatószám!

D 132. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1854—1860

10 csomó, 9 kötet

1—10. Iratok	1854—1860	10 csomó
11—15. Iktatókönyv	1854—1860	5 kötet
16—19. Mutatókönyv	1854—1859	4 kötet

Az *iratok* évek szerint tagolódnak. Egy-egy ügy iratai néha az ügykezdő, többször az ügyzáró iratban fekszenek, egyébként éveken belül az iktatószámok növekvő rendje érvényesül.

Az *iktatókönyv* általában utal a kapcsolódó számokra, és így az iratok helyének megállapításához segítségül szolgálhat.

A *mutatókönyvek* szűkszavúak, kevésbé használhatók, bejegyzéseik hiányosak.

Az iratokban háborús behatások következtében hiányok álltak elő. Egyes csomók a háború után kerültek rekonstruálásra.

D 133. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

578 csomó, 77 kötet

1—564. Iratok	1854—1860	564 csomó
565—575 Convolutumok	1854—1860	11 csomó
576—618. Iktatókönyv	1854—1860	43 kötet
619—638. Mutató	1854—1860	20 kötet
639—645. Szabályrendeletek mutatója	1854—1860	7 kötet
646—652. Írártári számmutató	1854—1860	7 kötet
653. Ügyosztályok számsorai	1854—1860	1 csomó
654—655. Jelzet nélküli iratok	1854—1860	2 csomó

Az *iratok* I—XVI. számjelű fasciculusok, továbbá subfasciculusok, évek, írártári számok és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az írártári szám (Registraturs-Stammzahl) az ügyiratnak a subfasciculuson belüli sorszáma, tehát nem egyetlen iktatmányt, hanem egész ügyiratot jelöl, s így lényegében alapszámnak tekinthető. Az egyes ügyiratok mindig az ügykezdő irat iktatószámának megfelelő helyen nyertek besorolást az irat-

tárba, palliumba téve. Ez utóbbin az évszámot, a fasciculus számjelét, a subfasciculus betűjelét (Littera), az irattári számot s a bennfekvő iratok iktatószámait tüntették fel, növekvő rendben. A palliumon a korábbi vagy későbbi évek kapcsolódó iratainak iktatószámait is jelezték, maguk az iratok azonban nem ott, hanem a megfelelő év anyagában fekszenek.

A második világháborúban az iratcsomók jelentős része a ráomló fal-törmelések súlya alatt felbomlott. E háború után rekonstruált csomókban irathiányok vannak.

A *convolutumok* tárgya: az 1857. évi népszámlálás (565—567.), a közmunkaerő és váltságösszegek 1857/58. évi kimutatása (568.), községi költségvetési előirányzatok az 1858. évre (569.), a közegészségügy állapotáról készült évi és havi jelentések (570—571.), az 1855. évi kolera-iratok (572—573.), a protestáns alapítványok kimutatása az 1858/59. évre (574.), s végül hivatalnokok személyi lapjai (575.).

A *mutató* közepes gonddal készült; a saját (helytartósági osztálybeli) iktatószámokon kívül a beadványok eredeti (idegen) iktatószámait is feltünteti.

A *szabályrendeleteket* nem gyűjtötték külön, hanem az iratok között helyezték el. Könnyebb feltalálásuk érdekében azonban külön, részletes mutatót készítettek hozzájuk. Ez nemcsak az egyes szabályrendeletek idegen és saját számára utal, hanem a fasciculatúrát is megadja.

Az *irattári számmutató* (Grundbuch) az általános iktatószámok rendjében haladva közli az egyes iktatószámok tartozékainak (beadvány, előadói ív, fogalmazvány, mellékletek) darabszámát és az irattári jelzetre (Fascikel, Littera, Registraturszahl) utal. Azoknál az iratoknál, amelyeket egy másik, korábbi irathoz szereltek, az irattári szám előtt „ad” szócska olvasható.

Az *ügyosztályok számsorai* (Departements Protokolle) évenként és ügyosztályonként tagolva az ügyosztály-iktatószámok és általános iktatószámok konkordanciáját adják.

Szervező bizottmányok

1853—1854

Ferenc József, amikor 1853. január 10-én jóváhagyta a birodalmi tanács elnöke által Magyarország államigazgatásának átszervezésére vonatkozóan elébe terjesztett tervezeteket, egyben elrendelte, hogy a szolgabírói hivatalok, megyei hatóságok és első folyamodású bíróságok szervezésére minden helytartósági osztály területén, a helytartósági osztály elöljárójának elnöklete alatt bizottmány alakuljon két politikai és két igazságügyi hivatalnok, meg egy pénzügyi hivatalnok részvételével. Ugyanakkor jóváhagyta a szervező bizottmányok részére kiadandó utasítás tervezetét is.

A bizottmányok felelősek voltak a szervezés végrehajtásáért, és tanácsüléseken kellett megtárgyalniuk minden fontosabb ügyet, különösen a kormányzó útján a belügy-, ill. igazságügyminisztériumnak teendő javaslatokat. A tanácsüléseken a kincstár érdekeinek védelmére kirendelt pénzügyi hivatalnoknak csak véleménynyilvánítási joga volt. A határozatokat szótöbbséggel hozták, a szavazatok egyenlő arányú megoszlása esetében az elnök szava döntött. A pénzügyi hivatalnok, ha a határozat által a kincstár érde-

keit veszélyeztetve látta, az elnöktől annak felfüggesztését kérhette. A bizottságnak joga volt az elnöknek — mint a közigazgatási terület politikai hatóságai fejének — és az illetékes főtörvényszékek alárendelt szervek számára közvetlen utasításokat kiadni és azoktól felvilágosításokat kérni.

A bizottmány elnöke köteles volt a szervezési munkálatok előrehaladásáról minden hónap elsején a katonai és polgári kormányzónak jelentést tenni. A bizottság feladata — amelyet a január 10-i legfelsőbb elhatározás szabott meg — tehát az újjászervezés végrehajtása volt, kivéve a helytartóság és a főtörvényszékek megszervezését. Ezek a feladatok a következő részletes munkákat foglalták magukban:

I. A szolgabíróságok és törvényszékek beosztása, területük elhatárolása. Ezzel kapcsolatban pontos jegyzékeket kellett felfektetni, amelyek feltűntetik minden szolgabírósági kerületnél (járásnál) az odautalt községeket, pusztákat stb., megadva azok lakosságának számát és a javasolt járási székhelytől való távolságát.

II. Az új hivatalok és hatóságok székhelyeinek meghatározása. Ha ez az eddigi hivatali székhellyel nem esett egybe, tekintetbe kellett venni az elhelyezési lehetőségeket hivatal és személyzet számára, és a községek, magánosok eddigi vonatkozó kérelmeit — az ilyen kérelmeket ezért eljuttatták a szervező bizottmányhoz.

III. A személyi állomány meghatározása. A bizottságnak ki kellett dolgoznia az új hivatalok és hatóságok személyi státuszának tervezetét, és ezt fel kellett terjesztenie.

IV. A hivatali épületek és helyiségek felderítése. Az irodák, lakások, fogdák, pénztárak stb. számára megfelelő helyiségekről kellett gondoskodni, helyszíni szemlékre a bizottság tagjai szálltak ki, vagy alárendelt politikai vagy igazságügyi szerveket küldtek ki, esetleg a közelben levő pénzügyi közeget, a megfelelő műszaki szakember kíséretében. A bizottság bérleti szerződéseket is kötött vagy meghagyása folytán alárendelt hatóságok is köthettek ilyeneket az ő nevében.

V. Egyéb, a szervezés végrehajtásával kapcsolatos tárgyakban javaslat-tétel. Ilyenek voltak: az átalányösszegek és napidíjak meghatározása, a hivatali utazásoknál térítendő napi- és utópénzek, az irodai átalányok, az ellátmány meghatározása.

VI. A szolgabírói állomások betöltésére vonatkozó javaslat-tétel. A bizottságnak pályázatot kellett kiírnia minden egyes hivatali állomásra azzal, hogy más koronaországok vagy közigazgatási területek pályázói kérelmüket hivatali előljárójuk útján juttassák el hozzá. A hivatalnoki helyek betöltésére vonatkozóan javaslatot kellett tennie, a hivatalsszolgákat a bizottság maga nevezte ki.

VII. A kinevezésekkel, hivatali átvétellel és a hivatali működés megkezdésével kapcsolatos intézkedések. Ha a kinevezések felsőbb helyről megérkeztek, a bizottságnak kellett a kinevezési okmányokat kiállítania és utasítást adnia a hivatal átvételére és a hivatali működés megkezdésére. Végül a bizottságnak zárójelentést kellett küldenie feladatainak teljesítéséről a katonai és polgári kormányzóhoz.

Az uralkodó 1853. február 17-én nevezte ki a szervező bizottság tagjait a közigazgatás és igazságszolgáltatás részéről, ezután a bizottmányoknak

haladék nélkül össze kellett ülniük. Működésüket a következő év október végével zárták le, ekkor feloszlottak, hogy helyüket az újonnan felállítandó „vegyes bizottmányoknak” adják át.

A szervező bizottmányok szorosan a helytartósági osztályok elnökségei mellett működtek, irataikat is ott őrizték.

Az iratok erősen hiányosak. A hivatalnoki állásfolyamodványok nem maradtak a bizottmányok irattárában, azokat felterjesztették. Figyelemre méltó, hogy számos alaprajz fekszik az iratok között: a bizottmányok műszaki rajzokat készítettek a hivatali célokra szánt megyei és magán épületek beosztásáról. Volt bizottmány, amely a hivatali bútortzat tervrajzait is elkészítette.

A bizottmányok iratai között elvétele egyes hivatalnokok forradalmi magatartására vonatkozó jegyzőkönyvek is akadnak.

D 134. K. K. ORGANISIERUNGS COMMISSION OFEN

(Budai cs. kir. szervező bizottmány)

1853—1854

7 csomó, 1 kötet

1—7. Iratok	1853—1854	7 csomó
8. Iktatókönyv	1853—1854	1 kötet

Az iratoknak csak töredéke maradt ránk. A meglevők iktatószámaik szerint vannak rendezve. A bizottmány első üléseinek jegyzőkönyv-fogalmazványai az első negyedévi működésről készített beszámoló jelentésben fekszenek, a későbbi ülésjegyzőkönyvek nem találhatók.

Az iktatást az egész időszakon át megszakítás nélkül folytatták, a naptári év végén nem zárták le az iktatókönyvet. Az iktatószám alá, attól vonallal elválasztva, Org. Coon. vagy O. C. jelet írtak.

D 135. K. K. ORGANISIERUNGS COMMISSION PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kir. szervező bizottmány)

1853—1854

9 csomó, 3 kötet

1—5. Iratok	1853—1854	5 csomó
6. Esküokmányok	1853—1854	1 csomó
7—9. Személyzeti nyilvántartások	1853—1854	3 csomó
10—11. Iktatókönyv	1853—1854	2 kötet
12. Mutató	1853—1854	1 kötet

Az iratok közül sok hiányzik. Az első iratcsomó élén az 1853 március—június havi ülések jegyzőkönyveinek tisztázatai fekszenek.

Az újonnan kinevezett járási hivatalnokok és megyei segédhivatalnokok hivatali esküokmányai megyék szerint, a megyei hatóság felterjesztésébe behelyezve maradtak fenn.

A személyzeti nyilvántartások között az állásokra folyamodók adataiból felvett táblázatok (Competenten Tabellen), ranglisták, az alkalmazásban levő hivatalnokok nyilvántartásai, hivatali állománytáblázatok és az egyes hivatalok személyzeti ellátottságáról és ügyforgalmáról készített kimutatások találhatóak.

A mutató az egyes iratok évszámán és iktatószámán kívül egy — érvénytelen — fasciculusjelzetre is utal.

D 136. K. K. ORGANISIERUNGS COMMISSION OEDENBURG

(Soproni cs. kir. szervező bizottmány)

1853—1854

6 csomó, 3 kötet

1—5. Iratok	1853—1854	5 csomó
6. Állásfolyamodványok	1853—1854	1 csomó
7—8. Iktatókönyv	1853—1854	2 kötet
9. Mutató	1853—1854	1 kötet

Az iratok első csomójának élén az 1853. év április—szeptember havi ülések jegyzőkönyvei fekszenek.

Az állásfolyamodványok sorozatába a hivatalszolgai állásokra benyújtott pályázatokat osztották be. Ezeket a bizottmány nem iktatta, egy részüket sorszámossal látták el. A sorozat hiányos.

D 137. K. K. ORGANISIERUNGS COMMISSION KASCHAU

(Kassai cs. kir. szervező bizottmány)

1853—1854

18 csomó, 4 kötet

1. Ülésjegyzőkönyvek	1853—1854	1 csomó
2—10. Iratok	1853—1854	9 csomó
11—18. Minősítvényi táblázatok	1853	8 csomó
19. Iktatókönyv	1853—1854	1 kötet
20. Mutató	1853—1854	1 kötet
21. A minősítvényi táblázatok mutatója	1853	1 kötet
22. Irattári szerelőkönyv	1853—1854	1 kötet

A szervezőbizottmányok irattárai közül a kassaié maradt fenn a leghiánytalanabban és a legrendezettebb állapotban.

Az ülésjegyzőkönyvek sorozata teljes. Az egyes jegyzőkönyvek az ülés sorszámának megfelelő rendben követik egymást.

Az iratok egy részét iktatószámuk szerint, más részüket tárgyuk szerint rendezték. A tárgyi csoportokba sok helytartósági elnöki iktatású iratot is elhelyeztek. A tárgyi csoportok a következők:

- I. a hivatalok elhelyezése,
- II. berendezésük,

III. úti számlák,

IV. szervezési munkálatok,

V. a hivatalok átadásának előmunkálatai.

A *minősítvényi táblázatokat* a hivatalnokok nevének betűrendjében helyezték el egymás után, s ennek megfelelően számozták meg.

Az *iktatás* az egész időszakon át megszakítás nélkül történt.

Az iratokban a *mutató* és az *irattári szerelőkönyv* együttes használata alapján lehet kutatni.

A *minősítvényi táblázatok mutatója* (Alphabetischer Index der bei der Kaschauer k. k. Organisierungs Commission eingeschrittenen Competenten) a minősítésre, kinevezésre vonatkozó feljegyzéseket is tartalmaz.

D 138. K. K. ORGANISIERUNGS COMMISSION GROSSWARDEIN

(Nagyváradai cs. kir. szervező bizottmány)

1853—1854

5 csomó, 3 kötet

1—5. Iratok	1853—1854	5 csomó
6. Iktatókönyv	1853—1854	1 kötet
7. Mutató	1853—1854	1 kötet
8. Az állásfolyamodványok iktatókönyve	1853—1854	1 kötet

Az *iratok* hiányosan maradtak fenn, a meglevők iktatószámaik növekvő rendjében követik egymást.

Az *iktatás* az egész időszakon át megszakítás nélkül folyt. Az iktatószám alá O. C. G. jelet tettek.

Az *állásfolyamodványokat* külön iktatták. Maguk az állásfolyamodványok nem maradtak a bizottmánynál, azokat rendeltetésszerűen felsőbb hatósághoz terjesztették.

Személyügyi bizottmányok

1854—1860

A szervező bizottmányokat — miután feladatukat lényegében betöltötték — 1854 október végével feloszlatták; ugyanakkor vette kezdetét az országos politikai hatóságok mellett a vegyes szolgabírói hivatalok részére alakított személyügyi bizottmányok működése.

A szolgabírói hivatalok szerkezete ügyében hozott 1853. január 10-i legfelsőbb határozatok 14. §-a kimondja, hogy az öt közigazgatási kerület mindegyikében állandó bizottmányt kell kirendelni a helytartósági osztály előjárójának vagy az általa kijelölendő helyettesének elnöklete alatt, egyenlő számban s vegyesen helytartósági és kerületi főtörvényszéki tanácsosokból, a következő feladatok ellátására:

a) a szolgabírói hivataloknál szolgáló hivatalnokok minden személyzeti ügyének intézése, különösen valamely alsóbb hatósághoz nem utasított szolgálati állomások betöltése és az ezek iránti javaslatok előterjesztése,

b) a szolgálati járandóságok meghatározása és kifizetése,

c) szabadságok adása,

d) a szolgálati vétségek miatti büntető hatalom gyakorlása.

A bizottság az eléje került ügyekben szavazás útján döntött, s szavazat-többség által érvényre jutó végzéseit közvetlenül adta ki, kivéve azokat az ügyeket, amelyekben hozott végzésekhez a helytartó (katonai és polgári kormányzó) megerősítését megkívánták. A helytartósági osztály előjárójának vagy helyettesének azonban joga volt — aggályos esetekben — a bizottság végzését felfüggeszteni s az ügyet rövid úton a kerületi főtörvényszék elnökével megtárgyalni. Ha megegyeztek, s az ügyben nem kellett a minisztérium határozatát a helytartó útján kikérni, az ügyet e megegyezés értelmében intézték el. Ha egyezés nem jött létre, a helytartósági osztály előjárója az ügyet a helytartó elé, az pedig észrevételeivel együtt a belügy-miniszter elé terjesztette, amely azután az igazságügyminiszterrel egyetértve járt el.

Sürgős esetekben a helytartósági osztály előjárója ideiglenesen saját felelősségére is hozhatott intézkedéseket a szolgabírói hivatali személyzetre nézve, ezekről azonban egyidejűleg jelentést kellett tennie a helytartónak s ezen keresztül a belügyminisztériumnak, a vegyes bizottmányt pedig értesítenie kellett az általa tett intézkedésekről.

A szolgabírói helyek betöltésére a vegyes bizottmány hármias javaslatot készített, amit a helytartó által a belügyminisztérium elé terjesztett, s az utóbbi az igazságügyminisztériummal megtárgyalt. A segédszolgabírák és tollnokok kinevezésére a megyei hatóság tett hármias javaslatot, s azt a vegyes bizottmány elé terjesztette, amely a tollnoki helyeket maga töltötte be, a segédi helyek iránti javaslatot pedig a helytartó által a belügyminisztérium elé terjesztette.

A vegyes bizottmánynak kellett mérlegelnie, szükséges volt-e az egyes szolgabírói hivataloknál fogalmazógyakornokok és „hallgatások” (Auskultant) beosztása s milyen számmal. A fogalmazógyakornok kirendelése végett a helytartósági osztály előjárójához, a „hallgatások” végett pedig a kerületi főtörvényszék elnökéhez kellett fordulnia.

A vegyes bizottmány utalta ki a jutalmakat, segélypénzeket, fizetés és zsoldelőlegeket, az e célra rendelt javadalmazás figyelembevételével.

Őt illette a szolgabírói hivatalok személyzetének szabályszerű nyugalmazása, ideiglenes nyugalomba tétele és áthelyezése is; a szolgabírák és segédszolgabírák ilyen ügyeiben tett javaslatait azonban a helytartó által a belügyminiszter elé kellett terjeszteni, aki az igazságügyminiszterrel azt megtárgyalta.

Bach, amikor — az igazságügyminiszterrel egyetértésben — 1854. október 2-án elrendelte a szervező bizottmányoknak a hó végével történő feloszlását, egyben az iránt is intézkedett, hogy az azoknak ügkörébe tartozó s még függőben levő ügyeket az új személyügyi bizottmányok a nekik megszabott hatáskörben intézzék el.

A személyügyi bizottságok politikai közigazgatási tagjait (az elnököt és helyettesét, két helytartósági tanácsost rendes és egyet póttagnak) a belügyminiszter, az igazságügyieket pedig (két kerületi főtörvényszéki tanácsost rendes és egyet póttagnak) az igazságügyminiszter nevezte ki.

A kassai kerületben speciális helyzet adódott azáltal, hogy ott a főtörvényszék más városban — Eperjesen — székelt. A bizottság ottani tagjainak

fontos személyi ügyekben tanácskozás végett meghatározott napokon, sürgős esetekben külön meghívásra is Kassára kellett utazniuk.

A személyügyi bizottságokat a helytartósági osztályokkal egy időben oszlatták fel, irataikat azok irataival együtt őrizték.

D 139. K. K. LANDES-COMMISSION FÜR DIE PERSONALANGELEGENHEITEN
DER GEMISCHTEN STUHLRICHTERÄMTER OFEN

(A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt budai cs. kir. területi bizottmány)

1854 november—1860 június

47 csomó, 12 kötet

1—43. Iratok	1854—1860	43 csomó
44—47. Török János cs. kir. mezőtúri szolgabíró és társai elleni bűnvádi vizsgálat iratai	1856—1860	4 csomó
48—53. Iktatókönyv	1854—1860	6 kötet
54—59. Mutató	1854—1860	6 kötet

Az iratok évenként újrakezdődő iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószámok alatt egyenes vonal, alatta G. C. (Gemischte Commission) rövidítés. Az 1854. és 1855. évek iratai újrakezdés nélkül, folyamatosan vannak számozva.

A Török János-féle iratok tulajdonképpen egyetlen iktatmány, az 1859. évi 665. számú irat mellékletei. Proveniencia szerint a pesti országos törvényszék fenytő osztályának iratai közül kerültek ki. Folyószámokkal látták el őket, és jegyzék készült róluk, ez az első iratcsomó (44 rsz.) élén fekszik.

D 140. K. K. LANDES-COMMISSION FÜR DIE PERSONALANGELEGENHEITEN
DER GEMISCHTEN STUHLRICHTERÄMTER PRESSBURG

(A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt pozsonyi cs. kir. területi bizottmány)

1854 november—1860 június

38 csomó, 13 kötet

1—36. Iratok	1854—1860	36 csomó
37—38. „Concepts-Diurnisten”, napidíjas fogalmazókra vonatkozó iratok	1857—1859	2 csomó
39—45. Iktatókönyv	1854—1860	7 kötet
46—49. Mutató	1854—1860	4 kötet
50—51. Szerelőkönyv	1854—1860	2 kötet

Az iratok évenként újrakezdődő iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószámok alatt G. C. rövidítés.

Külön helyezték el a napidíjas fogalmazókra vonatkozó 1857—59. évi iratokat, és az 1858—1859. évi szabályrendeleteket (ez utóbbiak a 24. rsz. csomóban található).

Az 1860. évi iktatókönyv csak a 480. számig halad, további lapjai, úgy látszik, a köttetéskor már hiányoztak.

D 141. K. K. LANDES-COMMISSION FÜR DIE PERSONALANGELEGENHEITEN
DER GEMISCHTEN STUHLRICHTERÄMTER OEDENBURG

(A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt soproni cs. kir. területi bizottmány)

1854 november—1860 június

47 csomó, 8 kötet

1—33. Iratok	1854—1860	33 csomó
34—36. „Diurnisten”, napidíjasokra vonatkozó iratok	1854—1860	3 csomó
37—42. „Untersuchungs-Verhandlungen”, fegyelmi ügyek iratai	1856—1860	6 csomó
43—44. „Unterbringung der Stuhlrichterämter”, a szolgabírói hivatalok elhelyezésére vonatkozó iratok	1854—1858	2 csomó
45—46. „Ernennung der Stuhlrichter, Adjuncten und Aktuare”, hivatalnoki kinevezések iratai	1854—1857	2 csomó
47. „Stuhlrichteramtsdiener und Dienergehilfen”, hivatalszolgák ügyei	1854—1860	1 csomó
48—54. Iktatókönyv mutatóval	1854—1860	7 kötet
55. „Statusbuch”	1857—1860	1 kötet

Az iratok egy részét évek és iktatószámok növekvő rendjében helyezték el az irattárban, más részüket külön csomókba gyűjtötték.

A mutató nem tünteti fel, ha az iratot valamelyik külön csomóba osztották be, erre csak az iratok tárgyából lehet következtetni.

A „Statusbuch” eljárások szerint tartalmazza az alkalmazottak rangját, nevét, korábbi szolgálati minőségét, a kinevezési rendelet számát és keltét, az eskütétel napját, az illetmény összegét, az esetleges változásokat és megjegyzéseket.

D 142. K. K. LANDES-COMMISSION FÜR DIE PERSONALANGELEGENHEITEN
DER GEMISCHTEN STUHLRICHTERÄMTER KASCHAU

(A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt Kassai cs. kir. területi bizottmány)

1854 november—1860 június

52 csomó, 24 kötet

1—3. Ülésjegyzőkönyv	1855—1859	3 kötet
4—54. Iratok	1854—1860	51 csomó
55. Szabályrendeletek	1858—1860	1 csomó
56—62. Iktatókönyv	1854—1860	7 kötet
63—68. Mutató	1854—1860	6 kötet
69—74. Irattári számmutató	1854—1860	6 kötet

75. „Personalstand der k. k. Comitatsbehörden und Stuhlbezirksämter”, hivatalnokok névjegyzékei 1858—1860 1 kötet
76. „Ranglisten der bei der Statthaltereiateilung, Comitatsbehörden und Stuhlbezirksämtern... angestellten Beamten und Diener”, hivatali ranglisták 1857—1859 1 kötet

Az 1854—1857. évi iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az 1858—1860. évi iratok I—VIII. számokkal jelzett kútfők szerint, azokon belül évek és iktatószámok szerint tagolódnak. Kutatni a mutató alapján lehet, a kútfőjelzetet az 1858—1860. évi iratoknál az irattári számmutatóból kell megállapítani.

A „*Persolanstand*” c. kötet a megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok alkalmazottainak névjegyzékét adja.

A „*Ranglisten*” c. kötet a helytartósági osztály, a megyei hatóságok és a járási hivatalok alkalmazottainak ranglistáit tartalmazza, a fizetési fokozat feltüntetésével.

D 143. K. K. LANDES-COMMISSION FÜR DIE PERSONALANGELEGENHEITEN
DER GEMISCHTEN STUHLRICHTERÄMTER GROSSWARDEIN

(A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt nagyváradai cs. kir. területi bizottmány)

1857—1860

18 csomó, 10 kötet

- | | | |
|--|-----------|----------|
| 1—18. Iratok | 1857—1860 | 18 csomó |
| 19—22. Iktatókönyv | 1857—1860 | 4 kötet |
| 23—26. Mutatókönyv | 1857—1860 | 4 kötet |
| 27. „Rectifications-Scontro”, irattári számkönyv | 1857—1860 | 1 kötet |
| 28. „Vormerkbuch”, a polgári állásért folyamodó katonai személyek nyilvántartókönyve | 1857—1860 | 1 kötet |

A nagyváradai területi bizottmány csak 1857 januárjától működött, addig a vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeit a nagyváradai helytartósági osztály elnöksége (D 131.) maga intézte.

Az iratok évek, alapszámok és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az alapszám a „Rectifications — Scontro”-ból állapítható meg.

A „*Vormerkbuch*” igazgatási áganként csoportosítva közli a polgári állásért folyamodó katonai személyek adatait, külön-külön a belügyi, igazságügyi és rendőri igazgatásban elhelyezkedni kívánókékat.

C) MEGYEI HATÓSÁGOK ÉS JÁRÁSI HIVATALOK IRATAI
1851—1860

A megyei hatóságok szerkezetét és hatáskörét az 1853. január 19-i kormányrendelet³³ szabályozta. Eszerint a megyei hatóság a megye területének politikai közigazgatási főhatósága. Főlérendelt hatósága az illetékes helytartósági osztály, kivéve az egyenes adózás ügyeit, amely ügyekben az országos adóhatóság alá tartozik. A megyei hatóság alá vannak rendelve a szolgabírói hivatalok, s azoknak a városoknak a hivatalai, amelyek nem tartoznak a szolgabírói hivatalok alá. Ezenkívül alá vannak még rendelve mindazok a területén működő kormányzati közegek, amelyek nem tartoznak a katonai, bírósági vagy más közigazgatási főhatóság alá. A megyei hatóság ügyeit a helytartósági tanácsosi rangban levő megyefőnök irányítja.

A megyefőnöknek kötelessége volt három év leforgása alatt megyéjének minden hivatali járását beutazni. A megyei hatóság első fokú bíróságként intézkedett *rendőri, földművelési, összeírási, újoncozási, előfogati és beszárlásolási* ügyekben, kivéve azokat az ügyeket, amelyekben a határozathozatal felsőbb hatóságoknak volt fenntartva — ha azonban a köz érdeke sürgős intézkedést kívánt, ezekben az ügyekben is határozott, mint első fokú bíróság. A megyei hatóság köteles volt a megyében a csend, biztonság és közrend fenntartásáról gondoskodni. A megyefőnöknek ebben a tekintetben folytonos figyelemmel kellett kísérnie megyéje állapotát, és minden észrevételről és eseményről értesíteni tartozott a helytartósági osztály elöljáróját, sürgős esetekben a helytartót is. A megyefőnök felelős volt azért, hogy a biztonság és rend fenntartására a kellő intézkedések megtörténjenek, s a közcsendháborítást minden törvényes eszközzel megátolják. Gondoskodni tartozott a törvények és rendeletek kihirdetéséről és foganatosításáról. Ő engedélyezte az alárendelt hatóságoknak az általuk kért katonai segílyt, s ennek kirendelése végett az illetékes katonai parancsnoksághoz fordult. Hatásköréhez tartoztak ezenkívül bizonyos *ipari és kereskedelmi, építési, községi* és egyéb ügyek is. Ellenőrizte a *telekkönyvezés* állapotát, az *árvaügyet*, a *hagyatéki* ügyeket, a *börtönök* állapotát, végül a szolgabírói hivataloknak az *egyenes adóügyekben* kifejtett működését.

A szolgabírói hivatalok szerkezetét és hatáskörét ugyancsak a fenti rendelet szabályozta.³⁴ A szolgabírói hivatal volt a járásban közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben a legalsóbb országfejedelmi hatóság. Mint ilyen, a felsőbb politikai, bírósági, ill. adóhatóság alá volt rendelve. A hivatal működését a szolgabíró irányította és ellenőrizte.

A politikai közigazgatás tekintetében a szolgabírói hivatal hatásköréhez tartozott a törvények foganatosítása, a biztonság fenntartása, a közcsend és rend, s a közjólét előmozdítása. Ennek érdekében intézte területén a *rendőri* igazgatás ügyeit, felügyelt a sajtó- és hírlapügyre és az egyletekre, örködött az idegenek fölött, ő adta ki az utazási okmányokat és vándorkönyveket, első fokú bíróságként intézkedett bizonyos *földművelési* ügyekben,

³³ Orsz. Kormánylap 1853. 108. s. kk.

³⁴ Uo. 91. s. kk. 1.

kereskedelmi és iparüzleti jogosítványokat adott ki, közreműködött bizonyos katonai ügyekben: az összeírásnál és újoncozásnál, ellátta az előfogati és beszállásos ügyeket. Gondoskodott a szegényekről, megtette az egészségügyel kapcsolatban szükséges intézkedéseket, őrködött a cselédügy, a mesterlegények és gyári munkások fölött. Építési engedélyeket adott ki, gondoskodott a tűzrendészetről, a vásári és ipari rendészetről, felügyelt a céhekre és testületekre. Megvizsgálta a panaszos ügyeket, felügyelt a községekre, az egyházi és világi alapítványokra, az iskolákra stb.

A szolgabírói hivatal nemcsak közigazgatási ügyekben intézkedett, hanem mint bíróság első folyamodási büntető törvényhatóság volt, végül hatásköre kiterjedt bizonyos adó, számadási és pénztári eljárások teljesítésére.

A megyei hatóságok és szolgabírói hivatalok — amelyek az osztrák önkényuralom berendezkedésétől fogva működtek, de csak 1853 elején nyertek végleges szabályozást — az októberi diploma kiadása után a megyei önkormányzatok visszaállításakor szűntek meg, ill. kerültek átszervezésre. Mielőtt azonban az új főispánok elfoglalták volna helyüket, Majláth György tárnokmester elrendelte a megyei hatóságoknál és szolgabírói hivataloknál található elnöki rezervált s titkosabb természetű ügyiratok beküldését a helytartótanácsához. Majláth e rendelettel kapcsolatban ezt írta 1860. november 20-án a magyar kancellárnak: „Kétségkívül lesznek ezen iratok közt olyanok is, melyeknek tartalmát nyomozások és tudakozások képezik magasabb rangú személyek, vagy oly egyéniségekről, kik legközelebb hivatva leendnek a megyék kormányzatában részt venni. Igénytelen nézetem szerint tanácsos lenne ezen irományokról, később netán fölmerülhető személyeskedések kikerülése végett eleve gondoskodni.”³⁵ Majláth evvel az intézkedésével meg akarta akadályozni, hogy ezek az iratok „itt-ott a múlt korszak rovására kíméletlenül kizsákmányoltassanak”.³⁶

A megyei és járási főnökök részére csak 1855 elejével rendelték el külön rezervált jegyzőkönyvek vezetését, azelőtt a titkos tárgyakat a többi elnöki irattal együtt helyezték el az elnöki irattárba. Minthogy a hivatali átadásnak 1860. december 5-ig meg kellett történnie, s egyes megyefőnökök kijelentették, hogy a szétválasztást ez időpontig nem tudják végrehajtani, Majláth december 4-én elrendelte, hogy az egész elnöki irattár beküldendő.³⁷ A szétválasztás mégis megtörtént, s a titkos iratok beérkeztek a helytartótanácsához, ahol a levéltárba kerültek.

A következő év elején a helytartótanács úgy rendelkezett, hogy „ezen mintegy 20—25 mázsányi irathalmaz valamely papírgyár részére oly felvétellel adattassék el, hogy az említett iratok a m. kir. helytartótanács egy bizottmányának jelenlétében beáztattassanak s összecsomósoltassanak”.³⁸ A levéltár egy évre rá jelentette is, hogy az iratok Havas József irodaigazgató és Jakab István helytartótanácsos jelenlétében „beáztattatván s összecsomósoltatván, valósággal megsemmisítettek”. Néhány megye iratai azonban — a véletlen folytán — kikerülték a megsemmisítést. Suhajdy György, a hely-

³⁵ D 161. III. 6584.

³⁶ Uo. 6747.

³⁷ Uo. 6992.

³⁸ C 93. (Helytartótanácsi levéltár. Acta registraturae officii) 1862:145.

tartótanács levéltárának kezelője 1875. december 21-én azt jelentette az az újonnan megalakult Országos Levéltárnak, hogy a cs. kir. kerületi főispánságok iratainak nincsen nyoma a helytartótanács levéltárában, megvannak azonban Veszprém, Észak-Bihar és Trencsén megyék rezervált elnöki iratai. Ezek véletlenül maradhattak vissza, amikor a többi megye hasonló iratait megsemmisítették, mert „voltak közöttük denuntiatiók, sőt olyanok is, melyek idővel talán még kellemetlen következményeket vonhattak volna maguk után, vagy számos családi köröknek igen is ártalmasak lennének”. Suhajdy ezért azt ajánlotta, hogy ezeket is semmisítsék meg.³⁹ Az Országos Levéltár azonban az iratokat megőrizte.

Pozsony megye

Záborszky József pozsonyi cs. kir. megyefőnök 1860. december 15-én jelentette a helytartótanácsnak, hogy irattárának szétválogatása megtörtént, s a titkos iratokat a sellyei, pozsonyi, malackai, somorjai és dunaszerdahelyi szolgabírói iratokkal együtt részben postakocsira, részben vasútra adta fel. Egyben kérdést intézett arra vonatkozólag, hogy a szentgyörgyi, bazini és modori városi tanácsoknál levő elnöki titkos iratokat a tanácsok felterjesszék-e?⁴⁰ A válasz igenlő volt. Ennek ellenére e három város iratainak az Országos Levéltárban semmi nyoma sincs, de nincsenek meg a somorjai és dunaszerdahelyi szolgabírói iratok sem. Igaz, hogy Suhajdy 1875-ben a Pozsony megyei iratokról egyáltalában nem tesz említést. A galántai járás később megszűnt, az iratokat nyilván a sellyei szolgabíró mint jogutód iratival együtt küldte meg Záborszky a helytartótanácsnak.

D 144—145.

K. K. KOMITATSBEHÖRDE PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kir. megyehatóság)

1851—1860

9 csomó, 16 kötet

Az Országos Levéltárba került Bach-kori megyefőnöki iratok közül Záborszky József pozsonyi megyefőnök elnöki iratanyaga a leggazdagabb. A Pozsony megyei igazgatást mintaszerűnek tekintették a Bach-rendszer idején. Záborszky a legerélyesebb és legtevékenyebb megyefőnökök közé számított.

D 144. ELNÖKI IRATOK

1851—1860

7 csomó, 16 kötet

1—6. Iratok	1851—1860	6 csomó
7. „Compromittirte”	1852—1858	1 csomó

³⁹ Országos Levéltár irattára. 1875:458.

⁴⁰ D 161. III. 6584. (7720.)

8—16. Iktatókönyv	1851—1860	9 kötet
17—23. Mutató	1854—1860	7 kötet

Záborszky elnöki iktató- és mutatókönyveinek teljes sorozatát felküldötte a helytartótanácsnak, az iratok közül azonban csak azokat, amelyeket bizalmasabb természetük miatt az irattárból kiemelt. Az iratok vegyes tárgyúak, legnagyobb részük személyi ügyekkel és a „közrend és nyugalom” fenntartásával kapcsolatos. A politikailag kompromittált személyek személtartására vonatkozó iratokat külön csomóban helyezte el. Az iratok — mind a fősorozatban, mind a „Kompromittirté” feliratúban — évek szerint haladnak. Éveken belül a fősorozat iratai ügyenként egybegyűjtve, az ügyzáró iratok iktatószámainak növekvő rendjében vannak elhelyezve.

D 145. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1855—1859

2 csomó

1. Iratok	1855—1859	1 csomó
2. Iktatókönyv	1855—1859	1 csomó

Az iratok között elsősorban a megye területén működő közhatóságok és hivatalok szervezésére, működésük ellenőrzésére vonatkozókat találunk. Az 1859. évi hadjárat idejéből származó iratok zömét a hangulatjelentések, a forradalmi mozgalmak felderítésével kapcsolatos ügyek iratai teszik ki.

Az 1857. évi iratok elvesztek, ez évből csak az iktatókönyv maradt fenn. Az iratok évek és iktatószámok rendjében követik egymást.

D 146—147.

K. K. STUHLRICHTERAMT PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kír. szolgabírói hivatal)

1852—1860

11 csomó

A definitivum idején a pozsonyi, tisztán politikai szolgabírói hivatalt a Pozsony megyei születésű, eredetileg kereskedelmi pályán működött Scherz József vezette.

D 146. ELNÖKI IRATOK

1852—1860

10 csomó

1—9. Iratok	1854—1860	9 csomó
10. Iktatókönyv 1853—1854, 1859—1860 és mutató	1852	1 csomó

Scherz válogatás nélkül, teljes elnöki iratanyagát felküldötte a megyefőnökhöz. Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjét követik. Mutató-

könyvek hiányában csak darabszám nézhető át. Az iratok mellett fekszik Scherz elődjének 1853. évi elnöki iktatókönyve is, és egy 1852-es évszámot viselő mutató.

D 147. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1856—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1856—1860 1 csomó

Az elnöki titkos iratok tárgyilag alig különülnek el az elnöki iratoktól. Az 1857. éviak nagy része az uralkodó körütyjével kapcsolatos.

D 148. K. K. STUHLRICHTERAMT SELLYE

(Sellyei cs. kir. szolgabírói hivatal)

Elnöki iratok

1854—1859

3 csomó, 3 kötet

1—3. Iratok	1854, 1857, 1859	3 csomó
4. Iktatókönyv mutatóval	1854	1 kötet
5. Iktatókönyv	1859	1 kötet
6. Mutató	1858—1859	1 kötet

Emmer Ignác sellyei szolgabíró elnöki iratai. Emmer korábban nagyszombati városi tisztviselő volt.

Az 1854. évi iratok nagy része az államkölcsönnel kapcsolatos. Az 1855—1856. és 1858. évekből az iratok nem maradtak fenn. Az 1857. évi iratokhoz nincs segédkönyv.

D 149—150.

K. K. STUHLRICHTERAMT MALACKA

(Malackai cs. kir. szolgabírói hivatal)

1854—1860

5 csomó, 4 kötet

A malackai járás szolgabírója 1854-től Janda János, majd 1857. július 16-tól a morvaországi születésű Wyplel János volt.

D 149. ELNÖKI IRATOK

1854—1859

4 csomó, 4 kötet

1—4. Iratok	1854—1859	4 csomó
5—8. Iktatókönyv	1855—1858	4 kötet

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Az 1857. évi iratok nem maradtak fenn.

D 150. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1857—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1857—1860 1 csomó

Az 1858. évből sem az iratok, sem a hozzájuk tartozó iktatókönyvi ívek nem maradtak fenn.

D 151. K. K. STUHLRICHTERAMT GALÁNTA

(Galántai cs. kir. szolgabírói hivatal)

1852—1854

1 csomó

1. Iratok 1852—1854
Iktatókönyv 1854 1 csomó

A provizórium korában fennállott galántai járásnak Berencsy Lajos volt a járási biztosa. A járás 1854 április végén szűnt meg, a biztossági iratokat ekkor a sellyei szolgabírói hivatal vette át.

Az iratok legnagyobb részét a megyefőnök által a járási biztosságok részére kiadott körözüvények teszik ki.

Trencsén megye

Trencsén megye főnöke Pillersdorff báró 1860. december 2-án azt jelentette a helytartótanácsnak, hogy rezervált iratai nincsenek, mert a bizalmas természetű beadványokat és fogalmazványokat — visszaélések megakadályozása céljából — elintézés után mindjárt megsemmisítették. A szolgabírót azonban utasította, hogy titkos irataikat közvetlenül a helytartótanácsához küldjék fel, minthogy ő hivatalát rövidesen átadja.⁴¹

D 152—153.

K. K. STUHLRICHTERAMT ZSOLNA

(Zsolnai cs. kir. szolgabírói hivatal)

1854—1860

3 csomó

A Trencsén megyei szolgabíróságok közül egyedül a zsolnaié vannak meg az Országos Levéltárban. Zsolnán előbb Meskó Arisztid, majd 1858 óta Wrabcsik (Thayenthal) Frigyes volt a szolgabíró. Az iratokat az utóbbi 1860. december 9-én terjesztette fel a helytartótanács elnökségéhez.

⁴¹ D 161. III. 6584.

D 152. ELNÖKI IRATOK

1858—1860

1 csomó

1. Iratok

1858—1860

1 csomó

Elnöki iktatású iratok csak Wrabcsik idejéből maradtak fenn. Mellettük az átadáskor készült egyszerű iratjegyzék fekszik. Az iratokat válogatva küldte el a szolgabíró, a hozzájuk tartozó iktatókönyvek nélkül.

D 153. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1854—1860

2 csomó

1—2. Iratok, iktatókönyv

1854—1860

2 csomó

Az iratok nagy része a politikailag „kompromittált” személyek megfigyelésére, a forradalmi mozgalmak szemmel tartására vonatkozik. Meskó iratait tárgyi csoportokba rendezte, Wrabcsik iratai évek és iktatószámok egyszerű rendjében fekszenek.

Veszprém megye

Pichler Adolf megyefőnök 1860. december 27-én terjesztette fel a helytartótanács elnökségéhez a megyei hatóságnál és a szolgabírói hivataloknál talált elnöki rezervált iratokat.

D 154—155.

K. K. KOMITATSBEHÖRDE VESZPRÉM

(Veszprémi cs. kir. megyehatóság)

1855—1860

2 csomó

Veszprém a forradalmi érzelmű megyék közé tartozott; Pichler Adolf a rendelkezésre álló személyzettel kevés eredményt tudott felmutatni.

D 154. ELNÖKI IRATOK

1856—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv

1856—1860

1 csomó

Pichler az elnöki irattárból kiválogatta a bizalmasabb természetű, állambiztonsági vonatkozású iratokat, s csak azokat küldte fel. Az itt fekvő iktatókönyv az eredeti elnöki iktatókönyvek kivonata, s csak a felküldött iratokra vonatkozó bejegyzéseket tartalmazza.

Az 1856—1857. évekből mindössze 1—2 iratot, az 1858. évből egyet sem küldött fel a megyefőnök, csupán a két utolsó esztendőből, a rendszer kritikus éveiből emelt ki nagyobb számú iratot. A felküldött anyag tartalmilag szegény, a fentről érkező s forradalmi mozgalmak kinyomozására utasító rendeletekre Pichler a szolgabírák negatív jelentései alapján legtöbbször a nyomozás eredménytelenségéről számolt be.

D 155. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1855—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1855—1860 1 csomó

Az iratok száma csak a két utolsó évből nagyobb. Tárgyuk a forradalmi mozgalmak kinyomozása, forradalmi személyek kipuhatólása.

D 156. K. K. STUHLRICHTERAMT VESZPREM

(Veszprémi cs. kir. szolgabírói hivatal)

Elnöki titkos iratok

1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1860 1 csomó

A veszprémi járás szolgabírája Madarász József volt, majd az ő távozása után májustól kezdve Bach Fábián vezette a szolgabírói hivatalt.

Az állag mindössze 12 iktatmányt tartalmaz, ezek általában megyefőnöki rendeletek állambiztonsági ügyekben, elintézésük egyszerű tudomásulvétel vagy többnyire negatív értelmű jelentés.

D 157. K. K. STUHLRICHTERAMT ENYING

(Enyingi cs. kir. szolgabírói hivatal)

Elnöki titkos iratok

1859—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1859—1860 1 csomó

Streibig Károly szolgabíró elnöki titkos iratai. Streibig a megyefőnök rendeleteit részben megválaszolatlanul hagyta, részben negatív jelentést tett rájuk.

D 158. K. K. STUHLRICHTERAMT DEVECSER

(Devecseri cs. kir. szolgabírói hivatal)

Elnöki titkos iratok

1856—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1856—1860 1 csomó

Sey László szolgabíró elnöki titkos iratai. Sey nemcsak a megyefőnök rendeleteire tett részletes jelentéseket, hanem külön felszólítás nélkül „hivatalból” is küldözgetett beszámolókat Pichlernek a járásában történekről.

Az 1858. évi iratok elvesztek, ezek tárgyról az iktatókönyv tudósít.

Sey iratai különösen az 1859—1860. évi politikai mozgalmak helyi vonatkozásaira tartalmaznak értékes adatokat.

D 159. K. K. STUHLRICHTERAMT ZIRC

(Zirci cs. kir. szolgabírói hivatal)

Elnöki titkos iratok

1854—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1854—1860 1 csomó

A zirci járásnak a jelzett időszak első két esztendejében Ányos Móric, majd Tőkésy Antal volt a szolgabírája. Az 1856. évből nincsen elnöki titkos irat, sem ilyen iktatókönyvi bejegyzés. Tőkésy gyakran fordult a csendőrséghez, veszélyesnek minősített egyének, forradalmi röplapok felkutatása ügyében.

D 160. K. K. STUHLRICHTERAMT PÁPA

(Pápai cs. kir. szolgabírói hivatal)

Elnöki titkos iratok

1854—1860

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1854—1860 1 csomó

A pápai járás szolgabírája a jelzett időszak első két évében Tóth József, majd Radó Dániel, 1859 végétől pedig Ferenczy János. Az 1857. évből Radónak nem maradt fenn elnöki titkos irata, sem ilyen iktatókönyve.

Észak-Bihar megye

Észak-Bihar megye főnökének 1850. évi elnöki iratait 1860 decemberében küldte fel a helytartótanácsához az akkori megyefőnök. A teljes iratanyagot küldte fel, nem egyes kiválogatott darabokat.

D 273. K. K. KOMITATSBEHÖRDE NORD-BIHAR

(Észak-Bihar megye cs. kir. hatósága)

Elnöki iratok

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1850 1 csomó

Reviczky Menyhért megyefőnök elnöki iktatású iratai 1850. február 16-tól az év végéig. A csomó végén néhány iktatatlan irat fekszik 1851 januárjából.

1850 szeptemberében Dél- vagy Alsó-Szabolcs megye járásait is Reviczky hatósága alá rendelték.

Az iratok a szabadságharc utáni időszak történetéhez értékes helyi vonatkozású adatokat szolgáltatnak.

Az iktatókönyv végén betűrendes mutató helyett „tartalomjegyzéket” találunk, ez az iratokat formai szempontból csoportosítja (felsőbb helyről leérkezett intézvények stb.), csoportokon belül pedig iktatószámaik növekvő rendjében közli az iratok tárgyát.

A BENEDEK LAJOS ÁLTAL SZERVEZETT MAGYARORSZÁGI POLITIKAI HATÓSÁGOK IRATAI

1860 július—december

D 161—163.

K. K. STATTHALTEREI FÜR UNGARN

(Magyarországi cs. kir. helytartóság)

1860 július—december

327 csomó, 36 kötet

Bach bukása az általa felépített s állandónak szánt közigazgatási rendszer bukását is maga után vonta. Magyarországon közvetlenül Albrecht főherceg leváltása vezetett a főkormányzóság és a helytartóság összevonásához, s ezzel a decentralizáltan működő helytartóság megszüntetéséhez. Ferenc József 1860. április 19-én mentette fel Albrecht főherceget magyarországi kormányzói és vezénylő tábornoki tisztsége alól, s egyben a polgári közigazgatás és országos hadi-főparancsnokság vezetését az országban Benedek Lajos tábornagyra bízta. Ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a fennálló helytartósági osztályok Budán egy helytartósággá vonassanak össze, s ezt közvetlenül Benedeknek rendelte alá.

Az új helytartóságnak — a belügyminiszter április 23-i közlése szerint — július 1-jével kellett megkezdenie működését, addig pedig a főkormányzóság Benedek vezetésével működött tovább, s az öt helytartósági osztály is folytatta tevékenységét.

Benedek április 24-én vette át a főkormányzóság és országos hadi-főparancsnokság irányítását. Ügyviteli támaszul — különösen a szervezeti ügyekben — br. Poche alelnököt adták mellé. Június 30-ával a főkormányzóság mint olyan megszűnt, és másnap életbe lépett az új központi közigazgatási hatóság.

Az összpontosított helytartóság székhelye Budán volt; hatáskörére nézve a belügyminiszter június 5-i rendelete az 1852. szeptember 14-i, a helytartóságokra vonatkozó legfelsőbb határozatokra hivatkozott, amely határozatok eredetileg Magyarországra *nem* voltak érvényesek.

Az 1852. szeptember 14-i, az osztrák tartományokra általában szóló szabályozás annyiban tért el az 1853-as magyarországitól, amennyiben a helytartó, a helytartósági alelnök és a helytartósági osztály hármassága helyett csupán a helytartósági osztály és helytartóság kettősségét ismerte el, s a helytartónak nem biztosította azokat a különleges jogokat, amelyekkel Magyarországon annak idején Albrecht főherceget felruházták.

Benedek e különleges jogokat a maga részére is igyekezett biztosítani.

A főkörmányzóság (az 1856. november 1-i kabineti irat értelmében) Magyarországon minden közigazgatási ágban felügyelt a legfőbb kormányzati elvek betartására, a törvények és szolgálati előírások megtartására, valamennyi kormány szerv tevékenységére, és feladata volt a hatóságok összműködését biztosítani, az egyes kormányzati ágak egyező eljárásait közvetíteni. Ezért nemcsak a politikai, hanem az egyéb polgári hatóságok személyi és fegyelmi ügyei tekintetében is illetékes volt bizonyos mértékben. Benedek — akinek az 1852. évi szabályozás értelmében más közigazgatási ágakra nem volt befolyása — július 4-én kelt felterjesztésében arra hivatkozott, hogy az ország viszonyai, amelyek szükségessé tették a főkörmányzóság fokozott mértékű felügyeletét a közszolgálat minden ágára, azóta inkább romlottak, mintsem javultak, s így továbbra is bizonyos jogokkal kellene felruházni a „tartományfőnököt”, aki Magyarországon a rend és nyugalom fenntartásáért felelős. Más tartományokban a helytartók egy személyben a pénzügyigazgatóság elnökei is voltak; minthogy Magyarországon az 5 pénzügyigazgatási osztályt nem egyesítették (mint a helytartósági osztályokat), ezt nem lehetett megvalósítani.

Ezeknek az érveknek súlya alatt a pénzügyminiszter július 11-én utasította a magyarországi pénzügyi hatóságokat, hogy:

a) a polgári igazgatás fejének kívánságára a pénzügyi szolgálat ügyeiről és személyeiről neki adjanak felvilágosítást;

b) terjesszenek fel minden jogszabály-alkotással és szervezéssel kapcsolatos javaslatot és

c) minden olyan állás betöltésére vonatkozó javaslatot — amit legfelsőbb elhatározás alá kell bocsátani — Benedek útján a miniszterhez.

Az összpontosított helytartóság elnöksége az ún. Teleki-féle házban, a volt főkörmányzóság helyiségében, a helytartóság pedig a volt m. kir. helytartótanács épületében rendezkedett be. A feloszlott helytartósági osztályok elnöki iratanyagát az elnökség, átlalános anyagát a helytartóság vette át.

A helytartóság státusába 2 alelnök, 2 udvari tanácsos, 15 helytartósági tanácsos, 1 egészségügyi országos tanácsos, 20 titkár, 20 fogalmazó és 20 gyakornok tartozott. A személyzet nagy részét a főkörmányzóság, ill. a helytartósági osztályok személyzetéből vették át, a vezetésben azonban igyekeztek a magyar elemnek az eddiginél valamivel nagyobb teret juttatni: maga Benedek is magyar származású volt, a két udvari tanácsos egyike Szalay István, addig a pozsonyi úrbéri főtörvényszék vezetője, és br. Mednyánszky Géza, a kassai helytartósági osztály udvari tanácsosa.

Az ügyvitelt teljesen a főkörmányzóság, ill. a budai helytartósági osztály ügyvitelének mintájára rendezték be; még az irattározás rendszere is azonos, sőt a segédkönyvek duktusában is az elődhatóságok segédszemélyzetének kézvonásaira ismerünk.

Az összpontosított helytartóság életének tartama mindössze néhány hónap volt. Ferenc József október 20-án Benedeket felmentette a magyarországi polgári közigazgatás vezetése és az országos hadi-főparancsnokság vezetése alól, és a lombard—velencei hadi-főparancsnokság élére helyezte. Benedek 27-én adta át az ügyek intézését — ideiglenesen — Szalay helytartósági tanácsosnak. Egy nappal később Goluchowski államminiszter már

utasította a helytartóság elnökségét, hogy addig is, amíg a magyar helytartóság ügyködését megkezdi, a magyar kancellár esetleges kérésére neki hivatalos felvilágosításokat adjon.

Ifj. Majláth György főtárnokmester november 16-án foglalta el új állását és kezdte meg hivatalos működését mint az új m. kir. helytartótanács elnöke, a helytartóság elnökségének apparátusát véve igénybe. Ettől kezdve tehát az elnökség már mint a m. kir. helytartótanács elnöksége intézkedett, bár a helytartóság mint olyan, formálisan még az év végéig tovább működött.

A helytartóság levéltárát jogutódja, a (visszaállított) m. kir. helytartótanács vette át.

D 161. ELNÖKI IRATOK

1860. július—december

48 csomó, 7 kötet

1—48. Iratok	1860	48 csomó
49—52. Iktatókönyv	1860	4 kötet
53. Mutatókönyv	1860	1 kötet
54. Irrattári számmutató	1860	1 kötet
55. „Vormerkbuch”, katonai pályázók nyilvántartása	1860	1 kötet

Az elnökség ügykörébe a következő ügyek tartoztak:

a) Az uralkodóházat, udvari utazásokat, udvari méltóságokat és nyilvános ünnepeket érintő ügyek.

b) Az állam biztonságát, az általános közbiztonsági helyzetet érintő ügyek. Fegyverviselési engedélyek. Fontos eseményekről jelentések. Sajtó és vele kapcsolatos iparágak. Színházi ügyek. Egyleti ügyek. Útlevel és idegen-ügy, külföldi útlevelek.

c) Legmagasabb kitüntetések. Személyi ügyek, javaslatok, politikai, rendőri, építésügyi és számvéviségi állomások betöltésére. A hivatalnokok és szolgák székhelyének meghatározása. Fogalmazógyakornokok felvétele és beosztása, szabadság engedélyezése, szolgálatcsere engedélyezése. Lemondás, jutalmazás és segély.

d) Végül ide tartoztak az alárendelt hatóságok jelenteni mindazt, ami különös titoktartást igényelt. Az alárendelt hatóságok vezetői mindazt, ami a köznyugalom, rend és biztonság megőrzésével volt kapcsolatos, különös figyelemmel kellett hogy részesítsék. Fontos észleletekről azonnal jelentést kellett tenniük. Ez a megyehatóságoknak, rendőrigazgatóságoknak és csendőrezredeknek egyaránt kötelessége volt.

Folyó ügyek iratait az elnökséghez, azokat, amelyek Benedek különös figyelmét kívánták meg, az ő személyéhez kellett címezni.

Benedek azt is előírta az alárendelt hatóságoknak, milyen időszaki beadványokat kell az elnökséghez beküldeniük. A rendőrigazgatóságok kötelesek voltak havonta felterjeszteni a sajtótermékek nekik benyújtott kötelespéldányainak jegyzékét, félévenként pedig az újságok jellemzését, az újsá-

gok jegyzékével. Már 1857 óta évenként ki kellett mutatni a rendőrigazgatóságok által sajtóvétségek miatt vitt büntetőeljárásokat, s jelentést kellett szerkeszteni a színházi állapotokról. Ugyancsak így kellett jelenteni a politikailag kompromittált személyek viszonyaiban beállott változásokat, azok állományának növekedését. A fegyverviselési és tartási engedélyekről fél-évenként kellett áttekintést adni. Negyedévenként hangulatjelentéseket kellett beküldeni. A kiadott külföldi útlevelekről félhónaponként kellett kimutatást készíteni. Végül esetről esetre be kellett jelenteni a színpadi művek előadásáról szóló engedélyeket.⁴²

Az *iratok* fasciculusok, subfasciculusok, alapszámok és iktatószámok rendjében helyezkednek el. Az alapszám az ügykezdő irat iktatószámával azonos.

A *mutatókönyv* szerkezete a főkormányzósági mutatókönyvekével egyezik. Az *irattári számkönyv* az irattári jelzetet közli.

A *Vormerkbuch* a polgári szolgálatra jelentkezett katonai személyek nyilvántartása.

D 162. ELNÜKI TITKOS IRATOK

1860. július—december

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1860	1 csomó
2. Iktató és mutatókönyv	1860	1 kötet

A titkos iratok közé különböző tárgyú bizalmas iratokat iktattak, az elnökség levéltárában végzett kutatásoknál általában a titkos iratok csomója sem mellőzhető.

Az iratok iktatószámaik rendjében fekszenek.

A kutatásnak a mutatókönyvből kell kiindulnia.

D 163. ÁLTALÁNOS IRATOK

1860. július—december

279 csomó, 27 kötet, 1 füzet

1—277. Iratok	1860	277 csomó
278. Szabályrendeletek	1860	1 csomó
279—295. Iktatókönyv	1860	17 kötet
296—299. Mutatókönyv: személynévmutató	1860	4 kötet
300—302. Mutatókönyv: helynévmutató	1860	3 kötet
303—304. Mutatókönyv: tárgymutató	1860	2 kötet
305. Irattári számkönyv	1860	1 kötet
306. Szabályrendeletek mutatója	1860	1 füzet
307. A VII. (Tanügyi) ügyosztály iktatókönyve	1860	1 csomó

Az irattári rendszer a budai helytartósági osztályéval azonos. A hasonlóság következtében az Országos Levéltárban e két anyagot összevegyítették

⁴² D 161. III. 1.

és a csomókat folyamatosan látták el raktári számokkal. A második világháború után az iratokat provenienciájuk szerint különválasztották.

A mutatókönyvek külön kötetekbe foglalva tartalmazzák a személyneveket, a helyneveket és a tárgyi címszavakat. Mindhárom fajta mutató rövid tárgykivonatot is ad.

Az iratok helyét az irattári számkönyvből kell megállapítani.

A szabályrendeletek mutatója nem teljes, befejezetlen.

D 164. K. K. LANDES-COMMISSION FÜR DIE PERSONALANGELEGENHEITEN
DER GEMISCHTEN STUHLRICHTERÄMTER IN UNGARN

(A magyarországi vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt országos bizottmány)

1860 július—december

12 csomó, 3 kötet

1—12. Iratok	1860	12 csomó
13—14. Iktatókönyv	1860	2 kötet
15. Mutató	1860	1 kötet

A helytartóság összpontosításával kapcsolatban a kerületi személyügyi bizottmányokat is összevonták. Goluchowski belügyminiszter 1860. június 27-én elrendelte Benedek Lajos táborszernagynak, a magyarországi közigazgatás és hadi-főparancsnokság vezetőjének, hogy a helytartóság székhelyén országos bizottmányt kell felállítani a vegyes szolgabíróóságok személyi ügyeinek intézésére. A belügyminiszter az igazságügyminiszterrel együtt úgy döntött, hogy ez Benedek elnöklete alatt két helytartósági tanácsosból és a pesti orsz. főtörvényszék két tanácsosából fog állni. Hogy ez utóbbiak a többi orsz. főtörvényszék kerületébe tartozó szolgabíróóságok ügyeit is megnyugtató módon tudják megítélni és elintézni, az orsz. személyügyi bizottmány elnökségének minden olyan fontosabb ügyben, amely nem a helytartóság székhelyén levő főtörvényszékek területét érintette, végleges döntés előtt azokkal érintkezésbe kellett lépnie. Ilyen ügyek voltak: megürült szolgálati helyek betöltése, fegyelmi ügyekben döntés, szolgálati szempontú áthelyezések s általában mindama ügyek, amelyek a rendszeresített személyi státusz megváltoztatásával jártak.⁴³

A vegyes bizottmányok e rendelet megjelenése után irataikat és elintézetlen ügyeiket felküldték Budára, itt az újonnan alakult orsz. bizottmány vette őket át. Az összpontosított helytartóság megszűnésével kapcsolatban az orsz. bizottság is megszüntette működését 1861 januárjával. Teendőit a visszaállított helytartótanács — a fegyelmi ügyeket a helytartótanács elnöksége — vette át.

Az iratok iktatószámaik rendjében fekszenek; az előiratok gyakran az ügyzáró iratban vannak helyezve.

⁴³ D 46. 1860. Org. Act. 5488.

Helytartósági kirendeltségek

1860 július—1861 február

Ferenc József, amikor 1860. április 19-én a helytartósági osztályok Budán való összevonását elrendelte, azt is meghagyta, hogy Kassán, Pozsonyban, Sopronban és Nagyváradon egyelőre hagyjanak egy-egy magasabb polgári tisztviselőt a megfelelő segédszeméllyel, hogy az átszervezésnél, különösen a megyehatóságok és községek újjászervezésénél, irányító és ellenőrző szerepet játszanak — anélkül azonban, hogy közbeeső hatóságot alkotnának.

A belügyminiszter 1860. május 10-én a kirendeltségek ügykörébe a következő feladatokat utalta:

- a) Közreműködés az új szervezésnél, a helytartóság utasításai alapján;
- b) A polgári közigazgatás ellenőrzése, bizonyos fegyelmi jogkörrel;
- c) A rend fenntartása, különösen az egyletek, színházak és színdarabok ellenőrzése, a rendőrhatóságok hatáskörének csorbítása nélkül;
- d) A büntető, javító és jótékonyossági intézményekre való felügyelet;
- e) A földtehermentesítés, a földtehermentesítési pénzalap igazgatóságának biztosított hatáskörben a kiküldöttség vezetőjének elnöklete alatt;
- b) A felszámoló bizottság ügyeinek ugyanilyen módon való vezetése.

Mint hogy a kiküldöttség nem volt közbeeső hatóság, a helytartóság alárendelt hatóságával az ő közbejötté nélkül levelezett, csak a hivatali helyek betöltésére vonatkozó rendeletek mentek nyílt pecsét alatt, a kiküldöttségen keresztül. A megyefőnököknek fontosabb jelenségekről észleleteiket meg kellett küldeniük a kiküldöttség vezetőjének is.

A kiküldöttségek személyzete egészen kicsi volt. Mindössze egy tanácsos, egy titkár, egy segédhivatalnok s a földtehermentesítő alap igazgatóságánál működő tisztviselő tette ki egy-egy kiküldöttség létszámát.

A kiküldöttségek feladatainak a legfontosabbika a földtehermentesítéssel volt kapcsolatos, ennek viszont az iratok között nem maradt nyoma: a földtehermentesítésre éppúgy, mint a felszámolásra vonatkozó iratok is a megfelelő szerv irattárába kerültek. A kiküldöttségek saját ügyforgalma csekély volt, a tevékenység, amelyet kifejtettek, inkább csak ellenőrző jellegű volt. A helytartósági osztályok megszűnésekor azok feldolgozatlan iratait nem vették át, ez a helytartóság feladata volt.

Az októberi diploma kiadása után úgy tervezték, hogy a kiküldöttségek 1861. január 1-jével — amely napon a helytartótanács életbe lép — beszüntetik működésüket. Majláth december 5-én a főparancsnokhoz intézett körlevelének másolatát a kiküldöttségek vezetőinek is megküldötte azzal, hogy „a megye igazgatásának a főispányok, vagy főispányi helytartók által leendő általvétele után az egyes megyei ügyekre gyakorolt hatásköre (a kiküldöttség vezetőjének) teljesen megszűnik, és további rendeletig egyedül a földtehermentesítési ügy és alap tárgyára szorítkozik”.⁴⁴

Végre 1861 februárjában a kiküldöttségek megszűntek.

⁴⁴ D 161. 1860:7103.

Irataik mind terjedelem, mind forrásérték szempontjából csekély jelentőségűek. Hiányosan maradtak ránk, a pozsonyi iratanyaga elveszett.

A helytartósági kiküldöttségek működésük befejezése után irataikat és könyvtárukat a helytartóságnak kellett, hogy megküldjék.

D 165—166.

K. K. STATTHALTEREI EXPOSITUR OEDENBURG

(Soproni cs. kir. helytartósági kirendeltség)

1860 július—1861 február

3 csomó, 1 kötet

A soproni helytartósági kirendeltség vezetője lovag Schwabman Antal udvari tanácsos volt.

D 165. ELNÖKI IRATOK

1860—1861

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1860—1861 1 csomó

Az elnöki irattár mindössze 19 iktatmányt tartalmazott. Közülük néhány a Somogy megyei közbiztonsági állapotokra vonatkozik. Az iratok iktatószámaik rendjében fekszenek.

D 166. ALTALÁNOS IRATOK

1860—1861

2 csomó, 1 kötet

1—2. Iratok 1860—1861 2 csomó
3. Iktató- és mutatókönyv 1860—1861 1 kötet

A Sopronban állomásozó 19. csendőrezred eseményjelentéseit a kirendeltségnek is megküldötte. A megyefőnökök is megküldték ide forradalmi ügyekben a helytartósághoz intézett jelentéseik másolatát.

Az iratok iktatószámaik rendjében fekszenek.

Az iratok második csomóját és az iktató- és mutatókönyveket egykor nedvesség érte.

D 167—168.

K. K. STATTHALTEREI EXPOSITUR KASCHAU

(Kassai cs. kir. helytartósági kirendeltség)

1860. július—1861. február

2 csomó, 1 kötet

A kassai helytartósági kirendeltség vezetője Schuller Vencel helytartósági tanácsos volt.

D 167. ELNÖKI IRATOK

1860—1861

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1860—1861 1 csomó

Személyi ügyek iratai, évek és iktatószámok növekvő rendjében.

D 168. ÁLTALÁNOS IRATOK

1860—1861

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok, iktatókönyv, szerelőkönyv 1860—1861 1 csomó
2. Mutatókönyv 1860—1861 1 kötet

Az iratok általában ügynként együtt, az ügyzáró iratban fekszenek. A szerelőkönyv mindig a közvetlenül kapcsolódó utóirat iktatószámát tünteti fel, tehát addig kell benne az utóiratok számát tovább keresni, amíg több szerelést már nem jelez.

D 169—171.

K. K. STATTHALTEREI EXPOSITUR GROSSWARDEIN

(Nagyváradai cs. kir. helytartósági kirendeltség)

1860 július—1861 február

A nagyváradai kirendeltséget a megszűnt helytartósági osztály volt főnöke, br. Andreánszky Sándor helytartósági alelnök vezette.

D 169. ELNÖKI IRATOK

1860—1861

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv 1860—1861 1 csomó

Az iratok általában a megyei és városi hatóságok személyzeti ügyeivel kapcsolatosak.

Egyéb tárgyú irat csak kivételesen fordul elő, így egy jelentés az 1860. évi Szent István-napi eseményekről.

D 170. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1860—1861

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv, szerelőkönyv 1860—1861 1 csomó

Mindössze 21 ilyen iktatmány volt. Néhány közülük forradalmi proklamációk terjesztéséről számol be.

D 171. ÁLTALÁNOS IRATOK

1860—1861

1 csomó

1. Iratok, iktatókönyv

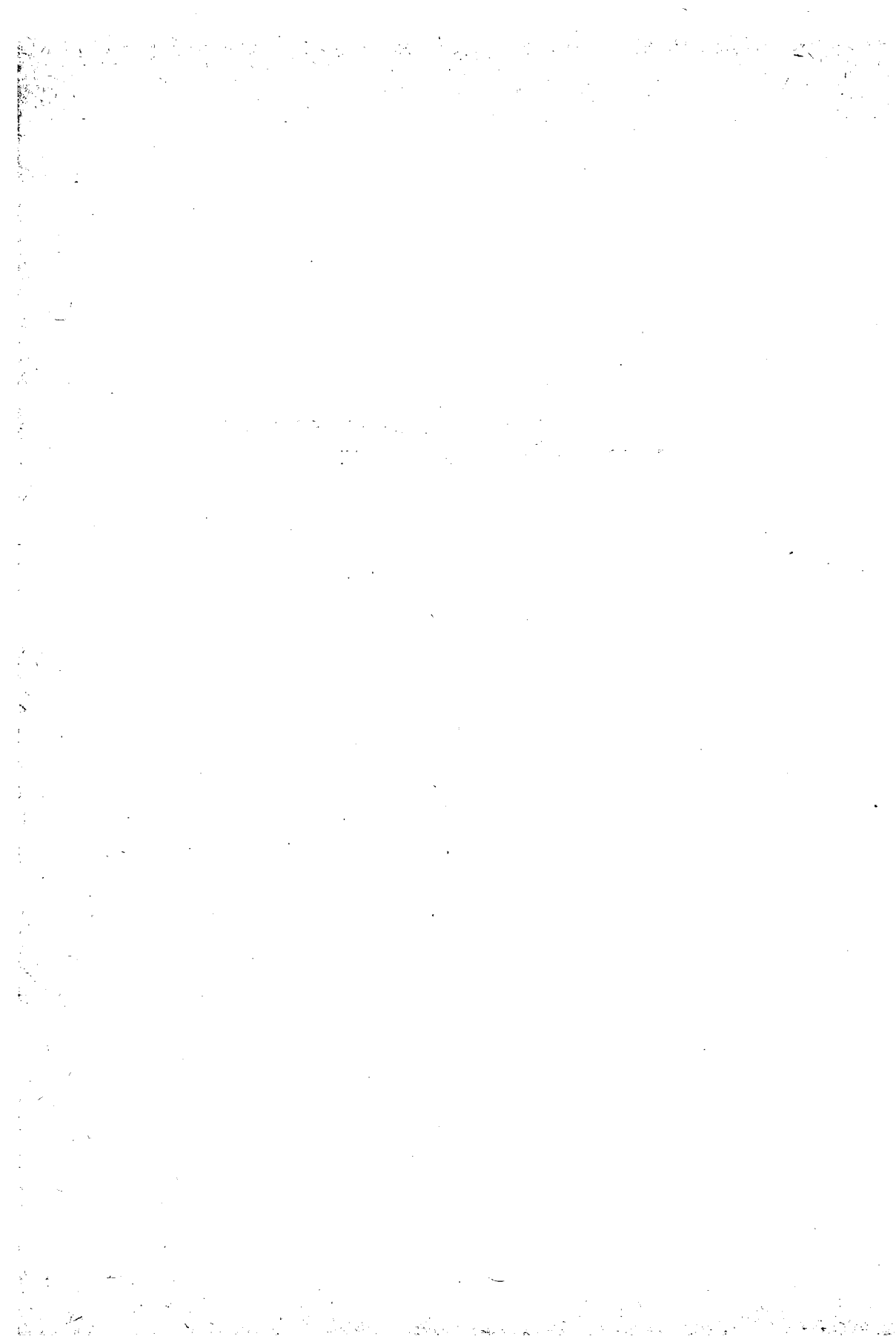
1860—1861

1 csomó

Az iratok személyzeti ügyekre vonatkoznak. Iktatószámaik rendjében helyezkednek el.

MÁSODIK RÉSZ

AZ OKTÓBERI DIPLOMA KORÁBAN MŰKÖDŐ POLITIKAI
KORMÁNYHATÓSÁGOK IRATAI



D 284. TÁRCA NÉLKÜLI MAGYAR MINISZTER

1860—1866

2 csomó

1—2. Iratok

1860—1866

2 csomó

Ferenc József, amikor az októberi diploma kiadásával közjogi kompromisszumot kötött a magyar ókonzervatívokkal, e főúri csoportosulás legaktívabb tagját, gróf Szécsen Antalt tárca nélküli magyar miniszterre nevezte ki (1860. október 20.). Ettől kezdve Szécsen részt vehetett a miniszteri tanácsüléseken, s ott a magyar kancellárral együtt a magyar ókonzervatívok álláspontját képviselte. Tárca nélküli miniszter lévén meghatározott ügyköre nem volt, de magyar ügyekben az uralkodó sokszor kikérte tanácsát.

Szécsen kinevezése után rövidesen megszervezték irodáját, amely a császári ház és a külügyek minisztériuma épületében (a Ballhausplatzon) kapott helyet. A személyzet mindössze két fogalmazóból (Becker Károly udvari és miniszteri titkárból és Lichtenstein Rudolf herceg megyei biztosból), egy irodatisztből, két ajtonállóból és egy irodaszolgából állt.

Miután a magyar és az osztrák miniszterek a magyar országgyűlés feliratára adandó királyi választ illetően nem tudtak megegyezésre jutni, az uralkodó 1861. július 18-án Szécsent elbocsátotta, és utódjául gróf Esterházy Móricot nevezte ki. Esterházytól a pénzügyminiszter — a birodalom súlyos pénzügyi helyzetére hivatkozva — irodai személyzetének csökkentését kívánta, amibe az új miniszter annál is inkább beleegyezhetett, mert személyzetét amúgy sem tudta munkával ellátni. Amikor azonban később a pénzügyminiszter már a magyar miniszter irodájának megszüntetését hozta javaslatba, Esterházy megkérdezte, vajon nem gondolja-e, hogy a miniszterre sincsen szükség, s persze utalt arra, hogy ennek a kérdésnek az eldöntése az uralkodóra tartozik.

Esterházy, az óvatos diplomata, sokkal kevesebb írásbeli ügyködést fejtett ki, mint elődje, inkább csak szóbeli tanácsokkal látta el a hozzá gyakran forduló császárt és gróf Mensdorff külügyminisztert. A sádovai vereség után azonban leáldozott a konzervatív politikusok napja, és Mensdorff bukása után nem sokkal, 1866. november 12-én az uralkodó Esterházyt is felmentette állásától. A Deák-párttal való kiegyezés küszöbén nem volt szükség tárca nélküli magyar miniszterre.

Szécsen és Esterházy iratai a bécsi külügyminisztérium politikai levéltárába kerültek,⁴⁵ s az osztrák Staatsarchiv 1927-ben adta át az Országos Levéltárnak.

⁴⁵ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äusseren, Politisches Archiv: XXXX. Interna. Fasc. 299.

A miniszteri iroda az iratokat nem iktatta és irattárilag sem dolgozta fel; később a Staatsarchivban történt bizonyos rendezési kísérlet, ezt 1962-ben, az ismertetés során fejlesztettük tovább, az iratok csoportjait tárgyi rendszerbe foglalva. Ma az iratanyag a következőképpen tagolódik:

1. csomó: A) *A miniszteri iroda kebelbeli ügyei.*

B) *Birodalmi ügyek.* A birodalmi tanács szervezete, a minisztertanács ügyvitele, az október 20-i legfelsőbb kéziratok, birodalmi törvénytervezetek, jegyzékváltások az osztrák miniszterekkel, sajtótámogatás, sajtópropaganda.

C) *Bánsági ügyek.* Utasítás-tervezet gróf Mensdorff-Pouilly bánsági katonai parancsnok részére Ferenc József jóváhagyó kéziratával.

D) *Erdélyi ügyek.* A Keményhez intézett királyi kézirat tervezete, Kemény és Nádasdy kinevezése.

E) *Horvát ügyek.* A horvátországi hivatalos nyelv és horvát-szlavon udvari bizottság felállítása, valamint a Dalmáciának Horvátországgal való egyesítésének előkészítése ügyében kiadott királyi kéziratok tervezetei.

2. csomó: F) *Magyar ügyek.* I. Szécsennek az országgyűlésre, Teleki Lászlóra, a Kossuth elleni bankóhamisítási perre vonatkozó levelezése, valamint emlékirata: „Denkschrift des Grafen Anton Szécsen.”⁴⁶

II. „Punktationen” (Szécsennek a külföldi sajtó számára, névtelenül írt tájékoztatásai).

III. „Promemoria”. „Die Lage Ungarns” (Apponyi György 1849-i emlékirata). „Über die Scheidung der Geschäfte zwischen der k. ung. Hofkanzlei und der obersten Unterrichtsbehörde” (tervezet, 1861?).

„Rechtskontinuität und Prärogative der Krone” (töredékes kézirat 1861).

„Promemoria über die Zukunft Ungarns” (magyarellenes, 1862?).

IV. Vegyes levelezés 1860—1866.

D 185—190.

M. KIR. UDVARI KANCELLÁRIA

815 csomó, 139 kötet, 10 fémtok

Az októberi diploma értelmében visszaállítandó hatóságok közül elsőnek a „m. kir. udvari kancellária” alakult meg Bécsben. Ferenc József a diploma kiadásával egyidejűleg báró Vay Miklóst m. kir. udvari főkancellárrá, Szógyény-Marich László birodalmi tanácsost pedig másodkancellárrá nevezte ki. Egyikük sem tartozott a magyar konzervatívok élvonalbeli politikusai közé, kinevezésüket inkább színtelenségüknek köszönhatték: az udvar azt remélte, hogy a magyar politikai körök bizalmát fogják élvezni, s

⁴⁶ Kiadva Redlich i. m. I/2. 240 s. k. I. Becker fogalmazta, 1861. július 23-án, Szécsen javította: politikájának igazolása.

ugyanakkor lojálisan képviselik a birodalom központi kormányzatának törekvéseit.

Vay Miklós — röviddel kinevezése után — az uralkodótól nyert felhatalmazás alapján az államminisztériumból, az igazságügyminisztériumból és a legfelsőbb törvényszék magyar szekciójából, néhány magyar tisztviselőt vett át a magyar kancellária státusába. Így került a magyar kancelláriához Privitzer István, a volt belügy- (most állam) minisztérium tanácsosa, Eckstein Rudolf belügyminisztériumi osztálytanácsos, Beke Kálmán igazságügyminisztériumi tanácsos és több más hivatalnok. Ezzel az abszolutisztikus kormányzattól örökölt hivatali személyzettel kezdte meg az „új” magyar kancellária hivatali működését 1860. november 4-én.

A visszaállított magyar kancellária legelső feladata az új magyar közigazgatási és törvénykezési hatóságok és hivatalok megszervezése volt. Amíg ezek megalakultak, a meglévők tovább folytatták működésüket, szükség esetén kötelesek voltak azonban a magyar kancellároknak felvilágosításokat adni. Vay Miklós inkább a szervezés munkájával volt elfoglalva, a kancellária belső ügyvezetését lényegében Szógyény látta el. Az 1861. évben, az országgyűlés feliratára adandó királyi válasz megfogalmazásával kapcsolatban, súlyos ellentétek merültek fel köztük és az osztrák kormánytagok között. Az uralkodó júliusban Vayt és Szógyényt felmentette állásukból, és gróf Forgách Antalt nevezte ki főkancellárnak. Forgách az év végéig egyedül vitte a kancellária elnökségét. Minthogy azonban novemberben az ország közigazgatásának újbóli, a nyílt önkényuralom szellemében való átszervezésére került sor, az uralkodó Forgách tehermentesítésére december 20-án Károlyi László személyében alkancellárt nevezett ki. Ők ketten vezették a magyar kancelláriát egészen addig, amíg az uralkodó 1864 áprilisában, ill. májusában el nem mozdította őket. Április 22. óta gróf Zichy Hermann volt a kancellár és Privitzer István a másodkancellár, Beke Kálmán pedig június 3-ától kezdve az alkancellár tisztét töltötte be. Forgách Antallal szemben, aki nemcsak az osztrák hivatali arisztokrácia tagja, hanem egyben a magyar nagybirtokos osztály érdekeinek is képviselője volt, Zichy Hermann, az „oktroi-kancellár” teljesen osztrák szellemben működött. Az 1865-i kormányválság, az ún. Schmerling-féle provizórium bukása az ő hivatalkodásának is végét vetett, az uralkodó június 16-án Majláth György tárnokmestert nevezte ki főkancellárnak. Privitzert ugyanez év szeptember 3-án nyugdíjazták, s 14-én Károlyi László újból elfoglalta előbbi állását mint alkancellár. Beke Kálmán másodkancellárként működött tovább.

A kancellária életének az 1867. évi kiegyezés, ill. a felelős magyar minisztérium kinevezése vetett véget. Az újonnan kinevezett minisztériumok március 10-ével kezdték meg működésüket, így a kancelláriához intézendő ügydarabokat 9-éig bezárólag oda, e naptól kezdve azonban a király személye körüli miniszterhez, gr. Festetich Györgyhöz kellett küldeni. A kancellária hatáskörét nagyrészt ez és az igazságügyminisztérium vette át. Ennek megfelelően a személyzet egy részét is Festetich minisztériumába, más részét az igazságügyminisztériumba osztották be, azonban a többi minisztérium, a Kúria, Ítéltábla is vettek át kancelláriai tisztviselőket. Az elintézetlenül maradt ügydarabok az illetékes minisztériumhoz kerültek át.

A kancellária *levéltára* Bécsben maradt, s egy kincstári épületben, az ún. régi fegyvertárban nyert elhelyezést. Innen 1869-ben, amikor a régi fegyvertár épületét a kincstár eladta, ideiglenesen a király személye körüli magyar minisztérium bécsi épületébe szállították át. Az országgyűlés kívánsága azonban az volt, hogy a magyar és erdélyi kancelláriák levéltárait, mint országos levéltárakat, Budapestre szállítsák, ami 1872-ben meg is történt. A levéltárakat a budai országházban (volt helytartótanácsi épület) helyezték el, itt eleinte a belügyminisztérium kezelésében voltak, majd 1875-ben az Országos Levéltár őrizetébe kerültek át.

A magyar kancellária, mint a magyarországi ügyek intézésével megbízott udvari politikai hatóság, a magyar törvények értelmében nem volt *más szervnek alárendelve*, s közvetlenül az uralkodótól függött. Ferenc József rendelkezése folytán azonban a magyar kancellár, ill. kancellária felterjesztései az uralkodóhoz a minisztertanács, illetve az államtanács visszaállítása után ez utóbbinak kezén mentek keresztül s azok elnökének kézjegyével ellátva kerültek hozzá; s ugyanazon az úton kerültek vissza: a legfelsőbb elhatározást a minisztertanács, ill. államtanács elnöke ellenjegyezte. Így egy idegen szerv ékelődött király és kancellária közé, s a magyar kancellároknak az egész korszak alatt nem sikerült kiharcolniuk a kancellária és uralkodó közötti, törvényekben biztosított közvetlen kapcsolat helyreállítását.

A magyar kancellár, Ferenc József egy 1860. október 20-án kelt elhatározása értelmében, tagja volt a minisztertanácsnak, s mint ilyen, részt vett annak tanácskozásain, ha azokon Magyarországot is érintő ügyekről volt szó.

A magyar kancellária az osztrák minisztériumokkal (pénzügy-, hadügy-, kereskedelmi, külügy-, igazságügy-, rendőrségi, államminisztérium) és más központi hatóságokkal (legfőbb törvényszék, hadsereg-főparancsnokság, csendőri igazgatóság, közoktatási tanács, statisztikai központi bizottmány), az erdélyi és a horvát-szlavon kancelláriákkal, valamint az egyes osztrák tartományok helytartóságaival mellérendelt viszonyban állott, és jegyzék-váltás, ill. átiratok formájában levelezett.

A magyarországi közigazgatási és törvénykezési hatóságok: helytartótanács, országbíróság, személynök és ítélőtábla, főszámvevőség, váltófeltörvényszék, kerületi táblák, váltótörvényszékek, bányabíróságok, telekkönyvi igazgatóságok, kir. jogügyi igazgatóság, földtehermentesítési pénzalap igazgatósága, a vármegyék és szabad kerületek kormányzói és hatóságai, a városi hatóságok a kancellária alárendeltségében voltak, ezekkel rendeleti úton érintkezett. Az iratanyag zöme a helytartótanáccsal és az uralkodóval történt iratváltásból keletkezett.

A kancellária *területi illetékessége* a történelmi Magyarországra terjedt ki, Erdély és Horvát-Szlavonország nélkül, tehát magában foglalta az 1849-ben az országtól elcsatolt Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd megyéket s a Kővárvidéket, valamint az ún. Szerb Vajdaságot és a Temesvári Bánátot is. Ugyancsak visszacsatolták 1861-ben az országhoz a Murakózt, mely 1849 óta Horvátországhoz tartozott.

Szervezetileg a kancellária két fő részre tagolódott: elnökségre és tanácsra. A tanács minden egyes tagja mellett egy-egy osztály alakult ki, az illető tanácsos referenciájába tartozó ügyek intézésére, adminisztrálására. Ezenkívül különböző segédhivatalok, mint iktató, kiadó, irattár, szolgálták az ügykezelés lebonyolítását. Végül 1863 novemberében számosztály alakult egy számtanácsos vezetése alatt a különböző költségelírányzatok és számadások elkészítésére, ill. felülvizsgálatára.

A kancellária törvényes *hatáskörének* átvételével kapcsolatban kezdetben bizonyos nehézségek adódtak. Miután Szógyény alkancellár 1860. november 4-én arra kérte az osztrák minisztériumok vezetőit, hogy minden az illető minisztériumban még elintézetlenül heverő s Magyarországot illető ügyiratot neki adjanak át, az államminisztérium akadálytalanul átadta a magyarországi ügyek intézését a magyar kancelláriának, s az igazságügyminiszter is tudósította a magyarországi törvényszékeket, államügyészségeket és telekkönyvi hivatalokat arról, hogy hatásköre velük szemben november 8-ától kezdve megszűnik s a magyar kancelláriára száll át, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetésével megbízott Helfert államtitkár azonban vonakodott a rábízott ügyeket átadni. Helfert arra hivatkozott, hogy előbb külön kell választani az adminisztratív ügyeket azoktól a tudományos-didaktikai természetű ügyektől, amelyekre nézve a jövőben felállításra kerülő közoktatásügyi tanács lesz hivatva intézkedni. A kérdés a miniszteri konferencia elé került, s az úgy döntött, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vezetője ezután Magyarországot illető ügyekben ne intézkedjék, hanem lépjen érintkezésbe a magyar kancelláriával, s az adja ki a megfelelő intézkedéseket az illetékes hatóságoknak. Közben az ügyek elintézetlenül heverték a minisztériumban. Szógyény november 28-án az uralkodóhoz fordult, és azt kérte, hogy minden Magyarországot illető katolikus egyházi ügyet haladéktalanul adjanak át a magyar kancelláriának, s adják át a protestánsok egyházi és iskolai ügyeit is, mert ezek egyházi és iskolai tekintetben önkormányzattal rendelkeznek, s a legfelsőbb felügyelettel kapcsolatos ügyek intézésére a magyar kancellárián külön evangélikus vallású előadó van. A nézeteltérés csak a katolikus oktatásügyre s a valamennyiük számára közös felsőoktatásra nézve állott fenn, mert itt a határok még nem voltak megvonva. Ferenc József ezek után december 29-én úgy intézkedett, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az elintézetlen magyar katolikus egyházi és a protestáns egyházi és iskolai ügyeket haladéktalanul adja át a magyar kancelláriának, a többi oktatásügyben pedig ne intézkedjék közvetlenül, hanem lépjen érintkezésbe a magyar kancelláriával, s a szükséges rendeletek kiadása ezentúl azt illeti. A kancellária ennek értelmében 1861. január 6-án közölte a helytartótanáccsal, hogy a jövőben vallási és közoktatási tárgyokban csak tőle fog rendelkezéseket venni, és utasította, hogy feliratait is csak oda terjessze fel.

A kancellária visszaállításakor a helytartótanács és királyi bíróságok korábbi törvényes hatáskörét s a városok és megyék önkormányzatát is visszaállították, a közigazgatási bíráskodás vezetését pedig az országbíróra bízták; így a kancelláriához csak azok az ügyek kerültek, amelyeket mindig az uralkodó közvetlen döntése alá bocsátottak vagy a kancelláriára történt

átruházás folytán annak hatáskörébe tartoztak. 1861 novemberében azonban a megyei és városi szervek intézkedési jogát megnyirbálták, s azt ugyan kisebb részben a helytartótanácsra, nagyobb részben azonban a kancelláriára ruházták át. Így a visszaállított kancellária működése az 1848 előttihez viszonyítva szélesebb körű volt. Teljes egészükben a kancelláriára hárultak a volt cs. kir. igazságügyminisztérium teendői, a törvényszékek szervezése s állandó ellenőrzése, valamint a törvényhozás bizonytalan állapotának következtében a törvények magyarázata, az ideiglenes törvények anyagi vagy formális részének szükségessé vált javításáról való tárgyalások. A kancelláriának volt fönntartva a politikai közigazgatásnak, a közigazgatási bírászkodásnak, a kultuszügyeknek, a közoktatásnak legfőbb irányítása, a földtehermentesítéssel, adóüggyel, kereskedelemmel, közlekedésüggyel, nyilvános intézetekkel stb. összefüggő kérdésekben a felsőfokú döntés; végül alsóbb hatóságok döntése ellen benyújtott fellebbezések elintézése, ami főleg úrbéri, ipar- és privilégiumügyekben fordult elő igen nagy számban.

A kisebb jelentőségű ügyeket a kancellária saját hatáskörében intézte el. Azokat ellenben, melyekben a döntés az uralkodónak volt fönntartva, fel kellett oda terjesztenie. Ezek voltak elsősorban az ország közjogi helyzetét érintő ügyek, a kegyelmi ügyek, kinevezési és kitüntetési ügyek, nemesítések, alapítványok engedélyezése, segélyügyek, nem rendszeresített járandóságok, pótlékok stb. engedélyezése. A felségfolyamodványok elintézése, általában a kegyelmi ügyek közé számított.

A kancelláriai levéltár iratainak *tárgya* a kancellária hatáskörénél fogva felőleli a gazdasági élet, politika, jogszolgáltatás és közigazgatás jóformán minden területét.

Gazdasági vonatkozásban a következő nagy tárgykörök fordulnak elő: a) közigazgatás, erdőszet (erdőhasználati jog, államerdőszet), bányászat (bányakapitányságok és bányabírószágok, túrzási és szabadkutatási engedélyek, bányavám, mértékilleték, bányaadó, bányajog, bányai telekkönyvek), elemi csapások; b) ipar, iparszabadalmak, céhbeli iparüzletek; c) közlekedés, útépités, vasutak, vízszabályozás, hajózás, posta, távirdák; középítkezések, közmunkaügy, országos építészeti pénzalap; d) kereskedelem, privilégiumok, vásár- és vámügy, kereskedelmi és iparkamarák; e) takarékpénztárak, hitelintézetek; f) zálogház, jótékony intézetek, szegényügy; g) úrbéri ügyek, földtehermentesítés, földtehermentesítési alap; h) egyenes és közvetett adók, országos pénzalap.

A *politikai* tárgyú ügyek között ezeket az általános csoportokat vehetjük fel: a) közjogi, országgyűlési, megyeközigazgatási, városi, községi ügyek; b) a polgári, büntető, telekkönyvi, váltó-, kereskedelmi, bánya- stb. törvények vagy szabályrendeletek előkészítése, kiadása és értelmezése; c) állam- és közbiztonság, a csendőrséggel, rendőrséggel, útlevelekkel, sajtóüggyel, egyesületi élettel, előadások engedélyezésével és fegyvertörvénnyel kapcsolatos ügyek; d) kegyelmi és kitüntetési ügyek.

A *jogszolgáltatás* körébe vágnak: a) a polgári törvénykezésre, árvaügyre, nagykorúsításokra, törvényesítésekre, örökbefogadásokra, nemességigazolásokra, hitbizományokra vonatkozó; b) a vízhasználati jogot, telekkönyvet, mezőrendőrséget, polgári megbírálás alá eső kihágásokat érintő ügyek; továbbá c) a büntető törvénykezéssel kapcsolatban a bűnügyek, a

fogházak ügyei; s végül *d*) az igazságügyi szervezetre vonatkozó, a felosztott cs. kir. és újonnan felállított kir. törvényszékek, az ügyvédi és jegyzői kar ügyei, a bányabíróságok szervezésével s a kir. törvényszék hivatali eljárása elleni panaszokkal kapcsolatos ügyek.

A *közigazgatás* különféle ágaihoz kapcsolódó ügyek között megemlíthetjük *a*) a közoktatás- és egyházügyeket, egyházi tanulmányi ügyeket, a Nemzeti Színházat, Akadémiát, Nemzeti Múzeumot érintő, az alapítványokkal foglalkozó, művészeti ösztöndíjakat és pénzalapot érintő ügyeket; *b*) a görög nem egyesültek, zsidók, protestánsok ügyeit. Ide tartoznak *c*) az egészségügyek is. Ide kell sorolnunk még *d*) a népszámlálásra, statisztikára, be- és kivándorlásra vonatkozó ügyeket; továbbá *e*) a katonai, tartománybiztonsági ügyeket (előfogat, beszállásolás), a katonai növeldek alapítványi helyeinek betöltésére s hadkármentesítéssel kapcsolatban a községek követeleire vonatkozó ügyeket. Végül említjük azokat, melyek *f*) a közigazgatás szervezetére vonatkoznak: kebelbeli ügyek, a volt cs. kir. hatóságok rendelkezés alatti személyzetének ügyei, kiszolgált katonák számára fenntartott állások nyilvántartása, végül minden közigazgatási kir. hivatal és hivatalnok személyzeti s egyéb ügye, a helytartó, főispánok, kir. biztosok, szóval minden kinevezett közigazgatási hivatalnok személyi ügyei.

A következőkben rátérünk a kancellária levéltárában őrzött egyes iratsorozatok részletes ismertetésére.

D 185. ELNÖKI IRATOK

1860—1867

53 csomó, 19 kötet, 10 fémtok

1—51. Iratok	1860—1867	51 csomó
52. Országgyűlési iratok	1861—1865	1 csomó
53—64. Acclusa	1860—1866	1 csomó, 1 kötet, 10 fémtok
65—72. Iktatókönyv	1860—1867	8 kötet
73—80. Mutató	1860—1867	8 kötet
81. Idegen számok könyve	1861—1867	1 kötet
82. „Legfelsőbb határozatok és kéziratok”	1860—1867	1 kötet

Az elnöki *iratokat* voltaképpen nem tárgyuk, hanem csupán intézésük módja különbözteti meg a kancellária általános irataitól. Az elnöki iroda (később elnöki osztály) a kancellár, ill. kancellárok személy szerinti ügyintézésének lebonyolítására szolgált. Bizalmasabb ügyekben a kancellár saját — s nem hivatala — nevében intézett felterjesztést az uralkodóhoz, s „elnöki levelet” más hatóságok vezetőihez: minisztertársaihoz, az erdélyi vagy a horvát-szlavón kancellárhoz, a helytartóhoz, az országbíróhoz, a megyék főispánjaihoz, ill. kormányzóikhoz stb. Általában elnökileg intézték a közigazgatási és törvénykezési hatóságok szervezésére, az országgyűlés összehívására, vezetésére és felosztására, a főispánok és megyei kormányzók kinevezésére, valamint más, politikai szempontból fontosabb kérdésekre vo-

natkozó ügyeket. Elnöki iktatást kaptak gyakran az állam biztonságára, forradalmi mozgalmakra vonatkozó iratok is. A sajtóügyet 1862-től kezdve teljes egészében az elnöki osztályon intézték. A többi ügyre nézve azonban nincsen éles határ, mindenféle tárgyú irat előfordul mind az elnöki, mind az általános iratok között. Megjegyzendő, hogy az általános iratok közt is találni elnöki levelek fogalmazványait, amennyiben az ott tárgyalt ügyek intézésével kapcsolatban esetenként ilyenek kiadására is sor került.

Az „*Országgyűlési iratok*” feliratot viselő iratcsomó az 1861. és 1865. évi országgyűlésekre meghívott főrendek, megyék és városok névsorait, a kiküldött meghívók posta- és kézbesítőkönyveit s a királyi meghívólevél néhány eredeti, névre szóló példányát tartalmazza.

Az „*Acclusa*” az ügyiratok mellől kiemelt, nagyalakú mellékletekből áll. Ezek a következők: 53. rsz. „*Verfassung der österreichischen Monarchie*” (az egyes osztrák tartományok ún. februári alkotmányának szövegei, nyomt.) 1861; „*Grundbuch-Anlegung in den Königreichen Ungarn, Croatien und Slavonien*” (a telekkönyvezési munkálatok és azok eredményeinek ismertetése 1853—1860 októberig, könyomat) 1861; 54. rsz. Újvidék város hódoló felirata a királyhoz (díszes, album alakú oklevél) 1866; 55—62. rsz. Az októberi diploma eredeti példányai (3 német, 1—1 magyar, ruszin, román és cseh nyelvű példány, díszes, nagy függő pecséttel ellátott oklevelek, fémtokban) 1860; 63—64. rsz. A februári pátens eredeti példányai (2 db. német nyelvű, díszes oklevél, nagy függő pecséttel, fémtokban) 1861.

Az elnöki iratok évek és iktatószámok sorrendjében vannak elhelyezve. Bennük a *mutatókönyvek* alapján lehet kutatni. Az évenkénti betűrendes mutatók tárgyi címszavak, valamint személy- és helynevek szerint rendezve közlik az iratok tárgyát; a betűrend a kezdőbetűt és az első magánhangzót veszi figyelembe. A mutató az iktatószámra utal.

Az *idegen számok könyve* (Beérkezett ügydarabok számsorozata) évek szerint haladva közli a beadványok eredeti (idegen) és saját (kancelláriai elnöki) iktatószámát. Csak azoknak a beadóknak szentel külön lapokat, amelyekről több beadvány érkezett: a m. kir. helytartónak (1865-től a tárnokmesternek), a cs. kir. pénzügyminiszternek, a rendőrminiszternek s az uralkodó „legfelsőbb” határozványainak és kéziratainak. A többi cs. kir. hatóságtól beérkezett iratok számaikat egy sorozatban tünteti fel, a beérkezés sorrendjében, megnevezve mindenütt a beadót is. Ugyanígy jár el a magyarországi hatóságokkal is, amelyek ugyancsak egy közös sorozatban szerepelnek.

A „*Legfelsőbb határozványok és kéziratok*” c. kötet másolati könyv, amely az uralkodóhoz intézett elnöki felterjesztések iktatószámát, tárgykivonatát és az ezekkel kapcsolatos királyi határozatok és kéziratok szövegét tartalmazza. Maguk az eredeti iratok a fősorozatban, évüknek és iktatószámuknak megfelelő helyükön fekszenek.

D 186. ELNÖKI TITKOS IRATOK

1862—1867

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1862—1867	1 csomó
2. Iktató- és mutatókönyv	1862—1867	1 kötet

A visszaállított magyar kancellárián az „elnöki titkos” iktatást az 1862. évben vezették be. Így iktattak néhány bizalmas személyi ügyet tárgyazó iratot, s a helytartó néhány politikai jellegű jelentését.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő sorrendjében követik egymást. Az „Iktató- és mutatókönyv” mutatórésze nincs elkészítve, kutatni az iktatókönyv alapján lehet.

D 187. ELNÖKI NEM IKTATOTT IRATOK

1860—1863

1 csomó

1. Iratok	1860—1863	1 csomó
-----------	-----------	---------

A kancellárok által személyileg kezelt és távozásuk után az elnöki irodában hátrahagyott, iktatásra nem került bizalmasabb jellegű iratok. Vanak köztük Vaytól, Szőgyénytől és Forgáchtól származók.

Báró Vay Miklós főkancellár iratai között több a főkancellárhoz intézett, pártfogást kérő levél található, köztük néhány emigráns levele s Asbóth Lajosnak elfogatása után Temesvárból és Josefstadtból írt levelei. Ezekhez csatlakozik néhány a főkancellár nevében az elnöki irodában készített, iktatlan levélfogalmazat. Itt fekszik továbbá Vay Miklósnak a főispánokhoz intézett első körözüvénye, az azok részére kiadott utasítás és a főispáni eskü mintája. Megemlítendők még: Ugocsa megye felirata az alkotmányosság helyreállítása s a törvénytelen adónemek és dohány-egyedáruság megszüntetése érdekében; a Pozsony és Pest megyék felirataira adott válasz szövege; Ferenc József 1861. január 16-i pátensének fogalmazvány-példánya.

Szőgyény László másodkancellár iratai közül a fontosabbak a következők: az uralkodóhoz intézendő felterjesztés fogalmazványa (feltehetőleg 1861 március végéről), mely a magyar törvényhatóságok közjogi nézeteit és kívánságait ismerteti, és kifejti a kancellária saját álláspontját az alkotmányos sérelmekről s azok orvoslásáról, és többek között magyar minisztérium felállítását, valamint a kancellária megszüntetését kéri. Lukács helytartótanácsos véleménye a magyar törvények visszaállításáról. Az 1861. évi országbírói értekezlet néhány irata.

Gróf Forgách Antal főkancellár iratai közt csupán néhány, az elnöki irodában készült jelentéktelenebb fogalmazvány fekszik.

D 188. SZEMÉLYÜGYI NYILVÁNTARTÁSI IRATOK

1849—1867

20 csomó

1—10. Bach-korszakbeli szolgálati kimutatások	1849—1860	10 csomó
11—12. Rendelkezés alatti hivatalnokok személyzeti kimutatásai	1865	2 csomó
13—17. Rendelkezés alatti hivatalnokok minősítési táblázatai	1852—1863	5 csomó
18—19. Különböző névjegyzékek és ranglisták	1852—1864	2 csomó
20. A m. kir. udv. kancellária alkalmazottainak személyzeti kimutatásai és a kancellária ranglistái	1863—1867	1 csomó

A magyar kancellária elnökségén különböző személyügyi nyilvántartási iratokat őriztek.

A *Bach-korszakbeli* személyzeti kimutatásokat (Personal-Standesausweise) az osztrák belügyminisztériumtól vették át: ezek a magyarországi cs. kir. közigazgatási hatóságoknál és úrbéri törvényszékeknél szolgálatot teljesített tisztviselők és szolgák személyi lapjai, az egyes személyek adatait tüntetik fel, tanulmányaikat és szolgálati beosztásaikat. Az egyes lapok a személyek neve szerint, betűrendben vannak elhelyezve.

A *rendelkezés alatti hivatalnokok* személyzeti kimutatásaihoz három névjegyzék készült. Az I. jelzetű a szervezett állásokra *kinevezett* rendelkezés alatti közigazgatási tisztviselőkről, a III. jelzetet viselő ilyen törvénykezési, a IV. pedig a csak szolgálattétel végett *beosztott* törvénykezési tisztviselőkről készült. A névjegyzékek a következő adatokat tartalmazzák: folyószám, név, cs. kir. szolgálati minőség, fizetés, a megye vagy sz. kir. város, amelynél szolgálatot teljesít, milyen minőségben, milyen járandósággal, a beszámítható szolgálati évek száma. Egy-egy névjegyzéken belül a tisztviselők nevei szolgálati kategóriák szerinti sorrendben következnek egymás után. Ezek a névjegyzékek az 1865. évben készültek, a hozzájuk tartozó személyzeti kimutatások az ötvenes évekből valók. A kimutatások a hivatalnokok neve szerint betűrendbe szedve követik egymást. Kívül mindegyikre rá van vezetve a megfelelő névjegyzék száma s az azon belüli folyószám, amely alatt az illető hivatalnok adatait bejegyezték.

A *rendelkezés alatti hivatalnokok minősítési táblázatai* között közigazgatási és törvénykezési hivatalnokok táblázatait vegyesen találjuk. Ezek az ötvenes években készültek, de még a hatvanas évek elején is történtek bejegyzések egyik-másikba. A minősítési táblázatok a szolgálati beosztást illető adatokon kívül a hivatalfőnök által fogalmazott és aláírt minősítő megállapításokat is tartalmazzák. A táblázatok hivatalnokok neve szerinti betűrendben követik egymást.

Külön csomóban fekszenek a volt cs. kir. bírósági tisztviselőknek a minősítési táblázatai, akik a szolgálathoz kiléptek vagy elhaltak. Ezek a táblázatok főtörvényszékek szerint vannak rendezve, s egy-egy főtörvényszéken belül a tisztviselők neve szerint, betűrendben követik egymást. A pozsonyi főtörvényszék tisztviselőinek minősítési táblázatai hiányoznak.

Két további csomóban *különböző névjegyzékeket és ranglistákat* találunk. Az elsőben a következők foglalnak helyet:

„An die k. ung. Hofkanzlei abgegebene Personalstandesausweise und Qualificationstabellen der Beamten und Diener der bei dem k. k. Obersten Gerichtshofe bestehenden ungarischen Abteilung.” (A cs. kir. legfelsőbb törvényszék magyar osztályán szolgálatot teljesített személyek személyzeti kimutatásai és minősítési táblázatai, betűrendben.) Hozzájuk névjegyzék készült.

A m. kir. helytartótanács tisztviselőinek személyzeti kimutatásai 1864-ből.

A m. kir. helytartótanács személyzeti összlétszám kimutatása. (Könyvmatos, 1863-ból, két példányban, az egyik az 1864-i állapotnak megfelelően helyesbítve. Az egyes személyek adatait szolgálati kategóriáknak megfelelő csoportosításban vezették be.)

A rendelkezési állományba helyezett segédhivatali tisztviselők kimutatása. (1860.)

A rendelkezési állományba helyezett helytartósági fogalmazókarbeli személyzet kimutatása. (1861.)

A magyarországi származású helytartósági fogalmazó-személyzet. (1862.)

„Personal und Besoldungs-Stand der politischen und Polizeil- Behörden. Nachweisung der Kanzlei und Reisepauschalien, so wie der Unterbringung der politischen und Polizeil- Behörden.” (Megyék szerinti névjegyzékek a politikai hatóságok alkalmazottainak számáról, szolgálati minőségükről és lakilletményükről.) Mellettük kimutatás a megyében létező politikai hatóságokról — a megyehatóságtól a járási bábáig —, azok elhelyezéséről, s a számukra engedélyezett irodai és úti átalány összegekről. A megyék neve szerinti betűrendben.

A második csomóban a következő iratok vannak elhelyezve:

„Polgári állomásokra előjegyzett katonajelöltek névsora.” Betűrendes névsor, a polgári hivatalra pályázó katonák nevét, a vonatkozó katonai és belügyminisztériumi akta számát, a minősítés betűjelét s annak a hatóságnak a nevét közli, amelyhez a pályázót utasították.

Ranglisták. 1858—1860. (Helytartósági osztályonként összeállított jegyzékek a szolgabírákról, szolgabírói segédekről, jegyzőkről és írnokokról.) Minden kategórián belül feltüntetik a rangszámot, nevet, a kinevezés időpontját, az illetmény összegét és a szolgálati helyet.

„Übersichts-Tabelle der Anzahl und der Bezüge jener in Ungarn, den dazu einverleibten Teilen und in der bestanden en serb.-banat. Wojwod-schaft disponibel geworden en k. k. Gerichtsbeamten und Diener, deren Begünstigungsfrist mit Ende April 1863 abläuft, und die auch dermalen auf einem systemisierten oder provisorischen Dienstesposten nicht untergebracht sind.” (Megyénként készült kimutatások azokról a rendelkezési állományba került bírósági alkalmazottokról, akiket szolgálattételre nem osztottak be.) A kimutatások készítői kiszámították, milyen terhet jelentene a kincstárnak, ha az érintettek kedvezményi idejét meghosszabbítanák, s mennyi kiadást jelentene, ha végelbánásban részesítenék őket. A megyék nevének betűrendjében.

Végül külön csomóban fekszenek a *kancellária alkalmazottainak személyzeti kimutatásai*. Ezek szolgálati kategóriák szerint vannak csoporto-

sítva. Az irodaigazgató 1867. március 10-én mindegyikbe bejegyezte, hogy az illető a kancellária működésének beszüntetéséig ott „tettleles” alkalmazásban állott. Hozzájuk jegyzék készült. E kimutatások után vannak a kancellária ranglistái elhelyezve. Ezekben szolgálati kategóriánként összeírták a rendszeresített állomást betöltő, valamint a létszámon kívüli alkalmazottak nevét, fizetésük és lakpénzük összegét, kinevezésük napját és számát, eskütételük napját és számát, s további megjegyzéseket. E ranglistákat az 1863. évi 843. sz. elnöki irat szerint vezették; aki a státusból kivált, annak nevét kihúzták a listáról.

D 189. ÁLTALÁNOS IRATOK

1860—1867

730 csomó, 112 kötet

1—720. Iratok	1860—1867	720 csomó
721—123. „Vasúti irományok”	1861—1867	3 csomó
724—725. „Szabályrendeletek”	1864—1867	2 csomó
726. „Passuales”, útlevelügyek	1860—1867	1 csomó
727. „Vegyes jegyzések”	1860—1867	1 csomó
728. „Legalázatosabb felterjesztések jegyzéke”	1864, 1867	1 csomó
729. „Szövegminták”	1844	1 csomó
730. „Acclusa”	1799, 1866	1 csomó
731—767. Iktatókönyv	1860—1867	37 kötet
768—821. Mutató	1860—1867	54 kötet
822—831. Irattári számkönyv	1860—1867	10 kötet
832—833. Idegen számok könyvei	1867	2 kötet
834—839. „Legfelsőbb határozattal ellátott felterjesztések”	1861—1867	6 kötet
840. Iratkölcsonzési napló	1860—1867	1 kötet
841. Iratjegyzékek	1860—1865	1 kötet
842. Szabályrendeletek mutatója	1861—1864	1 kötet

A magyar kancellária általános irattára a kancelláriai tanácsban, valamint a tanács egyes tagjai által a kancellária nevében intézett iratokat tartalmazza. A magyar kancellária visszaállítását követően Ferenc József hat udvari tanácsost nevezett ki, akik mint előadók a kancelláriánál előforduló ügyeket intézték. A tanácsosok a rájuk kiosztott lényeges ügyeket a tanácsülésben adták elő, s ha ettől valami oknál fogva eltértek, ilyen intézkedéseket utólag kellett a tanács tudomására hozniuk. Kisebb jelentőségű, folyó ügyeket a tanácsüléseken kívül intéztek el. Az elintézéseket általában a másodkancellár vizsgálta át, és a kancellár kiadmányozta. A tanácsülési határozaton alapuló intézkedéseket mindig az ülés napjáról keltezték, a tanácsüléseken kívülieket a kiadás helybenhagyásának napjától. A rendeleteket általában a kancellár vagy helyettese írta alá, s egy titkár ellenjegyezte. Ha a kancellária nem saját hatáskörében, hanem az uralkodó nevében intézkedett, a kiadmányon a kancellária megnevezése elmaradt.

A magyarországi hatóságok gyakran kedvezőtlenül véleményezték azokat a felségfolyamodványokat, amelyeket „ab aula” megjelöléssel juttattak el hozzájuk, Forgách ezért 1862 decemberében elrendelte, hogy a jövőben azt a körülményt, hogy a folyamodó egyenesen az udvarhoz fordult, a kérvényeken ne tüntessék fel.

Az ügymenet zavartalan lebonyolítására idővel a hat tanácsos nem bizonyult elegendőnek. Az uralkodó ezért 1861 decemberében, amikor Rajaić szerb patriárka halála után a szerb kérdés a politikai élet előterébe került, udvari tanácsosként a magyar kancelláriához nevezte ki Stojakovics György hétszemélynököt, akinek a szerb nemzeti pártra jelentős befolyása volt. Stojakovics kinevezése a magyar kancellárián az ügykörök átcsoportosítását, s az eddig létezett hat osztály mellett egy hetedik felállítását vonta maga után, ő vállalta a szerbek s általában a görög nem egyesültek ügyeinek intézésén kívül a polgári törvénykezési ügyek ellátását is, mint ahogyan általában minden tanácsos, illetőleg minden osztály több ügykör együttes ellátására kényszerült. Stojakovics 1863-ban bekövetkezett halála után Mihajlovics Miklós, Temes megye kormányzója képviselte a szerb nemzetet a kancelláriában, mint udvari tanácsos. Minthogy azonban Stojakovics egyben a kancellária egyetlen jogügyi előadója is volt, halála után ezeknek az ügyeknek az intézésére külön tanácsost neveztek ki, Barthos János pesti táblabíró személyében. Ugyanabban az évben azt is elrendelte az uralkodó, hogy a kancelláriában a felvidéki szlávok, valamint a román nemzet is képviselve legyenek. Így lett udvari tanácsossá Dobrzánszky Adolf, a kárpát-orosz nemzetiségi törekvések vezető személyisége, és Popa György, a magyarországi román nemzetiség képviselője. Dobrzánszky 1865-ben, miután Sáros megyében országgyűlési képviselővé választották meg, eltávozott a kancelláriáról. Pánszláv törekvésekkel vádolták, s a következő évben, mert képviselővé választását a Ház nem verifikálta, kiköltözött az országból és Oroszországban élt haláláig.

A katolikus egyház érdekeit a kancelláriában Korizmics Antal püspök, az egyházi ügyek előadója képviselte. Miután ő meghalt, 1866-ban Bíró László szatmári kanonok, címzetes püspök vette át az egyházi ügyek intézését. Református vallású tanácsos kinevezésére, ami Ferenc Józsefnek ugyancsak szándékában volt, nem került sor. Stojakovics, illetőleg Mihajlovics görögkeleti, Popa viszont görög katolikus vallású volt.

Az osztályok száma az idők folyamán tovább szaporodott. 1862-ben állították fel a VIII. és IX. osztályt, az előbbit az úrbéri ügyek, az utóbbit a bűnügyek és a börtönügy intézésére. 1864-ben — különböző átcsoportosítások folytán — tízre szaporodott az osztályok száma. Végül 1865-ben az országgyűlési ügyek részére állítottak fel külön osztályt, a XI-et.

Az általános iratok fő sorozatának irattári rendszere nem egységes. Az 1860—1861. évek iratanyaga nyolc tárgyi kútfőre (ún. „csomóra”) tagolódik. Ezek nem egy-egy osztály iratait tartalmazzák, hanem az ügybeosztástól függetlenül alakították ki őket: egy kútfőben különböző tanácsosok által előadott ügyek iratait gyűjtötték össze, valamilyen — körvonalalaiban ma már nem egészen világos — irattári tervnek megfelelően. Az egyes kútfők tárgyi tartalma kb. a következő:

- I. Tanulmányi ügyek, tanulmányi alap, Nemzeti Múzeum.
- II. Kezelési ügyek, közigazgatási hatóságok szervezeti és személyzeti ügyei.
- III. Egyházi ügyek, alapítványi ügyek, árvaügy, törvénykezési és más nem közigazgatási tisztviselők személyi ügyei.
- IV. Polgári törvénykezési ügyek, telekkönyvi ügyek, úrbéri ügyek, törvénytisztelet ügyei.
- V. Szabadalmak, kiváltságok, építésügy, költségvetési, számviteli ügyek.
- VI. Bűnügyek, börtönügy (politikai bűnügyek, kegyelmi kérvények).
- VII. Rendőri ügyek, útlevél, letelepedés, kivándorlás, közbiztonság, körözések.
- VIII. Politikai és közjogi ügyek (az országgyűlés, a törvényhatóságok ügyei, megyék és városok feliratai, főispáni jelentések stb.). Katonai ügyek (átvonulás, szállás stb.). Házassági engedély-ügyek.

Egy-egy kútfőn („csomón”) belül az iratok „címszavaik” betűrendjében követik egymást. Címszóként általában a beadó község vagy személy nevét vetítették ki. A kútfőkön („csomókon”) belül az egyes betűk alatt fekvő ügyiratokat folyószámokkal, ún. irattári számokkal látták el. A folyószámolás minden betűnél újakezdődik. Egy irattári szám alatt egy-egy ügyiratot találunk, amelynek darabjai éveik és iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az irattári jelzet tehát öt részből áll: a kútfőt jelölő római számból, a címszó kezdőbetűjéből, az irattári számból (arab szám), s az évet és az iktatószámot jelölő számokból.

1862-ben felhagytak ezzel a nehézkes, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt kevésbé sikeres rendszerrel, s ettől kezdve az iratokat egyszerűen az évek, alapszámok és iktatószámok növekvő rendjében helyezték el. A több éven át húzódó ügyek iratait naptári évek szerint kiválogatták, s egy-egy év anyagát a megfelelő évi irattárban helyezték el. Az alapszám az egy évben keletkezett és egy ügyre vonatkozó iratok közül a legkorábbinak iktatószámával azonos. Az irattárban az 1864. év végéig minden egyes iktatószámnak megfelelő helyen, ahol irat nem fekszik, utalólapot helyeztek el, amely az irat alapszámát közli és a régi, százankénti csomózás szerinti csomószámot, amelyben az irat található. 1865-től kezdve minden századik iktatószám után iratjegyzék fekszik, amely a megelőző száz iktatószámot sorolja fel, és megadja azt, hogy a kérdéses számú iratokat mikor, melyik osztály adta az irattárba vagy azt, hogy azok melyik régi csomózás szerinti csomóba, milyen alapszám alá kerültek, vagy 1867-ben azt, hogy azokat a minisztériumnak adták át (ez az utóbbi eset befejezetlen ügyek irataival fordult elő, amelyek a király személye körüli minisztérium működése során nyertek elintézetést).

Minden egyes év iratanyaga után a megfelelő évi „*acclusa*” csomói vannak felállítva. Az „*acclusum*”-ok terjedelmes ügyiratok vagy azok mellékletei, amelyek nem fekszenek alapszám szerinti helyükön, ahol csupán utalást találunk arra, hogy a kérdéses iratokat vagy iratmellékleteket „külön csomóban”, „az osztályon”, az „irattárban”, vagy az „almáriumban”

helyezték el. Az egyes acclusumok a sorozaton belül alapszámaik növekvő rendjében követik egymást. Az acclusa egyik csomója nem a megfelelő helyen, hanem külön, az irattár végén van elhelyezve, ezt technikai okokból nem sorolták a többi közé. Ebben nemesdédai Stephaics Ferenc 1799. augusztus 24-én kelt osztrák bárói diplomája és a magyar országgyűlés képviselőházának és főrendiházának 1866. február 24-i, ill. 26-i, a királyhoz intézett feliratai találhatók.

A „*vasúti irományok*” sorozata a vasútépítésekre vonatkozó iratokat tartalmazza, amelyeket helyükről — az 1861. évről az V. kútfőből, a további évekből az alapszámuknak megfelelő helyről — kiemelték és külön csomókba gyűjtöttek. Itt évek, alap- és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. A sorozathoz iratjegyzék készült.

A „*szabályrendeletek*” c. sorozat a magyar kancellária által kiadott egyes szabályrendeletek könyvmatos példányaikat tartalmazza. Ezek egyik része egyszerűen fraktúr alakba hajtva, évek és iktatószámok szerint van elrendezve, más részük külön borítóívekben, azokon tárgykivonattal, ugyancsak évek és iktatószámok rendjében van elhelyezve. Ez utóbbi részhez iratjegyzék is készült. A sorozat egyik része sem teljes.

A „*Passuales*” címet viselő sorozat két részből áll, egy „*Passprotokoll*” feliratú füzetből, ez a magyar kancellária által 1860. december 12-től 1861. július 4-ig kiállított útlevelek jegyzőkönyve, valamint 1862-től a kancellária által kiadott egyes útlevelek chirographált másaiból, amelyek mellett esetleg a bevont előző útlevél vagy a benyújtott kérelem is ott található. Az útlevelek folyószámaik növekvő rendjében követik egymást, a folyószámokból kivehetőleg igen hiányosan maradtak fenn.

A „*Vegyes jegyzések*” nagy része már a kancellária megszűnte után készült a király személye körüli minisztérium segédhivatali igazgatóságán (ahol a levéltárat kezelték), és a minisztériumok számára kiadott kancelláriai iratok jegyzékeit tartalmazza. Ezeket az iratokat később az Országos Levéltár a minisztériumoktól visszakövetelte, nagy részük vissza is került eredeti helyére. A jegyzékeknek a kutatás is hasznát veheti; összegyűjtve tartalmazzák egy-egy tárgykör (pl. árvaügy, felségértési ügyek, hitbizományok, telekkönyvek stb.) iratanyagának jelzeteit. A jegyzékek hiányosan maradtak fenn.

A „*szövegminták*” az oklevélkiadmányok formulás részei megszövegezéséhez szolgáltak mintául, ebből a célból különböző típusú 1844. évi kancelláriai kiadmányok másolatait, kivonatait, ill. könyvmatos formulás példányaikat gyűjtötték össze.

A „*Legalázatosabb felterjesztések jegyzékei*” iktatókönyvek, amelyek a kancellária által az uralkodóhoz tett felterjesztések nyilvántartására szolgáltak. Megadják a folyószámon kívül a felterjesztés keltét, általános iktatószámát, előadóját és tárgyát is. Csak az 1864. és az 1867. évi felterjesztéseket nyilvántartó füzetek maradtak meg.

Az általános *iktatókönyvek* a szokásos adatokon kívül, szintén közlik az előadó nevét is, akire az ügyet kiosztották, s megadják ezenkívül a tanácsülés napját, amelyen az ügyet tárgyalták. Az iktatószám mindig kettes: az általános iktatószám alatt, attól vízszintes vonallal elválasztva, az

irat ügyosztályi iktatószáma szerepel. Ügyosztályi iktatókönyvek nem maradtak fenn.

Az iratanyagban való kutatást általában a *mutatók* átnézésével kell kezdeni. Az egyes évek iktatókönyveihez készült betűrendes mutatókban minden egyes betűnél külön személy-, hely- és tárgynevek szerinti csoportokat találunk. A mutató tárgyi része alapos, jól használható. Az 1860—1861. évek mutatói az iratok iktatószámán kívül közlik a megfelelő „csomó” (kútfő) számát, a betűt és a „folyószámot” (irattári számot) is, amely alatt az irat fekszik. A többi évek mutatói az iktatószámon kívül az alapszámra utalnak, s emellett az iratok százankénti csomózása idején érvényes, régi csomószámot adják meg, amelyben az irat található volt.

Az *irattári számkönyvek* iktatószámok szerint haladva, közlik minden egyes irat irattári jelzetét. Használunk csak akkor kell, ha olyan iratot keresünk, amelynek nem ismerjük jelzetét (1860—1861-ben a „csomószámot”, betűt és „folyószámot”, a többi években az alapszámot). Az 1862—1867. évi iratok esetében a régi raktári csomószámnak, amelyet a számkönyv az alapszám előtt tüntet fel, a kutatás szempontjából nincs jelentősége.

Az *idegen számok könyvei* közül az egyik (Helybeli hatóságoknak számlajstroma) a bécsi, a másik (Magyarországi hatóságoknak számlajstroma) a hazai hatóságoktól beérkezett iratok eredeti iktatószámait tünteti fel, hatóságok szerint, elől tartalommutatóval. Egy-egy hatóság neve alatt havonkénti csoportosításban közlik az onnan beérkezett beadványok eredeti (idegen) iktatószámát s azt a (saját) számot, amely alatt az iratot a kancelláriánál beiktatták.

A kancellária irattárában a tradíciónak és régi királyi előírásoknak megfelelően másolati könyveket is fektettek fel. A királyi elhatározásokat és kéziratokat legkönnyebben a „*Legfelsőbb határozattal ellátott felterjesztések*” kötetekben találjuk meg. Ezekbe a legfelsőbb határozatok és kéziratok beérkezésének sorrendjében másolták be azok szövegét. Az 1862. és 1864. évi kötetek végén betűrendes mutató van, az 1863. évi kötet végén pedig a legfelsőbb elhatározások keltének időrendjében haladó tartalommutató. A többi kötethez mutató nem készült.

A király nevében kelt fontosabb kancelláriai kiadványok (adománylevelek, kiváltságlevelek, köz- és magánokiratok királyi átírásai és megerősítései stb.) szövegét a régi szokásnak megfelelően — nyilvántartás, megörökítés és bizonyoságképpen — az ún. királyi könyvbe másolták be. Erre a célra nem fektettek fel új kötetet, hanem a régi királyi könyvek (A 57: Magyar kancelláriai levéltár, Libri regii) utolsó (67.) kötetét folytatták ott, ahol 1848-ban abbahagyták (817. l.). Ily módon a királyi könyv teremti meg a fizikai kapcsolatot a régi és az új kancelláriai levéltár között. A királyi könyv a történeti események változásait tükrözi: bejegyzései 1848 szeptemberében szakadnak meg, amikor a bécsi rendőrhatalóság a király személye körüli magyar minisztériumot bezárta. Ferenc József uralkodása idejéből az első bejegyzés egy 1861. április 5-én kelt kancelláriai kiadvány: a gróf Barkóczy János-féle hitbizomány alapításáról szóló oklevél másolata. Az utolsó bejegyzés Vojnarovits József, Kassa város főorvosa, 1865. május 15-én kelt címeres nemeslevelének másolata. A címe-

res nemeslevelek szövege mellé a festett címerképeket is beragasztották. A kötetet a következő megjegyzés zárja le (971. l.): „Itt a m. kir. udv. Kancelláriának felosztatása által vége van.” A királyi könyv 1861—1865 közötti anyagában való kutatást betűrendes mutató (68. kötet) könnyíti meg. Ez megadja a vonatkozó kancelláriai ügyirat iktatószámát, és utal a királyi könyv lapszámára, ahol a megfelelő bejegyzés olvasható. A kiegészés után új királyi könyvet fektettek fel, ez a király személye körüli minisztérium levéltárába tartozik (K 19.).

Az *iratkölcsonzési napló* (Az irattárba vissza nem érkezett ügydaraboknak jegyzőkönyve) a hiányzó iratok közelebbi sorsáról tájékoztat: arról, hogy az irat, mikor vészett el, vagy melyik előadótól nem érkezett vissza, vagy arról, hogy melyik számhoz csatolták.

Az *iratjegyzékek* a cs. kir. bel-, vallás- és közoktatási, valamint igazságügyminisztériumok által a magyar kancelláriának átadott elintézetlen, továbbá a magyar kancellária által e minisztériumok irattárába visszaadott ügyiratok jegyzékei. Köztük néhány olyan is található, amely a magyar kancellária levéltárából osztrák hatóságok által az ötvenes években kiemelt és vissza nem érkezett ügyiratokról készült.

A *szabályrendeletek mutatója* az ügyviteli szempontból fontos, általános érvényű, a joggyakorlatot szabályozó rendeletekhez szolgáló segéd-eszköz. Betűrendben közli a rendeletek rövid tárgyát, s utal azok iktatószámára és évére. Maguk a szabályrendeletek az iratok fősorozatában fekszenek. A mutatóból nyert iktatószámhoz és évszámhoz tehát az irattári jelzet többi tagját az irattári számkönyvből kell megállapítanunk.

D 190. SZÁMVEVŐSÉGI IRATOK

1860—1867

10 csomó, 6 kötet

1—7. Évi előleges költségvetések	1863—1867	7 csomó
8—10. Havi javadalomkezelési kimutatások	1860—1867	3 csomó
11—13. Iktatókönyv	1861—1867	3 kötet
14—16. Előjegyzési könyv	1861—1867	3 kötet

A magyarországi közigazgatással kapcsolatos számvevőségi teendőket a magyar kancellária visszaállítása előtt a cs. kir. belügyminisztérium és a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium számosztályai látták el. A kancellária visszaállítása után a földtehermentesítési ügyek a hitelügyi udvari számvevőséghez (Creditshofbuchhaltung), a többi ügy a kamarai főszámvevőséghez (Kameralhauptbuchhaltung) került át. Az utóbbi azonban vonakodott a magyarországi költségvetési előirányzatok és kezelési kimutatások felülvizsgálatát ellátni, s a magyar kancellária ezt az alkalmat megragadva azt kérte, hogy a saját kebelében állítsanak fel számvevősztályt. Bár a „legfőbb számvevői ellenőrség” (Oberste Rechnungs-Kontrolls-Behörde) ezt a kérést nem támogatta, a pénzügyminisztérium célszerűnek találta, ha a szükséges számvevői segédzsemylyzet a kancellária épületében s avval állandó kapcsolatban működik, hiszen a magyar

kancelláriának amúgy is csak az országos alapokra nézve volt utalványozási joga, de nem az államkincstár terhére történő kifizetések tekintetében.

A kancellária számosztálya 1861 novemberében kezdte meg működését, amikor is a kamarai főszámvevőségtől Muchmayer Sándor számtanácsost, az államminisztérium számosztályáról pedig Kindermann Lajos számíztet oda helyezték át.

A kancellária csak úgy tudta a magyarországi igazgatási ágak számvevői és pénztári működését ellenőrizni, s utalványozási jogát gyakorolni, ha nyilvántartotta az évi előleges költségvetésben neki nyújtott hitel felhasználását. Evégből a kebelbeli számosztálynak különböző előjegyzéseket kellett vezetnie, és gyűjtenie kellett bizonyos magyarországi hatóságoktól befutó kimutatásokat. Így jöttek létre a számosztály iratai. A meglévő iratok csak töredékét képezhették a számosztály által gyűjtött és ott keletkezett iratoknak, s így nem adnak teljes képet az osztály működéséről.

Az *évi előleges költségvetéseket* közigazgatási áganként készítették el. A központi ügyvezetés (kancellária) évi költségelőirányzatát a kamarai főszámvevőség állította össze. A politikai közigazgatás és az alája rendelt pénzalapok és intézetek költségvetését a Budán székelő magyarországi cs. kir. államszámvevőség (k. k. ung. Staatsbuchhaltung) dolgozta ki, ezek mellett mindig ott találjuk a helytartótanács bizottmányi (1864-től szakosztályi) ülési jegyzőkönyvét, a költségelőirányzatok felülvizsgálatáról. A törvénykezés és ahhoz tartozó pénzalapok és intézetek költségelőirányzatait a magyar államszámvevőség a hétszemélyes tábla elnökségének küldte meg, s onnan kerültek fel a kancelláriára. A vallás- és közoktatásügy és ahhoz tartozó pénzalapok és intézetek költségvetési előirányzatait is a helytartótanács vizsgálta felül. Az 1865. évi költségvetések között az útépitési alap részletes, az állammérnöki hivatalok által kidolgozott és az orsz. építészeti igazgatóság által összegyűjtött, s az országos műszaki számfejtő osztálynál tárgyalatott és helyesbített előirányzatok egy részét is megtaláljuk (Abaújtól Krassó megyéig, a megyék nevének betűrendjében).

A *havi javadalomkezelési kimutatások* között különböző típusúakat találunk. Ezek a következők:

„Übersicht der beim Etat der königl. ung. Hofkanzlei vorgefallenen reellen Ausgaben und Einnahmen” 1865 január—1866 november. (Havonkénti kimutatások a kancellária státusában eszközölt kiadásokról és bevételekről, közigazgatási ágak szerint részletezve: központi igazgatás, politikai hatóságok, állami fegyintézetek, építészeti hatóságok, különböző alapok.)

„Dotations-Gebahrungs-Übersichten” 1860 október—1865 június. (A magyar államszámvevőség havi kimutatásai az egyes közigazgatási ágak javadalmának kezeléséről.)

„Ausweis der von den Gendarmerie-Regimentern behobenen Verpflegungs-Dotation” 1862 szeptember—1867 február. (A k. k. Militär Zentral und Marine Buchhaltung által készített kimutatások az egyes magyarországi csendőrezredek javadalmazásáról.)

„Kimutatások az országos alapban fennmaradt pénztári készletről” 1865 május—1867 január. (A magyar allamszámvevőség készítette, mindig a hó végi maradványt tüntetve fel, készpénzben, állami és magánkötvényekben.)

„Ausweis über die dem Landesfonde beausgabten und mit Ende 1866 noch im Rückstande verbliebenen Vorschuss- und Darlehensbeträge.” (A magyarországi állami számvevőség kimutatása az országos alapnak nyújtott és 1866 végéig még vissza nem fizetett előlegekről és hitelekről.)

Kimutatás az országos pénztárak állapotáról 1863 november—1867 február. (A budai cs. kir. orsz. főpénztár, a temesvári orsz. főpénztár és a pozsonyi, soproni, kassai orsz. fiókpénztárak havi kimutatásai és egyes alapok havi összes bevételeiről, kiadásairól és maradványáról.)

„Ehelyütti átalány fölötti számadások” 1866. (A m. kancellária kiadói hivatali igazgatójának negyedévi számadásai, mellékletekkel, a kancelláriai hivatal- és irodaszükségletek s utazási költségek fedezésére felvett átalány felhasználásáról.)

A számosztály iktatókönyveit azokról a kancelláriai általános irattárba tartozó és ott elhelyezett iratokról vezették, amelyeket az előadók, mert pénztári intézkedéseket tartalmaztak, felülvizsgálat előtt betekintés és előjegyzés végett a számosztályra átküldték. Az iktatókönyvek a kancelláriai általános iktatószámokat tüntetik fel, de ugyanabban a rovatban piros tintával, apró számjegyekkel a számosztály iktatószámát is feljegyezték. Az első kötet 1861 novemberétől 1865 végéig tartalmaz bejegyzéseket. Az 1861. és 1862. évi iratokat a számosztály folyamatosan számozta anélkül, hogy január elsején a számozást újrakezdte volna. Az 1866. évi kötet végén betűrendes mutató van. Az 1867. évi kötet március közepétől május második feléig a király személye körüli miniszter működése során létrejött és a számosztálynak megküldött iratokra vonatkozó bejegyzéseket tartalmazza.

Az *előjegyzési könyvek* a kancellária által kibocsátott szabályrendeletekről s más zsinórmértékül szolgáló intézkedésekről (utalványozó rendeletek) készültek. Az első kötet 1861—1866-ig tartalmazza a rendeletek keltét, számát, tárgyát, s az összeget osztrák értékben kifejezve; a kötet közgazgatási ágak szerint tagolódik. A második kötet 1866 novembertől 1867 februárig tartalmazza a központi vezetés (kancellária), a harmadik kötet ugyanerre az időszakra a vallás- és közoktatásügy terhére utalványozó rendeletek adatait.

D 288. GR. FORGÁCH ANTAL ÉSZAK-MAGYARORSZÁG KIR. BIZTOSA

1866

1 csomó

1. Iratok

1866

1 csomó

Az 1866. évi porosz—osztrák háború idején Észak-Magyarország egy része hadszíntérré változott. A porosz hadsereg, miután a Benedek tábornagyszernagy vezette ausztriai sereget Szdovánál július 3-án szétkergette, gyors ütemben dél felé menetelt és egyik hadteste rövidesen a Kárpátok felé közeledett. Ennek következtében Ferenc József július 18-án az észak-nyu-

gati megyékben népfelkelést rendelt el, s annak szervezése végett Forgách Antalt királyi biztossá nevezte ki.

Forgách azonnal megkezdte a szervezés munkáját; 19-én már bizottsági megbeszélést tartott Pozsonyban, amelyen az ott állomásozó katonaság parancsnokai és a megye vezetői vettek részt. A bizottság arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egész fegyverfogható lakosság felkelése nem lenne célszerű. Úgy döntöttek, hogy községenként mindössze 10—20 személyt választanak ki a „megbízható”, vagyonosabb polgárok közül. A népfelkelők feladatául tűzték ki, hogy megbízható láncként a katonaság segítségére legyenek az ország védelmében, hogy hírt adjanak az ellenség mozdulatairól, a hágókban és szorosokban pedig a hadseregnek az utat mutassák s azok esetleges lezárásánál segítséget nyújtsanak. A népfelkelők oktassák ki lakostársaikat a saját biztonságukat érintő események felől, és igyekezzenek őket megnyugtatni. Egyben gondoskodott a bizottság a népfelkelők csoportjainak katonai vezetéséről is.

Forgách ugyanakkor felhívást intézett a közbirtokosokhoz, küldjék ki saját fegyveres vadászaikat és cselédeiket a határszélre, a megyei közbiztonsági személyzet erősítésére. Ezek céljaként az ellenség nyugtalanítását, figyelmének lekötését jelölte meg. A birtokosokhoz intézett felszólításában a magánvagyon védelmének fontosságát domborította ki, a néphez szóló másik kiáltványában az ellenség requirálásainak veszélyére utalt. E felhívásokat Nyitra megye főispánjának is megküldte. 20-án Nyitrára, 21-én Vágújhelyre, 22-én Trencsénbe utazott.

Majláth főkancellárhoz intézett jelentésében a királyi biztos már arról ad hírt, hogy a vidék egy részét a porosz csapatok megszállták. Ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy az ottani értelmiség egy része „rossz” szellemű; különösen a szlovák falvak protestáns lelkészeire utal, akik szinte valamennyien Poroszországban nevelkedtek, a külfölddel állandó összeköttetésben élnek, és egyházaik és iskoláik számára onnan kapnak segítséget. Ezt a felfogását Pozsony, Nyitra, Trencsén és Árva megyék főispánjai is osztották. Forgách Pozsonytól Galícia határáig az egész vidéket bejárta és azt tapasztalta, hogy a lakosság közönyösen néz az események elébe, védekezésre nem is gondol.

A porosz behatolásnak a július 22-i fegyverszünet, majd a rövidesen létrejött béke vetett véget. Forgách a királyi biztosi működésére vonatkozó iratokat október 12-én a magyar udvari kancelláriának küldte meg.

Az iratanyag hiányosan maradt ránk. Irattani szempontból legfeltűnőbb jellegzetessége, hogy az iratok legnagyobb része — a kor jeleként — távirat.

D 228—230.

ERDÉLYI KIR. UDVARI KANCELLÁRIA

1860—1867

325 csomó. 54 kötet, 9 téka

Az októberi diploma és a kiegyezés közötti időszak kormányváltóságainak megfelelően a visszaállított erdélyi kancellária története is három, egymástól élesen elváló szakaszra osztható fel.

A Goluchowski-kormány idején és a Schmerling-kormányzat kezdeti időszakában (az ún. „autónom korszakban”) br. Kemény Ferenc volt az erdélyi kancellár. Keményt csak mintegy másfél hónappal Vay kinevezése után, 1860. december 9-én nevezte ki Ferenc József kancellárrá. Ez az ókonzervatív erdélyi magyar arisztokrata a Vayéhoz hasonló szellemben működött, helyzetét azonban az erdélyi nemzetiségi kérdés kiélezett volta amazenál is nehezebbé tette. Az uralkodó, amikor utasította őt, hogy az erdélyi kancellária újjászervezésére s az erdélyi országos politikai és bírósági szervezet újjáalakítására nézve tegyen neki javaslatokat, majd pedig hívja össze az erdélyi rendek, nemzetek és vallásfelekezetek képviselőit, az erdélyi országgyűlés előkészítése végett, előírta számára, hogy mind a kinevezéseket javasoló előterjesztéseiben, mind pedig az országgyűlést előkészítő értekezlet összetételénél legyen tekintettel mindegyik erdélyi nemzetiségre és vallásfelekezetre.

Kemény úgy igyekezett feladatát megoldani, hogy a kancellárián belül s az ország egész közigazgatásában a magyar elem túlsúlyát biztosítsa, az erdélyi országgyűlés összehívását pedig megakadályozza, hogy Erdélynek unióját Magyarországgal az 1848. évi törvény egyszerű alkalmazásával lehessen létrehozni.

Javaslatára az uralkodó december 26-án négy tanácsost nevezett ki a kancelláriára (az 1848 előtti hat helyett). Közülük Kabos Dániel, aki addig a legfelsőbb törvényszéken működött mint udvari tanácsos, magyar volt és református, Kozma Dénes miniszteri tanácsos, a legfőbb úrbéri törvényszék ülnöke székely volt és katolikus, Róth Ágoston udvari tanácsos, a legfelsőbb törvényszékről, szász volt és evangélikus, Popp László igazságügyminisztériumi osztálytanácsos viszont román volt és görög katolikus. A titkárok között akadt egy görög nem egyesült vallású román is. A kancellária tanácsának ilyen összetétele természetesen nem elégítette ki az erdélyi románokat: panaszt tettek az uralkodónál, hogy a román nemzet érdekeit csak egy tanácsos és egy titkár képviseli a kancellárián, s így a lakosság $\frac{2}{3}$ részét tevő nemzet gyengébben van képviselve, mint a többiek, amelyek együttvéve csak $\frac{1}{3}$ részét teszik a lakoságnak. Sérelmesnek találták azt is, hogy a tanácsosok közt a görögkeleti vallás egyáltalában nem volt képviselve. Kemény Ferenc ezeket a panaszokat alaptalannak minősítette, s nem látott okot arra, hogy a helyzeten változtassanak.

Kemény 1860. december 28-án értesítette minisztertársait hivatalos működése megkezdéséről. Ezek után Schmerling államminiszter 1861. január 4-én utasította az erdélyi helytartóság elnökségét, Lasser igazságügyminiszter pedig január 7-én a nagyszebeni országos törvényszéket és főügyészséget, hogy ezentúl hivatalos felterjesztéseiket közvetlenül az erdélyi kancelláriához intézzék.

A fennálló erdélyi hatóságoknak addig kellett működésüket folytatniuk, amíg az újak életbe nem léptek. Kemény 1861. január 10-én tett javaslatot az erdélyi közigazgatás átszervezésére nézve. Ebben azt fejtegette, hogy Erdély csak úgy nyerheti vissza a korábbi autonómiáját, ha közigazgatási beosztása ismét a régi, 1848 előtti lesz. Az abszolutizmus idején létrehozott közigazgatási egységek szerinte nem feleltek meg a nemzetiségek eloszlásának, s ezért a régi törvényhatóságok életre keltését kívánta. Ugyanakkor

azt is javasolta, alakítsanak külön törvényhatóságot a 2. román határőrezred területéből naszódi kerület név alatt. A törvényhatóságok visszaállításának határidejéül április 15-ét javasolta. Hasonló javaslatot terjesztett elő az 1848 előtti bírósági szervezet visszaállítására nézve is. Kemény javaslatait — a minisztertanácsban lezajlott heves viták és ellenvetések ellenére — az uralkodó elfogadta. A régi törvényhatóságok visszaállítása a legtöbb helyen a magyar uralkodó osztályt juttatta ismét politikai befolyáshoz.

Az országgyűlést előkészítő értekezlet összehívását Kemény, amíg lehetett, halogatta, majd úgy intézte a meghívásokat, hogy az értekezletet az uniót kívánó magyar urak csoportja majorizálta. Amikor azután magának az erdélyi országgyűlésnek az összehívására is kénytelen volt javaslatot tenni (ezt csak 1861. augusztus 24-én terjesztette elő), az országgyűlés színhelyéül Kolozsvárt javasolta, s a tárgyalandó királyi proposíciók közül kihagyta a nemzetiségek egyenjogúsításának kimondását. A kancellária román tanácsosa, Popp László e javaslattal szemben különvéleményt nyilvánított: azt kívánta, hogy az országgyűlést Nagyszebenbe hívják össze, vegyék be a proposíciók közé a román nemzet törvénybe iktatását és a nemzetiségek egyenjogúságának törvényes biztosítását. Miután a minisztertanácsban Schmerling Popp javaslatát támogatta, Kemény pedig a magától nem volt hajlandó elállni, az uralkodó a kancellárt fölmentette állásától.

Kemény leváltása Schmerling győzelmét s a visszaállított erdélyi kancellária történetében új szakasznak, a provizórium korának kezdetét jelentette. A 47-es alapon álló, 48-cal taktikázó Kemény helyét a centralista, Schmerling politikáját támogató Nádasdy Ferenc gróf, a monarchia volt igazságügyminisztere foglalta el. Ferenc József 1861. november 7-én nevezte ki Nádasdyt erdélyi kancellárrá. A ő kinevezése után a kancellária tanácsában nagyarányú személycserére került sor: az eddigi tanácsosok közül egyedül Kabos maradt a helyén, 1863 májusában bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. Nádasdy, amikor az erdélyi főkormányszéktől Popp állására jelöléseket kért, kikötötte, hogy csak görögkeleti vallású személyek jöhetnek tekintetbe. A gubernium elnöke első helyen a fogarasi kerület kapitányát, Bran Jánost terjesztette fel, őt azonban Nádasdy az uralkodónak tett javaslatában egyáltalán nem vette számításba, mert az újoncozás alkalmával nem felelt meg a kormány várakozásának. Nádasdy javaslatára az uralkodó Moldovan Demetert, a kancellária román nemzetiségű titkárát nevezte ki tanácsossá, s így a görögkeleti románok a tanácsban képviselőkhöz jutottak. Moldovan a selmeci bányászati akadémiát és a bécsi polytechnikumot végezte el, a Bach-korszakban állami szolgálatban állt, és a gyulafehérvári értekezleten az októberi diploma mellett szavazott. A többi tanácsosi helyre Horváth Istvánt, az erdélyi fiskális direktort (székely volt és katolikus), br. Salmen Ferenc szász grófot (szász volt és evangélikus) és báró Reichenstein Ferenc miniszteri tanácsost nevezte ki az uralkodó. Salmen már 1862-ben — korára való tekintettel — nyugalomba vonult, helyébe br. Friedenfels Jenő (szász, evangélikus) került. Friedenfels 1848 szeptemberében elhagyta a magyar országgyűlést, majd a nagyszebeni szász népgyűlésen Erdélynek Magyarországtól való elszakadása mellett szavazott. A Bach-korszakban előbb a minisztériumban, majd a magyarországi helytartóságnál tel-

jesített szolgálatot. Az autonóm korszakban rendelkezési állományba kerül-
vén, a rendőrminisztériumba osztották be, ahol mint sajtófőnök működött, s
1861 májusában, amikor a sajtófőnökség az államminisztériumba került
át, oda helyezték. Kabos nyugdíjaztatása után az ő helyét gr. Teleki Miklós
erdélyi kir. táblai ülnök foglalta el. Nádasdy idején a kancellária tanácsát
olyan férfiak alkották, akik az októberi diploma alapján álltak, s a februári
pátens is elfogadták. 1863 őszén, amikor Nádasdy betegsége miatt egy
időre visszavonult az ügyek vezetésétől, az uralkodó Reichensteint alkanc-
cellárnak nevezte ki.

Nádasdy az erdélyi közigazgatási közegeket is kötelezte, hogy a feb-
ruári pátens szellemében működjenek. Minthogy ezzel szemben ellenállás
mutatkozott, Erdélyben is olyan provizóriumot hozott létre, mint amilyen
Magyarországon volt. Az új rendszerhez alkalmazkodni nem akaró törvény-
hatóságokat feloszlatta, aki az új esküt le nem tette, ahelyett mást nevez-
tetett ki, a lemondott főispánok helyébe adminisztrátorok kerültek. Minden
igyekezete azon volt, hogy az országgyűlés mielőbb összeüljön, és kiküldje
képviselőit a Birodalmi Tanácsba, s ezzel a februári pátens rendelkezései a
gyakorlatban megvalósuljanak. Sikerült is elérnie, hogy az országgyűlés
1863. július 30-án összeült, habár a magyar és székely képviselők nélkül,
akik feliratban tiltakoztak az oktroj ellen, és bejelentették kilépésüket. Az
országgyűlésnek a románok s a görög katolikus és görögkeleti hitfelekeze-
tek egyenjogúsítását kellett törvénybe iktatnia. A csonka országgyűlés meg-
szavazta az egyenjogúságot, és megválasztotta a birodalmi tanácsba küldendő
képviselőit. Nádasdy erdélyi sikerei még sem tudták megtörni a magyar-
országi ellenállást, és a bürokratikus oktroj Erdélyben is nehézségeket oko-
zott. Schmerling bukása Nádasdyt, az ő politikájának hűséges csatlósát is
menthetetlenül magával ragadta.

Ferenc József 1865. július 27-én gróf Haller Ferenc lovassági tábornok-
ot, a volt magyarországi kormányzóhelyettest bízta meg az erdélyi kancellá-
ria ideiglenes vezetésével. Haller tulajdonképpeni feladata a dualizmus és
ezzel Erdély uniójának előkészítése, tehát a különálló Erdély és erdélyi
kancellária felszámolása volt. A kancellária tanácsa Haller idejében lényeg-
ében nem változott. Reichenstein alkancellár Nádasdyval együtt távozott,
s így a hat tanácsosi helyből csak négy volt betöltve (Friedenfels, Horváth,
Moldovan, Teleki). Az egyik üres állást 1866. december 31-én betöltötték,
amikor Ferenc József Szentgyörgyi Gyula udvari titkárt, a kancellária iroda-
igazgatóját és országgyűlési, valamint személyügyi előadóját tanácsossá ne-
vezte ki. Szentgyörgyi kinevezésével, aki korábban alsó-ausztriai és mag-
yarországi bíróságoknál szolgált, s mielőtt a kancelláriába került volna,
utoljára Szegeden volt megyei törvényszéki ülnök, a tanács egy jogással
növekedett.

A porosz háború idején Ferenc József azt az utasítást adta Hallernak,
hogy ő, abban az esetben, ha az ellenség Bécsbe nyomulna, az elnöki irodá-
val Budára menjen, míg a kancellária személyzete maradjon Bécsben. Az
elnöki iratokat s a kancellárián őrzött más értékeket biztonság okából el
is szállították Budára, s azokat a háborús veszély elmúltával Szentgyörgyi
vitte vissza Bécsbe.

Haller 1865. augusztus 19-i felterjesztésében, amit a minisztertanács 27-i ülésén felolvasott, azt javasolta, hogy az uralkodó oszlassa fel az erdélyi országgyűlést, és hívjon össze újat, az 1791:11. tc. szerint, valamint azt, hogy állítsák helyre az 1861. évi törvényhatósági bizottságokat. Az új országgyűlésen, amely Kolozsvárott ült össze, a magyarok voltak többségben. Itt elfogadták, hogy az uniót kimondó 1848. évi törvénycikk érvényben van, majd az országgyűlést elnapolták, és kiírták a közvetlen választást a pesti országgyűlésbe.

Miután a magyar minisztérium kinevezése a kiegyezési tárgyalások sikeres befejezésének eredményeképpen megtörtént, Ferenc József 1867. február 27-én kéziratot intézett Hallerhez. Ebben közölte vele a minisztérium kinevezésének tényét s azt, hogy az új minisztérium feladata lesz Erdély unióját megvalósítani, aminek következtében az erdélyi kancellária hatásköre megszűnik. Hallernek érintkezésbe kellett lépnie gróf Andrássy Gyula miniszterelnökkel a kancellária megszüntetésének időpontjára és mikéntjére s az ügyek átadására nézve. A király csak azt írta elő, hogy az átmenet a közigazgatás és igazságszolgáltatás fennakadása nélkül, a köz- és magánérdekek lehető megóvásával történjék.

Az átadás időpontját március tizedikében állapították meg. Ekkor a kancellária elintézetlen iratait a miniszterelnökséghez származtatta át, új beadványokat pedig már nem fogadott el. Ugyancsak átadta az irodai és házi szükségletek fedezésére szolgáló hivatali pénzeket, a kancellária épületében található irodaszereket, bútorokat s egyéb készleteket, s a levéltárban található pénzeket és letéteket. Egyik utolsó ténykedéseként létszámkimutatást készített az alkalmazott személyzetről, s a minisztérium rendelkezésére bocsátotta a királyi bíróságok nála található létszámkimutatásait is.⁴⁷

A kancellária *levéltára* Bécsben maradt, s a király személye körüli minisztérium felügyelete alá került, a magyar kancellária levéltárával együtt. Ettől kezdve együtt kezelték a két levéltárat, együtt kerültek át 1872-ben Budára, a belügyminisztérium felügyelete alá, majd 1875-ben az Országos Levéltár őrizetébe.

Alárendeltség tekintetében az erdélyi kancellária — éppúgy, mint a magyar — elvileg közvetlen a királytól függött, gyakorlatilag azonban a minisztertanács alá tartozott. Az erdélyi kancellár azonban nem volt a minisztertanácsnak olyan teljes jogú tagja, mint a magyar, a tanácsnak csak azokon az ülésein vett részt, amelyeken erdélyi ügyeket tárgyaltak.

Az erdélyi kancellária a minisztériumokkal, a magyar és a horvát-szlavon kancelláriákkal és más központi hatóságokkal jegyzékváltás, ill. átiratok formájában levelezett. Az erdélyi közigazgatási és törvénykezési hatóságok: a főkormányzók, az erdélyi kir. tábla, a nagyszebeni legfelső törvényszék, a magyar megyék, székely és szász székek, a sz. kir. városok a kancellária alárendelt hatóságai voltak, ezekkel rendelvények formájában közvetlenül vagy a főkormányzók útján érintkezett.

A kancellária *területi illetékessége* a történeti Erdélyre terjedt ki a Partium nélkül, amelyet az 1861. évben Magyarországhoz csatoltak. A 2.

⁴⁷ D 228. 1867:158.

román határőrezred területéből — mint fentebb említettük — új törvényhatóság alakult, naszódi kerület néven.

Szervezetileg a kancellária két fő részre tagolódott: az elnökségre és a kancellária plénumát alkotó tanácsra. A tanács minden tagja mellett egy-egy előadó osztály alakult ki, az illető tanácsos referenciájába tartozó ügyek intézésére. Az egyik osztályon belül számvevői csoport alakult. A segédhivatalok: iktató, kiadó, irattár az ügyintézés formális lebonyolítását szolgálták.

Az erdélyi kancellária *hatáskörébe* kerültek át mindazok az erdélyi ügyek, amelyek korábban a belügy-, igazságügy- és vallás és közoktatásügyi minisztérium hatáskörébe tartoztak.

Önálló intézkedési joga a kancelláriának csak kisebb jelentőségű ügyekben volt. Ilyenek voltak: működési szabályzat és ügyviteli utasítás készítése, kisebb, alárendelt hivatalok részére, alacsonyabb rangú közigazgatási tisztviselők kinevezése és nyugdíjazása, kisebb bűnügyekben kegyelmezések, egyházak és lelkészek segélyezése, járadékok kiutalása, segély nyújtása elemi csapások sújtotta községeknek, ösztöndíjas és alapítványi helyek betöltése, tanári állások betöltése, a közegészségügyi szervezet személyi ügyeinek intézése, katonai szolgálat alóli felmentések és elbocsátások a hadsereg kötelékéből, kisebb költséggel járó kincstári építkezések engedélyezése, a kancellária rendelkezése alatt álló pénzalapok vagyonaival kapcsolatos intézkedések, egyes házasságok engedélyezése s más kisebb jelentőségű ügyekbeni intézkedések.

Az uralkodó döntése alá kerültek az Erdély közjogi helyzetét érintő ügyek, súlyosabb esetekkel kapcsolatos kegyelmi kérvények, magasabb rangú hivatalnokok kinevezése, a kitüntetési és nemességadományozási ügyek, alapítványok engedélyezése s más fontosabb ügyek.

Az uralkodóhoz kellett felterjeszteni — s előzőleg a minisztertanácsban megvitatni — a közigazgatás és bírászkodás szervezetének megváltoztatásával kapcsolatos kérdéseket, a vitás közigazgatási ügyeket, a katonai intézkedésekkel kapcsolatos felterjesztéseket, s végül a fontosabb állások betöltésére vonatkozó javaslatokat. A minisztertanács elnökének joga volt a kancellária működéséről felvilágosítást kérni.

D 228. ELNÖKI IRATOK

1860—1867

40 csomó, 9 téka, 22 kötet

1—40. Iratok	1860—1867	40 csomó
41—49. „Eisenbahnen in Siebenbürgen”, vasút- építési tervek	1864—1865	9 téka
50—56. Iktatókönyv	1860—1867	7 kötet
57—63. Mutató	1860—1867	7 kötet
64. Országgyűlési iratok iktatókönyve	1863	1 kötet
65—71. Legfelsőbb elhatározások	1860—1867	7 kötet

Az elnöki iroda a kancellár személy szerinti ügyintézésének lebonyolítására szolgált. Vezetője az első években Eder Károly, a volt erdélyi thesau-

rariatus tanácsosa, majd Szentgyörgyi udvari titkár volt. Elnökileg intézték mindazokat az ügyeket, amelyek bizalmas jellegűek voltak, és szigorú titoktartást követeltek meg.

Különösen a következő tárgykörökben történtek elnöki intézkedések:

A kancellária személyzete, ügykezelése, működése.

Az erdélyi közigazgatási hatóságok szervezése és működése.

A törvényhatóságok szervezése és működése, feloszlátása.

Az országgyűlés összehívása, működése és feloszlátása.

A fontosabb hivatali állások betöltése.

Forradalmi mozgalmak szemmel tartása és elfojtása.

Sajtó- és színházügy.

Erdély és Magyarország uniója.

Az elnökség ügyintézésének nyelve kezdetben a magyar, 1862-től a német.

Az elnöki iratokat évek és iktatószámok növekvő rendjében helyezték el az irattárban.

Az „*Eisenbahnen in Siebenbürgen*” c. tékákban Kazda Ferenc mérnöknek az erdélyi vasútvonalak építésére vonatkozó tervezetei, helyszín- és tervrajzai és költségelőirányzatai találhatók.

Az *iktatókönyvek*hez évenként *mutatót* készítettek. Ez személy-, hely- és tárgynevek betűrendjében közli az iratok tárgyát.

Az *országgyűlési iratok iktatókönyve* az 1863. évi elnöki iktatókönyv kivonata, együtt találjuk benne az országgyűlési iratokra vonatkozó iktatókönyvi bejegyzések másolatait. Maguk az iratok az 1863. évi iratok között, iktatószámuknak megfelelő helyen fekszenek.

A *legfelsőbb elhatározásokat* és kéziratokat, beérkezésük sorrendjében, külön e célra felfektetett kötetekbe másolták be. Ezek végén betűrendes tárgymutatót találunk, amely a legfelsőbb elhatározások kancelláriai iktatószámára és a másolati könyv megfelelő lapszámára utal.

D 229. ALTALÁNOS IRATOK

1860—1867

277 csomó, 29 kötet

1—2.	Ülésjegyzőkönyvek	1860—1867	2 kötet
3—7.	„Sitzungs-Verzeichnisse”, a tanácsban előadandó ügyek jegyzékei	1863—1867	5 csomó
8—249.	Iratok	1861—1867	242 csomó
250—273.	Mellékletek az iratokhoz	1861—1867	24 csomó
274—279.	Országgyűlési irományok	1863—1865	6 csomó
280—292.	Iktatókönyv	1861—1867	13 kötet
293—299.	Mutató	1861—1867	7 kötet
300.	Udvari előterjesztések jegyzéke	1863—1867	1 kötet
301.	Legfelsőbb kézjegyre méltatott folyamodványok jegyzéke	1863—1867	1 kötet
302.	Liber normalium, szabályrendeletek másolati könyve	1861—1867	1 kötet

303—305. A levéltárból kivett iratok jegyzéke	1861—1867	3 kötet
306. „Qualificationstabellen der für Siebenbürgen zugewiesenen ausgedienten Militärs”, polgári állásért folyamodó katonák nyilvántartása	1861—1865	1 kötet

A kancellária általános irattára a kancellária egyes osztályain intézett iratok összességét tartalmazza. A kancelláriának kezdetben négy, majd öt, ill. hat osztálya volt. Ezek között Kemény Ferenc kancellár a következő módon osztotta el az ügyköröket.

Az I. osztály (vezetője Kabos Dániel) intézte az országgyűlés ügyeit, továbbá a kebelbeli ügyeket, valamint a rendőrségi tárgyúakat (rendőrség, csendőrség, ispotályok, fenyítő házak, dologházak, Nemzeti Színház és más színházak, újságok, sajtó) s végül a kegyelmi ügyeket.

A II. osztálynak (vezetője Kozma Dénes) a vallásos tárgyakat (egyházi személyek, egyházi javak, alapítványok, canonica portio, vallásváltoztatás, egyházi személyek kihágásai), továbbá az egyházi tanulmányi tárgyakat, a vármegyék és székely székek közigazgatási ügyeit, egyéb hivatalok betöltésének ügyeit, az úrbéri ügyeket, a nemességi ügyeket s a házassági ügyeket kellett intéznie.

A III. osztályhoz (vezetője Róth Ágoston) a szász nemzet és szász székek közigazgatása, a városok és taksás helyek ügyei, a szász majorsági ügyek, továbbá a kereskedelem ügyei (útépítés, folyószabályozás, vámok, gyárak, tarifák, házaló kereskedés, kereskedelmi társaságok, külkereskedelem, privilégiumok, vásár-, hid- és hajóvám), a céhügyek, a postaügy, a mesterlegények vándorkönyvei, az útlevélügy, az előfogati ügyek és az árvák ügyei tartoztak.

A IV. osztály (vezetője Popp László) intézte a katonai ügyeket, a ki- és bevándorlási ügyeket, a pénzügyi tárgyúakat, az egészségügyet, s végül a népszámlálási és statisztikai ügyeket.

Nádasdy 1863. július 15-én új ügybeosztást vezetett be. Öt osztályt állított fel, s az I. osztály ügyköréből elvont bizonyos ügyköröket, és azok intézését Szentgyörgyi Gyula titkárra bízta. Az új ügybeosztás a következő volt: Szentgyörgyi látta el a kancellária irodaigazgatóságát, intézte az országgyűlési tárgyúakat, a megyei, vidéki és széki gyűlések ügyeit, s végül a fegyverekre és útlevelekre vonatkozó ügyeket (ez utóbbiak később az elnökségre kerültek át). Az I. osztály (vezetője Teleki Miklós) intézkedett mindazokban az ügyekben, amelyeket a kancelláriának az igazságügyminisztérium minőségében kellett ellátnia, továbbá hitelesítési ügyekben, a kir. tábla és a szebeni főtörvényszék személyi ügyeiben, a megyei, a vidéki és székely széki törvényszékek személyi ügyeiben, a rendőri kihágások ügyeiben, bírósági ügyekben beadott büntetéseleget iránti kegyelmi kérdésekben, börtönügyekben s végül úrbéri vitás ügyekben.

A II. osztály (vezetője Friedenfels Jenő) intézte a szászok közigazgatási ügyeit, a községi ügyeket, az egyleti ügyeket, az adóügyekben előforduló törvényhozási és közigazgatási kérdéseket, az állami költségvetéssel kapcsolatos ügyeket, az országos pénzalap ügyeit, a rendelkezési állományban levő

tisztviselők ügyeit, a hivatalnokok és szolgák illetményügyeit és a katonai ügyeket (népszámlálás, újoncoszás, katonai szolgálat alóli felmentés, elbocsátás, a hadsereg elszállásolása, élelmezése, felszerelése, pótlovazási és előfogati ügyek, csendőrség, rendőrség).

A III. osztály (vezetője Horváth István) feladata volt a főkormányzszék személyi ügyeinek, a megyék, vidékek és székely székek politikai közigazgatásának és személyi ügyeinek, a vallás- és közoktatásügyeknek és az oda tartozó alapoknak, a nemességi ügyeknek s végül a Theresianumban és más intézetekben megürült alapítványi helyek betöltésével kapcsolatos ügyeknek intézése.

A IV. osztály (vezetője Moldovan Demeter) intézkedett az iparügyekben, az építési ügyekben, a földművelés és erdészet, továbbá a mezei rendőrség ügyeiben, a postaügyekben, a statisztikai ügyekben, a kiszolgált katonák számára fenntartott szolgálati állások betöltésének ügyeiben, s végül a politikai úton kirótt büntetések elengedése iránti kegyelmi kérésekben.

Az V. osztály (vezetője Plecker József titkár) intézte a földtehermentesítési ügyeket, a felosztott 2. román határőrczred birtokviszonyainak szabályozását és az egészségügyeket. Törvényelőkészítő munkákat a kancellár esetenként osztott el a tanácsosok között.

Az ügyintézés módját tekintve kezdetben mindenben híven követték az 1848 előtt érvényben volt előírásokat és gyakorlatot. Csak Nádasdy hozott ezen a téren újításokat, amikor 1863. január 10-i elnöki rendeletével az új ügyosztály-beosztással párhuzamosan, az ügyintézés mikéntjének egyes részleteit is szabályozta.

A kurrens ügyeket az előadó nem vitte a tanácsülés elé, hanem az elintézés-tervezet elkészítése után revízióra adta le. A revíziót előbb Kabos tanácsos, majd az ő nyugdíjaztatása és Reichensteinnek alkancellárrá való kinevezése után az utóbbi látta el.

A fontosabb ügyeket (amelyeket a revízió is ilyeneknek minősített) a tanácsban adták elő. Bizonyos ügyek előadását a titkároknak is engedélyezték. Az illetékes ügyosztály titkára azonban akkor is részt vett az ülésen, ha az előadó a tanácsos (ügyosztályvezető) volt. A szavazás megtörténte után a titkár jegyezte fel az előadói ívre annak eredményét, ha különvélemény volt, azt is feljegyezte, megokolással és a véleményt adó megnevezésével. Fontosabb ügyekről, amelyekről hosszabb vita alakult ki, a titkárnak formális ülésjegyzőkönyvet kellett vezetnie s ezt csatolnia az elintézés-fogalmazathoz.

A tanácsban hozott döntés után elkészített elintézésfoglalmazat kiadmányozása előtt természetesen éppúgy revízióra került, mint a kurrens ügyek foglalmazatai. Bizonyos tanácsi ügyeknél azonban Nádasdy ezt a revíziót nem tartotta elegendőnek, ezeket saját jóváhagyására tartotta fenn. Elnöki rendelete szerint revízió után jóváhagyásra kellett leadni

a) minden legfelsőbb elhatározásra felterjesztendő kiadmány foglalmazatát;

b) az „ab imperatore” megjegyzéssel leérkezett kérvények érdemi elintézését;

c) olyan elintézéseket, amelyek tanácsi határozaton alapultak, de amelyekkel az előzetes revíziót végző tanácsos nem értett egyet;

d) a törvénytervezeteket vagy a közigazgatás számára kiadandó elvi rendeleteket;

e) olyan elintézések fogalmazatait, amelyekre nézve véleménykülönbség állt fenn az erdélyi kancellária és más központi hatóságok között;

f) esetenként más ügyeket, amelyeknél a jóváhagyást a kancellár vagy a revíziót végző tanácsos szükségesnek ítélte.

Az ügyiratot (a beadványt esetleges mellékleteivel és az előadói ívet rajta a kiadmányfogalmazattal) borítóívbe helyezték. Ezen feltüntették az iktatószámot, az ügyosztály számát, s azt, hogy az ügy kurrens-e vagy tanácsülésben adandó elő, s hogy az utóbbi esetben szükséges-e a kancellár jóváhagyása, továbbá a borítóívben foglalt iratok darabszámát, az ügy tárgyát s az ügyirat revízióra való leadásának napját. Revízió és approbáció után az irat a kiadóba került, s a további intézkedések az irodaigazgató felügyelete mellett mentek végbe.

Az *ülésgyűzőkönyvek* 1860. december 31. és 1867. március 11. között készültek magyar nyelven. 1861. március 15. előtt csupán az üléseken megjelent, ill. az azokról távol maradt tanácsosok neveit tüntetik fel, ettől kezdve ehhez járul még külön lapokon az egyes előadók által a tanácsülésen előadott ügy iratainak iktatószáma, az ügyek rövid tárgykivonata, és az elintézés. 1861. szeptember 16-tól kezdve elmarad a tárgykivonat közlése, csak az iktatószám és az elintézés van feltüntetve. 1862. június 20-tól kezdve az egyes előadók által referált ügyek iratainak iktatószáma és az elintézés módja mellett az ügy tárgyalásának menetét is feltüntetik: az előadó indítványát, az esetleges különvéleményeket és a tanácsi határozatot. Segédletük nincsen.

A „*Sitzungs-Verzeichnisse*” c. csomók azokat a jegyzékeket tartalmazzák, amelyeket az előadóknak Nádasdy rendelkezése értelmében kellett felkeltetniük a tanácsban előadandó ügyekről. Miután az előadó az ügynek a tanácsban való előadását javasolta, s a revizor vagy a kancellár e javaslatot elfogadta, jegyzéket kellett készítenie két példányban. Ezen feltüntette az előadás tárgyát és az előadó javaslatát, s azután az ülés előtti napon délig az egyik példányt a revizornak, a másikat a kancellárnak kellett átnyújtania. A kancellár a maga példányát az ülés előtt visszaadta az előadónak, aki azután rávezette arra a tanácsülésben a javaslat mellett és ellene szavazók nevét, és röviden közölte a tanácsi határozatot. Ez a jegyzék az ülést követő napon visszakérült a kancellárhoz. A másik példányt a revizor látta-mozgása után az irodaigazgatóságnak adták át, megőrzés végett. A jegyzékeket előnyomtatott, rovatolt ívkekre írták, Nádasdy idejében német, Haller kancellársága alatt magyar nyelven. A jegyzékeknek csak egyik példánya maradt meg, feltehetően az, amelyet az irodaigazgatóságnak adtak át. A tanácsi határozatot és a különvéleményeket ezek is tartalmazzák. A jegyzékek az ülések sorrendjében, s az egyes tanácsüléseken belül az osztályok szerint vannak elhelyezve. Az előadók az egy-egy ülésen általuk referált ügyek jegyzékeit ugyanarra az ívre írták, s azt aláírásukkal zárták le.

Az *iratok* évenként újrakezdődő iktatószámok növekvő sorrendjében követik egymást.

A *melléleteket* formai okokból emelték ki az iratok mellől, ilyenkor a megfelelő ügyíratra rávezették, hogy a melléletek „külön helyen” vannak. A melléleteket is évek és iktatószámok szerint rendezték.

Az *országgyűlési irományokat* tárgyi okokból emelték ki a fősorozatból és gyűjtötték külön sorozatba. Borítóíveiket eredeti helyükön hagyták, s azokra ráírták: „országgyűlési irományok”, sőt beléjük külön utalócédulát is helyeztek, ugyanezzel a felírással. A kiemelt iratokat azután évek és iktatószámok növekvő rendjében helyezték el a külön sorozatban.

Az *iktatókönyvek* egy-egy éven belül megadják az iratok iktatószámát, az előadó osztály számát, a beadó nevét, a beadvány tárgyát, az elintézés formáját és az irattárba helyezés napját. Az iktatás magyar nyelven történt.

Az iktatókönyvek *mutatói* egy-egy éven belül egyetlen szoros betűrendben közlik a vezérszóként kezelt személy-, hely- és tárgyneveket, rövid tárgykivonattal, és utalnak a megfelelő iktatószámokra. Magyar nyelvűek, de latin és német vezérszavakat is tartalmaznak, ezeknél utalás van a megfelelő magyar nyelvű vezérszóra. A mutató köteteknek elején helyezték el a megfelelő évi iratok közül azoknak a jegyzékét, amelyeket az előző irodába tettek át, vagy pedig a kancellária felosztásakor elintézetlenül adtak át a magyar minisztériumnak.

Az „*udvari előterjesztések jegyzéke*” az iktatókönyv kivonata, azokra az iratokra vonatkozó bejegyzéseket közöl, amelyeket a kancellária az uralkodóhoz terjesztett fel döntésre. Minden egyes felterjesztésnél utal a vonatkozó legfelsőbb elhatározás kancelláriai iktatószámára. Német nyelvű.

A „*legfelsőbb kézjegyre méltatott folyamodványok jegyzéke*” az uralkodói kézjeggyel ellátott, a kancelláriához „*ab imperatore*” érkező kérvényekről készült. Osztályonként közli a beérkezés sorrendjében az egyes folyamodványokra vonatkozó adatokat: a folyamodó nevét, a kérelem tárgyát, keltét, kabineti és kancelláriai iktatószámát, és utal a vonatkozó kancelláriai felterjesztés és legfelsőbb határozat iktatószámaira. Német nyelvű.

A „*Liber normalium*” másolati könyv, amelybe a kancellária által kiadott szabályrendeletek szövegét vezették be évek és iktatószámok egyszerű sorrendjében. A kötethez mutató is tartozik, amely a szabályrendeletek évén és iktatószámán kívül a kötet megfelelő lapszámára is utal. A szövegeket azon a nyelven másolták le, amelyen a kancellária kiadta őket.

A „*levéltárból kivett iratok jegyzékai*” azt tüntetik fel, hogy az egyes ügyiratokat, mely előadónak adták ki hivatalos használatra. Az iratoknak az irattárba való visszaérkezése után a megfelelő bejegyzéseket kihúzták.

A „*Qualificationstabellen*” c. kötet a közigazgatási szolgálatban elhelyezkedni kívánó kiszolgált katonák közül azoknak a nyilvántartása, akiket erdélyi alkalmaztatásra jelöltek ki.

D 230. SZÁMVEVŐSÉGI IRATOK

1819—1867

8 csomó, 3 kötet

1—2. Az országos alapok évi előleges költségvetései	1862—1867	2 csomó
3. Az országos alapok évi számadási zárlatai	1861—1867	1 csomó
4—7. Állami évi előleges költségvetések és havi javadalomkezelési kimutatások	1861—1867	4 csomó
8. A k. k. hung.-siebenbürg. Hofbuchhaltung erdélyi iratai	1819—1852	1 csomó
9—11. Előjegyzési könyv	1863—1867	3 kötet

A volt cs. kir. belügyminisztériumról, valamint a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumról az erdélyi kancelláriára szálltak azok a számviteli feladatok is, amelyeket e két minisztérium számosztálya addig Erdély vonatkozásában ellátott. A kancellária visszaállítása után ezeket egy ideig a Creditshofbuchhaltung, valamint a Cameralhauptbuchhaltung látta el. Miután azonban a magyar kancellárián belül megalakult annak számosztálya, 1862. március 26-án az erdélyi kancellária is a legfelsőbb számvevőszékhez fordult, és attól a maga számára két számvevő átengedését kérte. Úgy vélte ugyanis, hogy bizonyos könnyebbséget jelent és időkíméléssel is jár, ha a számvevői segédszolgálat közgei vele egyazon épületben és közvetlen érintkezésben vannak, míg a kamarai főszámvevőségnek nehézségeket okozhat e munka ellátásában az a körülmény, hogy az erdélyi vonatkozású segédletek és előjegyzések nincsenek nála. A legfelsőbb számvevőszék — a pénzügyminiszter hozzájárulásával — teljesítette a kancellária kérését, és két a magyar nyelvet tökéletesen bíró és az erdélyi viszonyokkal ismerős tisztviselőt adott át neki ottani szolgálattételre. A kamarai főszámvevőség állományába tartozó Hiersch Károly számtanácsos és a katonai számosztály egyik számtisztje, Béli Péter 1862. október 20-tól az erdélyi kancellárián dolgoztak. Később, amikor a katonai számvevőszéket átszervezték, a státusviszonyokat rendezni kellett, Béli az 1865. költségvetési év elejével az erdélyi kancellária státusába került át.

Az erdélyi kancellária számvevősége (administrative Rechnungs-Abtheilung) nem működött önálló osztályként, hanem a költségvetési ügyeket intéző II. osztály vezetőjének (Friedenfelsnek) irányítása alatt állott. A kancellária belső ügyvitelének 1863. évi, Nádasdy által történt szabályozása szerint mint ennek az osztálynak segédhivatala végezte a maga számvevői feladatait, költségvetési, pénzutasványozási, számviteli s más, a kincstári javadalmazás és kancellária ellenőrzése alá tartozó alapok kezelésével kapcsolatos ügyekben. Az állami pénzekből, az országos és más politikai alapokból történő kiutalások esetén a vonatkozó kiadványtervezetet revízió előtt meg kellett küldeni a számvevőségnek betekintés és esetleges megjegyzések megtétele végett, majd pedig kiadványozás után azért, hogy ott a kiutalás megtörténtét előjegyezze. Ha a számvevőség céljaira valamely más hatósággal kellett korrespondálni, a kiadvány tervezetét a II. osztály készítette el a kancellária más elintézéseivel hasonló módon.

Az országos alapok évi előleges költségvetései között a következőket találjuk:

- a) az erdélyi országos pénzalapok:
 - az országos járuléki alap (Landes-Concurrenzfond)
 - a tébolydaintézeti alap (Irrenfond) és
 - a himlőoltási pénzalap (Impffond)költségvetésére vonatkozó iratokat, köztük az országos járuléki alap évi költségvetésének megállapítására vonatkozó törvénytervezetek háromnyelvű szövegeit
- b) az erdélyi közalapok:
 - a Mária Terézia-féle árvaalap
 - a vegy- és bányatani pénzalap
 - a kereskedelmi pénzalap
 - a görög nem egyesült 30 000 forintos pénzalap
 - a görög nem egyesült Moga püspök-féle pénzalap
 - a görög nem egyesült papneveldei pénzalap
 - a görög nem egyesült sydoxialis pénzalap
 - az I. román határőrezred ruházati pénzalapja
 - a görög katolikus papneveldei pénzalap
 - a görög katolikus székesegyházi pénzalap
 - a görög katolikus elaggott papok pénzalapja
 - a görög katolikus nyomdai pénzalap
 - a görög katolikus iskolai jutalmak pénzalapja
 - a görög katolikus balázsfalvi baziliták pénzalapja
 - a görög katolikus Klein-féle pénzalap
 - a görög katolikus Szimai-féle pénzalap
 - a Románcai-féle ösztöndíj pénzalap

költségvetési előirányzatait. Ezeket a kolozsvári tartományi kir. főszámvévőség készítette, a számvévőségi ajánlatot azután a főkormányzók vizsgálta felül és módosította. Minden költségvetés két részből tevődik össze: az „összes költségvetésből”, amely csak sommásan közli a főtétételeket, s ennek mellékleteiként az egyes tételek részletező kimutatásaiból (a tevőleges tőkék kamatjainak költségvetése, a különböző bevételi források és szükségletek költségvetései).

Az országos alapok évi számadási zárlatainak csomójában a következőket találjuk:

- a) az országos alap (orsz. járuléki, tébolyda és himlőoltási alapok) zárlatait 1861—1866
 - a kamarai fizetőpénztárak összesített zárlatát
 - a kancellária költségvetési zárlatát az állami alapok (fegyintézeti, utépítési, vízepítési, vallásalap, iskolai alap) zárlataival
- b) a közalapok közül
 - a Dávid Antal-féle műipari pénzalap
 - a protestáns hittani pénzalap
 - az eladott lovakból gyűlt pénzalap
 - a vágómarhákból gyűlt pénzalap
 - az éhség idejéből való pénzalap

a segélyezési pénzalap
 az országház pénzalap
 a tekeasztal pénzalap
 a br. Josinczi-féle pénzalap
 a baromgyógytanodai pénzalap
 a siketnémák pénzalapja
 a rendőri büntetésekből gyűlt országos segélyezési pénzalap
 a földművelési pénzalap
 az országos erdészeti pénzalap
 a Hunyad megyei fogadalmi és Rudolf-alapítvány zárlatait az 1864—1865. évekből.

Az *állami évi előleges költségvetések* az 1861—1867. évekről vannak meg. Mellettük találjuk az egyes évek költségvetési keretéből történt kiutalások nyilvántartásait (havi javadalomkezelési kimutatások). Az anyag végén foglalnak helyet az 1864—1867. évi állami költségvetések fogalmazványai.

A „*k. k. hungarisch-siebenbürgische Hofbuchhaltung*” 1852-ig működött. 1848 előtt a magyar és erdélyi kancelláriáknak, 1848 után a cs. kir. minisztériumoknak adott szakvéleményt magyar, ill. erdélyi vonatkozású számvevőségi ügyekben. 1853-ban a Cameralhauptbuchhaltungba olvadt bele. Itt őrzött töredékes iratai erdélyi vonatkozásúak, legnagyobb részük a felettes hatósághoz intézett jelentés fogalmazványa. Itt vannak továbbá három évből (1844, 1846, 1847) a nagyszebeni erdélyi kamarai számvevőség által készített kimutatások a költségvetési év végén mutatkozó kincstári pénzkövetelésekről (Martinszinse, Kameral Ländertaxen, Protectionstaxen, Beiträge, ausserordentliche Einnahmen). Ezenkívül itt található az erdélyi politikai alapok és országos pénztár számadásaira tett megjegyzések fogalmazatai (Mängels Entwürfe zu den politischen Fonds-Journalen 1848—1851, über die Journale der provincial Cassa 1848—1849).

Végül ebben az iratsomóban fekszik Maczedonfy iktatóhivatali vezető néhány irata, köztük a minisztériumok irattárából kikölcsönzött s oda visszaadott iratok térítvényei.

Az *előjegyzési könyvekben* a számvevőség a pénzkiutaló rendeleteket, az engedélyezett pénzösszegeket és a kiutalások megtörténtét (a vonatkozó pénzügyminiszteri számokkal) tartották nyilván. A bejegyzéseket az összegek rendeltetésének megfelelően csoportosították (központi ügyvezetés, közigazgatási kormányzás, országgyűlés, fenyítő intézetek, építési hivatal, útépítési pénzalap, vízépítési pénzalap, vallási pénzalap stb.).

D 285. EDER KÁROLY ERDELYI KANCELLÁRIAI ELNÖKI
 IRODAVEZETŐ IRATHAGYATÉKA

1857—1862

1 csomó

1. Iratok

1857—1862

1 csomó

Eder Károly guberniumi tanácsos az erdélyi kancellária elnökségének volt az irodavezetője. Irathagyatékában magántermészetű levelezése talál-

ható, ebben pártfogást kérő levelek is, különösen az októberi diplomát követő időből. Emellett örökségére vonatkozó iratok, ügyvédjével folytatott levelezése, és eredeti peres iratok fekszenek itt a gombási zálogbirtokot terhelő követelése ügyében.

D 191—227.

M. KIR. HELYTARTÓTANÁCS

1861—1867

Ferenc József az 1860. október 20-i diplomában bejelentette az 1848 előtti magyarországi főkormányiszék, a m. kir. helytartótanács újbóli életbe léptetését. Október 30-án ifj. Majláth György volt baranyai főispánt magyarországi főtárnokmesterré s belső titkos tanácsossá nevezte ki, és „addig is, míg Magyarországnak kir. helytartója kinevezetnék”, a m. kir. helytartótanács elnökletét és az ország politikai közigazgatásának ideiglenes vezetését ráruházta.

A m. kir. helytartótanács elnöksége hatáskörét és ügyintézését tekintve éppúgy elkülönült a m. kir. helytartótanáctól, mint az 1848 előtti időben, amikor a helytartótanács elnöke, a nádor, a maga irodájában intézte a helytartói hatáskörénél fogva őt illető ügyeket vagy, mint ahogy Albrecht főherceg idejében a kormányzóság elkülönült a helytartóságtól. A visszaállított helytartótanács elnökségi iratait és a tulajdonképpeni helytartótanácsi iratokat egyetlen fondnak tekintjük ugyan, keletkezésük történetét, tárgyukat azonban — tekintettel a köztük levő különbségekre — külön-külön ismertetjük.

D 191. ELNÖKSÉGI IRATOK

1861—1867

401 csomó, 71 kötet

1—469. Elnöki iratok	1861—1867	398 csomó, 71 kötet
470. Útlevelügyi iratok	1862—1867	1 csomó
471. A helytartó személyes jegyzőkönyve	1861—1865	1 csomó
472. Kivonatok	1862—1866	1 csomó

Majláth György főtárnokmester hivatali működését 1860. november 16-án kezdte el, a budai ún. összpontosított helytartóság (k. k. vereinigte Statthaltereien für Ungarn) elnöki hivatalában, mely ettől kezdve a m. kir. helytartótanács elnöksége néven szerepelt, azonban csak 1861. január 1-jével alakult át személyi összetételében oly módon, hogy a magyar nyelvű belső ügykezelésre áttérhetett. Így belső ügyviteli szempontból az utóbbi dátum az elválasztó határvonal, s a helytartótanács elnökségének regisztratúrája 1861. január 1-jével kezdődőleg iktatott iratokat tartalmaz; az ezt megelőzők az összpontosított helytartótanács elnökségi iratai (D 161.) közt vannak elhelyezve. A folyamatosság személyi téren is megvolt, január 1 után is, mind az ötvenes évek, mind a 48 előtti idők hivatali gyakorlatával: az újjáalakult elnöki iroda igazgatója egészen a kir. helytartó kinevezéséig Szalay István maradt, ugyanaz, aki az összpontosított helytartóság elnöki

Ferenc József

Benedek

Szécsen

Esterházy

ifj. Majláth György

Forgách

G. Zichy Herman

Schmerling

Nádasdy

Gróf Pálffy Mór

Mitis

Menapace

Az októberi diploma kora államférfiainak aláírásai

irodáját vezette, s korábban, még József nádor alatt, a nádori irodában szolgált. A helytartó kinevezése után pedig Schaffer Pál helytartótanácsos vette át az irodavezetést, akit ugyancsak az összpontosított helytartóságtól örökölt az új rendszer, s aki csak törte a magyar nyelvet. Ez a kontinuitás világosan mutatja a visszaállított helytartótanács elnökségének jellegét, melyet a 48-as forradalmi eszmék megtagadása, s a magyar ökonzervatívok és osztrák császári bürokraták közötti kompromisszum határozott meg.

Az 1861. év politikai fejleményei később Majláthot arra készítették, hogy állásáról lemondjon. Lemondását az uralkodó november 3-án fogadta el, s ugyanaznap nevezte ki gr. Pálffy Móric altábornagyot m. kir. helytartóvá. Pálffy a katonai önkényuralom szellemében vezette a helytartótanács elnökségét egészen 1865. július 18-ig, amikor is — a politikai helyzet megváltozása, az ún. Schmerling-provizórium bukása következtében — Ferenc József visszahívta, s br. Sennyei Pált, a helytartótanács volt elnökhelyettesét nevezte ki főtárnokmesternek és — ideiglenes jelleggel — a helytartótanács elnökének. Az elnökség működését a kiegyezés után, 1867. március 1-jével szüntette be. Jogkörét lényegében a belügyminisztérium elnöki hivatala vette át, s iratai is ennek a birtokába kerültek.

Az elnökség *főle rendelt szerv* a magyar kancellária, ill. annak elnöksége volt. Ettől kapta a rendeleteket, s ennek küldte felterjesztéseit. A minisztériumok és más központi főhatóságok közül egyedül a rendőrminisztériummal folytatott számottevőbb levelezést; minthogy e közös hatóságokkal a magyar törvények értelmében nem lehetett fölé-, ill. alárendeltségi viszonyban, szabály szerint ezekkel általában a kancellárián keresztül érintkezett, s csak különös esetekben közvetlenül, elnöki jegyzékváltás útján.

A magyarországi pénzügyigazgatási szervekkel: budai országos pénzügyigazgatóság, pozsonyi, soproni, kassai, nagyvárad, temesvári pénzügyigazgatóságok; a csendőri hatóságokkal: főfelügyelőség, ezredparancsnokságok; a katonai hatóságokkal: országos katonai főparancsnokság, temesvári hadparancsnokság, általában a közös „cs. kir.” hatóságokkal átírat formában levelezett, megkereséseket intézett hozzájuk, s válaszolt megkereséseikre. A magyarországi rendőri hatóságok, bár bizonyos vonatkozásban egyenesen a rendőrminisztériumtól függték, a helytartótanács elnökségének jelentéstételre voltak kötelezve.

Átiratok formájában levelezett az elnökség a magyar törvénykezési szervekkel: az országbíróval, főtörvényszékekkel is.

Az *alárendelt szervekkel*: a helytartótanáccsal, megyékkel és szabad kerületekkel (ill. ezek kormánybiztosaival), a 16 szepesi várossal, a sz. kir. városokkal, az orsz. építészeti hivatallal, a magyar állami számvevőséggel rendeleti úton érintkezett.

Az *ügykezelés nyelve* a belső szolgálatban s a magyar közigazgatási és törvénykezési hatóságok felé a magyar, a közös hatóságok felé (rendőrigazgatóságok felé is) a német volt.

A helytartótanács elnökségének *területi illetékessége* egyezett a magyar kancelláriáéval, kiterjedt a Magyarországtól 1849-ben elcsatolt területekre is.

Az elnökség hatásköre az idők folyamán többször változott. Oda tartozott általában a bizalmas, politikai és államrendőri ügyek intézése s más

főhatóságok elnökségeivel a közvetlen érintkezés. 1861. január 24-től, az ekkor életbe léptetett új ügyfelosztásnak megfelelően, a sajtóügy s az útlevelügy tárgyalását, amely eddig az elnökségen történt, a helytartótanács vette át. Pálffy Móric helytartói kinevezésével kapcsolatban ezek az ügyek — legalábbis részben — ismét az elnökségre kerültek vissza. Pálffy hatáskörét 1861. november 5-én kiadott, részletes helytartói utasítás szabályozta, ez a helytartó számára messzemenő jogokat biztosított s kötelezéseket írt elő, a helytartótanács hatáskörét viszont lényegbevágó módon megnyirbálta.

Az utasítás szerint a helytartó a helytartótanács főnöke, ő vezeti s ellenőrzi az ország politikai közigazgatását, s ezenfelül gyakorolja a reá személy szerint mint helytartóra ruházott jogokat. Ő intézi el az uralkodótól, a kancellártól vagy az októberi diploma határozatai értelmében Magyarországra is kiterjedő hatáskörrel felruházott más központi kormányzásoktól személyes elintézés végett közvetlenül hozzá utalt ügyeket. A helytartótanács minden tanácsülésén elnökölhet, vagy azokat meghallgathatja, s joga van a helytartótanács rendes ügykezelésének biztosítására általa alkalmasnak tartott intézkedéseket tenni. Az ország közigazgatásában észlelt fogyatkozásokon saját hatáskörében segíthet, vagy felsőbb helyen javaslatot tehet a szükséges intézkedések megtételére. Ő gondoskodik az egész országban közhírré teendő legfelsőbb parancsoknak és az ország ügyeiben illetékes központi hatóságok rendeleteinek kihirdetéséről és végrehajtásáról. Az általa kibocsátott s az egész országra érvényes rendeleteket saját névalíráásával adja s hirdeti ki.

A rendőrség legfelsőbb vezetése az egész országban a helytartót illeti. Megfelelő intézkedéseket tesz a közrend, nyugalom és közbiztonság megóvására, szükség esetén fegyveres erő segítségével is. A helytartó továbbá az illetékes felsőbb hatóságokat az országban tapasztalt minden fontosabb eseményről értesíti, és azoknak az ország állapotáról általában állandó tudósításokat küld.

A helytartó kezében van a sajtó, az egyletek, színházak, színi előadások, az útlevelügy és az idegenellenőrzés legfelsőbb vezetése. Ő ad engedélyt olyan egyletek működésére, amelyeké magasabb jóváhagyáshoz nincs kötve. Állandó színház felállítására felsőbb engedélyt kell kikérnie.

Nemességi fokozatok, rendek, címek és kitüntetések adományozása iránt a helytartó tesz javaslatot. Ő engedi meg az elemi csapások által károsult lakosok számára az országos gyűjtést. A helytartótanács hatáskörébe tartozó ügyágak évi költségvetéseit ő terjeszti fel jóváhagyás végett. Az uralkodónak a kancellár útján javaslatot tesz a helytartótanácsosok, főispánok és más megyekormányzók kinevezésére. Ő nevezi ki Buda és Pest fővárosokban a polgármestert és városbírókat. Ő adhat a hivatalnokoknak bizonyos keretek között szabadságot, jutalmakat, segélyt, fizetési előleget. Örökös minden alatta álló politikai hivatalnok magaviselete fölött, s fegyelmi hatalmat gyakorol.

A helytartónak jogában áll a bírósági és pénzügyi közegektől felvilágosítást kívánni, s e közegek kötelesek neki a kívánt felvilágosításokat megadni. A helytartó a rábizott ügyek vezetéséért felelős. A helytartói utasításban megjelölt ügyeket november 14-től kezdve az elnökségen tárgyalták, a

vonatkozó beadványokat tehát a helytartótanáctól az elnökséghez kellett áttenni. Az útlevelügyeket már november 12-én átvette az elnökség. A már fennálló fegyelmi bizottmány a hozzá utalt ügyeket november 14-től kezdve elnöki szám alatt tárgyalta.

Az elnökség idővel bizonyos kisebb jelentőségű személyzeti ügyek intézését a helytartótanácsra bízta. Így 1862. február 1-jével oda kerültek át az úrbéri bíróságok feloszlatásával kapcsolatos ügyek, 1864. február 1-jével a rendelkezés alatti tisztviselők és szolgák ügyei.

1865 júniusában a helytartótanács törvényes hatáskörének visszaállításával megszűntek az elnök különleges jogai. Ettől kezdve csak a következők ügyeket jelölték ki az elnökségnél való tárgyalásra:

az uralkodóházat illető ügyek,
 diplomatikai jellegű ünnepélyességek,
 kitüntetések általában,
 cs. kir. rendőrségi, állami számvevőségi és építészeti tisztviselők és szolgák személyi ügyei,

államrendőrség és közbiztonság felsőbb szinten, rögtönítelő bíróságok engedélyezése,

a sajtóügy adminisztratív része, különösen lapengedélyezések, továbbá színigazgatói s előadási engedélyek,

különös titoktartást igénylő vagy egyéb okoknál fogva elnöki elintézés alá tartozó tárgyak,

külföldi útlevelügy,

a megyekormányzók kinevezése és illetményei, továbbá egyelőre az alispánok, főjegyzők, főügyészek, főszolgabírák és törvényszéki ülnökök, sz. kir. városokban a polgármesterek, főbírák és főkapitányok kinevezése,

a helytartótanácsi elnökhelyettesek, tanácsosok és titkárok szabadságengedélyezése,

az elnökséghez beosztott tisztviselők jutalom- és segélydíjai,

az országos alap 1851/52. évi maradványa,

egyházi személyek előléptetése iránti előzetes tárgyalások,

a rendelkezési állományban levő tisztviselők ügyei a VI. fizetési osztálytól felfelé,

az 1848/49-ben elkobzott s később visszaadott javak jövedelmének kiszolgáltatása iránti tárgyalások,

az 1859/60. évi hivatalos hírlapiktatási díjak beszedése és kezelése,

a hivatalos hírlapok ügyei. (D 191. 1865:3029.)

A következőkben külön-külön ismertetjük az elnökségi iratok egyes részállagait.

1. Elnöki iratok

1—388. Iratok	1861—1867	388 csomó
389. Szabályrendeletek	1861—1867	1 csomó
390—398. Acclusa, különccsomók	1862—1865	9 csomó
399—439. Iktatókönyv	1861—1867	41 kötet
440—452. Mutató	1861—1867	13 kötet
453—457. Irrattári számmutató	1861—1866	5 kötet

458—463. Idegen számok könyve	1861—1866	6 kötet
464—466. Irattári szerelőkönyv	1863—1866	3 kötet
467. „Rendeletek és beadványok jegyzéke”	1865	1 kötet
468. „A segélyért folyamodó szükölködőknek jegyzőkönyve”	1865—1867	1 kötet
469. „Verzeichnis der disponiblen Beamten und Diener des bestandenen k. k. General Gouvernements und der 5 k. k. Statthaltereien-Abtheilungen”, névjegyzék	1861	1 kötet

Az iratok római számokkal és betűkkel jelzett kútfők szerint tagolódnak. Egy-egy kútfő anyaga évek s ezeken belül alapszámok növekvő rendjében van elhelyezve. Alapszámon belül az iratok iktatószámaik növekvő rendjében követik egymást. Alapszámként mindig a legalacsonyabb iktatószám szerepel.

Az egyes kútfők tárgya a következő:

I. Uralkodóház

I. a. Udvari utazások

I. b. Kitüntetések, nemesség- és címadományozás

II. Az ország állapota. (Térképezés, határok, közjogi ügyek, történeti emlékek stb.)

III. Közigazgatás. (Szervezési ügyek. Az 1865. évi országgyűlési választások iratai 1865:335. alapszám alatt.)

III. a. Politikai tisztviselők személyi ügyei

III. b. Számvevőseni tisztviselők személyi ügyei

III. c. Szabadságügyek

III. d. Segélyek, fizetési előlegek

III. e. Nyugdíj, kegydíj

III. f. Időleges szolgálattételre beosztott rendelkezés alatti hivatalnokok (Csak 1862. és 1863. évben.)

III. g. A volt cs. kir. hivatalok feloszlatása folytán rendelkezés alatti állapotba jutott hivatalnokok kedvezményi időszakának meghosszabbítása (Csak 1863-ban)

III. h. A helytartótanács kebelbeli ügyei

III. k. A kir. helytartó körútja. (Csak 1863-ban)

III. r. Megyék és sz. kir. városok szervezési és személyi ügyei

III. v. A volt szerb vajdaság ügyei (Csak 1861-ben)

IV. A rendőrség szervezete

IV. a. Közrend és nyugalom (Függetlenségi, nemzetiségi, munkás- és parasztmozgalmak, politikai szervezkedés és propaganda, a lengyel forradalom magyarországi kihatása, olasz—magyar légio, az emigránsok tevékenysége)

IV. b. Sajtóügy (Köteles példányok, hivatalos lap)

IV. c. Tiltott sajtótermékek terjesztésének meggátolása

IV. d. Nyilvános rendezvények engedélyezése (Színelőadások, bálak stb.)

IV. e. Egyesületi ügyek

IV. f. Közbiztonság (Betyárok, rablóbandák kézrekerítése)

- IV. g. Politikailag kompromittáltak ügyei
 - IV. h. Politikailag veszélyes egyének szemmel tartása (Forradalmi ágenssek stb.) — Az 1863—64. évi lengyelországi felkelés magyarországi hatása.
 - IV. i. Útlevelügyek (Külföldi útlevelügy csak 1862 áprilisáig)
 - IV. k. Ínségi ügyek (Elemi csapások, gyűjtés, adomány, ínségi közmunka, belső vándorlások)
 - IV. m. Fegyverügyek (Becsémpészésük az országba, engedély nélküli gyártásuk, raktározásuk, fegyvertartási engedélyek)
 - IV. n. Felségsértési és forradalmi ügyek
 - IV. o. Forradalmi kiáltványok és röpiratok felkutatása
 - IV. p. Rögtönítélő bírósági ítélet alá tartozó bűntettek (Rablógyilkosságok stb.) 1865—1867.
 - V. Egészségügy
 - VI. Igazságügy (Bíróságok szervezése)
 - VI. a. Bírák személyi ügyei
 - VI. b. Ügyvédek
 - VII. Katolikus egyházi ügyek
 - VII. a. Református egyházi ügyek
 - VII. b. Egyéb egyházak ügyei
 - VIII. Közoktatásügy
 - IX. Hadügy (Újoncozás, elbocsátási váltságdíjak, polgári állásokra pályázó leszerelt katonák. Előfogat, beszállásolás, karhatalom) — Az 1866. évi hadjárat.
 - X. Építés- és közlekedésügy
 - X. a. Építési és közlekedési (posta, vasút stb.) alkalmazottak személyi ügyei
 - XI. Pénzügy
 - XI. a. Pénzügyi és koronauradalmi alkalmazottak személyi ügyei
 - XII. Gazdasági ügyek. Gazdasági iskolák
 - XII. a. Gazdasági iskolák alkalmazottainak személyi ügyei
 - XIII. Községi ügyek. (Tagosítás, ezzel kapcsolatos parasztmozgalmak.)
- A *szabályrendeletek* évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve.

Az *acclusa* tárgya a következő: „Magyarországnak az összes kormányzati ágak szerinti beosztása” c. mű összeállításához beküldött, statisztikai adatokat tartalmazó jelentések (390—391.), Csesznák József csurgói szolgabíró fegyelmi ügye, az iratok közt Kapornak mezőváros és Misefa, Almás, Gyűrűs, Padár, Orbánosfa és Bezeréd községek adóketési és -beszedési könyvei az 1854/55. és 1857/58. évekre (392—393.), Pap Zsigmond kővárvidéki főkapitány és társai elleni vizsgálat (394.), megyei és sz. kir. városi tisztviselők minősítvényi táblázatai az 1865. évből (395—398.).

A *mutató* az egyes iratok iktatószámaira utal.

Az *irattári számmutató* az egyes iktatószámoknak megfelelő kútfőjelzetet és alapszámot közli, szabályrendeletek esetében pedig ezt a tényt. Az 1867. évi iratokhoz nincsen irattári számmutatónk, ennek az évnak az iratai kútfőként nézendők át.

A *rendeletek és beadványok jegyzéke* csupán azt közli, hogy mikor, honnan s mely szám alatt érkezett a beadvány, s hogy azt melyik előadó vette át tárgyalás végett.

A *segélyért folyamodók jegyzőkönyve* a folyamodó nevéen kívül azt közli, hogy a folyamodványt mikor adták át a pesti cs. kir. rendőrigazgató-ságnak jelentéstétel végett, s mikor érkezett onnan vissza, továbbá az elnöki döntést, a segély összegével. A „jegyzőkönyv” 1867. december végéig halad, a kiegyezés után a belügyminisztérium elnökségén vezették.

A „*Verzeichnis*” a rendelkezési állományba került volt kormányzósági és helytartósági alkalmazottak névjegyzéke.

2. Útlevelügyi iratok

470. Iratok 1862—1867 1 csomó

A külföldi útlevelügyekkel kapcsolatos iratokat az elnökségen 1862 áprilisától kezdve külön iktatták. Ezt az ilyen ügyek nagy tömege s a velük járó külön adminisztráció tette indokolttá. Az elnökségi általános iratok között ennélfogva csak 1862 áprilisa előtt keletkezett útlevelügyi iratokat találunk. A külön útlevelügyi részállag iratai és segédkönyvei nem maradtak fenn. A meglevő csekély számú ilyen irat némelyikéről kimutatható, hogy 1867 után valamelyik belügyminisztériumi ügyirathoz volt csatolva.

3. A helytartó személyes jegyzőkönyve

471. Iratok 1861—1865 1 csomó

Pálffy Móric helytartónak volt egy ún. „személyes jegyzőkönyve”, melybe a bizalmasabb ügyeket vezette be. Miután 1865-ben állásától megvált, ebből a személyes jegyzőkönyvből átadott az elnökségnek 36 darabot. Ezeket az elnökségi általános iratok között, 3670/1865. III. sz. a. helyezték el, s az irattárat utasították, hogy e darabok mindegyikét a fenti szám alatt vegye föl a tárgymutatóba. Magukon az iratokon az eredeti iktatószám olvasható, ez alatt, vízszintes vonallal elválasztva, P. P. betűk. Az iratok 1861. november —1865. június 26-ig kerültek iktatásra.

Az átadott iratok tárgya: különös titoktartást igénylő személyi ügyek (kinevezési javaslatok, megyekormányzói állások betöltése, feljelentések különböző hivatali személyek ellen, Ferenc József kézirata Pálffyhoz a földbirtokosoknak az alapítványi pénzekből adható kölcsönök tárgyában, gyárosok és főpapok adományai a kormányajtó céljára, az országgyűlési választásoknál közreműködni hajlandó egyének névsora stb.), továbbá inségi és sajtó-, valamint cenzúraügyek, s az uralkodó 1865. évi pesti látogatásával kapcsolatos iratok.

Az iratok évek és iktatószámok szerint vannak rendezve. A sorozat igen hézagos, minthogy Pálffy az általa őrzött iratoknak csak egy részét adta át. Kutatni az anyagban úgy lehet, hogy az elnökségi általános iratok 1865.

évi mutatókönyvét nézzük át, vagy pedig az iratokat darabról darabra át-
nézzük.

4. Kivonatok az elnök alkalmi jegyzeteiből

472. Iratok

1862—1866

1 csomó

Pálffy Móric helytartó, majd Sennyey Pál főtárnokmester működésével kapcsolatos iratok. Ezeket a „kivonatokot” az elnöki hivatalban készítették, ún. votumiveken (előadói íveken). Tartalmilag két fő részből állnak, egyik a helytartótanács elnökének meghagyása alapján készített felszólítás valamelyik tanácsoshoz, a másik a tanácsos jelentése. Ezek után esetleg az elnök megjegyzései vagy további utasításai következhetnek. Ily módon tehát a helytartó, ill. főtárnokmester rövid úton érintkezett a helytartótanáccsal. A legkülönbözőbb kérdésekben, melyek részben utazásai során szerzett személyes tapasztalatai, hozzáérkezett beadványok, nála kihallgatáson megjelent személyekkel folytatott tárgyalások vagy a sajtóban megjelent újságcikkek kapcsán merültek fel, kért a helytartótanáctól felvilágosítást vagy javaslatot, vagy adott ki utasítást. Leggyakrabban valamely folyamatban levő ügy állása felől érdeklődött, az addig lefolytatott tárgyalások iránt intézett kérdést.

Néhol a kérdés kiindulópontjául szolgáló levél, újságcikk vagy egyéb irat a votumivben fekszik.

A kivonatok iktatószámokat viselnek. Némelyeket (beadványokat) a helytartó azzal küldött át a helytartótanácsra, hogy ott iktassák be. A sorozat igen hézagos, 500 körüli iktatott darabból csak kb. 80 darab fekszik a csomóban. Az iktatószám után néhol „a. j.” (alkalmi jegyzetek) rövidítés olvasható.

Az iratok tárgya a legkülönbözőbb. A beadványok között van egy emlékirat „Az osztrák pénzügyi krízis” címmel.

Ebben a csomóban helyeztük el a Pálffy Móric helytartóhoz meghívottakról vezetett nyilvántartást is.

D 192—226.

TANÁCSI IRATOK

1861—1867

A helytartótanács szervezésénél az 1848 előtti törvényeket vették alapul, az új hivatalt a régi mintájára igyekeztek megszervezni, s a helytartótanácsra vonatkozó 1723. évi törvényt és az annak szervezetét szabályozó 1790:17. törvénycikket követték, figyelembe véve a hivatalképességet az ország minden osztályára elvileg kiterjesztő 1843/44:5. törvénycikket is.

A visszaállított helytartótanács működését a magyar nemzetnek az a része, amely az 1848 márciusi törvények alapján állott, soha nem ismerte el törvényesnek.

A gyakorlatban a Budán székelő ún. összpontosított helytartóság (k. k. vereinigte Statthaltereien für Ungarn, D 163). az októberi diploma kiadása után egy ideig még tovább folytatta működését. Ferenc József ugyanakkor,

amikor Majláth Györgyöt a helytartótanács elnökségének vezetésével bízta meg, 1860. október 30-án br. Sennyey Pált a helytartótanács elnökhelyettesévé nevezte ki. A cs. kir. helytartóság ettől kezdve mint m. kir. helytartótanács működött, a hivatali apparátus azonban egyelőre lényegében a régi maradt. Szervezetében, ügykezelésében csak 1861 januárjában állott be változás. A helytartósági osztályvezetők ekkor kerültek rendelkezési állományba, s az újonnan kinevezett tanácsosok ekkor kezdték meg működésüket. A belső ügykezelésben január 1-jével tértek át a magyar nyelvre. Ettől kezdve az új hivatal folyamatosan működött, egészen a kiegyezés utánig, amikor azután 1867. március 10-ével megszűnt, s hatáskörét az újonnan megalakult minisztériumok vették át.

A visszaállított helytartótanács életében — mint az októberi diploma korának kormányzattörténetében általában — három időszakot különböztethetünk meg: az autonóm rendszer, a Schmerling-provizórium és a kiegyezési tárgyalások időszakát. Az autonóm rendszer 1861. november 5-ig tart, amíg Majláth vezeti az elnökséget és Sennyey, majd annak lemondása után 1861 szeptemberétől Károlyi László a helytartótanácsot. Az elnök a helytartótanács ügyeinek közvetlen irányításába csak kivételes esetekben folyt be, a közvetlen vezetés az elnökhelyettes kezében volt, a tanácsüléseken is rendszerint ő elnökölt. A tanácsosok számát az 1860. december 16-i királyi rendelet húszban állapította meg, majd december 29-én, a Szerb Vajdaság megszüntetése s területének Magyarországhoz történt visszacsatolása után további két tanácsosi állást rendszeresített az uralkodó. A tanácsosok kiválasztásánál — a vonatkozó törvények értelmében — figyelemmel voltak arra, hogy általuk a tanácsban az egyes országrészek és lehetőleg számarányuknak megfelelően, a nemzetiségek és bevett vallásfelekezetek képviselve legyenek. A tanácsosok megoszlása természetesen e követelményeknek távolról sem felelt meg, semmiféle szempontból. Vallásra nézve aránytalanul sok (15) volt a katolikus, ezek közül kettő egyházi ember. Nemzetiségre nézve a magyarok voltak a számarányukon felül képviselve (13 tanácsossal). Osztályhelyzetüket tekintve 14 volt a nemes (köztük 4 birtokos), 8 pedig polgári személy. (Ez utóbbiak közül csak egy volt magyar, a többi német, szerb és szlovák.) A nemzetiségiek nem bírták az általuk képviselt nemzetiségek bizalmát, és csak lányhán képviselték azok érdekeit. Korábbi pályafutásukat tekintve nagyrészt megyei, szolgabírósági, úrbéri törvényszéki tisztviselők voltak, legtöbbjük az ötvenes évek alatt is szolgált. Képzettségükre nézve volt köztük jogász, mérnök, gazdasz, orvos, pénzügyi tisztviselő, a gazdasági szak azonban aránytalanul gyengén volt képviselve, míg viszont erősen túltengett a jog.

A Majláth által kiválasztott tanácsosok működése nem nyerte el a bécsi kormánykörök bizalmát. A rendőrminiszter 1861. november 4-én egy feljelentést közölt a magyar kancellárral, mely szerint a helytartótanácsban belül kormányellenes propaganda folyik, s különösen Havas és Péchy tanácsosok, valamint Abonyi és Szapáry, de maga Károlyi elnökhelyettes is kétszínű. Kormányellenes politikát folytatnak. Egy nappal később az uralkodó Károlyit szabadságolta, és a helytartótanács ügyeinek vezetését Privitzer Istvánra, a m. kir. udvari kancellária előadó tanácsosára bízta.

Pálffy Móric gróf, az új helytartó azután tisztogatást végzett a tanácsosok soraiban. Ő csak azokat tartotta megbízhatóknak, akik az ötvenes évek folyamán állandóan szolgálatot teljesítettek, s a legmegfelelőbbnek tartotta a régi helytartóság tanácsosait, s így azok közül a hazaiak rövidesen majd mind visszakerültek állásukba. A helytartótanács a Schmerling-provizórium időszakában lényegileg megszűnt, s csak nevében maradt a régi. Törvényes hatáskörét azonban a helytartó különleges hatásköre korlátozta, és testületi, tanácsjellegét is eltörölték, ettől kezdve a helytartó egymaga képviselte a vezetése alá rendelt hatóságot. Noha a fontosabb ügyeket ezután is ülésileg tárgyalták, e tanácskozmányok már nem viselték magukon a régi kollegiális testület tanácsuléseinek bélyegét. A helytartó egyébként csak ritka esetekben elnökölt maga ez ülésekben, a közvetlen vezetés Privitzer kezében volt. Az irányítást mégis Pálffy gyakorolta elnöki hivatala útján, s a személyéhez intézett, de a helytartótanácsnál tárgyalt folyamodványok közül a fontosabbakat betekintés végett meg kellett neki küldeni.

A visszaállításkor a helytartótanács ügyvitelét ugyanazokra az alapokra fektették, mint 1848 előtt. Az 1861. évi „ügykezelési rendtartás” mindenben az 1801. évi királyi utasítás és az 1848-ig fennállott gyakorlat szem előtt tartásával készült. A jegyzőkönyvi vagy iktatóhivatal naponta elhozatta a postáról a hivatalos leveleket. (A gyorsfutár által érkezett iratok, a táviratok és az udvari rendeletek közvetlenül az elnökségre kerültek.) Az iktató vagy aliktató felbontotta a postát, az ügydarabokra felírta az ülés napját s az ügyosztály számát. Ezután az iktatószemélyzet rávezette az intrá a bemutatás napját és az iktatószámot, elkészítette az iktatókönyvi bejegyzést és átküldte az iratokat jegyzék kíséretében az irattárba. Ott az iratokat év, kútfő és tételek rendjében lajstromozták (1862-től kezdve nincsenek lajstromkönyveink), kikeresték az előiratokat, s az iratokat azokkal együtt az előadókhoz küldték. Az előadó első kötelessége volt a sessionale (ülésben tárgyalandó) különválasztása a currenstől (csak röviden elintézendőtől). Currens tárgyaknak azokat tekintették, amelyek érdemleges tárgyalást nem igényeltek, csupán adminisztratív elintézést (más hatósághoz áttétel, sürgetés, tudomásulvétel, pótlás kérése stb.). Ezután az előadó az iratokat kiosztotta a fogalmazók között, a currensket még ülés előtt expediáltatta, s felülvizsgálatra küldte a helytartótanács vezetőjéhez. A sessionale esetében kész véleményt (votum) vitt a tanácsba, ami, ha nem volt ellene észrevétel, a tanács határozatává vált, különben a tanács határozatához képest megváltoztatták. Ülés után az előadó elkészítette a fogalmazványokat. A titkár vagy fogalmazó az általa készített fogalmazványt kelettel és névaláírással látta el. Az előadó a fogalmazványt átnézte, kijavította, keltezte és láttamozta, majd az ülés valamennyi fogalmazatát egy héten belül felülvizsgálat végett az elnökséghez küldte. A kiadóhivatal és a számvevőség külön, az 1848 előtti gyakorlatnak megfelelő utasítást kapott.

Minden előadó (tanácsos vagy megbízott titkár) mellett egy ügyosztály működött, a beosztott személyzetből. Az ügyosztályok száma és ügybeosztása az idők folyamán a szükségnek és a személyzeti adottságoknak megfelelően változott, számuk 21—25 körül mozgott. Az 1863. évi alföldi aszály külön inségi osztály felállítását vonta maga után (1864 végétől 1865 végéig működött), ennek volt a feladata a kölcsönkérelmek tárgyalása és az inségi

közmunkák irányítása. Az 1865. évi országgyűlés idejére külön országgyűlési osztályt állítottak fel.

A tanács munkájának megkönnyítésére — ugyancsak a régi mintára — bizottságokat állítottak fel. Legelőször az egyházi bizottmány alakult meg. A tanulmányi bizottmány szervezése nem az 1848 előtti mintájára történt, hanem a helytartótanács kebelén belül; általában azt az elvet igyekeztek érvényesíteni, hogy a bizottmányok a helytartótanács kiegészítő részei, amelyekbe azonban szükség esetén külső szakértőket is meghívhatnak. A közlekedési bizottmány 1862-ben alakult meg. Egy-egy konkrét feladat megoldására időről időre további bizottmányokat hoztak létre.

Az ügyintézésnek ez a módja azonban már nem felelt meg az idők követelményeinek, és mind nagyobb lemaradásokat eredményezett. Az ötvenes években hozott rendszabályok, amelyek nagy része továbbra is érvényben maradt, a közigazgatás teendőit tetemesen megnövelték. A visszaállított helytartótanácsra különösen a földtehermenlésítéssel, bányászattal, gazdaszáttal, közlekedéssel, újoncozással, s más ügyekkel kapcsolatban olyan terhek hárultak, amelyek az 1848 előtti helytartótanácsnak a gyakorlatában még nem — vagy legalábbis nem ilyen mértékben — jelentkeztek. Míg a régi helytartótanácsnál 1847-ben az ügydarabok száma 49 000 körül járt, 1862-ben a visszaállított helytartótanács iktatmányainak száma a 129 000-et is meghaladta. Ennek következtében az elnöki helyettesek és tanácsosok idejük jórészét a tanácsban és különböző bizottmányi ülésekben töltötték, és nem tudtak a felülvizsgálatra, ill. az ügyek előkészítésére megfelelő időt fordítani. Ezért Pálffy 1863-ban létszámszaporítást kért és kapott (az addigi két elnökhelyettes helyett ezután négy elnökhelyettese volt a helytartótanácsnak), és az ügyintézés módját megváltoztatta. Az egész hatóságot négy ún. „szakosztályra” osztotta, mindegyik szakosztály élén egy elnökhelyettesel. Egy-egy szakosztály alá 5—7 ügyosztály tartozott. A sessionalia-t ezentúl általában a szakosztályüléseken tárgyalták meg, amelyeken az illető szakosztályhoz tartozó tanácsosok vettek részt. A teljes tanácsülésbe ettől kezdve csak a legfontosabb elvi kérdéseket vitték (új törvényes határozattervezetek, a fennálló törvények alóli kivételek, az egész helytartótanácsot illető ügyek) s a nem rendszeresített, az évi költségvetésben elő nem irányzott tetemes költségeket okozó ügyeket. Ezek a teljes ülések sem voltak a régieknek teljesen megfelelőek, rajtuk a szakosztályok főnökei kívül az egyes szakosztályok több-kevesebb tanácsosa és titkára vett részt. Az ügyintézésnek ez az új módja az eddigi bizottmányi ügyintézését lényegében feleslegessé tette. A bizottmányok egy részét meg is szüntették, csak a vallási, meg a tanulmányi és a közlekedési bizottmányok maradtak meg, mert ezek legfelsőbb elhatározásnak köszönhatték létrejöttüket. Az új szervezet a helytartótanács közvetlen vezetésével megbízott Privitzer hatáskörét csorbítatlanul hagyta.

A helytartótanács életében újabb fordulat állott be akkor, amikor az uralkodó 1865 júniusában a Schmerling-provizóriumnak véget vetett, ami a helytartótanács törvényes hatáskörének visszaállítását jelentette. Július 18-ával megszűnt Pálffy helytartói szereplése is, a helytartótanács elnökségét Sennyey Pál vette át. A szakosztályok szerinti ügyintézés — gyakorlati szükségből — továbbra is megmaradt, a fontosabb ügyeket azonban ezentúl

újra a teljes tanácsülésben tárgyalták meg. A helytartótanács tiszti személyzetének egy része ismét kicserélődött, a centralista politika híveinek helyét magyar konzervatívok foglalták el, akik fő feladatuknak a kiegyezés előkészítését tekintették.

A helytartótanács levéltárának rendszere az 1861. évben — az 1847. évi mintájára — híven tükrözi a hatóság szervezeti tagolódását. Az iratokat ügyosztályonként kezelték, így lajstromozták, s az irattárban ennek megfelelően hagyták együtt. Az 1862. évtől kezdve azonban az irattár az ügyosztályoktól átvett iratokat tárgyak szerint kútfőkbe osztotta és a segédkönyveket is kútfők szerint vezette. Ezenkívül vannak ügyviteli segédkönyvek, melyek az egész anyagra nézve (osztály- vagy kútfőtagolódás nélkül) közősek. A következőkben tehát először az 1861. évi iratokat, majd az 1862—1867. évi iratanyagot, végül a közös ügyviteli segédkönyveket ismertetjük.

1861. évi iratok

A helytartótanács az 1861. évben 25 osztályra tagolódott. Mindegyik osztály élén egy tanácsos vagy egy az osztály vezetésével ideiglenesen megbízott más tisztviselő állt. A tanácsülésben az osztályhoz beosztott ügyekről az osztály vezetője vagy helyettese referált. Minden egyes osztálynak meghatározott ügyköre volt. Az egyes osztályok iratai külön-külön vannak elhelyezve, kútfők és tételek rendjében. Kútfő és tétel körülbelül ugyanazt jelentti, mint az 1848 előtti helytartótanács levéltári rendszerében: az előbbi egy-egy ügy vagy ügycsoport iratainak összességét, a második az iratváltás egy fázisát. A kútfőket és tételeket az osztály irattárán, ill. a kútfőn belül folyamatosan számozták, a beadvány és a hozzá tartozó kiadványfogalmazat mindig ugyanazt a tételszámot viselik, de az utóbbinál a tételszám után a) jelet írtak. Nem mindegyik irat fekszik a tételszám szerinti helyén, némelyiket előíratként szerelték későbbi ügyirat mellé, ilyenkor a lajstromkönyv közli a vonatkozó utóirat számát.

Minden osztály iratairól külön lajstromkönyvet vezettek. Ezeknek a lajstromkönyveknek a rendszere ugyanaz, mint az 1848 előtti helytartótanács hasonló könyveié. A kötet elején számsor közli az osztály által intézett iratok iktatószámait növekvő sorrendben, s megadja mindeniknél a kútfő és tétel számát, amely alatt az iratot lajstromozták. Ezután következik maga a lajstrom, kútfők s ezeken belül tételek növekvő rendjében. A lajstrom közli az egyes kútfők sorszámát és tárgyát, majd az egyes tételek sorszámát, a beadvány tárgyát (a beadó nevével együtt), számát és keltét s helytartótanácsi iktatószámát. Ez utóbbi szám alatt, esetleg piros tintával, a csatlakozó tétel száma található. A kiadvány tételszáma után csupán az elintézés módja (kinek ment a kiadvány), a kiadvány kelte és iktatószáma szerepel (ez utóbbi általában egyezik a beadvány iktatószámával). Ha az iratot elintézés helyett más osztályba tették át, az elintézés módja helyett piros tintával erre való utalást találunk. Az elintézés módja alatt a csatlakozó elő- és utóirat iktatószáma, éve, esetleg kútfő- és tételszáma van bejegyezve. A kötet végén (vagy külön kötetben) mutató van, mely az iratok

rövid tárgyat közli, főként személy- vagy helyneveket vetítve ki, betűrendben, és a megfelelő kútfő- és tételszámra utal.

Készült ezenkívül minden osztály irataihoz egy-egy „felszerelési jegyzék”-nek nevezett ügyviteli segédkönyv is, amely az osztály által intézett iratok iktatószámait közli, azok növekvő sorrendjében, s megadja mind-egyiknél a megfelelő kútfő- és tételszámot, valamint azt az iktatószámot, amely alatt az érintett ügy elintézését nyert, valamint az irathoz szerelt előiratok számát.

A kutatás a lajstromkönyvek alapján történik. A kéréslapon az osztály nevét s a kútfő és tétel számát kell megadni.

D 192. I. KEBELBELI OSZTÁLY

1861

10 csomó, 2 kötet

1—10. Iratok	1861	10 csomó
11. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
12. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Ez az osztály intézte a helytartótanács kebelbeli tisztviselőinek alkalmazásával, előléptetésével, nyugalmazásával kapcsolatos ügyeket, napidíjasok és szolgák felvételét és elbocsátását, bérük utalványozását, fegyelmi ügyeiket. Ez foglalkozott a tisztviselők elleni panaszok vizsgálatával. A fizetések szabályozása, előlegezése, rendkívüli tiszteletdíjak megállapítása is ennek az osztálynak a feladata volt. A hivatali segélyeket, jutalmakat itt állapították meg. Az özvegyi nyugdíjügyek, árvák kegydíjának ügyei is ide tartoztak.

Az osztály foglalkozott továbbá az uralkodót, az uralkodó családot és az udvart illető ügyekkel. Kitüntetések, címek és méltóságok adományozására vonatkozóan javaslatokat tett.

A berendezési tárgyak leltárba vétele, a szükségletek beszerzése, az épületek épségére való főfelügyelet is az osztály feladatai közé tartozott.

Itt intéztek végül bizonyos adminisztratív természetű ügyeket (iratok megküldése, okmányok kiállítása, díjak kiszabása, körözések, csődök, zártételek közzététele a hírlapokban stb.), és az osztály feladatai közé sorolták a tisztii névtár készítésének irányítását.

A lajstromkönyv élén elhelyezett számsor az osztályon intézett ügydarabok iktatószámait ülésenként csoportosítva sorolja fel.

D. 193. II. EGYHÁZI ELSŐRENDŰ OSZTÁLY

1861

10 csomó, 2 kötet

1--10. Iratok	1861	10 csomó
11. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
12. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Ide tartozott minden, az egyházi személyeket és szertartásokat illető ügy. Így a püspökök, kanonokok, prépostok, apátok kinevezése, előlépte-

tése, elhalálózása, egyházi személyek nyugdíjazása, egyháziaknak adományozott címek, kitüntetések, továbbá a szerzetesek ügyei (szerzetesrendek névkönyvei, vagyonleltárai, kölcsönök, segélyek, kitüntetések, szerzetesek kéregetése stb.).

Az egyházmegyék belkormányzatát is ez az osztály ellenőrizte. Itt foglalkoztak a plébániák és plébánosok ügyeivel (dézsmakárpótlás, földadómgévváltás, összeírások, ezek megtagadása, plébániajavadalmak betöltése, vizsályok a községekkel). A püspöki uradalmak bizonyos ügyeit is jelentették a helytartótanácsnak (házeladás, birtokbérlet, követelések stb.) A püspöki körleveleket, az egyházmegyék névtárait felterjesztették, éppúgy a templomok és paplakok építésével kapcsolatos iratokat. Az osztály foglalkozott továbbá a házassági díszpenzációs ügyekkel (felmentés az özvegység törvényes tartama, a háromszori kihirdetés, a keresztlevél, felmutatása stb. alól), valamint a vegyesházasságokra és a vallásváltoztatásokra, a házasságon kívül született gyermekek törvényesítésére vonatkozókkal.

D 194. III. EGYHÁZI MÁSODRENDŰ OSZTÁLY

1861

9 csomó, 2 kötet

1—9. Iratok	1861	9 csomó
10. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
11. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Ez az osztály intézte a kat. vallásra vonatkozó tanulmányi, tanári s egyéb ügyeket. Ide tartozott az elaggott papok nyugdíjazására szolgáló alapítványok kezelése, a papnöveldek felügyelete, az egyházi alap követelései és terhei, az egyházi és tanulmányi tőkepenzék kölcsönadása, a templomok és kápolnák alapja számadásainak felülvizsgálata. Itt intézték a hitoktatók fizetésével, görög katolikus papok özvegyeinek és árváinak nyugpénzével kapcsolatos ügyeket.

A vallási célokra szánt hagyományok, kegyes alapítványok ügyében is ez az osztály intézkedett.

D 195. IV. FELSŐBB OKTATÁSI OSZTÁLY

1861

19 csomó, 4 kötet

1—19. Iratok	1861	19 csomó
20—21. Lajstrom	1861	2 kötet
22. Mutató	1861	1 kötet
23. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Ide tartozott minden a közép- és felsőoktatással kapcsolatos ügy: az egyetem, az akadémiák, liceumok és gimnáziumok minden tanulmányi, személyzeti, igazgatási és fenntartási ügye. A tanulmányi bizottmány, a tanterületek, az iskolatanácsosok, a tanszemélyzet ügyeiben döntöttek. Az

egyes tanintézetek szervezeti és egyéb kérdései is foglalkoztatták az osztályt: a pesti tudományegyetem és a hozzá tartozó intézmények (egyetemi könyvtár, egyetemi nyomda), a Nemzeti Múzeum, a budai József Műegyetem, a jogakadémiák ügyeiben, a kassai és nagyváradai nemesi konviktusok visszaállításának kérdésében intézkedtek. Egyes városok régi gimnáziumaik visszaállítását kérték, a szerzetesrendek iskoláival kapcsolatban intézkedések történtek. Az idegen tanárok eltávolításának kérdésével is foglalkozott az osztály, intézkedett rendelkezési állományba helyezésük ügyében. Itt intézték a tanári állásért folyamodók ügyét, tanárok nyugdíjügyeit.

További feladata volt az osztálynak a tanügyi költségvetések felülvizsgálata. Iskolai alapítványok, segélyek, ösztöndíjak, tandíjmentesség ügyében döntöttek. Az iskolák javadalmazását határozták meg, a tandíjakkal való elszámolásokat vizsgálták felül, a Theresianum és a löwenburgi akadémia alapítványi helyeinek betöltése felől határoztak. A tankönyveket, tanítási rendszert illetően lényeges problémák merültek fel: a magyar nyelvtanítás kérdése, a magyar közjog, történelem és földrajz mikénti oktatása, a katolikus gimnáziumok tanrendszerének módosítása. Ide terjesztették fel az iskolák tankönyveiket, lecketerveiket, órarendjüket, programjukat, tanácskozási jegyzőkönyveiket.

Az iskolai fegyelemre való felügyelettel kapcsolatban is akadtak az osztálynak teendői: különböző fegyelmi ügyeket ide terjesztettek fel, diákok katonai fogságára, felségsértő kijelentéseire vonatkozóan is találunk iratokat. Iskolából való kizárás, vizsgák alóli felmentések, felvételi engedélyek, magántanulási engedélyek, vizsgaengedélyek fordulnak még elő.

Végül ide tartozott minden tudományos társulat főfelügyelete. A Tudományos Akadémia jegyzőkönyveit felülvizsgálták, a Kisfaludy Társulat működését ellenőrizték. Foglalkoztak építészeti emlékek kikutatásának, a műemlékvédelemnek ügyeivel.

D 196. V. ELEMI ISKOLAI OSZTÁLY

1861

12 csomó, 2 kötet

1—12. Iratok	1861	12 csomó
13. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
14. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az osztály ügyköre nem csupán az elemi (falusi, pusztai, normális) iskolákra terjedt ki, ide tartozott a tanítóképezdék, főreáltanodák, alsó és felső ipar- és gazdasági iskolák, leánynevelőintézetek, rajz-, zene- és énekiskolák, testgyakorló és vívó intézetek, kiseddóvó intézetek szervezeti, személyi költségvetési, tanulmányi és igazgatási ügyeinek felügyelete is.

A katolikus püspökségek jelentéseket küldtek be a katolikus népiskolák állapotáról, kimutatásokat terjesztettek fel, jelentették új iskolák megnyitását, fennálló hiányokról számoltak be, az iskolák mindennemű ügyeiben tettek felterjesztéseket. Előfordul iskolának szerzetesrendre történő átruházása is.

Az iskolai kerületek mindenfajta ügye is ide került. Találkozunk iskolák szervezésével, felállításával, építésével, bővítésével, fenntartásával, költségeinek fedezésével kapcsolatos iratokkal. Nagyszámú irat foglalkozik a tanítói állások betöltésével, tanítók kinevezésével, illetményeik megállapításával, jutalmazásukkal, elmozdításukkal, nyugdíjukkal stb. További iratok a tannyelv kérdésével foglalkoznak, kimutatásokat tartalmaznak a tanulókról, jelentéseket a tanítók viseletéről, panaszokat ellenük, az iskolák részéről gyakorlott méhészetről és gyümölcsfatermesztésről számolnak be. Az iskolák és iskolai alapítványok számadásaival, pénztáraik vizsgálatával kapcsolatos ügyeket is ide utalták. A tanítók vizsga- és ösztöndíjügyei, házassági ügyei is foglalkoztatták az osztályt. Végül a zsidó iskolákra való felügyelet is ennek az osztálynak az ügykörébe tartozott.

D. 197. VI. HELVÉT ÉS AGOSTAI. KIHÁGÁSI ÉS FEGYELMI OSZTÁLY

1861

10 csomó, 2 kötet

1—10. Iratok	1861	10 csomó
11. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
12. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az osztály elsősorban az evangélikus és református egyházak felett az államot az 1790/91:26 tc. értelmében megillető legfelsőbb felügyeleti jogból keletkező ügyeket intézte. Itt tárgyalták a lelkészek illetményügyeit, adómentességét, az egyházaknak nyújtandó segélyeket. Ide jelentették az iskolaépítéseket, itt tárgyalták a templomépítésekre adandó segélyek kérdését. Ide tartozott a tábori lelkészek kinevezése, lelkészek elmozdítása, az egyházi zsinatok kérdései, ide jelentették az egyházi gyűlésekkel kapcsolatos zavarásokat, ezzel kapcsolatban történtek intézkedések királyi biztos kiküldésére a pesti evangélikus zsinatra, a gönci esperességi gyűlés felosztatására. A katolikus és protestáns egyházak közötti súrlódások ügyei is ide kerültek, valamint a protestáns községek egymás közötti vitái, protestáns gyülekezet és városi község közötti viszály, lelkészi működés megtagadása miatti panaszok.

Az egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyveket is fel kellett terjeszteni. Benyújtották a felsőbb iskolák tantervét. Az evangélikus iskola- és oktatásügy ellenőrzése is az osztály feladatkörébe tartozott. A magyar nyelvhasználat, a tanszemélyzet névsora, előmeneteli kimutatások, előadások, tanszékek szaporítása, a magániskolák állapota és felügyelete, a népiskolákban használt ingyenkönyvek, a lőcsei evangélikus állami gimnázium ügyei fordulnak elő. Találkozunk a protestáns gimnáziumok tanrendjével, a sárospataki főiskolán tanulók névsorával, tanulmányi eredményeikkel, iskolák szervezésével, felállításával is. Nyomdász elleni panaszról is olvasunk evangélikus énekeskönyv egyházi jóváhagyás nélküli kinyomatása miatt.

Ide tartoznak a protestáns alapítványok ügyei is.

A szuperintendensek elhalálózását, választását bejelentették. Innen utaltak ki segélyeket protestáns templomok és iskolák építésére, javítására, s engedélyeztek gyűjtést ilyen célra. Találunk továbbá az 1859. szeptember

1-i vallásügyi pátenshez ragaszkodó egyházakról szóló jelentéseket. Áttérésekre vonatkozó adatok is előfordulnak.

A külföldi egyetemekre kimenni kívánó protestánsok útlevelügyeit is az osztály intézte.

A házassági akadályok, azok alóli felmentések, válások ügyeivel is ennek az osztálynak kellett foglalkoznia.

Az osztálynak volt még egy másik feladata is. Ide osztották azokat a fellebbezéseket, amelyeket magánfelek kihágási ügyekben adtak be, közigazgatási szervek döntései ellen (13. kútfő). Végül itt fekszenek a hivatalnokok elleni fegyelmi vizsgálatok, fenyítő eljárások iratai (14. kútfő).

Az osztály lajstromkönyvének számsorát ülésenként vezették, feltüntetve mindig az ülés keltét, melyben az egyes iratokban foglalt ügyet tárgyalták. Ez a lajstromkönyv tartalmazza a VII. osztály irataira vonatkozó bejegyzéseket is.

D 198. VII. GÖRÖG NEM EGYESÜLT, SZERB OSZTÁLY

1861

3 csomó, 1 kötet

1—2. Görög nem egyesült iratok	1861	2 csomó
3. Zsidó iratok	1861	1 csomó
4. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az iratok, a *görögkeleti* papság, lelkészek és tanítók kinevezési ügyeivel, felszentelésükkel, elmozdításukkal, elhalálozásuk bejelentésével, névsorukkal, fizetésükkel, jövedelmeikkal, adómentességükkel foglalkoznak. Más részük egyházi épületekre való gyűjtés, ill. adományozás engedélyezésére vonatkozik. A görögkeleti iskolai alapítványok, a szerb nemzeti alap, görögkeleti ösztöndíjak ügyei fordulnak elő. A Matica Srbska ügyei, tanítóképző intézetekkel, papnövédekkel kapcsolatos, egyházi és tankönyvekre vonatkozó iratokat találunk. Az egyházközségek rendezésével is foglalkozik néhány irat. Előfordulnak még panaszok görögkeleti papok ellen, súrlódások a görögkeletiekkel. A görögkeleti vallásra történt áttéréseket is ide jelentették.

A 15. kútfő a *zsidók* ügyeivel kapcsolatos iratokat tartalmazza. Ezek között találunk a hitközségekre, templomokra, iskolákra, alapítványokra, adományokra, rabbikra vonatkozókat. Rabbi és hitközség közötti súrlódás, ortodoxok és újítók közötti viszálykodás is fordult elő. A házasságok felbontását is jelenteni kellett.

Az osztály lajstromkönyve a VI. osztályéval van egybekötve.

D 199. VIII. ORSZAGOS KÖZJOGI OSZTÁLY

1861

15 csomó, 1 kötet

1—15. Iratok	1861	15 csomó
16. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet

A közjogi osztály ügyköre igen kiterjedt volt, iratai között a legkülönbözőbb ügyekkel kapcsolatosak fordulnak elő.

Az osztály egyik legfontosabb feladata volt a megyék és szabad kerületek szervezése. Az iratok egy része így a törvényhatóságok felállításával, megszervezésével foglalkozik. Az egyes megyék közönsége jelentette a megyei és törvénykezési hivatalok átvételét, a pénzügyi hatóságokkal, csendőri és katonai szervekkel történt összeütközéseket, az árvapénzek és bírói letétek átvételét. Felterjesztették a megyei közgyűlések jegyzőkönyveit, a tiszti névsorokat, a fizetési jegyzékeket. A helytartótanács szabályozta a pénzügyi hivatalok viszonyát az új megyékhez, szervezte meg a kerületeket, határozta meg a szolgabíróságok új székhelyeit, a megyei pótadók kivetésének ügyét. Ide osztották a megyék tiltakozásaival, közjogi sérelmeikkel kapcsolatos iratokat. Végül a megyék megintésére, ideiglenes hatáskörük áthágásától való eltiltására vonatkozó iratok fekszenek itt.

Az ország integritásának helyreállításával kapcsolatban is akadt az osztálynak tennivalója. Ide tartoztak az elcsatolt területek visszacsatolásának, bekebelezésének, a régi megyehatárok helyreállításának ügyei. A hivatalos nyelvhasználatot, a hivatalok egymás közötti viszonyát itt szabályozták. Találunk az iratok között a címerek és jelvények használatával, kétfejű sasok levételével, a dunai hajózásnál a nemzeti lobogó használatának szabályozásával kapcsolatosakat is.

Az iratok egy része országgyűlési ügyekkel foglalkozik (33. kútfő). A megyék felterjesztették követválasztási határozataikat, a követválasztásokra vonatkozó jegyzőkönyveiket. Kérték az országgyűlésnek Pesten való tartását. Az országgyűlési képviselőválasztásra kirendelt középponti választmányoknak a választók összeírásáról és a választások lefolyásáról készített jegyzőkönyvei is ide kerültek. Végül néhány irat az országgyűlési épülettel kapcsolatos ügyeket tartalmazza.

A rögtönítelő bíróságok fenntartására, ill. újak felállítására vonatkozóan is a közjogi osztály vezetője referált.

Találunk olyan iratokat, amelyek ki- és bevándorlási ügyekkel, engedély nélküli kivándoroltak vagyonának lefoglalásával, továbbá állampolgársági ügyekkel, honossági igazolványok kiadásával, névváltoztatásokkal, nemességi ügyekkel (nemesség elvesztése, visszaadás iránti kérelem elutasítása), örökbefogadásokkal, nagykorúsításokkal, törvényesítésekkel, vegyes házasságból származott gyermekek megkeresztelésével foglalkoznak. Előfordulnak házassági engedélyügyek, gyermektartási ügyek, hagyatékügyek, magánkövetelések, ki- és betáblázások, ingóságok végrehajtás útján való visszaadása, földtehermentesítési kötelezvény átírása, ügyvédek elhalálozásának, lemondásának bejelentése stb.

Végül bankjegyhamisítás, talált kincsek beszolgáltatása, bitang jóságkörözése ügyében is intézkedett az osztály.

1—53. Iratok	1861	53 csomó
54—55. Lajstrom	1861	2 kötet
56. Mutató	1861	1 kötet
57. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

E két osztály közül egyik a Duna melléki, másik a Tisza melléki megyék és kerületek ügyeit intézte. Irattárunk s ezzel párhuzamosan lajstrom-könyvük közös, mégpedig annyira, hogy e kettős tagozódást nem mutatja.

Az iratok tárgya igen sokrétű. Zömmel a megyék, járások és községek olyan ügyeivel foglalkoznak, amelyek nem tartoznak a VIII. osztályba.

A határügyek között országosakat is találunk (Magyar- és Morvaország közötti határ megvonása).

A megyei és járási közigazgatás átszervezése, irányítása és ellenőrzése alkotta az osztály (ill. osztályok) fő feladatát. Megyei tisztújítás, hivatalátadás, állások rendszeresítése, kinevezések, a megyei, kerületi és járási hivatalok személyzeti és illetményügyei tartoznak ide. Hivatalnokok elleni panaszok, fegyelmi ügyek is fordulnak elő. A megyei pénztárak és alapítványok ügyeinek iratait is itt találjuk. Ide tartoznak még a megyék évi és havi költségvetései, a hivatalnokok utazási és átköltözködési költségei (kb. 4700 tétel!), középületek kijavítása, haszonbérbe adása, eladása, megyeházak építése, börtönök javítása, fegyencek élelmezése stb. A megyei és bizottmányi ülések jegyzőkönyveit fel kellett terjeszteni (10. kútfő). Végül itt vannak a megyei bizottmányok feloszlására, a tisztikarok leköszönésére, királyi biztosok kinevezésére vonatkozó iratok, s a biztosok jelentései. Némelyik biztos mellé katonai fedezetet rendeltek ki.

A rendezett tanácsú városokkal, ezek kormányellenes hangulatával, az ezek ellen hozott intézkedésekkel foglalkozik néhány irat. (A gyulai városi tanács leköszönése által pl. állítólag „egy rémpárt” kerítette kézre a kormányt a városban.)

A községi ügyek iratai között községek panaszait, jegyző, bíró elmozdítása iránti kérelmeket, hatósági önkény elleni panaszokat, községi hivatalnokok visszaéléseire, bírói hivatal betöltésére vonatkozó iratokat, valamint községek elleni panaszokat találunk. Ide tartoznak a községek rendezési ügyei, telkek, szőlők, puszták községekhez csatolása, birtokok községekhez telekkönyvezése, pusztáknak a falvak sorába iktatása, valamint a községek anyagi ügyeinek felülvizsgálata, községi számadások, államkölcson-kötvényügyek, a szűkölködők, elemi csapás által sújtottak részére gyűjtések engedélyezése, községek közötti telekcseré, földbirtokosok kérései a községi pótdadó alóli felmentésük iránt stb.

Találunk ellenszegülési esetekről szóló jelentéseket is. Így pl. adóegzekúciókor az adókönyvek kiadásának megtagadását, az adóbehajtás nehezítésére a házszámok leszedését. Titokban eszközölt újoncozásról, katonaság ellen elkövetett sérelemről, különböző kihágásokról jelentenek. A községek

ellen alkalmazott katonai karhatalom ügyei is ide tartoztak. Rögtönítélő bíróságok felállítására is ezek az osztályok tettek javaslatot.

A közigazgatási hatóságok végzései elleni fellebbezések is ide kerültek. Egyesek megyei végzés megsemmisítését kérték (pl. házuk lerombolása ügyében), mások a városi tanács végzése ellen folyamodtak fel (pl. fake-reskedő az ellen, hogy hagyja el a helyiségét). Egyéb kérésekkel és panaszokkal kapcsolatos vizsgálatokról is olvasunk: pl. háza feldúlása ügyében hallgatnak ki valakit, adásvételi szerződés megsemmisítését kéri egy másik. Nemzetiségi kérelmeket is felemlengetnek, így Krassó megye közönsége az oláh név helyett román néven kéri magát nevezni. Honosítási és hagyatéki ügyek irataival is találkozunk.

Végül sőügyek iratai fordulnak még elő. Megemlítjük még a magyar mértékek visszaállítására irányuló kérelmeket.

Az 5. kútfő iratai, melyek kegy- és nyugdíj, segélypénz és fizetési előleg-ügyeket tárgyaztak, hiányoznak.

D 201. XI. VÁROSI OSZTÁLY

1861

4 csomó, 1 kötet

1—4. Iratok	1861	4 csomó
5. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az osztály a szabad királyi városok s más a megyei igazgatás alól kivett községek ügyeivel foglalkozott.

Ide tartozott elsősorban a sz. kir. városok szervezése, az erre vonatkozó bizottmányi jegyzőkönyveket ide osztották, továbbá a tisztújítási ügyek, a választók és választottak névsorával, s a városi tisztikarok leköszönésével kapcsolatos ügyek.

Az iratok egy része városi költségvetési ügyeket tárgyaz. A városi évi költségvetéseket felterjesztették, számadásokat küldtek be, jelentést tettek jövedelmeikről, kiadásairól, adósságaikról. A közeztvám és fogyasztási adó bérleti ügyeivel is találkozunk, valamint középületek bérbeadásával kapcsolatos ügyekkel, államkölcson ügyekkel.

A városok beligazgatásával kapcsolatos számos irat. Találkozunk a városi tisztviselők, polgármester elleni panaszokkal, a városi tanács végzése elleni felfolyamodványokkal, a város közönségének felterjesztéseivel (pl. az adóhivatal eljárása ellen), honossági ügyekben tett jelentésekkel.

Az osztály segédkönyvei nem maradtak fenn. A kutatónak az iratokat darabszám kell átnéznie.

D 202. XII. KERESKEDELMI, IPARI ÉS KÖZGAZDASZATI OSZTÁLY

1861

1 csomó, 2 kötet

1. Bányászati iratok	1861	1 csomó
2. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
3. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az osztály gazdaságtörténeti szempontból értékes iratanyaga szinte teljes egészében elpusztult. Az iratok tárgyára vonatkozólag a megmaradt lajstromkönyv ad némi felvilágosítást.

Az osztály foglalkozott a mezőgazdaság, bányászat, ipar, kereskedelem, hitelélet mindenfajta ügyével. Egyedül a bányászati ügyek számára fenntartott 15. kútfő néhány irata maradt ránk.

D 203. XIII. KÖZLEKEDÉSI ÉS ÉPÍTÉSZETI OSZTÁLY

1861

31 csomó, 2 kötet

1—31. Iratok	1861	31 csomó
32. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
33. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

A közmunka-, közlekedés és építésügy tartozott ennek az osztálynak az ügykörébe. Kezdetben itt tárgyalták a postaügyeket is, ezeket azonban hamarosan átadták a XIX. osztálynak.

A közmunkák kivetése és felhasználása, a helyhatóságok közmunkaügyi intézkedéseinek felülvizsgálata volt a helytartótanács feladata. Közutak, hidak építése és javítása, a vasútépítés, az országos építészeti alap kezelése mellett a révek és vámok (út-, kövezet- és hídvámok) haszonbérlete, szabályozása, ezzel kapcsolatos panaszok, kihágások tartoznak ide. Egyes iratok törvénytelen vámszedés megtagadásáról, vámsorompók erőszakos lerombolásáról, a vámok megszüntetése iránti kérelmekről, lejjebbszállításuk, fizetésük alóli felmentés iránti folyamodványokról számolnak be. Ide tartoztak még az államépítészeti hivatalok költségei, személyzeti ügyeik.

A folyók szabályozása, csatornaépítés, vizek lecsapolása, a dunai gőzhajózás, folyamrendészet, kikötők építésének ügyei tartoznak még ide. A vízhasználati jogok kérdését is itt szabályozták, a vizimalmok felállításával, áthelyezésével, vizsgálatával, átírásával, malmok erőszakos kikötése, malmhely elfoglalása miatti panaszokkal kapcsolatban itt intézkedtek.

A 12—14. kútfők iratait — amelyek postai és távirdai ügyekkel foglalkoztak — a XIX. (postai) osztály felállítását után annak adták át.

D 204. XIV. KÖZ- ÉS VÁROSI RENDŐRSÉGI OSZTÁLY

1861

56 csomó, 4 kötet

1—56. Iratok	1861	56 csomó
57—58. Lajstrom	1861	2 kötet
59. Mutató	1861	1 kötet
60. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Mindazokat a rendőri ügyeket, amelyek az elnökségnek nem voltak fenntartva, ez az osztály intézte. A gyakorlatban ez az elv nem érvényesült következetesen, s az iratok, melyek itt fekszenek, tárgyak szerint az

elnökség levéltárában levőktől nehezen különíthetők el. A kutatónak, ha ilyen tárgykörben kutat, mindkét anyagot át kell néznie.

Az anyag túlnyomó részét a börtönüggyel kapcsolatos iratok teszik ki. Ilyenek a börtönépítkezésekre, börtönök fenntartási költségeire, fegyházak személyzeti ügyeire, dologházak kiadásaira, tolonc-számadásokra vonatkozók. Sokan büntetésük elhalasztását kérték, mások fellebbezést nyújtottak be.

Számos irat kihágási ügyekkel kapcsolatos. Kihágás miatti panaszok, ilyen ügyekben ítéletek, ezek elleni fellebbezések fordulnak elő. Zavargásokról, tüntetésekről, lázítási esetekről jelentenek. Itt találjuk továbbá a mezei rendőri kihágások és büntetéspénzek, birtokháborítások iratait is.

A közbiztonsággal kapcsolatos intézkedések is ide tartoztak. Rablási esetekről jelentenek, rögtönítélő bíraskodás elrendelését kérik, rablók elfogatásáért jutalomdíjakat osztanak ki. A körözéseket is innen kérték, gonosztevőket köröznek, ismeretlen hullák kilétét kutatják, továbbá elbitangolt állatokat keresnek. Fegyvertartási ügyek irataival találkozunk, számosan kérik elkobzott fegyverük visszaszolgáltatását, rendszerint községenként. Titkos fegyvergyártásról történik jelentés. Az angol alattvalókat országsszerte összeírják.

Találunk útlevelelügyi iratokat, vándorkönyvek, házalókönyvek, cselédkönyvek, igazolási jegyek, fegyvertartási engedélyek, marhalevelek kiadására iránti kérelmeket.

Az osztály intézkedett az elemi csapásokkal kapcsolatos ügyekben is. Tűzesetekről jelentenek, a tűzkárosultak felsegélyezését, számukra gyűjtés engedélyezését kérik, a tűzoltásnál kitünteteket jutalomra terjesztik fel. Az életmentési díjak kiutalása ügyében is az osztályhoz fordulnak. Ide tartoznak az inségügyek, az árvíz-károsult községeknek gyűjtés, az inségesek számára előleg kiutalása, a szűkölködőknek kiosztott gabona megtérítése.

A városok, megyék piaci árjegyzékeket terjesztettek fel, s a vásárok eredményéről szóló jegyzőkönyveket. A havi hús- és kenyérárszabályokat jelentették. A szabad húsvágással kapcsolatos iratok is előfordulnak. A rendőrigazgatóságok a gőzkazánok megvizsgálásáról jelentettek. Nyomdai engedélykérésekkel, könyvkereskedői joggal, könyvtár felállításával kapcsolatos néhány irat. Találkozunk bankjegyhamisítással, Kossuth-bankók elkobzásával kapcsolatos iratokkal is.

Az osztály minden nyilvános előadásról tudomást szerzett. A rendőrigazgatóságok jelentéseket tettek a kiadott előadási engedélyekről, a színházi állapotokról, kimutatásokat küldtek be az előadott új darabokról. A színművek betiltása a helytartótanáctól függött.

Végül az egyesületi élet ellenőrzése tartozott ide. A közgyűléseket be kellett jelenteni, a rendőrigazgatóságok jelentéseket tettek az egyletek működéséről, új egyesületek alapszabályait jóváhagyás végett felterjesztették. Itt döntöttek egyesületek alakításának engedélyezése, egyesületek működésének betiltása felett.

A lajstromkönyvből hiányzik a számsor.

D 280. XV. KATONAI OSZTÁLY

1861

1 csomó

1. Iratok

1861

1 csomó

Az osztálynak majd teljes iratanyaga hiányzik. (Lásd a D 271. alatt mondottakat.) A megmaradt iratok csendőrségi kiadásokra vonatkoznak. (40. kútfő)

D 205. XVI. ÁRVAI S PHILANTROPIAI OSZTÁLY

1861

28 csomó, 4 kötet

1—28. Iratok	1861	28 csomó
29—30. Lajstrom	1861	2 kötet
31. Mutató	1861	1 kötet
32. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az árvaügy átszervezése sok munkát adott az osztálynak. Az uralkodó, elfogadva az országbírói értekezlet javaslatait, 1861. április 3-án ismét engedélyezte az árvák és gondnokság alatt levők személye feletti felügyeletnek és vagyonuk kezelésének az 1848 előtti törvényes gyakorlat szerinti be rendezését. A megyék már korábban követelték az árvaügyek hozzájuk utalását s az árvavagyon átadását a megyei közegeknek. Ez ügyben összeütközések történtek a cs. kir. adószedői hivatalokkal, melyek az eddig általuk kezelt árvapénzek kiszolgáltatását és az árvaügyi iratok átadását megtagadták. A városok is, a városi tanács újjászervezését bejelentve, az eddigi árvabizottmányok megszüntetését kérték, s azok hivatalának a tanácsra történő átruházását, valamint az adópénztáraknál letétképpen heverő árvapénzek átadását. Az uralkodó rendeletének értelmében azután a pénzügyminisztérium a budai orsz. pénzügyigazgatóság útján utasította az adóhivatalokat az árvapénzek átadására. Az átadási okiratokat felterjesztették a helytartótanácshoz. A járási árvaügyeket is a megyék vették át.

A helytartótanács döntött az árvabizottmányok szervezetének, személyzetének, költségvetésének ügyeiben. Ide terjesztették fel a bizottmányi tagok ellen indított fegyelmi eljárások iratait. Ide kerültek a bizottmányok működési jelentései, az árvapénztárak vizsgálatának iratai. Az árvaházak számadásait a helytartótanács az államszámvevőséggel vizsgálhatta felül s annak véleménye alapján adta meg a felmentést.

Hagyatéki és nagykorúsítási ügyekben is a helytartótanács döntött.

Az osztály másik feladata a jótékony célú intézetek feletti felügyelet volt. Ide tartozott a váci siketnéma intézet, a vakok pesti intézete, a szegények intézetei stb. A kórházak számadásait is felterjesztették. A helytartótanács a jótékony egyletekre is felügyelt. Gondja volt a lelenc-ügyre is, a lelencek ápolási költségeit ő utalta ki. Felülvizsgálta a szegények alapítványainak számadásait, általában a jótékony alapítványok kezelését. Nagy tömegű irat foglalkozik a szegény betegek kórházi ápolási költségeivel. Ha e költségek a beteg szegénysége miatt behajthatatlanok voltak, a helytartóta-

nács az államszámvevőség véleménye alapján s az orsz. pénztárak útján az összeget kiutalta. Egyes iratok a lipótmezei tébolyda felállításával foglalkoznak, az építkezésekkel kapcsolatos ügyek felett a helytartótanács felügyeletet gyakorolt.

D 206. XVII. EGYHAZI ÉS TANULMÁNYI JAVAK GAZDÁLKODÁSI OSZTÁLYA

1861—1863

1 csomó, 2 kötet

1. Iratok	1861	1 csomó
2. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
3. Felszerelési jegyzék	1861—1863	1 kötet

A katolikus vallási, valamint az egyetemi és tanulmányi alapokhoz tartozó fekvő jószágok igazgatása 1850 óta a pénzügyi hatóságok kezében volt. A helytartótanács visszaállítása után megszervezték annak egyházi s tanulmányi gazdálkodási osztályát, élén Korizmics Lászlóval, a kiváló gazdasági szakemberrel. Az osztály el is intézte a helytartótanácsához benyújtott beadványokat, a jószágok tényleges átvételére azonban — bár az uralkodó ezt elrendelte — a pénzügyminisztérium vonakodása következtében nem került sor. Az osztály intézkedett a közalapítványi uradalmak személyzetének ügyeiben. Az uradalmak számadásait az állami számvevőséggel vizsgálhatta felül. Beleszólt az alapítványi jószágok bérbeadásának, a kőrmöci papírgyár elárverezésének, a lipótmezei tébolydának ügyeibe.

A „felszerelési jegyzék” az 1862. és 1863. években a VIII. kútfő (D 221.) irataira vonatkozik.

D 207. XVIII. VILÁGI ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLY

1861

4 csomó, 1 kötet

1—4. Iratok	1861	4 csomó
5. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet

Mindazon alapítványoknak, amelyek nem fekvő mezőgazdasági javakból, hanem másféle javakból, tőkékből vagy jövedelmekből álltak és országos célokra voltak fordítandók, részint közvetlen kezelése, részint felügyelete a helytartótanácsot illette.

Az alapítványi tőkékről beküldött számadásokat a helytartótanács az állami számvevőség által vizsgálhatta felül, s annak észrevételei alapján intézkedett. Év közben került sor a közalapítványi számvevőség megszervezésére, személyzeti kérdéseinek rendezésére. Itt találjuk a Nemzeti Múzeum számadásait, az igazgatóság tanácskozási jegyzőkönyveit, a múzeum személyzeti ügyeivel, a múzeumnak tett hagyományokkal, a szerzeményekkel, az épület átalakításával, javításával, a Múzeumkert fenntartásával, a könyvtárral kapcsolatos ügyek iratait.

A Nemzeti Színház bevételeivel és kiadásaival, épületének javítási ügyeivel foglalkozott az osztály. Ide tartoztak a közárvaházak (mint a pozsonyi, pécsi stb.), a váci siketnéma és pesti vakok intézetének alapítványai s igazgatásukra való felügyelet, nemkülönben a Széchényi-, Kollonits-, Kis-, Janovich-, Illésházy-, Herberstein- stb. alapítványok ügyei.

A lajstromkönyv számsora feltünteti az ülések sorszámát is, amelyekben az egyes iratokban foglalt ügyeket tárgyalták.

D 208. XIX. PÉNZTÁRI ÉS POSTAI OSZTÁLY: PÉNZTÁRÜGYI IRATOK

1861

3 csomó, 2 kötet

1—3. Iratok	1861	3 csomó
4. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
5. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az országos főpénztár, a fiók- és gyűjtőpénztárak, az alapítványi fizetőhivatalok számadásai a helytartótanácshoz kerültek fel, amely azokat az állami számvetés által megleleleztette. A helytartótanács e számadásokat a kancellária útján a bécsi legfelsőbb számvétel-ellenőri hatósághoz juttatta, amely azután a felmentvényt megadta.

Ide tartozott az országos pénztárak személyzetének kinevezése, illetmény- és segélyügyei.

A közigazgatás egyes ágazatainak javadalma, költségvetésének havi kimutatásai, az egyes alapok kimutatásai, pénzültványozások, államkölcsön- és földtehermentesítési kötvényügyek kerültek az osztály útján tárgyalásra. Egyesek államkölcsön-adósságuk elengedését kérik, a posta sürgönydíjak behajtását szorgalmazza, a szűkölködőknek előlegeket utalványoznak. Országos pénzekből előlegezett összegek megtérítésével kapcsolatos iratok is fordulnak elő. Birtokosok bemutatják az alapítványi pénztárakból felvett kölcsön fedezéséül szolgáló birtokaik összeírását, tartozásaik visszafizetésének ügyében tesznek felterjesztéseket.

A lajstromkönyvet a harmadik tanácsüléstől kezdve ülésenként vezették.

D 209. XIX. PÉNZTÁRI ÉS POSTAI OSZTÁLY: POSTAÜGYI IRATOK

1861

1 csomó, 1 kötet

1. Iratok	1861	1 csomó
2. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet

A cs. kir. postaigazgatóságok értesítették a helytartótanácsot a hazai postaszervezetben beállott változásokról, új postaállomások felállításáról, új postavonalak kijelöléséről, postakiadók kinevezéséről. A megyék kívánságai postaügyekben a helytartótanács útján jutottak el a postaigazgatóságokhoz.

A rendes postajáratokkal kapcsolatos különös eseményeket is ide jelentették. Így a posta megtámadását és kirablását, katonai kíséret szükséges-

ségét a kecskeméti postakocsi biztosítékául, késedelem miatti panaszokat, a postautak kijavításának szükségességét, bírságügyeket stb. Itt tárgyalták a postaalkalmazottak nyugdíjügyeit, kihágási ügyeit, csempészkedését, mulasztásait, a postahivatalnokok elleni panaszokat.

Az iratok egy része távirdaügyekkel foglalkozik. Távirdavonalak felállítására vonatkozó számadások futottak be, tárgyalták magyar nyelvű küldeményeknek a távirdák általi elfogadásának kérdését, bérmentesítési ügyeket.

A lajstromkönyv számsorát ülésenként vezették.

D 210. XX. KÜZEGESZSÉGI OSZTÁLY

1861

7 csomó, 3 kötet

1—7. Iratok	1861	7 csomó
8. Lajstrom	1861	1 kötet
9. Mutató	1861	1 kötet
10. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Ide tartoznak az ország egészségügyére vonatkozó intézkedések. Így a hatósági egészségügyi személyzet ügyei. A hatósági orvosok elleni panaszokat is ideosztották. A bábák működésének engedélyezése, kontárok eltávolítása, hatósági bábák személyi és illetményügyei is foglalkoztatták az osztályt.

A törvényhatóságok felterjesztették a gyógyszereszek jegyzékeit a szegények és rabok számára kiszolgáltató gyógyszerekről. A helytartótanács a számvevőség meghallgatása után az összegeket utalványozta az országos pénztárakból, vagy visszaírt a városnak ill. megyének az összeg kifizetése ügyében.

A gyógyszerterek felállítását a helytartótanács engedélyezte, esetleg működését ő tiltotta be. A törvényhatóságok a gyógyszerterek kötelező évi vizsgálatáról készült jegyzőkönyveket ide terjesztették fel. A gyógyfürdők felett is bizonyos ellenőrzést gyakoroltak.

Holttestek szállítására, más helységben való eltemetésére a helytartótanács adott engedélyt.

Az orvosi, sebészi, bábászati és állatgyógyászati tanulmányok rendezésébe is befolyt az osztály, az idevágó specifikus kérdések előadásával. Ilyen volt a kórbonctan kötelezővé tétele a sebészek számára, javaslat fürdőügyi tanszék felállítására az egyetem orvosi fakultásán.

Egészségügyi felfedezések alkalmazásának ügyében ide folyamodtak. A kórházak és tébolydák felügyelete is ide tartozott. Felülvizsgálták a kórházak működését, döntöttek a személyzeti és költségvetési ügyekben. A tébolydádba való felvételt is innen kérték, szegény sorsú elmebetegek ellátási költségeit a helytartótanács utalta ki az országos alapból.

A himlőoltási jegyzőkönyveket is fel kellett terjeszteniük a törvényhatóságoknak. Innen történt az orvosok himlőoltásért járó díjainak megterítése.

Végül időszaki jelentések futottak be a közegészség állapotáról, a nép és állatok egészségi állapotáról.

Az állategészségügy is ide tartozott. A marhavész elleni intézkedéseket a helytartótanács irányította. A galíciai és morvaországai helytartóságok gyakori jelentéseket küldtek a járvány ottani állásáról, a megyék jelentették az állategészségügyi helyzetet, majd a járvány helyenkénti kitörését, terjedését, az ellene tett intézkedéseket. A megyei állatorvosok kimutatásokat küldtek be a járvány elterjedéséről, elszámoltak a nekik juttatott előlegekkel. A gazdák kártérítést kértek lebunkózott állataikért. Lóbetegségekről is érkeztek jelentések, a takonykór miatt a hágómének megvizsgálását rendelték el.

A lajstromkönyv számsorát a 17. tanácsüléstől (ápr. 24.) kezdve ülésenként vezették.

D 211. XXI. ADÓI OSZTÁLY

1861

5 csomó, 2 kötet

1—5. Iratok	1861	5 csomó
6. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
7. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Az osztály mindazokkal az ügyekkel foglalkozott, amelyek az adóra általában, különösen a kivetés elleni panaszokra, továbbá a kataszterre vonatkoztak. Ide tartozott az egyenes és közvetett adókkal, azok behajtásával kapcsolatos minden ügy. Az országos pénztárak időszakos jelentéseket küldtek be, és kimutatták a beszédett közadókat és hátralékokat. Egyesek adó alóli felmentésért, adóhátralékok elengedéséért folyamodtak.

Az adóbehajtások körül számos nehézség támadt. Egyes községek az adó fizetését megtagadták, a törvényhatóságok és adóhivatalok között viszályok keletkeztek, adófizetés elleni izgatások történtek, néhány megye tiltakozott a törvénytelen adóbehajtások ellen. A cs. kir. pénzügyi hatóságok viszont a megyék önkényes adókivetésének meggátlását kérték. Az adót sok helyen katonai karhatalommal hajtották be, a katonaság és adószedők erőszakosságai miatt több panasz érkezett. Előfordul község panasza a ref. egyházi illetékek katonai erővel való behajtása miatt is. Egyes céhek és magánosok az ellenük elrendelt végrehajtás felfüggesztését kérték. Sok panasz érkezett a fogyasztási adóval való túlterheltség miatt is.

A dohánygyedárusággal kapcsolatos ügyek is ide tartoztak. A helytartótanács adott községeknek dohánytermesztési engedélyt, szabályozta a dohánybeváltást, büntetéseket rótt ki. Ide jelentették az ellenállási eseteket, a pénzügyőrök és a nép közötti összeütközéseket, dohánynak Kossuth-bankóért való eladását. A megyék a pénzügyőröknek, „a régi rendszer botrányos szolgálóinak” eltávolítását kérték. A pénzügyi hatóságok is panaszokdtak a helytartóságok ellen, ha azok az általuk kért hatósági segítséget megtagadták. A helytartótanács a dohánybeváltáshoz helyenként politikai biztosokat küldött ki.

Végül a helytartótanács engedélye volt szükséges sorsjátékok rendezéséhez. Egyesek az ez után járó kamerális taksa (lottó-illeték) elengedéseért folyamodtak.

D. 212. XXII. KÖNYV- ES SZÍNFMVIZSGÁLATI OSZTÁLY

1861

5 csomó, 2 kötet

1—5. Iratok	1861	5 csomó
6. Lajstrom és mutató	1861	1 kötet
7. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

A sajtóügyekre való felügyeletet január 24-ével vette át a helytartótanács az elnökségtől, mely azt addig gyakorolta. A sajtóügy közvetlen ellenőrzése a cs. kir. rendőrhatalóságok kezében volt. Pest városa ugyan kérte, helyezték a sajtót az 1848. évi törvények védelme alá, erre azonban természetesen nem került sor.

A helytartótanácsnak időnként megküldték a rendőrminiszter által eltiltott külföldi könyvek jegyzékeit. Ide futottak be a belföldön megjelent nyomtatványok havi jegyzékei, a nyomdák köteles példányai is. A nyomdák felállítását ő engedélyezte, röpiratok, forradalmi arcképek, indulók, újságok betiltása ügyében ő intézkedett. Tiltott könyvek meghozatalának engedélyezéséért egyesek ide folyamodtak.

A rendőrigazgatóságok a nyomdák, könyvkereskedések, könyvtárak ellenőrzésével kapcsolatban jelentettek. Egyes esetekben sajtóvétség miatt bűnvádi eljárást indítottak, annak eredményét közölték a helytartótanáccsal.

A lapengedélyeket a helytartótanács adta ki. A rendőrigazgatóságok egyes színművek előadásával kapcsolatban is fordultak a helytartótanácsához.

A lajstromkönyv számsorát ülésenként vezették. Hetenként egy tanácsülésben tárgyaltak cenzúra-ügyeket, utoljára november 20-án, ekkor Pálffy elnöki intézkedése folytán minden sajtó- és színházügy ismét az elnökségre került át.

D 213. XXIII. ÚRBÉRI OSZTÁLY

1861

7 csomó, 3 kötet

1—7. Iratok	1861	7 csomó
8—9. Lajstrom és mutató	1861	2 kötet
10. Felszerelési jegyzék	1861	1 kötet

Ide tartozott minden, az úrbéri viszonyokból származó nem szorosan jogi kérdés. Így az úrbérrendezéssel, tagosításokkal, legelő- és erdőelkülönzéssel kapcsolatos ügyek. A tagosítás elleni panaszok ide futottak be. Egyes helyekről zendülést jelentettek. Panaszok érkeztek földesurak ellen, földek, rétek elvétele, jogtalan robotkövetelés miatt. Voltak, akik elvett földjeik visszaadásáért folyamodtak.

Örökváltsági ügyekben is támadtak vizályok. Kuriális zsellérek nyújtottak be panaszt, mezőváros folyamodott fel, mert váltságtartozását rajta a földesúr végrehajtás útján akarta behajtani. Szőlődézsma-váltsággal, maradványföldek megváltásával, káposztásföldekkel és szilvásokkal kapcsolatban is találunk iratokat.

Egyes földesurak a zsellérek ellen panaszkodnak a földbér megtagadása miatt. Zsellérpanaszokkal is találkozunk. Cenzuális zsellérek tartozásai miatt néha perre kerül a sor, a kurialisták elleni ítéletet néhány esetben erőszakkal hajtják végre.

A faizási jog, erdőhaszonvétel megtagadása a földesúr által számos panaszra adott okot. A lakosok néhol a faizás után járó vizontszolgáltatások alóli felmentésüket kérték, egyes községek a közös erdőhasználat megtartásáért folyamodtak. Erdő kiirtásával kapcsolatban is támadt panasz.

A regále-jogokkal kapcsolatos ügyek intézése is ide tartozott. Pálinkaégetésre, édessesz-gyár felállítására, italmérésre, korcsmáltatásra, kávéház felállítására a helytartótanács adott engedélyt. Földesurak, községek a korcsmáltatási, italmérési jogok körüli vizályok ügyében folyamodtak fel. Haszonbérlok a korcsmajogot bitorló kereskedők ellen panaszkodtak. A malomjog szabályozására is találunk adatokat. Olajpréselés, kendertörő malom, mézesbábos mesterség, gyógyszerári jog gyökössége is előfordul. Mészárszéki joggal, halászati joggal kapcsolatos iratokat is találtunk.

Néhány irat földtehermentesítési ügyekre vonatkozik. Földtehermentesítési kötvények átírása, megsemmisítése, visszavétele ügyében a helytartótanács döntött. A papi tized megváltásával kapcsolatos ügyeket, a főespresek kármentesítését is tárgyalták. Egyes földesurak az úrbériség után járó kártalanításukat kérték.

Ide tartoztak végül a földtehermentesítési alap kezelésének, az úrbéri bíróságoknak kérdései. Az úrbéri törvényszékek szervezeti, személyzeti és költségvetési ügyeit is itt tárgyalták.

1862—1867. évi iratok

1862. január 1-től kezdve a helytartótanács irattárában az iratok kezelésének új rendjét vezették be. Ettől kezdve az iratokat nem hagyták osztályonként együtt, hiszen az ügybeosztás átszervezésének következtében az osztályok száma és ügyköre változott, hanem tárgyuk szerint 12 kútfőbe osztották be, ezek a kútfők azután változatlanok maradtak, a helytartótanács belső szervezeti, ügyviteli változásaitól függetlenül.

Az iratok az egyes kútfőkön belül tételek, évek, alapszámok és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Kútfő és tétel itt tehát már más jelentenek, mint az 1861. évi iratoknál. Egy-egy kútfő tárgyköre — ez már a kútfők számából is látható — szélesebben volt megvonva, mint egy-egy helytartótanácsi osztály ügyköre. Tétel pedig a kútfőn belül tárgyi csoportot jelent, amely több hasonló tárgyú ügyiratot foglal össze. Egy-egy ügy iratait közös alapszám alatt helyezték el, az alapszám azonos az ügykezdő irat iktatószámával. Ha az ügy intézése több éven át húzódott, az iratok a legutolsó év első vonatkozó irata mellett fekszenek.

Az egyes kútfők iratairól lajstromok nem készültek, csupán betűrendes mutatók. Ezek az iratok rövid tárgyát közlik, s utalnak azok tétel-, alap- és iktatókönyvi számára. Főként személy- és helyneveket vetítenek ki, s az egyes bejegyzések azok első két betűjének rendjében követik egymást.

Minden kútfő irataihoz készült egy „felszerelési jegyzék” is. Ez a kútfőbe osztott iratok iktatókönyvi számait közli növekvő sorrendben, s megadja a tétel- és alapszámot, amit az irat a kútfőn belül kapott. Arra is utal, milyen előiratokat csatoltak esetleg az irathoz (előző évekből), és esetleg milyen következő évi alapszám alá került át az irat. Minden esetben be van jegyezve az ügyosztály száma is, amely az irattal foglalkozott.

A kutatás a mutatókönyvek alapján történik. Ha az irat nem fekszik az abban megjelölt alapszám alatt, a felszerelési jegyzékhez kell folyamodnunk.

Kérőlapon a kútfő és tétel számát, az évszámot, az alapszámot, esetleg az iktatószámot kell megadni.

Az egyes kútfők tárgyának ismertetésénél nem adunk teljes tétel-lajstromot, a fontosabb tételek számait azonban zárójelben a megfelelő tárgyak megnevezése után közöljük.

D 214. I. KEBELBELI KÚTFŐ

1862—1867

209 csomó, 18 kötet

1—208. Iratok	1862—1867	208 csomó
209. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó
210—220. Mutató	1862—1867	11 kötet
221—226. Felszerelési jegyzék	1862—1867	6 kötet
227. Iratkezelési számmutató	1862	1 kötet

A király személyét, a királyi házat és az udvart illető ügyek (1).

Országos méltóságok és zászlósok. (Kinevezések, felmentések.) Ide sorolták a nemességi ügyek iratait is (nemességkutatás, az Almássy-féle összeesküvésben résztvettek nemesi címének elvesztése) (2).

A kebelbeli személyzet alkalmazása, előléptetése, áthelyezése, elbocsátása, nyugdíjazása, fegyelmi ügyei (4).

Díjnokok ügyei (5).

Kormányzék épületek fenntartása, tisztogatása (6).

Irodaszerek és egyéb szükségletek beszerzése (7).

Jutalmak és segélyezések (8).

Minősítési táblázatok (15).

Helységnévtár szerkesztése (21).

Ide sorolták továbbá kisebb adminisztratív jellegű ügyek (okmánymásolatok kiadása, okmányokért járó díjak, napidíjak, átalányokkal való elszámolás, hivatalos iratok szétküldése) iratait.

Az 1862. évi *felszerelési jegyzék* a tételszámot nem közli. Ehhez az évhez külön *irattári számmutató* készült.

D 215. II. KÖZIGAZGATÁSI KÜTFŐ

1862—1867

358 csomó, 14 kötet

1—357. Iratok	1862—1867	357 csomó
358. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó
359—366. Mutató	1862—1867	8 kötet
367—372. Felszerelési jegyzék	1862—1867	6 kötet

Országos és törvényhatósági határügyek, közigazgatási területek beosztása (1).

Megyék szervezése és tiszti belviszonyaik (2).

Megyék költségvetései (3).

Megyék jegyzőkönyveinek felterjesztése. (Maguk a jegyzőkönyvek általában nem fekszenek az iratok mellett) (4).

Szabad királyi városok szervezése és tiszti belviszonyaik (5).

Szabad királyi városok költségvetése és számadásai (6).

Szabad királyi városok jegyzőkönyveinek felterjesztése. (Maguk a jegyzőkönyvek hiányoznak) (7).

Szabad kerületek szervezése, tiszti belviszonyaik, költségvetéseik és jegyzőkönyveik (8).

Községek ügyei. (Dunamellékiek 9, Tiszamellékiek 10).

Úrbéri ügyek, italmérési és vendégfogadói joggyakorlat (11).

Megyei és városi hivatalnokok fegyelmi ügyei (14).

Országgyűlési ügyek. (Az 1865. évi követválasztási mozgalmak, választmányi jegyzőkönyvek) (15).

A helytartótanács működésének megszűnte után a kútfő teljes anyagát a belügyminisztérium vette át, minthogy a hasonló tárgyú ügyek intézése ezután az ő hatáskörébe tartozott.

D 216. III. KÖZIGAZGATÁSI MÁSODIK KÜTFŐ

(1851) 1862—1867

244 csomó, 16 kötet

1—241. Iratok	1862—1867	241 csomó
242—243. Szabályrendeletek	1851—1867	2 csomó
244. Az ínséggel küzdő munkaképes és munkaképtelen egyének összeírása	1864	1 csomó
245—253. Mutató	1862—1867	9 kötet
254—257. Felszerelési jegyzék	1862—1864, 1866	4 kötet
258—259. Ínségmutató (a 8a és 8b tételek külön mutatója)	1864—1866	2 kötet
260. Ínségi felszerelési jegyzék	1863—1867	1 kötet

Népszámlálás (1).
 Be- és kivándorlás, útlevelek, vándorkönyvek, állampolgárság (2).
 Névváltoztatás, honosság, nagykorúsítás (3).
 Egyletek engedélyezése, működése, betiltása (4).
 Színházak, színi és művészeti előadások és mutatványok engedélyezése, nyilvános ünnepélyek és multságok (5).
 Közkerölcs, prostitúció, toloncügy, csavargók, dologházak, öngyilkosság, hullák keresése (6).
 Közbiztonság, fegyverkészítés, fegyverárulás és fegyvertartás, lőporárulás, gőzkatlanok vizsgálata, marhalevelek, bitang-marha és lopott tárgyak körözése (7).
 Szegényügy, cselédügy, lelencek (8).
 Ínségi ügyek (8a—b).
 Építészeti rendőrség, tűz- és vízkár elleni intézkedések, utcai világítás (9).
 Életmentésért, ragadozó állatok elejtéséért járó jutalmak (10).
 Rendőri hivatalok szükségletei, a közbiztonsági alap kezelése (11).
 Hamis bankjegyek bevonása (12).
 Exlégionariusok ügyei (12/a).
 Az ínségi ügyeket 1863-ig az elnökségen tárgyalták. A következő évben — minthogy az 1863. évi nagy alföldi aszályal kapcsolatos intézkedések az elnökség számára aránytalanul nagy terhet jelentettek, ezeknek az ügyeknek az intézését a helytartótanácsnak adták át. Itt az ínségügyi iratok számára külön mutatókönyvet fektettek fel.
 A kútfő teljes anyagát 1867-ben a belügyminisztérium rendőri osztálya vette át.

D 217. IV. KÖZEGESZSÉGÜGYI KÚTFŐ

1862—1867

402 csomó, 14 kötet

1—399. Iratok	1862—1967	399 csomó
400—402. Szabályrendeletek	1862—1867	3 csomó
403—410. Mutató	1862—1867	8 kötet
411—416. Felszerelési jegyzék	1862—1867	6 kötet

Egészségügyi jelentések (1).
 Himlőoltás (2).
 Gyógyászati kontárkodás (3).
 Boncolások (4).
 Más közegészségi rendőrségi ügyek, hullák szállítása, temetők, halottas szobák, sáskák, kolumbácsi legyek stb. (5).
 Orvosi személyzet és bábák (6).
 Gyógyszertárak ügyei (7).
 Gyógyszertárak számadásai (8).
 Kórházak, kórházi számadások, betegek és örültek ápolási költségei, községi és magán kórházak ügyei (9).

Gyógyfürdők és ásványvizek (10).
 Járványok és azok elleni intézkedések (11).
 Állategészségügy (12).
 Lipótmezei Országos Tébolyda építkezése (13).
 Lelelcügyek (15).
 Lótenyésztés (19).
 Jótékonyági intézetek (22).
 A kútfő anyaga 1867-ben a belügyminisztériumba került.

D 218. V. IGAZSÁGÜGYI KÜTFŐ

1862—1867

118 csomó

1—117. Iratok	1862—1867	117 csomó
118. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó

Törvényszékek szervezése, rögtönítelő bíróságok, rendkívüli bíróságok (1).

Kisajátítási tárgyalások (2).

Börtönügy a törvényhatóságoknál (3).

Kivégzések, bakók, szökött rabok körözése (4).

Hitbizományok, telekkönyvi hirdetések, vagyonzárlat, csődügyek, bírói letétek (5).

Holtánnyilváníások, egyéb bírói közidézések (6).

Nagykorúsítások, gyermekek törvényesítése, örökbefogadása, fiúsítás (7).

Fegyintézetek személyzete, fegyencek ügyei (8).

Fegyintézeti építkezések, rabtartás, fegyintézeti számadások (9).

Fegyintézetek vizsgálata (10).

Kegyelmezések, büntetéselengedések (11).

Bírói letétek (12).

Talált kincsek (13).

A kútfő anyagát 1867-ben az igazságügyminisztérium kapta meg. Az iratanyag nagy része elpusztult, segédkönyvek nem maradtak fenn. A meglevő iratanyag töredékes.

D 219. VI. EGYHAZI KÜTFŐ

1862—1867

178 csomó, 12 kötet

1—177. Iratok	1862—1867	177 csomó
178. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó
179—184. Mutató	1862—1867	6 kötet
185—190. Felszerelési jegyzék	1862—1867	6 kötet

A római katolikus klérus személyi ügyei, papnöveldek és deficientiák, szerzetek, zárdák és kolostorok.

A római katolikus egyházmegyék belkormányzata, hitváltozások, vegyes házasságok, ünnep- és normálnapok, anyakönyvek vezetése, vallási célokra szánt hagyományok.

Kegyúri ügyek, templomok, plébániák fenntartása, papi illetmények kiszolgáltatása és pótlása.

Egyházi birtokok nyilvántartása, vallásalap kezelése, kamatozó tőkék elhelyezése, beszedése, segélyek, számadások.

Görög nem egyesült vallásügyek.

A szerb nemzeti alapok kezelése, kamatozó tőkék elhelyezése, beszedése, számadások.

Protestáns vallási ügyek, házassági diszpenzációk, adakozások gyűjtése. Protestáns konventek és zsinatok.

Zsidó vallási ügyek és alapok.

A kútfő iratanyagát 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át. A kútfőn belül a tételek számozása nem egységes.

D 220. VII. KÖZOKTATÁSÜGYI KÚTFŐ

1862—1867

262 csomó, 17 kötet

1—261. Iratok	1862—1867	261 csomó
262. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó
263—273. Mutató	1862—1867	11 kötet
274—279. Felszerelési jegyzék	1862—1867	6 kötet

Tanszemélyzet és tanulók fegyelmi ügyei (1).

Tanintézetek jegyzőkönyvei (3).

Tankönyvek (4).

Népiskolák, tanítók (5).

Tanítóképezdek (7).

Gimnáziumok oktatási és gazdasági ügyei (8).

Gimnáziumi épületek karbantartása (9).

Főreáltanoda (10).

Reáltanodák (11).

Jogakadémiák (12).

József politechnikum (13).

Egyetem (15).

Siketnéma intézet (17).

Magániskolák (18).

Tanulmányi alapítványok (19).

Ösztöndíjügyek (20).

Magyar Nemzeti Múzeum (21).

Protestáns iskolai ügyek (22).

Görögkeleti iskolai ügyek (23).

Izraelita iskolai ügyek (24).

Tandíjmentességi ügyek (25).

Magyar Tudományos Akadémia (33).

Állatgyógyintézet (34).

A kútfő anyagát 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át.

D 221. VIII. ALAPÍTVÁNYI URADALMI KÚTFŐ

1862—1867

28 csomó, 6 kötet

1—27. Iratok	1862—1863,	1866—1867	27 csomó
28. Szabályrendeletek		1866—1867	1 csomó
29—32. Mutató	1862—1863,	1866—1867	4 kötet
33—34. Felszerelési jegyzék		1866—1867	2 kötet

Azalapítványi uradalmak személynete.

Jogi ügyek. (Haszonbérbe adás, birtokrész csere, eladás, regáliák biztosítása, birtokháborítási ügyek.)

Költségvetési ügyek. (Építkezési költségek, beruházások, helyreállítások.)

Az 1862. és 1863. évből mindössze 1—1 csomó irat van ebben a kútfőben, a következő két évből semmi, csupán 1866. január 1-től kezdve keletkeztek a helytartótanácsnál nagyobb mennyiségben alapítványi uradalmi iratok. A pénzügyi hatóságok ugyanis a helytartótanács hatáskörét lassan egészen megszüntették hivatkozva arra, hogy a jószágok kezelésének átadásig az ügyeket ők intézik, az átadás időpontját viszont egyre jobban kitolták. Végre az 1865. évi országgyűlés megnyitása előtt az uralkodó elrendelte az átadás tetteges végrehajtását, s arra 1866. január 1-jével került sor.

A kútfő anyagát 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át.

Az 1862—1863. évi iratok felszerelési jegyzéke az 1861. évi XVII. osztály felszerelési jegyzékével van egybekötve (D 206.). A kútfőn belül a tételek számozása nem egységes.

D 222. IX. GAZDASÁGI KÚTFŐ

1862—1867

5 csomó, 13 kötet

1—4. Iratok	1862—1867	4 csomó
5. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó
6—11. Mutató	1862—1867	6 kötet
12—18. Felszerelési jegyzék	1862—1867	7 kötet

A kútfő anyagát 1867-ben a földművelés- és kereskedelemügyi minisztérium vette át. 1925-ben, amikor az akkori kereskedelemügyi minisztérium 32 évesnél régebbi iratai az Országos Levéltárba kerültek, a helytartótanács iratoknak már csak a segédkönyvei voltak feltalálhatók. A ma meglevő iratok legnagyobbbrészt más minisztériumok irataihoz voltak szerelve. A legkülönbözőbb tételekhez tartoznak.

Vadászati jog (1).

- Mezőgazdaság (2).
 Mezei károk, mezőrendőrség (3).
 Lótenyésztés (5).
 Telepítés (6).
 A keszthelyi országos gazdasági és erdészeti tanintézet felállítása (7).
 Haltenyésztés (8).
 Kézműipar (9).
 Gyárpar (10).
 Erdei károk (11).
 Vásárjog, vám, helypénz (12).
 Gőzmalmok (13).
 Italmérés (14).
 Mértékhitelítés (29).
 Szabadalmak (44).
 Bányászat (53).
 Takarékpénztárak (63).

Az 1862. évből két *felszerelési jegyzék* maradt fenn, egyik az iratok szerelésére vonatkozó ügyviteli segédkönyv, a másik az irattárban készült, s az iratok végleges irattári helyét közli. Ez utóbbi végén az idegen számok lajstromát találjuk. Az idegen számok provenienciájukra való tekintet nélkül, utolsó számjegyük szerint vannak csoportosítva.

D 223. X. KÖZLEKEDÉSÜGYI KÜTFŐ

1862—1867

197 csomó, 12 kötet

1—196. Iratok	1862—1867	196 csomó
197. Szabályrendeletek	1862—1867	1 csomó
198—203. Mutató	1862—1866	6 kötet
204—209. Felszerelési jegyzék	1862—1867	6 kötet

Utak osztályozása, építése és fenntartása (1).

Hidak fenntartása és építése (2).

Folyam- és vízszabályozások, mocsarak kiszárítása (3).

Tisza-szabályozási építkezések a kincstár és társulatok részéről (4).

Tisza-szabályozási kölcsön-ügy (5).

Csatornák építése és fenntartása. A Béga-csatorna építésével külön mérnöki hivatal foglalkozott; ez felterjesztette számadásait, a helytartótanács-tól kért engedélyt az építési munkák elvégzésére (6).

Vízhasználati villongások elintézése. Uszodák felállítása, faúsztatási jog (7).

Gőzhajózás (8).

Vasútak engedélyezése, építése, felülvizsgálása, megnyitása, üzlete; táv-irdai állomások felállítása (9).

Közmunkaügy, országos építőalap kezelése, útszerek: útépítéshez szükséges szerszámok beszerzése (10).

Építészeti hivatalok és tisztviselők ügyei (11).

Út- és hídvámok (12).
 Vízépítészeti hivatalok és tisztviselők ügyei (1862—1863; 13).
 Statisztika: az országos utakról készített statisztikai kimutatások (1864-
 tól; 13).
 Duna folyami építkezések (14).
 Malmok (15).
 Vízalap (1864-ig bezárólag; 16).
 Építészeti rendőrség: fellebbezések (1864-ig bezárólag; 17).
 A kútfő anyagát 1867-ben a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium
 vette át.

D 271. XI. KATONAÜGYI KÜTFŐ

1862—1867

4 csomó

1—4. Iratok 1862—1867 4 csomó

A katonaugyi kútfő iratait és segédkönyveit az 1867. évben a hadügy-
 minisztérium vette át. Ami ebből megmaradt, azt ma a Hadtörténelmi Intézet
 levéltára őrzi. Az itt lévő négy csomóban a belügyminisztérium ügyiratai
 mellől lecsatolt helytartótanácsi katonaugyi iratokat helyeztük el. Köztük
 különböző (1—25) tételbeliek vannak, általában csekély forrásértékű, kur-
 rens ügyek iratai.

D 224. XII. PENZÜGYI KÜTFŐ

1862—1867

110 csomó, 6 kötet

1—110. Iratok 1862—1867 110 csomó
 111—116. Felszerelési jegyzék 1862—1867 6 kötet

A kútfő tárgya kb. fedi az 1861. évi XIX. és XXI. osztályok ügykörét.
 A mutatókönyvek hiányoznak. A kutatás egy-egy tétel irataiban darabról
 darabra való átnézéssel történik. A tételek tárgya kb. a következő:

- Költségvetések (1).
- Egyenes adók kivetése és behajtása (2).
- Közvetett és fogyasztási adók kivetése és behajtása (3).
- Illetékügyek (4).
- Országos alap kezelése (5).
- Nemzeti Színház és egyéb országos alapítványok (pl. ludoviceumi ala-
 pítvány) kezelése (6).
- Földtehermentesítési alap kezelése (7).
- Ürbéri kármentesítési alap kezelése (8).
- Közalapítványi alapok kezelése (10).
- Postai és távirdai díjügyek (12).
- Postahivatalok szervezése és személyi ügyei (15).
- Távirdák felállítása (16).

Dohánytermesztés (19).
 Súlygyek (21).
 Államkölcson (22).
 Széchenyi—Kolonics-féle alapítvány (1864-től; 23).
 Magyar Nemzeti Múzeum és Ludovika (1864-től; 24).
 Nemzeti szinpad alap (25).
 Halle-féle alapítvány (26).
 Jettin-féle alapítvány (27).
 Szegény művészek segélyezése (29).
 Tárgysorsjátékok (30).
 Pénzügyörök elleni panaszok (32).
 Süketnéma alap (33).
 Vakok intézete (34).
 Kaulitzky-féle alapítvány (35).
 A kútfő anyagát 1867-ben a belügyminisztérium vette át.

D 225. ÁLTALÁNOS SEGÉDKÖNYVEK

1861—1867

282 kötet

1—200.	Iktatókönyv	1861—1867	200 kötet
201—252.	Mutató	1861—1867	52 kötet
253—266.	„Iratárkezelési számmutató” <i>Ügyosztály-segédkönyv:</i>	1861—1867	14 kötet
267.	A 2. ügyosztály iktatókönyve <i>Irodai kezelőkönyvek:</i>	1867	1 kötet
268.	Idegen számok mutatója	1861	1 kötet
269.	Külpostakönyv	1863	1 kötet
270.	Budai postakönyv	1864	1 kötet
271.	Málhakönyv	1863	1 kötet
272.	Helybeli kiadókönyv	1864—1866	1 kötet
273.	Házi kézbesítőkönyv	1862—1868	1 kötet
274.	Az államszámvevőségnek átadott iratok kézbesítőkönyve <i>Ügyviteli segédkönyvek:</i>	1862—1868	1 kötet
275—277.	Megyei tisztinévtár	1863—1865	3 kötet
278.	Megyei tisztinévtár mutatója	1863	1 kötet
279—280.	A helytartótanács összlétszámkimutatója	1863—1867	2 kötet
281.	„Névjegyzéke a budai úrbéri fő-törvényszéknek feloszlataása következtében rendelkezés alá helyezett hivatalnokok és szolgálknak”	1861—1862	1 kötet
282.	Függő elintézésék jegyzéke	1867	1 kötet

A helytartótanács *iktatóhivatala* a tanácshoz beérkezett beadványokat és a hivatalból készült kiadványokat az ún. „beadványi jegyzőkönyvbe”, az általános iktatókönyvbe vezette be. Ebben mindenekelőtt az iktatókönyvi

számot (jegyzőkönyvi számot), előlött római számmal az osztályt jelölték, amely az iratban foglalt ügyet intézte. A további rovatokba az irat beérkezésének keltét, a beadó nevét, a beadvány keltét és számát, továbbá az irat rövid tartalmát vezették be. Ez utóbbi rovatban, a szöveg alatt az alapszámot adták meg, amit az irat az irattárban kapott. Végül feltüntették még az elintézés módját, az irattárba adás keltét és a csatlakozó számot.

Az általános *mutató* ehhez az iktatókönyvhöz készült, és így szintén az egész iratanyagra érvényes. Betűrendben közli az iratok rövid tárgyát, és minden egyesnél utal az iktatószámra. Vezérszóként csaknem kizárólag személy- és helyneveket vetít ki, s a betűrend csak a vezérszavak első két betűjét veszi figyelembe. Tárgyakra való kutatásnál az általános mutató használhatatlan.

Az *irattárkezelési számmutató* az iktatószámok sorrendjében halad, s mindegyiknél megadja a kútfő számát, amit a vonatkozó irat az irattárban kapott, valamint a „felszerelés” és a „végkezelés” napját. Ha az általános iktatókönyvet vagy mutatót használtuk, az irattárkezelési számmutatóból kell megállapítani, mely kútfőbe került a keresett irat.

Az *ügyosztály-iktatókönyvek* közül egyetlen kötet maradt ránk.

A helytartótanácsnál nagy mennyiségű *irodai kezelőkönyv* keletkezett. Ezekből csak mutatóba őriztünk meg típusonként egy-egy kötetet.

Az *ügyviteli segédkönyvek* közül a különböző tisztinévtárak tartalmazzak leginkább használható adatokat.

A függő elintézesek jegyzékének megmaradt kötetében a megyék és sz. kir. városok részéről esedékes jelentések számát, tárgyát, beérkezését tartották nyilván, a megyék, ill. városok nevének betűrendjében.

D 226. HADKÁR-IRATOK

1850—1870

43 csomó, 1 kötet

1—41. Iratok	1850—1870	41 csomó
42. Pancsovai iratok	1850	1 csomó
43. Pesti iratok	1849—1854	1 csomó
44. Iratjegyzék és tételek mutatója	1861—1870	1 kötet

Még Windischgrätz kormányzata idején létesült Budán egy „Kriegschaden-Liquidierungs-Kommission”, a kincstárral szemben a császári hadseregnek nyújtott szolgáltatások és az általa okozott károk megtérítésére irányuló követelések felszámolására. Ez a bizottság a tavaszi hadjárat idején Nagykanizsára költözött át, majd megszüntette működését. Buda visszafoglalása után a hadseregpáncsnokság mellett újra megalakult egy felszámoló bizottság az országos katonai páncsnokság épületében; Haynau 1849. november 29-én közölte Geringerrel, hogy ez a bizottság megkezdte működését. A bizottságnak aári csapatoknak nyújtott szolgáltatások mennyiségét kellett kiderítenie, de foglalkoznia kellett azokkal az igényekkel is, amelyeket a dinasztikus érzelműek támasztottak az inzurgensek által okozott károk megtérítésére. A bizottság gr. Zichy Ferenc elnöklete alatt pusz-

tán előkészítő jellegű munkát végzett. 1852-ben ezt a bizottságot feloszlatták, iratait Ambrus volt helytartótanácsi tánácsos (az egyik bizottsági tag) vette át, és átvitte a helytartóság épületébe, amelynek feladata volt a továbbiakban a hadikártérítési ügyek elintézése. Ott a hadikártérítési ügyek 1852 novemberétől kezdve külön referátumot alkottak, az előadó Ambrus tanácsos volt. A helytartóság feloszlásával kapcsolatban 1853. április 30-án a még bevégetlen hadikárpótlási ügyek iratait közigazgatási kerületek szerint szétválasztva a megfelelő kerületi kormányzatoknak küldték meg azzal, hogy ezek a kormányzóság rendelete szerint a megalakuló helytartósági osztályok levéltárának fogják integráns részét tenni. Az átadott helytartósági iratok mellett helyenként ott vannak a felszámoló bizottság iratai is. Ez utóbbiak csak beadványokból és mellékleteikből állnak: a bizottság csupán a mellékletek helyességét vizsgálta felül. Ma a pozsonyi, soproni, kassai és nagyvárad kerületek számára kiválogatott iratok vannak meg — egy-egy csomóban — a helytartóság fondjába (D 55) visszahelyezve, a convolutumok között.

A helytartósági osztályoknál keletkezett hadkáriratok egy része (az általuk befejezett ügyek iratai) ma azok levéltáraiban vannak. A hadikártérítési ügyek intézése azonban sokáig húzódott, és a helytartósági osztályok feloszlása után is foglalkoztatták a közigazgatási hatóságokat. De a katonai hatóságoknak is adott munkát ez ügyek intézése: a magyarországi hadsereg-főparancsnokságon egy „Liquidatur der Militär-Praestations-Vergütungs-forderungen in Ungarn” vizsgálta felül a főhadbiztosságok által az egyes kerületek kártérítési ügyeiben készített operátumokat. A helytartótanács visszaállítása után annak katonai ügyosztálya intézte a helytartósági osztályok és az összpontosított helytartóság bevégetlen kártérítési ügyeit. A ki egyezés után a hadügyminisztérium vette át az előiratokat a helytartótanács és a kancellária levéltárából; a ma meglevő fond ott alakult ki.

Az *iratok* tételek szerint vannak rendezve: egy-egy kártérítési követelésre vonatkozó iratot igyekeztek egy-egy tétel alá összevonni, ezt azonban nem hajtották végre következetesen, egyes követelések iratai több tételbe vannak beosztva. A tételeket sorszámozták. A tételek mutatója betűrendben közli a kártérítést követelő községek és magánosok nevét, és utal a megfelelő tételekre. A vele egybekötött iratjegyzék nem használható az iratok kutatásához, a benne szereplő sorszáмок nem azonosak az iratok tétel-számaival. Az iratjegyzék 1870-ben készült, a hadügyminisztérium irattárában. Első lapjai hiányoznak, a meglevő rész a 656. sorszámmal kezdődik. Az iratjegyzék az egyes követelésekkel kapcsolatos iratokat egyenként sorolja fel, megadja minden egyes irat (helytartótanácsi vagy miniszteri) iktatószámát, évét, azt, hogy kit illet a követelés, s hogy az irat hány darab-ból áll.

A *pancsovai iratok* az ottani városi tanács által felvett jegyzőkönyvek a magyar csapatok által okozott károkról. Az 1850. évben készültek, egy részük hiányzik, csak a 201—436. sorszámuak vannak meg. Nem tartoztak eredetileg ehhez az állaghoz, valószínűleg a helytartóság irattárában őrizték őket, egyik irat mellékleteiként.

A *pesti iratok* egy része a Windischgrätz-féle hadseregparancsnokságon keletkezett, a gabonakereskedők által oda benyújtott kártérítési követelések

felülvizsgálatával kapcsolatban. A kereskedők a császáriak által Pesten és Óbudán lefoglalt gabonakészletek árának megtérítését kérték, azzal az indokolással, hogy Jankó Vince kormánybiztos, aki a gabonát a magyar hadsereg számára összegyűjtötte, azt tőlük hitelbe kapta. A tárgyalások 1849 áprilisában a császáriak visszavonulása miatt megakadtak, s csak 1853 végén folytatódtak. Ezek az iratok is utólag, a második világháború alatt összekeveredett iratanyag rendezése során kerültek ebbe az állagba.

D 227. IRODAIGAZGATÓSÁG

1861—1867

11 csomó

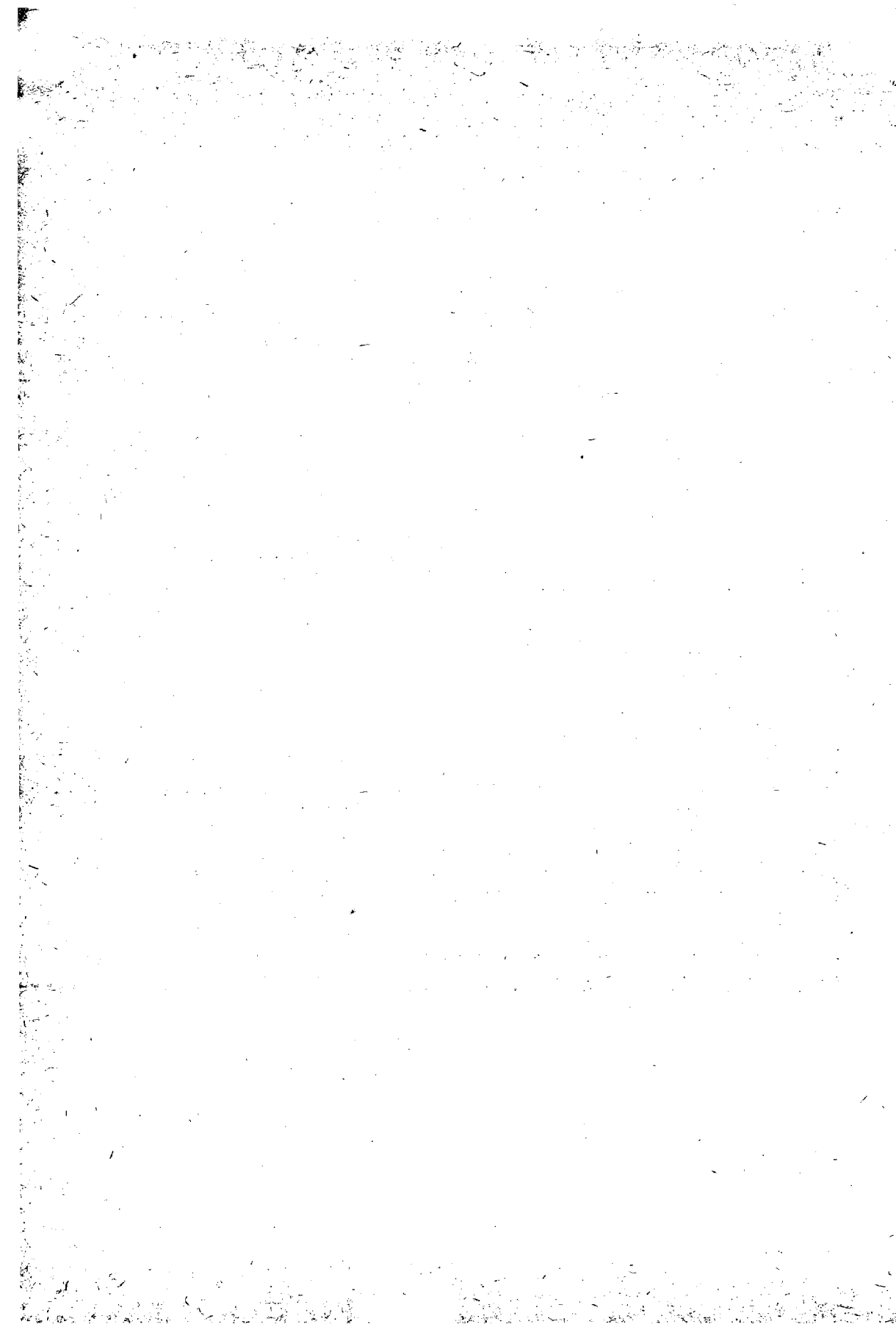
1—6. Iratok	1867—1867	6 csomó
7. Iktatókönyv	1861—1867	1 csomó
8. Mutató	1862—1865	1 csomó
9—11. Könyomatos körrendeletek	1861—1867	3 csomó

A helytartótanácsban az irodaigazgató 1861 után ugyanazt a szerepet töltötte be, amit 1848 előtt, s amit számára a királyi utasítás előírt. A rangban legidősebb világi tanácsos (Havas József, majd Hueber Zsigmond) volt a helytartótanács irodaigazgatója s egyben a kebelbeli (I.) ügyosztály vezetője. E két funkció nem különült el egészen, az irodaigazgatói iratok közt olyanokat is találunk, amelyek a kebelbeli osztály iratai közé lettek volna helyezendők.

Az irodaigazgató ügyelt fel a helytartótanács segédhivatalaira és irányította azok működését. Tőle kértek a díjnokok szabadságot, fizetésemelést, nála igazolták magukat mulasztásaikért. Hozzá kerültek a díjnoki állásokra pályázók folyamodványai, a díjnokok minősítése. Nála jelentkeztek a helytartótanács új hivatalnokai, az ő kezébe tették le hivatali esküjüket. Oda futottak be az ügyosztályok működési jelentései, a hátralékok kimutatásával. Ő hozott rendelkezéseket a helytartótanács ügyvitelének megjavítására, az elnökség hozzá intézte az ügybeosztással kapcsolatban tett rendelkezéseit. Ő intézkedett a hivatali helyiségek dolgában. Az irodaigazgatóság iratai között az Országos Levéltárra, az országgyűlés képviselőházának berendezésére vonatkozókat is találunk.

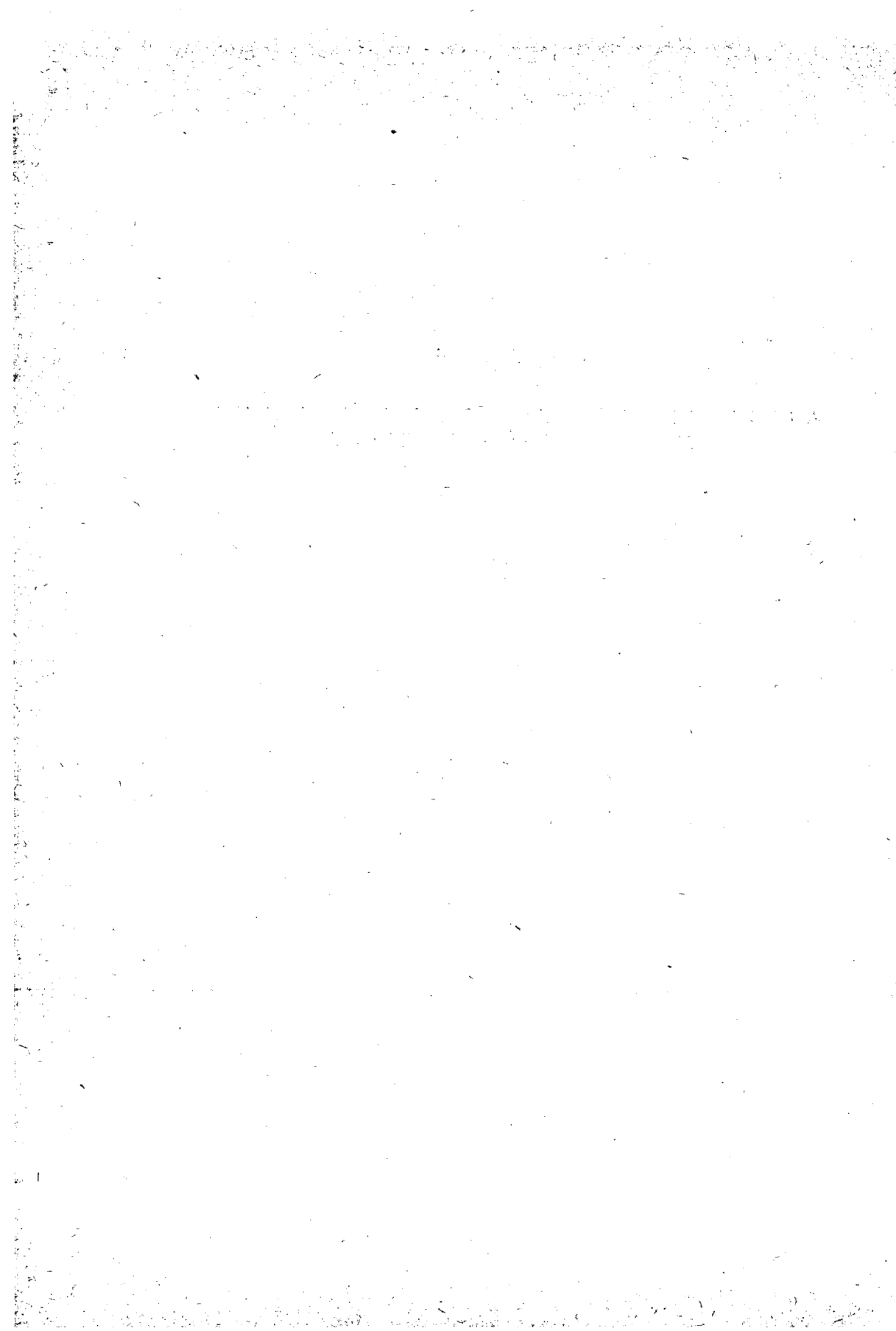
Az *iratok* évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószámok alatt „I. ig.” jel látható. Az 1862—1865. évi iratok a mutató segítségével, a többiek az iktatókönyv alapján vagy darabszám átnézéssel kutathatók.

A *könyomatos körrendeletek* gyűjteménye a helytartótanács saját könyomdájában sokszorosított elnöki és helytartótanácsi körrendeletek és más iratok egy-egy példányát tartalmazza.



HARMADIK RÉSZ

A POLITIKAI KORMÁNYHATÓSÁGOK FELÜGYELETE ALATT
MŰKÖDŐ SZAKHIVATALOK IRATAI



I.

ÉPÍTÉSZETI HIVATALOK IRATAI

1849—1867

Az abszolútizmuskori politikai kormányzóságok felügyelete alatt működött építészeti hatóságok és hivatalok iratai e politikai kormányhatóságok irataival együtt kerültek az Országos Levéltárba, s itt ma az abszolútizmuskori levéltár külön részét alkotják. Az iratok általában selejtezetlenek, s eredeti irattári rendszerüket a levéltárban is megőrizték. A hozzájuk tartozó térképek és tervrajzok, amennyiben megmaradtak, az Országos Levéltár Térképtárában, ill. Tervtárában találhatóak.

a) *A birodalmi centralizmus korában működő építészeti hivatalok iratai*

1849—1860

A m. kir. építési főigazgatóságot 1848. május 31-én a magyar közmunka- és közlekedésügyi miniszter feloszlatta. Attól kezdve hét külön, önálló s egymástól független technikai osztály működött, közvetlenül a minisztériumnak alárendelve.⁴⁹ A császári kormányzat Buda elfoglalása után az építési főigazgatóságot is visszaállította, majd megkezdte a magyarországi építészeti hivatalok átszervezését az osztrák tartományok mintájára. Az átszervezés eredményeképpen létrejött állami építészeti hivatalok a politikai kormányhatóságok mellett működtek.

A PROVIZÓRIUM IDŐSZAKÁNAK ORSZÁGOS ÉPÍTÉSZETI HATÓSÁGA

1849—1853

A centralizmus korában ismételten végrehajtott átszervezések a politikai hatóságokkal párhuzamosan az építészeti hatóságok működésének folyamatosságát is többször megszakították.

Az 1853. évi átszervezés jelentette e téren az első nagyobb változást, ekkor szüntették be működésüket a provizórium időszakának építészeti hatóságai. A provizórium időszakában az országos építészeti ügyeket két egy-

⁴⁹ 1848/49. évi minisztériumi lt. 156/Közl. E. sz. Az építési főigazgatóság történetéhez lásd Ember Győző: A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázolata (1788—1867.) Levéltári Közlemények, 1942—45., 345—375. I.

mással párhuzamosan működő, egymással többé-kevésbé összefonódott hatóság intézte: egyik az országos építészeti igazgatóság, másik a magyarországi építészeti ügy átszervezésének feladatával megbízott miniszteri biztosság.

D 231. K. K. LANDES-BAUDIRECTION FÜR UNGARN

(Magyarországi cs. kir. országos építési igazgatóság)

1849—1853

126 csomó, 17 kötet

1—126. Iratok	1849—1853	126 csomó
127—135. Iktatókönyv	1849—1853	9 kötet
136—140. Mutatókönyv	1851—1853	5 kötet
141—142. Elenchon zum Index	1852—1853	2 kötet
<i>Osztályiktatókönyvek:</i>		
143. Középítészeti osztály	1849	1 kötet

Almássy Móric gróf, a magyarországi kamarai ügyek ideiglenes kormányzója 1849. január 10-én utasította a kir. építési főigazgatóságot, hogy a Debrecenbe távozott magyar kormánnyal minden összköttetéstől szigorúan tartózkodjék, s az ideiglenesen megalakult m. kir. kincstári főigazgatósággal olyan viszonyba lépjen, amilyenben a volt m. kir. udvari kamarával állott. Az építési főigazgatóság ennek megfelelően ismét megkezdte ilyen néven működését, s felterjesztéseit a kincstári főigazgatósághoz, ill. Almássy személyéhez intézte. A szakhivatal folyamatos működése látszólag a politikai változástól függetlenül folyt tovább: a főigazgatóság eleinte jobbra még a magyar közmunka- és közlekedésügyi miniszter rendeleteinek végrehajtásával volt elfoglalva. Az ügyviteli nyelv május végéig még a magyar volt. Ekkor hosszú szünet állt be a hivatal működésében: az ostrom idején a munka természetszerűen szünetelt. (Május 26-án a főigazgatóság a magyar tábornernöki kar igazgatóságától kapott felszólítást különböző térképek átküldésére; ez az egyetlen nyoma a magyar szervekkel való kapcsolatnak ebből az időből.) Az iktatás csak július 22-én indult meg újra, ekkor már német nyelven iktattak, és a mutatót is ezen a nyelven készítették. A hivatalt augusztus 2-án nyitották meg újra, ettől kezdve az igazgatóság (Landes Baudirection) már Geringernek, az új császári biztosnak jelent. Geringer először (augusztus 15-én) Havas József volt helytartótanácsost bízta meg az igazgatóság ügyeinek ellenőrzésével, utasította őt, hogy a hátralékos ügyiratokat dolgoztassa fel, és közölje az alkalmazottak névjegyzékét. A hajózási osztály csak szeptember végén költözött át Budára, ahol az igazgatóság működött.

Az építészeti ügyek irányítása legfelsőbb fokon az egész birodalomban a kereskedelmi, ipari és építészeti minisztérium hatáskörébe tartozott. A minisztérium keretében külön építészeti osztályt állítottak fel (II. ügyosztály), amely két részre oszlott: egyik az adminisztrációval kapcsolatos elvi kérdéseket intézte, másik alá a műszaki munkálatok tartoztak. A számvevést ugyanott külön számvevő ügyosztályra bízta.

Az építési hatóságok felállítására és hatáskörére vonatkozó alapelveket az uralkodó 1849. december 15-én hagyta jóvá. Ezek szerint az állami építkezések keresztülvitelére Bécsben építészeti főigazgatóságot (General Baudirection) állítottak fel, ez vasútépítési, út- és vízépítési, meg középítészeti osztályokra oszlott. A főigazgatóság alatt az országos építészeti igazgatóságok intézték a műszaki ügyeket, végeztették el a minisztérium által elrendelt építkezéseket, ugyanilyen osztályokban.

A magyarországi építésügyi szabályozás céljából már 1849 október végén kiküldötte a miniszter Mitis Ferdinánd osztálytanácsost, s Geringer ezzel kapcsolatban elrendelte az építési igazgatóságnak, hogy Mitis szolgálati utasításainak tegyen eleget, és támogassa őt küldetésének teljesítésében. Mitis azonnal megkezdte a vidéki építési igazgatóságok szervezését, és a személyzet egy részét Budáról oda helyezte át. Az áthelyezetteknek 1850. július 15-ig kellett elindulniuk új beosztási helyükre. Baumgartner miniszter 1851. augusztus 18-án Fischer Károlyt, a General Baudirection felügyelőjét nevezte ki a budai építési igazgatóság vezetőjévé. Fischer itteni működése azonban csak addig tartott, amíg Mitis magyarországi megbízása le nem járt. Ekkor, 1852. november 7-én, a temesvári építészeti igazgatóság élére nevezték ki. A magyarországi építészeti ügyét Mitis távozása után a miniszter olyan szakférfiúra bízta, aki már bizonyosságot tett kiváló szervezési képességeiről. Menapace Flórián Erdélyben teljesített Mitiséhez hasonló feladatot, s az ottani építészeti ügyét mint építészeti igazgató, fellendítette. Menapace 1853 elején vette át új hivatalát, megérkezéséig Tenczer Károly főmérnök vezette a magyarországi építészeti igazgatóságot.

Az építészeti igazgatóság hatásköre a provizórium időszakában többször is módosult. Az 1851. év folyamán megalakult a Central Commission für die Theissregulierung, közvetlenül a General Baudirection alá rendelve. A Tisza-szabályozás így kikerült az építési igazgatóság hatásköréből. A következő év október 1-jével pedig a vasutak ügyét is különválasztották s a Zentrall Direction für Eisenbahnbauten alá utalták; ez közvetlenül a kereskedelmi minisztérium alá tartozott. 1852. május 12-én megszűnt a General Baudirection. Az országos építészeti igazgatóság hatáskörében ettől kezdve az út-, víz- és magasépítési ügyek maradtak, közvetlenül a kereskedelmi minisztérium második osztálya (Bausection) alárendeltségében.

1853. november 1-jével az építészeti hivatalokat a helytartóság alá rendelték. A helytartósággal már addig is szoros volt a budai építési igazgatóság kapcsolata: míg Windischgrätz idején az 1848 előtti állapotnak megfelelően a kincstári igazgatástól függött, 1849 júliusa óta Geringertől kapott rendeleteket, elszakadt a pénzügyigazgatástól, és kapcsolata a politikai igazgatással mind szorosabbá vált.

Az 1849—1851. évi iratok selejteztettek, az iktatókönyvekben megjelölték, mely iratokat selejtezték ki. Az 1849—1850. évi mutató a megfelelő évi iktatókönyvvel van egybekötve. Az „Elenchon” a mutatókönyv tartalomjegyzéke, a főbb címszavakat közli, és utal a mutatókönyv lapszámára, amely lapon a címszó és a vonatkozó bejegyzések megtalálhatók. A mutatók egyébként igen részletesek, jó rendszerezésben közlik az egyes iratok tárgyát és iktatószámát. Az *osztályiktatókönyvekben* az osztály-iktatószám

mellett mindenütt ott van az általános iktatószám is. Az iratok az általános iktatószámok növekvő rendjében vannak felállítva, így az osztály-iktatószámok a kutatás szempontjából nincs jelentősége.

D 232. K. K. MINISTERIAL COMMISSÄR RITTER F. v. MITIS

(Lovag Mitis Ferdinánd miniszteri biztos)

1850—1852

8 csomó, 2 kötet

1—8. Iratok	1850—1852	8 csomó
9—10. Iktatókönyv	1850—1852	2 kötet

Mitis Ferdinánd minisztériumi osztálytanácsos 1849 októberében érkezett Magyarországra, az itteni állami építészeti szolgálat tanulmányozására, hogy annak szabályozását, különösképpen pedig az ún. birodalmi építkezési ügyeknek a kereskedelmi minisztérium hatáskörébe vonását előkészítse.⁵⁰

A magyarországi középítésügy az ausztriaiától 1849 előtt több tekintetben eltért. Egyik leglényegesebb különbség az volt, hogy a megyék nagy mértékben önállóan látták el a középítészeti szolgálatot, a királyi kormányzások befolyása nélkül. Maga az építészeti igazgatóság fegyelmileg egyik kormányzásoknak sem volt kizárólag alárendelve, s nagyrészt olyan szolgálatokat látott el, amelyek nem voltak rendszeresek, hanem esetenként alakultak a szükségnek megfelelően. A középítkezéseket különböző alapokból táplálták. Mitis mindezt az állami centralizáció elvének megfelelően kívánta megváltoztatni.

A kereskedelemügyi miniszter — nyilván Mitis javaslatára — mindezekelőtt az ellen tiltakozott, hogy a Geringer által létrehívott építésügyi bizottság az építésügy átszervezése terén önálló lépéseket tegyen. November 26-i leiratában azután megnyugodva vette tudomásul, hogy a bizottságnak csak tanácsadási joga van, a legszükségesebb előmunkálatok és fegyelmi eljárások tekintetében.⁵¹

Bruck miniszter 1850. április 1-jével adta ki a birodalom építésügyének átszervezésére vonatkozó utasításait. Ezután, május 4-én, azzal bízta meg Mitist, hogy Magyarországon állítsa fel az új építési hivatalokat. Mitis május végén kezdte meg hivatali működését Budán. Első ténykedése öt kerületi építészeti igazgatóság felállítása volt. Július elejétől fogva — miniszteri biztosi minőségben — szinte teljesen ő látta el az országos építészeti igazgató feladatkörét: az 1851. évben nincs is külön irattára, a budai építészeti igazgatóság irodáját használta saját irodájaként.

Az új miniszter, Baumgartner azután 1852. január 25-én szabályozta Mitis viszonyát az építészeti igazgatósághoz. Mitis feladata nem a részletügyek intézése volt, hanem szabályozott építési szolgálat megszervezése, s általában a középítészet fellendítése. A részletes ügyintézészt át kellett adnia Fischer Károlynak, aki eddig csak az ő utasításainak végrehajtója volt, neki pedig utazgatnia kellett, hogy megismerje az ország szükségleteit, az építé-

⁵⁰ D 55. 1849:2803.

⁵¹ D 55. 1849:4061.

szeti szolgálat berendezkedését, s az alkalmazottak működését. Különösen az utak jó karba helyezését kellett szorgalmaznia. Neki voltak fenntartva a szervezési és alkalmaztatási kérdések; az utóbbiakban meg kellett hallgatnia Fischer építészeti főtanácsos javaslatait. Az építészeti igazgatóság a miniszteri biztos útján küldte a General Baudirection-hoz intézett felterjesztéseit.⁵²

Mitis ekkor újból külön iktatást kezdett, iktatókönyve 1852. november 20-ig halad. Hivatalos utazásai közben utasításokat adott ki, javaslatokat és jelentéseket tett. Az ország különböző vidékein tett utazásait befejezván beszámolt tapasztalatairól a kormányzónak. A leglényegesebb az, hogy Magyarországon nem lehet megszüntetni a közmunkakötelezettséget, és az utak építését kizárólag az államkincstár erejével megoldani. Az ország igen elmaradott, és a másutt alkalmazott előírások és megoldások a meglevőnél sokkal költségesebb apparátust feltételeznének. Hogy az országos építési alapot jobban fel lehessen használni, véleménye szerint meg kellene változtatni a vonatkozó törvényt.⁵³

A kereskedelmi miniszter, miután Mitis 1850. május 3-án kapott feladatot — az állami építészeti szolgálatnak az 1849. december 15-i elvek szerinti bevezetését Magyarországon előkészíteni, és annak megfelelő irányt adni — befejezte, 1852. november 7-én felmentette őt a Magyarországon való további szolgálattételtől, és berendelte a minisztériumba. Itteni hivatalos ténykedését Mitis november 22-én fejezte be.⁵⁴

Mitisnek különösen az út- és vízépítés megjavítása, fellendítése körül vannak érdemei.

1850. évi iratai selejteztettek. (A selejtezés tényét az iktatókönyvben fel-tüntették.) Az *iratok* évenként újrakezdődő iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve, az iktatószám alatt M. C. (Ministerial Commissär) jel látható. Az iratokban az *iktatókönyvek* segítségével vagy darabszám átnézéssel lehet kutatni.

A *szolgálati táblázatok* a magyarországi építészeti hivatalok tisztviselőire vonatkoznak. Így tagolódnak: a) Szolgálati táblázatok, másolatban (a hivatalnokok neve szerinti betűrendben, sorszámokkal ellátva; hozzájuk jegyzék készült, amely a csomó elején fekszik, és a hivatalnokok nevét meg a vonatkozó sorszámot tartalmazza), b) Szolgálati táblázatok, eredeti aláírássokkal (szolgálati kategóriák szerinti rendben), c) Kísérő iratok (ezekkel terjesztették a b) alatti táblázatokot Mitishez, miniszteri biztossági iktatószámaik sorrendjében fekszenek). d) Ranglisták (szolgálati kategóriák szerint), e) Személyi állománytáblázatok (státuszjelentések). A b—e) sorozatok darabról darabra való átnézéssel kutathatók.

Építészeti kerületi és járási hivatalok 1850—1853

Bruck miniszter 1850. május 4-én nevezte ki az újonnan létesített építési hatóságok ideiglenes személyzetét. Utódja, Baumgartner azután 1851. július 31-én az ideiglenes építészeti hatóságokat véglegesen felállította. Mi-

⁵² D 55. 1852:2631.

⁵³ D 232. 1852:615; D 55. 1852:25 211.

⁵⁴ D 55. 1852:26 201.

tis miniszteri biztos — aki az ideiglenes hatóságokat az általános előírásoknak megfelelően felállította — erre a rendeletre november 6-án módosító javaslatot tett a miniszternek. Azt javasolta, szüntessék meg a négy építészeti hivatalt, és kezeljék az egész utépitésügyet országos ügyként. A centralizációt azért ajánlotta, mert kevés volt a szakember, aki a különböző szakokat az egyes irányító hatóságoknál megfelelő módon el tudta volna látni (az egyetem inkább földmérőket, mint építészeket képzett). A takarékossgal is érvelt, meg a közszolgálat érdekével: a gyakorlat szerinte azt mutatta, hogy az öt hivatal inkább széttagoltságot, mint egységességet eredményezett. Amíg a birodalmi utak intézménye meg nem valósult, az utépités irányítása a helytartóság kezében fut össze, s így jobb, ha a 44 megyétől (mindegyikben volt építészeti hivatal) egyenesen a helytartósághoz érkeznek az építészeti javaslatok (ill. a helytartóság mellett működő építészeti igazgatósághoz), mert azt bizta meg az 1851. február 14-i rendelet a közmunkakötelezettségen s annak megváltásán alapuló országos építészeti alap kezelésével.⁵⁶ Az építészeti kerületi hivatalokat azonban nem szüntették meg, azok úgy viszonyultak a miniszteri biztosságokhoz, majd az azok helyébe lépő kerületi kormányzatokhoz, mint az országos igazgatóság a helytartósághoz. Csak a pesti kerületi kormányzat mellett nem működött építészeti hivatal, a kerület építészeti ügyeit az országos igazgatóság intézte.

Az építészeti kerületeket építészeti járásokra osztották fel, ezek rendszerint több megyére terjedtek ki, s bennük egy-egy építészeti járási mérnök intézte a középítészeti műszaki ügyeket.

D 233. K. K. DISTRICTUAL BAUAMT ZU PRESSEBURG

(Pozsonyi cs. kir. építészeti kerületi hivatal)

1850—1853

53 csomó, 6 kötet

1—53. Iratok	1850—1853	53 csomó
54—57. Iktatókönyv	1850—1853	4 kötet
58—59. Mutatókönyv	1852—1853	2 kötet

A hivatalt Vorberger Lajos főmérnök vezette.

Az 1850—1852. évi *iratok* évek, kútfők és iktatószámok szerint vannak rendezve. Az irattári rendszer alapja az az irattári terv, amit Mitis 1850-ben írt elő a magyarországi építészeti hivatalok számára.⁵⁵ Az 1853. évi iratokat utólag átrendezték egyszerű számrendbe, a kútfőkre való tekintet nélkül. Az 1850. és 1851. évi *mutató* a megfelelő iktatókönyvvel van egybekötve. A mutatók az iktatószámokon kívül az irattári jelzetre is utalnak (az 1853. évi iratokra ez nem érvényes). Az irattári jelzetre az *iktatókönyvbe* is bejegyezték. Az 1853. évi iktatókönyv az iktatószámot vonal alatt közli, a vonal felett mindig a beadvány számát (idegen szám) tünteti fel.

⁵⁵ D 55. 1851:20 588.

⁵⁶ Lásd D 236. 1850:70, D 237. 1850:24.

D 234. K. K. DISTRICTUAL BAUAMT ZU OEDENBURG

(Soproni cs. kir. építészeti kerületi hivatal)

1850—1853

35 csomó, 9 kötet

1—35. Iratok	1850—1853	35 csomó
36—40. Iktatókönyv	1850—1853	5 kötet
41—44. Mutatókönyv	1850—1853	4 kötet

A hivatalt Liedemann Emil főmérnök vezette.

Az iratokat eleinte az előírt tárgyi rendben kezelték, de ettől úgy látszik, már 1851 végén eltértek, mert az irattári jelzet (amit a korábbi iratok az első lap bal alsó sarkában viselnek) ettől kezdve elmarad. Ma az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében haladnak. Az 1850. évi iktató- és mutatókönyv az (érvénytelen) irattári jelzetre is utal.

D 279., 235.

K. K. DISTRICTUAL BAUAMT ZU KASCHAU

(Kassai cs. kir. építészeti kerületi hivatal)

1850—1853

41 csomó, 11 kötet

A hivatalt Fest Vilmos főmérnök vezette. Az iratanyag elnöki és általános iratokra tagolódik.

D 279. ELNÖKI IRATOK

1851—1853

1 csomó

1. Iratok	1851—1853	1 csomó
-----------	-----------	---------

Az iratok tárgya szervezési és személyi ügyek, bizalmas jelentések. Évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Legtöbbjüket eredetileg az általános iktatókönyvbe vezették be, s az általános mutató is utal rájuk, de mindkettőben pontos tárgymegjelölés nélkül fordulnak elő s „pr.” rövidítés jelzi, hogy a kérdéses irat az elnöki iratok közé került. Az általános iktatókönyv utal az elnöki számára is. Külön elnöki segédkönyvek nincsenek.

D 235. ÁLTALÁNOS IRATOK

1850—1853

40 csomó, 11 kötet

1—40. Iratok	1850—1853	40 csomó
41—46. Iktatókönyv	1851—1853	6 kötet
47—51. Mutatókönyv	1850—1853	5 kötet

Az eredetileg tárgyi rendben fekvő iratokat később egyszerűen az évek és iktatószámok növekvő rendjében helyezték el. A segédkönyvek az (ér-

vénytelen) irattári jelzetre is utalnak. Az 1852. évből két mutatókönyv van, mindegyik teljes betűsort ad (A—Z), a két kötet címszavai egymást kiegészítik.

D 236. K. K. DISTRICTUAL BAUAMT ZU GROSSWARDEIN
(Nagyváradí cs. kir. építészeti kerületi hivatal)

1850—1853

46 csomó, 10 kötet

1—46. Iratok	1850—1853	46 csomó
47—50. Iktatókönyv	1850—1853	4 kötet
51—54. Mutatókönyv	1850—1853	4 kötet
55—56. Szabályrendeletek mutatója	1850—1852	2 kötet

A hivatalt Wallandt Henrik főmérnök vezette.

Az eredetileg tárgyi rendszerbe osztott iratokat már 1851-től iktatószámok szerint rendezték át. Az (érvénytelen) irattári jelzetet az 1850. évi segédkönyvek is feltüntetik. Az iktatókönyvet az 1850. évben havonként, majd félhavasoként vezették, a további években áttértek a naptári éven belüli folyamatos, megszakítatlan iktatásra. A szabályrendeletek mutatója az iktatószámra utal, maguk a szabályrendeletek a többi irattal együtt, iktatószámuknak megfelelő helyen vannak elhelyezve.

D 237. K. K. BEZIRKSBAUAMT ZU GROSSWARDEIN
(Nagyváradí cs. kir. építészeti járási hivatal)

1850

1 csomó

1. Iratok	1850	1 csomó
-----------	------	---------

Az építészeti járási mérnökök közül egyedül Pották Lajos nagyváradí építészeti járási mérnök iratai vannak meg az Országos Levéltárban. A nagyváradí építészeti kerület három építészeti járásra tagolódott: Szabolcs, Szatmár és Észak-Bihar (Bihar megyének a Sebes-Köröstől északra eső része) megyék és a hajdúvárosok építészeti szempontból a debreceni járási mérnökhöz, Dél-Bihar és Békés megyék a nagyváradí járási mérnökhöz, Csongrád, Csanád és Arad megyék az aradi járási mérnökhöz tartoztak.⁵⁷

A járási mérnökök közvetlenül az építészeti kerületi hivatalnak voltak alárendelve, s nem fordulhattak egyenesen Mitis miniszteri biztoshoz.

Pották Lajos 1850 júliusában kezdte meg működését, mint nagyváradí járási mérnök, Dél-Bihar és Békés megyékre kiterjedő illetékességgel. Leginkább kincstári és alapítványi építkezések költségeit kellett előirányoznia, a munkát azután árlejtés útján valamelyik kőművesnek adták ki, majd a mérnök a végzett munkát megvizsgálta, s arról bizonyítványt adott ki az építetőnek. Pották utolsó elintézése november 12-i keltet visel. Mitis novem-

⁵⁷ D 232. 1850:39.

ber 15-én — Magyarország új közigazgatási beosztására való tekintettel — újonnan szabályozta az építészeti kerületek elhatárolását és a kihelyezett járási mérnökök területi illetékességét.⁵⁸ Ezzel kapcsolatban elrendelte, hogy a kerületek székhelyén működő járási mérnökök december 1-jével személyzetükkel együtt bevonandók az illetékes építészeti hatóságba. A nagyváradi járási mérnök külön ügykezelése ily módon megszűnt, a nagyváradi építészeti kerületi hivatal keretében működött tovább.

Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében követik egymást, hozzájuk segédkönyvek nincsenek.

A DEFINITIVUM IDŐSZAKÁNAK ORSZÁGOS ÉPÍTÉSZETI HATÓSÁGA
1853—1860

A Bach-féle definitívum a magyarországi helytartóság öt részre bontásával párhuzamosan az építészeti igazgatóság dekoncentrációját is megkövette. A kereskedelem-, ipar- és közlekedésügyi miniszter által 1853. szeptember 9-én a magyarországi építészeti szolgálat végleges szervezésére nézve megállapított alapelvek szerint az építészeti igazgató a szükséges segédszeméllyezettel együtt közvetlenül a katonai és polgári kormány kötelekébe kerül, maga az igazgatóság pedig öt osztályra bontva működik, az egyes közigazgatási területek székhelyein. Az alapelveknek megfelelően a belügyminiszter és a kereskedelemügyi miniszter 1853. október 10-én közös rendeletben szabályozta az új építészeti hatóságok szervezetét és hatáskörét. A rendelet 1853. november 1-jével lépett hatályba, e nappal vált külön az építészeti igazgató és az építészeti igazgatóság személyzete, s alakult meg az előbbiből a kormányzóság építészeti osztálya, az utóbbiból pedig a budai építészigazgatósági osztály.

D 277., 238.

K. K. MILITÄR- UND CIVIL-GOUVERNEMENT FÜR UNGARN: BAUSECTION

(A magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány építészeti osztálya)

1853—1860

30 csomó, 12 kötet

Az 1853. október 10-i szervező rendelet szerint Magyarországon a helytartó (kormányzó) a középítészeti szolgálatnak is legfelsőbb irányítója. Ennek megfelelően az ügyforgalom a kereskedelmi miniszter és a magyarországi építészeti hatóságok között a helytartó közvetítésével bonyolódik le. A helytartónak jogában állt a rendelet szerint az építészeti hivatalnokok ellen fegyelmi vizsgálatot indítani, indokolt esetben bárkit felfüggeszthetett hivatalától és fizetésétől, köteles volt azonban az ilyen esetekről a kereskedelmi minisztert értesíteni.

Amikor később a magyarországi katonai és polgári kormányzóság „főkormányzósággá” alakult át, s a belügyminiszter 1856. december 31-én az utóbbinak hatáskörét szabályozta, e szabályzatban a középítészeti szol-

⁵⁸ D 231. 1850:1789.; D 232. 1850:1220.

gálat irányítására nézve is intézkedett. Eszerint a főkörmányzóság egyrészt az alsóbb hatóságoknak ad utasításokat, másrészt a minisztériumnak tesz javaslatokat, és az építészeti ügyekben hozzá érkező javaslatokat véleményezi. Különös gondot fordít az évi építészeti költségvetésekre. A főkörmányzóság a minisztérium elé kellett hogy terjessze az olyan építkezésekre, javításokra és beszerzésekre vonatkozó javaslatokat, amelyek az út- és vízépítési javadalomból történtek, amennyiben azok engedélyezése nem tartozott a helytartósági osztályok hatáskörébe. Ugyancsak a minisztérium elébe kellett terjesztenie a főmérnökök s az építészeti igazgatóságok műtani számvevőségi tanácsosai kinevezésére vonatkozó javaslatait, a többi hely betöltésére — ha azt nem utalták az országos hatósághoz, ill. a közigazgatási kerület vezetőjéhez — a főkörmányzóság volt jogosult. A jutalmazásra, segélyekre, szabadság adására, rendes és nyugilletmények utalványozására, szolgálati cserékre, áthelyezésekre, fegyelmi ügyekre nézve ugyanazt a hatáskört gyakorolta, mint a polgári hivatalnokokkal szemben általában.

Az építészeti osztály (tulajdonképpen a kormányzóság polgári osztályának középítési ügyekkel foglalkozó, III. ügyosztálya) 1853. november 1-én alakult meg. Vezetője Menapace Flórián építészeti igazgató volt. Az osztály 1860 júniusában szűnt meg a főkörmányzósággal együtt. Helyét az újonnan megalakult országos építészeti hatóság foglalta el.

D 277. ELNÖKI IRATOK

1852—1862

6 csomó, 2 kötet

1—2. Iratok	1853—1862	2 csomó
3. Iktatókönyv	1852—1857	1 kötet
4—7. Máramarosi iratok	1854—1857	4 csomó
8. Máramarosi iktatókönyv	1854—1860	1 kötet

Menapace Flórián építészeti igazgató a magyarországi állami építészeti szolgálat fontosabb szervezési és bizalmas személyi ügyeit — mint a kormányzóság egyik ügyosztályának vezetője — elnökileg intézte. Elnöki iktatását és ügyintézését még 1853 elején mint az országos építészeti igazgatóság vezetője kezdte meg, és megszakítás nélkül folytatta azután is, hogy a kormányzóság kötelékébe került át, sőt akkor sem zárta le, amikor a kormányzóság megszűntével az országos építészeti igazgatóság egysége helyreállt, hiszen annak 1862 szeptember végéig ő maradt a vezetője. Menapace elnöki iratai tehát magyarországi hivatali működésének egész időszakára kiterjednek.

Az iratok között elsősorban szervezési és személyi ügyekkel foglalkozókat találunk. Akadnak közöttük azonban szorosabban vett építészeti tárgyúak is, így egyes utak állapotának kivizsgálása, az óbudai hajógyár által végzett dunai partszabályozás műbírálata. Eredetileg az építészeti osztály általános iktatókönyvébe voltak bevezetve, s ennek megfelelő iktatószámokat kaptak, csak azután látta el őket Menapace „reserv.” jellel, és adott nekik elnöki iktatószámot. Az elnöki (rezervált) iktatás az 1855. év végéig megsza-

kitás nélkül folyt, majd az 1856—57. évek alkottak újabb iktatási periódust, s csak 1858-tól kezdve esett egybe az iktatási időszak a naptári évvel.

Az *iktatókönyvben* az első bejegyzések még Fischer Károlytól származnak, aki Menapace elődje volt az építészeti igazgatóság élén. A kötet végén néhány 1858. évi bejegyzés olvasható, ezeket később áthúzták, feltehetően azért, mert új iktatókönyvet fektettek fel, ami azonban nem maradt ránk.

A *mármárosi útépitési iratok* fontosságban és terjedelemben jóval túlhaladják az elnöki iratok fősorozatát. Ezek keletkezése a krími háború előzményeivel függ össze. Miután a cári csapatok 1853 júliusában megszállták a román fejedelemségeket, fordulat következett be a Habsburgok és Romanovok kapcsolataiban: Ferenc József 1854. június 3-án felszólította Miklós cárt csapatainak visszavonására, és követelésének azáltal adott nagyobb nyomtatékot, hogy Galíciában, Bukovinában és Erdélyben 330 000 főnyi hadsereget vont össze. A katonai készülődésekkel kapcsolatban Albrecht főherceg július 3-án elrendelte a Mármarossziget—Körösmező, Munkács—Verecke, Nagybánya—Mármarossziget és Mármarossziget—Munkács közötti országutak azonnali rekonstrukcióját (az első kettőét egészen a galíciai határig), oly módon, hogy azok még a legkedvezőtlenebb időjárás mellett is használhatók legyenek az átvonuló csapatok és katonai szállítóeszközök részére. Az építkezés fontossága miatt a költségekkel nem takarékoskodtak; a szűk útszakaszokat kiszélesítették, hidakat építettek, töltéseket és támfalakat emeltek. A kormányzóság Albrecht főherceg parancsának vétele után, július 7-én elrendelte Menapacénak, azonnal utazzék a mármárosi vidékre, szemlélje meg az utakat, s a politikai hatóságokkal egyetértésben intézkedjék, hogy az említett országutak a legrövidebb időn belül kielégítő állapotba kerüljenek. A munkálatok előhaladásáról a főherceget állandóan tájékoztatni kellett. Később Menapacénak azt is megparancsolták, hogy az Ungvár és Uzsok közötti országutat, valamint a Szeged és Nagyszeben közötti út Pécska és Nagylak közötti szakaszát megsemlélje.

Menapace 1854. július 20-án már Munkácsról keltezte első jelentését a kormányzóságnak. Megszemlélte az utakat, terveket és költségvetéseket készítettett, építésvezetőségeket állított fel, a kassai és nagyváradi helytartósági osztályoktól közmunkaerő rendelkezésre bocsátását kérte, a kormányzóságtól a szükséges pénzjavalmazás kiutalását szorgalmazta. A nagyarányú építkezések az első hónapokban a katonaság szakadatlan menetelése közepette folytak, és lényegileg a párizsi békekötés után, 1856 tavaszán fejeződtek be.

Menapace az útépitkezésekkel kapcsolatos elnöki iratokat külön iktatta — évenkénti megszakítás nélkül. Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iratokhoz a *mármárosi iktatókönyv* az egyetlen segédlet.

D 238. ALTALÁNOS IRATOK

1853—1860

24 csomó, 11 kötet

1—24. Iratok	1853—1860	24 csomó
25—31. Iktatókönyv	1853—1860	7 kötet
32—35. Mutató	1853—1860	4 kötet

A kormányzóság építészeti osztályának általános iratai részben az építészeti hivatalok szervezési és személyi ügyeivel, részben magasépítési, vízszabályozási és útépítési ügyekkel foglalkoznak.

A magasépítési iratok között fekszenek a budai várpalota építésvezetősége által benyújtott számadások felülvizsgálására kiküldött műbirálati bizottság iratai (1855—1858).

A vízépítési iratok nagy része az újpesti kikötő építésére (1856—1860), valamint a Duna Pest és Baja közötti szakaszának szabályozására (1858—1860), továbbá a Tisza, a Maros, a Sárvíz és a Sió szabályozására vonatkozik.

Az útépítési iratok között találjuk a budai várhegyre vezető út építésével foglalkozókat (1856—1860).

Az osztály a műemlékvédelemre is gondot fordított.

Az 1853—1856. évi *iratok* évek és iktatószámok növekvő rendjét követve kerültek elhelyezésre. (1854 januárjában nem kezdték újra az iktatást.) Az 1857—1860 közötti évek iratait, egységesen, római számokkal jelölt tárgyi kútfőkbe osztották be, ezekbe a kútfőkbe a korábbi évekből is soroltak be egyes iratokat.

A *mutatókönyvek* az 1853—1854., az 1855—56. és 1857—1859. évek anyagát egy-egy közös kötetben adják. Az 1853—54. évi kötet nem betűrendben halad, hanem a címszavak rendszertelenül követik egymást; a kötet végén betűsoros mutató utal a kötet megfelelő lapszámára, amely alatt az egyes címszavakat megtaláljuk. A mutató azoknál az iratoknál, amelyek a kormányzóság polgári osztályán nyertek elintéztést, a saját iktatószámon kívül a polgári osztály iktatószámát is megadja, s utal mindenütt a beadvány számára is. Azok az iratok, amelyek a polgári osztályon nyertek elintéztést, nem itt, hanem annak iratai között keresendők. Az 1855—1859. évi kötetekben három betűsor fut végig: az első a személy, a második a hely- és tárgyneveket adja, a harmadik pedig a másodikhoz készült áttekintő jegyzék. Az 1860. évi kötet egyetlen számsort tartalmaz. Az *iktatókönyv* közli az irattári jelzetet, ill. a polgári osztály iktatószámát is. Ugyanabban a rovatban találjuk a kapcsolódó elő- és utóiratra vonatkozó utalásokat is. Azoknál az iratoknál, amelyek az elnöki irattárba kerültek át, a lap szélén, az iktatószám rovata előtt V (Vorstand) jel áll.

Építészigazgatósági osztályok
1854—1860

Az építészeti kerületi hivatalok 1853. november 1-jével építészigazgatósági osztályokká alakultak át, s mindegyik egy-egy helytartósági osztály alárendeltségébe került. Az 1853. év utolsó két hónapjának iratai az építé-

szeti kerületi hivatalok iratai között található, minthogy a szervezeti átalakulás nem vonta maga után az ügyvitel megszakítását. Az építészigazgatósági osztályok 1860 júniusában szűntek meg, a helytartósági osztályokkal egyidejűleg, s hatáskörüket az újonnan megalakult országos építészeti hatóság vette át.

A műszaki számvevő osztályokat kivették az építészeti hatóságok hatásköréből, és melléjük rendelték, ezek számadásaikat közvetlenül a helytartósági osztály alelnökéhez terjesztették fel. Az alárendelt építészeti járási hivatalokat viszont megyei építészeti hivataloknak (Komitats-Bauamt) nevezték el, és a megyei hivatalokhoz kapcsolták. Az építészigazgatósági osztályokat főmérnökök vezették.

Építészeti ügyekben a közigazgatósági hatóságok intézkedtek, s ha műtani közreműködésre volt szükség, az illetékes építészeti hatósághoz fordultak. Az építési terveket a helytartósági alelnökök megvizsgálták az építkezés szükségessége tekintetében, a költségeket igyekeztek leszorítani anélkül, hogy a műtani kérdésekkel közvetlenül foglalkoztak volna. Az olyan építkezéseknél, amelyek politikai pénzalapból, valamely közigazgatási terület pénzeiből történtek, a politikai hatóságok gyakorolták az őket megillető jogokat, s az építészeti hatóságok kötelesek voltak olyan mértékben közreműködni, amilyen mértékben ezt a politikai hatóságok tőlük megkövetelték (véleményt adni, tanácskozásokon részt venni, a terveket elkészíteni vagy felülvizsgálni, az építkezéseket vezetni vagy ellenőrizni stb.). Ugyanezt kötelesek voltak az igazságügyi, pénzügyi vagy más hatóságoknak is megtenni. Az építészeti hatóságok az építkezéseken kívül is kötelesek voltak más hatóságok felszólítására műtani segítséget nyújtani (hivatali helyiségek bérlet útján való biztosítása, hivatali felszerelési tárgyak beszerzése, árvíz, hegycsuszamlás, épületek beomlása stb. esetén teendő intézkedéseknél közreműködni, és részt venni olyan tárgyalásokon, amelyek az építési szabályoknak magánépítkezéseknél való betartásával voltak kapcsolatosak.

Az építészigazgatósági osztályokat illetve a bérlétszámon belül a napi-díjnokok, fizetés nélküli irodai gyakornokok, hivatalszolgák és kisegítők, továbbá az ún. empirikus személyzet: út- és hidmesterek, folyamfelügyelők, útjavítók és más havibér mellett alkalmazott munkások fölvétele, a helytartósági elnök beleegyezésével. A többi hivatalnok kinevezésére nézve az építészigazgatósági osztály javaslatot tett.

D 239—240.

K. K. LANDES BAUDIRECTIONS ABTHEILUNG ZU OFEN

(Budai cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály)

1854—1860

108 csomó, 30 kötet

Az osztályt Mayer Károly építészeti felügyelő vezette.

D 239. ELNÖKI IRATOK

1854—1860

1 csomó

1. Iratok 1854—1859 és iktatókönyv 1854—1860 1 csomó

Az iratok szervezési és személyi ügyekkel kapcsolatosak. Évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószámok az 1854—1855. években folyamatosan haladnak, 1857-től évenként újratekődnek. Az iktatószám alatt mindig V (Vorstand) jel áll. Az 1860. év iratai hiányoznak.

D 240. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

107 csomó, 32 kötet

1—107. Iratok	1854—1860	107 csomó
108—122. Iktatókönyv	1854—1860	15 kötet
123—130. Mutatókönyv	1854—1860	8 kötet
131—132. Elenchon zum Index	1854—1859	2 kötet
<i>Osztályiktatókönyvek:</i>		
133. Középítészeti osztály	1859—1860	1 kötet
134—135. Vízépítészeti osztály	1857—1859	2 kötet
136. Útépítési osztály	1857 II.	1 kötet
137—139. Az útépítési számvevőség nyilvántartási könyve („Baubuch”)	1855—1860	3 kötet

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. A mutatók igen részletesek és nehezen áttekinthetők. Az 1855. évi mutatókönyv nem maradt fenn. Az „Elenchon” a mutatókönyvek használatát könnyíti meg: a fontosabb vezérszavakat tartalmazza, szoros betűrendben, s a mutatókönyv megfelelő lapszámaira utal. Az *ügyosztályi iktatókönyvekben* az ügyosztály-iktatószám mellett mindenütt ott van az általános iktatószám is. A kutatás szempontjából az ügyosztály-iktatókönyveknek kevés a jelentőségük. Az *útépítési számvevőség*⁵⁰ *nyilvántartó könyve* a következő adatokat tartalmazza: általános iktatószám, az építendő út neve, a tervező mérnök nevével, ill. az építkezés tárgya, a rendelet száma, amellyel az építkezést engedélyezték, az engedélyezett összeg, az építési vállalkozó neve az építésvezető mérnök neve, a kivitelezésre kijelölt időpont, a vállalkozó részére folyósított részletfizetések kelte és összege, a kiutaló rendelet kelte és száma, a tervtől való eltérések s végül esetleges megjegyzések.

⁵⁰ Mindegyik építésigazgatósági osztály mellett műszaki számvevőosztály működött. Ezek számadásait közvetlenül a helytartóhoz terjesztették fel. Irataik nem maradtak fenn.

D 241. K. K. LANDES BAUDIRECTIONS ABTHEILUNG ZU PRESSBURG

(Pozsonyi cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály)

1854—1860

102 csomó, 14 kötet

1—101. Iratok	1854—1860	101 csomó
102. „Prüfungs-Elaborate der Baueleven”, vizsgamunkák	1857—1859	1 csomó
103—108. Iktatókönyv	1854—1860	6 kötet
109—115. Mutatókönyv	1854—1859	7 kötet
116. Osztályiktatókönyv: Számvevőségi osztály	1857	1 kötet

Az osztályt Vorberger Lajos építészeti felügyelő vezette.

Az *iratok* évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az 1860. évi *mutató* az azévi *iktatókönyvvel* van egybekötve. Az iktatókönyvek sérültek, részben szétmállottak. A mutatókönyvek egy része is elázott, penészedő. Az 1859. évi 3001—3500 iktatószámok közötti iratok hiányosan maradtak meg.

A „Prüfungs-Elaborate” az építésznövendékek vizsgairatait tartalmazza, tervrajzokkal.

D 242—243.

K. K. LANDES BAUDIRECTIONS ABTHEILUNG ZU OEDENBURG

(Soproni cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály)

1854—1860

104 csomó, 20 kötet

Az osztályt előbb Ságody József, majd 1856-tól Fest Vilmos építészeti felügyelő vezette.

D 242. ELNÖKI IRATOK

1857—1859

1 csomó

1. Iratok	1857—1859	1 csomó
-----------	-----------	---------

Az *iratok* szervezési és személyi ügyekkel kapcsolatosak. Évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószám általában kettős, felül az általános, ez alatt, vízszintes vonallal elválasztva, az elnöki szám. Némelyik iratnak csak elnöki száma van. Elnöki iktatókönyv nincsen. Az általános iktatókönyv „elintézés” rovatában az elnöki iratok közé átosztott iratoknál az elnöki számot is bejegyezték. Az általános mutatókönyvben ezek az iratok nem fordulnak elő.

D 243. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

103 csomó, 20 kötet

1—103. Iratok	1854—1860	103 csomó
104—116. Iktatókönyv	1854—1860	13 kötet
117—123. Mutatókönyv	1854—1860	7 kötet

Az *iratok* évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az *iktatókönyvek* 1854—1858-ig az egyes iratok tartalmát, 1859-től csupán az iratok tárgyát közlik.

D 244—245.

K. K. LANDES BAUDIRECTIONS ABTHEILUNG ZU KASCHAU

(Kassai cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály)

1854—1860

137 csomó, 15 kötet

A hivatalt 1854-től Fest Vilmos, 1856-től Asbóth Mihály építészeti felügyelő vezette. 1860. május 1-jével a vezetést Winter Ferenc főmérnök vette át.

D 244. ELNÖKI IRATOK

1854—1860

4 csomó

1—4. Iratok	1854—1860	4 csomó
-------------	-----------	---------

Az *iratok* szervezési és személyi ügyekkel kapcsolatosak. Évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iratokon olvasható elnöki iktatószám fölött legtöbb esetben egy általános iktatószám is szerepel. Ezek a darabok az általános iktatókönyvbe is be vannak vezetve, s az általános mutató is utal rájuk, azonban mindkettőben pontos tárgymegjelölés nélkül fordulnak elő, s „pr.” rövidítés jelzi, hogy a kérdéses irat az elnöki irattárba került. Az általános iktatókönyv az elnöki számot is megadja. Elnöki segédkönyvek nincsenek.

D 245. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

133 csomó, 15 kötet

1—119. Iratok	1854—1860	119 csomó
120—125. „Collaudirungs-Protokolle”, műbirálati jegyzőkönyvek	1858—1860	6 csomó
126. „Planarchiv”, tervtár	1851—1860	1 csomó
127—132. „Convoluta” (külön csomók)	1851—1860	7 csomó

133—140. Iktatókönyv
141—147. Mutatókönyv

1854—1860
1854—1860

8 kötet
7 kötet

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az irattárból kiemelt és a „*Planarchivban*” elhelyezett tervrajzok évenként vannak összekötve, s minden darabra rá van vezetve az ügyirat iktatószáma, amelyhez tartozik.

A „*Collaudirungs-Protokolle*” feliratú csomók ún. műbírálati jegyzőkönyveket tartalmaznak: a középítkezésnek magánvállalkozó általi teljesítése után az építészeti osztály által kiküldött átvételi bizottmány jegyzőkönyveit, mellékletekkel (okmányok, költségelőirányzatok, tervvázlatok, építési szerződések stb.). A műbírálati jegyzőkönyvek nagyjából évek és iktatószámok szerint vannak rendezve, mindegyik külön borítóívben. Ezen utalás történik a vonatkozó ügyirat iktatószámára.

A „*Convoluta*” tartalma: I. Magyarország útvonalairól készített kimutatók és átnézetek. II. Az eperjesi börtönépület műbírálata. III. A kassa—eperjes—szepesi útra vonatkozó költség- és műszaki számítások. IV. Heisse titkár őrizetéből előkerült iratok (ajánlatok, elismervények, eskuokmányok stb.). V. A kassai főtörvényszék épületére vonatkozó számítások. A „*Geld-journale*” feliratú csomó a kebelbeli irodai javadalmazással való elszámolásokat, irodai leltárakat és a megyei építési hivatalok hitelgényléseit tartalmazza, évenként összekötve. A „*Kanzlei-Rechnungen*” feliratú csomóban a megyei építési hivatalok irodai számadásai fekszenek, külön borítóívekben, évek és iktatószámok rendjében. A borítóíveken utalás történik a megfelelő ügyirat iktatószámára. (Magukon a fősorozatba beosztott iratokon az a körülmény, hogy a mellékleteket lecsatolták, s valamelyik tárgyi csoportba osztották be, nincs feltüntetve.) A „*Diensttabellen der Baubeamten*” feliratú csomó a tisztviselők szolgálati lapjait tartalmazza az 1859. évből, ezek a szolgálati helyek szerint vannak rendezve, előbb a kebelbeliek, majd az egyes megyékhez beosztottak lapjai, szolgálati kategóriák szerint. Ugyanabban a csomóban a tisztviselők és útmesterek státustabellái 1852—1859. évekből.

D 246—248.

K. K. LANDES BAUDIRECTIONS ABTHEILUNG ZU GROSSWARDEIN

(Nagyváradai cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály)

1854—1860

74 csomó, 17 kötet

Az osztályt Wallandt Henrik építészeti felügyelő vezette.

D 246. ELNÖKI IRATOK

1854—1857

1 csomó

1. Iktatók és iktatókönyvek

1854—1857

1 csomó

Az iratok szervezeti és személyi ügyekkel kapcsolatosak. Évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az iktatószámok kettősek:

felül az elnöki, alatta, vízszintes vonallal elválasztva, az általános iktatószám. Az általános iktatókönyvben, azoknál az iratoknál amelyeket elnökiileg intéztek el, ezt a körülményt feltüntették. Az elnöki *iktatókönyvek* a csomóban, az iratok mellett fekszenek.

D 247. ÁLTALÁNOS IRATOK

1854—1860

71 csomó, 17 kötet

1—71. Iratok	1854—1860	71 csomó
72—78. Iktatókönyv	1854—1860	7 kötet
79—86. Mutatókönyv	1854—1860	8 kötet
87. „Normalien” szabály- rendeletek jegyzéke mutatóval	1850—1856	1 kötet
88. „Statusbuch der Baubeamten” személyi állománykimutatás	1857	1 kötet

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve. Az 1856. évi mutató betűsorából az „S” kiemelve, külön kötetben.

A „Normalien” feliratú kötet a szabályrendeletek lajstroma: beérkezésük sorrendjében tartalmazza a rájuk vonatkozó bejegyzéseket (tárgy, iktatószám, a rendelet kelte és száma). Az utolsó bejegyzések csupán a rövid tárgyat és az iktatószámot adják meg. A kötet végén levő mutató az iktatószámra utal anélkül, hogy az évszámot közölné, ami használatát nehézkesse teszi.

D 248. MŰBÍRÁLATI JEGYZŐKÖNYVEK

1858—1860

2 csomó

1—2. „Collaudirungs-Protokolle” műbírálatok	1858—1860	2 csomó
--	-----------	---------

A műbírálati jegyzőkönyveket külön is iktatták, iktatókönyvük a második csomó végén fekszik. A jegyzőkönyvek iktatószámaik szerint vannak rendezve; az iktatószám alatt, attól vízszintes vonallal elválasztva, az általános iktatószám olvasható.

Építésvezetőségek

1854—1862

Nagyobb arányú állami építkezések munkálatainak irányítását a politikai hatóságok nem a területileg illetékes építészeti hivatalra, hanem rendszerint annak egyik mérnökeire mint építésvezetőre bízták, személyes felelősség terhe mellett. Az így létrejött „építésvezetőségek” önálló ügyintéző szervként működtek az építkezés tartama alatt, s ez a működésük akkor

szűnt meg, amikor a kész építményt az annak kezelésére hivatott állami szervnek átadták. A szabályszerű átadás megtörténte után az építésvezetőségek irataikat előljáráo hatóságuknak küldték meg.

D 249. K. K. BAULEITUNG DES OFNER KAPUZINER KLOSTERS

(A budai kapucinus kolostor cs. kir. építésvezetősége)

1854—1857

2 csomó

1. Iratok, iktatókönyv	1854—1856	1 csomó
2. Építési napló	1854—1857	1 csomó

A budai helytartósági osztály 1854. április 7-én 7058 sz. a. elrendelte a budai kapucinus templom és zárda újjáépítését. Buda városa az átépítéssel kapcsolatban elhatározta, hogy a zárda épületében kétemeletes iskolát emel a vízvárosi és halászvárosi elemi iskolák elhelyezésére. Az építkezés a budai építészigazgatósági osztály főmérnökének, Reitter Ferencnek a felügyelete alatt állt.

Az építésvezetőség iratai között találjuk az építési naplót 1854. július 24-étől 1856. november 31-ig, költségvetéseket, árverési jegyzőkönyveket, a bontási anyaggal való elszámolást, a műbirálati jegyzőkönyveket, a romos épület építészeti leírását stb.

D 250. K. K. BAULEITUNG DES PESTER KOMITATSGBÄUDES

(A pesti megyeház cs. kir. építésvezetősége)

1855—1856

1 csomó

1. Iratok és iktatókönyv	1855—1856	1 csomó
--------------------------	-----------	---------

Az igazságügyminisztérium 1855. május 30-án 11 232 sz. a. elrendelte a pesti vármegyeháza kibővítését, és átalakítását országos törvényszék céljára. A munka 1857-ben fejeződött be. Az építésvezetőség a budai építészigazgatósági osztály alárendeltségébe tartozott, az építésvezető Zsigmond Gusztáv mérnök volt. Az iratok 1855 júniusában kezdődnek, évek és iktatószámok növekvő rendjében vannak elhelyezve.

D 251. K. K. BAULEITUNG DER STRAFANSTALT ZU WAITZEN

(A váci fegyház cs. kir. építésvezetősége)

1855—1856

3 csomó

1. Iratok és iktatókönyv	1855—1856	1 csomó
2—3. Építési napló és költségelőirányzati számadások, tervrajzok	1855—1856	2 csomó

A váci Theresianum épületét az 1855—1856. években országos fegyinté-

zet céljaira alakították át. Az építésvezetőség a budai építészigazgatósági osztály alárendeltségébe tartozott, az építésvezető Plhowski János mérnök volt. Az iktatott iratok évek és iktatószámok rendjében vannak elhelyezve.

D 252. K. K. BAULEITUNG DES UJHELYER GEFANGENENHAUSES

(A sátoraljaújhelyi fogház cs. kir. építésvezetősége)

1858—1862

1 csomó

1. Iratok és iktatókönyv	1858—1862	1 csomó
--------------------------	-----------	---------

A kassai építészigazgatósági osztály 1858 január végén Wohriczky Márton segédmérnököt bízta meg a sátoraljaújhelyi börtön építésének vezetésével és a bontási munkálatok azonnal megkezdésével. Minthogy azonban ő e feladatát a megyei mérnöki hivatal kurrens feladataival együtt nem tudta ellátni, ugyanez év márciusában a máramrosszigeti megyei építészeti hivatalba beosztott Lamm Adolf mérnököt bízták meg az építés vezetésével, aki május 1-én vette át ezt a munkát. Az építésvezetőség irattára mindkettőjük levelezését tartalmazza. Lamm új iktatást kezdett, 1859-ben kettős iktatószámok szerepelnek az iratokon: az előző éveket töretlenül folytató számok, törve az az évi 1-től kezdődőkkel. A 390/170. sz. mellett tervrajzok fekszenek. Lamm 1860-ban új iktatást kezdett, ezt 1861-ben folytatta, ugyanabban a füzetben, s 1862. január 30-án Sátoraljaújhelyen Pöschl mérnök zárta le. Pöschl Hugó 1860 februárjában vette át az építés vezetését.

A csomó végén iktatatlan iratok: tervrajzok, költségelőirányzatok stb. fekszenek.

D 278. K. K. BAULEITUNG DER SZIGET-JABLONITZAER STAATS-STRASSE

(A Máramarossziget és Jablonca közötti országút cs. kir. építésvezetősége)

1854—1856

3 csomó

1—2. Iratok	1854—1856	2 csomó
3. Kimutatások	1854—1856	1 csomó

Menapace a krími háborúval kapcsolatos útépítések során a Zólyom és Csernovicz közötti állami út Máramarossziget és Jablonica közötti szakaszán folyó építkezési munkák vezetését Malyevacz Ernő mérnökre bízta. Malyevacznak (akit időnként Roxer Lajos helyettesített) a máramarosszigeti kamarától Kőrösmező után a határig kellett az utat kiépítenie. Ez volt a legnagyobb szabású útépítkezés Albrecht főherceg magyarországi kormányzósága idején. A 12 osztrák mérőöldnyi utat tíz hónap alatt építették meg, nehéz körülmények között, a csapatok állandó vonulása közben. Az építésvezetőség az utat 1856 májusában adta át a máramarosszigeti megyei építészeti hivatalnak.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. A kimutatások különböző jellegűek; a végzett kubikos munkáról, a felhasznált anyagról stb. számolnak el.

Benedek Lajos kormányzatának országos építészeti hatósága
1860

A Bach-rendszer lebontásának első fázisaként a magyarországi államigazgatás öt igazgatási terület szerinti, dekoncentrált szerkezetét szüntették meg, s visszaállították az ország igazgatási egységét. Ez a folyamat az állami építészeti szolgálat vonalán is végbement, s az átszervezés következtében a főkormányzóság építészeti osztályát újból egyesítették az építészigazgatósági osztályokkal, mindezeket egy országos építészeti hatósággá vonva össze.

D 253. K. K. LANDESBAUBEHÖRDE

(Cs. kir. orsz. építészeti hatóság)

1860 július—december

21 csomó, 11 kötet

1—21. Iratok	1860	21 csomó
22—24. Iktatókönyv	1860	3 kötet
25. Mutatókönyv	1860	1 kötet
<i>Osztályiktatókönyvek:</i>		
26—30. Útépítési osztály	1860	5 kötet
31. Vízépítési osztály	1860	1 kötet
32. Középítészeti osztály	1860	1 kötet

Amikor 1860 június végével megszűntek a helytartósági osztályok, velük együtt megszűnt az építészigazgatósági osztályok működése is, és Budán újból összevonták őket egy országos építészeti hatósággá (k. k. Landesbaubehörde). Az új hatóság az összpontosított helytartóság főhatósága alá került, éppúgy, mint ahogy eddig az építészigazgatósági osztályok a helytartósági osztályok alárendeltségében voltak. Az építészeti igazgató, aki eddig a főkormányzóságon működött, az átszervezés kapcsán újból átvette az országos építészeti hatóság közvetlen vezetését.

Az iratok iktatószámaik növekvő rendjében vannak elhelyezve.

A mutatókönyv kettős számra utal, vonal fölött közli a saját iktatószámot, alatta a beadvány számát (idegen szám). Az általános iktatókönyv „zugeteilt am” rovatában az ügyosztály nevének rövidítése, amely az érintett ügygel foglalkozott. Az osztályiktatókönyvek első rovatába egyszerűen az általános iktatószám került, ügyosztály-iktatószámokat nem alkalmaztak. Az iktatószám elé, a lapszélre, apró jegyekkel egy ügyosztályorszám került, amelyet azonban az iratra nem vezettek rá.

b) Az októberi diploma korában működő építészeti hatóság
iratai
1861—1867

A magyar konzervatívokkal kötött kompromisszum az állami építészeti szolgálat terén nehéz helyzetet teremtett: az állami funkciók egy részét a megyék vették át, de az állami építészeti hivatalok feladatait mégsem tudták teljes mértékben ellátni. Ezt a dilemmát az akkori államigazgatás vezetői az egész korszakon keresztül nem tudván megoldani, az addigi apparátust ideiglenes jelleggel meghagyták, mindössze az országos építészeti igazgatóságnak adtak az 1848 előttihez hasonló szerkezetet.

D 256—257.

M. KIR. ORSZÁGOS ÉPÍTÉSZETI IGAZGATÓSÁG

1861—1867

308 csomó, 2 téka, 60 kötet

Az októberi diploma után a magyarországi cs. kir. építészeti hatóság (igazgatóság) a helytartótanács joghatósága alá került. Egyelőre e néven működött tovább. A magyar udvari kancellária 1861. évi 2836. sz. rendeletével kimondotta, hogy a szorosabb értelemben vett állami középítményekre vonatkozólag az eddigi szabályok életben maradnak, azonban az ún. állami (birodalmi) utakon kívül minden más nevezetű út a megyei közönségek rendelkezése alá kerül, a megyéknek pedig meg van engedve megyei mérnökök választása. Az állami építészeti hatóság szervezését a kancellária a helytartótanácsra bízta. Ez utóbbi a végleges szervezést nem tartotta időszerűnek. Ideiglenesen addigi szervezeti és személyzeti állománya alapján működjék tovább az igazgatóság, amelynél a régi tisztviselők közül a magyar nyelvben járatosakat kell alkalmazni. 1862. február 1-jével a temesvári országos építészeti hivatal teendői a budai igazgatósághoz utaltattak; másrészt viszont megyei mérnökök felállítása következtében az országfejedelmi építészeti hivatalok teendői csökkentek. Ennek megfelelően tették meg a személyi javaslatokat. Minthogy Menapace Flórián, az építészeti hatóság vezetője nem tudott magyarul, helyette a volt temesvári hivatal vezetőjét, Liedemann Emilt javasolták az igazgatóság élére. A helytartó 1862. szeptember 23-án közölte végül is az építészeti igazgatósággal, hogy az uralkodó augusztus 21-én helybenhagyta a m. kir. orsz. építészeti igazgatóság tiszti és szolgálai állományának ideiglenes rendszeresítését, s az igazgatóság vezetésével Liedemann Emilt megbízta. Az építészeti igazgatóság 1862. október 1-én lépett életbe,⁶⁰ a cs. kir. orsz. építészeti igazgatóság hivatalos működését szeptember végével fejezte be. A magyarul nem tudó hivatalnokokat ugyanakkor rendelkezési állományba helyezték.

Az Erdélytől Magyarországhoz csatolt részek államépítészeti szolgálatát is az igazgatóságnak kellett ellátnia: 1862 decemberében közölte a helytartó-

⁶⁰ Az igazgatóság mellett működő országos számvevőségi osztály közvetlenül a helytartótanácsnak volt alárendelve. Irattára nem maradt fenn.

tanács elnöksége az igazgatósággal, hogy az állami építészeti hivatalok hatáskörét Kővárvidéke, Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd megyék területére kiterjeszti. A Ferenc-csatorna építését irányító személyzetet viszont az igazgatóság hatásköréből kivonva, a pénzügyi hatóságok alá rendelték.

A magyarországi építészeti hivatalok végleges szervezésére a kiegyezés előtt nem került sor. Ennek a középítészeti szolgálat jelentős kárát látta, mert az ideiglenes jelleggel, régi fizetésükkel alkalmazott, előléptetésben s illetményjavításban nem részesülő hivatalnok-testület mindjobban megcsappant, s a feladatok ellátására mind kevésbé volt alkalmas. Az ínségi útépitési és vízszabályozási munkálatok viszont egyre több feladatot jelentettek.

A kiegyezés után az igazgatóság egy ideig még fennállott a működését (március 10-én) megkezdő m. kir. közmunka és közlekedési minisztérium alatt. Szeptember elején a személyzet egy részét a minisztériumba helyezték át, amely az igazgatóság ügykörét is átvette. Az igazgatóság ezzel befejezte működését.

D 256. ELNÖKI IRATOK

1862—1867

2 csomó, 2 téka

1—2. Iratok, iktatókönyvek	1862—1867	2 csomó
3—4. Az állami építészeti hivatalnokok minősítési táblázatai	1859—1865	2 téka

Liedemann Emil hivatalos levelezése a helytartótanáccsal. Az iratok között nemcsak szervezési és személyi ügyekkel foglalkozók vannak, hanem az igazgató jelentései is az általa személyesen megvizsgált építkezésekről (államutak, Béga-csatorna), az ínségi munkák állásáról. Vannak továbbá egyes építkezések megindítására vonatkozó utasítások is. Az 1865. évben az országház építésére vonatkozó iratokat is találunk. Liedemann a kiegyezés után szabadságra ment, hogy majd nyugdíjaztatását kérje. 1867. május 5-től az igazgatóság vezetését Rauschmann Gusztáv főmérnök vette át. Az utolsó irat szeptember 9-én kelt.

Az iratok évenként újratekzdődő iktatószámok egykorú rendjében füznek. 1862. október 1-jével kezdődnek. Az iktatókönyvek évenkénti füzetek, a megfelelő évek iratai mellett vannak elhelyezve.

D 257. ÁLTALÁNOS IRATOK

1861—1867

306 csomó 64 kötet

1—303. Iratok	1861—1867	303 csomó
304. „Convoluta” (külön kezelt iratok)	1854—1867	1 csomó
305. Szabályrendeletek	1861—1867	1 csomó
306—333. Iktatókönyv	1861—1867	28 kötet
334—342. Mutató	1861—1866	9 kötet

Az utépitészeti osztály segédkönyvei:

343—356.	Iktatókönyv	1861—1863	14 kötet
357.	Ügyviteli előjegyzési könyv	1864—1865	1 kötet
358—359.	Országos utépitkezések nyilván- tartó könyve	1866	2 kötet
	<i>A vízépitészeti osztály segéd- könyvei:</i>		
360—363.	Iktatókönyv	1861—1863	4 kötet
364.	Mutató	1863	1 kötet
365.	Vízépitmények kimutatása	1864	1 kötet
	<i>A középítészeti osztály segédkönyvei:</i>		
366—369.	Iktatókönyv	1861—1865	4 kötet
370.	Építési könyvek	1860/61—1861/62	1 csomó

Az 1862. október 1. előtti iratok a „cs. kir.” építészeti igazgatóság működése során jöttek létre. Ennél a belső ügyvitel nyelve német volt, ennek megfelelően a segédkönyvek is német nyelven készültek.

Az *iratok* évenként újrakezdődő iktatószámok egykorú rendjében fekszenek. Az iktatószám eleinte egyszerű, majd miután 1862 októberében bevezették az előnyomatott előadói íveket, ezekre az iktatószám alatt rávezették az osztály nevének rövidítését, amely az iratot intézte, s az osztály-iktatószámot.

A „*Convolutumok*” két építkezés ügyére vonatkoznak. Egyik a beregszászi fogház építése. Az erre vonatkozó iratok között találjuk az 1854—1860. évekből a kassai építészigazgatósági osztály vonatkozó iratait is. Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek. Az 1860—1867. évi iratokhoz iratjegyzék van, amely az iratok rövid tárgyát is feltünteti. Ugyancsak kiemelték az irattárból a pesti botanikus kert pálmaházának építésére vonatkozó iratokat. Évek és iktatószámok növekvő rendjében fekszenek, mellettük fekszik egy német nyelvű lajstrom, amely azonban nem teljes.

A *mutatókönyvek* 1861-ben és 1862 első felében félévenként készültek, 1862 második felében júliustól szeptemberig készült külön mutató (még németül), és októbertől decemberig külön, magyarul.

Az *osztály-iktatókönyvek* az iktatószám rovatában felül közlik az általános, s alul, az előbbivel össze nem kötve, az osztályiktatószámot. Ezekben az elintézés módján kívül a referens neve s a kapcsolódó elő- és utóiratok száma is be van jegyezve. A vízépitészeti osztály 1863. évi tárgymutatója az osztály által abban az évben intézett iratokról készült, betűrendben, jó tárgymegjelölésekkel, s mindig két számot ad meg, kötőjellel összekapcsolva, ezek közül az első az általános iktatószám, a második az osztály iktatószáma. Minthogy az iratok az általános iktatószámok rendjében fekszenek, ez utóbbinak a kutatás szempontjából nincsen jelentősége. Az utépitészeti osztály ügyviteli előjegyzési könyve az egyes iratoknál az előadó nevééről és az ügyintézés egyes fázisainak időpontjáról tudósít.

Az *építési könyvek* megynként készült füzetek, s az állami építkezések nyilvántartására szolgáltak. A következő adatokat tartalmazzák: folyószám, az orsz. építészeti igazgatóság száma, az építkezés tárgya és módja, a ter-

vező neve, az építést engedélyező rendelet kelte és száma, a helybenhagyott építési költség, a vállalt összeg, kisajátítási költségek, a vállalkozó neve, a szerződéskötés időpontja, a határidő, részletfizetések, utalványozó rendelet száma, a szerződéstől való eltérések, s végül egyéb megjegyzések. Az 1860/61. évi füzetek félig szétmállottak. A vízépítmények kimutatása ugyanazokat a rovatokat tartalmazza, mint az építési könyvek.

c) *A Tisza-szabályozás központi hatóságának iratai*
1851—1867

A bécsi kormányzat már a XVIII. század elején terveket dolgoztatott ki a gyakran ismétlődő tiszai árvizek megakadályozására, ezek a tervek azonban a rendek tehetetlensége miatt nem váltak valóra. A nagyarányú Tisza-szabályozási munkák csak a reformkor végén indultak meg, miután Széchenyi István kezdeményezésére 1846. január 29-én megalakult a „Tiszavölgyi Társulat”, az érdekelt földbirtokosok és községek részvételével. A Társulat az állam anyagi támogatásával és felügyelete mellett, lényegében azonban önkormányzati alapon működött; az ügyeket a nagygyűlés, a központi választmány és az egyes vidéki ún. osztályok testületei döntötték el. A munkálatok 1846 őszén indultak meg, haladásukat a szabadságharc eseményeinek közbejöttje erősen lelassította.

A szabadságharc után Bruck kereskedelemügyi miniszter határozatokat dolgozott ki a Tisza-szabályozás állami irányítás alatt történő folytatására. Ezek a határozatok, amelyeket Ferenc József 1850. június 16-án hagyott jóvá, kimondották, hogy az állam a Tisza-szabályozás irányítását és felügyeletét — az egységes irányítás és állandó felügyelet eddigi hiányából fakadó visszasságok megszüntetése érdekében — maga veszi a kezébe. E célból háromtagú „középponti bizottmányt” alakítanak, egy miniszteri biztosból, aki az igazgatást vezeti, a tanácskozáson elnököl és a bizottmányt kifelé képviseli, továbbá a General Baudirection egy kiküldöttjéből, aki a munkálatok műszaki irányítását végzi, s végül egy törvénytudó tagból, akit az országos főhatóság határoz meg, az állami és magánérdekek képviselőjére. A bizottmányt, amelynek székhelyét Pesten jelölték meg, a cs. kir. kereskedelem-, ipar- és közlekedésügyi minisztérium alá rendelték közvetlenül, ill. a műszaki ügyekre nézve a General Baudirection közvetítésével. A Bruck-féle határozatok életbe léptével a Tiszavölgyi Társulat alapszabályai hatályukat veszítették, megszűnt a Társulat autonómiája, s a munkálatok irányítását az állam vette át. Az állam egyben magára vállalta a központi bizottmány fenntartásának költségein és a folyamatgy munka közbeni változásai megfigyelésének költségein kívül mindazoknak a munkáknak a költségeit is, amelyek nem kifejezetten az ármentesítést, hanem a hajózás előmozdítását célozták. Ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a birtokosoknak az addigi munkákkal biztosított mintegy 192 000 holdnyi földterület után a holdankénti 1 forintot már az 1850. évben le kell fizetniük, hiszen ezek a telkek már két év óta a tulajdonosnak eddig nem élvezett hasznót nyújtanak, s ezt az összeget mindaddig fizetniük kell, amíg a munkálati költségek fedezve nincsenek. Azt, hogy valamely terület mikor volt művelhetőnek tekinthető, a bizottmány határozta meg.

A bizottmány elnöke egy aulikus érzelmű földbirtokos, gróf Szapáry József, főmérnöke Herrich Károly, jogtanácsosa Vayay András lett. A társulat addigi 9, ún. kerületi egylete továbbra is fennmaradt, azoknak tagja volt minden, a kerületbe tartozó község és földbirtokos. Az egyes kerületekben előforduló ügyek vitelére mindegyik kerületben egy kerületi hivatalt (Bezirksamt) állítottak fel: egy igazgatóval, egy mérnökkel és egy pénztárossal. A kerületi egyletek maguk választották elnökeiket és választmányi tagjaikat, akiket a kerületi igazgató és a kerületi mérnök időnként egybehívhatott, s a tanácskozásban hozott határozatokat azután a központi bizottmány elé kellett terjeszteniük.

E rendszer szerint a Tisza-szabályozásába az országos építési igazgatóságnak nem volt beleszólása, és az azt irányító központi bizottmány a magyarországi közigazgatási hatóságoktól is független volt, közvetlenül a bécsi központi hatóságok alá tartozott.

A Bruck-féle határozatokat később egy, a Tisza-szabályozás tárgyában kibocsátott újabb rendszabály váltotta fel, amelyet a kereskedelemügyi miniszter a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel egyetértve készített, s amelyet Ferenc József 1856. szeptember 11-én hagyott jóvá. Ez a rendszabály — hangoztatva, hogy a szabályozási munkákat a Tisza egész területén, Magyarországon és a Szerb Vajdaságban egyaránt, egységesen kell vezetni — a munkálatok irányítását és ellenőrzését a politikai országos hatóságok, s a legfelsőbb irányítást a kereskedelemügyi minisztérium kezébe helyezte. A műszaki ügyek intézésére ugyanakkor egy „központi felügyelőséget” (Central-Inspectorat) létesített, amely Budán székel, s a politikai hatóságoknak, s ezek által a kereskedelem-, ipar- és középítészeti minisztériumnak volt alárendelve. A központi felügyelőség volt Magyarországon és a Szerb Vajdaságban a Tisza-szabályozási munkák építészeti főhatósága. Egy építészeti felügyelőből s a szükséges műszaki és segédszemélyzetből állt; a számveteli ügyek ellátására egy számvizsgálót is rendeltek melléje, aki azonban nem volt a felügyelőség alá rendelve.

Az új rendszabály értelmében a Tiszát folyamszakaszokra kellett osztani, s mindegyik folyamszakaszban egy építészeti hivatalt létesíteni a szabályozási munkálatok irányítására és ellenőrzésére. Ezek az építészeti hivatalok a központi felügyelőség kirendeltségeként működtek, s egyedül annak voltak alárendelve. Hat folyamszakaszt alakítottak ki, ezek közül öt esett Magyarország, egy a Szerb Vajdaság területére. A hat szekció neve és kiterjedése a következő volt:

- I. Bereg (Tiszaújlyaktól Csapig);
- II. Felső-Szabolcs (a Bodrogtóccsal együtt, Csaptól Tokajig);
- III. Alsó-Szabolcs (Tokajtól Tiszafüredig);
- IV. Heves (Tiszafüredtől Csongrádig);
- V. Csongrád (Csongrádtól Magyarország határáig);
- VI. Bács (a Szerb Vajdaságban Józseffalváig, onnan a katonai határőrvidéken Titelen alul a Tisza torkolatáig).

Míg a töltségi munkákat az egyletek végezték, a folyammenetnek a hajózás megkönnyítése végetti javítását, különösen az átmetszések költségeit az állam viselte.

A központi felügyelőség tisztán műszaki szerv lévén, annak élén Szapárynak nem volt helye; a minisztérium a Tisza-szabályozás központi felügyelőjévé Herrich Károly főmérnököt nevezte ki.

A felügyelőség helyzete az októberi diploma után formailag nem változott, az új politikai hatóságokkal szemben épp olyan alárendeltségi viszonyba került, mint a régiekkel szemben volt, csak a magyar nyelvű ügykezelésre kellett 1861-ben áttérnie. Lényegében azonban helyzete az önkormányzati elv előtérbe jutásával megrendült. 1866-ban felélesztették a Tiszavölgyi Társulatot, s annak élére Ürményi József személyében királyi biztos került. A kiegyezés után a központi felügyelőséget megszüntették, s helyébe a királyi biztosság lépett.

A Tisza-szabályozási szervek iratanyaga igen hiányosan maradt ránk. Feltehetően erős selejtezésen esett keresztül, amelynek azonban a segédkönyvekben nem láthatók a nyomai.

D 258. K. K. CENTRAL COMMISSION FÜR DIE THEISSREGULIERUNG

(Cs. kir. Tisza-szabályozási központi bizottmány)

1856 szeptembertől:

K. K. THEISSREGULIERUNGS INSPECTORAT IN OFEN

(Cs. kir. Tisza-szabályozási központi felügyelőség)

(1847—) 1851—1867

6 csomó, 78 kötet, 9 téka

1—5. Iratok	1847—1867	5 csomó
6—14. Munkajelentések	1857—1867	9 téka
15. Munkanaplók	1847—1865	1 csomó
16—55. Főkönyvek	1850—1858	40 kötet
56—66. Pénztári naplók	1851—1858	11 kötet
67—73. Iktatókönyv	1861—1867	7 kötet
74—92. Mutató	1850—1867	19 kötet
93. Előjegyzések a pénzutasítványozásokról	1853—1859	1 kötet

Az iratok csak csekély töredékét teszik a központi bizottmánynál és a felügyelőségnél keletkezett ügyiratoknak. Megtaláljuk köztük a kezdeti időből egyes társulatok ülésjegyzőkönyveinek beküldött másolati példányait, munkaeredményeik és pénzgazdálkodásuk kimutatásait (építési jelentések és számadások), az új egyletek alakulásáról szóló jegyzőkönyveket és szerződéseket, a havi építési naplókat, átvágási és töltési terveket. Az építési naplóból kitűnik az alkalmazott akkordmunkások és napszamosok száma, az általuk kiemelt föld mennyisége, az érte fizetett összeg. Az egyes folyamosztályok építészeti hivatalai a vízállásokról készült grafikonokat is beküldték, és jelentéseket tettek az árvízveszély megelőzésére tett intézkedéseikről. Szabályozták a hajómalmok állásait is, az erre vonatkozó térképeket és iratokat is felterjesztették. Az átvágási és töltési tervek és jelentések mellett számos térkép és tervrajz található.

Az iratok évek és iktatószámok növekvő rendjében követik egymást. A központi bizottmány iratainak iktatószámai alatt C. C. (Central Commission) rövidítés olvasható.

A felügyelőséghez beérkezett *munkajelentéseket* az iratok közül kiemelve, külön csomókba gyűjtötték. Ezek között különböző időszaki (havi, negyedévi, félévi) jelentéseket találunk. Az egyes folyamosztályok építészeti hivatalai jelentéseket terjesztettek fel a felügyelőséghez a szabályozási munkák haladásáról, s ezekhez mellékeltek az építési naplókat (teljesített munka, kiérdemelt járandóság, kifizetett pénzösszeg, kezelési költségek, észrevételek), valamint a kivitelben levő építmények átnézetét (az építkezés helye és tárgya, a tervekészítő neve, az engedélyező rendelet, a költségek, a vállalkozó, a művezető mérnök neve, mikor történt az árlejtés, a szerződés megkötése, az építmény átadása, mely időpontot határoztak meg az átadáshoz, a „haladási fok tizedeseiben”, a kifizetésre kiállított bizonyítvány kelte és összege, megjegyzések).

A *munkanaplók* tartalma az építési naplókéhoz hasonló, de ezeket egy-egy munkáról vezették, egész éven át, s mellettük megtaláljuk a munkateljesítmények és bérek előirányzatait, a szerződéseket, térképeket s összesített kimutatásokat.

A *főkönyvek* a bevételek és kiadások rovatonkénti összegezésére szolgáltak. Ezeket az építészeti hivatalok, ill. egyletek készítették és küldték be. Bevételi főrovataik: a birtokosok által befizetett illetékek, rendkívüli bevételek, visszaszámított ideiglenes kiadások, kölcsönből származó bevételek, pénztári maradvány. Kiadási főrovataik: tisztí fizetésekre, szabályozási munkákra, szertári kiadások, útiköltségek, ideiglenes kiadások, rendkívüli kiadások.

A *pénztári naplók* ugyanezekről a bevételekről és kiadásokról készültek, részletesen, naplószerű formában.

Az *iktatókönyv* bő adatokat szolgáltat a beérkezett iratokról s azok elintézéséről. Rovatai: folyószám, a beérkezés napja, a beadó neve, a beadvány kelte és száma, rövid tartalma, az elintézés címzettje és rövid tartalma, az előiratok iktatószámai, az elintézés kelte, a mellékelte iratok és rajzok darabszáma.

A *mutató* a tárgyi vezérszavakat és neveket közli betűrendben, s az iratok rövid tartalmának közlése után iktatószámukra utal.

A *pénzutasványozások előjegyzései* folyamatszakszonként és összesítve egyrészt az utalványozó rendeleteket, másrészt az utalványozott összegeket tartják nyilván.

d) Vegyes építési iratok 1820—1867

Az építési ügyekkel kapcsolatos vegyes állagok úgy jöttek létre, hogy a kiegyezés utáni időszakban a minisztériumoknak bizonyos vitás kérdések megoldására egyes építkezések ügyének teljes áttekintésére lévén szükségük, a vonatkozó előiratokat a különböző abszolútizmuskori állagokból kikerestették, és azokat együttesen elhelyezve egy ideig maguknál tartották. Később az

ilyen vegyes iratok az Országos Levéltárba kerültek, ahol azokat nem osztották vissza eredeti helyükre, hanem továbbra is együtt tartották. Ezeknek a vegyes állagoknak a megszüntetését nem tartjuk szükségesnek, mert bennük egyes építkezések történetének forrásanyaga együtt található proveniencia szerinti tagolásban, s így ezek mintegy az előbbieken ismertetett fondok kikülönített s tárgyi vonatkozásaik szerint együtt tartott részei.

D 260. A CSÁSZÁR FÜRDŐ ES A BUDAI VÁRPALOTA ÚJJÁÉPÍTÉSÉRE
VONATKOZÓ IRATOK
1844—1867
10 csomó

1—6. A Császár fürdőre és a budai várpalotára vonatkozó iratok	1849—1867	6 csomó
7—10. A Császár fürdő-alapból a részvényeseknek kifizetett kamatösszegek nyilvántartása	1844—1845	4 csomó

Az első hat csomóban levő iratokat a belügyminisztérium számára válogatták ki, s onnan kerültek az Országos Levéltárba 1879-ben. Proveniencia szerint a következőképpen tagolódnak:

1. csomó:	D 77. Szentiványi Vince pesti ker. főbiztos	1849—1850
	D 106. K. k. Districts-Regierung Pest, világi alapítványi osztály	1851
	D 46. K. k. Militär-Civil Gouvernement für Ungarn. Civil Section	1852—1859
2. csomó:	D 122. K. k. Statthaltereien Abtheilung Ofen. Általános iratok	1853—1860
3. csomó:	D 194. M. kir. helytartótanács, egyházi másodrendű osztály	1861
	D 219. M. kir. helytartótanács, egyházi kútfő	1862—1865
4. csomó:	D 219. M. kir. helytartótanács, egyházi kútfő Bizottsági jegyzőkönyvek	1866—1867 1848—1859
5. csomó:	D 223. M. kir. helytartótanács, közlekedésügyi kútfő	1861—1865
6. csomó:	D 122. K. k. Statthaltereien Abtheilung Ofen. Általános iratok	1857—1859

Az iratok túlnyomó többsége nem magára az építkezésre, hanem az ahhoz szükséges pénzüsszegek előteremtésére vonatkozik. A budai várpalota újjáépítéséhez az országos alapból biztosították az anyagi fedezetet, a Császár fürdő szanálásához viszont a budai várpalota építési alapjából nyújtott a kincstár az irtalmas rendnek 168 000 forint kölcsönt. A rend a kölcsön birtokában egyezséget kötött a fürdő vagyonbukott haszonbérletjével az alapítvány biztosítása végett. Az iratok egy része a kincstár mint a Lukács fürdő tulajdonosa, és a budai irtalmas rend mint a Császár fürdő tulajdonosa közti jogviszályra, egy másik része a Császár fürdő gőzkazánjának felállítására és megvizsgálására vonatkozik.

Az utolsó négy csomóban az alapítványi főpénztár által a Császár fürdő-kölcsön után a kölcsönt nyújtóknak kifizetett kamatösszeg nyilvántartása található, a megfelelő nyugta-melléletekkel. Az Országos Levéltárba kerülésük körülményei ismeretlenek.

D 261. A SÁRKÖZ SZABÁLYOZÁSÁRA VONATKOZÓ IRATOK

1820—1860

6 csomó

1—6. Iratok 1820—1860 6 csomó

A Sárköz vizeinek szabályozása, mocsarainak lecsapolása a század elején kezdődött társadalmi alapon, az érdekelt földbirtokosok által létrehozott egyletek munkája révén. A Sárvíz, a Sió, a Kapos folyók szabályozása mellett tervbe vették a Nádor-csatorna megépítését és a Balaton lecsapolását is. A vonatkozó iratokat valamikor 1860 után emelték ki eredeti helyükről és gyűjtötték egybe. Az iratok a következő állagokból kerültek ki:

1—2. csomó: D 112. K. k. Districts Regierung Oedenburg.	
Általános iratok	1851—1853
D 127. K. k. Statthaltereien Abtheilung Oedenburg. Általános iratok (XIII. D. kútfő)	1854—1860
3. csomó: D 55. K. Commissär für die Civil Angelegenheiten	1849—1852
D 122. K. k. Statthaltereien Abtheilung Ofen. Általános iratok	1854—1859
4. csomó: D 163. K. k. Statthaltereien für Ungarn. Általános iratok	1860
D 46. K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Civil Section (XIII. C. kútfő)	1852—1860
5. csomó: Tolna megyei alispáni iratok	1820—1835
6. csomó: Helytartótanács. Departamentum commerciale	1844—1848
D 55. K. k. Statthaltereien für Ungarn	1851—1852
K. k. Districts Regierung Pest	1852—1853

A Tolna megyei levéltárból kiemelt iratok a Balaton Társaság és a Sárvíz Egylet közötti ellentétekről s az ozorai malomról szólnak, 1857-ben adták át őket, mellettük iratjegyzék fekszik.

A budai iratok mellett található a Sió szabályozásának tervrajza, valamint Augusz Antalnak mint a Sárköz szabályozására kinevezett kormánybiztosnak néhány irata, s a Nádor-csatornai és a balatoni társulatok néhány jegyzőkönyve.

D 274. AZ ÚJPESTI KIKÖTŐ ÉPÍTÉSÉRE VONATKOZÓ IRATOK

1856—1867

4 csomó

1—4. Iratok 1856—1867 4 csomó

Az újpesti kikötő építésére, valamint az erre a célra megvásárolt újpesti sziget felmérése és hitelesítése alkalmával felmerült panaszokra vonatkozó iratokat a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium az 1869. évben tette át a belügyminisztériumhoz, ahonnan azok később az Országos Levéltárba kerültek.

Az iratok a következő provenienciákból tevődnek össze:

1. csomó: D 46. K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn. Civil Section (XIII. B. kútfő) 1856—1859
- 2—3. csomó: D 122. K. k. Statthaltereien Abtheilung Ofen. Általános iratok 1856—1860
4. csomó: M. kir. Helytartótanács 1860—1867

A téli kikötőt felépülése után a pénzügyi hatóság vette át. Pest városa a kincstár által elzárt területen bizonyos jogokat kívánt, s a terület új felmérését kérte.

D 275. AZ IPOLYSÁG—RÉTSÁG KÖZÖTTI ÁLLAMI ÚT ÉPÍTÉSÉRE VONATKOZÓ IRATOK

1853—1856 (1862)

1 csomó

1. Iratok 1853—1856 (1862) 1 csomó

Az Ipolyság és Rétság közötti állami út rekonstrukciójára vonatkozó iratokat feltehetően 1862-ben emeltette ki a helytartótanács azzal kapcsolatban, hogy Kappel Lipót építési vállalkozó kérvényekkel fordult hozzá. Az iratok egy része az ipolysági járási építészeti mérnöki hivatal (Bezirks-Bauamt), más része a pozsonyi kerületi építészeti hivatal (Districtual-Bauamt) iratai közül való. Az útépítés teljes műszaki tervdokumentációját, költségvetését, építési szerződéseit, jegyzőkönyveit, elszámolásait és műbírálatát itt találjuk.

II.

SZÁMVEVŐSÉGI HIVATALOK IRATAI

1850—1866

A Habsburg-birodalom s ezen belül Magyarország államháztartásának központi ellenőrzését 1805 óta a k. k. General-Rechnungs-Directorium végezte. Ennek a központi ellenőrző hatóságnak a létrejötte azonban korántsem jelentette az állami számvitel teljes centralizációját. Emellett fontos szerepe volt az egyes szakszámvevőségeknek, így az udvari kamarai hitel-

bizottságnak alárendelt állami hitel- és központi udvari számvevőségnek (Staats-Credits- und Centralhofbuchhaltung), az udvari kamarának alárendelt kamarai főszámvevőségnek (Camerale-Hauptbuchhaltung), a magyar és erdélyi kancelláriáknak alárendelt magyarországi és erdélyi főszámvevőségnek (Hungarisch-Siebenbürgische Hauptbuchhaltung), a pénzverdei és bányászati udvari kamara (Hofkammer in Münz- und Bergwesen) számvevőségének, valamint az udvari haditanács alá tartozó hadi számvevőségnek (Hofkriegsbuchhaltung) is.

A Magyarországon működő állami számvevőségek közül a helytartótanácsiakat és a kamarait II. József egyesítette ugyan, de az ő halála után ezt a reformját is felszámolták, s 1849-ig ismét a korábbi igazgatási ágazatok szerinti megoszlás érvényesült az országon belül. A helytartótanács alárendeltségében az adóügyi és úrbéri, valamint az alapítványügyi számvevőség működött. Az első (Steuer- und Urbarialbuchhaltung) vizsgálta felül a megyék, kerületek és városok adószámadásait, s az akkor még közigazgatási úton a helytartótanácsához fellebbezett úrbéri perek adatait. Az alapítványi számvevőség (Stiftungsbuchhaltung) pedig a vallási, egyetemi, tanulmányi és más alapítványi alapok és azok javainak számadásait ellenőrizte. A kamarai számvevőség (Cameralebuchhaltung) ezekkel szemben a magyar kamara segédhivatala volt. Ez utóbbi ellenőrizte az állami uradalmak és fiskalitások, valamint a városi házipénztárak bevételeit és kiadásait s a közvetett adók kezelését.

Az állami költségvetések és a zárszámadások elkészítése is ezeknek az országos, ill. a fentebb felsorolt udvari szerveknek volt a feladata. Ezek jóváhagyásának joga egyedül az uralkodót illette, azokba még a nemzet politikai jogokkal felruházott részének sem volt betekintése. Az 1848:3 tc. ezen a téren döntő változást hozott: az államháztartás vezetése ennek értelmében a felelős magyar minisztérium, ellenőrzése pedig az országgyűlés kezébe került. Az ellenőrzés megvalósítása érdekében a magyar pénzügyminisztérium mellett állami főszámvevőséget szerveztek, azzal a feladattal, hogy felülvizsgálja az állami bevételekről és kiadásokról vezetett számadásokat, amelyeket eddig a bécsi udvari szervekhez terjesztettek fel. Ily módon az országgyűlés számára lehetővé kellett tennie az ellenőrzés gyakorlását. A hadi események azonban megakadályozták az állami főszámvevőség érdemi munkájának kibontakozását. Amikor Windischgrätz hadai 1849 áprilisában bevonultak Budára, a bécsi kormány feloszlatta a magyar állami főszámvevőséget és az udvari számvevőségek hatáskörét ismét kiterjesztette Magyarországra. Ezzel kapcsolatban (ideiglenes jelleggel) visszaállította az 1848-ban megszüntetett „k. k. Hungarisch-Siebenbürgische Hauptbuchhaltung”-ot. A bécsi kormány végleges célja azonban nem az 1848 előtti állapotok visszaállítása, hanem egy új, centralizált szervezet kiépítése volt. Bach és minisztertársai már 1849 közepén tervbe vették központi állami számvevőség létrehozását Magyarországon, s arra is gondoltak, hogy azt majd egyenesen a „General-Rechnungs-Directorium” alá rendelik. Az országos jellegű számvevőségek összevonásával párhuzamosan külön állami számvevőségeket kellett szervezni az oktrojált alkotmány értelmében Magyarországról közjogilag és közigazgatásilag leválasztott, külön koronatarományként megszervezendő Horvát-Szlavónország s a Szerb Vajdaság és Temesvári

Bánát részére. A magyarországi számvevőségek a köztvagyon e területre eső részének kezelése fölötti ellenőrzést ez utóbbiaknak kellett, hogy átadják.

Az állami számvitel centralizálása az új pénzügyigazgatási szervezet kiépítésével párhuzamosan ment végbe. A politikai alapítványi és vallásalapjavarok és tőkék kezelését a politikai hatóság 1850. május 1-jével adta át az ideiglenes kamarai igazgatóságnak; ezzel együtt az alapítványi számvevőség is átkerült az utóbbi alárendeltségébe. Még ugyanaz év november 1-jével az adóügyi számvevőség is átkerült a kamarai igazgatósághoz, arra való tekintettel, hogy az egyenes adó igazgatását a megalapítandó magyarországi pénzügyigazgatóságnak kellett átvennie. Ettől kezdve tehát mindhárom országos számvevőség a kamarai igazgatóság alá tartozott.

A magyarországi állami számvitel átszervezésére a bécsi pénzügyminisztérium 1850 nyarán a következő programpontokat dolgozta ki:

1. Az országban létező különböző országos hatáskörű számvevőségeket egy testté kell összevonni és közös vezetés alá helyezni.

2. Meg kell határozni ennek viszonyát a bécsi központi számvevőségekhez, s az utóbbiak hatáskörét a magyarországi számadások ellenőrzése terén.

3. El kell intézni azokat az ügyeket, amelyek eddig a magyarországi számvevőségekhez tartoztak, de az országról leválasztott területekre vonatkoznak, hogy ezáltal megteremtsek a leválasztott országrészek rendezett számvitelének előfeltételeit.

4. Fel kell dolgozni a Magyarországon aggasztó mennyiségben felszaporodott számvételi hátralékokat.

A hátralékok a szabadságharc ideje alatt gyülemlettek fel, s a megnövekedett feladatokkal a háború utáni helyzetben az országos számvevőségek nem tudtak megbirkózni. Ezek személyzete ugyanis a szabadságharc idején s az azt követő ellenforradalmi változások során igen erősen megfogyatkozott. A három számvevőség létszáma 1848 előtt és 1850-ben a következő volt:

adóügyi és úrbéri számvevőség	1848 előtt	61 fő,	1850-ben	19 fő
alapítványi számvevőség	„	41 „	„	26 „
kamarai számvevőség	„	143 „	„	93 „
Összesen:	„	245 „	„	138 „

Amint az úrbéri perek ellátása a közigazgatástól a bíróságokhoz került át, az úrbéri számvevőség feleslegessé vált és meg is szűnt. Az új állami adóhivatalok felállítása viszont hatalmas mértékben megnövelte az adóügyi számvevőség munkáját. A hátralékok nagy része onnan származott, hogy a megyék és városok a szabadságharc idején és utána is még jó ideig nem nyújtották be felülvizsgálatra hadiadó- és házipénztári számadásaikat. A legnagyobb nehézséget azonban a községi számadások ellenőrzése okozta az államnak. Az úrbéri viszony megszűntével megszűnt a volt földesuraknak az a kötelezettsége is, hogy a községi és árvaszámadásokat ellenőrizzék. Az állam — minthogy azok ellenőrzési jogát magukra a községekre ruházni nem akarta — ezt a feladatot magára kellett hogy vállalja.

Ferenc József 1851. május 14-én rendelte el a „Magyarországi álladalmi számvevőség” (k. k. Ungarische Staatsbuchhaltung) létrehozását, s annak vezetőjévé a kamarai számvevőség addigi vezetőjét, Trettina Jánost nevezte ki.

Az új államszámvevő vezetése alatt egyesíteni kellett az addig Budán működött három országos számvevőséget azzal a feladattal, hogy az országban a számviteli ellenőrzést gyakorolja. Az új államszámvevőség a General-Rechnungs-Directorium közvetlen alárendeltségébe került. Miután egy újabb uralkodói elhatározás az új ellenőrző szerv személyi és fizetési státusát is megállapította, s a fontosabb állásokat be is töltötték, a bécsi főhatóság 1853. szeptember 18-án kimondotta, hogy a magyarországi államszámvevőség e nappal teljes hatályba lép, s az addigi három számvevőség feloszlik. A számvevőség státusa a következő hivatali helyek betöltését tette lehetővé: 1 államszámvevő, 3 alszámvevő, 14 számtanácsos, 1 kiadó és irattáros, 70 szám-tiszt, 46 számjegyző, 36 járulnok, 28 gyakornok és 12 szolgál, összesen tehát 211 fő.

Az államszámvevőség a maga ügyköreit a következő módon csoportosította:

- a) Cameralfach (kamarai ügyek);
- b) Landesangelegenheiten (politikai közigazgatás);
- c) Justizangelegenheiten (igazságszolgáltatás);
- d) Bauwesen (építésügy);
- e) Steuerangelegenheiten (adóügy);
- f) Studien und Stifungen (közoktatásügy, alapítványok);
- g) Geistliche Angelegenheiten (egyházi ügyek);
- h) Domänen (kincstári kezelésben levő uradalmak).

A központosítás nemcsak az országon belül valósult meg, ebben az irányban haladt a bécsi udvari számvevőségek átszervezése is. A birodalmi alapítványi számvevőség (Fondsbuchhaltung) s az azzal párhuzamosan működő Hungarisch-Siebenbürgische Hauptbuchhaltung 1852 végén megszűnt, és beleolvadt a Cameral-Hauptbuchhaltungba. A centralizáció további lépése az ellenőri főhatóság függetlenítése volt. Ferenc József 1854. március 27-i elhatározásával a General-Rechnungs-Directoriumot „k. k. oberste Rechnungs-Controlls-Behörde” (legfelsőbb számszéki ellenőrség) név alatt közvetlenül magának rendelte alá, s a minisztériumokkal egyenlő rangba helyezte. Kimondotta, hogy valamennyi központi államszámvevőség, valamint a koronaországok államszámvevőségei a közigazgatási hatóságoktól függetlenek és kizárólag és közvetlenül a legfelsőbb számszéki ellenőrség alá vannak rendelve. Ez utóbbi az előbbiekkal szemben ugyanolyan jogkört gyakorol, mint a minisztériumok a nekik alárendelt hatóságokkal szemben. A helytartók és azok időleges helyettesei csak személyesen és az országos hatóság részvétele nélkül gyakorolnak befolyást az egyes koronaországok államszámvevőségeire, mint a legfelsőbb számszéki ellenőrség delegátusai, oly mértékben, hogy a számvételt illető organikus rendelkezések, valamint a hivatali állások betöltésére vonatkozó intézkedések rajtuk keresztül történnek, s ők javaslatokat, megjegyzéseket terjeszhetnek a legfelsőbb ellenőrség elé, sőt sürgős esetekben fegyelmi rendszabályokat is hozhatnak, a főhatóság egyidejű értesítése mellett.

Ez a rendelet tehát gyakorlatilag függetlenítette az állami számellenőrzést az államigazgatástól. A legfőbb számszéki ellenőrségnek volt döntő

szava a magyarországi állami számvitelt illetően akkor is, amikor az országot öt közigazgatási területre tagolták. A politikai igazgatás, a pénzügyigazgatás és az igazságszolgáltatás öt kerületre való bontásával egyidejűleg az államszámvevőségnek is meg kellett tennie az előkészületeket ügyintézésének közigazgatási területenként való szétbontására, s ettől kezdve környeit is területenként külön-külön vezette. Trettina a számvitel szétbontására nézve azt javasolta, hogy a majdan öt osztályban működő számvévőség kizárólag adminisztratív munkát lásson el, tehát csak számvívői segédszolgálatot végezzen, az ellenőrzést hagyják meg az egész országra nézve a Budán székelő központ hatáskörében. Trettinának ez a javaslata meggyezett a „legfelsőbb számszéki ellenőrség” elnökének nézeteivel, s az 1854. november 5-i jegyzékében Albrecht főhercegnek megírta, hogy egyelőre csupán a Budán kívüli helytartósági osztályok számvívői segédszolgálatának végleges megszervezésére kell törekedni. Ezzel az államszámvévőség helyzete és funkciói nem változtak, amíg ez ügyben véglegesen nem döntött. Ennek értelmében le kellett állítani az államszámvévőség szétválasztására irányuló előmunkálatokat és csak a helytartósági osztályok számvívői segédszolgálatának megszervezésére nézve tenni javaslatot.

Albrecht főherceg november 27-i, a legfelsőbb számszéki ellenőrség elnökéhez intézett válaszjegyzékében abbeli aggályának adott kifejezést, hogy a közönség a számvévőség osztályokra bontásának leállítását politikai viszályozásnak fogja magyarázni, úgy fogja értelmezni, hogy a kormányzat az országos hatóság öt osztályban való felállítására irányuló szándékát megváltoztatta, s ismét összpontosítani kíván Magyarországon. Attól tartott, hogy e rendelkezés megingatja a rendszer stabilitásának hitelét. Végleges javaslatát csak a legfelsőbb számszéki ellenőrség többszöri sürgetése után, 1855. július 15-én tette meg, amikor a helytartósági osztályok és az államszámvévőség véleményes jelentései már rendelkezésére álltak. Az államszámvévőség, korábbi javaslatának megfelelően, most is azt kívánta, hogy mindegyik helytartósági osztály területén egy, az adminisztratív számviteli szolgálatot ellátó — és ellenőrzési feladatokkal meg nem bízott — számosztályt állítsanak fel, amely önállóság nélkül, az államszámvévőség kihelyezett részlegeként működjen. Hasonló osztály felállítását kívánta Budán is az adminisztratív szolgálat ellátására. Ezzel szemben a nagyváradi, soproni és pozsonyi helytartósági osztályok elnökségei úgy vélték, nem felel meg a szolgálat érdekeinek, ha náluk egyszerű számosztályokat állítanak fel. Azt javasolták, létesítsenek a helytartósági osztályok mellett teljesen megszervezett, önálló számvévőségeket. A kassai elnökség viszont megfelelő személyzettel ellátott számosztály felállításával is megelégedett volna. A kormányzóság továbbra is kitarzott eredeti álláspontja mellett, azt kívánta, hogy az egyes helytartósági osztályok területén az ellenőrzést is ellátó számvévőségi osztályokat szervezzenek, a politikai igazgatás, az igazságszolgáltatás és a pénzügyigazgatás igényeinek a kielégítésére. Ezt az ügyintézés meggyorsítása és az áttekintés megkönnyítése végett is szükségesnek ítélte meg, de politikai okokból is azt tartotta helyesnek, hogy a számvételt más szolgálati ágakkal egyezően rendezzék, s így megvalósuljon az uralkodónak az a szándéka, hogy Magyarország kormányzása öt, egymástól független kerületben történjen.

A legfelsőbb számszéki ellenőrség nem tartotta helyesnek önálló számvevőségi osztályok létrehozását, s így az államszámvevőség az öt részre osztott Magyarországon is megmaradt egységes, országos hatóságnak. Ő gyakorolt ellenőrzést az egész országban az egyenes adók, az állami és alapítványi javak, a bírói letétek és az árvavagyon kezelése felett. Ezekről részletes számadási zárlatokat (Particular-Rechnungsabschlüsse) készített. Emellett ellátta az országos hatóságok számára a számviteli segédszolgálatot is. Ez utóbbi feladat ellátására és a földtehermentesítési alapok kezelésére az egyes helytartósági osztályok székhelyén (Budát kivéve) az államszámvevőség állományából külön számvevőségi osztályokat állítottak fel. Egy-egy ilyen „ideiglenes számosztály” (provisorisches Rechnungs-Departement) 1 számtanácsosból és 11—14 beosztottból állt. A helytartósági osztályok székhelyén felállított számosztályok nemcsak a közigazgatási főhatóság, hanem az ugyanott székelő pénzügyigazgatási és igazságszolgáltatási főhatóságok számviteli segédszolgálatát is ellátták.

Az államszámvevőség és az annak alárendelt számosztályok nem győzték a rájuk háruló feladatokat ellátni. A legfelsőbb számszéki ellenőrség hiába igyekezett munkájukat hatékonyabbá tenni, a feladatok szaporodásával a hátralékok száma is egyre nőtt. Az 1855. év harmadik negyedében az államszámvevőség 15 000 ügydarabot intézett el, a következő év ugyanebben a szakaszában pedig 23 000 darabot, mégis 14 600 elintézetlen ügydarabot mutatott ki. A legfőbb számszéki ellenőrség a pénzügyminisztériumtól az államszámvevőség létszámának növelését és az ideiglenes számosztályok végleges megszervezését kérte, ezt azonban nem sikerült elérnie. Az államszámvevőség fennállásának egész időszakában súlyos nehézségekkel küzdött.

1860. július 1-jével, amikor a helytartósági osztályok megszűntek, a számosztályokat is megszüntették. Helyükön csupán 4—5 főnyi személyzettel működő kirendeltségek maradtak a földtehermentesítési alapok kezelésére és a közigazgatási, pénzügyigazgatási és igazságszolgáltatási hatóságok számára esetleg még szükséges számviteli segédszolgálat ellátására.

Az októberi diploma kiadása után e kirendeltségek személyzetét is a központban vonták össze. Az októberi diploma következtében a Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát számára szervezett temesvári államszámvevőségnek is meg kellett szüntetnie működését, feladatait 1861. április 20-ával a magyarországi vette át.

Az új helyzetben az államszámvevőség (most már kihelyezett osztályok nélkül és a volt Vajdasággal megnövekedett területi illetékességgel) lényegében továbbra is a Bach-korszakbeli centralista alapokon működött tovább. Hiába állították vissza az 1848 előtti politikai igazgatási és igazságszolgáltatási szervezetet, az államszámvevőség központosítása és az államigazgatástól történt függetlenítése olyan eredmények voltak, amelyeket a birodalmi kormányzat az októberi diploma után sem adott fel.

Magyar részről az államszámvevőséget csupán arra kívánták kötelezni, hogy a magyar nyelvű ügyintézésre áttérjen. Minthogy azonban az államszámvevőség az októberi diploma után is folyamatosan működött tovább a Bach-kori személyzettel (itt nem került sor hivatalnokok cseréjére, a régiak egy részének rendelkezési állományba helyezése, mint a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban) a magyar nyelvű ügyintézésre való áttérés nehéz-

ségekre ütközött, és nem is történt meg teljes mértékben. Trettina 1862 július végén azt jelentette a helytartónak, hogy az államszámvevőség 246 alkalmazottja közül csak 108 tud magyarul, de ezek közt is csak alig van 40, aki e nyelven fogalmazni képes. Ennek megfelelően az ügyek nagy részét német nyelven intézték. Nehézségeket okozott, hogy a számvevőséghez érkező beadványok már többnyire magyar nyelven íródtak. A bajon úgy igyekeztek segíteni, hogy magyarul értő díjnokokat vettek fel, ezek legtöbbje viszont a számvevői szakban volt járatlan.

A kiegyezési tárgyalások idején már látható volt, hogy a tárgyalások eredményessége esetén az államszámvevőség további fennállásának létjogosultsága meg fog szűnni. A kiegyezés után egy ideig még tovább működött ugyan, de 1868. január 1-jével feloszlatták. Ugyanakkor minden minisztériumban külön számvevőséget állítottak fel, a minisztérium számviteli és számvizsgálati munkálatainak elvégzésére, az állami költségvetés és zárszámadás szerkesztésére és a pénztári vizsgálatoknál való közreműködés céljából. Az államháztartás ellenőrzésének jogát természetesen ismét az országgyűlés vette át.

Az államszámvevőség levéltárát 1868-ban az egyes minisztériumok számvevőségei között osztották szét. Azok az iratokat részben még a dualizmus korában, részben később megsemmisítették, úgyhogy az értékes és nagy terjedelmű abszolútizmuskori számvevőségi levéltár jóformán teljesen megsemmisült. Ami megmaradt, azt — egyetlen iratcsomótól eltekintve — a válás- és közoktatásügyi minisztériumban őrizték meg számunkra.

D 281. K. K. PROVISORISCHE STEUER-BUCHHALTUNG ZU OFEN

(Cs. kir. adószámvevőség)

1850—1852

1 csomó

1. Iratok

1850—1852

1 csomó

Az adóügyi számvevőség egy csomónyi iratanyaga az abszolútizmuskori vegyes iratanyag rendezése során került elő. Minek köszönheti fennmaradását, hogyan került be az Országos Levéltárba, ma már nem állapítható meg.

A megmaradt iratok nagy része piaci ártábla. Geringer 1849. október 20-án elrendelte a közigazgatási hatóságoknak, hogy a piaci árjegyzékeket küldjék be az adóügyi számvevőséghez. Ennek következtében a miniszteri biztosok, később pedig maguk a megyefőnökök havonta beküldték a megyék, járások és sz. kir. városok piaci terményárait vásárok szerint kimutatva.

Az 1852. évből megtaláljuk egyes kerületi kormányzatok havi javadalomigényléseit, ezekben külön kimutatva az egyes igazgatási ágak bevételeit, kiadásait. Itt van többek között Zemplén megye költségelőirányzata 1852 május hóra, rablajsrommal. Az iratok között fekszik Nagyszombat város kimutatása az 1847/48-ig adómentes, 1848/49-től adóköteles ingatlanokról.

1.	Iratok	1861—1866	1 csomó
2—4.	Költségelőirányzatok	1864—1866	3 kötet
5—7.	Vagyonleltárak	1857—1858	3 kötet
8—18.	Iktatókönyvek mutatóval	1854—1863	11 kötet
19.	Központi névmutató	1864	1 kötet

Az államszámvevőség egyházügyi osztályának iratait, nyilvántartó- és segédkönyveit 1868-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvevősége kapta meg. Az őrizte meg azokat az 1848 előtti helytartótanácsi alapítványi számvevőség irataival és nyilvántartókönyveivel együtt. Minthogy az államszámvevőségen a régi alapítványi számvevőség nyilvántartókönyveit tovább vezették, és csak szükség esetén fektettek fel újakat, a két számvevőség anyagának teljes szétválasztása nem lehetséges. Az 1848 előtt felkötött könyveket ma is a helytartótanácsi levéltárban őrzik, akkor is, ha azok abszolútizmuskori, sőt dualizmuskori bejegyzéseket is tartalmaznak.

A megmaradt *iratok* nem a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban maradtak fenn, és nem is egyházügyi vonatkozásúak. Egy 1883. évi belügyminisztériumi irathoz voltak csatolva, s az 1861-ben Horvát-Szlavónországhoz visszacsatolt rumai és illoki járásokat illető pénzkövetelésekről szólnak.

A *költségelőirányzatok* (Voranschlag der Erfordernisse des Religionsfondes) a vallásalapot terhelő költségekről szólnak. A megmaradt kötetek közül az első (Zehent 1864 und 1865) azokat az összegeket irányozza elő, amelyeket a római katolikus lelkészkezdő papság számára a vallásalapból az eltörölt egyházi tized pótlásául kellett fizetni. Az előirányzat az 1862. évi eredményt véve alapul, készült az 1864. évre, majd az 1865. évi előirányzat számára bejegyezték az 1863. évi eredményt is. A kötet a következő érsekségekre és püspökségekre tartalmaz adatokat: a) Erlau (Eger), b) Gran (Esztergom), c) Kalocsa, d) Eperjes, e) Fünfkirchen (Pécs), f) Neusohl (Besztercebánya), h) Neutra (Nyitra), i) Raab (Győr), k) Rosenau (Rozsnyó), l) Szatmár, m) Steinamanger (Szombathely), n) Stuhlweissenburg (Székesfehérvár), o) Waitzen (Vác), p) Weszprim (Veszprém), q) Zips (Szepes). Egyházmegyékben belül az egyes lelkészségek, ill. segédlelkészségek a helységek nevének betűrendjében következnek egymás után. A másik két kötet (Congruen 1865—1866') a római és görög katolikus lelkészkezdő papságnak a magyar vallásalapot terhelő fizetésekiegészítéséről készült, az 1865., ill. az 1866. esztendőre. A következő egyházmegyéket öleli fel: o) Munkács, p) Neusohl, q) Neutra, r) Raab, s) Rosenau, t) Szamosújvár, u) Szatmár, v) Steinamanger, w) Stuhlweissenburg, x) Waitzen, y) Weszprim, z) Zips. Egyházmegyékben belül a lelkészségek a helységek nevének betűrendjében következnek egymás után.

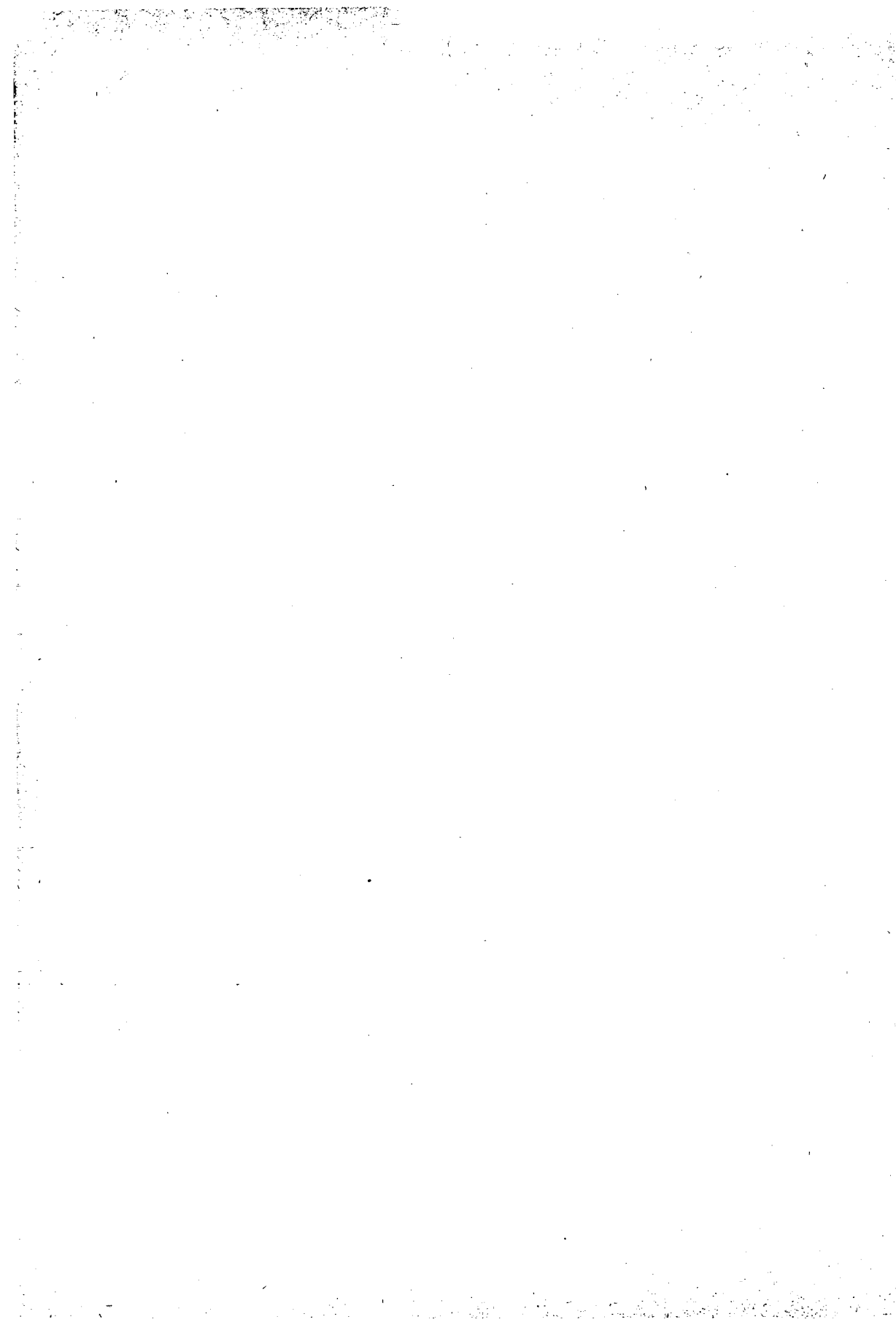
A *vagyonleltárak* tulajdonképpen számvevőségi iratok mellékletei voltak. Az egyik (Vermögens-Aufnahme der Zirczer Abtei) a zirci apátság ingó és ingatlan javainak Willax Ferdinánd apát elhunytá után a kiküldött cs. kir. biztos és a rend képviselői által 1857-ben felvett leltára. Benne külön

kimutatás az apátság elzállási és zirci birtokain 1857. november 30-án és 1859. február 10-én talált pénz-, takarmány- és borkészletről, állatállományról és épületekről, amelyet az új apát beiktatásakor Ranolder János veszprémi püspök mint átadó és Rezucsek Antal apát mint átvevő írt alá. A másik vagyoneleltár („Inventarium über das Vermögen... der Prämonstratenser Probstei Csorna”) a csornai premontrei prépostság ingatlan és ingó javairól készült, Gyöngyösy Pál prépost elhunytja után, 1857 decemberében és 1858 januárjában. A kiküldött cs. kir. biztos és az egyházi főhatóság és a rend jelen levő képviselői írták alá. Két példánya van, a másodikikat 1858. július 11-én írta alá a cs. kir. biztosként kiküldött győri püspök mint átadó, és az újonnan kinevezett prépost, Szenczy Imre mint átvevő.

Az *iktatókönyveket* az államszámvevőség egyházi osztálya 1854—1860 között közigazgatási területenként vezette. Az I. jelű kötetekbe az általános vonatkozású, valamint a tisztán a budai kerületre vonatkozó, a II. jelűekbe a soproni, a III. jelűekbe a pozsonyi, a IV. jelűekbe a kassai, az V-be a nagyváradra vonatkozó iratokat iktatták be. Az iktatókönyvek a következő adatokat tartalmazzák: a beadvány eredeti (idegen) száma és a számvevőségi (saját) iktatószám (egy rovatban, felül van az idegen szám, alatta vastagabb, ill. piros számjegyekkel a saját); az irat tárgya és a beküldő hatóság neve; a kiosztás napja és az előadó neve; az előadói előterjesztés benyújtásának napja. 1855 augusztusától (1854/55. költségvetési év utolsó negyedétől) kezdve az egyes iktatóanyagokat évnegyedenként újra kezdődő folyószámokkal látták el, e számokat az iktatókönyvben a saját iktatószám elé, a lapszélre írták. Mindegyik római számmal jelölt sorozaton belül két kötet van, egyik az 1854—1856., a másik az 1857—1860. évekre. Mindegyik kötetnek betűrendes név- és tárgymutatója van, ez betűnként évek szerint tagolódik és az iktatókönyv megfelelő lapszámaira utal. Az iktató- és mutatókönyvekbe bejegyzett iratok a kincstári kezelésben levő egyházi javadalmakra és a vallásalapra vonatkoztak.

Az 1861—1863. évi iktatókönyv már magyar nyelven készült. Ugyanolyan adatokat tartalmaz, mint az előző évek, de már közigazgatási területekre való elkülönítés nélkül. Ennek a kötetnek az elején is van mutató, s ezen kívül még az idegen számok és saját iktatószámok konkordancia-jegyzéke.

Az 1864. évi *központi névmutató* nem az egyházügyi osztály iktatókönyvéhez, hanem a számvevőség (elpusztult) központi iktatókönyvéhez készült. Csak neveket tartalmaz, tárgymegjelölés nélkül. Az iktatószámra utal. Hogy ez a kötet hogyan került az Országos Levéltárba, ma már nem állapítható meg.



MUTATÓ

Összeállította:

Fábián István

és

Fényi Ottó

- A**
- Abaúj (1850—1860 között Abaúj-Torna) megye* 41, 264, 265, 279, 280, 281, 312, 314, 335
- Abaújszántó (Abaúj m.) 335
- Abonyi István 413
- acélnyomdák 49
- Aczél János 271, 283
- Acsád (Szabolcs m.) 315
- adományozási ügyek 140, 386
- adóügy 14, 51, 56, 73, 80, 82, 90, 91, 95, 103, 119, 123, 142, 170, 180, 192, 193, 211, 219, 222, 227, 228, 293, 301, 305, 350, 351, 376, 397, 423, 427, 431, 480, 481
- Aggtelek (Ágtelek Szabolcs m.) 312
- akadémiák 151, 152, 376, 418
- Akali (Veszprém m.) 310
- Aknasugatag (Mármaros m. Románia) 336
- alagút (budai) 299
- alapítványi birtokok, uradalmak 117, 172, 175, 177, 242, 243, 428, 439, 484
- alapítványi pénztárak 142, 241, 242
- alapítványok 13, 36, 46, 50, 140, 142, 173, 210, 242, 243, 293, 304, 320, 326, 330, 331, 334, 376, 384, 395, 397, 421, 423, 427, 428, 441, 480, 481
- Albrecht Frigyes Rudolf főhg. 42, 43, 48, 60, 61, 62, 68, 70, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 196, 198, 199, 203, 215, 216, 222, 224, 293, 360, 404, 459, 468, 483
- Alemann, Wilhelm br. 33, 259
- állambiztonsági ügyek 33, 72, 112, 191, 224, 274, 298, 316, 322, 334, 362, 376, 378
- államhitelek 211
- állami költségvetések 142, 397, 401, 485
- állami monopóliumok 18, 124, 211, 222, 299, 327
- államkölcsön 73, 330, 337, 423, 424, 429, 442
- állampénztárak 211
- állampoigárság 143, 325, 436
- államrendészet 159, 270, 407
- államszámvitel 142
- államügyészségek 157
- államvizsga 149, 232, 246, 247, 248, 330
- állásfolyamodványok 142, 239, 280, 344, 345
- állatállomány 148
- állategészségügy 144, 229, 300, 431, 437, 439
- Almás (Zala m.) 410
- Almássy-féle összeesküvés 434
- Almássy Móríc gr. 165, 169, 170, 219, 450
- Alsókubin (Árva m. Csehszl.) 307, 329
- Alsólendva (Zala m.) 310, 332,
- Ambrózy Lajos br. 268, 331
- Ambrus Mihály 267, 277, 444
- amnesztia 18, 204, 236, 322
- Andrássy György gr. 99, 100, 101, 102, 253
- Andrássy Gyula gr. 121, 123, 124, 394
- Andrássy József 267
- Andreánszky Sándor br. 253, 261, 262, 277, 338, 367
- angol alattvalók összeírása 426
- angolkisasszonyok 304
- Angyal Dávid 160
- anyakönyvek 44, 208, 234, 292, 302, 325
- Ányos Móríc 358
- Appel, Christian br. 39
- Apronvi György gr. 26, 27, 59, 77, 78, 97, 99, 102, 372
- Apponyi Lajos gr. 260
- Arad (Arad m. Románia) 53, 315, 338, 339, 456
- Arad megye 108, 110, 271, 281, 282, 283, 338
- Aranyosmarót (Bars m. Csehszl.) 307, 329

* A helyneveknél az 1848-as megyebeosztást követtük.

- árszabályozás 326
 Artánd (Bihar m.) 338
 Árva (1853—1860 között Árva—Turóc)
 megye 25, 62, 260, 277, 320, 329, 390
 árvaügy 26, 34, 35, 107, 142, 157, 158,
 172, 222, 229, 325, 328, 350, 376, 385,
 397, 417, 422, 427, 429
 árvizek 156, 304, 426
 Asbóth Lajos 379
 Asbóth Mihály 464
 Ásvány (Szabolcs m.) 312, 314
 Athanaczkovics Nicephor 234
 áttelepítés, áttelepülés 138—139, 170
 Attems, Heinrich gr. 60, 262, 277, 278,
 288, 308, 328
 Augusz Antal 60, 255, 256, 257, 258, 267,
 279, 293, 321
- B**
- bábák 144, 208, 229, 430, 436
 Babarczy Antal 219, 220, 239, 240, 256,
 266, 273
 Bach, Alexander Anton br. 15, 17, 20,
 21, 23, 27, 28, 31, 32, 38, 40, 42, 43, 52,
 54, 56, 58, 60, 61, 66, 67, 78, 80, 81,
 125, 126, 138, 141, 156, 189, 219, 240,
 275, 276, 292, 346, 361, 392, 457, 469,
 484
 Bach, Eduard 139, 158
 Bach Fábián 357
 Bács—Bodrog megye 30
 Baden bei Wien (Ausztria) 137, 169
 badeni egyezmény 137, 160, 163, 164,
 169, 170, 184, 185, 200
 Bagota (Komárom m. Csehszl.) 307
 Bakabánya város (Csehszl.) 261, 329
 Balassagyarmat (Nógrád m.) 261, 262,
 307, 329
 Balatonfüred (Zala m.) 333
 Balaton Társaság 478
 Bán (Trencsén m. Csehszl.) 307, 328
 Bánát lásd Vajdaság
 bankjegyek kibocsátása 174, 426
 bankjegyhamisítás 167, 227, 301, 326,
 422
 Bánkuta (Arad m.) 315
 bankügyek 300, 326, 426
 Bánokszentgyörgy (Zala m.) 332
 bányászati iskolák 150
 bányászmozgalmak 230
 bányatermékek 165
 bányatörvényszékek 157
 bányaugy 18, 52, 65, 140, 173, 193, 211,
 218, 222, 230, 252, 300, 320, 376, 415,
 424, 440
 Báránd (Bihar m.) 314, 315
 Baranya megye 25, 41, 61, 254, 255, 256,
 257, 279, 281, 310, 332
 Bars megye 25, 79, 261, 277, 307, 329
 Bartal György 122
- Bártfa város (Csehszl.) 53, 264, 312, 335
 Barthos János 383
 Basa József 273
 Bát (Hont m. Csehszl.) 329
 Battonya (Csanád m.) 315
 Baumgartner, Andreas br. 451, 452, 453
 Bazin város (Csehszl.) 261, 328, 329, 352
 Becker Károly 371
 Bécs 11, 12, 27, 40, 54, 57, 59, 68, 71,
 72, 89, 98, 104, 166, 188, 192, 247, 264,
 372, 393, 394, 451
 bécsi akó 230
 bécsi fogadalmi templom 295, 303, 308
 bécsi levéltárak magyar anyaga 137,
 141, 144, 145, 160, 163, 164, 197, 200,
 203, 235, 374
 lásd még külön Österreichisches
 Staatsarchiv
 bécsi Theresianum 419
 Bécsújhely (Ausztria) 169
 Béga-csatorna 155, 440, 471
 Beke Kálmán 373
 Békés (Békés m.) 281
 Békés (1853—1860 között Békés—Csa-
 nád) megye 62, 271, 272, 273, 294,
 315, 320, 330, 356
 Békéscsaba (Békés m.) 315
 Bél (Bihar m. Románia) 315
 Bélabánya város (Csehszl.) 261, 329
 Belcredi, Richard gr. 114, 115, 116, 122,
 123, 124
 Béli Péter 401
 Belényes (Bihar m. Románia) 315, 338
 bellebbezések, bellebbezettek 224, 313,
 322
 bélyegilleték 211, 226, 227, 327
 bélyegmentesség 142
 Benedek Lajos 23, 68, 69, 70, 71, 72, 73,
 86, 117, 196, 200, 361—362, 364, 389,
 469
 Beniczky Ágost 244
 Bereg (1850—1860 között Bereg—Ugo-
 csa) megye 41, 264, 265, 279, 312, 314,
 336
 Beregszász (Beregm. SzU) 336
 beregszászi fogház 472
 Berencsy Lajos 355
 Berettyó folyó 314
 bérszabályzat 144
 Berzeviczy Lajos 263
 beszállások 36, 45, 297, 298, 326, 350,
 377
 Beszterce (Beszterce—Naszód m. Romá-
 nia) 147
 Beszterce (Trencsén m. Csehszl.) 307
 Besztercebánya város (Csehszl.) 187,
 253, 260, 261, 262, 277, 329, 486
 betyárok 409
 Beust, Friedrich Ferdinand gr. 123, 124

- bevándorlás 143, 208, 301, 325, 377, 397, 422, 436
 Bezeréd (Zala m.) 410
 Biccse (Bittcsa, Trencsén m. Csehszl.) 329
 Bicske (Fejér m.) 321
 Bihar (Bihar m. Románia) 314, 456
 Bihar (1850—1853 között Alsó- és Felső-, 1853—1860 között Észak- és Dél-Bihar) megye 79, 225, 270, 271, 272, 281, 282, 283, 315, 338
 Bikszád (Szatmár m. Románia) 314
 birodalmi alkotmány 39
 bírói vizsga 247, 248
 bíróságok, törvényszékek 31, 57, 143, 147, 156—159, 179, 208, 376, 384, 388, 410
 Bistritz lásd Beszterce
 biztonsági őrségek 143
 biztonsági rendészet 18, 159
 biztosítóintézetek 326
 Blum Róbert 161
 Bocskó (Máramaros m. Románia) 312
 Bodrog folyó 314
 Bodroglak 474
 Bodzás (Arad m.) 315
 Bogdány (Nyírbogdány Szabolcs m.) 314
 Bogyay Lajos 257
 Bohus János 108, 109
 Bonyhád (Tolna m.) 310
 borbélyjogosítványok 144, 300
 Bordolo, Johann br. 33, 262, 276
 Borosjenő (Arad m. Románia) 315, 338
 Borossebes (Arad m. Románia) 315
 Borsod megye 61, 269, 277, 312
 bortermelés 229, 305
 Botos (Arad m.) 315
 botoztatás 57
 Bozók (Hont m. Csehszl.) 329
 börtönügy 57, 119, 157, 207, 225, 252, 279, 299, 301, 311, 326, 350, 383, 426, 437
 Bran János 392
 Brassó (Brassó m. Románia) 147, 148
 Braunhofer, Johann 33, 283
 Breznóbánya város (Csehszl.) 261, 329
 Broos lásd Szászváros
 Bruck, Karl Ludwig br. 21, 38, 69, 215, 473, 474
 Buda város 25, 52, 59, 62, 70, 95, 155, 167, 168, 169, 170, 180, 182, 196, 219, 224, 228, 240, 242, 243, 266, 277, 288, 293, 320, 321, 347, 360, 363, 364, 388, 393, 394, 404, 443, 449, 460, 461, 468, 474, 480, 482, 483
 budai József Műgyetem 419
 budai kapucinus templom és zárda 467
 budai országház 374
 budai várpalota 460, 477
 Budaörs (Pest m.) 294
 Budapesti Hírlap 207, 208, 216
 bujakór 144
 Bujanovits Ede 222
 Bukovina 156, 459
 Burits, Johann br. 25
 Buttyin (Arad m. Románia) 338
 büntetőtörvénykezési költségek 143, 376
 bűnügyek, büntetőintézetek 36, 46, 143, 156, 157, 158, 189, 191, 207, 222, 233, 304, 365, 377, 384, 395, 397
 bűnügyi alap 143
 bűnügyi rendtartás 143
C
 Carlsburg lásd Gyulafehérvár
 Castiglioni, Heinrich gr. 25
 Cegléd (Pest m.) 294, 299, 321
 Cegléd—szőkealmi gazdaképző intézet 176
 céhek, céhügy 140, 230, 300, 301, 302, 351, 376, 397, 431
 céhlegények mozgalmai 177
 cenzúra 143, 201, 202, 207, 411, 432
 cigányok 325
 Condé, Emil br. 196, 206
 Coronini-Cronberg, Johann gr. 84
 cukorfinomító 49
 Czindery László 183
 Cziráky János gr. 59, 184, 254, 258, 272
Cs
 Csáca (Trencsén m. Csehszl.) 307, 329
 Csakova (Temes m. Románia) 242
 Csanád megye 225, 272, 273, 281, 315, 320, 456
 Csap (Ung m. SzU) 474
 csárdák 325
 Császár fürdő 477, 478
 csatornázás 144, 425, 440
 csavargók 46, 436
 Csebinye (Zemplén m. Csehszl.) 336
 Cséfán (Heves-Külsőszolnok m.) 315
 Cseh Ede 254, 255, 256, 257, 283, 321
 Csehország 169, 170
 Cseke (Bihar m. Románia) 315
 cselédügy, cselédrendszabály 46, 49, 143, 208, 351
 csendőrség 37, 45, 53, 54, 88, 143, 159, 199, 207, 209, 222, 224, 225, 226, 239, 246, 279, 292, 298, 301, 326, 362, 366, 376, 398, 426
 Csép (Komárom m.) 294
 Csepreg (Sopron m.) 332
 Csernovic Bukovina 468
 Csesznák József 410
 Csesznek (Veszprém m.) 310
 Csetnek (Gömör m. Csehszl.) 179, 312
 Csongrád (Csongrád m.) 321

Csongrád megye 41, 62, 225, 272, 274,
281, 282, 294, 321, 456, 474
Csorna (Sopron m.) 309, 332
csornai prépostság 487
csődtömegek 143
Csurgó (Somogy m.) 310, 410
Csütörtökhely (Szepes m. Csehszl.) 312

D

Dabas (Pest m.) 294
Dalmácia 76, 372
Dancsháza (Bihar m.) 314, 315
Dárda (Baranya m. Jugoszlávia) 332
Deák Ferenc 75, 78, 89, 90, 91, 98, 120,
121, 122, 123, 124, 371
Debrecen város 33, 62, 201, 228, 230,
269, 270, 271, 281, 314, 315, 338, 339,
450
debreceni országgyűlés 188
de la Motte Antal gr. 42, 220, 221, 222,
223, 237, 283
Derecske (Bihar m.) 315, 338
Dés (Szolnok-Doboka m. Románia) 147
Dévaványa (Heves—Külsőszolnok m.)
315
Deveser (Veszprém m.) 332, 357
dézsmá 175, 212, 228, 233, 242, 305
díszpolgárság 144
Doblhoff-Dier, Anton br. 137, 156
Dobosy Lajos 273
Dobrzánszky Adolf 89, 110, 383
Dobrzánszky Viktor 266, 291
Dobsina (Gömör m. Csehszl.) 179
dohánymonopólium 82, 211, 227, 228,
301, 306, 379, 431, 442
dologházak 225, 397, 426, 436
Dombó (Mármaros m. SzU) 312
Dombóvár (Tolna m.) 310
Dóry Gábor 60, 256, 257, 279, 282
Dráveczky Alajos 264
Drevenyák Ferenc 270, 271
Dubraviczky Simon 168
Duna folyó 41, 62, 155, 257, 294, 308,
441, 460
Dunaföldvár (Tolna m.) 310, 332
Dunaszerdahely (Pozsony m. Csehszl.)
328, 352
Dunavecse (Pest m.) 321

E

Eckhart Ferenc 197
Eckstein Rudolf 373
Ecség (Heves—Külsőszolnok m.) 315
Edelény (Borsod m.) 294, 321
Eder Károly 395, 403
Eger város 33, 268, 269, 277, 279, 280,
287, 321, 486
egészségügy 36, 118, 140, 143, 144, 168,
174, 207, 222, 229, 252, 300, 313, 325,
341, 351, 395, 397, 398, 410, 430

egészségügyi jelentések 144, 313, 436
egészségügyi rendészet 46, 49, 208, 300,
325, 377
egyenruházat 142
egyesületek 45, 71, 72, 85, 103, 115, 116,
140, 181, 182, 201, 221, 222, 226, 228,
299, 304, 308, 320, 331, 350, 362, 365,
376, 397, 407, 409, 426, 436
egyetemek 149, 151, 152, 153, 176, 226,
246, 285, 418, 438
egyetemi klinikák 153
Egyetemi Nyomda 143, 153, 226, 230,
232, 242, 419
egyházak, egyházi iskolák 12, 18, 36, 50,
51, 143, 149, 152, 168, 170, 175, 222,
233, 301—303, 320, 326, 384, 391, 395,
397, 410, 417, 418, 437, 482
lásd még az egyes felekezeteknél
egyházi alapítványok 14, 50, 173, 174,
210, 222, 326, 397
Ekel (Komárom m. Csehszl.) 308
élelmezési ügyek 142, 226, 240
élelmiszerekre felügyelet 142, 143, 178
elemi csapások 45, 142, 212, 233, 299,
325, 376, 395, 410, 423, 426
elemi iskolák 51, 149, 150, 232, 326, 419
Élesd (Bihar m. Románia) 315, 338
életmentés 45, 208, 299, 325, 426, 436
elfogatások 204
elmebetegek 144, 300, 304
elmeegógyintézetek 144, 209, 325
előadások, nyilvános összejövetelek 71,
72
előfogat 45, 143, 226, 240, 298, 301, 326,
350, 376, 397, 410
Előszállás (Fejér m.) 487
Emich Gusztáv 217
emigránsok 189, 200, 202, 204, 237, 409
Emmer Ignác 354
Engel Sándor 79, 244
Enying (Veszprém m.) 310, 332, 357
Eötvös József br. 176, 219, 269
Eötvös Pál 244
Eperjes (Sáros m. Csehszl.) 56, 62, 86,
312, 336, 346, 465, 486
eperjesi börtönépület 465
építésrendészet 47, 49, 143, 154, 208,
325, 436
építésügy 49, 142, 153, 154—156, 176,
222, 239, 320, 327, 350, 376, 384, 395,
398, 410, 425, 440, 449, 450, 451, 468,
469, 472, 482
építészeti alapok 142, 155
építőipar 142, 376
erdei károk, erdei kihágások 142, 299,
440
Erdély 15, 19, 25, 30, 75, 76, 90, 99, 135,
139, 155, 156, 158, 180, 291, 391—394,
395, 459, 479

erdélyi iratok 146, 147, 148, 149, 152, 153, 155, 156, 158, 391—395
erdélyi országos alapok 402
erdészet 52, 140, 172, 175, 211, 229, 299, 327, 376, 398, 440
erdészeti egyesületek és tanintézetek 140, 150, 229
Érdőszeg (Bihar m. Románia) 338
Erdőd (Szatmár m. Románia) 314, 338
Erdődy-palota Pesten 153
erdőhasználat 179
érettségi vizsga 289
érkölcshasználat 46, 49, 208
Ernst, Karl 167
erődítési munkák, erődök 143
Érsekújvár (Nyitra m. Csehszl.) 328
eskiókmányok 238, 262, 337, 339, 343
Esterházy Mór gr. 90, 91, 98, 115, 122, 123, 371
Esterházy Pál 12
Eszék város (Jugoszlávia) 155
Eszény (Szabolcs m. SzU) 314
Esztergom megye 41, 79, 267, 277, 294, 307, 321
Esztergom város 25, 74, 267, 321, 486
Eszterháza (Sopron m.) 332
evangélikus egyház és iskolák 152, 391, 392, 420
exlegionáriusok 436

F

Fábray István 265, 279
faizási jog 140, 142, 305, 433
fakereskedelem 142, 175
Falk Miksa 159, 160, 161
Falke János 217
Farkasd (Nyitra m. Csehszl.) 306
fausztrációs jog 50, 142
februári pátens 76, 77, 89, 107, 114, 121, 378, 393
fegyelmi ügyek 143, 296, 327, 328, 348, 417, 419, 421, 423, 435, 435, 458
fegyház, fogház lásd börtön
fegyvergyártás 63, 71, 72
fegyvertartás, fegyverrejtegetés 71, 72, 85, 143, 191, 201, 233, 298, 301, 325, 362, 376, 410, 426, 436
Fehérgyarmat (Szatmár m.) 314, 338
Fejér megye 25, 41, 256, 257, 279, 294
Fejérváry István 265, 266
felfedezések 144
felségvédelem 221, 251, 326, 385, 410, 419, 420
Felsenthal, Rudolf br. 166, 167, 186
Felsőbánya város (Románia) 270, 314
felsőfokú oktatás 149, 150, 210, 286, 326, 375, 418
Felsőőr (Vas m. Ausztria) 332
fémjelzés 211
Fenesán János 150

Ferdinánd, V. 15, 16
Ferenc császár 63
Ferenc-csatorna 155
Ferenc József 16, 19, 21, 22, 23, 27, 30, 53, 67, 73, 74, 76, 78, 99, 102, 108, 111, 114, 120, 135, 140, 159, 160, 190, 198, 218, 220, 262, 291, 317, 338, 360, 361, 371, 372, 374, 375, 382, 383, 386, 389, 391, 392, 393, 394, 406, 411, 412, 420, 473, 481, 482
Ferenc József elleni merénylet 308
Ferenciek-tere Pesten 153
Ferenczy Ignác 265
Ferenczy János 358
Fertőszentmiklós (Sopron m.) 309
Fest Vilmos 455, 464
Festetics György gr. 136, 373
Fischer, Karl 451, 452, 453
fogyasztási adó 29, 82, 211, 222, 227, 305, 327, 431
folyamrendészet 142, 156, 208
folyók szabályozása 397, 425, 440
Forgách Antal gr. 55, 56, 57, 60, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 109, 110, 253, 258, 259, 260, 277, 291, 311, 314, 373, 379, 383, 389, 390
forradalmi ágensek 143, 410
forradalmi elemek 80, 167, 181, 200, 224, 296, 298, 366
forradalmi sajtó 168, 181, 188, 189, 224, 251
forradalmi szervezkedés 32, 191, 224, 237, 262, 270, 273, 298, 310, 353, 356, 357, 378, 396, 410, 431
Forró (Abaúj m.) 312
Forster Károly 257
főiskolai értesítők 153
főkormányzóság 194, 195, 197, 199
földművelésügy 52, 116, 117, 211, 222, 293, 299, 317, 327, 350, 398
földtehermentesítés 140, 141, 142, 212, 365, 376, 387, 398, 415, 422, 429, 433, 440, 484
francia alattvalók 301
Francisci János 79, 110
Franz József, hadbíró 199, 203
Frevseisen Ádám 263, 264
Friedenfels Jenő br. 392, 401
Friedrich György 97
függetlenségi mozgalmak 409
Füle (Nógrád m. Csehszl.) 307, 329
fürdők 143

G

Gaal Ede lásd Gyulai Gaál Ede
gabonaelőlegek 142
gabonakereskedelem 142
gabonarakta 142
Gács (Nógrád m. Csehszl.) 329
Galánta (Pozsony m. Csehszl.) 352, 355

Galgóc (Nyitra m. Csehszl.) 307, 328
Galícia 125, 221, 390, 459
Gálszécs (Zemplén m. Csehszl.) 336
Garam folyó 307
gazdasági egyletek 326
gazdasági kiállítások 326
Geöcz László 243
gerillák 261
Geringer Károly br. 27, 30, 42, 43, 44,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 125, 138, 149,
150, 151, 164, 169, 181, 185, 190, 197,
218, 219, 220, 221—223, 227, 229, 237,
240—243, 244, 245, 246, 247, 253, 254,
255, 257, 259, 261, 262, 263, 267, 268,
273, 274, 275, 276, 277, 280, 283, 284,
285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 442,
450, 451, 452, 485
Gerstner, Josef 33
Ghyczy Emil 244
gimnáziumok 149, 150, 152, 153, 232,
418, 420, 438
Girált (Sáros m. Csehszl.) 312, 335,
Goluchowski, Agenor gr. 67, 68, 71, 73,
74, 76, 138, 361, 364, 391
Gombás (Alsó-Fehér m. Románia) 404
Gödöllő (Pest m.) 294, 321
Gölnicbánya város (Csehszl.) 335
Gömör megye 221, 253, 263, 279, 307,
312, 335
Gönc (Abaúj m.) 312, 420
görög katolikus egyház 222, 284, 291,
383, 391, 393
görög katolikus papság 175, 418
görögkeleti egyházi ügyek és iskolák
152, 153, 232, 234, 284, 291, 292, 303,
383, 393, 421, 438
görögkeleti szemináriumok 152
gőzgépek felülvizsgálata 325, 426, 436,
477
gőzhajózás 143, 425, 440
gőzmalmok 440
Graz (Ausztria) 247
Grünne, Karl gr. 198

Gy

gyámhivatal 208
gyapjúnevelés 175
gyári jogosítványok 140, 142, 300, 320
gyári munkások 351
gyáripar 49, 210, 211, 266, 320, 440
gyilkosságok 298, 301, 325, 410
gyógyfürdők 144, 430, 437
gyógyintézetek 144, 208, 300, 430
gyógyszerek 144, 174, 300, 320
gyógyszerészek 144, 208, 300
gyógyszertárak 49, 144, 174, 229, 300,
430, 436
Gyöngyös (Heves m.) 269
Gyöngyös Pál 487

Győr megye 25, 184, 254, 256, 258, 279,
309, 352
Győr város 167, 242, 257, 309, 332
Gyórszentmárton (Győr m.) 309, 329, 332
gyűjtogatások 143
Gyula (Békés m.) 315, 339, 423
Gyulafehérvár város (Románia) 76, 392
Gyulai Gaál Ede 272, 273, 274, 271, 281
gyümölcsstermesztés 142, 229, 299
Gyűrűs (Zala m.) 410

H

hadiadó 13, 178, 481
hadikárok 143, 239, 296, 326, 377, 443
hadikarportás 209
hadikiadás 209
haditörvényszékek 83, 92, 111, 112, 113,
188, 203, 204, 224, 244, 251
hadmérnökképzés 176
hadseregellátás 18, 36, 45, 140, 178, 292,
297, 326
hadseregkiegészítés 140
hadseregrendőrség 136
Hadtörténeti Intézet és Levéltár 163,
185, 186, 187, 200, 203
hagyatéki ügyek 143, 350, 427
Hajdú kerület 270, 281, 314
Hajdúböszörmény (Hajdú ker.) 315
Hajdúdorog (Hajdú ker.) 338
Hajdúnánás (Hajdú ker.) 315
Hajdúszoboszló (Hajdú ker.) 315
hajómalmok 299, 305
Hajós (Pest m.) 294
hajóvám 397
hajózás 142, 155, 231, 327, 376
halálesetek 208, 209
halászat 142, 211, 229, 230
Haller Ferenc gr. 70, 114, 196
Haller Sándor gr. 88
Halmi (Úgocsa m. Románia) 310, 336
halottkémielés 144
haltenyésztés 440
hangulatjelentések 167, 202, 225, 236,
270, 273, 298, 301, 322, 334, 362
háramlások, háramlási jog 143, 211
határügyek 49, 207, 423
határvillongások 301
Hatvan (Heves m.) 294
Hauer István br. 41, 54, 55, 59, 60, 61,
62, 125, 131, 132, 196, 258, 279, 289,
310
Havas József 79, 96, 132, 219, 241, 244,
286, 351, 413, 445, 450
Haugwitz-féle reform 13
Haynau Julius br. 27, 28, 39, 53, 163,
169, 181, 186, 187, 218, 239, 240, 253,
254, 255, 256, 260, 261, 263, 264, 266,
268, 269, 271, 272, 279, 280, 443
Haynau-alapítvány 280, 281
házadó 211, 227, 305, 327

- házaló kereskedelem 140, 230, 327, 397
házassági engedélyek 142, 175, 208, 302, 325, 326, 384, 397, 418, 421, 438
házipénztárak 142, 228, 229, 481
ház kutatások 160, 167
Heisse János 465
Helfert, Joseph Alexander br. 136, 149, 375
helypénz 142
Hercegfalva (Fejér m.) 294
Hermannstadt lásd Nagyszében
Herrich Károly 474, 475
Hetmény (Nyitra m. Csehszl.) 306
Heves (Heves m.) 294, 295, 315, 321
Heves megye 260, 268, 269, 277, 321
hidépítés 142, 231, 299, 440
hidvám 140, 142, 211, 299, 327, 397, 441
Hiersch Károly 401
himlő 144, 229, 300, 431, 436
hitbizományok 22, 142, 327, 376, 385, 386, 437
hitelüggek, hitelintézetek 73, 222, 376
hivatali nyelv 52, 65, 75, 110
Hlavacsek Mihály 291
Hódmezővásárhely (Csongrád m.) 294
hódló nyilatkozatok 165, 183
Hollán Ernő 159, 160, 161
Homonna (Zemplén m. Csehszl.) 312, 336
honosítás 143, 292, 301, 436
Hont megye 261, 277, 307
honvédek 161, 279
Horsovszky Tyn (Csehszl.) 164
Horváth István 392
Horváth Mihály 242
Horváth Mihály id. 257
Horvátország 30, 75, 136, 168, 180, 372, 374, 480, 486
horvátországi iratok 149, 152
Hőgyész (Tolna m.) 310
Hradek (Liptóújvár, Liptó m. Csehszl.) 329
Hueber Zsigmond 445
hullakamrák 144, 210
Hunyad megye 403
Hurban, Jozef Miloslav 170
húsárszabályok, húsárusítás 142, 230
húsvágás 142
Huszt (Máramaros m. SzÜ) 312
Hübner, Joseph Alexander br. 67, 160
- I**
idegenek 46, 71, 72, 159, 199, 208, 225, 298, 320, 362, 407
Igal (Somogy m.) 310
igazságügy 143, 156—159, 179—180, 193, 377, 410
Iharosberény (Somogy m.) 332
Illava (Trencsén m. Csehszl.) 307, 329
illetékügy 73, 211, 301, 441
illetményügy 51, 142, 211, 222, 240, 327
illetőség 208, 325
Illok (Szerém m. Jugoszlávia) 30, 75, 486
inség 142, 216, 313, 410, 425, 435, 436
iparendedélyek 140, 142
ipari iskolák 13, 140, 149, 419
ipari kiállítások 140
ipari ügyek 49, 118, 140, 142, 143, 176, 177, 210, 220, 230, 252, 292, 300, 301, 302, 320, 326, 350, 351, 376, 424, 425
iparkamarák és ipartestületek 102, 140, 300, 376
iparvállalatok 49
Ipolyság (Hont m. Csehszl.) 329, 479
Irgalmasrend 142, 175, 327, 477
iskolák 18, 50, 51, 74, 110, 143, 149, 150, 152, 153, 164, 210, 231, 232, 239, 266, 284—292, 303—304, 320, 326, 334, 351, 419, 421
iskola-kataszter 334, 338
istentiszteletre vonatkozó rendeletek 51
italmérés 143, 440
Iván (Sopron m.) 309
- J**
Jablonica (Bukovina) 468
Jagasis Sándor 267
Jakab István 351
Janda János 354
Jankó Mihály 256
Jankó Vince 445
Jankovich László 262
Jankovics György 267
Jánosháza (Vas m.) 309
járási börtönök 147
járási jogú városok 147
járási közigazgatás 35, 142, 147, 148, 212, 224, 321
járások leírása, beosztása 142, 147, 224
járványok 46, 144, 174, 208, 212, 325, 437
Jasto (Galícia) 139
Jászapáti (Jászkun ker.) 295, 321
Jászberény (Jászkun ker.) 294, 295, 321
Jászkun kerület 25, 40, 79, 266, 267, 277
Jászság 294
javítóintézetek 46, 140, 225, 365
jegyzők 173, 377
Jelačić, Josip gr. 16
jobbágy- és zsellértelkek járasonkénti kimutatása 305
jobbágyüldözések és bántalmazások 142
jogakadémia 151, 152, 232, 438
Jonesko Demeter 291
Jósa Péter 270, 271, 272, 282
Jósika Samu br. 30
jótékony alapítványok 46, 210

jótékonyági intézmények 18, 140, 252,
293, 327, 365, 376, 427, 437
József, II. 11, 52, 480
József nádor 406
Józseffelva (Torontál m. Jugoszlávia)
474
jövedéki törvény 293
jövedelmi adó 211, 227, 305, 327
juhászat 175
jutalmak 208, 436

K

Kaba (Bihar m.) 314, 315
Kabos Dániel 391, 392, 393, 397, 398
Kalocsa (Pest m.) 267, 294, 321, 486
Kankoffer Ignác 291
kántorok 175, 392
Kanyó Gábor 269
Kapornak (Zala m.) 310, 410
Kapos folyó 478
Kaposvár (Somogy m.) 310, 332
Kappel Lipót 479
Kapuvár (Sopron m.) 309
Kapy Ede 97, 263, 269, 277, 279, 280,
287
Karád (Somogy m.) 310, 332
Kara-pusztá (Jászkun ker.) 294
Karcag (Jászkun ker.) 295, 321
kármentési számfeljő bizottság 178
Károlyi Árpád 160
Károlyi Lajos gr. 273
Károlyi László 373, 413
Kassa város (Csehszl.) 33, 53, 60, 61, 62,
70, 71, 84, 85, 155, 187, 200, 224, 230,
253, 263, 265, 266, 267, 274, 279, 280,
281, 290, 312, 335, 348, 364, 386, 389,
444, 455, 465, 468, 472, 483
kassai főtörvényszék épülete 465
kassai nemesi nevelőintézet 176, 233,
313, 214, 419
kaszárnyák 143, 326
Kászony (Bereg m. SzU) 312, 336
katolikus egyház és iskolák 67, 152, 153,
175, 222, 232, 284, 288, 290, 292, 302,
375, 383, 391, 392, 410, 413, 418, 428,
438
katolikus főpapok és papság 149,
165, 174, 175, 233, 291, 302
katonai iskolák 149, 208, 304, 326, 377
katonai karhatalom 33, 45, 54, 57, 82,
84, 143, 166–168, 179, 209, 224, 424,
431
katonai kórházak 143, 178, 326
katonai ügyek 12, 13, 15, 45, 140, 143,
159, 178, 179, 182, 186, 191, 192, 197,
207, 209, 222, 234, 297, 298, 311, 326,
334, 377, 384, 397, 398, 441
katonaszökevények 143, 178, 208, 221,
298, 326
kaució 262

Kazda Ferenc 396
Kecskemet (Pest m.) 267, 294, 321, 430
Kecskeméthy Aurél 159, 160, 161
kegydíjügyek 202
kegyelmezési ügyek, kegyelmi kérvé-
nyek 18, 157, 179, 191, 224, 376, 384,
395, 397, 398, 437
kegyes alapítványok lásd alapítványok
kegyúri jog 233, 303, 438
Kékkő (Nógrád m. Csehszl.) 307
Kemény Ferenc br. 76, 372, 391, 392,
397
Kempen, Johann Franz br. 23, 67, 159,
167, 186, 199, 267
Kende Zsigmond 270
Kenéz (Knézy) Mihály 267
kenyérársabályok 230
kereseti adó 211
kereskedelemügy 49, 73, 98, 118, 140,
142, 210, 22, 292, 299, 301, 317, 320,
325, 326, 350, 351, 370, 397, 424, 425
kereskedelmi bank 178
kereskedelmi iskolák 149
kereskedelmi kamarák és egyesületek
102, 140, 142, 210, 300, 326, 376, 397
kereskedelmi törvényszékek 157
kereskedelmi utak 176
kereskedői jogosítványok 140, 143, 326
Keresztessy József 267
Kérsziget (Heves-Külsőszolnok m.) 315
kerületi közigazgatás 57, 142, 147, 148,
149, 163, 218, 224, 228, 239, 250
Késmárk város (Csehszl.) 53, 263, 312,
335, 336
Keszthely (Zala m.) 332, 440
keszthelyi gazdasági tanintézet 440
kézműipar 266, 440
kézműveslegények 170
kicsapongások 143
kihágási ügyek 55, 66, 334, 421, 423,
425, 426, 430
kincstári birtokok 131
kincstári épületek 141, 156
kincstári ügyészség 142
Kindermann Lajos 388
Királyföld (Erdély) 158
Királyhelme (Zemplén m. Csehszl.)
312, 336
kisajátítás 142, 231
Kisalmás (Bereg m. SzU) 336
Kisbér (Komárom m.) 294
Kiscell (Vas m.) 332
Kisfaludy Társulat 419
Kisjenő (Arad m. Románia) 338
Kiskörös (Pest m.) 294, 321
Kiskunfélegyháza (Jászkun ker.) 295, 321
Kiskunhalas (Jászkun ker.) 295, 321
Kiskunság 294
Kismarton város (Ausztria) 183, 259,
309, 332

- Kiss Márton 159, 160, 161
 Kisszeben (Sáros m. Csehszl.) 312, 335, 336
 Kisucaújhely (Trencsén m. Csehszl.) 329
 Kisvárdá (Szabolcs m.) 314
 kitüntetések 18, 103, 107, 208, 310, 362, 376, 395, 407, 409, 417, 418
 kiutasítások 325
 kiváltságok 384, 386
 kivándorlás 44, 143, 208, 301, 325, 377, 384, 397, 422
 kivégzések 189, 204
 kivételes állapot 32, 33, 42, 43, 93, 113, 225, 226
 Klausenburg lásd Kolozsvár
 Kocs (Komárom m.) 321
 Kocsér (Jászkun ker.) 294
 koldusok 225, 304
 kolera 144, 212, 229, 341
 Koller Ferenc 268, 276, 295
 kolostorokban lakók névjegyzékei 326
 Kolozsvár város (Románia) 147, 394
 kolozsvári Nemzeti Színház 398
 Komárom megye 41, 256, 279, 307, 309, 329
 Komárom város 257, 261, 294, 307, 308, 329
 „kompromittált” személyek 37, 39, 224, 233, 333, 353, 356, 362, 410
 Konecny Vilmos 215
 konfidensek 167
 konfiniáltak lásd bellegbezettek
 kongruaügyek 233, 302
 kontárok 430, 436
 korcsmáltatási jog 228
 koregedélyek 301
 kórházak 46, 153, 173, 174, 192, 209, 304, 397, 430, 436
 kórházi ápolási költségek 173
 Korizmicz Antal 168, 383, 428
 kormányrajtő 208, 324
 korona, magyar királyi, hollétének kiderítése 188
 Korpona város (Csehszl.) 261, 307, 329
 kóservágas 143
 Kossuth Lajos 81, 188, 372
 Kossuth-bankók 174, 178, 227, 256, 272, 296, 298, 301, 326, 426
 Kotassevits János 79
 Kotz Keresztély br. 60, 335
 Kovács Pál 244, 287, 288
 Kozáczek József 288
 Kozma Dénes 391, 397
 kölcsönintézetek 210
 kölcsönkönyvtárak 49, 143, 297
 költségvetésügy 222, 334, 384, 387, 397, 407, 423, 424, 435, 439, 441
 Kömpöc-pusztá (Pest m.) 294
 könyomdák 49
 könyvkereskedők 49, 297, 426, 432
 könyvtárak 49, 143, 426, 432
 Kőrmend (Vas m.) 309, 332
 Kőrmöcbánya város (Csehszl.) 261, 307, 329
 kőrmöcbányai papírgyár 172, 232, 242, 428
 Körner, Theodor 287
 Körös folyók 231, 271, 456
 Körösmező (Mármaros m. SzU) 459, 468
 köröztetések 225, 301, 325, 384, 422, 426
 Kőszeg város 183, 259, 309, 332
 Kővárvidék (Partium) 374, 410, 471
 közalapítványi jogügyszagzatóság 175, 240, 243
 közalapítványi pénztár 174, 241
 közalapítványok 168, 241, 243, 428
 közbiztonság 26, 44, 45, 93, 95, 104, 112, 118, 168, 197, 200, 207, 222, 225, 252, 292, 297, 298, 301, 350, 353, 362, 366, 376, 384, 407, 408, 409, 436
 közegészségügy lásd egészségügy
 középfokú oktatás 149, 150, 151, 286, 418
 középiskolai értesítők 153
 középiskolai tantervek 151, 153
 középítésügy lásd építésügy
 közigazgatás és jogszolgáltatás szétválasztása 54, 57, 105, 106
 közigazgatás szervezete 31, 32, 105, 106, 142, 144, 164—165, 168—170, 212, 218, 222, 224, 302, 327, 376, 384, 396, 397, 409
 közigazgatási reform 104, 105, 107
 közigazgatási személyzet 142, 224, 243, 384
 közjegyzők 143, 157
 közjogi ügyek 376, 384, 395, 409, 421
 közlekedésügy 18, 119, 140, 142, 197, 210, 222, 252, 327, 370, 415, 425, 440
 közmunkaügy 231, 301, 327, 341, 376, 425, 440, 453
 közoktatásügy 12, 15, 143, 148, 149—153, 175—176, 210, 222, 236, 319, 370, 377, 388, 398, 410, 438, 482
 községek rendezése 143, 144
 községi költségvetések 48, 143, 223, 331, 334, 338, 341
 községi rendőrség 144, 225, 351
 községi számadások 48, 143, 229, 327, 331, 481
 községi törvény (Stadion-féle) 58
 községi ügyek 18, 31, 47, 67, 68, 74, 140, 143—144, 208, 212, 222, 252, 293, 296, 311, 320, 327, 331, 350, 376, 397, 410, 435
 köztisztaság 208
 Krassó megye 30, 424

Kraszna megye 374, 471
Krauss, Karl br. 156
Krauss, Philipp br. 21
Kremiser (Csehszl.) 19
krimi háború 468
Kronstadt lásd Brassó
Kunszentmárton (Jászkun ker.) 295
Kunszentmiklós (Jászkun ker.) 295, 321
kuruzslás 144
Kübeck, Karl Friedrich br. 20, 21, 167
külföldi szolgálatba állás 143
külföldről hazatértek 224
külkereskedelem 397
külügyek 122

L

lakosság lefegyverzése 181, 182, 251
lakosság nyilvántartása 140, 148, 202, 292, 325
Lamberg, Franz Philipp 188
Lamm Adolf 468
Landesgesetz- und Regierungsblatt für Ungarn 234
Langenau, Wilhelm 189
Larisch-Mönnich, Johann gr. 117
Lasser, Josef br. 391
laxenburgi manifesztum 67
Lazansky, Anton gr. 221, 222
legeltetési jog 140, 142
Leiningen-Westerburg, Christian gr. 214, 215
lelencházak 144, 325, 427
lencügök 144, 229, 304, 436, 437
Lemberg (SzU) 54, 247
Lemes (Sáros m. Csehszl.) 312
Le Monnier, Anton 167
lengyelországi felkelés 409, 410
letelepedési ügyek 297, 384
letétek 142, 211
Léva (Bars m. Csehszl.) 307, 329
levéltárügy 137, 160, 163, 164, 181, 187, 188, 190, 197, 198, 222, 235, 296
Libetbánya város (Csehszl.) 307, 329
Lichtenberg, Nikolaus gr. 191, 216
Lichtenfels, Thaddäus br. 113
Lichtenstein Rudolf hg. 371
Liedemann Emil 455, 470, 471
Lipót, I. 11
lipótmezei tébolyda 428, 437
Liptó megye 79, 260, 277, 307, 329
Liptószentmiklós (Liptó m. Csehszl.) 307, 329
lóállítás 143, 398
Lónyay Menyhért 123
Losonc (Nógrád m. Csehszl.) 307, 329
lőtenyésztés 142, 440
lottó 211, 327, 432
Löblin Ignác dr. 288
Lőcse város (Csehszl.) 33, 263, 264, 279, 280, 336, 420

lőszer 143
löwenburgi akadémia 419
Lubló (Szepes m.) 312
Luby István 269
Ludoviceum 304, 322, 327, 441, 442
Lukács fürdő 477
Lukács József 379

M

Macchio, Florian 33
Macedonfy (Pap) József 403
Madarassy János 286, 287, 292
Madarassy László 222, 267
Madarász József 357
madarászás 142
magániskolák 150, 210
magánjogi ügyek 157
magánkövetelések 143
magasépítés 140, 154, 155, 156 460
magvaszakadt birtokok 143
magyar bankjegyek elkobzása 251
lásd még Kossuth-bankók
Magyarád (Arad m. Románia) 315
Magyaróvár (Moson m.) 332
magyaróvári gazdasági tanintézet 140, 229
Majláth György ifj. 78, 80, 88, 92, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 124, 169, 179, 184, 351, 361, 365, 373, 390, 404, 413
Majthényi László br. 182, 262, 273
Majthényi László ifj. br. 267
Makó (Csanád m.) 315, 339
Malacka (Pozsony m. Csehszl.) 306, 352
malmok, molnárok 50, 299, 305, 425, 441
Maljevacz Ernő 468
Managetta, Anton br. 167
Mandits Tivadar 110
Marcali (Somogy m.) 310, 332
Marczényi Mátyás 291
Margita (Bihar m. Románia) 338
marhavész 144, 229, 300, 325
Mária Terézia 31
Máriássy Ádám 263
Markovics Antal 265
Mármaros megye 265, 270, 279, 312, 336
Mármarosziget (Mármaros m. Románia) 265, 312, 336, 459, 468
Maros folyó 156, 460
Marosújvár (Alsó-Fehér m. Románia) 156
Marosvásárhely (Maros-Torda m. Románia) 147
Máry Pál 269
Maschek János 167
Mátészalka (Szatmár m.) 314, 338
Máthé Farkas 147, 156
Matica Srbska 421
Mátyus József 260, 261
Mayer Károly 289, 460

- Mecséry Károly br. 85, 88, 103, 160
 Mednyánszky Géza br. 361
 megyei költségvetések 95, 334, 435
 megyei közigazgatás 35, 105, 118, 123, 142, 222, 224, 301, 409, 422, 423, 427, 429, 435
 megyei levéltárak 163, 296
 megyei pénztárak 141, 301
 megyék szervezése 79, 84, 224
 Meggyes (Arad m.) 315
 Méhes Péter 289
 méhészet 420
 Mehoffer, Karl br. 125
 Menapace, Florian 451, 458, 459, 468, 470
 Mensdorff-Pouilly, Emanuel gr. 75, 371, 372
 méregkereskedelem 143
 mértékek, mértékhitelítés 140, 142, 230, 440
 Meskó Arisztid 355
 Metternich, Clemens Lothar hg. 20, 39, 135
 mezei károk 143, 440
 Mezőcsát (Borsod m.) 294
 mezőgazdaság 116, 140, 142, 211, 222, 229, 252, 410, 415, 425, 440,
 mezőgazdasági alap 142
 mezőgazdasági egyesületek és tanintézetek 142, 150, 410, 419
 mezőgazdasági termények kivitele és behozatala 142, 230
 Mezőkeresztes (Biharkeresztes, Bihar m.) 315
 Mezőkövesd (Borsod m.) 321
 Mezőlaborc (Zemplén m. Csehszl.) 312
 mezőrendőrség, mezőrendőri kihágások 142, 299, 376, 440
 Mezőtúr (Heves—Külsőszolnok m.) 321, 347
 Miava (Nyitra m. Csehszl.) 307, 328
 Mihajlovics Miklós 383
 minősítési táblázatok 148, 344, 345, 380, 410, 434
 minta- és jegyvédelem 140
 Misefa (Zala m.) 410
 Miskolc város 61, 321
 Miskolczy Gyula 197
 Mislye (Abaúj m. Csehszl.) 242, 335
 Mitis, Ferdinand br. 451, 452, 453, 454, 456
 Modor város (Csehszl.) 261, 306, 328, 329, 352
 Mohács (Baranya m.) 12, 310, 332
 Moldován Demeter 392, 393, 398
 Monor (Pest m.) 321
 Montesquieu, Charles 16
 Montskó István 263
 Mór (Fejér m.) 321
 Mosóc (Turóc m. Csehszl.) 307, 329
 Moson (Moson m.) 306
 Moson megye 184, 254, 258, 259, 279, 309
 Muchmayer Sándor 388
 munkabérek 230
 Munkács (Bereg m. SzU) 312, 336, 486
 munkásegyletek 226
 munkásmozgalom 409
 Muraköz 30, 76, 310, 371
 Murány (Gömör m. Csehszl.) 312
 Muraszombat (Vas m. Jugoszlávia) 309, 332
 múzeumok 143
 Muzsla (Esztergom m. Csehszl.) 329
 műbirálati jegyzőkönyvek 464, 465, 466
 műemlékvédelem 419, 460
 műszaki iskolák és főiskolák 149, 150
 művészeti intézmények 210, 326

N

- Nádasd (Pozsony m. Csehszl.) 307
 Nádasdy Ferenc gr. 69, 74, 114, 156, 372, 401
 Nádor-csatorna 478
 Nagy Gedeon 269
 Nagy István 247
 Nagyatád (Somogy m.) 332
 Nagybánya város (Románia) 270, 314, 398, 339, 459
 Nagyberezna (Ung m. SzU) 336
 Nagybicse (Trencsén m. Csehszl.) 307
 Nagyenyed város (Románia) 156
 Nagyida (Abaúj m. Csehszl.) 312
 Nagykálló (Szabolcs m.) 315, 338
 Nagykamarás (Arad m.) 315
 Nagykanizsa (Zala m.) 53, 310, 332, 443
 Nagykapornak (Zala m.) 310
 Nagykapos (Ung m. Csehszl.) 312
 Nagykároly (Szatmár m. Románia) 314, 338
 Nagykáta (Pest m.) 294, 321
 Nagyikinda (Torontál m. Jugoszlávia) 110
 nagykorúsítás 122, 376, 436, 437
 Nagykőrös (Pest m.) 294, 321
 Nagymagyar (Pozsony m. Csehszl.) 306
 Nagymarton (Sopron m. Ausztria) 332
 Nagymihály (Zemplén m. Csehszl.) 312, 336
 Nagyróce (Gömör m. Csehszl.) 335
 Nagyszalánc (Abaúj m. Csehszl.) 312
 Nagyszalatna (Zólyom m. Csehszl.) 307
 Nagyszalonta (Bihar m. Románia) 315, 338
 Nagyszeben (Szeben m. Románia) 147, 155, 156, 292, 403, 459
 Nagyszombat város (Csehszl.) 172, 261, 306, 307, 328, 329, 485
 Nagyszöllös (Ugocsa m. SzU) 312, 336

- Nagyatpolcsány (Nyitra m. Csehszl.) 307, 328
 Nagyvárad város (Románia) 33, 53, 60, 70, 84, 224, 257, 270, 271, 274, 281, 282, 283, 291, 292, 315, 338, 339, 349, 367, 419, 444, 456, 457, 483
 Námesztó (Arva m. Csehszl.) 307, 329
 Naszód (Beszterce-Naszód m. Románia) 292, 395
 Nedelkovich, Euthym 203
 Nedoklanszky Pál 328
 Negyed (Nyitra m. Csehszl.) 306
 nemességi ügyek 18, 140, 208, 222, 376, 395, 397, 398, 407, 409, 422, 434
 német nyelv 36, 52, 61
 Németszentmihály (Vas m.) 309
 Németújvár (Vas m. Ausztria) 309, 332
 nemi betegségek 300
 Nemzeti Múzeum 161, 170, 174, 209, 233, 240, 242, 304, 322, 327, 384, 419, 428, 438
 Nemzeti Színház 170, 174, 197, 297, 304, 327, 429, 441
 nemzetiségi elnyomás 38, 158
 nemzetiségi mozgalmak 38, 75—76, 409
 nemzetiségek 25, 29, 38, 61, 62, 67, 78, 89, 110, 111, 123, 151, 158, 181, 221, 251, 255, 274, 383, 391, 392, 424
 népfelkelés 209, 390
 népiskolák lásd elemi iskolák
 népművelés 38, 210
 népszámlálás 85, 143, 148, 208, 279, 294, 297, 325, 328, 331, 334, 338, 341, 397, 436
 névtelen feljelentések 144
 névváltoztatás 222, 225, 297, 324, 328, 422, 436
 Nezsider (Moson m. Ausztria) 332
 Nógrád (Nógrád m.) 307
 Nógrád megye 221, 261, 277, 307, 312
 nőnevelő intézetek 176, 419
- Ny**
 Nyék Mihály 178
 Nyirák Ignác dr. 291
 Nyírbátor (Szabolcs m.) 314, 338
 Nyíregyháza (Szabolcs m.) 314, 338
 Nyitra (1850—1860 között Alsó- és Felső-Nyitra) megye 25, 41, 258, 260, 277, 306, 307, 328, 390, 486
 Nyitra város (Csehszl.) 33, 260, 328, 329
 nyomdák 49, 71, 72, 297
 nyugdíjintézet 179, 244, 327
- O**
 Óbeszterce (Trencsén m. Csehszl.) 307
 Óbuda 182, 446, 458
 Ócsa (Pest m.) 321
 ókonzervatívok 220, 224, 279
- októberi diploma 16, 75, 77, 80, 81, 84, 85, 88, 89, 90, 92, 101, 103, 107, 108, 112, 115, 121, 132, 365, 378, 390, 392, 404, 407, 412, 470, 484
 oktroyált alkotmány 17, 19, 22, 26, 28, 40, 57
 Olasz János 264
 olasz—magyar légió 409
 olaszországi hadjárat 67, 196, 334
 Olmütz (Csehszl.) 247
 olmützi egyezmény 22
 Ólubló (Szepes m.) 312, 335
 olvasóegyletek 297
 Orbánosfa (Zala m.) 410
 Oroszország 226, 383
 országgyűlés (erdélyi) 391, 393, 394, 396, 397
 országgyűlési ügyek 16, 21, 39, 70, 75, 77, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 98, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 110, 113, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 142, 170, 211, 372, 383, 384, 385, 391, 392, 400, 409, 411, 415, 422, 435, 439, 445, 480
 országhatár 208, 293, 409, 423
 országos alapok 140, 142, 376, 397, 401, 440
 Országos Levéltár 136, 144, 145, 152, 163, 168, 185, 186, 187, 188, 197, 198, 200, 204, 213, 240, 241, 352, 363, 371, 374, 385, 394, 439, 445, 449, 456, 477, 485, 487
 országos pénztárak 429
 orvosok, seborvosok 144, 208, 436
 ostromállapot 20, 24, 28, 57, 63, 65, 94, 221, 333
 Oswald Ferenc 292
 Oszlán (Bars m. Csehszl.) 307, 328
 óvadékok 211
 óvoda 304
 ozorai malom 478
- Ö**
 Ökörmező (Mármaros m. SzU) 312
 öncsonkítás 143
 öngyilkosságok 299, 325, 436
 őrlési szabadalmak 142
 őrlési szabályzat 142
 örökbefogadás 44, 208, 325, 376, 437
 örökségi ügyek 211, 326
 Őrs (Veszprém m.) 310
 ősiség 29
 Österreichisches Staatsarchiv 145, 153, 197
 ösztöndíjak 176, 195, 210, 232, 289, 326, 395, 438
- P**
 Pacsa (Zala m.) 332
 Padár (Zala m.) 410

- Pálffy Móric gr. 37, 92, 93, 96, 97, 100, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 407, 411, 412, 414, 415, 432
- pálinkafőzés és -mérés 142, 266, 301, 306
- Palladic (Pest m.) 294
- Pallavicini Alfonz örgr. 273
- Pancsova (határörvidék, Jugoszlávia) 443, 444
- pandúrok 225, 298, 301
- Pankota (Arad m. Románia) 338
- Pap János 256
- Pap Zsigmond 410
- Pápa (Veszprém m.) 332
- Pápay István 103
- papi tized, papi tizedkárpótlás 143, 175, 303, 433
- aplakok építése 175, 303
- Papp Gábor 220
- Papp Szilágyi József 292
- Pappenheim Ármin 288
- paraszti földfoglalás 183
- parasztság mozgalmai 84
- párbér 302
- párizsi békekötés 459
- Párkány (Esztergom m. Csehszl.) 308
- Parrot, Jakob 60, 191
- Partium 19, 30, 394
- patkányirtás 325
- Pauly, Wilhelm 186, 187, 188
- Pázmándy Dénes 166
- Péchy Imre 138, 219, 263, 264, 279, 413
- Pécs város 33, 34, 254, 255, 256, 257, 310, 332
- Pécska (Arad m. Románia) 315, 459
- Pécsvárad (Baranya m.) 242, 310, 332
- Peitler Antal 222
- Pelsőc (Gömör m. Csehszl.) 312
- pénzbüntetések 143
- pénztárak 170, 223
- pénzügyek 15, 18, 73, 98, 122, 165, 193, 212, 223, 327, 398, 410
- pénzügyigazgatóságok 142, 193, 214
- pénzügyőrség 209, 326
- Perbete (Komárom m. Csehszl.) 329
- Perecsény (Ung m. SzU) 312
- Pester Lloyd 230
- pesti állatgyógyászati intézet 229, 325, 328
- pesti botanikus kert 232, 472
- pesti csillagvizsgáló 232
- pesti egyetem 153, 172, 232, 326, 419
- pesti egyetemi templom 176
- pesti felsőreáliskola 153
- pesti József ipartanoda 176, 232, 438
- pesti klinikák 232
- pesti megyeháza 467
- pesti országház 471
- pesti rajztanoda 176
- pesti téli kikötő 155, 299
- pesti Vakok Intézete 233, 428, 429, 442
- Pest (1850—1860 között Pest—Pilis és Pest Solt megye 179, 225, 266, 267, 277, 294, 321, 443, 444
- Pest város 24, 33, 52, 53, 59, 62, 89, 155, 167, 170, 182, 187, 192, 224, 228, 230, 242, 243, 253, 257, 258, 261, 266, 267, 268, 272, 274, 276, 277, 294, 302, 321, 407, 432, 454, 460
- Pestofner Zeitung 207, 208, 217
- Péteri-pusztá (Pest m.) 294
- Pétervásár (Heves m.) 294, 321
- Petzelt József 176
- piaci árak 142, 240, 301, 326, 426
- piacrendészet 142, 225, 240, 299
- Piacsek Károly 260
- piaristák 153, 232
- Pichler Adolf 356, 357, 358
- Pilis (Pest m.) 294
- Piller Gedeon 265
- Pillersdorff, Franz br. 137—138
- Pillersdorff, Hermann br. 355
- Pinkafő (Vas m. Ausztria) 309
- Plath János 290, 291
- plébániák felállítása 175, 210, 326
- plébánosok jövedelmei 175, 210, 418
- Plecker József 398
- Plener, Ignaz 103
- Plhowski János 468
- Poche Adolf br. 70, 335
- Podolsky Eduard 186, 188, 189
- polgári közszolgálat 211
- politikai alapok 140
- politikai foglyok 166, 167, 301
- politikai mozgalmak 93, 187, 262
- Pongrácz Arnold gr. 260
- Popa György 383
- Popp László 391, 392, 397
- Poprád (Szepes megye Csehszl.) 335
- Poroszország 390
- porosz—osztrák háború 389
- postautak 177
- postaügy 18, 73, 193, 196, 211, 218, 230, 231, 252, 299, 327, 397, 398, 429, 441
- Pották Lajos 458
- Pozsony megye 258, 259, 260, 277, 328, 329, 352, 353
- Pozsony város 12, 25, 33, 53, 59, 70, 84, 167, 201, 224, 240, 254, 257, 258, 261, 262, 274, 288, 306, 308, 308, 328, 329, 341, 352, 353, 364, 380, 389, 390, 444, 454, 463, 479, 483
- Pozsonyi Ferenc 273
- Pöschl Hugó 468
- Pöstyén (Nyitra m. Csehszl.) 307, 328
- Prága 247
- Predmir (Trencsén m. Csehszl.) 329
- Privigye (Nyitra m. Csehszl.) 328
- Privitzer István 60, 310, 331, 373, 413, 414, 415
- prostitúció 225, 229, 436

protestánsok vallás- és iskolaügyi 68,
152, 153, 222, 232, 234, 284, 288, 290,
303, 341, 375, 390, 420, 483
lásd még az egyes felekezeteknél
Protmann, Josef 52
Puhó (Trencsén m. Csehszl.) 307, 329
Pulya (Sopron m.) 309, 332
puskapor 211, 297, 301
Putnok (Gömör m.) 312
püspökök kinevezése 175, 417
Püspökladány (Szabolcs m.) 338

R

Raaperger Ferenc 152
Rába folyó 334
rabbi 143, 234, 421
rablajstrom 485
rablások 143, 225, 298, 301, 325, 409
Ráckeve (Pest m.) 294, 321
Rác Geraszimov 234
Radna (Arad m. Románia) 338
Radó Dániel 358
Radvány. (Zólyom m.) 88
ragadozó állatok 233, 301, 325, 436
Rahó (Mármaros m. SzU) 336
Rainer főhg. 69, 77
Rajačić, Josip 383
Rajka (Moson m.) 309, 332
ranglisták 143, 380, 381, 382, 453
Ranolder János 487
Raszlavica (Sáros m. Csehszl.) 312
Ratkó (Gömör m. Csehszl.) 312
Rauschmann Gusztáv 471
Ravazdy István 283
reálskolák 149, 150, 151, 152, 153, 284,
438
Rechberg-Rthenlöwen, Johann Bern-
hard gr. 67, 69, 73, 84
Reform Társulat 303
református egyház és iskolák 152, 287,
420
regálék (kisebb királyi haszonvételek)
433
régiségkereskedések 49
Reichenstein Ferenc br. 392, 393, 398
Reichsgesetzblatt 139
Reitter Ferenc 467
rendi alapok 140
rendőri ügyek 65, 140, 143, 159—161,
166—167, 193, 200, 222, 276, 293, 317,
350, 384, 397
rendőrség, rendőrségi alapok 14, 52, 53,
54, 57, 65, 71, 85, 140, 143, 159, 209,
298, 308, 325, 362, 376, 397, 398, 407,
408, 409, 425, 436
Rétság (Nógrád m.) 329, 479
Reviczky Menyhért 270, 358
révpénz 142, 327, 425
rév-vám 140, 327, 425

Rezucsek Antal 487
Rimabrezó (Gömör m. Csehszl.) 312
Rimaszombat (Gömör m. Csehszl.) 312,
335, 336
robot 142
Rohonczy Ignác 91, 183, 184, 253, 254,
255, 258
rokkant katonák 143, 209
rokkantsági alap és ellátás 143, 209
Rókus-kórház Pesten 153
román fejedelemségek 226
román határőrezred 398
románok 75, 76, 80, 110, 391, 392, 393
Roth Ágoston 391, 392
Rottée, Eduard 186, 199
Rousseau, Leopold br. 26, 27, 164
Roxer Lajos 468
Rózsahegy (Liptó m. Csehszl.) 307, 329
Rozsnyó (Gömör m. Csehszl.) 486
rögtönítélő bíróságok 200, 301, 422, 424,
437
Ruma (Szerém m. Jugoszlávia) 30, 75,
486
Russegger, Josef 84
ruszinok 291
Ruszt város (Ausztria) 183, 254, 332

S

Sacher Károly 138, 221, 222, 223
Ságody József 463
sajtóellenőrzés 71, 72, 88, 182, 201, 226,
293, 325, 407
sajtóügylek 45, 100, 112, 113, 187, 197,
207, 208, 221, 222, 270, 274, 296, 320,
350, 362, 376, 396, 397, 408, 409, 432
sajtóvétségek 101, 143, 221
sakterek 143
salétromgyártás 192, 297, 301
salétrommonopólium 211
Salmen Ferenc br. 392
Sámson (Bihar m.) 315
Sándor András 96
Sárbogárd (Fejér m.) 321
Sarkad (Bihar m.) 315
Sáró folyó 307
Sáros megye 80, 263, 264, 265, 268, 279,
312, 335, 383
Sárospatak (Zemplén m.) 420
sárospataki főiskola 420
Sárvár (Vas m.) 309, 332
Sárvíz Egylet 478
Sárvíz folyó 460, 478
Sásd (Baranya m.) 310, 332
Sátoraljaújhely (Zemplén m.) 336
sátoraljaújhelyi fogház 468
Schäffer Pál 198, 406
Scherz József 353
Schlick, Franz Heinrich gr. 264

Schmerling, Anton br. 21, 38, 40, 54, 83,
90, 92, 96, 98, 99, 102, 103, 104, 107,
110, 111, 113, 132, 156, 157, 189, 373,
391, 392, 406, 413, 414, 415

Schönbach József 152

Schröer Gottfried 288

Schuller Vencel 366

Schwabman Antal br. 365

Schwarzenberg, Félix hg. 16, 17, 19, 20,
22, 23, 28, 29, 30, 31, 39, 135, 149, 165,
189, 218

sebészeti ipar 144, 300, 320

Sedlnitzky, Joseph gr. 137

segélykérések 201, 202, 237, 376

Selmecbánya város (Csehszl.) 53, 84,
261, 262, 307, 329

selvemhernyótenyésztés 142, 229, 299

Sellye (Nyitra m. Csehsz.) 242, 306, 328,
352

Semsey Albert 264

Sennyey Pál br. 97, 114, 117, 168, 406,
412, 413, 415

serfőzés 49

Sey László 358

Siketnéma Intézet lásd még váci Siket-
néma Intézet 438

siketnémak 304, 327, 442

Siklós (Baranya m.) 332

Simánd (Arad m. Románia) 315

Sió folyó 460, 478

Siroka (Sáros m. Csehszl.) 312, 335

Šokčević, Josip br. 76

Solt (Pest m.) 294

Somogy megye 183, 254, 255, 256, 257,
279, 310, 332, 366

Somorja (Pozsony m. Csehszl.) 328, 352

Somssich Pál 255

Sopron megye 25, 59, 60, 183, 259, 273,
279, 309, 332, 333

Sopron város 25, 53, 54, 60, 70, 86, 153,
169, 201, 224, 230, 253, 254, 257, 258,
259, 274, 289, 290, 309, 311, 331, 332,
348, 364, 365, 366, 389, 444, 455, 463,
483

sóügyek 156, 191, 211, 228, 272, 301, 306,
424, 442

Stachó János 272, 273

Stadion-Warthausen, Franz gr. 17, 19,
25, 31, 38, 49, 58, 137, 138, 149, 156

Stáhly Ignác 168

statárium 326

statisztika 36, 44, 208, 234, 292, 441

Stephaics Ferenc 385

Stephanides József 260

Sterne Ferdinánd 289, 290

Stojakovics György 99, 383

stóla-ügy 51

Streibig Károly 357

Suhajdy György 351, 352

súlyok és mértékek 140

Susan, Johann br. 170

Sümeg (Zala m.) 310, 332

Sütő János 269

Swieceny, Heinrich 264, 279

syphilis 225, 229

Sz

szabad kerületek 406, 422, 435

szabad királyi városok lásd városok

szabadalmak 210, 300, 335, 376, 384, 440

szabadságharc 11, 165, 481

szabadságharcosok 165, 234

szabályrendeletek 214

Szabó Károly 176, 242, 244

Szabó László 273

Szabolcs megye 96, 270, 271, 281, 312,
314, 315, 338, 358, 456

Szakolca város (Csehszl.) 261, 307, 328,
329

Szalay István 221, 222, 361

Szalka (Hont m. Csehszl.) 307

Szalóka (Szabolcs m. Csehszl.) 312, 314

számadások 222

számvéveségi hivatalok 227, 241, 384

Szapáry István 413

Szapáry József gr. 474, 475

Szarvas (Békés m.) 315, 339

szászok 75, 76, 391, 392

Szászváros (Hunyad m. Románia) 147,
148

Szatmár megye 260, 281, 312, 314, 338,
456

Szatmárnémeti város (Románia) 270,
314, 338, 486

Szeben város (Csehszl.) 264

Széchenyi Béla gr. 160

Széchenyi István gr. 60, 68, 159, 160,
161, 473

Széchenyi Ödön gr. 159, 160, 161

Széchenyi-Kolonits-féle alapítvány 173,
304, 442

Széchenyi-iratok 159—161

Szécsen Antal gr. 39, 72, 73, 75, 89, 90,
371, 372

Szécsény (Nógrád m.) 307, 329

Szeged város 33, 155, 272, 273, 281, 294,
299, 321, 393, 394, 459

szegény legény társaság 188

szegényházak 142, 173

szegényügy 46, 140, 172, 208, 222, 304,
325, 327, 351, 376, 436

Szeghalom (Békés m.) 315, 339

székely székek 398

székelyek 391, 392, 393

Székelyhíd (Bihar m. Románia) 315

Székelyudvarhely (Udvarhely m. Ro-
mánia) 147, 148

- Székesfehérvár város 253—56, 257, 279, 294, 321, 486
- Szekrényessy András 221, 222, 246
- Szekszárd (Tolna m. 187, 310, 332
- Szelnic (Lipót m. Csehszl.) 307
- személyi állománykimutatások 142, 148
- személyi ügyek 142, 148, 170, 193, 296, 362, 366, 367, 377, 384, 409, 411, 455, 458, 460
- Szemere Bertalan 52
- szemináriumok (papnevelő intézetek) 233
- szemkórházak 144
- Szenc (Nyitra m. Csehszl.) 307
- Szenczy Imre 487
- Szenic (Nyitra m. Csehszl.) 328
- Szent István-nap 367
- Szentendre (Pest m.) 294
- Szentes (Csongrád m.) 294
- Szentgotthárd (Vas m.) 309, 332
- Szentgyörgy város (Csehszl.) 261, 306, 328, 329, 352
- Szentgyörgyi Gyula 393, 395, 396, 397
- Szentiványi Pál 260
- Szentiványi Vince 242, 253, 266, 267, 275, 287, 295, 477
- Szentjános (Pozsony m. Csehszl.) 306
- Szentlőrinc (Baranya m.) 310, 332
- Szentspéter (Borsod m.) 294, 321
- Szepes megye 41, 253, 263, 279, 312, 335, 465, 486
- Szepesófalú (Szepes m. Csehszl.) 335
- Szepesolaszi (Szepes m. Csehszl.) 335
- Szepesváralja (Szepes m. Csehszl.) 312
- Szepsi (Abaúj m. Csehszl.) 312, 335
- Szerb Vajdaság és Temesvári Bánát lásd Vajdaság
- szerbek 15, 30, 75, 383, 421, 438
- Szerdahely (Pozsony m. Csehszl.) 306
- Szered (Pozsony m. Csehszl.) 306
- Szerém megye 30, 75
- Szerencs (Zemplén m.) 312, 336
- Szerencsy István 179
- Szerep (Bihar m.) 315
- szervezési ügyek 296, 409
- szerteszak 175, 210, 232, 233, 285, 303, 418
- szertesrendek ellenőrzése 175
- Szigetvár (Somogy m.) 310, 332
- Szikszó (Abaúj m.) 335
- Szilágyi Ferenc 290
- Szilágyosmlyó (Szilágy m. Románia) 147, 148
- Szilárdy (Mumhart) János 263
- Szilassy József 222
- színházak 47, 71, 72, 143, 159, 201, 297, 407, 432, 436
- színházügyek 89, 93, 222, 299, 362, 365, 396, 426
- Szinyérváralja (Szatmár m. Románia) 338
- Szirák (Nógrád m.) 307, 329
- Szirmay István gr. 269
- Szirmay Sándor gr. 253, 264, 279
- Szlavónia 19, 180, 374, 480
- szlovák nemzeti mozgalom 89, 260, 264, 383
- szlovák nyelv 308, 390
- Szoboszlai Pap István 292
- Szobránc (Ung m. Csehszl.) 312, 336
- Szolnok (Heves—Külsőszolnok m.) 294, 321
- Szolnok megye 225, 269, 277, 294, 321, 374, 471
- Szombathely város 183, 309, 332, 486
- Szögyény-Marich László id. 24, 84, 135, 138, 168, 169, 170, 174, 176, 177, 178, 180, 183, 184, 219, 221, 372, 373, 375
- szökevények kiadása 143
- szőlőbetegségek 142
- szőlőművelés 142
- Szónyi Pál 287, 288
- Sztropkó (Zemplén m. Csehszl.) 312, 336
- szülőotthonok 46, 144
- Szűcs Sámuel 271, 273
- Szvidnik (Sáros m. Csehszl.) 312, 335

T

- taglia 301, 436
- tagosítások 142, 228, 410
- takarékpénztárak 142, 210, 233, 304, 325, 326
- találmányok 142, 144
- talált kincsek 143, 422, 437
- Tallian János 257
- Tamási (Tolna m.) 332
- tanítók 173, 175, 232, 303, 421
- tanítóképző intézetek 153, 176, 232, 419, 421, 438
- tankönyvek, tankönyvkiadás 149, 232, 289, 290, 438
- tanulmányi alap 14, 172, 210, 384, 428
- tanügy lásd oktatásügy
- Tapolca (Zala m.) 310, 332
- Tarpa (Szatmár m.) 312, 314
- tartományi biztosságok 240
- Tata (Komárom m.) 257, 321
- távíró 196, 210, 231, 299, 327, 425, 440
- Técső (Mármaros m. SzU) 336
- téglaégetés 142
- telekadó 61, 193, 211, 227, 305, 327, 376
- telekfelaprózás 210, 211, 327
- Teleki László 372
- Teleki Miklós gr. 393, 397
- Teleki-féle ház, budai 206, 361
- telekkönyvek 119, 158, 213, 350, 384, 385, 437
- telepítések 140, 143, 222, 236, 327, 440

- Temes megye 30, 383
 Temesvár (Temes m. Románia) 389, 470
 Temesvári Bánát lásd Vajdaság
 Temesvári István 272, 273
 temetők 144, 210, 302, 326
 templomok építése 175, 302, 326
 templomok számadásai 175
 Tenczer Károly 451
 Tenke (Bihar m. Románia) 338
 térképezés 299, 325, 409
 termény beszolgáltatások 226, 240
 terméseredmények 142
 területi bizottmányok 141
 tervrajzok 153
 testgyakorló intézet, pesti 176, 419
 Tét (Győr m.) 332
 Thierry, Amade br. 68, 69, 71, 74, 160
 Thinnfeld, Ferdinand br. 149
 Thun, Leo gr. 40, 69, 74, 149, 151, 152, 246, 247, 284, 287, 288, 289, 290, 291
 Tisza folyó 155, 210, 231, 299, 312, 327, 440, 451, 460, 473—475
 Tiszafüred (Szolnok m.) 321, 474
 Tisza-szabályozás 473—475
 Tiszaújlak (Ugocsa m. SzU) 474
 tisztí orvosok 229
 Titel, határőrvidék (Jugoszlávia) 474
 titkosrendőri jelentések 187
 Toggenburg, Georg br. 154
 Tokaj (Zemplén m.) 312, 336, 474
 Tolna megye 25, 61, 255, 256, 257, 258, 279, 310, 332, 478
 toloncúgy 46, 143, 208, 225, 325, 425, 436
 tolvajok 246
 Tomaschek Pál 290
 Torkos Mihály 24, 168, 169, 178, 179, 219
 Tormay Károly dr. 222
 Torna (Torna m. Csehszl.) 263, 312, 335
 Torna megye 263
 Tornalja (Gömör m. Csehszl.) 335
 Torontál megye 30
 Tószeg (Pest m.) 294
 Tóth József 358
 Tótkomlós (Békés m.) 315
 Tótvárad (Arad m. Románia) 315
 Tókéssy Antal 358
 Töketerebes (Zemplén m. Csehszl.) 312
 Török Bálint gr. 178
 Török János 347
 Törökszentmiklós (Heves—Külsőszolnok m.) 294
 törvényesítés 44, 143, 179, 208, 325, 376, 418, 422
 Trencsén megye 260, 277, 307, 329, 355
 Trencsén város (Csehszl.) 253, 261, 307, 328, 329, 390
 Trettina János 481, 483, 485
 Trsztenna (Árva m. Csehszl.) 307
 Tudományos Akadémia 376, 419, 438
 tudományos intézmények 210, 326
 Turdossin (Árva m. Csehszl.) 307, 329
 Turóc megye 25, 62, 277, 307
 Turócszentimárton (Turóc m. Csehszl.) 307, 329
 tűzkárok 142, 233
 tűzrendészet 47, 144, 200, 208, 225, 298, 325
U
 Udvari (Bihar m.) 314, 315
 Ugocsa megye 41, 264, 265, 279, 379
 Újbánya város (Csehszl.) 182, 261, 307, 329
 Újépület, pesti 189, 204
 újoncozás 143, 192, 197, 209, 223, 226, 239, 298, 326, 334, 338, 350, 351, 392, 398, 410, 415
 újpesti kikötő 460, 479
 újságok 397
 Újvidék város (Jugoszlávia) 378
 Ullmann-féle ház, pesti 182, 219
 Ung megye 264, 265, 308, 314, 336
 Ungvár (Ung m. SzU) 33, 265, 266, 336, 459
 uralkodóház 18, 322, 362, 408, 409, 417, 434
 Uray Bálint 269, 270, 272, 281
 úrbéri kárpótlás 175, 212, 219, 228, 242, 305, 327, 441
 úrbéri törvényszékek 140, 142, 157, 305, 384
 úrbéri ügyek 140, 141—2, 180, 192, 201, 207, 212, 222, 228, 251, 305, 325, 327, 376, 383, 384, 397, 432, 435
 uszodák 143, 440
 utak javítása és karbantartása 155, 231, 293, 440
 utazási engedélyek (országban belül) 226, 350
 utcai rendészet 46, 208, 325
 útépítés 140, 142, 143, 144, 154, 155, 156, 211, 231, 299, 313, 327, 376, 397, 440, 451, 453, 454, 460, 468, 469, 471, 472
 útlevelügyek 36, 37, 46, 71, 72, 93, 143, 159, 167, 170, 187, 199, 200, 201, 202, 221, 222, 226, 298, 308, 320, 322, 323, 325, 330, 331, 332, 333, 339, 362, 376, 384, 385, 404, 407, 408, 410, 411, 426, 436
 útiügyi szolgálat 155
 út-vám 140, 155, 211, 299, 327, 425, 441
 Uzsok (Ung m. SzU) 459
Ü
 ügyvédek 143, 157, 158, 200, 376, 410, 422
 Ürmény (Nyitra m. Csehszl.) 307

Ürményi József 98, 253, 475

V

Vác (Pest m.) 294, 321, 486
váci Siketnémák Intézete 142, 172, 233,
242, 427, 429
vadászat 142, 210, 229, 327, 439
Vág folyó 231, 260, 306
Vágújhely (Nyitra m. Csehszl.) 307,
390
vagyonelkobzás 204, 326
Vajdaság 19, 30, 63, 79, 110, 139, 141,
142, 148, 154, 155, 156, 180, 374, 409,
413, 474, 480, 481, 484
vajdasági iratok 136, 139, 141, 142, 144,
145, 148, 149, 152, 154
vakok 304, 327, 427, 442
Vál (Fejér m.) 294
vallásalap 173, 233
vallásügy 143, 150, 151, 152, 210, 302—
303, 317, 388
vallásváltoztatások 143, 175, 233, 326,
397, 418, 438
vám 18, 29, 124, 140, 210, 228, 231, 299,
327, 376, 397, 425
Vámosmikola (Hont m.) 329
vándorkönyvek 46, 143, 226, 323, 350,
397, 426, 436
Varannó (Zemplén m. Csehszl.) 312,
336
Varga Soma 267
Varin (Trencsén m. Csehszl.) 307
városi polgárjog 143
városi ügyek 143, 301, 302, 427, 435
városok, szabad királyi és bányaváro-
sok 84, 105, 107, 119, 228, 230, 263,
270, 406, 424
városrendezés (csatornázás, kövezés stb.)
144, 298
Vas megye 25, 79, 183, 253, 254, 258,
259, 279, 332
vásárjog 140, 142
vásárnapi iskolák 334
vásárok 142, 210, 246, 301, 320, 376,
397, 426
Vásárosnamény (Bereg m.) 314
vásárrendészet 47, 325, 351
Vaskóh (Bihar m. Románia) 315
vasútak 18, 41, 73, 116, 140, 196, 210,
299, 327, 385, 440
vasútépítés 38, 154, 191, 231, 299, 376,
385, 425, 451
Vasvár (Vas m.) 309, 332
Vay Miklós br. 74, 77, 78, 85, 87, 88,
90, 372, 373
Vayay András 474
Védegylet 231
Végh Ignác 267
vegyes házasságok 302, 334, 418, 438

vendéglősök 225

vérdíjak 326

Verebély (Bars m. Csehszl.) 307, 329

Verecke (Bereg m.) SzU) 312, 336, 459
veszettség 144, 225, 300

Veszprém megye 25, 256, 279, 310, 311,
332

Veszprém város 310, 332, 352, 357,
486

vesztégzár 144

Vidovich Ferenc 283

világi alapítványok 140, 172, 222, 232,
326, 331, 352, 428

Világos (Arad m. Románia) 315

villafrancai béketárgyalás 67

Villecz Ignác 265, 266, 279

Vilmos főhg. 69

Virozsil Antal 286

Visó (Mármaros m. Románia) 312

vízállás 142, 475

vizek lecsapolása 142, 376, 460

vízépítés 140, 142, 154, 155, 156, 210,
451, 453, 469, 471

vízhasználati jog 142, 293, 376, 425, 439

vízimalmok 327, 425, 475

Vizkelety Ferenc 247

vízrendészet 200

vízügyi szolgálat 155, 156

vízvezeték 144

Vojnarovits József 386

Vorberger Lajos 454, 463

W

Wachtel Dávid dr. 222

Walheim János 266

Wallandt Henrik 456, 465

Wallmoden-Gimborn, Karl gr. 39

Walser Ede 153

Weinert Ferenc 152

Welden, Franz Ludwig br. 27, 165, 188

Wernhardt, Stefan Wilhelm br. 255, 256

Wesselényi-féle összeskűvés 11

Wessenberg, Johann br. 156

Willax Ferdinánd 486

Windischgraetz, Alfred hg. 16, 19, 23,

24, 25, 27, 29, 125, 138, 163, 164, 165,

166, 179, 181, 182, 183, 219, 241, 256,

257, 260, 262, 267, 272, 443, 480

Winter Ferenc 464

Wohlgemuth, Ludwig br. 158

Wohriczky Márton 468

Wöber György 272

Wrabcsik (Thayenthal) Frigyes 355, 356

Wrbna-Freudenthal László gr. 25

Wüllerstorff-Urbair, Bernhard br. 116

Wyplel János 354

Z

Záborszky József 352

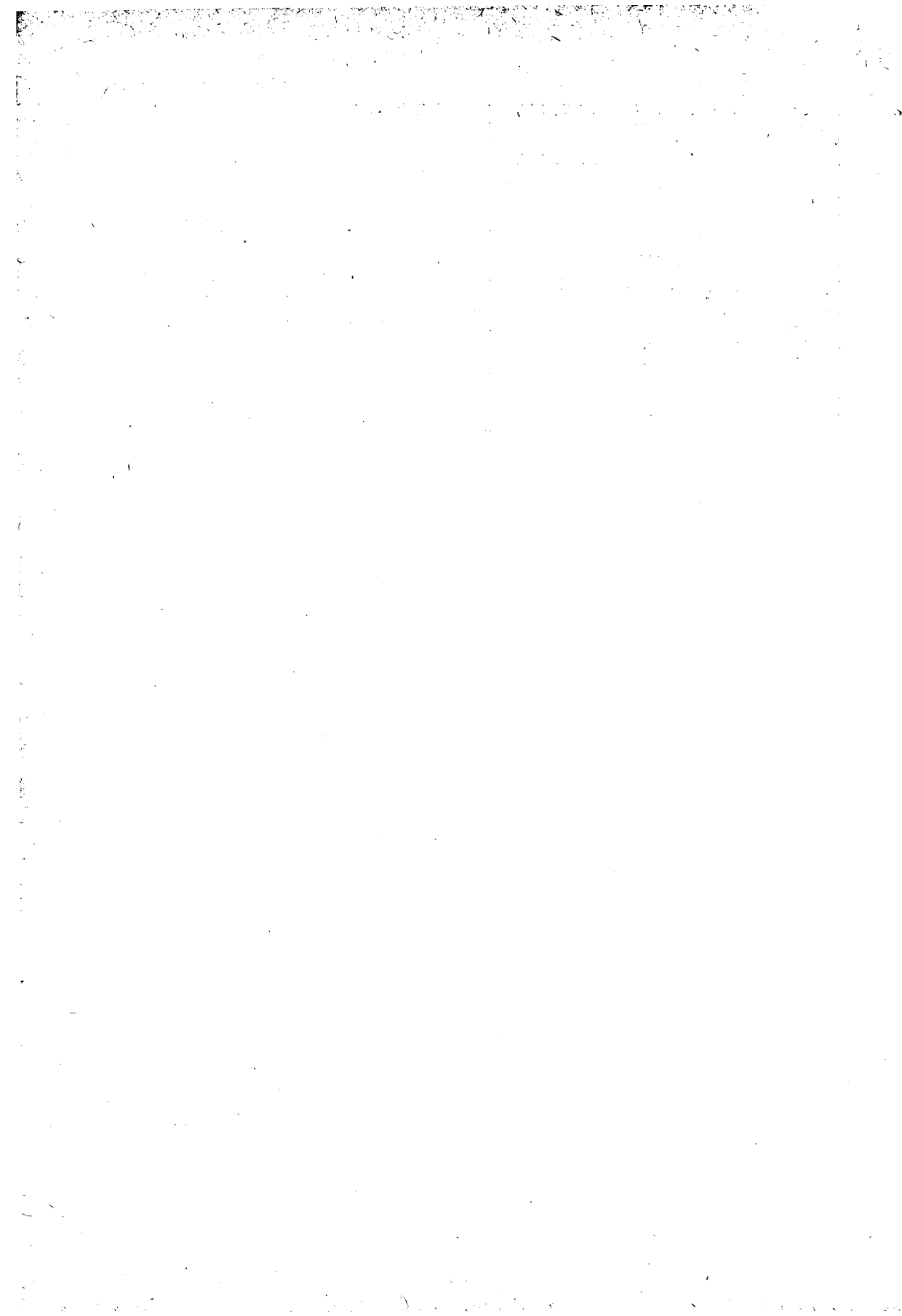
Záhony (Ung m.) 312, 314

Zala megye 254, 255, 256, 257, 279, 310, 332
Zalaegerszeg (Zala m.) 310, 332
zálogházak 142, 170, 174, 178, 242, 327, 376
Zaránd megye 80, 374, 471
zárdai számadások 326
záróra 143
Zemplén megye 264, 265, 279, 336, 485
zendülés, lázadás 94, 221
zenei előadások 325
Zichy Bódog gr. 184
Zichy Ferenc gr. 137, 170, 219, 266, 270, 271, 443
Zichy Géza gr. 159, 160, 161
Zichy Hermann gr. 60, 105, 106, 107, 111, 113, 338, 331, 373
Zichy Ödön gr. 254
Zirc (Veszprém m.) 487
zirici apátság 487

Zlmal Vilmos 328
Zólyom megye 261, 277, 329
Zólyom város (Csehszl.) 261, 307, 329
Zombor város (Jugoszlávia) 170
Zvoren Ferdinánd 216

Zs

Zsarnóca (Bars m. Csehszl.) 307, 329
zsellérek 305
zsidó alapítványok 143
zsidó kórházak és ápolóintézetek 143
zsidók polgári ügyei 143, 225, 227, 230, 421
zsidók vallási ügyei és iskolái 38, 143, 152, 153, 234, 288, 290, 303, 304, 420, 421
Zsigmondy Gusztáv 467
Zsitvay József 222
Zsolna (Trencsén m. Csehszl.) 307, 355
Zsurk (Ung m.) 312, 314



TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
<i>Bevezetés</i>	
I. Magyarország politikai kormányzata az abszolútizmus korában	11
A) A birodalmi centralizmus kora	17
1. Windischgrätz Alfréd kormányzata, 1849 január—április	23
2. A Bach-rendszer, 1849 június—1860 június	27
a) A katonai kormányzat időszaka, 1849 június—1850 december	28
b) A provizórium időszaka, 1851 január—1853 április	39
c) A definitívum időszaka, 1853 május—1860 június	69
3. Benedek Lajos kormányzata, 1860 július—október	69
B) Az októberi diploma kora	73
1. Az autonóm rendszer, 1860. október 20—1861. november 5.	78
2. A Schmerling-provizórium, 1861. november 5—1865. június 8.	92
3. A kiegyezés időszaka, 1865. június 8—1867. március 9.	111
II. Az abszolútizmus kori politikai hatóságok iratai	125
1. A beérkező iratok iktatása	126
2. Elintézés	127
3. Kiadás	128
4. Az iratok megőrzése	130

ELSŐ RÉSZ

A birodalmi centralizmus korában működő politikai hatóságok iratai

I. A cs. kir. minisztériumok magyarországi és erdélyi vonatkozású iratai, 1848—1860	135
D 1—3. K. K. Ministerium des Innern (Cs. kir. belügyminisztérium) 1848—1860	137
D 1. Präsidialakten: Wirkungskreis der Landesausschüsse für Ungarn (Elnöki iratok: a magyarországi területi bizottmányok alakításának előmunkálatai)	141
D 2. Akten „Ungarn” und „Woiwodina” (Az általános irattár ma- gyarországi és vajdasági vonatkozású iratai)	141
D 3. Akten „Siebenbürgen” (Az általános irattár erdélyi vonat- kozású iratai)	146
D 4. K. k. Ministerium des Cultus und Unterrichtes (Cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium)	148

Akten „Ungarn”, „Woiwodina” und „Siebenbürgen” (Az általános irattár magyarországi, vajdasági és erdélyi vonatkozású iratai) 1848—1860	148
D 5—6. K. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten (Cs. kir. kereskedelem-, ipar- és középítészügyi minisztérium) 1855—1859	153
D 5. Akten „Ungarn” und „Woiwodina” (Az általános irattár magyarországi és vajdasági vonatkozású iratai)	154
D 6. Akten „Siebenbürgen” (Az általános irattár erdélyi vonatkozású iratai)	155
D 7. K. k. Justizministerium (Cs. kir. igazságügyminisztérium) Akten „Siebenbürgen” (Az általános irattár erdélyi vonatkozású iratai) 1849—1861 (—1865	156
D 283. K. k. Polizeiministerium: Széchenyi-Akten (Cs. kir. rendőrnisztérium: Széchenyi-iratok) (1813—) 1860—1863	159
II. A Windischgrätz Alfréd által felállított magyarországi politikai hatóságok iratai, 1848 december—1849 június	163
D 8—9. K. k. Armee-Ober-Commando Feldmarschall Alfred Fürst zu Windischgrätz: Politische und Administrative Section (A Windischgrätz Alfréd herceg tábornagy-féle cs. kir. hadsereg-főparancsnokság politikai és közigazgatási osztálya) 1848 december—1849 április	164
D 8. Általános iratok	165
D 9. A titkos iratok iktatókönyve	166
D 286. K. k. Militär- und politische Central-Commission: politische Section (A cs. kir. katonai és polgári központi bizottmány politikai osztálya) 1848 december—1849 április	166
D 10—28. Magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás, 1849 január—június	168
D 10. Elnöki iratok	169
D 11—28. Általános iratok	171
D 11. Kezelbeli osztály	171
D 12. Kezelbeli számvevősegi osztály	172
D 13. Adói osztály	172
D 14. Tanulmányi alapítványi javak osztálya	172
D 15. Világi alapítványi osztály	173
D 16. Világi alapítványok gazdálkodási osztálya	173
D 17. Egyházi alapítványi tőkék osztálya	173
D 18. Egyházi alapítványi osztály	173
D 19. Közalapítványi és országos pöntári osztály	174
D 20. Zalogházi osztály	174
D 21. Egészségügyi osztály	174
D 22. Egyházi, világi papi és szerzetesi osztály	175
D 23. Egyházi javak gazdálkodási osztálya	175
D 24. Közoktatási osztály	175
D 25. Elemi oktatási osztály	176
D 26. Egyveleges osztály	176
D 27. Központi segédkönyvek	177
D 28. Irodaigazgatóság	178

D 29. A tartományi biztosságok főigazgatósága (A magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás országos biztossági osztálya) 1848 december—1849 április	178
D 276. Magyarországi ideiglenes igazságügyi közigazgatás, 1849 április	179
Királyi biztosok, 1849 január—június	180
D 30. Havas József, Pest, Buda és Óbuda városok kir. biztosa, 1849 január—április	182
D 31. Id. b. Majthényi László, Bars megye kir. biztosának rendeletei Újbánya városához, 1849 február—április	182
D 32. Rohonczy Ignác, Sopron és Vas megye kir. biztosa, 1849 január—június	183
D 33. Czindery László, Somogy megye kir. biztosa, 1849 január—március	183
D 34. Gr. Cziráky János, Moson és Győr megye kir. biztosa, 1849 május—június	184
D 35. Ifj. Majláth György, Baranya megye kir. biztosa, 1849 február—szeptember	184
III. A Bach-rendszer magyarországi politikai hatóságainak iratai, 1849—1860	185
A) Az országos hatóságok iratai	185
D 36—38. K. k. (III.) Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen: Polizei Section (A cs. kir. magyarországi és erdélyi [III.] hadsereg parancsnokságának rendőri osztálya) 1849—1851	186
D 36. Titkos iratok	187
D 37. Általános iratok	187
D 38. Akten-Sichtung (A rendőri osztályon átvizsgált forradalmi iratok jegyzékei)	189
D 39—48. K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn (Magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány) 1856. szeptember 1-től: K. k. General-Gouvernement des Königreichs Ungarn (Magyarországi cs. kir. főkormány) 1851—1860	190
a) 1851 október—1852 március	191
D 39. Elnöki iratok	191
D 40. Általános iratok	192
b) 1852 április—1860 június	193
D 41. Militär Section (Katonai osztály)	197
D 42. Präsidial-Reservat Protokoll (Elnöki titkos iktatókönyv) ...	199
D 43—44. Polizei Section (Rendőri osztály) 1856 szeptember 1-től: Präsidial Bureau (Elnöki iroda)	199
D 43. Általános iratok	200
D 44. Titkos iratok	200
D 45. Justiz Section (Igazságügyi osztály)	203
D 46. Civil Section (Polgári osztály) 1856. szeptember 1-től: K. k. General-Gouvernement des Königreichs Ungarn (Magyarországi cs. kir. főkormány)	205
D 47. Finanz Section (Pénzügyi osztály)	214
D 48. Expedit der Civil Section (A polgári osztály kiadóhivatala) 1857-től: Hilfsämterdirection (A főkormány segédhivatali igazgatósága)	215

D 49. K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn: Notstands-commission (Magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány: inségügyi bizottmány) 1851—1853	216
D 50. K. k. General-Gouvernement des Königreichs Ungarn: Zeitungs Ober-Redactions Behörde (Magyarországi cs. kir. főkörmány: a hivatalos lapok főszerkesztősége) 1856—1858	217
D 51—55. Der bevollmächtigte kais. Commissär für die Civilangelegenheiten in Ungarn Karl Freiherr von Geringer (Br. Geringer Károly, magyarországi polgári ügyekben teljhatalmú cs. bizos) 1851-től: K. k. Statthaltereii für Ungarn (Magyarországi cs. kir. helytartóság) 1849 június—1853 április	217
D 51. Elnöki iratok	235
D 52. Elnöki titkos iratok	236
D 53. Sine numero (Szám nélküli iratok)	237
D 54. Eidesurkunden (Esküokmányok)	238
D 55. Általános iratok	238
D 56. K. k. Ober-Landes-Commissariats-Directorat (Az országos tartományi biztosság igazgatósága) 1849 június—1850 március	239
D 57. Havas József ideiglenes központi irodaigazgató, 1849 augusztus—1850 szeptember	241
D 58. Provisorische ung. Stiftungs-Deputation (Közalapítványi bizottmány) 1849 november—1850 május	242
D 59. K. k. Disciplinar Comité (Cs. kir. fegyelmi bizottmány) 1849 október—december	243
D 60. Politische Organisations-Commission zu Ofen-Pest: Anstellungsgesuche (Pest-budai politikai szervező bizottmány: állásfolyamodványok) 1848—1852	245
D 61. K. k. a. o. Untersuchungs-Commission zu Pest (Pesti cs. kir. rendkívüli vizsgáló bizottmány) 1850. november 6—1851. június 7.	246
D 62—63. Pester k. k. Staatsprüfungs-Commission (Pesti cs. kir. általadalmi vizsgálati bizottmány) 1850—1858	246
D 62. Staatsrechtlich-administrative Abtheilung (Közjogi-közigazgatási részleg)	248
D 63. Judicielle Abtheilung (Bírói részleg)	249
B) A kerületi hatóságok iratai	250
Kerületi főbiztosok, 1849—1850	250
D 64. Rohonczy Ignác soproni ker. főbiztos, 1849 június—szeptember	253
D 65. Cseh Ede pécsi ker. ideiglenes főbiztos, 1849 október	254
D 66. Militär Districts-Commando Fünfkirchen (Pécsi katonai ker. parancsnokság) 1849 október—november	256
D 67. Döry Gábor fehérvári ker. főbiztos, 1849 október—1850 december	256
D 68. Augusz Antal tolnai ker. főbiztos, 1849 október—1850 december	257
D 69. Gr. Cziráky János pozsonyi ker. főbiztos, 1849 szeptember—december	258
D 270. Br. Hauer István min. bizos, soproni ker. főbiztosi iratai, 1850	259
D 70. Gr. Forgách Antal nyitrai ker. főbiztos, 1849 június—december	259

D 71. Gr. Forgách Antal pozsony—nyitrai ker. főbiztos, 1850 január—december	260
D 72—73. Andreánszky Sándor besztercebányai ker. főbiztos, 1849 július—1850 szeptember	261
D 72. Elnöki iratok	262
D 73. Általános iratok	262
D 74. Péchy Imre lőcsei ker. főbiztos, 1849 október—1850 március	263
D 75. Gr. Szirmay Sándor kassai ker. főbiztos, 1849 augusztus—1850 április	264
D 76. Vилецz Ignác ungvári ker. főbiztos, 1849 október—1850 március	265
D 77. Szentiványi Vince pesti ker. főbiztos, 1849 július—1851 június	266
D 78. Kapy Ede egri ker. főbiztos, 1849 augusztus—1850 szeptember	268
D 79—80. Uray Bálint debreceni ker. főbiztos, 1849 október—1850 december	269
D 79. Elnöki iratok	270
D 80. Általános iratok	271
D 81. Jósa Péter nagyváradai ker. főbiztos, 1849 augusztus—1850 augusztus	271
D 289., 82. Gyulai Gaál Ede szegedi ker. főbiztos, 1849 augusztus—1850 április	272
D 289. Elnöki iratok	273
D 82. Általános iratok	274
Miniszteri biztosságok, 1849—1850	274
D 83. K. k. Ministerial-Commissariat Pest-Ofen (Pest-budai cs. kir. miniszteri biztosság) 1850 február—május	276
D 84—85. K. k. Ministerial-Commissariat Pressburg (Pozsonyi cs. kir. miniszteri biztosság) 1849 november—1850 december	277
D 84. Elnöki iratok	278
D 85. Általános iratok	278
D 86. K. k. Ministerial-Commissariat Oedenburg (Soproni cs. kir. miniszteri biztosság) 1849 november—1850 december	278
D 87—88. K. k. Ministerial-Commissariat Kaschau (Kassai cs. kir. miniszteri biztosság) 1850	279
D 87. Elnöki iratok	280
D 88. Általános iratok	280
D 89—90. K. k. Ministerial-Commissariat Grosswardein (Nagyvárad cs. kir. miniszteri biztosság) 1850	281
D 89. Elnöki iratok	282
D 90. Általános iratok	282
Kerületi tanhatóságok, 1850—1854	284
D 91. K. k. Districts-Schulbehörde Ofen (Budai kerületi cs. kir. tanhatóság) 1850—1853	287
D 92. K. k. Districts-Schulbehörde Pressburg (Pozsonyi kerületi cs. kir. tanhatóság) 1850—1854	288
D 93. K. k. Districts-Schulbehörde Oedenburg (Soproni kerületi cs. kir. tanhatóság) 1850—1853	289
D 94. K. k. Districts-Schulbehörde Kaschau (Kassai kerületi cs. kir. tanhatóság) 1850—1854	290

D 95. K. k. Districts-Schulbehörde Grosswardein (Nagyvárad kerületi cs. kir. tanhatóság) 1850—1854	291
Kerületi kormányzatok, 1851—1853	292
D 96—108. K. k. Districts-Regierung Pest (Pesti cs. kir. kerületi kormányzat) 1851—1853	293
D 96. Elnöki iratok	295
D 97—108., 287. Általános iratok	295
D 97. Kezelbeli osztály	296
D 98. Kezelbeli irodai osztály	297
D 99. Hadügyi és csendőri osztály	297
D 100. Rendőri osztály	298
D 101. Ipari és közlekedési osztály	299
D 102. Egészségügyi osztály	300
D 103. Közigazgatási osztály	301
D 104. Városi osztály	301
D 105. Egyházi osztály	302
D 106. Világi alapítványi osztály, 1853 júliustól: Alapítványi és iskolaügyi osztály	303
D 107. Úrbéri osztály	305
D 108. Adói osztály	305
D 287. Központi könyvek	306
D 109—110. K. k. Districts-Regierung Pressburg (Pozsonyi cs. kir. kerületi kormányzat) 1851—1853	306
D 109. Elnöki iratok	308
D 110. Általános iratok	308
D 111., 272., 112. K. k. Districts-Regierung Oedenburg (Soproni cs. kir. kerületi kormányzat) 1851—1853	309
D 111. Elnöki iratok	310
D 272. Elnöki titkos iratok	310
D 112. Általános iratok	311
D 113—114. K. k. Districts-Regierung Kaschau (Kassai cs. kir. kerületi kormányzat) 1851—1853	311
D 113. Elnöki iratok	313
D 114. Általános iratok	313
D 115—117. K. k. Districts-Regierung Grosswardein (Nagyvárad cs. kir. kerületi kormányzat) 1851—1853	314
D 115. Elnöki iratok	315
D 116. Elnöki titkos iratok	316
D 117. Általános iratok	316
Helytartósági osztályok, 1854—1860	317
D 118—122. K. k. Statthaltereien Abtheilung Ofen (Budai cs. kir. helytartósági osztály) 1854—1860	321
D 118—121. Elnökségi iratok	322
D 118. Elnöki iratok	322
D 119. Ütlevelügyi iratok	323
D 120. „Kaiser-Reise” (A császár körutazására vonatkozó iratok)	324
D 121. Elnöki titkos iratok	324
D 122. Általános iratok	324

D 123—124. K. k. Statthaltereii Abtheilung Pressburg (Pozsonyi cs. kir. helytartósági osztály) 1854—1860	328
D 123. Elnöki iratok	329
D 124. Általános iratok	330
D 125—127. K. k. Statthaltereii Abtheilung Oedenburg (Soproni cs. kir. helytartósági osztály) 1854—1860	331
D 125. Elnöki iratok	332
D 126. Elnöki titkos iratok	334
D 127. Általános iratok	334
D 128—130. K. k. Statthaltereii Abtheilung Kaschau (Kassai cs. kir. helytartósági osztály) 1854—1860	335
D 128—129. Elnökségi iratok	336
D 128. Elnöki iratok	336
D 129. Elnöki titkos iratok	337
D 130. Általános iratok	337
D 131—133. K. k. Statthaltereii Abtheilung Grosswardein (Nagyváradii cs. kir. helytartósági osztály) 1854—1860	338
D 131—132. Elnökségi iratok	339
D 131. Elnöki iratok	339
D 132. Elnöki titkos iratok	340
D 133. Általános iratok	340
Szervező bizottmányok, 1853—1854	341
D 134. K. k. Organisierungs Commission Ofen (Budai cs. kir. szervező bizottmány) 1853—1854	343
D 135. K. k. Organisierungs Commission Pressburg (Pozsonyi cs. kir. szervező bizottmány) 1853—1854	343
D 136. K. k. Organisierungs Commission Oedenburg (Soproni cs. kir. szervező bizottmány) 1853—1854	344
D 137. K. k. Organisierungs Commission Kaschau (Kassai cs. kir. szervező bizottmány) 1853—1854	344
D 138. K. k. Organisierungs Commission Grosswardein (Nagyváradii cs. kir. szervező bizottmány) 1853—1854	345
Személyügyi bizottmányok, 1854—1860	345
D 139. K. k. Landes-Commission für die Personalangelegenheiten der gemischten Stuhlrichterämter Ofen (A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt budai cs. kir. területi bizottmány) 1854 november—1860 június	347
D 140. K. k. Landes-Commission für die Personalangelegenheiten der gemischten Stuhlrichterämter Pressburg (A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt pozsonyi cs. kir. területi bizottmány) 1854 november—1860 június	347
D 141. K. k. Landes-Commission für die Personalangelegenheiten der gemischten Stuhlrichterämter Oedenburg (A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt soproni cs. kir. területi bizottmány) 1854 november—1860 június	348
D 142. K. k. Landes-Commission für die Personalangelegenheiten der gemischten Stuhlrichterämter Kaschau (A vegyes szolgabírói hi-	

vatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt kassai cs. kir. területi bizottmány) 1854 november—1860 június	348
D 143. K. k. Landes-Commission für die Personalangelegenheiten der gemischten Stuhlrichterämter Grosswardein (A vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt nagyváradi cs. kir. területi bizottmány) 1857—1860	349
C) Megyei hatóságok és járási hivatalok iratai, 1851—1860	350
Pozsony megye	352
D 144—145. K. k. Komitatsbehörde Pressburg (Pozsonyi cs. kir. megyehatóság) 1851—1860	352
D 144. Elnöki iratok	352
D 145. Elnöki titkos iratok	353
D 146—147. K. k. Stuhlrichteramt Pressburg (Pozsonyi cs. kir. szolgabírói hivatal) 1852—1860	353
D 146. Elnöki iratok	353
D 147. Elnöki titkos iratok	354
D 148. K. k. Stuhlrichteramt Sellye (Sellyei cs. kir. szolgabírói hivatal) 1854—1859. Elnöki iratok	354
D 149—150. K. k. Stuhlrichteramt Malacka (Malackai cs. kir. szolgabírói hivatal) 1854—1860	354
D 149. Elnöki iratok	354
D 150. Elnöki titkos iratok	355
D 151. K. k. Stuhlrichteramt Galánta (Galántai cs. kir. szolgabírói hivatal) 1852—1854	355
Trencsén megye	355
D 152—153. K. k. Stuhlrichteramt Zsolna (Zsolnai cs. kir. szolgabírói hivatal) 1854—1860	355
D 152. Elnöki iratok	356
D 153. Elnöki titkos iratok	356
Veszprém megye	356
D 154—155. K. k. Komitatsbehörde Veszprém (Veszprémi cs. kir. megyehatóság) 1855—1860	356
D 154. Elnöki iratok	356
D 155. Elnöki titkos iratok	357
D 156. K. k. Stuhlrichteramt Veszprém (Veszprémi cs. kir. szolgabírói hivatal) 1860	357
D 157. K. k. Stuhlrichteramt Enying (Enyingi cs. kir. szolgabírói hivatal) 1859—1860. Elnöki titkos iratok	357
D 158. K. k. Stuhlrichteramt Devecser (Devecseri cs. kir. szolgabírói hivatal) 1856—1860. Elnöki titkos iratok	357
D 159. K. k. Stuhlrichteramt Zirc (Zirci cs. kir. szolgabírói hivatal) 1854—1860. Elnöki titkos iratok	358
D 160. K. k. Stuhlrichteramt Pápa (Pápai cs. kir. szolgabírói hivatal) 1854—1860. Elnöki titkos iratok	358

Észak-Bihar megye	358
D 273. K. k. Komitatsbehörde Nord-Bihar (Észak-Bihar megye cs. kir. megyehatósága) 1850. Elnöki iratok	358
IV. A Benedek Lajos által szervezett magyarországi politikai hatóságok iratai, 1860 július—december	360
D 161—163. K. k. Statthaltereien für Ungarn (Magyarországi cs. kir. helytartóság) 1860 július—december	360
D 161. Elnöki iratok	362
D 162. Elnöki titkos iratok	363
D 163. Általános iratok	363
D 164. K. k. Landes-Commission für die Personalangelegenheiten der gemischten Stuhlrichterämter in Ungarn (A magyarországi vegyes szolgabírói hivatalok személyzeti ügyeinek intézésére rendelt országos bizottmány) 1860 július—december	364
Helytartósági kirendeltségek, 1860 július—1861 február	364
D 165—166. K. k. Statthaltereien Expositur Oedenburg (Soproni cs. kir. helytartósági kirendeltség) 1860 július—1861 február	365
D 165. Elnöki iratok	366
D 166. Általános iratok	366
D 167—168. K. k. Statthaltereien Expositur Kaschau (Kassai cs. kir. helytartósági kirendeltség) 1860 július—1861 február	366
D 167. Elnöki iratok	366
D 168. Általános iratok	366
D 169—171. K. k. Statthaltereien Expositur Grosswardein (Nagyvárad cs. kir. helytartósági kirendeltség) 1860 július—1861 február	367
D 169. Elnöki iratok	367
D 170. Elnöki titkos iratok	367
D 171. Általános iratok	367

MASODIK RÉSZ

Az októberi diploma korában működő politikai kormányhatóságok iratai

D 284. Tárca nélküli magyar miniszter, 1860—1866	371
D 185—190. M. kir. udvari kancellária 1860—1867	372
D 185. Elnöki iratok	377
D 186. Elnöki titkos iratok	379
D 187. Elnöki nem iktatott iratok	379
D 188. Személyügyi nyilvántartási iratok	380
D 189. Általános iratok	382
D 190. Számvevőségi iratok	387
D 288. Gr. Forgách Antal Észak-Magyarország kir. biztosa, 1866	389
D 228—230. Erdélyi kir. udvari kancellária, 1860—1867	390
D 228. Elnöki iratok	395
D 229. Általános iratok	396
D 230. Számvevőségi iratok	401

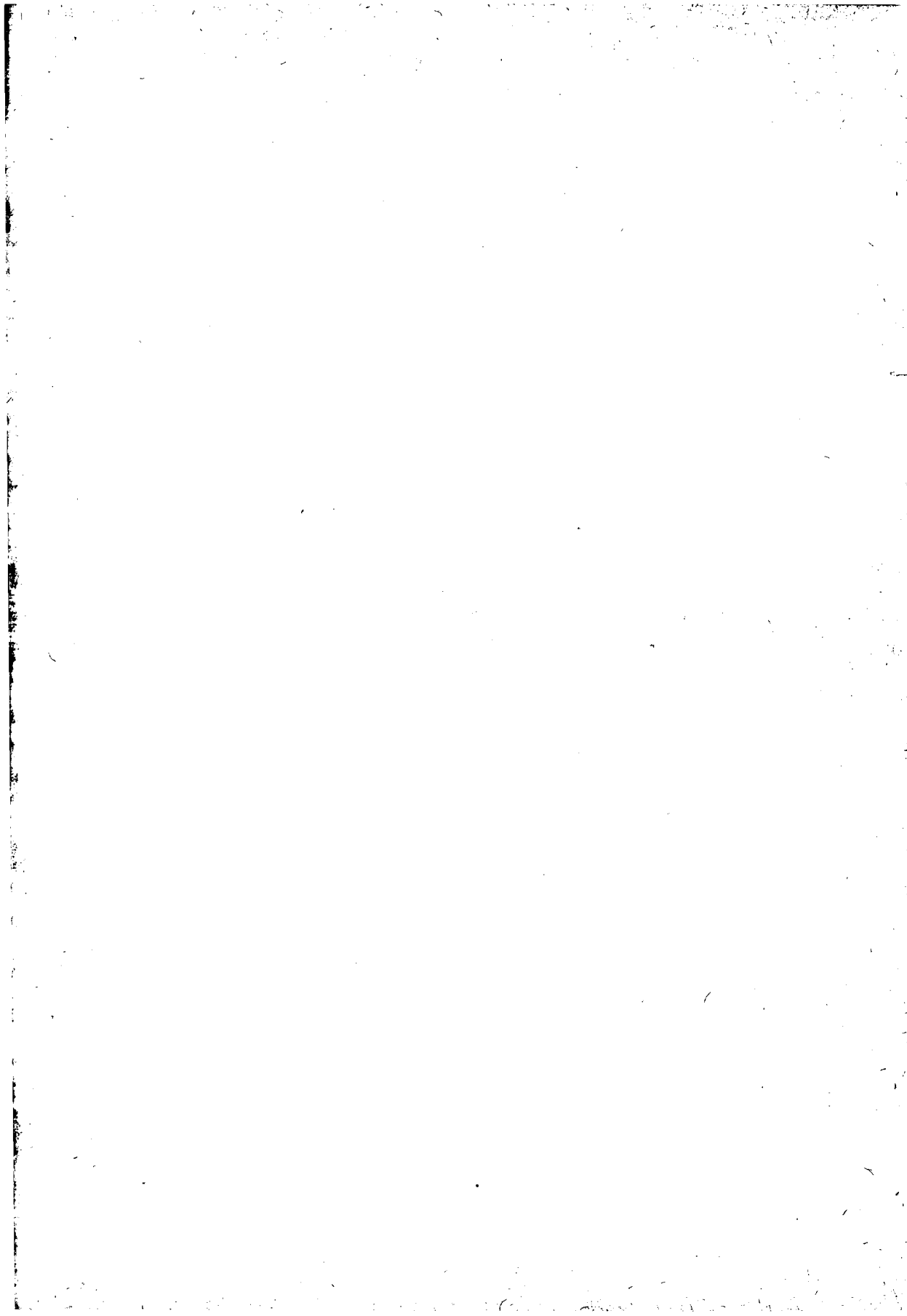
D 285. Eder Károly erdélyi kancelláriai elnöki irodavezető irathagyatéka, 1857—1862	402
D 191—227. M. kir. helytartótanács, 1861—1867	404
D 191. Elnökségi iratok	404
D 192—226. Tanácsi iratok	412
1861. évi iratok	416
D 192. I. Kebelbeli osztály	417
D 193. II. Egyházi elsőrendű osztály	417
D 194. III. Egyházi másodrendű osztály	418
D 195. IV. Felsőbb oktatási osztály	418
D 196. V. Elemi iskolai osztály	419
D 197. VI. Helvét és ágostai, kihágási és fegyelmi osztály	420
D 198. VII. Görög nem egyesült, szerb osztály	421
D 199. VIII. Országos közjogi osztály	421
D 200. IX—X. Megyei osztály	423
D 201. XI. Városi osztály	424
D 202. XII. Kereskedelmi, ipari és közgazdasági osztály	424
D 203. XIII. Közlekedési és építészeti osztály	425
D 204. XIV. Köz- és városi rendőrségi osztály	425
D 280. XV. Katonai osztály	427
D 205. XVI. Árvai s philantropiai osztály	427
D 206. XVII. Egyházi és tanulmányi javak gazdálkodási osztálya	428
D 207. XVIII. Világi alapítványi osztály	428
D 208. XIX. Pénztári és postai osztály: pénztárügyi iratok	429
D 209. XIX. Pénztári és postai osztály: postaügyi iratok	429
D 210. XX. Közegészségi osztály	430
D 211. XXI. Adói osztály	431
D 212. XXII. Könyv- és színművizsgálati osztály	432
D 213. XXIII. Urbéri osztály	432
1862—1867. évi iratok	433
D 214. I. Kebelbeli kútfő	434
D 215. II. Közigazgatási kútfő	435
D 216. III. Közigazgatási második kútfő	435
D 217. IV. Közegészségügyi kútfő	436
D 218. V. Igazságügyi kútfő	437
D 219. VI. Egyházi kútfő	437
D 220. VII. Közoktatásügyi kútfő	438
D 221. VIII. Alapítványi uradalmi kútfő	439
D 222. IX. Gazdasági kútfő	439
D 223. X. Közlekedésügyi kútfő	440
D 271. XI. Katonaügyi kútfő	441
D 224. XII. Pénzügyi kútfő	441
D 225. Általános segédkönyvek	442
D 226. Hadkár-iratok	443
D 227. Irodaigazgatóság	445

HARMADIK RÉSZ

*A politikai kormányhatóságok felügyelete alatt működő
szakhivatalok iratai*

I. Építészeti hivatalok iratai, 1849—1867	449
a) A birodalmi centralizmus korában működő építészeti hivatalok iratai, 1849—1860	449
A provizórium időszakának országos építészeti hatósága, 1849—1853 ...	449
D 231. K. k. Landes-Baudirection für Ungarn (Magyarországi cs. kir. országos építési igazgatóság) 1849—1853	450
D 232. Ministerial Commissär Ritter F. v. Mitis (Lovag Mitis Ferdi- nánd miniszteri biztos) 1850—1852	452
Építészeti kerületi és járási hivatalok, 1850—1853	453
D 233. K. k. Districtual Bauamt zu Pressburg (Pozsonyi cs. kir. épí- tészeti kerületi hivatal) 1850—1853	454
D 234. K. k. Districtual Bauamt zu Oedenburg (Soproni cs. kir. épí- tészeti kerületi hivatal) 1850—1853	455
D 279., 235. K. k. Districtual Bauamt zu Kaschau (Kassai cs. kir. épí- tészeti kerületi hivatal) 1850—1853	455
D 279. Elnöki iratok	455
D 235. Általános iratok	455
D 236. K. k. Districtual Bauamt zu Grosswardein (Nagyvárad cs. kir. építészeti kerületi hivatal) 1850—1853	456
D 237. K. k. Bezirksbauamt zu Grosswardein (Nagyvárad cs. kir. épí- tészeti járási hivatal) 1850	456
A definitívum időszakának országos építészeti hatósága, 1853—1860	457
D 277., 238. K. k. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn: Bau- section (A magyarországi cs. kir. katonai és polgári kormány épí- tészeti osztálya) 1853—1860	457
D 277. Elnöki iratok	458
D 238. Általános iratok	460
Építészigazgatósági osztályok, 1854—1860	460
D 239—240. K. k. Landes Baudirections Abtheilung zu Ofen (Budai cs. kir. építészigazgatósági osztály) 1854—1860	461
D 239. Elnöki iratok	462
D 240. Általános iratok	462
D 241. K. k. Landes Baudirections Abtheilung zu Pressburg (Pozsonyi cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály) 1854—1860	463
D 242—243. K. k. Landes Baudirections Abtheilung zu Oedenburg (Soproni cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály) 1854—1860	463
D 242. Elnöki iratok	463
D 243. Általános iratok	464
D 244—245. K. k. Landes Baudirections Abtheilung zu Kaschau (Kas- sai cs. kir. orsz. építészigazgatósági osztály) 1854—1860	464
D 244. Elnöki iratok	464
D 245. Általános iratok	464

D 246—248. K. k. Landes Baudirections Abtheilung zu Grosswardein (Nagyvárad cs. kir. orsz. építésigazgatósági osztály) 1854—1860	465
D 246. Elnöki iratok	465
D 247. Általános iratok	466
D 248. Műbirálati jegyzőkönyvek	466
Építésvezetőségek, 1854—1862	466
D 249. K. k. Bauleitung des Ofner Kapuziner Klosters (A budai kapucinus kolostor cs. kir. építésvezetősége) 1854—1857	467
D 250. K. k. Bauleitung des Pester Komitatsgebäudes (A pesti megyeház cs. kir. építésvezetősége) 1855—1856	467
D 251. K. k. Bauleitung der Strafanstalt zu Waitzen (A váci fegyház cs. kir. építésvezetősége) 1855—1856	467
D 252. K. k. Bauleitung des Ujhelyer Gefangenenhauses (A sátoraljaújhelyi fogház cs. kir. építésvezetősége) 1858—1862	468
D 278. K. k. Bauleitung der Sziget-Jablonitzaer Staats-Strasse (A Mármarosziget és Jablonica közötti országút cs. kir. építésvezetősége) 1854—1856	468
Benedek Lajos kormányzatának országos építészeti hatósága, 1860	469
D 253. K. k. Landesbaubehörde (Cs. kir. orsz. építészeti hatóság) 1860 július—december	469
b) Az októberi diploma korában működő építészeti hatóság iratai, 1861—1867	470
D 256—257. M. kir. orsz. építészeti igazgatóság, 1861—1867	470
D 256. Elnöki iratok	471
D 257. Általános iratok	471
c) A Tisza-szabályozás központi hatóságának iratai, 1851—1867	473
D 258. K. k. Central Commission für die Theissregulierung (Cs. kir. Tisza-szabályozási központi bizottmány) 1856 szeptembertől: K. k. Theissregulierungs Inspectorat in Ofen (Cs. kir. Tisza-szabályozási központi felügyelőség) (1847—) 1851—1867	475
d) Vegyes építési iratok, 1820—1867	476
D 260. A Császár fürdő és a budai várpalota újjáépítésére vonatkozó iratok, 1844—1867	477
D 261. A Sárköz szabályozására vonatkozó iratok, 1820—1860	478
D 274. Az újpesti kikötő építésére vonatkozó iratok, 1856—1867	479
D 275. Az Ipolyság—Rétság közötti állami út építésére vonatkozó iratok, 1853—1856 (1862)	479
II. Számvevőségi hivatalok iratai, 1850—1866	479
D 281. K. k. Provisorische Steuer-Buchhaltung zu Ofen (Cs. kir. adószámvevőség) 1850—1852	485
D 282. K. k. Staatsbuchhaltung in Ungarn: Geistliches Departement (A magyarországi cs. kir. államszámvevőség egyházi osztálya) 1854—1866	486
Mutató	489



A kiadásért felelős
Bernát György
az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő
Fehér József

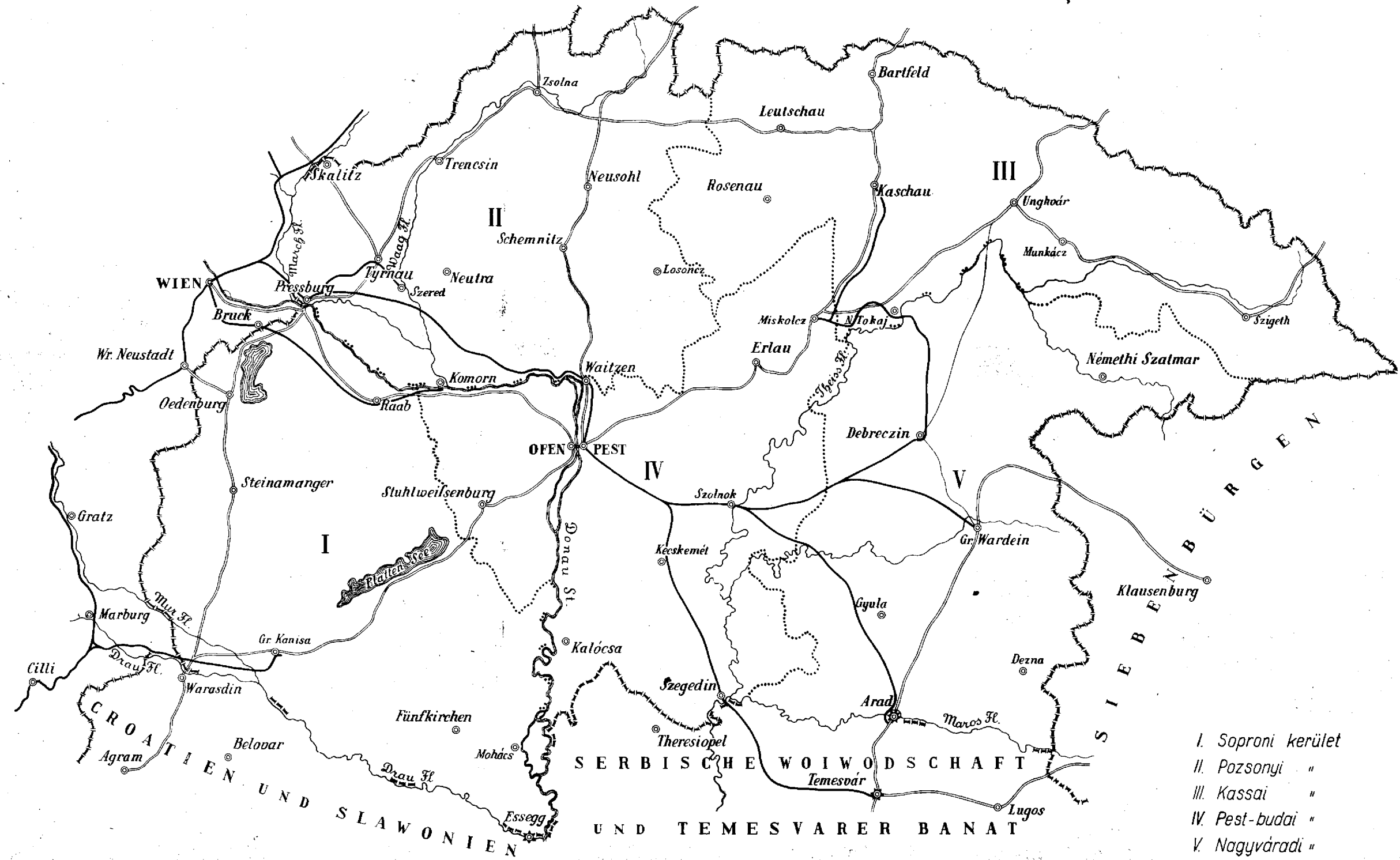
Műszaki szerkesztő
Garamvölgyi Ernőné

A kézirat beérkezett: 1964. VII. 22.
Terjedelem: 45 A/5 iv
Peldányszám: 750
AK617 k 6568

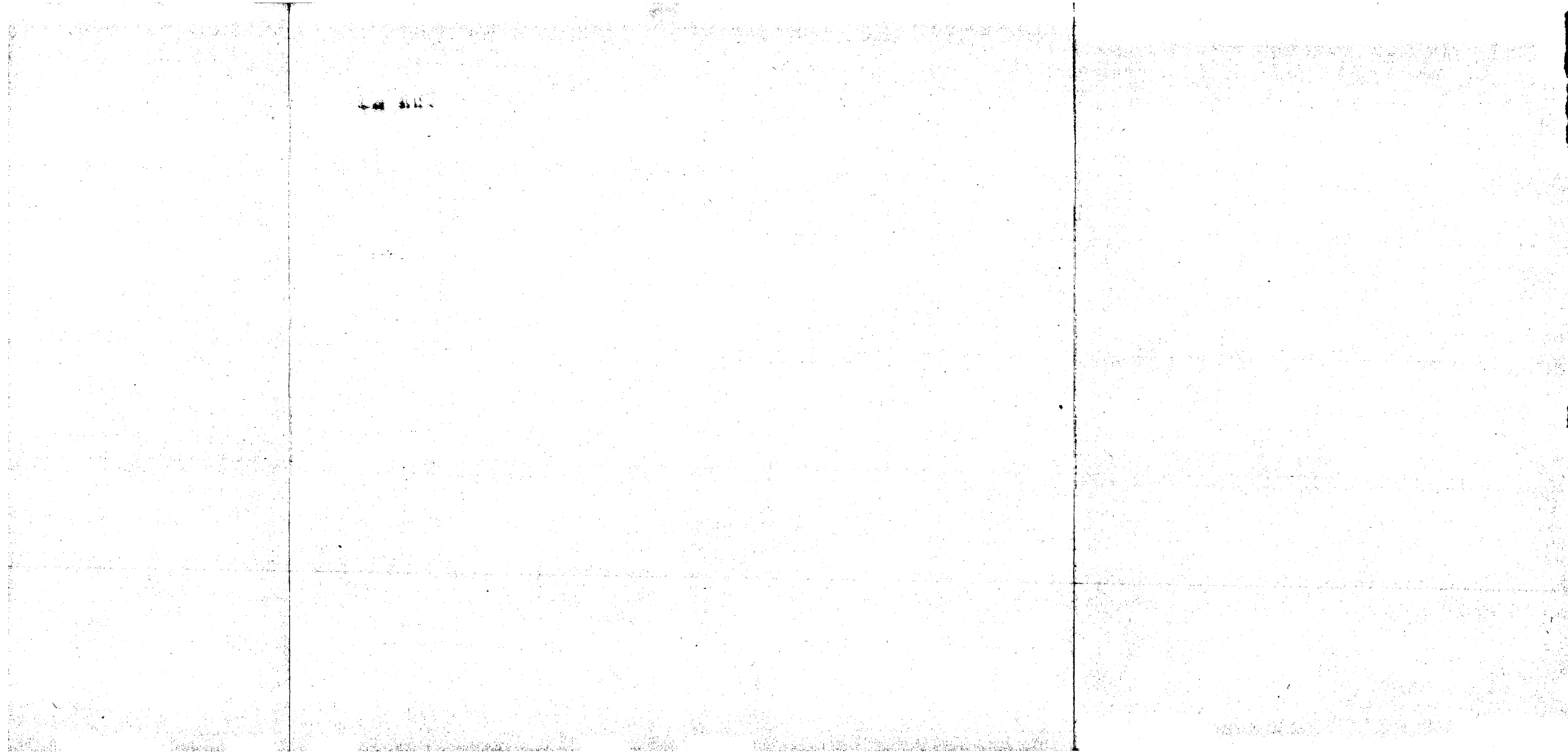
Szegedi Nyomda Vállalat 65-1194

SKELETT

für die Administrativ- und General-Karte des Königreiches Ungarn.



- I. Soproni kerület
- II. Pozsonyi "
- III. Kassai "
- IV. Pest-budai "
- V. Nagyvárad "



A MAGYAR ORSZÁGOS
LEVÉLTÁR

kiadványaiból:

I. LEVÉLTÁRI LEVTÁRAK

Ember Győző

AZ 1848/49-I MINISZTERIUM
LEVÉLTÁRA

280 oldal • Kötve 40,— Ft

Felhő Ibolya—Vörös Antal

A HELYTARTÓTANÁCSI
LEVÉLTÁR

600 oldal • 12 tábla

Kötve 140,— Ft

II. FORRÁSKIADVÁNYOK

MAGYAR
MINISZTERTANÁCSI
JEGYZŐKÖNYVEK
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ
KORÁBÓL 1914—1918

Összeállította Iványi Emma

582 oldal • 6 tábla

Kötve 120,— Ft

AZ ÁRPÁD-HÁZI
KIRÁLYOK OKLEVELEINEK
KRITIKAI JEGYZÉKE

2. köt., 2—3. füzet

1272—1290

*Szentpétery Imre kéziratának
felhasználásával szerkesztette*

Borsa Iván

527 oldal • Kötve 135,— Ft



AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 90,— Ft